

LETTER-OEFENINGEN.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

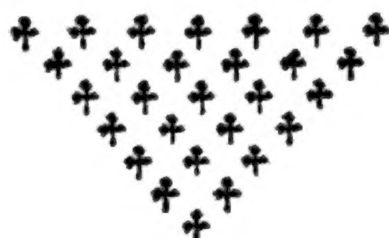
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

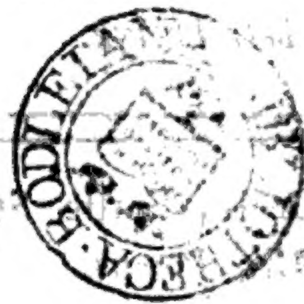
MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Zesde Deels, Eerste Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXXIV.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Geschiedenis van alle Godsdienſten, van de Schepping af, tot op den tegenwoordigen tijd, door W. HURD, D. D. *Uit het Engelsch vertaald. Vierde Deel. Te Amſterdam, by* M. de Bruin, 1783. *In gr. octavo,* 619 *bladz.*

Met den aenvang van dit Vierde Deel levert ons de Heer *Hurd* een oordeelkundig verſlag van den *Mahometaenſchen Godsdienst*; gevende eerst een bericht van des Aertsbedriegers levensloop, vervolgens van den inhoud van den *Alkoran* (*), en eindelyk van de voornaemſte plechtigheden, welken onder zyne Aenhangers in gebruik zyn; parende met het zelve verſcheiden bedenkingen tot dat Leerſtelzel en deszelfs uitgebreide invoering betreklyk. Voorts ontvouwt zyn Ed. den Godsdienst der *Tartaren*, der *Laplanders*, en der *hedendaagſche Gauren*: waer op hy zich wyders verledigt, tot het voordragen van de opmerkelykſte onderſcheidene Godsdienſten onder de verſchillende afgodiſche Volkeren in *Afrika*, blyvende die der onverlichte *Amerikanen* tot het volgende Deel uitge-

(*) De benaming *de Alkoran* is een algemeen ingeſloopen misbruik; men ſchryft keuriger *de Koran*, zynde het voorenſtaende *Al* zo veel als *de*: insgelyks heeft de gewoonte van dien gewaenden Propheet *Mahomet* te noemen ſtand gegrepen; terwyl zyn naem eigenlyk geſchreven behoort te worden *Mohammed*. Wy hebben ons hier aen de gewoone ſchryſwyze gehouden, om gelyk te blyven aen die van den Autheur, in dezen.

gesteld. —— Overeenkomstig met de inrichting en 't beloop van dit Werk, is ook de uitvoering van dit gedeelte alleszins leerzaem; daer de Heer *Hurd* 't 'er niet alleen op toelegt om die verschillende Godsdiensten te beschryven; maer tevens, by voorkomende gelegenheden, 'er zodanige bedenkingen invlecht, die ter ophelderinge van eenige daertoe behoorende kundigheden dienen; en 'er wel byzonder zyn werk van maekt, om ons te doen gadeslaen, in welk een geluk wy deelen, daer wy het Euangelielicht genieten, en onder hoe sterk ene verplichting wy liggen, om 'er het vereischte gebruik van te maken. Elke beschouwde manier van Godsdienst geeft hem hiertoe natuurlyk aenleiding; en zo mede in 't byzonder de *Mahometaensche*; welke zyn Ed., daer dezelve bovenal elks oplettendheid tot zich trekt, ook het breedvoerigste verhandelt; en waeromtrent hy verscheiden oordeelkundige aenmerkingen voordraegt. —— Om 'er éne van dezelven ter proeve mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot het geen de Heer *Hurd*, uit de geloofwaerdigste Schryvers, heeft opgemaekt, nopens de handlangers van *Mahomet*; door wier behulp hy den *Alkoran*, (welke duidelyke blyken van uitgebreider kundigheden, dan *Mahomet* uit zich zelven kan bezitten, behelst,) zamengeraept hebbe.

,, Dat MAHOMET, (dus vangt de Heer *Hurd* aen,) met behulp van anderen zijnen Alkoran zamenstelde, was eene zaak wel bekend te *Mekka*, toen hij allereerst zijne Bedriegerij aldaar voordroeg; ook wierdt het hem meer dan eens voor de scheenen geworpen door zijne vijanden, gelijk hij zelve meermaalen klaagt. Dus spreekt hij, in het vijf- en twintigste Hoofdstuk van zijnen Alkoran: ,, Zy zeggen dat de Alkoran niets anders is, dan een ,, leugen van uwe eigen vinding, en dat anderen u daar- ,, in geholpen hebben." Volgens de Alkoranverklaarders waren de persoonen, hier bedoeld, de knegts van zekeren Zwaardveeger te *Mekka*, die Christenen waren, met welke MAHOMET gewoon was dikwijls verkeering te houden, met oogmerk om door hen te beter onderweezen te worden in het Oude en Nieuwe Testament. Van hier dat BELLONIUS ons berigt, dat MAHOMET te *Mekka* twee Christenen vondt, welke Afschriften hadden van het Oude en Nieuwe Testament, en dat deeze hem veele hulpmiddelen toebragten in het opstellen van zijnen Alkoran. Doch, dit was een te openbaare handel voor zulk een hei-

heimelijk Ontwerp. Zij, welke hem beschuldigden dat hij de hulp van anderen genoot, bedoelden niet dezulken, met welke hij openbaare verkeering hieldt, maar de heimelijke deelgenooten, van welke hij in 't verborgene gebruik maakte, in zijn eigen huis, tot het smeeden van 't gantsche bedrog, en om voor hem dat Boek te schrijven, welke hij waande [of liever voorgaf] hem, door den Engel GABRIËL, van den Hemel gebragt te zijn. 't Geen hij, op eene andere plaats van zijnen Alkoran, zegt, heeft bijzonderlijk zijn opzigt op eenen derzulken, welke toenmaals wierdt gehouden, de voornaamste hand in dit werk gehad te hebben. Want, in het zestiende Hoofdstuk, zegt hij: „Ik weet dat zij zullen zeggen, dat een „ander Man hem den Alkoran heeft geleerd; doch dien „zij bedoelen hem dien geleerd te hebben, is van ge„boorte een *Persiaan*, en spreekt de *Persische* Taale. „Maar de Alkoran is in de *Arabische* Taal geschreeven, „vol van welspreekenheid en leeringe." Wie deeze *Persiaan* ware, geeft de Monnik RICHARD, in zijne Wederlegging der *Mahometaansche* Wet, te verstaan. Want, in het Dertiende Hoofdstuk dier Verhandelinge, berigt hij ons dat MAHOMET, een ongeletterd persoon zijnde, tot het smeeden van zijn bedrog tot medestander hadt, onder anderen, eenen ABILIA BEN SALON, een *Persischen* Jood, wiens naam hij naderhand veranderde, om denzelven met den Arabischen tongval beter te doen strooken, in ABDOLLAH EBN SALEM. Het zelfde wierdt verzekerd, door CANTACAZUNUS, en den Kardinaal CUSA. Daarenboven maaken de meesten, welke over deeze Bedriegerij geschreeven hebben, melding van dien *Persiaan*, als den voornaamsten Werkmeester, van welken MAHOMET, tot het meergemelde oogmerk, zich bediend heeft. En dat het de *Persiaan* was, in de laatstaangehaalde plaats van den Alkoran bedoeld, geeft dezelfde Monnik RICHARD, in het Zesde Hoofdstuk zijner Verhandelinge, uitdruklijk te kennen. Hij is dezelfde persoon, welken ELUMAZINUS noemt SALMAN den *Persiaan*, die, door zijne bedreevenheid in het opwerpen eener verschansinge, in den slag van *Ditch*, MAHOMET en zijn geheel Leger bewaarde, daar hij anderzins, door hét getal zijner Vijanden, noodzaaklijk zou overwonnen en geheel verslagen geweest zijn. Want hij was een zeer vernuftig en listig persoon, en zo doorgeefend in alle de geleerdheid der Jooden, dat hij den post van Rabbi onder hen bekleed hadt. Van hem schijnt derhal-

ven MAHOMET ontleend te hebben, al wat hij van de gewoonten en plegtigheden der Jooden in zijnen Godsdienst hadt ingevoerd. Want, vermids dezelven een aanzienlijk gedeelte van zijnen Godsdienst uitmaaken, en veele bijzonderheden van denzelven ontleend zijn van de afgetrokkener gedeelten der Talmudische Geleerdheid, blykt hieruit, dat hij zo bekwaam een handlanger tot het geheele zaamenstelzel noodig hadt.

„ 't Geen wij dus lang beweerd hebben, wordt nog duidelijker aangeweezen, door het getuigenis van JOANNES ANDREAS, een *Alfacki*, of Leeraar der *Mahometaansche* Wet, die naderhand tot het Christelijk Geloof overging. Want hij berigt ons, uit de echte getuigenissen van *Arabische* Schrijvers, in welke hij door en door bedreven was, dat deeze ABDOLLAH EBN SALEM, welken hij, of liever zijn Vertaaler, verkeerd ABDALECELEN noemt, tien jaaren agter elkander de persoon was, door wiens hand alle de gewaande Wonderwerken des Verleiders eerst geschreeven wierden; en dat het, gevolglijk, geen twyfel leedt, of hij hadt de voornaame hand in het verzieren van dezelve. Agter den *Latijnschen* Alkoran, door BIBLIANDER in 't licht gegeeven, ontmoet men eene Verhandeling, uit het *Arabisch* in 't Latijn vertaald, door HERMANNUS DALMATA, welke, in de gedaante van eene Zamenspraak, tusschen MAHOMET en deezen ABDOLLAH, eene groote menigte der zotternijen van den *Mahometaanschen* Godsdienst aan den dag legt. Deeze Verhandeling kan van nut zijn, ter verbeteringe van den naam, welke in de Verhandeling van den Monnik RICHARD zeer gebrekkig geschreeven is; als zijnde slegts eene vertaaling over de derde hand. Want die Verhandeling van den Monnik RICHARD, welke wij thans bezitten, is niets anders dan eene vertaaling van het Grieksche Afschrift van DEMETRIUS CYDONIUS, welke dezelve in die taal overzette ten dienste van den Keizer CANTACUZENUS, uit het oorspronklijk Latijn, 't welk thans verlooren is.

„ Behalven deezen Jood, hadt de Bedrieger insgelijks tot handlanger een Christen-Monnik; de menigvuldige bijzonderheden in zijnen Alkoran, den Christelijken Godsdienst betreffende, toonen duidelijk, dat hij zulk eene hulp genooten heeft. THEOPHANES, ZONARAS, CEDRENUS, ANASTASIUS, en de Schrijver van de *Historia Miscella*, maaken van hem gewag, zonder hem bij eenen anderen naam dan dien van *Nestoriaansche Monnik* te noe-

noemen. Doch de Schrijver van het twistgeding tegen een *Mahometaan*, verkort in het *Speculum Historicum* van VINCENTIUS BELLOVACENSIS, en van daar overgenomen en gedrukt agter BIBLIANDERS *Latijnſchen* Alkoran, noemt hem SERGIUS; van hier is het, dat de Westerſche Schrijvers van hem zo dikmaals onder dien naam geſproken hebben. Maar in het Oosten is hij onder dien naam volſtrekt onbekend; wordende hij, zo veel ons gebleeken is, door geen der Schrijveren van dat gewest, met den naam van SERGIUS ooit genoemd. Allen, welke van deezen Monnik hebben geſproken, noemen hem BAHIRA; en de Monnik RICHARD, welke, in het jaar onzes Heeren MCCX, na *Bagdad* toog, met oogmerk om de geheimenisſen van het *Mahometaanendom* te onderzoeken, door het leezen der Arabiſche Schriften, en bij zijne wederkomst de oordeelkundige wederlegging van het zelve ſchreef, welke wij boven genoemd hebben, noemt uitdruklijk deezen BAHIRA, als eenen der handlangers van MAHOMET in het ſmeeden zyner Bedriegerijen: zo doen ook CANTACUZENUS, BARTHOLOMEUS EDESSENUS, en de andere *Griekſche* Schrijvers, welke MAHOMET wederlegd hebben, door LE MOYNE in 't licht gegeeven. Doch niemand hunner zegt iets van SERGIUS; waaruit blijkt, dat SERGIUS en BAHIRA ſlegts twee verſchillende naamen zijn, om denzelfden perſoon aan te wijzen. Hij was een *Sijrisch* Monnik, van de Gezinte der *Nestoriaanen*. De *Mahometaanen* beweeren, dat hij 't eerst kennis kreeg aan MAHOMET, toen deeze nog een kind, of wel een jongeling, was; wanneer hij, hem begroetende, zeide, dat hij het derde licht der waereld worden zoude; doch, volgens dat berigt, zal hij te oud geweest zijn, om zo veele jaaren agter elkander, in dit bedrog zijnen rol te ſpeelen. De waarheid der zaake is, dat MAHOMET met hem bekend wierdt eerst eene wijle tijds daarna, toen hij met zijn ſtout ontwerp in zijn hoofd te beraamen reeds bezig was. Om het zelve te beter te ſchikken en te plooien, zeer begeerig zijnde om in de kennis van den Joodſchen en den Christelijken Godsdienst bedreeven te worden, was hij zeer naauwlettende in het onderzoeken van dezelve, zo dikmaals hem de gelegenheid voorkwam om deswegen onderrichting te ontvangen. Op éénen zijner reistogten na *Sijrie*, 't zij te *Bostra*, gelijk zommigen, of te *Jeruſalem*, gelijk anderen, verhaalen, deezen BAHIRA aantreffende, en in hem veel genoegen vindende, ten aan-

 zien

zien van verſcheiden dier onderwerpen, aangaande welke hij nader wenschte onderricht te worden, ſloot hij deswegen met hem eene naauwe vriendſchap. Toen deeze Monnik niet lang daarnaa, om eene zwaare misdaad, in den Ban gedaan, en uit zijn Klooster was verdreeven, vlugtte hij na *Mekka*, bij MAHOMET; en aldaar in zijn huis ontvangen zijnde, wierdt hij zijn handlanger in het ſmeeden dier Bedriegerije, welke hij naderhand in de waereld ventte; hij bleef hem zo lang bij, tot dat de Verleider, hem niet meer noodig hebbende, om het geheim te bewaaren, hem ter dood bragt. Indien SERGIUS de naam ware, onder welken hij in zijn Klooster bekend was, dien van BAHIRA nam hij zedert aan in *Arabie*; en onder deezen naam is hij zedert vermeld geworden in deeze Oosterſche Gewesten, door allen, welke van hem geſchreeven of geſproken hebben. 't Woord *Bahira* betekende in de Arabiſche taal een Kameel, welken, naa de eene of andere ongemeene verdienſte, ingevolge van het gebruik der aloude *Arabieren*, de ooren geſpleeten waren, en die van de overige benden afgezonderd in eene vrije weide wierdt gejaagd, om voortaan niet meer te werken. En 't lijdt geen twijffel, of deeze Monnik, de zaak zijner uitdrijvinge uit zijn Klooster zo zeer tot zijn voordeel verhaald hebbende, dat hij het te *Mekka* geloof deedt vinden dat deeze ramp hem was overgekoomen, door iets, 't welk aldaar als verdienstlijk wierdt aangezien, verkreeg hierdoor deezen naam, als overeenkomende met het denkbeeld, welk zij van zijnen ſtand onder zich voedden.

„ Wat aangaat MAHOMETS overige helpers, indien hij 'er nog eenigen hadde, 't geen wegens hun wordt verhaald, is zo onzeker, en van zo klein belang, dat het der opmerkinge niet waardig is. Uit de natuur van zijn ontwerp, 't welk was om het menschdom een leugen of bedrog op te dringen, mogen wij beſluiten, dat hij zo weinigen als mogelijk was in zijn geheim nam; en vermids de twee bovengenoemden genoeg waren tot dat oogmerk, koomt het niet waarſchijnlijk voor, dat hij aan een grooter getal perſoonen zijn geheim toevertrouwde. Ook kon een grooter getal daartoe niet gevoeglijk gebruikt worden. Want, daar zijn Godsdienst was zamengeſteld uit drie deelen, van welke het eene ontleend wierdt van de Jooden, het tweede van de Christenen,

en het derde van de Heidensche *Arabieren*, leverde ABDOLLAH het eerste gedeelte, BAHIRA het tweede, en MAHOMET zelve het laatste gedeelte: zo dat 'er geen andere hulp noodig was, om het bedrog te voltooien."

Betragtingen over het Paradys, en de daarin voorgevallen Gebeurtenissen. Benevens gedachten, over de Leerstukken, welke uit dezelve gebeurtenissen getrokken worden. Door C. FR. BAHRDT, *Professor te Giesen. Te Amsterdam, by* G. W. *en* J. Bom, 1783. *In groot octavo*, 92 *bladz.*

Volgens dezen Schryver is het verhael, dat Mozes van het Paradys, en het daerin voorgevallen, geeft, Gen. II. 16 en vervolgens, tot het einde van het derde Hoofdstuk, een Morael, die in Oostersche Fabelen is ingekleed, welke in de Voorreden, by manier van een Brief aen een Vriend, aldus voorgedragen word.

„ Ik wil UEd. eens de Moraal zeggen, en gy moogt dan zelfs onderzoeken, of Moses deze fabel schoonder hadt kunnen inkleeden. „ Godt is niet de stichter van „ het kwaad, hy heeft veelmeer alles gedaan, wat men „ van een goedertieren Schepper konde verwagten, om „ den mensch voor zynen val te bewaaren, hy heeft „ hem verstand en eene vrye wille gegeeven, en daarby „ de nodige onderrigting van al het geen, wat den „ mensch goed en schadelyk is, medegedeelt, om hem „ in staat te stellen, het nuttige te verkiezen, en het „ schadelyke te verwerpen. Wanneer dierhalven de men„ schen dwaazen worden. gelyk Adam een dwaas wierdt, „ zoo ligt de schuld niet by Godt. De mensch laat „ zichzelfs vrywillig, door de verlokking van het kwaa„ de, tot dwaasheid verleiden, en deze verlokkingen „ zyn van drieërly aart. De eerste en wigtigste aart, „ zonder welke de overigen op ons geen beslissenden „ indruk kunnen maaken, zyn de natuurlyke neigingen „ tot eeten, tot het byslaapen, enz. De tweede aart „ der verlokkingen ligt in de bekoorlykheid der uiterlyke „ voorwerpen, waaraan wy ons verzondigen. De derde „ eindelyk in de voorbeelden en verleidingen van onze „ medemenschen. Wie aan deeze verlokkingen vrywillig „ gehoor geeft, is een dwaas, terwyl hy de slimste ge„ volgen zich zelfs op den hals haalt; wie dezelve in

„ tegendeel veragt, en de onderrigtingen van God nopens „ dat geene, wat goed en nuttig is, gehoor geeft, die „ is een Wyze, en kan zich beroemen zynen gevaarly- „ ken vyand overwonnen te hebben."

„ Wat hadt gy nu, Myn Heer, tegen te werpen, wanneer het Mozes, of eenen anderen Schryver, uit welken hy geschept heeft, behaagt hadt, deze fraaije moraal in eene fabel in te kleeden? Is niet de slang een zeer schoon beeld van de lust en lokkingen der zonde, welke gelykzaam, als een slang, aan onze voeten dikwils omkruipt, zonder dat wy hem bemerken, of naar eene andere Mosaische personificatie, Gen. 4: 7, agter de deur op ons loert? Is niet de appel een regt bekwaam zinnebeelt van de voorwerpen der zonde, welke onze zinnen vleijen, en de lusten van het vleesch in beweging brengen? Is niet het geen Moses Godt met den slang laat spreeken, eene regt aangenaame en duidelyke inkleding der waarheid, dat Godt de zonde, als den grootsten vyand van het menschelyk geslagt, bestemt heeft tot een eeuwigduurend voorwerp van onze haat en veragting, als ook van onze geduurige waakzaamheid, om haare boosaardige verlokkingen te ontvlieden, en, in den stryd tegen haar, niet gewondt of beschadigt te worden?"

Op dien zinnebeeldigen trant word het Mozaisch Verhael in dit Stukje overwoogen, met eene nevensgaende ontvouwing van leerstellige aenmerkingen tot dat onderwerp betrekkelyk. 't Is bekend dat soortgelyke zinnebeeldige verklaringen van dit Geschiedverhael aen verscheiden Uitleggeren behaegd hebben, die ze dan, de een op deze en de andere op gene, wyze geschikt hebben; hoedanig ene verscheidenheid natuurlyk te meer moest ontstaen, om dat 'er veel willekeurigs in die manier van verklaren plaets heeft; het welk ook in deze ontvouwing veelvuldig gevonden word. Men kan niet zeggen, dat de Opsteller van dit Geschrift het verder gebragt hebbe dan zyne Voorgangers in 't zinnebeeldig verklaren; zyne uitlegging is eer ingewikkelder en duisterer dan die van vele anderen, waertoe de omslachtige schryfwyze niet weinig medewerkt. Voor 't overige ontmoet men 'er verscheiden Godgeleerde stellingen in, nopens de Zonde onzer eerste Ouderen, en 't werk der Verlossinge door Jezus Christus, die meer blyken van ene willekeurige denkwyze, dan van een gezet uitlegkundig oordeel aen de hand geven. —— Een Geschrift mag van den gewoo-

woonen weg afwyken, en 't doorbladeren van 't zelve, hoe zeer ook tegen onze denkbeelden, kan ter fcherpinge van 't oordeel, of ter navorfchinge der waerheid, dienen; maer 't moet dan min of meer, in zyne foort, met een innemende oordeelkunde gefchreven zyn.

Vierde en vyfde Leerreden over de voorgewende werking des Satans in den tegenwoordigen tyd, door F. G. CH. RUTZ. *Hoogduitsch Predikant in de Lutherfche Gemeente in 's Hage. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage, by* J. du Mee 1783. *In gr. octavo* 143 *bladz.*

In gevolge van den inhoud der derde Leerreden over dit onderwerp, betrekkelyk tot de Schriften des Ouden Verbonds, gaet de Eerwaerde *Rutz* nu over, om, ook met opzicht tot de Schriften des Nieuwen Verbonds, te toonen; „ Dat 'er in dezelven geen één duidelyk, gron„ dig en bondig bewys te vinden is, waardoor de Leer„ ftelling van de nog altoos voortduurende onmiddelyke „ Werkingen des Duivels op Aarde, met nadruk onder„ fteunt wordt."

's Mans vierde Leerreden, waermede hy dit Stuk aenvangt, levert ons vooraf ene duidelyke verklaring van zyne hoofdftelling, met betrekking tot andere ftellingen, die daermede verbonden zyn, om dus, op dat men hem niet kwalyk of ten halve begrype, „ alle byzondere met „ zyne hoofdftelling verbondene ftellingen, dewelke door „ de hoofdftelling niet reeds rechtftreeks, of als waarhe„ den ingeflooten, of als Onwaarheden uitgeflooten wor„ den, zelfs beftemt aan te toonen, en, naar maate zy „ waar of onwaar zyn, duidelyk, of te beweeren of te „ ontkennen." ——— Daer wy nu onlangs gemeld hebben, hoe zyn Eerwaerde zyn gevoelen verklare, zo kunnen we, ten beteren verftande van het zelve, niet wel voorby nog enig gewag van deze nadere verklaring te maken. Wy zullen echter, om niet te breed te worden, 'er meerendeels flechts het hoofdzaeklyke van opgeven, en alleen het laetfte voorftel deswegens genoegzaem geheel plaetzen.

Zyn Eerwaerde brengt de onmiddelyke werkingen van den Duivel op onze aerde niet tot zulke zaken, die, aen en op zichzelven befchouwd, volftrekt onmogelyk zyn. Integendeel hy erkent derzelver mogelykheid, en beweert dat

dat die uit geen wysgerige grondbeginzelen te wederleggen is. Hy ſtemt ook toe, dat men die ſtelling niet ten enenmaal zonder grond, en zonder bewys aengenomen, en tot de waerdigheid van ene waerheid verheven heeft; maer hy houd ſtaende, dat de bewyzen voor dezelve niet duidelyk, grondig en bondig zyn. Verder merkt hy aen, dat deze Leerſtelling tot de uitlegkundige opgaven (*problemata exegetica*) behoore, dewelke men ontkennen, of beweeren, verwerpen of aennemen kan, zonder dat men in een van beide gevallen ſchipbreuk aen zyn geloof en aen zyne rechtzinnigheid lyde. Hier benevens erkent hy dat de Duivel onmiddelyk op aerde tegenwoordig geweest zy, en onmiddelyk gewerkt hebbe, by voorbeeld in het Paradys en in de Woeſtyne, toen hy onze Zaligmaker verzocht; als mede, dat hy, naer alle regelen van waerſchynlykheid, in de dagen der omwandeling onzes Zaligmakers, onder de toelating en beſtiering van God, op aerde onmiddelyk nu en dan gewerkt heeft: doch hieruit kan men niet beſluiten tot de voortduuring dezer onmiddelyke werkingen in onze dagen.

„ En wat meer is, (zegt onze Leeraer ten laetſte,) ik ſtemme toe, dat het niet alleen duidelyk in den Bybel geſchreeven ſtaat, maar dat het ook uitlegkundig-waar en onloochenbaar is, dat de Duivel gezegd wordt, zelfs nog na de dagen van Christus omwandeling, onmiddelyk op aarde gewerkt te hebben. Maar ik ontkenne uit gewichtige gronden nochtans rechtſtreeks, dat deeze *uitlegkundige-waare* en onloochenbaare ſtelling *geſchiedkundig-waar*, en eene Geloofswaarheid zy, die de Bybel als Gods woord leeraart en te gelooven gebied. ——— Ten einde men echter door deeze myne by den eerſten opſlag zeldzaam ſchynende beweering niet over my in twyffel koome, maar mynen waaren zin begrypen moge, zal ik my nader verklaaren. ——— Het is eene zoo bekende als by uitſtek gewichtige uitlegkundige vaste ſtelregel: *Eene eigenlyke geſchiedkundige, zeedenkundige en geloofswaarheid moet ook eene uitlegkundige waarheid zyn.*" ——— Op het beknoptlyk aentoonen van de gegrondheid dezes regels vervolgt hy aldus. ——— „ Maar 't is zo niet in het omgekeerde, en men kan niet zeggen: *Eene eigenlyke uitlegkundig-waare ſtelling moet ook eene of geſchiedkundige, of zeedenkundige of geloofswaarheid zyn.* Want in den Bybel koomen veele plaatzen voor, welker zin van ons *uitlegkundig-waar* kan verſtaan en uitgeduidt worden; maar daaruit volgt op verre

re na nog niet, dat de zin dier plaatzen ook *gefchiedkundig-* en *zeedenkundig-waar*, of eene *Geloofswaarheid* zy. Daarom is het een vaste ftelregel in de uitlegkunde: Elk behoedzaam en rechtfchapen Bybeltolk moet de *uitlegkundige* waarheden zorgvuldig onderfcheiden van *gefchiedkundige*, van *zeedenkundige*, van *geloofswaarheden*, en zich vooral wachten, dat hy niet terftond elke uitlegkundig-waare ftelling voor eene waarheid houde, die wy gelooven en beleeven moeten. Ik zal het met een voorbeeld ophelderen. Toen Christus den dæmonifchen mensch *Marc.* V. 9. vroeg: *hoe heet gy?* was het antwoord *Legio*! *want wy zyn veelen:* Deeze woorden ftaan duidelyk in den Bybel uitgedrukt. Wanneer men, nu het antwoord van den dæmonifchen mensch, naar aanleiding van de woorden, waarin hy het zelve gekleedt heeft, naauwkeurig verklaart, en daarmede dien zin verbindt, dien de ongelukkige mensch 'er aan hechtede, terwyl hy zich verbeeldde, dat zo veele Duivelen in hem woonden, als krygsknechten tot een Romeinsch Legioen behoorden; zo heeft men den uitlegkundig-waaren zin gevonden. Maar! na éénen ftap verder! Is deeze uitlegkundig-waare Zin ook *gefchiedkundig-waar*? Hebben werkelyk en inderdaad meer dan Zesduizend Duivelen in het Lichaam van deezen Mensch gewoond en hem gekwelt en mishandelt? Ik denke niet dat één van ons allen zyn zegel aan deeze ftelling zal hangen, en dezelve voor waar houden. Want hier zyn flechts twee gevallen mogelyk: (1.) of dit antwoord geeft de *Dæmonifche Mensch*, die raazend en van het gebruik van zyn verftand beroofd was: of (2.) de *booze Geest*, die, zo men voorgeeft, in hem huisvestede, antwoordt op de vraag van onzen Zaligmaaker. Vindt het eerfte geval plaats, zoo begrypt elkeen, dat de woorden van een raazend en van zyne zinnen beroofd Mensch geen geloof verdienen! En neemt men het laatfte geval aan, en zegt, dat het waar is, dat de Duivel uit of door den ongelukkigen mensch heeft gefprooken; zoo is het ook waar, dat de Duivel een leugenaar is, en dus geene waarheid fpreekt. *Joh.* VIII. 44. Hoe kan men zyn geloof op de gezegdens van den Duivel bouwen? ——— Ik heb niet noodig 'er meer by te voegen, en kan thans de toepasfing op die ftoffe maaken, die wy onder handen hebben. In den bybel wordt op meer dan éene plaats en op meer dan éene wyze gezegt, dat de Duivel ons menfchen nagaa, vervolge, tot zonden en misdaaden zoeke te vervoeren, en ongelukkig te maaken. ——— Dit

is

is onloochenbaar! Het is ook uitlegkundig-waar, dat de Menſchen in de dagen van Christus en van zyne Apostelen zich werkelyk zulke denkbeelden gemaakt en gelooft hebben, dat de booze Geest op Aarde onmiddelyk onder ons Menſchen werke, en veele verwarringen in het ryk Gods ſtichte. ——— Het is waar, —— ook dit, —— wat meer is, zal ik toeſtemmen. ——— Het is waar, dat de heilige Mannen Gods in hunne Schriften dikwerf ten opzigt van den duivel zulke uitdrukkingen gebruiken, die aan en op zichzelf genomen, en ſtreng naar den letter verklaart, den uitlegkundig-waaren zin opleeveren: de booze Geest werkt onmiddelyk op Aarde! Maar! is het daarom ook geſchiedkundig waar? Is het daarom eene waarheid die tot ons Geloof behoort? en die wy daarom als eene zulke met eerbied voor waar moeten houden? ——— Dat zy verre! Want de heilige Evangelisten verhaalen ons, als getrouwe, oprechte en eerlyke Geſchiedſchryvers, niet alleen de merkwaardige gebeurtenisſen, die in de dagen van Jezus zyn voorgevallen, en de wonderwerken, die Jezus verrigt heeft aan Dæmoniſche Menſchen, maar zy melden ons ook wat voor denkbeelden hunne tydgenooten zich van de geſteltheid van de Dæmoniſche gemaakt hadden, en geven ons hier en elders onbewimpeld te kennen, dat zy zelven, *voor de dagen* van hunne onmiddelyke en bovennatuurlyke verlichting, ook niet vry van vooroordeelen, omtrent de onmiddelyke werkingen van den Duivel op aarde geweest zyn, en dat zy toentyds zelve, in de onweetenheid hunnes hartens, niet alleen ten opzigte van de Dæmoniſche Menſchen, maar ook ten aanzien van zaaken van veel grooter belang, b. v. ten aanzien van den Perſoon en de beſtemming van den Mesſias, van den Moſaiſchen Godsdienst enz. op dwaalweegen gewandelt, en menige Joodſche Volksvooroordeelen gekoestert hebben. Hoe kan men nu op een regelmatige wyze dus beſluiten? het is uitlegkundig-waar, dat de tydgenooten van Jeſus en de Discipelen van Christus, voor de dagen van hunne onmiddelyke bovennatuurlyke verlichting, van gevoelen geweest zyn, dat de Duivel onmiddelyk op Aarde werke, daarom is het ook geſchiedkundig-waar, en daarom moet het ook eene aller aanneeminge waardige geloofswaarheid zyn!! ——— Het is waar, de heilige Mannen Gods, *Paulus*, *Petrus* en *Jacobus* bedienen zich in hunne Brieven, die zy, na de dagen van hunne bovennatuurlyke verlichting, hebben geſchreeven,

ven, van zulke Bewoordingen, die, op zichzelven genoomen en letterlyk verklaart, den uitlegkundig-waaren zin opleeveren; de booze Geest zoekt ons Menschen onmiddelyk tot zonde te verleiden, ons te benadeelen, en ons in het verderf te storten. Maar! is deeze zin, om dat hy uitlegkundig-waar is, daarom ook geschiedkundig waar? Is hy daarom ook eene geloofswaarheid? Voorzeker neen! Maar

α. By aldien *Paulus* en *Petrus* en de overige H. Schryveren, uit eigen overtuiging en uit eige vrye beweging, als van zelve, en zonder door het heerschend Volksgeloof en Volksvooroordeel, 't welk zich zo wel van de Jooden-Christenen als Heiden-Christenen meester gemaakt, en in hun hart diepe wortelen geschoten had, daartoe gelegenheid bekomen te hebben, in hunne Brieven de stelling hadden laaten invloeien: de Duivel zoekt ons onmiddelyk tot zonde te misleiden en ongelukkig te maaken.

β. By aldien niet duidelyk bleek, dat zy, uit wyze verdraging en liefderyke toegevenheid, (*Schonung und Herablassung*,) met eene leerryke behoedzaamheid nu en dan van den Duivel of boozen Geest in hunne Brieven gewag hebben gemaakt: En

γ. By aldien zy tegen den Duivel, tegen deszelfs aanvallen en verzoekingen, in hunne Brieven, zulke middelen aan de hand hadden gegeven, dewelke enkel en alleen bruikbaar zyn, tegen den onzichtbaaren boozen Geest en deszelfs voorgewende onmiddelyke werkingen; gelyk alle de middelen, welke zy *Eph.* VI. 11—17. I *Pet.* V. 8 enz. *Jac.* IV. 7. voorstellen, en ons aanpryzen, byzonder, voornaamelyk en eigenaartig bruikbaar zyn, tegen machtige, listige en kwaadaartige Menschen, ten duidelyken blyke, dat de Apostelen hun hoofdoogmerk op-en tegen deeze zichtbaare Vyanden gericht hadden, gelyk by gelegenheid nader zal blyken en breeder betoogt worden; — als dan en in dien gevalle zou het anders met deeze uitlegkundig-waare stelling gestelt, en wy verpligt zyn, dezelve voor eene onloochenbaare waarheid aan te neemen, en te gelooven."

Na deze ophelderende voorstelling, maekt de Eerwaerde *Rutz* een aenvang van zyne overweging der plaetzen in de Schriften des Nieuwen Verbonds, die tot dit onderwerp betrekking hebben. En vermids de bekende plaets 1 *Pet.* V. 8, 9. inkomt als een hoofdbewys voor de betwiste Leerstelling, zo bepaelt hy zich in deze vierde

Leer-

Leerreden, tot ene opzetlyke verklaring van dit Apostolisch voorstel; en tracht in dezelve ten duidelykste te toonen, dat *Petrus* in het zelve geenszins het oog heeft op een onzichtbaren Geest, maer op de toenmalige vleeschlyke vyanden der Christenen, die hun op allerleie wyzen kwaed berokkenden en toebragten. —— Hieraen stond nu wyders, volgens het gemaekt plan, in de vyfde Leerreden, te volgen, een onderzoek van de overige plaetzen der Schriften des Nieuwen Verbonds, waer in de Voorstanders der bovengenoemde Leerstellinge, hunnes oordeels, duchtige bewyzen voor derzelver gegrondheid vinden. —— Dan zyn Eerwaerde bezeffende, dat zyne manier van Schriftverklaren, gevestigd op het denkbeeld, „ dat de Heilige Schryvers, in dit geval, de Volkstael „ gesproken, en zich naer de Vooroordeelen en Dwalin-„ gen des Volks geschikt of geaccommodeert hebben," by velen aen ene groote bedenkelykheid onderhevig zou zyn; als strekte dezelve, om het Godlyk gezag der Heilige Schriften te niete te doen, zo acht hy het raedzaem, dit Stuk nog vooraf in aenmerking te nemen, om die zwarigheid uit den weg te ruimen. Ten dezen einde legt onze Leeraer het in zyne vyfde Leerreden 'er op toe, om te toonen: „ dat de verklaaring van Gods Woord niet onzee-„ ker, de Geloofwaardigheid der heilige Schryveren niet „ twyffelachtig, en het Leerstuk van de Goddelyke In-„ geeving der heilige Schriftuur niet gekrenkt of benadeelt „ wordt, daar door, dat men aanneemt en vastftelt, dat „ de heilige Schryveren zich omtrent Zaaken, die den „ Gosdienst en de Zaligheid niet onmiddelyk raaken, „ zomtyds van de Volkstaal bedient, en zich zomwylen „ naar de Vooroordeelen van het Volk geschikt en gevoegt „ hebben."

Alles! wat de Eerwaerde *Ruts* tot dus ver, nopens de zo algemeen aangenomen, doch door hem betwiste leerstelling, rakende de werken des Satans in den tegenwoordigen tyd, voorgedragen heeft, vordert zekerlyk de opmerking van alle zodanigen die zich op de beoefening van dit verschilstuk toeliggen; maar bovenal vereischt deze laetste Leerreden, in dit geval, ene byzondere oplettendheid; daer dezelve tot een grondslag strekt, op welken zyn Eerwaerde vervolgens zyne Schriftverklaring zal vestigen.

De Verborgentheid der Verbonden Gods, *zoo* der Werken *en* der Verlosfinge, *als* der Genade. *Door* J. V. D. KEMP, *in zyn Eerw. leven Bedienaar der H. Euangeliums te Dirxland*, *met een Voorberigt van* C. V. D. KEMP, *S. S. Th. Dr. Prof. in de Praktiekale Godgel. en Bed. der H. Euang. in de Gemeente te Rotterdam. Te Amsterdam*, *by* C. Groenewoud, 1783. *Behalven het Voorwerk*, 387 *bladz. in octavo.*

Dit, reeds voor veertig jaaren, in Neêrlands Kerk met ene vry algemene goedkeuring ontvangen Geschrift, word thans, onder een vernieuwden tytel, door den Boekverkooper *Groenewoud*, den Lezeren weder aangeboden.

Kort begrip der verdediging van de waarheid en Godlykheid van den Christelyken Godsdienst. ——— Benevens eene *Korte aanwyzing voor ongestudeerde Christenen*, *ter verkryging van eene genoegzaame zekerheid van hunnen Godsdienst. Door* J. A. NOESSELT. *Dr. der H. Godgel. en Hoogl. aan de Hoogeschoole te Halle. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam*, *by* I. de Jongh, 1783. *Behalven de aanpryzende Voorreden van den Eerw.* Y. V. HAMELSVELD, 178 *bladz. in octavo.*

Beide deze Stukjes, zeer gepast te samen gevoegd, mogen, met volle regt, als ten uiterste nuttig aengeprezen worden. Het eerste, getyteld. *Kort begrip*, enz. is een beknopt zamentrekzel van 't geen de Hoogleeraer *Noesselt* breeder voorgesteld heeft, in zyn hooggeschatte Werk, dat ten opschrift heeft, *de Waarheid en Godlykheid van den Christelyken Godsdienst verdedigd* (*). En de daernevensgaende *Korte aanwyzing*, enz. is geschikt voor *ongestudeerden*; door welke benaming hier niet zo zeer bedoeld word de gemeene man in 't algemeen, of de laegste classe der menschen, als wel de zodanigen, die, schoon geen geleerden van professie, echter vrienden, of ook wel kenners der wetenschappen, zelfs der Godgeleerdheid, zyn kunnen. 's Mans oogmerk is denzulken aan te wyzen, hoe

(*) Zie *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 189.

hoe zy zich, by vermeende, werklyke of ingebeelde aenvallen op hun geloof, te gedragen hebben, om voldoenend, en tot hunne eigen ware gerustheid, te weten, hoe het met het gene zy gelooven gesteld zy, en waerop zy zich verlaten kunnen of niet. ——— Men vind in deze twee Geschriften, met veel oordeel, beknoptlyk byeengebragt het voornaemste, dat dienen kan, om Persoonen, wier tyd en gelegenheid het niet toelaet uitvoeriger Schriften over dit onderwerp te raedplegen, die kundigheden voor den geest te brengen, welken hun vaste gronden mogen verleenen, waerop zy hun geloof in den Christelyken Godsdienst onwankelbaer kunnen vestigen; en daerdoor bestand zyn tegen alle twyfelingen, die immer in hun op mogten komen.

De gedachtenis des Rechtvaardigen na zijnen dood in zegening, voorgesteld in eene Lykreden over Spr. XX. 7. bij 't overlijden van den Weleerw. en zeer Gel. C. BRINKMAN, *in zijn leeven Leeraar der Kristel. Gem. toegedaan de onverand. Augsb. Geloofsb. te Weesp, uitgesproken door* H. VOLKERSZ, *Leeraar derzelver belijdenis te Purmerende. Te Weesp en te Amsterdam, by* J. Stigman *en* C. Groenewoud. *In quarto, 70 bladz.*

Salomo's bekende Spreuk, *de gedachtenis des Rechtvaerdigen blyft in zegening*, word in deze Leerreden in den uitgebreidsten zin voorgedragen en met reden gestaafd. (1.) Een deugdzaam mensch bewandelt een weg, op welken hy, niet alleen altyd gerust, en veelal blymoedig by zich zelven is, maer zich ook doorgaens bemind en geacht maekt by zyne medemenschen. (2.) Hy word veelal met erkentenis, dankbaerheid en hoogachting herdacht, met roem gemeld, en 'er word door de nakomelingen wel van hem gesproken, wanneer hy gestorven is. (3.) Voor zulk eenen kan het sterven onmogelyk een ongeluk zyn; het uur van zyn verscheiden brengt hem tot de vervulling van alle zyne wenschen, en roept hem tot een beter leven, tot edeler bezigheden en verhevener genoegens. De opmerking op dit laetste leid den Leeraer ter overweginge, in hoe verre zulk een gestorven rechtvaerdige de tranen der nablyvenden waerdig zy, dan niet? ——— De Eerwaerde *Volkersz* deze hoofzaken

ken met oordeel ontvouwd hebbende, brengt alles gepastlyk over op de byzondere tydsomſtandigheden; vermeld het loſlyk character van den Overleden, en noopt de Gemeente ter betrachtinge van haren plicht.

Israëls zonde, in het verwaarloozen en verwerpen zyner Vryheid, aangetoond in eene Leerreden over 1 *Sam. XII.* 17. *Te Utrecht, by* B. Wild 1783. *In groot octavo* 26 *bladz.*

'S Menſchen uitmuntendheid, en deszelfs verplichting, om die te handhaven, door overeenkomſtig daer mede te handelen, ſtrekt hier ter inleidinge ener Leerreden, geſchikt, om een Vry-gebooren Volk, eenſtemmig met dit zyn Voorregt, ter handhavinge zyner Vryheid, aen te ſpooren. De Redenaer maekt hiertoe, in de eerſte plaetſe, gebruik, van 't ſchandelyke voorbeeld van 't ontaerte Israël, dat, met verſmading der Vryheid van hunnen Burgerſtaet, een Koning begeerde, en laeg genoeg was, om den tot nog vryen hals onder het ſlaefſche juk eener oppermachtige Regeringe te buigen: het welk Samuel, 1 Sam. XII. 17. *een kwaed* noemt, *een groot kwaed voor de oogen des* HEEREN. Het regtmatige van Samuels beſtraffing, en het haetlyke van Israëls wangedrag in dezen, word hier in vollen nadruk ten levendigſte voorgeſteld; en de Redenaer leid 'er voorts de volgende ſtelling uit af. ——— „ *Een Volk is verplicht zyne Vryheid ongekrenkt te bewaaren, en wanneer het, zonder tegenweer, zich 'er van laat berooven, wanneer het dit dierbaar pand vlyend weggeeft, dan begaat het de grootſte zonde, en is Gods toorn waardig.*"

Voor de gegrondheid dier ſtellinge brengt hy de dugtigſte bewyzen onder 't oog van Neêrlands Volk, dat, gelyk onze Redenaer op goeden grond zegt, „ niet tegenſtaande de veelvuldige rampen, welke het, geduurende een ſchandelyken oorlog, ondergaan heeft, nog onſchatbaare en aan veele volken onbekende voorrechten geniet. Wy zyn nog een vry en onafhanglyk Volk, wy behoeven onder het juk van willekeurige overheerſching onze vrye halſen nog niet te krommen. De Wetten zyn by ons nog de *Hoogſte Regent.* Zy, die, volgens de Wetten, onze Burgermaatſchappy beſtieren, ontvangen al de macht, welke zy bezitten, en de luiſter

„ met welke zy in de raadzaalen schitteren, van het Volk, „ dat zy vertegenwoordigen. Ieder Plaats en Land heeft „ zyne voorrechten, die een ieder in zyn persoon en be„ zitting beveiligen. En bygevolg onze regeeringsvorm „ staat lynrecht tegen overheersching over. Zonder ont„ aarting kan zy nooit willekeurig worden. Onze *Consti„ tutie* is Vryheid, en onze regeeringsvorm is geschikt, „ om dezelve onverminderd te bewaaren." ——— Om zulk een Volk ter handhavinge dier Vryheid aen te moedigen, doet hy onze Landsgenooten opmerken, hoe de Natuurlyke Vryheid van den Mensch een geschenk van God zy; —— en welke dierbare voordeelen de Burgerlyke Vryheid vergezellen, terwyl de slaefsche onderwerping met ene reeks van onheilen verknogt is. Hy dringt dit verder aen, met de overweeging van die zucht voor de Vryheid, welke onze Voorvaders van oudsher bezield heeft; —— als mede door de beschouwing van den weg, langs welken wy onze tegenwoordige Vryheid verkregen hebben, op den dapperen tegenstand der onderdrukkingen der Spaensche dwingelandye. ——— Met vereende kracht doet de Redenaer dat alles dienen om den Landzaten, de verplichting om te staen en te waken voor 't Lands Vryheid, ten diepste in te boezemen; in de verzekering dat zy ook hiervan, niet alleen als Burgers, maer tevens als Christenen, ten laetsten dage rekenschap zullen moeten geven; wanneer die laeg kruipende zielen, welken onze Vryheid gering geschat, of dezelve ondermynd hebben, (die elk rechtschapen Nederlander smaedlyk veracht,) het loon hunnes wanbedryfs zullen wegdragen. ——— Ten slot betuigt hy zyne blydschap over de vernieuwde poogingen veler Voorstanderen der Vryheid, in onze dagen; en vermaent hen, om daer in op ene behoorelyke wyze te volharden; in de verwachting dat dan de God der Vryheid, die Israël uit het diensthuis uitvoerde, en tot een Vry Volk maekte, die onze Voorvaderen in vroeger dagen, en onze Amerikaensche Broeders in onze dagen, gezegend heeft, ook ons zal zegenen! ——— Rechtschapen Nederlanders, nayverig over hunne Vryheid, zullen ongetwyfeld het zegel hunner goedkeuringe aen deze Leerreden hechten, en dezelve in een soortgelyken rang stellen als die van den Eerwaerden *Suermond* over de *Vaderlandsliefde* (*), welke zy, ten bewyze van den tot nog heerschenden smaek der Natie, met gretigheid ontvangen hebben.

Ver-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 59.

Verhandeling over het Aderlaaten en deszelfs toevallen, ten nutte der Heelkundige Leerlingen t'zaamengesteld, *door* W. LEURS, *Heelmeester te Utrecht. Te Utrecht*, *by* G. v. d. Brink, Jansz. 1785. *In gr. octavo*, 168 *bladz. met* 2 *Plaaten.*

Deeze Verhandeling is in vier Afdeelingen gesplitst. In de *eerste Afdeeling*, beschouwt de Schryver het Aderlaaten in het algemeen, en handelt diensvolgens over het maakzel der Aderen, over de plaats der Aderlaating, over de Werktuigen daartoe benoodigd, de oplettendheid van byzondere voorwerpen en gevallen waarin men Aderlaat, van het handwerk eener Aderlaating, over de hoeveelheid van het afgelaaten bloed, als meede over de beschouwing van het bloed. De *tweede Afdeeling*, handelt over de uitwerkselen van het Aderlaaten, die de Schryver, als gewoonlyk, tot de volgende vier brengt, namentlyk, de *uitleidende*, de *afleidende*, de *aantrekkende* en *verminderende* Aderlaating, brengt. —— In de *derde Afdeeling*, worden de Aderlaatingen in het *byzonder* voorgesteld, en de Schryver verdeelt de Aderlaatingen in *gewoone*, in *minder gewoone* en in *zeldzaame*. Tot de eersten brengt hy die op den Arm, de Hand en den Voet; tot de tweede zoort, die aan den Hals, op het Voorhoofd en op het Oog; tot de derde, die onder de Tong, aan den slaap van 't hoofd, op den Ooghoek, aan den Neus, op de Penis, aan de Heup en aan de Kuit. Vervolgens geeft hy redenen op, waarom men zo veele onderscheidene Aderen, op verschillende Lichaamsdeelen opent; als mede eenige voorzorgen, by het Leerstuk der Aderlaatingen in het algemeen. —— De *vierde* en *laatste Afdeeling* handelt over de Toevallen, welke op het Aderlaaten kunnen volgen. Deeze Toevallen worden onder drie byzondere Klassen gebragt. Onder de eerste Klasse behooren de ligte toevallen, als missteek, flaauwte, wederontspringing van het bloed, ontsteeking van het wondje, blaauwe vlek en bloedronning. Onder de tweede Klasse brengt hy aanmerkelyker Toevallen, als uitvating, pyn en verstramming, kwetzing van een watervat, verzweering van den laatsteek. De derde *Klasse* bevat de zwaare en zomtyds gevaarlyke toevallen; de vloeijing op het gelaaten deel, kwetzing van het Beenvlies, van het Peesachtig uitspanzel, Peeskwetzing en Zenuwkwetzing, als mede de kenmerken deezer byzon-

dere kwetzingen; en eindelyk over de Slagaderkwetzing. ——— In het Aanhangzel word nog kortelyk over de Slagaderopening gehandeld. — Wy gelooven dat de Schryver deeze Verhandeling met het beste oogmerk geschreeven, en niet weinig moeite daar aan besteed hebbe. Dan wy twyfelen, of hy zyn oogmerk, om namentlyk voor zyn Evenmensch nuttig te zyn, zal bereiken. Leerlingen, (voor welke eigentlyk deeze Verhandeling geschreeven is) beschouwen het Aderlaaten als eene zaak, zo gering, dat zy geen lust hebben om eene gantsche Verhandeling daar over te leezen. Meer ervaaren Heelmeesters, die de zaak beter inzien, zullen, denken wy, weinig of geen nieuws in deeze Verhandeling vinden. Meer wezentlyk nut zoude de welmeenende Heer *Leurs* aan zyne Konstgenooten gedaan hebben, indien hy de laatste Afdeeling wat breedvoeriger uitgewerkt had; indien hy de Toevallen, voornamentlyk van de kwetzing der Vaten, der Zenuwen en der Peesen, wat naauwkeuriger had beschreeven, derzelver byzondere kenmerken duidelyk aangetoond, en derzelver byzondere geneeswyze niet alleen opgegeeven; maar ook, zo wel door eigen waarneemingen, als uit die van anderen, gestaafd. ——— Omtrent dit Stuk zoude, onzes bedunkens, een man van beleezenheid en ondervinding, nog zeer veel nuttigs en gewichtigs kunnen mededeelen.

Aanleiding tot de Kennis der Anatomie in de Tekenkunst, betreklyk tot het Menschbeeld. Met eenige Plaaten, en daarby gevoegde Verklaaringen opgehelderd, door C. PLOOS VAN AMSTEL, J^bs^. C^sz^. *Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amsterdam, van de Keurvorstlyke Schilder-Beeldhouw-en Bouw-kunst-Academie te Dusseldorp, enz. enz. Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1783. *Behalven het Voorwerk* 114 *bladz. en gr. octavo.*

Een onderlinge band vereenigt bykans alle Weetenschappen aan elkander, zo dat ze de eene aan de andere, in eene mindere of meerdere maate, behulpzaam kunnen zyn; maar buiten dit algemeene hebben zommigen eene byzondere verknogtheid aan elkander, zo dat ze genoegzaam onafscheidelyk aan een verbonden zyn. Heeft dit ergens plaats, 't is, mag men wel zeggen, in de beoefening der Ontleed-en Tekenkunde, betrekkelyk tot het Menschbeeld: eene juiste tekenhand is den Ontleedkundigen van groot nut;

nut; en voor een Tekenaar, die het Menschbeeld, in deszelfs verfchillende ftanden en beweegingen, treffend zal afmaalen, is de Ontleedkunde niet wel te ontbeeren. De overdenking van het laatfte heeft den opmerkzaamen Heer *Ploos van Amftel*, al voor eenigen tyd, genoopt, der tekenende en ftudeerende jeugd, op de Amfterdamfche Teken-Academie, twee Redenvoeringen nopens dit onderwerp voor te draagen; en vervolgens de hier bovengenoemde meer uitgewerkte *Aanleiding* op te ftellen, ten einde haar te beter de hulpzaame hand te bieden.

Zyne Inleiding tot dit Gefchrift ftrekt om de noodzaaklykheid van 't beoefenen der Ontleedkunde, ten minfte tot een zekeren trap, in dit opzicht aan te toonen, en de Liefhebbers deezer Tekenkunde aan te moedigen om 'er zig op toe te leggen; ter bevorderinge waarvan hy hun de hier toe noodige kundigheden voorts ontvouwt. Ten dien einde bepaalt hy zig tot eene drieledige verdeeling van zyne onderrigting: (1) de kennis der Beenderen; (2.) die der Spieren, en laatstlyk (3.) de oefening deezer kennis, en 't gebruik dat men daarvan in de ftudie der Teken-Schilder-Graveer-en Beeldhouwkunst te maaken hebbe.

In de eerfte Afdeeling doet hy vooraf beknoptlyk zien, wat men omtrent de Beenderen in opmerking hebbe te neemen; en aan die voordragt hegt hy negen Plaaten, welken de Beenderen van 't Menschlyke Lichaam, in derzelver fchikking en geleding, onderfcheidenlyk voor oogen ftellen. De drie eerften vertoonen ons de Beenderen van het Hoofd en den Romp, in de afbeelding van een Seelet, van vooren, van agteren en van ter zyde befchouwd: even zo veel Plaaten behelzen de aftekening der Beenderen van den Arm en de Hand, van vooren, van agteren en ter zyde, en met opzigt tot het laatfte zo wel binnenals buitenwaards: eindelyk verleenen ons nog drie Plaaten een dergelyk gezigt der Beenderen van de Dye, het Been en den Voet, zynde de laatfte insgelyks tweefoortig in een gaanden ftand. By ieder deezer Plaaten is eene letteraanwyzing en benaaming van de daarin voorgeftelde Beenderen, met nog eene afzonderlyke verklaaring van derzelver geleding en beweeging: waarby voorts gevoegd is eene Tafel der Beenderen, midsgaders van derzelver geledingen en uitfteekzels, in die negen Plaaten verklaard, met derzelver gewoonlyke Latynfche benaamingen. ——— De tweede afdeeling is, met betrekking tot de Spieren,

op eene daarmede eenstemmige wyze ingerigt: na eene korte overweeging van 't geen de Tekenaar omtrent de Spieren behoore gade te slaan, levert ons dezelve weder negen Plaaten, met de eigenste afbeeldingen als boven, doch nu met Spieren overtrokken; gaande insgelyks nevens ieder Plaat eene letteraanwyzing en benaaming van de daarin voorgestelde Spieren. ——— Onze Autheur de beoefening deezer Plaaten, zo met opzicht tot de Beenderen als de Spieren, aanbevolen hebbende, laat 'er nog negen Plaaten op volgen, die ons dezelfde Beelden vertoonen, maar op zulk eene wyze, dat en de Beenderen en de Spieren zig onderscheiden voordoen; zynde de Spieren, met eene roode koleur, op de Beenderen, van eene lichtbruine verf, geplaatst. Elke Plaat gaat weder vergezeld van eene verklaaring, die met een kort woord meldt het begin, de inplanting en werking van ieder deezer Spieren, met byvoeging van derzelver gewoone Latynsche benaamingen.

De Heer *Ploos van Amstel* dit voorgesteld, en den Leerling getoond hebbende, wat hy omtrent het Beender-en-Spiergestel, in agt hebbe te neemen, onder eene herhaalde oplettende beschouwing der Plaaten, en overweeging der nevensgaande Verklaaringen, gaat eindelyk over tot zyne derde of laatste Afdeeling, betreffende de oefening zelve. In deeze tragt hy den Leerling te doen zien, op welk eene wyze hy zig best in deeze Studie oefenen zal. Ten dien einde toont hy hem, hoe daar mede te beginnen, en hoe 'er in voort te vaaren; als mede hoe een nuttig gebruik te maaken van 't bywoonen der daadlyke ontleeding van lyken; mitsgaders hoe zig met eene oordeelkundige spaarzaamheid van deeze kennis te bedienen, in 't tekenen van gevleeschte Menschbeelden; en eindelyk hoe die kundigheden altoos te vereenigen met eene treffende tekening, waar in de Natuur als spreekt. By gelegenheid van dit laatste, besluit hy deeze zyne Verhandeling ook met eene les, voor de beoordeelaars van kunstwerken. „ Zulks dienen, zegt „ hy, vooral dezulken in acht te neemen, die gewoon zyn „ de kunstwerken te beoordeelen, naar de maate hunner „ kennis in deeze of geene kunst of weetenschap, 't zy de „ Anatomie, Architectuur, Perspectief, Zeevaart, Historie „ of Oudheidkunde, en die alleen daarom een stuk ver- „ heffen of veragten, om dat het in eenige opzigten strookt „ of strydt met de regelen van hunne geliefde kunst, of „ weetenschap; zonder op te letten, of 'er anders, door 't

„ ge-

„ geheel, eene juiste naarvolging der zichtbaare natuur „ heerscht, zodanig, dat onze hartstogten, door die be- „ schouwing aangedaan worden, 't geen eigenlyk het waare „ vereischte en oogmerk van een Schilderstuk is."

In de uitvoeringe van dit alles, zo ten aanzien van het onderrigtende, als met betrekking tot de opgemelde Plaaten, is hier de uitterste oplettendheid waargenomen. De Plaaten zelven zyn eene navolging der bekende Tabellen van den Hoogleeraar *Albinus*, die, van wegens derzelver fraaie, bevallige en tevens naauwkeurige omtrekken van Beelden, by alle Kunstkenners ten hoogste beroemd zyn: men heeft ze, met alle juistheid verkleind, keurlyk op dit Formaat gegraveerd, en gedrukt. Wel byzonder heeft de Heer *Ploos van Amstel* zig, in de negen laatste, met eenigzins verschillende coleuren gedrukte, Plaaten, zeer nuttig van zyne fraaie uitvinding, genoeg bekend door zyn voortreffelyk Printwerk, (waarvan wy meer dan eens in deeze onze Letteroefeningen gewag gemaakt hebben,) bediend; als waardoor de omtrek der Beenderen, en de loop der Spieren, te gelyk gansch duidelyk, zonder, verwarring, in 't oog valt. De nevensgaande verklaaringen en ophelderingen dier Plaaten behelzen, eene aan 't oogmerk voldoende ontvouwing, van 't geen op dezelven voorgesteld wordt; en de verdere onderrigtingen zyn op een leerzaamen gemaklyken trant geschreven, met eene oordeelkundige aanduiding van 't geen de Tekenaar op te merken, te doen en te vermyden heeft.

Een beoefenaar der Tekenkunde, die lust heeft om zig op de Kunst toe te leggen, vindt hier derhalven een voor hem hoogstnuttig Werk, met opzigt tot het natekenen van een Menschbeeld. Het leert hem alle de voornaamste Beenderen en Spieren, in derzelver geleding, schikking, beweeging en werking kennen. Het leidt hem op ter naspeuringe van alles wat dienen kan tot de lichaamlyke schoonheid, en den verschillenden stand der byzondere deelen, naar de onderscheiden verrigtingen, waartoe het Beeld geschikt is; welker juiste voorstelling de Tekenkunst eigenlyk in 't navolgen van 't Menschbeeld bedoelt. En de manier van voorstelling, met de daar nevensgande Plaaten, verleent van dit alles een zo gemaklyk, eenvoudig en duidelyk verslag, dat de studeerende Jeugd onzer Amsterdamsche Teken-Academie, en elk ander Kunstoefenaar, hierdoor gereedlyk zo veel Ontleedkundige kennis, raakende het menschlyke Lichaam, verkrygen kan, als hem dien-

dienstig is, om deeze Tekenkunde te beoefenen, en zyne studie daarin trapswyze tot meerder volmaaktheid te brengen.

Tot dus ver spraken wy van dit Geschrift alleen met betrekking tot de Tekenkunde, als welke, overeenkomstig met den Tytel, 'er bovenal in bedoeld wordt; maar tevens heeft men deszelfs nuttig gebruik, ook naar 't oogmerk van den Autheur, uit te breiden, tot alle die Kunsten welken daarmede ten naauwste verbonden zyn, en de Tekenkunde tot haaren grondslag hebben; als daar is, de Schilderkunst, de Graveerkunst en de Beeldhouwkunde; ter bevorderinge van welke allen, de Amsterdamsche Teken-Academie is ingerigt: en zelfs kan 't over 't geheel van dienst zyn, tot eene algemeene ontleedkundige kennis van 't Menschlyke Lichaam. ——— 't Is wel niet geschikt tot eene uitgewerkte ontvouwing van alles 't geen daartoe betrekking heeft; dit vereischte het bedoelde niet, dat alleen de Tekening betrof. En „ een Tekenaar," gelyk de Heer *Ploos van Amstel* opmerkt, „ behoort maar de buitenste „ laage der Spieren, en eenige weinige anderen, die zichtbaar zyn, en welker maakzel en werking zich duidelyk „ door de huid ontdekken, te kennen, en zelfs op die „ wyze te kennen, zo als dezelve zig wezenlyk door de „ huid, en niet, gelyk ze, by het ontleeden der lyken, „ wanneer zy ontbloot van de huid en het celagtige of „ vetvlies, zonder werking, levenloos, dun en droog, „ zig voordoen." Eene aanmerking die men insgelyks op de uiterlyke vertooning der Beenderen, en derzelver werking naar buiten, heeft over te brengen. ——— Men kan des, in eene ontvouwing hier toe betrekkelyk, geen geheel Ontleedkundig Samenstel verwagten; die zig op de beoefening hiervan toeleggen, verzendt de Autheur tot andere deswegens bekende Schriften. Ondertusschen kunnen egter eerste Aankomelingen in die Studie zig van deeze Aanleiding bedienen, om 'er eene geregelde algemeene kennis van te verkrygen: en verder kan dezelve nuttig zyn voor de Liefhebbers der Natuurlyke Historie, om zig, op eene gemaklyke wyze, een hun voldoenend begrip van de waare gedaante van 't Menschbeeld, van deszelfs Beenderen en Spieren, mitsgaders van derzelver werking, eigen te maaken: weshalven dit Geschrift, ook buiten het hoofdbedoelde, zyne waarde hebbe. ——— Maar bovenal is het den Tekenaar, Schilder, Graveerder en Beeldhouwer niet te sterk aan te pryzen; vermids het hun by uitstek dienstig kan

kan zyn. Eene gezette beoefening van het zelve zal hun eene gegronde kennis van de gedaante des Menschlyken Lichaams verleenen. Ze zullen hier door regtmaatig leeren oordeelen over de fchoonheid en bevalligheid der verfchillende geltalte, den zwaai en de geleding der Beenderen; die de lengte, zwier en mogelykheid der beweeginge van het Menschbeeld bepaalen: als mede over de gedaante, plaatzing en werking der Spieren, die de Beenderen omkleeden en beweegen. Dit alles is, zo in de geftalte als in de werking van een leevend Mensch. dermaate treffend, dat alle Kunstwerken, hiertoe behoorende, waarin zulks min of meer gemist wordt, hoe fchynbaar bevallig ook, naar evenredigheid hiervan, minder verdienften bezitten: uit kragt van 't welke Tekenkundige beoefenaars 'er byzonder hun werk van behooren te maaken; waartoe zy deeze Aanleiding met veel vrugts kunnen bezigen.

Natuurkundige Verhandeling over een zwavelagtigen Nevel den 24 Juni 1783, in de Provintie van STAD *en* LANDE, *en naburige Landen waargenomen. Door* S. J. BRUGMANS *A. L. M. Ph. Prof. en Lid van verfcheiden geleerde Genootfchappen. Te Groningen, by* P. Doekema. *Behalven de Voorrede*, 58 *bladz. in gr. octavo.*

Ter ontvouwinge van het hieropgenoemde verfchynzel, geeft de Hoogleeraar *Brugmans*, vooraf, een beknopt berigt van den gewoonen nevel, die onzen Nederlandfchen Bodem eigen is; en bepaalt zig daar op nader tot zyn bedoelde onderwerp. Men had naamlyk reeds voor eenige dagen, in de Provincie van Stad en Lande, even als in andere Gewesten, een meer dan gemeenen nevel gehad, die in verfcheiden opzigten merkwaardig was; dan 't byzonderfte hieromtrent aldaar was; dat de nevel den 24ften Juni, zwaarder dan voorheen, van een zeer duidelyken *zwavelreuk* vergezeld ging, die, 's morgens reeds waargenomen, in den namiddag zo fterk toenam, dat dezelve niet alleen den reuk, maar ook den fmaak aandeed, en by veelen zelfs gevoelige uitwerkzels op het lichaam had. Zulks hield den ganfchen dag aan, doch was den volgenden morgen minder, en verdween toen geheel, fchoon de nevel zelve nog al eenige dagen bleeve ftand houden. Onze oplettende nafpoorer der Natuure geeft vervolgens een naauwkeu-

keurig verslag, van de voornaamste verschynzels, die men, by deezen Nevel, in 't Lugtgestel heeft waargenomen; als mede van de uitwerking, die dezelve op Dieren en Plantgewasfen gehad heeft. Met betrekking tot de laatsten geeft hy eene onderscheiden lyst van de Planten, die het meest geleeden hebben; die minder dan dezen, doch egter zeer merkelyk beschadigd zyn; die hier en daar, dan over 't geheel weinig, beschadigd zyn, en eindelyk van zulken, die 'er niets, of ten minsten zo weinig, door geleden hebben, dat het naauwlyks noemenswaardig is: hegtende hieraan vervolgens nog eene nadere beschryving van de wyze, op welke de Boomen en Planten 'er door zyn aangedaan geweest. ——— De Hoogleeraar dus ver de merkwaardigste byzonderheden van dit verschynzel, en deszelfs uitwerking ontvouwd hebbende, baant zig voorts den weg ter nadere verklaaringe van dit onderwerp, door 't naspooren der bestanddeelen van dien Zwavelnevel; welken hy brengt, tot een *Waterdamp*, *Vitrioolzuur* en *eenig Phlogiston*, of een Waterdamp vereenigd met een zwaveldamp, welks hoofdbeginzels zyn Vitrioolzuur en Phlogiston. Verder toont hy, door ondervinding en proefneeming, wat Waterdamp, of Zwaveldamp, ieder op zigzelve vermogen, en welke uitwerkzels 'er ontstaan, wanneer men Waterdamp en Zwaveldamp, te zaam vereenigd, laat werkên op plantgewasfen, in een ruim glas, met het benedeneinde in 't water geplaatst; welke uitwerking na genoeg met die van den Zwavelnevel overeenkomt. Ten beteren verstande dier uitwerkinge, voegt 'er de Hoogleeraar nog by, een beknopt verslag van de ontleedkundige beginzels der Plantén, zo ver ze hier ter opheldering van dit stuk kunnen dienen. Zulks leidt hem verder tot eene natuurkundige verklaaring van de voornaamste uitwerkzelen van deezen Zwavelnevel; by manier van eene beantwoording der gewigtigste vraagen daaromtrent gedaan. En eindelyk waagt hy het zyne gedagten over de oorzaak van dien zwavelnevel te melden, die hy egter niet hooger dan voor gisfingen gehouden wil hebben, als zynde dit stuk voor geen wiskundige betooging vatbaar. ——— Getoond hebbende, dat deeze en geene denkbeelden, deswegens gevoed, niet wel beantwoorden aan de opgemelde uitwerkingen, zo laat hy zig daaromtrent aldus uit.

„ Zie hier met weinige woorden myne gedagten. Door de hitte der zonne, en de warmte, die reeds in het aardryk is, worden altoos vele zwaveldeelen opgeheven, en tot

tot de hogere delen des dampkrings gevoert, van waar ze weder door den dauw, den regen of een onweder met donder verzelt, na de aarde te rug keeren. Deeze zyn de voornaamfte onder de gewone middelen, volgens welke de overtollige zwavel uit den dampkring geloosd wordt. ——— De Zwavel, die in den dauw is, wordt overtuigend gezien, indien men deze verheveling fcheikundig onderzoekt. ——— By den donder wordt ze onmiddelyk waargenomen, als huizen of molens hierdoor getroffen zyn. ——— Een fterke zwavelreuk verzelt dan de omliggende lugt, ja men heeft 'er zomtyds kleine wolken van zwaveldamp by waargenomen. ——

„ Dan niet alle die opgenoemde middelen, nog zelvs de voornaamfte daaronder, zyn tot op dezen dag [tot 8 July] veel voorgekomen. De dauw is niet boven gewoonte fterk geweest, het heeft weinig geregent, en nog minder gedondert. Daarentegen was de hitte nu en dan geenzins gering. Uit al het welk men kan opmaken, dat 'er in onzen en omleggenden dampkring zeer veele zwaveldeelen geweest zyn, die op een anderen tyd en plaats, door de Elektrike ftoffe, die in de lugt is, tot een onweder van donder en blikzem zouden gefchikt zyn geworden. ——— Dog men veronderftelle nu, (en dit maakt de byzondere bepaling van den ftaat des dampkrings uit,) dat deze Electrike ftoffe door de waterdamp, die 'er reeds plaats hadde, weggevoert zy, het geen by Electrike proeven zoortgelyke damp altoos doet, zo bleven 'er de zwaveldelen alleen over, die dus, in eene zeer groote hoeveelheid reeds verzameld, en niet meer door de Electrike ftoffe des dampkrings in beweging gehouden, door eigen zwaarte naar beneden zakten, zig verenigden met het wateragtig deel van den beneden-dampkring, en met het zelve op bomen en planten nedervielen.

„ Op deze wyze kan men enige reden geven van de gelyktydigheid van onzen zwavelnevel. De Electrike ftoffe, fchoon zeer wyd en breed uitgeftrekt, heeft zig na deszelvs gewone en bekende wyze van werken, als in een ogenblik door de waterdamp geloost; en hierop is het zwavelzuur aanftonds en overal naar beneden gezakt. Dan hier uit volgt ook, het geen de ondervinding bevestigd heeft. (1.) Dat 'er, na den zwavelagtigen nevel, in den benedenften dampkring, eene vermindering van Electrike ftoffe heeft plaats gehad. (2.) Dat de reden, waarom men in Holland, het Stigt van Utrecht en elders wel ne-

nevel, maar geen zwavelnevel, heeft waargenomen, alleen kan gevonden worden, in den meerderen regen, die aldaar gevallen, en waarmede het zwavelzuur weggevoert is. (3.) Dat, wyl alle oorzaken tot hiertoe omtrent dezelvde blyven, het gansch niet te verwonderen is, dat wy van tyd tot tyd, zo lang deze gesteldheid van den dampkring blyft, eenigen zwavelagtigen reuk by den nevel ontwaar worden. ——— Ik heb by den Hoog-Eerwaarden Natuurkenner G. KUIPERS de zuring, die kort te voren afgesneden en weder welig uitgelopen was, door een nieuwe storting van eenig zwavelvuur op den 5 July getroffen gezien. ——— Ook heb ik zelve den 8 July iets zwavelachtigs in den voortduurenden nevel geproeft, zonder egter eenige schadelyke gevolgen te hebben waargenomen. ——— Het zwavelvuur was hier toe te weinig, en dus te zwak."

Wanneer men de opgenoemde verschynselen en uitwerkingen nagaat, en dezelven met de gedaane proefneemingen vergelykt, zal men des Hoogleeraars verklaaring zeker zeer waarschynlyk vinden; en zyne aangewende moeite, in 't naspooren van deezen zwavelnevel, danklyk erkennen; daar zyne oplettende waarneemingen omtrent denzelven van dienst kunnen zyn, ter verklaaringe van meer soortgelyke verschynzelen.

Nederlandsche Insecten, beschreven en afgebeeld, door C. SEPP. 4de *stuk. Tab. XXI. In quarto.*

In deeze *Tab.* verleent ons de kunstryke hand van den Heer *Sepp* eene juiste afbeelding der Rupse, onder den naam van de *Meticulosa* of *vreesachtige* bekend; en van derzelver Vlinder, welken hy, uit hoofde van eenige tekeningen op de Bovenvleugels, eigenaartig den *Agaat-Vlinder* noemt. In de nevensgaande naauwkeurige beschryving van dit Insect is byzonder gade te slaan dat deeze soort van Rupsen zig zo onderscheiden van koleur vertoont. Zy wordt ons eerst beschreeven, „ als bruin van kleur, met elf donkerder en „ schuins loopende geboogene streepen ter wederzyde van „ den Rug." En onze oplettende beschouwer voegt 'er by, dat hy meer Eieren en Rupsen van die soort ontdekt en groot gebragt hebbende, 'er onder gevonden heeft „ welker „ grondkleur, in plaats van bruin, zeer schoon groen was, „ doch waarvan de elf schuins loopende streepen maar zeer

„ flaauw,

„ flaauw, en naauwelyks te zien waren." ——— Deeze zo wyd uit elkander loopende gedaante van Rupsen van dezelfde soort, beiden op deeze *Tab.* afgebeeld, is der nadere opmerkinge van de Liefhebberen wel waardig; ten einde na te gaan, of zulks ook, gelyk dit by verschillend gekoleurde Rupsen wel eens plaats heeft, eene verscheidenheid van geslacht aanduide.

Characterkunde der Vaderlandsche Geschiedenisse. Eerste Deel. Te Haarlem, by A. Loosjes, Pz. *in gr. octavo, 159 bladz.*

Hoewel de Schryver deezer *Characterkunde* de voetstappen van *Niemeijer* volgende in diens *Characterkunde des Bybels*, in zyne korte Voorafspraak aan de *Vaderlandsche Leezers*, berigt, niet ten oogmerke te hebben met veele of zwaare Boekdeelen te voorschyn te komen, doet het plan, 't geen hy zich voorgesteld, en in eene breede Inleiding opgegeeven heeft, als het eenigzins naar eisch uitgewerkt wordt, —— ja, uitgewerkt op dien eigensten voet als dit Eerste Deel uitgewerkt is, —— ons een Werk te gemoete zien van zo veel betekenis, dat het ons raadzaam dunke, om, gelyk wy meermaals in gevallen van die natuur, deeden, by de aankondiging van het begin deezes Werks, een algemeen verslag aan onze Leezeren mede te deelen van het Doel, den Aanleg, en Aart deezer *Characterkunde*.

Wy vinden ons hier toe in staat gesteld, door de *Inleiding*, die de Schryver noodig oordeelde aan 't Hoofd zyns Werks te plaatzen: en zullen 'er uit overneemen, 't geen onmiddelyk dient tot ons evengemelde oogmerk, dezelve voorts geheel der Leezinge aanpryzende.

„ Ons bepaald doelwit, zegt de Schryver, is de *Vaderlandsche Geschiedenisse* uit een oogpunt te beschouwen, waar uit wy niet weeten dat zy tot nog beschouwd is. ——— Het oogpunt der *Characterkunde*. ——— De *Characterkunde*, in 't algemeen, bestaat in het kennen van de Characters, en het opmaaken van de Characterschetzen der Menschen, uit hunne daaden en redenen, uit hunne schriften, wanneer zy ze nagelaaten hebben, als mede uit de beweegredenen, welke hun aanspoorden, in zo verre wy dezelve, met eene genoegzaame maate van zekerheid, of waarschynlykheid, kunnen ontdekken. ———

De

De *Vaderlandscht Characterkunde* zal, gevolglyk, gelegen zyn in het opleveren der Characterschetzen van zodanige Persoonen als ons in de *Vaderlandsche Geschiedenisse* voorkomen.

„ Met deeze *Characterkunde* is zeer nauw verbonden, ja 'er onafscheidelyk aan gehegt, de *Characterkunde des Volks*, onder welke die Persoonen geleefd, der denk- en handelwyze van de Eeuwen, in welke zy gebloeid hebben. Immers zyn Landaart en Tydsomstandigheden van eenen grooten en onvermydelyken invloed op het vormen der Characters van byzondere Persoonen. 't Zou eene schreeuwende onbillykheid weezen van Menschen, in donkere Eeuwen van onkunde en ruwheid, 't zelfde te verwagten, 't zelfde te vorderen, als van hun die in verlichter Dagen van kennis en beschaafdheid leefden.

„ Schoon alle Persoonen, in de *Nederlandsche Geschiedenisse* voorkomende, in zekeren zin, gezegd zouden kunnen worden tot de *Characterkunde* van dezelve te behooren, zal men ons, egter, wel willen toestaan, dat veelen, zeer veelen, van welken wy bykans of volstrekt niets meer dan den blooten Naam weeten, in geenen deele geschikt zyn om Characterkundig beschouwd te worden. De Characterkunde mist, ten hunnen opzigte, alle gronden uit welke zy haare trekken ontleent: en 't is zo onmogelyk van hun een Characterschildery te vormen, als dat een schilder, op het enkel hooren van een Naam, het Portrait van den genoemden zou maalen. Dat de Geschiedkunde hunne Naamen vermelde is haare taak: het optekenen daar van kan groote nuttigheid hebben: hoewel het tot de Characterkunde niets toebrengt. ——— Anderen zyn, door eenige weinige trekken, die Charactermaatig genoeg zyn, bekend, en verdienen in zo verre beschouwd te worden, hoe onvolmaakt het Beeld ook zyn moge, dikwyls niet om hun zelfs wil, maar uit hoofde van de betrekking, die zy tot hunne Tydgenooten hebben. ——— Zommigen laaten zich veel volkomener zien in hunne redenen, in hunne daaden, in hunne schriften. ——— Eenigen wandelen voor ons met geheel ontdekten aangezigte, en het valt den beoefenaar der Characterkunde zo gemaklyk hun van alle anderen te onderkennen en te beschryven, als een Tekenaar om het Beeld te treffen van die voor hem nederzit.

„ Onder de groote menigte deezer min of meer voor de *Vaderlandsche Characterkunde* geschikte Persoonen, bevinden

den zich buitenlanders en vreemdelingen, die geene plaats kan geweigerd worden, wegens hun lang verblyf hier te Lande, de verbintenis, welke zy met de Landzaaten, het deel 't geen zy in de Regeering en in zeer gewigtige Gebeurtenisfen hadden. Van hun, nogthans, is ons oogmerk, doorgaans min uitvoerig dan van eigenlyke Vaderlanders te handelen; doorgaans zeg ik, want zy zullen Tydperken, in de Gefchiedenis van ons Vaderland, aantreffen waar in die Vreemdelingen de maat floegen en door hun veelvermogenden invloed de Characters der voornaamfte Landzaaten vormden! en zelfs het Volkscharacter een opmerkingwaardigen zwaai gaven."

Voorts handelt de Schryver in 't breede; over de Bron der *Characterkunde*, de *Vaderlandfche Gefchiedenis*. Wy kunnen hem hier niet volgen, noch ook in het vermelden der gebreken, welke hy in de Gefchiedkunde en de Gefchiedfchryvers aanwyst. Het een en ander zullen wy, enkel in 't voorby gaan, aanftippen. Hy merkt op: „ Wy zullen Tydperken doorwandelen, die, als een vlak veld, bykans, geene voorwerpen opleveren, welke onze aandagt trekken; doch dan ook kunnen wy onzen weg, is het niet op eene aangenaame wyze, nogthans gerust en vaardig afleggen, tot dat wy opgehouden worden om ftaan te blyven, en dikwyls te toeven, waar de voorgaande fchaarsheid in overvloed van voorwerpen verandert. ——— Het raadpleegen van de beste Gefchiedfchryvers kan in de *Characterkunde veel* afdoen, —— *veel*, maar niet alles: dewyl zy zich niet bepaald op het Characterfchetzen toegelegd, en dit vak grootendeels opengelaaten hebben. Eenigen, 't is waar, geeven ons zomtyds dusdanig een fchets, by het vermelden van den dood der aanzienlykfte Perfoonen: maar dan beftaat dezelve uit groote trekken, en de opgave van hoedanigheden, die elk in 't oog loopen, zonder de fynere trekken, of die dieper verhoolen liggen, in aanmerking te neemen. Hun arbeid zal ons te ftade komen; en treffen wy elders eene Beeldtenis aan, met een meesterlyke hand juist en uitvoerig gefchilderd, wy zullen dezelve met genoegen en dankbetuiging plaatzen: al ware het ook, dat de Characterbeelden van ons eigen maakzel, door die fchikking, moesten verliezen. ——— De Voorzorgen, in het opmaaken der Characters noodig, en gebruikt, zyn veelvuldig, en verdienen in het Werk zelve geleezen te worden. Wy neemen alleen des Schryvers betuiging over, dat hy alle die voorzorgen ge-

gebruikte, „ daar onze *Characterkunde* geenzins het verfoeilyk doel heeft om Partyschappen te styven, een zo laage als slegte arbeid, tot welken maar al te veelen zich verledigd hebben en nog verledigen; maar om *Vaderlandsliefde*, in wien wy ook kenmerken of zweemzels van deeze Deugd vonden, en alle op dezelve uitloopende edele hoedanigheden en braave bedryven, aan den eenen kant te pryzen, en aan den anderen kant allen, die den Vaderlande geen goed hart toedroegen, door duidelyk ontdekte oogmerken of openbaare bedryven, de Vryheid en het Heil der *Vereenigde Gewesten*, belaagden of verkortten, met afzigtige, doch verdiende kleuren, te tekenen.

„ De zwaarigheid, dat de Characters dikwyls zo vermengd zyn, en de trekken daar van, in één en dezelfden Persoon, zo wyd uit een loopen, in de onderscheidene tydkringen zyns leevens, en op de verschillende tooneelen, welke hy betreedt, dat niemand hem, van de zyde der Characterkunde beschouwd, voor denzelfden Man zou houden, erkent de Schryver, en betuigt dat hy 'er zich zomtyds mede belemmerd vondt. „ Doch voegt „ hy 'er nevens," behalven dat deeze strydigheid meermaalen eene gewaande strydigheid is, hervoortkomende uit berigten den zelfden Persoon betreffende, die of met de zoetvoerige pen der vleijerye geschreeven of met de scherpgepunte van Haat op 't papier gebragt zyn; en deeze ongelegenheid dus verdwynt op de onzydige vergelyking, waarvan wy zo even gesprooken hebben [in de voorzorgen naamlyk,] zal de Characterkunde, Persoonen aantreffende, in welke die strydigheid, met de daad, gevonden wordt, wil zy der Waarheid haare Raadsvrouw en Gezellinne getrouw blyven, niet anders kunnen doen, dan die vermengde en strydige Characters op te geeven, zo vermengd en strydig als ze zyn, meer kan men ze niet afvorderen. Het is haar werk niet den Mensch, die onbestaanbaar met zichzelven handelt, in een Man van een bestendig Character te hervormen. Zy vindt, zy maakt geen Menschen; zy moet geen Harssenschimmen voor daadlyk bestaande Persoonen opgeeven. —— In den Mensch, het voorwerp der Characterkunde, doen zich zo veele zonderlinge, zo veele duistere, zo veele raadzelagtige verschynzels, zo veel sterker en zwakker schaduwen, zo veel kleurmengingen op, dat het treffen bezwaarlyk valle, moeite koste, en herhaalde poogingen vordere; terwyl het, egter, in 't einde, naa veel uitdoens en byschilderens, ge-

gelukte: ten minsten in zo verre de gesteltenis des veranderlyken voorwerps toelaat.

Dit alles breeder uitgewerkt hebbende, luidt des Schryvers taal: „ Het verschil tusschen de *Vaderlandsche Characterkunde*, en de *Vaderlandsche Geschiedenis*, loopt elk in 't oog, die slegts aangemerkt heeft hoe de eerste op de laatste gebouwd, aangemerkt moet worden als eene vrugt, voortkomende uit eene oordeelkundige, onpartydige, overweeging der Persoonen, wier bedryven die Geschiedenis voor een groot gedeelte uitmaaken. Deeze bedryven te verhaalen, nauwkeurig te boek te stellen, is de arbeid der Geschiedkunde, de Characterkunde neemt ze aan, onderstelt ze, en maakt 'er het Persoonlyk Character der Bedryveren uit op. Vergeefsch zou men, derhalven, verwagten in dit werk aan te treffen een stipt verhaal der Lotgevallen; zy moeten slegts in 't verschiet, en voor zo verre daar in komen, als noodig is om de Characters toe te lichten. Over 't algemeen zal het genoeg zyn, dat onze Leezers het heerlyk werk van den onsterflyken WAGENAAR, de *Vaderlandsche Historie*, geleezen hebben, en daar benevens het *Tafereel der Algemeene Nederlandsche Geschiedenissen* van CERISIER, die, met zynen Naavolger, de voetstappen van WAGENAAR drukkende, zich bediend hebben van laatere ontdekkingen, en doorgaans een vryer pen voeren. Wy noemen deezen uit een groot aantal Schryveren, om dat ze de beste, de meestbekendste, en in aller handen zyn. Hunne Aanhaalingen zullen ons ontslaan van den voet onzer bladzyden altoos met getuigenissen op te vullen, 't welk anders onvermydelyk noodig zou weezen, om de waarheid der gevallen, op welke onze Charactertrekken steunen, te staaven. Zomtyds, egter, zullen wy het een en ander moeten optekenen, door deeze Schryvers niet geboekt, of maar even aangeroerd, en dan zal het onze pligt weezen aan te wyzen waar op wy afgaan. Het aangeduide gezigtpunt, uit het welk wy de Vaderlandsche Geschiedenis beschouwen, zo verschillend van dat der gemelde en andere Geschiedschryveren, veroorzaakt, dat wy, in eenen anderen stand geplaatst, een en hetzelfde voorwerp, van eenen anderen kant bezien." Hoe veel veranderings dit konne te wege brengen, wordt wydluftiger ontvouwd dan wy kunnen overneemen.

„ Vermaak en Nut," betuigt de Schryver, en met grond, „ durven wy ons van onzen arbeid belooven. Welk eene aangenaame verscheidenheid, welk eene afwisseling kunnen

wy ons voorstellen, by de beschouwing van die menigvuldige meer of min uitvoerig geschilderde *Vaderlandsche Beelden*; onder welken wy 'er geen hoopen over te slaan, dat, uit eenigen hoofde, de opmerking der Leezeren verdient. Welk eene volgreeks voorbeelden van verheevene, buitengewoone en middelmaatige, van laage, gewoone, slegte en diepvervallene Menschen; van Liefhebbers, Voorstanders en Verdeedigers, van Staaten; Belaagers en Bedervers der Vryheid; van Mannen, wier Vaderlandliefde, met den schoonsten luister, nog in de oogen des laateren Naneefs blinkt, en van snoode Verraaders, die, met de veragting der eeuwen, belaaden onder het pak der smaadheid, naar verdiensten gebukt gaan. Eene gaandery, met zulke Characterbeelden behangen, zullen wy niet zonder leering kunnen doortreeden: hier zal het schoone ons lokken, en den volglust noopen, daar het afschuwelyke ons afschrikken en doen vlieden. —— Men verbeelde zich niet, dat de Staatsman, de Grooten, de Aanzienlyken, alleen vrugt van dit werk zullen kunnen trekken. 't Is waar, de Characters van Vorsten, Veldheeren, Vlootvoogden, Staatsdienaars, Geleerden, en met één woord, van Mannen, die zich door hunnen Stand, Bekwaamheden, of veel vermogenden Invloed, is het niet verdienstelyk, althans opmerkenswaardig, gemaakt hebben, zullen geen gering gedeelte in de *Characterkunde* beslaan; doch, behalven de nuttigheid voor elk Vrygeboren *Nederlander*, gelegen in de kennis van den inborst en geaartheden dier uitsteekende Persoonadien, zal hy ook, in den loop deezes Werks, anderen aantreffen, wier burgerlyke Leevensstand hem nader komt, en onder welken wy 'er zullen vinden, die, wat het Characterkundige betreft, niet min onze aandagt waardig zyn, dan Medeburgers tot den Stoel der Eere of der Geleerdheid opgeklommen. —— By de afwisseling der Tydperken zullen de algemeene Volksdeugden en Volksgebreken allen een leerzaam onderhoud verschaffen, en ten sleutel kunnen dienen van veele byzondere gevallen. Deeze in het oog houdende, zullen wy behoed blyven voor de belachlyke en schadelyke dwaasheid, om de Gevoelens en Denkbeelden, die ten onzen tyde algemeen worden aangenomen, en de heerschende Zeden, tot een regelmaat te neemen, en, volgens dezelve, de Begrippen en Handelingen van vroeger Eeuwen te beoordeelen. Dit verschil uit het oog te verliezen, is niet alleen eene tast-

baa-

baare ongerymdheid; maar tevens een schreeuwend onregt, den beoordeelden aangedaan."

De Schryver, eindelyk, om dit nog te melden, weert de bedenking, dat hy zich te veel aanmaatigt, van zich af, met aan te toonen, hoe de Geschiedkunde in het vonnis over de Characters der Menschen, reeds lang de plaats van Regteresse bekleed heeft.

Dit kort verslag, uit eene breede Inleiding getrokken, zal onze Leezers in staat stellen om den aart deezes nieuwen Werks te kennen. Dit Eerste Deel, 't welk tot den *Tyd der Graaven* loopt, stelt ons voor oogen *'t Aloude Volks-Character onzer Voorvaderen, tot den Inval der Romeinen.* —— *Character der Batavieren onder de Romeinen.* —— *Character van* CLAUDIUS CIVILIS, *en dat van eenigen zyner Tyd- en Landgenooten.* —— *Character der Batavieren naa den tyd van* CLAUDIUS CIVILIS, *onder de Franken en Saxen.* —— *Character der Friezen en Batavieren.* —— *Character der Friezen onder* CAREL DEN GROOTEN, *en ten tyde van de Invallen der Normannen.*

Wy belooven ons veel goeds van dit aangevangen Werk, en zullen vervolgens wel gelegenheid aantreffen om voorbeelden van de behandeling der Characters op te leveren; ons Berigt is reeds wyd genoeg uitgeloopen. Nogthans kunnen wy niet nalaaten, ten slot, daar by te voegen, eene aanmerking uit de *Beschryving van 't Ryk der Historie.* „ Langs de wallen van de *Stad der Modernen* is „ een voortreffelyk gebouw, genaamd het *Kunstkabinet der* „ *Characters.* Hier in zyn verscheide gaanderyen, wier „ wanden behangen zyn met een ontelbaar getal *Portraitten* en *Schilderyen.* Het opzigt over dit kabinet is te „ beurt gevallen aan twee voornaame Vrouwen, te weeten „ ONZYDIGHEID en PARTYSCHAP; en dit gemeenzaam be„ stier is oorzaak van de oneénigheid, die tusschen haar „ heerscht. Beiden hebben daar haare bedienden, die, „ vermits de *Portraitten* van zekeren afstand gezien wor„ den, aan de liefhebbers by 't inkomen zekere gesleepe „ glaasjes aanbieden, om alles te beter te kunnen be„ schouwen. De glaasjes, door ONZYDIGHEID vervaar„ digd, zyn enkel ophelderende, zonder de voorwerpen „ voor het gezigt te vergrooten of te verkleinen; die van „ PARTYSCHAP zyn van verscheide soorten, en met meer „ kunst gesleepen, zo dat het zelfde voorwerp door „ het een of het ander beschouwd, zich zeer verschil-

„ lende vertoonde(*)." Wy wenfchen dat de *Character-Schryver der Vaderlandfche Gefchiedenisfe* zich van de eerstgemelde altoos, en van de laatstgenoemde nooit, bediene. En, in dit geval, zal zyn werk een zo nuttig als aangenaam toevoegzel zyn tot de veelvuldige Werken over de Vaderlandfche Gefchiedenisfen, welke wy reeds bezitten.

(*) *Letteroefeningen van het Kunstgenootfchap, onder de Zinfpreuk:* Diligentiæ omnia. *bl.* 214.

Reize door Sicilie en Maltha van den Graaf DE BORCH, *Lid van verfcheide Academien der Weetenfchappen. Uit het Fransch vertaald. Te Amfterdam, by* Yntema, *en* Tieboel 1783. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud, 150 bladz. in gr. octavo.*

Voor eenige jaaren ontving men, uit de handen van een keurigen Vertaaler, eene Nederduitfche Overzetting der *Reize van* BRYDONE, *door Sicilie en Malta*, in 't jaar 1770; en thans levert hy ons eene foortgelyke Vertolking eener *Reize van den Graaf* DE BORCH, door die zelfde Gewesten in 't jaar 1776. Dit moet, zo kort op elkander, natuurlyk, wat éénzelvig voorkomen: dan 't nadeelig denkbeeld, daaruit ontftaande, vervalt terftond, zo dra men op de leezing bemerkt, dat die Heeren niet alleen in verfchillende jaargetyden, in den Zomer en in den Winter, gereisd hebben; 't welk alleen op zigzelve eene aanmerkelyke verandering te wege brengt; maar dat ze ook, zynde de eerfte een Engelschman, en de laatfte een Franschman, met eene verfchillende geestgefteldheid, etlyke zaaken uit een onderfcheiden gezigtspunt befchouwd hebben, dat eene groote verfcheidenheid van opmerkingen uitlevert. Men voege hier by dat de Franfche Graaf, die de Brieven van den Engelfchen Reiziger vooraf doorbladerd had, in deeze zyne Brieven gemeenlyk niet ftaan blyft op 't geen zyn Voorganger reeds naar behooren had aangetekend; en 'er meer werks van maakt om zynen Vriend, aan wien hy deeze Brieven fchryft, dat geen te melden, 't welk de Heer BRYDONE niet gade geflaagen, of niet met de vereischte naauwkeurigheid opgemerkt had. Uit dien hoofde is de afgifte deezer laatfte Reize niet iets overtolligs, maar eerder aan te merken, als een nuttig byvoegzel op dezelve; overeenkomftig waarmede de Graaf zyne berigten, niet ten onregte, opgeeft als een *Supplement op die van* BRYDONE. ——— De eene en andere Reize voegt dus by elkander, tot een volle-

diger verſlag van 't merkwaardigſte op Sicilie en Malta: en de Leezer zal deswegens in de laatſte nog al verſcheiden aantekeningen ontmoeten, die ter bevestiginge, verbeteringe of uitbreidinge zyner kundigheden, uit de voorige Reize opgemaakt, mogen dienen; des hy ook deeze laatere met nut zal nagaan. ——— Hy zal dit, onder de leezing meermaals gewaar worden; en, om één voorbeeld uit veelen by te brengen, zullen wy hier plaats geeven aan 't geen de Graaf DE BORCH ons nopens *Catania*, zo als 't toen nog was, (zynde thans grootlyks vernield,) en eenige byzonderheden tot die Stad betrekkelyk, verleent, dat, in meer dan één opzigt, het verhaal van den Heer BRYDONE verbetert.

„ De Haven van Catania, of liever de kleine kreek, die in deze Stad is, kan, zegt hy, niet dienen om Schepen van eene zekere grootte te bergen; dog de vreeſelyke onkosten, welken het vergrooten van deze haven zoude veroorzaaken, heeft de Stad tot nu toe van deze onderneeming afgeſchrikt. Korten tyd vóór den verſchriklyken brand van 1693, hadt Catania eene zeer gemaklyke haven; maar eene ſchielyke uitvloeijing van den Etna heeft 'er deze Stad voor altyd van beroofd, door in het midden een oneindig groot Voorgebergte te maaken. ——— Het gezicht van de Stad, aan den kant der haven, is zeer fraai; eene gemaklyke haven; Gebouwen van eene groote vertooning; het Kasteel in 't verſchiet; het Paleis van den Prins van BISCARIS; de Kerk en het Klooster der Benedictynen; dit alles by malkanderen maakt een gezicht, dat door zyne ſterkte en verſcheidenheid belang verwekt. Schoon verſcheiden maalen door Aardbeevingen omgekeerd, en door de Lavas van den Etna verbrand, vertoont Catania, in haare openbaare Gebouwen en byzondere Huizen, geen gevoel van de wreede rampen, welken het ondergaan heeft. Integendeel ſchynt die Stad de Fabel van den Phenix te bewaarheden, en luisterryker uit haare asch, prachtiger uit haare vernieling, te voorſchyn gekomen te zyn. Haare Straaten zyn lynrecht; haare plaatſen ruim en regelmaatig; bykans alle de Huizen zyn met eene zedige, dog tevens edele, eenvoudigheid gebouwd. Onder allen kan het Paleis van den Prins van BISCARIS den eerſten rang vorderen; zo deszelfs uitwendig voorkomen niet zeer prachtig is, vergoedt het inwendige overvloedig het gebrek van uitwendigen luister, door de ſchoonheden welken het bevat. Ongetwyfeld heeft de achtenswaardige bezitter, het zelve bouwende, aan het Publick een ſtaaltje van deszelfs gevoelens willen geeven. Veel zedigheid, met de grootſte rykdommen in de ziel, gepaard, is het Portrait van den Prins van BISCARIS; en elk, die het geluk heeft hem te leeren kennen, zal hem daarin ontdekken."

——— De Graaf DE BORCH weidt daarop verder uit in den lof van deezen Prins, zo ten aanzien van zyn zedelyk charac-

ter, als ten opzigte van zyne liefhebbery en beoefening van Kunften en Weetenfchappen; by welke gelegenheid hy tevens berigt geeft van 's Prinfen uitmuntend Kabinet en byzonderen lust voor de Kruidkennis, de Oudheidkunde en den Landbouw; waarop hy verder aldus vervolgt.

,, Niet voldaan met zelf de Kunften en Wetenfchappen te beoeffenen, heeft hy ook zyn groot vermaak om dezelve in zyn Vaderland aan te moedigen. Het is door zyne vermogende aanmoediging, dat die doorluchtige Vergadering, onder den naam van de *Akademie van den Etna* bekend, geformeerd is. De Heer BRYDONE heeft waarfchynlyk den tyd, en misfchien ook de gelegenheid, of lust, niet gehad om dit eerwaardig lighaam te leeren kennen; het ware anders onmogelyk, dat hy 'er zulk een even weinig gunftig als juist oordeel over geveld zoude hebben. Het zal, denk ik, genoeg zyn, om u van 't tegendeel, van 't geen hy deswegen zegt, te overtuigen, dat de Prins van BISCARIS 'er Prefident, en dat de Kanunnik RECUPERO 'er Secretaris, van is. Deze laatfte, die, door zyne zeldzaame kundigheden, misfchien het grootfte gedeelte van het Werk van den Heer BRYDONE verfchaft heeft, wordt in het zelve niet vertoond, gelyk een Man van zulk eene hooge waarde verdiende. De Engelfche Reiziger fchynt in den geleerden Cataniër niet dan de gezellige hoedanigheden, eene groote levendigheid van geest, eenige kundigheden uit waarnemingen van de voortbrengzelen en veranderingen van den berg Etna verkregen, te hebben opgemerkt; voor het overige leent hy hem zomtyds zyne eigene denkbeelden, maakt gefprekken, die, in een vrolyken vriendenkout, en in vertrouwen van geheim, gehouden zyn, openbaar; of geeft loutere gisfingen en invallende gedachten van den Geestelyken, met het glas in de hand gewaagd, voor aangenomen Systemas op, en ftelt een Man, van de grootfte verdienften, bloot voor de onaangenaame gevolgen, die uit de gemeenmaaking van vrolyke, fchoon wysgeerige, gefprekken kunnen voortfpruiten (*). De Heer RECUPERO is gewisfelyk een Man, die de achting, welke het weldenkende gedeelte van geheel Sicilie voor hem heeft, ten vollen waardig is; een Man, over wien een kundig en oplettend Ministerie des Konings gunften, reeds van overlang, hadt behooren uit te ftrekken; en tot wiens nederig verblyf elk zig hartelyk verheugt, dat de Marquis DE LA SAMBUCCA zig fchynt te willen wenden, om den toe-

(*) Dit diene tot eene les van voorzigtigheid, in 't opperen van gewaagde gisfingen en invallende gedagten by Vreemden: want het heeft zelfs ten gevolge gehad, dat men den Kanunnik gefteld heeft, onder die geenen, welken het geheele Stelzel der Openbaaringe zoeken 't onderfte boven te keeren. Zie WATSON, *Brieven*, bl. 163—168. en het daaruit bygebragte in de *Algem. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 51—53.

toestand van dezen, misschien al te zedigen, Geleerden, zynen Landgenoot, derwyze te verbeteren, dat hy in staat geraake om zyn Vaderland alle die diensten te doen, welke hetzelve als dan veilig van hem mag verwachten.

„ Wy hebben gisteren met den Prins van BISCARIS het Klooster der Benedictynen en alles wat het zelve opmerkelyk bevat, gaan zien. Ik moet 'er u met weinige woorden eenig bericht van geven. Het eerste verblyf dezer Geestelyken was op het hellen van een heuvel van den berg Etna; maar de onvruchtbaarheid van den grond, de koude van de luchtstreek, heeft hun, toen hunne inkomsten genoeg vermeerderd waren, doen besluiten om zig binnen de Stad Catania zelve neer te zetten. Het huis, dat zy daar bouwden, was, naar men my gezegd heeft, zeer fraai, maar niet boven die edele eenvoudigheid, die een der voornaamste sieraaden van hunnen staat behoort te zyn. Eene geweldige Aardbeeving, en daarop gevolgde noodlottige uitbraaking van den berg, begroef dat gebouw, en dit ongeluk verwarmde den Godsdienstigen iever der Cataniërs derwyze, dat deze Vaders welhaast in het bezit van zeer aanmerkelyke sommen geraakten, welken zy gebruikten om een nieuw Gebouw te stichten, het welk, zo het niet zeer fraai is, ten minste het gemak met de sterkte vereenigt. Het gemis van 't eerste moet aan gebrek van smaak dezer Geestlyken worden toegeschreven, die, meer verplicht zig met nuttige dan louter aangenaame voorwerpen bezig te houden, zonder misdaad, min bedreven in de fraaije kunsten kunnen zyn.

„ De Kerk dezer Geestelyken, naar een zeer ryk en schoon bewerp gesticht, heeft eenige verzakking gekregen; maar dit is noch aan de zwakheid der Fondamenten, noch aan de onvastheid van den Lava-steen, tot dezelve gebezigd, gelyk veelen gelooven, te wyten; het is de weinige kundigheid van een tweeden Architekt, die het veroorzaakt heeft, als die in het formeeren van de gewelven of boogen geene regelmaatige kromming heeft waargenoomen. De huizen zyn daardoor te zwak geworden voor den last dien zy draagen moeten en zyn bezweken; dan het kwaad is terstond verholpen, ten minsten gestuit, en men kan deze Kerk, inderdaad, als eene der schoonste Kerken van Italie beschouwen. Men vindt daar eene byzonderheid, waarvan ik weinige voorbeelden gezien heb, naamelyk dat het Orgel in het Choor gezet is, op de plaats van het groot Altaar, 't welk uitspringt en op zig zelven staat op zyn Romeinsch. Dit maakt eene schoone vertooning, en weert die kleine sieraaden, welken de Protestanten met reden aan de Katholyken verwyten. De Heer BRYDONE heeft gelyk, in dit Orgel de bovenkeur van dat van Haarlem te geven. Het is edeler van ontwerp, en veel ryker, en, schoon zeer eenvoudig in deszelfs aanleg en schikking, verschaft het echter wind of lucht genoeg, voor vyf- en vyftig Registers, die de

moeijelykste en kieschste Instrumenten volmaakt wel nabootzen, en de begocheling zelfs zo verre brengen, dat men zig vastelyk verbeeldt eene zeer aangenaame menschenstem te hooren. Voeg hierby eene Echo, die ongemeen wel gevat is, en die, met de grootste juistheid, de zachtste zo wel als de sterkste geluiden, de eenvoudigste trillingen, en de zo geliefde grilligheden van het Contrepoint, of den Tegenzang, te rug kaatst."

Wyders hebben deze Geestelyken, gelyk de Graaf DE BORCH verder meldt, ook een fraai en ryk Museum, hoewel niet zo voortreflyk als dat van den Prins BISCARIS; en de toen bestierende Prior was een aangenaam en agtenswaardig Man, zo van wegens zyne gezellige hoedanigheden, als geleerdheid en kundigheden. Daarbenevens spreekt onze Reiziger met lof van hunne Boekery, en de daartoe geschikte Zaal; waarop hy voorts aldus vervolgt.

„ De Heer BRYDONE, zyne spyt te kennen gevende, dat hy de hoogte van den Etna niet dan door middel van den Barameter (*) bepaalen, of gissen, konde, by gebrek van de nodige werktuigen, om eene Geometrische meeting te doen, zegt, dat hy in de geheele Stad Catania niet éénen Graadboog hadt kunnen vinden. Hy moet dan niet veel acht geslagen hebben, op eene der fraaiste kassen der Benedictynen, waarin 'er vier, alle in zeer goeden staat, voor handen zyn. Uit dit ééne staaltje zoude ik gaarne het gevolg trekken, hoe voorzichtig men moet zyn omtrent de berichten, welke ons van verre Landen gegeven worden; dog de eerbied voor den Engelschen Reiziger weerhoudt my om deze Aanmerking te maaken, althans om 'er op aan te dringen.

„ Onder alle de byzonderheden, welken de Vreemdelingen in het Klooster der Benedictynen opmerken, is 'er ééne, wel-

(*) Beiden de Reizigers komen, in hunne waarneemingen met den Barometer, nopens het verschil van hoogte van den Barometer, van de zee tot den kruin van den Etna, al vry naby elkander; hebbende *Brydone* $124\frac{1}{2}$ en *de Borch* $127\frac{1}{2}$ linien; maar hunne verschillende rekenwyze maakt een merkelyk onderscheid. *Brydone* rekent ieder linie op 84 Fransche of omtrent 90 Engelsche voeten, [staande deeze voetmaaten eigenlyk tot elkander als 15 tot 16;] 't welk op $124\frac{1}{2}$ linien eene hoogte van 10458 Fransche of 11205 Engelsche voeten geeft. Hiertegen rekent *de Borch* 72 Fransche voeten voor ieder linie, dat op $127\frac{1}{2}$ linien 9180 Fransche of 9835 Engelsche voeten bedraagt. Wanneer men deeze berekening met die van anderen vergelykt, en byzonder met die van *George Schuckborough*, die, volgens zyne waarneemingen, de hoogte van den Etna bepaalt op 10954 Engelsche voeten, zal men 'er genoegzaam uit kunnen afleiden, dat de hoogte van den Etna, naar eene gemiddelde rekening, op ongeveer 10000 Rhynlandsche voeten gebragt zal mogen worden. De Fransche voet staat tegen den Rhynlandschen als 29 tegen 30, en de Engelsche als 139 tegen 135.

welke wel verdient, dat ik u daarvan eenige melding maake; hunne tuin namelyk. Dewyl een ſtroom van Lava dien, welken zy voormaals hadden, heeft vernield, hebben zy diezelfde Lava tot een fundament, indien ik my zo mag uitdrukken, van een nieuwen tuin gebezigd; zy hebben dezelve laaten bewerken; zy hebben haar op eene zeer bevallige wyze aan onderſcheidene ſtukken verdeeld, met goede aarde overdekt, en 'er dus een nieuwen tuin van gemaakt, gelyksgronds met de derde verdieping van het Klooster; en dewyl de wandelpaden op dezen Volcano grond niet anders dan dor en ongelyk konden zyn, hebben zy dezelve met kleine ſteentjes laaten plaveyen, het welk een aangenaam gezicht en gemaklyken gang maakt."

Het verdere doorbladeren van deeze Reize noopt ons, nog een Staaltje mede te deelen, by gelegenheid van des Schryvers berigt van *Maltha*, wegens de verkiezing van een Bey van *Tripoli*.

„ De Heer BRYDONE, zegt de Graaf, heeft de byzonderheden, die by de verkiezing eens Grootmeesters (van *Maltha*) plaats hebben, zo juist beſchreven, dat ik daar niets heb by te voegen; maar ik kan my niet weerhouden van u eene treffende gelykheid, tusſchen de Regeering van Maltha en die van Tripoli te doen opmerken; zy ſchynen inderdaad naar het zelfde model gevormd, en verſchillen ſlegts in weinige zaaken.

„ De Grootmeester wordt gekoren door een Committé van 21 Ridderen; de Bey door een bepaald getal, 't welk ik niet nauwkeurig weet, van de eerſten onder de Turkſche Grooten, welken men Kiezers mag noemen, en die in de Levant uit de ſterkſte en dapperſte lieden genomen worden. De Grootmeester heeft zyn Raad; de Bey zyn Divan. De vriendſchap en de kuipery benoemen den Souverain van Maltha; dezelfde beweegredenen werken eveneens te Tripoli. De invloed van eenige gekroonde hoofden van Europa bepaalen dikwils de ſtemmen der leden van de Orde; het gezach van het Ottomannisch Hof beſlist dikwils de keus der Turkſche Kiezers. Geen geboren Maltheezer kan Ridder worden; geen Tripolitaan kan onder de Verkiezers aangenomen worden. De verkiezing van den Grootmeester moet in drie dagen afloopen; die van den Bey, in twee. Het is waar, dat de eerſte met alle mogelyke heusheid en beſcheidenheid geſchiedt, en dat de mislukkende mededingers geen ander nadeel lyden, dan de ſpyt, van in hunne hoop en poogingen te leur geſteld te zyn, terwyl de zaaken te Tripoli wat ernſtiger toegaan; en wel op deze wyze. Men ziet in 't open veld een leuningſtoel, met een ryk verhemelte daar boven, op eene hoogte, die men met trappen opgaat. Tegen over dit geſtoelte is eene kleine verhevenheid, in de gedaante van eene battery, waar op een ſtuk geſchut wordt geplant, wel geladen, en met het brandend lont ter zyde. Het is op de-

deze plaats, dat alle de Verkiezers, of liever Toezieners, over de opvolging vergaderen; en, om alle langwyligheden voor te komen, brengen zy hunne ſabels en piſtoolen mede. Men verkondigt in 't openbaar, dat de zetel ledig is. Het ſtaat als dan aan elk, die zig wil waagen, vry, om zig in den Leuningſtoel te plaatzen. Dit is het teken, dat men zig tot opvolger van den overleden Bey aanbiedt. Byaldien deze Candidaat naar 't oppergezag behaagt, is een diep ſtilzwygen het blyk van algemeene goedkeuring, en dan ſnelt een vriend van den Candidaat naar het lont, en ſteekt het kanon af. Nauwelyks is dit geſchiedt, of de Kiesheeren zyn al hun gezag, in het regelen der opvolging, voor ditmaal, kwyt; en hy, die zig op den ſtoel geplaatst heeft, wordt voor Bey erkend, zonder dat iemand zig hier tegen mag verzetten. Maar zo de Candidaat mishaagt, is hy nauwelyks de treden naar den ſtoel opgeklommen, of een piſtoolſchoot werpt hem neder, gelyk ook den vriend, die voor hem het kanon gelost zoude hebben.

„ Men zou vermoeden dat de vrees, van, in plaats van het opperst gezag, den dood te vinden, ten teugel voor de ſtaatzucht verſtrekken zoude; en dat weinigen zig tot dezen prys zouden aanbieden om den vorigen Bey op te volgen. Dit is ganſchelyk het geval niet. By iedere verkiezing ſtroomt het bloed van drie of vier ſlachtoffers langs de treden van dit Altaar van den hoogmoed, en het is op derzelver lillende ligchaamen, dat de begunſtigde Candidaat de toejuichingen zyner verkiezeren, en de eerſte hulde van zyn gezach, ontvangt. Gy zult my mogelyk vragen, waar toe dient zulk een barbaarsch Ceremonieel? Het is barbaarsch, ik erken het; maar by eene Natie, gelyk de Tripolitaanen, zwak in haar zelve, en niet dan door de vaste vereeniging van alle haare deelen beſtaande, is het onontbeerlyk. Deze Regeering heeft een onverzaagd Hoofd noodig, dat de achting van de aanzienlykſten van den Staat heeft weten te winnen. Welk oogenblik kan dat karakter van onverzaagdheid ſterker bewyzen, en zyne achting by de Grooten beter doen blyken, dan het tegenwoordige? en de dood van eenige Staatzuchtigen, die in geene achting waren, is eene nuttige aderlating, die het ligchaam van de Republiek verlost van een gedeelte bedorven of gistend bloed, het welk het overig gedeelte zou kunnen aanſteken, of de aderen doen barſten.

Batavia, de Hoofdstad van Nederlands Oostindiën, in derzelver gelegenheid, opkomst, enz. beschreeven. Met Plaaten. Te Amsterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1783. *Het Vierde Deel, 130 bladz. in gr. quarto.*

Met dit Vierde Deel word deeze Beschryving van Batavia, van welker beloop en uitvoering wy onlangs gewag gemaakt hebben (*), voltrokken; en 't zelve is geschikt ter ontvouwinge van 't geen de Natuurlyke Historie betreft. Dit doet den Autheur eerst handelen over de Luchtsgesteldheid, en de voornaamste ziekten der Indische Gewesten; met aanwyzing van derzelver hoofdoorzaaken, en 't geen men omtrent de geneezing der Lyderen bovenal in agt heeft te neemen. Hieraan hegt hy voorts een berigt van de gewassen, die in de nabuurschap van Batavia gevonden worden; en eindelyk van de Dieren, Vogelen en Visschen van Java en de nabuurige Zeën. Het merkwaardigste omtrent deeze onderwerpen, zo van de eene als andere soort, wordt hier gemeenlyk vry beknopt en onderscheidenlyk voorgedragen; zo dat het een algemeen verslag van de Natuurlyke Historie deezer Landstreeke behelze, waarin verscheiden byzonderheden voorkomen, die de nieuwsgierigheid en opmerkzaamheid der Leezeren zeer wel kunnen gaande houden. Tot een staal hiervan diene het volgende berigt van den *Benzoin-boom*, en den *Mangostan*, welke twee gewassen wy, uit veele andere meer bekende Indische vrugten, niet oneigen tot een voorbeeld der maniere van beschryvinge geoordeeld hebben.

„ De welriekende Benzoin-Boom wordt dikwils op Java gevonden; dezelve is een soort van Laurier, die tot eene groote hoogte groeit, en in blad niet veel van den Citroen-of Limoen-Boom verschilt. Het voortbrengzel deezes booms is Hars, welke door insnydingen in de schors, onder de kroon, wordt verkreegen. In het begin is dezelve zeer dun, en even vloeibaar als water, maar door de geweldige hitte droogt zy ras tot een vast lichaam, 't welk, zo de gom tydig wordt afgenomen, geheel doorschynend is, doch doorgaans blyft zy langer zitten, en verkrygt dan eene donker oranje geele koleur, en is ondoorschynende. Elke boom geeft maar drie pond Hars, en met hun zesde jaar worden zy straks uitgeroeid, om plaats voor nieuwe boomen te maaken, dewyl de jonge boomen veel meer Hars geeven dan de oude. Het byzonderste deel der Benzoin-hars bestaat in derzelver bloemen; want indien de Benzoin heet gemaakt wordt, komt uit dezelve te voorschyn een sneeuwwitte damp, die in de gedaante van eene fyne glansryke wol in een papier kan worden verzameld, en eeu

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 251.

een zeer vlug essentieel zout uitmaakt. Voornaamelyk gebruikt men deeze Benzoin-hars in reukwerken, hoewel zy ook zomtyds inwendig tegen de langduurige hoest uit koude stoffen wordt ingegeeven. Uitwendig gebruikt men haar in zalven en pleisters om verzwakte en verlamde leden mede te herstellen; terwyl de Tinctuur in Wyngeest tegen de puisten in 't aangezicht gepreezen wordt, en vooral de zogenoemde Maagdemelk, uit een mengzel deezer Tinctuur met water, geboorenf."

„ De smaakelykste van alle Javaansche vruchten is de *Mangostan*, welke in groote menigte in den omtrek van Bantam gevonden wordt. De boom, waaraan deeze vrucht wast, is ongeveer gelyk in grootte aan den Moerbezieboom, en heeft een stam ter dikte van een mans been onder de knie, uit welke eene kroon met rondsom uitgebreide takken te voorschyn komt. De appels of vruchten groeijen aan de einden van zeer dunne Takjes in twee bladen bloeihoosgewyze: deeze bladen zyn van buiten bleek, doch van binnen zeer schoon groen, dikwyls ruim twee palmen lang en met veele adertjes doorsneeden. De vruchten zyn van eene aanlokkelyke schoonheid, en komen voort uit een bleek knopje, 't welk zich opent en de vrucht ten voorschyn brengt. Boven op de appels vindt men een kroontje, 't welk zich opent, als de appels volkomen ryp zyn; ook zyn deeze kroontjes met streepen getekend, welke het getal der zaaden aanwyzen, dat van nut is, dewyl die appels de beste zyn, welke de meeste pitten bevatten. De schil der vruchten is dikhuidig, gelyk aan die der Granaatappelen, van buiten purperverwig en van binnen bleek, door drukking tusschen de handen lichtelyk opengaande, terwyl de smaak eenigzins wrang en zamentrekkend is. Het vleesch, 't welk de binnenste pitten omringt, is zeer dun, wit of bleekrood van kleur, 't geen met de tanden van dezelve moet worden afgezogen. Deeze zelfstandigheid is zeer aangenaam van smaak, zoetachtig en teffens aangenaam zuur; dan dat het voornaamste is, dezelve is zeer nut voor 's menschen lichaam: want zy geeft een goed voedzel, en ontaart in de darmen niet in een scherp en knaagend zuur, gelyk aan de meeste Indische vruchten eigen is. Hierom is de uitwerking der Mangostan ook zeer onderscheiden, van de overige zuure vruchten: want terwyl dezelve meerendeels kwaadaartige Roode Loopen verwekken en verergeren, is deeze vrucht een der beste tegengiften tegen dezelve, als ook tegen alle andere ziekten van een rottigen aard, zo algemeen in de heete luchtstreeken. De Mangostan-boomen worden te Batavia door de liefhebbers aangekweekt, doch alleen uit vermaak; want deeze vruchten, die zeer wel kunnen duuren, worden van Bantam in zulk een menigte naar Batavia gezonden, dat men 'er altoos een' ruimen voorraad voor éénen schelling kan koopen."

Vaderlandsche Gezangen van ZEELANDUS. No. 8. *In groot octavo* 16 *bladz.*

Vaderlandsche Gedichten, onder de Spreuk : Amore Patriæ. No. 5. *Te Weesp, by* J. Houtman, 1783. *In gr. octavo,* 16 *bladz.*

Beide deeze Dichterlyke verzamelingen, van welker loflyke uitvoering wy reeds één en anderwerf gewag gemaakt hebben, houden zig by uitstek in haaren welverdienden roem staande.

Zeelandus vindt zig, op 't zien der afbeeldinge van den grooten Voorstander der Vryheid, *den Baron van der* CAPELLEN *tot den* POL verrukt. De vergelyking van de hedendaagsche zeden der Nederlanders met die onzer Voorvaderen doet hem ten sterkste aan. Hy slaat een vrolyk oog op den Wapenhandel van het Utrechtsche Genootschap. En zyne gedachtenis aan een Vaderlandlievenden Prediker leidt hem op tot het schetzen van een valschen en waaren Christen, en ten slot zyne aanspraak tot dien Prediker in deezervoege inrigten.

Mijn vriend, gij, die, aan 't volk, der Christnen godsdienst leert,
En 't spottend ongeloof, uit onzen tempel, weert,
Gij leert den Christen ook zijn Vaderland beminnen ——
Wanneer 't de vrijheid gelt, —— *of sterven of verwinnen!*
Een lafaart preek de leer der vuige slaavernij:
Gij spreekt de taal van 't hart —— *en noemt uw burgers:* VRIJ!
Uw hart... en 't regt des volks doen u die vrijheid leeren.
Dit volk, dat vaders mint, erkent geen opperheeren!
Of zou 't een misdaad zijn, als gij van Vrijheid spreekt,
De liefde tot dit pand, in 's Burgers harte kweekt?
o Neen! de maatschappij, schoon Heerschzugt u mogt doemen,
Zal u, om deze taal, een steun der Vrijheid noemen!
Vaar voord, mijn lieve vriend! leer aan de maatschappij;
Hoe zeer 't een Christen voeg', dat hij een burger zij!
Vergeefsch spant alles saam, om burgers te verwinnen,
Die God en 't Vaderland verëeren en beminnen!

Soortgelyke onderwerpen, die den Dichtgeest van *Zeelandus* ontvonken, vuuren ook de Opstellers der *Vaderlandsche Gedichten* aan. De Wapenhandel van Leydens manhafte Schuttery doet den eenen tot derzelver lof zingen; terwyl een ander, op het beschouwen der Graftombe van den Admiraal *de* RUITER, aan de dagen van dien Held gedenkt, een neerslagtig oog op de onzen slaat, en het tegenwoordige Geslacht noopt, om aan de listen en lagen, die der Vryheid gelegd worden, een dapperen tegenstand te bieden. Het zelfde doel beoogt een derde Dichter, met onzen Landzaaten, als nakomelingen der Batavieren, een spoor en prikkel

te

te geeven, om, als echte zoonen, even gelyk hunne Vaders, manhaftig te stryden voor 's Lands Vryheid; en hun te keer te gaan, die der Vryheid haaren Speer en Hoed trachten te ontrukken. Hierby komt eene aanmoediging aan de Burgeren van Zutphen, die zig voor de Vryheid in de bresse stellen, om, met bezadigdheid, en zonder oproerige beweeging, standvastig in hunne poogingen te volharden, steeds gedagtig aan de Spreuke, NEDERLANDS BURGERS LEEVEN VRY! ——— En, terwyl Amsterdam op meer dan éénen Verdeediger van 's Lands Vryheid boogt, gedenkt één deezer Dichteren byzonder aan onzen loflyken Voorstander, den Weledelen Grootagtbaaren Heer Burgermeester HENDRIK HOOFD DANIELSZ.; veréerende deszelfs beeldtenis met het volgende Byschrift.

Zie hier de Beeldtenis van Burgervader HOOFD,
Op wiens getrouw bestuur en Stad en Staat mag roemen,
Die in zijn hart, gantsch warsch van veinzen of verbloemen,
Een' recht Bataafschen gloed, een' gloed van Vrijheid stooft,
Dat vrij de scheele Nijd en Laster hem begrimmen;
Nooit daalt zijn' Gloriezon, maar zal steeds glansrijk klimmen.

Taalkundige Mengelingen. Uitgegeven onder de Zinspreuk Linguæ Patriæ excolendæ amore. *No. IV en V. Te Leyden, by* F. de Does, 1784. *In gr. octavo.*

By de afgifte der Nederduitsche vertaalinge eener Latynsche Verhandelinge van A. MALMENIUS, *over de overblijfsels der Gotische Taal*, in het eerste Stukje deezer *Mengelingen*, is reeds opgemerkt, dat 'er, na 't schryven dier Verhandelinge, buiten de Mœso-Gothische overzetting der IV Euangelien, door Bisschop *Ulphilas*, op welke *Malmenius* zig beroept, nog een brok van 's Bisschops overzetting van den Brief van *Paulus* aan de Romeinen ontdekt zy. Men heeft vervolgens in het derde Stukje medegedeeld eene eigen Verhandeling, *over de gemeenschap der Gothische en Nederduitsche Taal*, strekkende om te toonen dat ze eene zeer naauwe gemeenschap met elkander hebben. Ter nadere bevestiginge nu hiervan behelst het thans afgegeeven, by manier van Bylage, overeenkomstig met het diestyds toegezegde, den bovenaangeduiden brok, welke ons uit een zo groot verlies van Gothische Schriften mede nog overgebleeven is. Dit overblyfzel stelt ons in handen de Mœso-Gothische vertolking van Rom XI. 33—36. XII. 1—5. 17—21. XIII. 1—5. XIV. 9—20. en XV. 3—13. Hier nevens is nog gevoegd het *Onze Vader*, de *Lofzang van Maria* en de *Lofzang van Simeon*, volgens de Gothische overzetting: alle welke stukken geheel met eene nieuwe Mœsogotische letter gedrukt zyn. Deeze overgebleeven Go-

Gothische stukken gaan vergezeld van eene woordlyke Nederduitsche vertaaling. Ook heeft men 'er bygevoegd een Mœsogotisch, een Anglosaxisch en Runisch Alphabeth; benevens verscheide aantekeningen, daar agter geplaatst, die, zo ter bevestiginge der opgemelde gemeenschap, als ter opheldering van het voorgedraagene, en ten beteren verstande veeler onzer verouderde woorden, dienen: welke aantekeningen, zo als wy 't begrypen, in een naastkomend Stukje verder vervolgd zullen worden. —— Tot een staal hiervan strekke de aantekening op het M. G. woord **Gawairthi**, by ons *Vrede*, Rom. XII. 18.

„ **Gawairthi**] Dit M. G. woord is, zo als 't my voorkomt het zelfde met 't Al. GEWARHEIT, *tuta securitas*, by HALTAUS en SCHERZIUS (*a*) te vinden; want alwaar zo een veiligheid plaats heeft, is ook *vreede*. WÆRE is in het A. S. *pactum, fœdus*. Wy hebben nog **waerbrief**. *Literæ assertoriæ, literæ rei venditæ*. (*b*) 't is zo veel als een teeken, waardoor bewezen wordt, dat 'er een *pactum* tusschen twee luiden is gemaakt; waardoor het eigendom van eene zaak aan eenen anderen wordt afgestaan. WER is *pactum, fœdus*, by WACHTER. (*c*) **vaerd** is by RUDOLP. JONAS (*d*) *jucunda quies*. Allen stammen zy af van 't M. G. **Wardjan** *custodire*. A. S. WEARDIAN-GAN, *custodire, curare*; *administrare, vigilare*. N. D. **waeren**, **waerden**. *vetus. Custodire, servare, curare*. **waeren** *verus. observare et in officia tenere* (*e*). —— In de betekenis daar het A. S. WÆRE in voorkomt, meen ik, dat men ons verouderd **ghewerre**/ het welk ik by M. STOKE (*f*) vinde, ook moet neemen, namelijk voor *getrouw*, want de krijgslieden hadden immers trouw gezworen aan Jonker *Willem*, welken hij hun verzoekt te houden. Op dat de uitlegging van dit woord te klaarer blyke, zie hier zyne woorden.

Alst aldus was comen
Joncheer Willam hevet genomen
Raet, wat hi best dade
Met sinen lieden. Men wort te rado
Dat hi hem orlof soudt gheven
En danken al sijn leven.
Hi dede al dat men hem riet
Hi gaf hem orlof, en hiet,
Dat si souden sijn ghewerre,
Waert dat quame also verre,
Dat de vianden quamen met here,
Dat si trecken mochten ter were
En weder slaen de felle schare.

En in de bovengenoemde betekenis zo kan men de plaats uit WA-

(*a*) In *Glosf. Med. aevi Germ.* h. v. (*b*) By KILIAEN in *Diction.* (*c*) In *Glosf. Germ.* h. v. (*d*) *Dictionariol. Island.* p. 129. achter zyne *Grammatica* te vinden. (*e*) Zie KILIAEN in *Diction.* h. v. (*f*) *Rymkron. B. VIII. in init.*

WALEWEIN, door HUYDECOPER alhier bygebragt, zeer wel verstaan, en is dan zeer geschikt, om deze plaats op te helderen. GEWAR vind ik by SCHERZIUS (*g*) door *fidelis* verklaart. KILIAEN heeft **ghewerigh**. *firmus*, *durabilis*. —— In den zin van *fidelis*, *getrouw*, leest men, naar mijn oordeel, ook **gewarich** in den *Spieg. Passion.* (*h*) alwaar van *S. Laurens* gezegd wordt, dat hy boven anderen martelaaren iets zonderlings heeft, om zyne: *gewarige en geopenbaerde martelie* d. i. *getrouwe en bekende*; want om **gewarich** hier voor **waar** *verus* te nemen, dunkt my, dat niet iets zonderlings zoude geweest zijn voor *S. Laurens*. En in dezen zin moeten ook de twee door HUYDECOPER en STRICKERUS en uit het *Fragmentum de Bello Karol. M.* bijgebragte plaatzen verstaan worden."

Een voorbeeld van eene andere soort zy nog de afgeleide beteekenis der benaaminge van *witte-vrouwe*. ——— Onze Autheur gewag gemaakt hebbende van 't M. G. *Withi*, dat overeenstemt met ons **wete**, *scientia* & *renunciatio*, *relatio*, *significatio*, oulinks ook **witë**, tekent onder anderen aan, dat het Yslandsch **viti**, dat met ons *wete* overeenkomt, niet alleen voor *scientia*, *prudentia* in 't algemeen, maar wel byzonder om de *toverkonst*, *magia*, mede uit te drukken, gebruikt is. „ Van dit *viti*, (zegt hy voorts,) is het werkwoord **vita**, *fascinare*, *incantare*, [*toveren.*] (*a*) Het eerste hebben wy nog in ons; **wite-vrouwe / witelic wijf / witte vrouwe / wit vrouwen**. *Lamia*, *larva*: *saga*, *mulier sciola*, *incantatrix*. Het tweede in ons; **witeighen** *Vaticinari*, *hariolari*. —— **Wite-vrouwen** noemt KILIAEN ook **Alven**; doch of hij hierin juist wel al te zeer te geloven is, twijfel ik sterk. Ik geloof voor my, dat hij alleen een en dezelfde beteekenis heeft gegeven aan beiden dezen woorden, op het gezag van JO. GOR. BECANUS; want **alven**, zegt hij, *inquit Becanus dicuntur* **wit vrouwen** / **i** *albæ mulieres*, daar de **alven** (*b*) eigenlijk *schimmen* of *spooken*, *spectra*; maar de **witte vrouwen** *toveressen* zijn."

Wyders heeft men by deeze Gothische overblyfzels, en de daar nevensgaande taalkundige aantekeningen, nog gevoegd, een toegezonden Dichtstukje, zynde een Brief van de geschonden *Thamar* aan haaren trouwloozen Broeder *Ammon*. Deszelfs Opsteller heeft de natuur zeer wel in agt genomen: doende *Thamar* de taal van 't hart spreeken, zo als het door verschillende gevoelige hartstogten geslingerd wordt; als die van broederliefde, die haar ten val bragt; van verfoeijing des gruwelstuks; van schaamte en hartzeer over 't voorgevallen; van wanhoop wegens de gevolgen, en wederopbeuring door de min, die haar nog doet hoopen, wenschen en smeeken, dat *Ammon* tot inkeer zal komen, om haar, door een wetlyken echt, de zyne te maaken. Ieder hartstogt laat zig, in haare eigenaartige taal, hooren.

(*g*) In *Glosf. med. aev. Germ.* h. v. (*h*) Fol. 104 a HS. (*a*) Zie den *Index vocum* achter het *Islandsch Landnamabok* Hafn. 1774. (*b*) Zie hier over JO. GEORG. KEYSLER *Antiqq. Septemtrion.* p. 501.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur, ontworpen door de beroemde Geleerden J. J. SCHEUCHZER *en* M. S. G. DONAT, *vermeerderd en uitgegeeven door Dr.* A. F. BUSCHING. *In 't Nederduitsch overgezet, en met aanvullende toegiften en aanmerkingen voorzien, door* J. MEIJER, *Lid van de Holl. Maatsch. der Weetensch. te Haarlem, en Predikant in Twyzel en Kooten. Met een aanprijzenden Brief van den Hoog Eerw. en Hoog Gel. Heere* J. V. NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Ph. Dr. Prof. Theol & Hist. Eccl. in Ath. Ill. en Predikant te Amsterdam, midsgaders Lid van 't Zeeuwsch Genootsch. der Weetensch. te Vlissingen. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1784. *Behalven het Voorwerk,* 612 *bladz. in gr. octavo.*

Overbekend is het leerryke Werk van den beroemden *Scheuchzer*, getyteld *Physica Sacra*, of *Heilige Natuurkunde*, dat ene algemene achting verworven heeft, doch door deszelfs kostlyke uitvoering voor weinigen verkrygbaer was; het welk de nuttige gebruikmaking van dit Werk grootlyks belemmerde. Hierby is gekomen dat de Natuurkenners, zedert den tyd van dien Geleerden, welke dit zyn Werk in 't jaer 1727 te voorschyn bragt, zeer groote vorderingen gemaekt heeft, waerdoor de nuttigheid van dit Geschrift, op ene aenmerklyke wyze, vermeerderd kon worden. Zulks heeft aenleiding gegeven tot het denkbeeld, om ene nieuwe afgifte van 't zelve te vervaerdigen, die te gelyk uitgebreider en min kostbaer zou zyn. De Heer *Donat* heeft hiertoe de hand aen 't werk geslagen; zich voorstellende de kostbare Platen achterwege te laten; etlyke niets betekenende aenmerkingen ter zyde te stellen, en wezenlyk leerzame onderrichtingen in dezelver stede te plaetzen. Het is hem gelukt de vyf Boeken van Mozes, naer dit zyn bedoelde, te behandelen; maer de dood heeft hem in dezen zynen arbeid gestuit, en 't heeft hem niet mogen gebeuren de openbare uitgave van zyn Geschrift te beleven. Men zag het zelve, in 't jaer 1777, aenvanglyk te voorschyn komen, met ene Voorreden van den Heer

Bufching; die de bezorging der verdere uitgave op zich genomen, en tevens zyne geleerde en bondige aenmerkingen by die van den Heer *Donat* gevoegd heeft; met oogmerk om dien arbeid verder te achtervolgen. Op het inzien der oordeelkundige uitvoeringe, is men ook hier te Lande wel dra te rade geworden, om dit Werk in onze Nederduitfche Tale over te brengen; en de Eerwaerde Heer *Meijer*, (der oordeelkundige Waereld, van wegens zyne bekwaemheid, bekend,) heeft de moeite wel op zich willen nemen, om zynen Landsgenooten hierin ten dienfte te ftaen; van welken arbeid het eerfte Stuk des eerften Deels thans het licht ziet.

Het hoofdbedoelde van den Heer *Scheuchzer* was, het Natuurkundige, waervan de Heilige Schryvers gewagen, en waerop hunne gezegdens fteunen of zinfpelen, te verklaren; en even dit ftelt men zich in de aentekeningen voor. De Tekst is het Werk van *Scheuchzer*, van overtolligheden gezuiverd, en met ene grotere Letter gedrukt. Hieraen volgen de aentekeningen van den Heer *Donat*, verder ook die van den Heer *Bufching*, en tevens die van den Eerwaerden *Meijer*; welke allen met ene kleinere letter gedrukt, en onderfcheidenlyk aengewezen zyn. De Eerwaerde *Meijer*, den arbeid van *Donat* en *Bufching* met oordeel nagaende, heeft reden gevonden, om hen niet altoos flaefsch te volgen, maer wel eens de vryheid te nemen, om 't een of ander over te flaen, en zomtyds ene kleine verfchikking te maken; voegende te gelyk zyne aenmerkingen by die der andere Heren; waernevens ook komen enige korte Verhandelingen van zyn Eerwaerden, over zommige onderwerpen, die nog wel eene byzondere overweging vorderden. Men kan hieruit afnemen, dat dit Werk in deze Nederduitfche uitgave nog ene merkelyke verbetering ondergaat; en de oefengrage Lezers zullen, in het doorbladeren van 't zelve, t'over reden vinden, om te wenfchen, dat de Eerwaerde *Meijer* dit dus aengevangen Werk verder zal mogen voltooien.

Zy die de waerde der Natuurkennisfe in 't algemeen, en haer byzonder nut ter ophelderinge van de Bybelfchriften recht bezeffen (*), zullen ongetwyfeld met groot vermaek

(*) Vind men hier of daer in ons Vaderland nog lieden van enige oefening, die het ongeluk hebben van deswegens onkundig, en met vooroordeel tegen het beoefenen der Natuurken-

maek zien, dat men dit Geschrift, dus aenmerkelyk verbeterd, in onze Tale gemeen maekt; ze zullen 'er alomme ene oordeelkundige belezenheid, met een schrander gebruik van dezelve, in ontmoeten, die hun, in verscheiden gevallen, veel lichts zullen geven, ten beteren verstande der Heilige Schrift, of de behulpzame hand bieden, om het bedoelde van derzelver Schryveren met een welwikkend oordeel na te gaen. —— Het thans afgegeven Stuk begint met de Schepping van 't Heelal, *Gen.* I. en eindigt met Noachs uitgang uit de Ark, by welke gelegenheid God den Regenboog tot een teken zynes Verbonds stelde; *Gen.* IX. 8—17. waeraen ten besluite nog gehecht zyn, enige aenmerkingen — over de verandering der aerde door den zondvloed, —— en den hoogen ouderdom der menschen voor den zondvloed; mitsgaders ene beantwoording der vragen, — of men de historie van den zondvloed ook in een verbloemden zin kunne opvatten? — en, of 'er ook andere volken kennis van gehad hebben? In dit gedeelte levert ons de Eerwaerde *Meijer*, buiten zyne aentekeningen, by die van den Heer *Donat* gevoegd, ook nog vier beknopte Verhandelingen over —— de straf der Vrouwe, *Gen.* III. 16; — de Cherubim en het vlammend Zwaerd, *Gen.* III. 24; — Kains teken, — en Kains Stad, *Gen.* IV. 15, 17. —— Gaerne zouden wy hier het hoofdzaeklyke van ene dier Verhandelingen overnemen; maer zulks zou te veel plaets beslaen, of wy zouden het al te sterk moeten inkorten. Wy zullen des, voor tegenwoordig, liever ene byzondere aentekening van zyn Eerwaerden ter proeve uitkiezen, en ons bepalen tot 's Mans aenmerking, wegens Adams toeverzicht op Edens Hof, gemeld *Gen.* II. 15.

De Heer *Donat*, opgemerkt hebbende, dat Gods oogmerk, by 't plaetzen van den Mensch in 't Paradys, volgens v. 15, was, *om het zelve te bouwen en te bewaren*, tekent aen, dat de Heer *Richel* dit vers aldus vertaelt. *God zettede den mensch in den hof van het land Eden, ten einde hy het zelve bouwde en 'er opzicht over hebben zou*; slaende dus

kennisse ingenomen te zyn, dezulken zouden wy raden, den aenpryzenden Brief van den Hoogleeraer *van Nuys Klinkenberg* en de Voorreden van den Eerwaerden *Meijer*, voor dit Werk geplaetst, met oplettendheid te lezen; als waerin duidelyk getoond word, hoe onontbeerlyk deze kennis zy, voor een welgeoefenenden Godgeleerden, en een rechtschapen Uitlegger der gewyde Bladeren.

dus het toeverzicht niet op den hof, maer op het land Eden. Hy grond zich op het alhier gebruikte *affixum* ה *fœmin.;* doch de Heer *Donat* is van oordeel dat dit niet betrekkelyk gemaekt kan worden tot עדן, 't welk van 't manlyk geslagt is, maer ziet op het v. 9 gebruikte woord אדמה, *het aerdryk*, hoedanig een aardryk 'er ook in 't Paradys was (*).

„ Maar behoeven wij, (vervolgt de Heer *Meijer*,) hier zoo verre wel, met den Hr. DONAT, te gaan, om deeze woorden op de vs. 9. voorkomende *aarde* betreklijk te maken? Het woord גן is van beide de geslachten, hebbende in zijn meervoudig getal niet alleen גנים, maar ook ruim zo veel גנות. Dus verhindert ons niets, maar integendeel eischt het verband, dat wij de woorden ולעבדה לשמרה op het onmiddelijk voorgaande גן-עדן betreklijk maken. Van welk geslagt nu ook het woord עדן zijn moge, dat doet hier niets ter zaake, dewijl het tog afhangt en geregeerd wordt van het woord גן. —— *Edens hof* moest de mensch dan, naar Gods oogmerk *bouwen*. Niet opgelegd tot een werkloos leven, of ledig-gaan, moest hij, niet tegenstaande zijn gelukkig lot, en den ruimsten overvloed, waarmede hij, door de gunst van zynen Maker, zich omringd vond, werken, zijne handen en lighaams-leden, midsgaders ook zijne redelijke vermogens, in zulke uitwendige bezigheden, als zijne bestemming mede bragt, oeffenen. En dit was hem lust en vermaak, dit was zijn leven; naardemaal hij van vermoeijing niet wist, die den tijd tusschen rust en werken behoorlijk verdeelde, die boven zijne krachten zich niet aanstrengde, die geene ongestuimige driften prikkelden, dien de arbeid ook niet verveelde, die toen nog vrij was van het geene met zynen arbeid, na zijnen val, verzeld ging, en nog zijn nakomelingschap daaronder doet zwoegen en zweeten, en eenen dikwijls verveelenden last doet ondervinden. Arbeiden moest

(*) De Eerwaerde *Meijer*, die zich in de Overzetting der behandelde Schriftuurplaetzen, boven ieder Hoofdstuk gesteld, van eene vrye vertaling bediend heeft, om het byzondere taeleigen der Hebreen, naer den aert onzer tale, zo veel hy konde, uit te drukken, vertolkt dit vers aldus. *In deezen Edens hof nu leidde en bragt de Heere God den mensch, die hem zelve bouwen, en 'er het opzicht over hebben zou.*

moest de mensch dan, naar Gods oogmerk, hier wel van MOSES als de rede, waarom de mensch van God in het Paradys overgebragt wierd, flechts opgegeven; dog ongetwijfeld ook wel van God aan den mensch bevolen: dit eischten ook zijne krachten en vermogens, hem, om ze door gebruik en oeffening behoorlijk te befteden, van God verleend. Dit vloeide ook uit de orde der dingen, en de betrekkingen, die de mensch 'er op, en die de dingen buiten hem op hem hadden; dus moest hij ook voor zichzelven, en voor zijne natuurgenoten, met welke hij in 't vervolg in maatfchappij zou leven, nuttig zijn.

,, Dan zoo gereedelijk zich de zin van deeze uitdrukking opdoet, zo veel verder fchijnt die in de volgende te zoeken te zijn; het zij men het woord שׁמר door *bewaren*, *behoeden*, *onderhouden*, of *opzicht hebben* vertaale, hier ontdekt zich nochtans eene zwarigheid. Want de vraag moet zich hierbij terftond opdoen: waartegen moest dan die hof, waartegen deszelfs gewasfen, boomen en vruchten bewaard worden? Was 'er toen reeds het geen 'er nadeel aan kon toebrengen? Was 'er in dien ftaat der geheel onfchuldige natuur, buiten den mensch, die vallen kon, kwaad te duchten, waardoor die heerlijke lusthof, Gods werk, gefchonden, ontluisterd, en voor den mensch, of andere des benoodigde fchepfelen, minder voordeelig kon worden? Wij kunnen nu op deeze vraagen geen voldoend antwoord geven, of wij zullen iets van die bij veele diepgewortelde begrippen, aangaande dien eerften ftaat en tijd, en 't lot onzer eerfte voorouderen, welken veelen, veelligt, zelfs geen arbeid zouden toeftaan, indien het hier niet uitdruklijk geleeraard wierd, moeten vaaren laten. Men ftelt zich namelijk, door te verre getrokken verbeeldingen, dien ftaat veeltijds voor als volftrekt van alle onvolmaaktheid, en van natuurlijk gebrek zelfs ontheven: men verbeeldt zich dikwijls eene volmaaktheid, die de vatbaarheid der dingen te boven gaat, of wel zelf de natuur der dingen om verre ftoot: men wil daar alles, het geen men zich thans verbeeldt ongenoegen te veroorzaken, verbannen hebben.

,,Maar hier moeten onze begrippen, zonder buitenfpoorige in ongegronde verbeeldingen na te jaagen, naar de aanleiding van Gods woord, en de natuur en zamenhang der dingen gefchoeid worden. Wij vinden hier, om nu ter zaak te komen, dieren van veelerlei foort, die, door hun vertreeden, loopen, eeten en anderzins fchadelijk

zijn konden. Zy waren in den hof, toen ze, op Gods bestelling, van Adam hunne namen kregen: zij schijnen eenen vrijen toegang daarin gehad te hebben; want wij vinden de slang vervolgens bij de eerste menschen, om hunne verleiding te bewerken. Zouden nu deeze geen schade doen, en willen wij niet eene geduurig onmiddelijk tusschenkomende en dit belettende Almagt hierbij te hulp roepen, dan moest de hof door den mensch *bewaard* worden. In de dieren lag de vreeze voor den mensch, en nu zoo wel, en ruim zoo zeer dan na den zondvloed, gelijk wij Gen. IX. 2. vinden. Door zijne tegenwoordigheid kon hij ze afweeren, door een woord, door eenen wenk ze afschrikken. De mensch moest, naar Gods oogmerk, zoo veel hij 'er toedoen kon, den hof *bewaaren*, en in dien staat houden, waarin hij dat goed van God ontvangen had. En hierdoor kon de mensch ook mede zijne heerschappij over de dieren oeffenen."

De voortreflykheid, nuttigheid en noodzaaklykheid van de Geschiedenissen des O. T. betoogd, in eene Redenvoering over I Cor. X. 11. *Door* Y. V. HAMELSVELD. *S. Th. Dr. en Predikant, Lid van het Provinciaal Utrechts Genoodschap. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten. *Behalven het Voorbericht* 36 *bladz. in gr. octavo.*

By gelegenheid der gewoonte in de Utrechtsche Kerke, om, geduurende den Winter, op den dag des Heren, en des Vrydag avonds, in de Domkerk een Hoofdstuk uit de zogenoemde *Historische* Boeken des O. T., by vervolg te verklaren, heeft de Eerwaerde *van Hamelsveld* deze Leerreden, als ene soort van inleiding tot die stoffen, uitgesproken. Zyn Eerwaerde stelt zich, als ter wederlegginge van de minachting, die zommigen voor dit gedeelte der Heilige Bladeren betuigen, voor, aen te toonen: (1.) de uitmuntende voortreflykheid; (2.) de ongemene en wyduitgestrekte nuttigheid; (3.) en volstrekte noodzaeklykheid deezer Geschiedenis. Voorts staeft hy (4.) dit alles, met het gebruik dat men 'er onder de dagen des O. T. van gemaekt heeft, en 't gezag van Jezus Christus en deszelfs Apostelen, die ons, ook onder het N. T. tot derzelver beoeffening opleiden; en besluit ten laetste zyne Leerreden met ene korte opwekking, vermaning en vertroosting. In de behandeling van dit onderwerp

werp is de Leeraer zo wel geslaegd, dat men zyne Leerreden ongetwyfeld met genoegen kunne doorbladeren. Men hoore hem, (daar hy de nuttigheid van het nagaen dezer Geschiedenissen, als *Mensch*, als *Burger*, en als *Christen*, ontvouwt,) byzonder als *Burger* spreken, in welke betrekking hy zich indezervoege uitlaet.

„ Vestig ik, als *Burger* en lid der samenleeving, het oog op deeze geschiedenissen, dan vind ik in dezelven de voordeelen, die *Vryheid* —— *Eendragt* en *Vrede* hebben, boven *dwinglandy* —— *verdeeldheden* —— en het verwoestend *oorlog*. In de geschiedenissen van *Israël* zie ik een VRY Volk, het welk, onder Gods bestuur, van niemand afhanglyk, geleid door zyne Oudsten, de Hoofden der Stammen, en Vaders der Huisgezinnen, alle de voorrechten der *Vryheid* geniet. ——— Een Volk, het welk, onderdrukt zynde door geweldenaars, zich in *Vryheid* herstelt, en zyne rechten herneemt! —— Ik bewonder onder dit Volk Mannen, die hun leven voor Vaderland en Vryheid waagden, en de schrik waren der Dwingelanden! Ja, onder het zwak geslacht vind ik *Jaëls*, ——. Heldinnen, die den onderdrukker van Jsraël, de straf zyner moorderyën en rooveryën met zyn bloed doen boeten; —— *Deboras*, ——— Moeders in Jsraël, die de Helden opwekten ten stryde voor het Vaderland, en den lof van deszelfs Verlossers zongen. ——— Wyze vrouwen, gelyk de vrouwe te *Thekoa*, die door voorzigtigen raad te stad behoud, en, door den dood van éénen oproermaaker, Burgerbloed spaart!

„ In dat zelfde *Israël* betreur ik de dwaasheid van een volk, dat zynen voorspoed niet dragen kan; dat de slaverny, onder de Koninglyke alleenheersching, verkiest boven het heilryk genot der Vryheid. ——— En thans ontdek ik het groot onderscheid tusschen deeze beide, en verklaar, dat, —— wanneer ik in het Boek der *Richteren*: ——— *Het land was stil* 40 *jaaren*, gelyk onder *Othniël* ——— *Het land was stil* 80 *jaaren*, onder *Ehud* enz. dit stil en vreedzaam genot van vryheid en vrede my veel aanminniger en streelender toelacht, dan alle de grootsche overwinningen van *David*, of de oogverblindende luister van *Salomons* heerlykheid. ———

„ *Ik* pryze in *Israëls* Staat, zoo lang die een vry Gemeenebest *is*, --- Hoofden der Vaderen, Voorgangers des Volks, Verlossers van het Vaderland, die, warsch van eerzucht, het oppergebied, ook zelfs dan, wanneer het

 hun

hun aangebooden wierd, weigerden te aanvaarden. —— Een *Gidion!* —— *Ik*, —— zeide deeze voorstander van de Vryheid, —— *Ik zal over u niet heersch n, ook zal myn zoon over u niet heerschen: de* HEERE *zal over u heerschen!* —— woorden die waardig zyn, om in den Tempel der VRYHEID, in het hart van alle Vryheids-Zoonen, met blyvende letters gegraveerd te zyn!

„Ga ik over tot de Geschiedenis van *Israels* en *Judas* Koningen, dan schittert deeze waarheid my in de oogen, dat de troon van eenen Vorst nimmer vaststaat, indien hy niet ondersteund word door de zuilen van de liefde en achting des Volks, zo wel, als van rechtvaardigheid en gerechtigheid. —— Ook in dit gedeelte der geschiedenis ontmoet ik groote Mannen, die het *Vaderland* beminnen, en moeds genoeg hebben, om tegen den Koning, die misbruik maakt van zyne magt, en zich tegen zyne Onderdaanen alles meent geöorloofd te zyn, te zeggen: —— *Gy zyt die Man!* —— Dan dat ik niet verder uitweide enz."

Bondel van Kerkelyke Redenvoeringen, waar in de Leer van Zaligheid, door het Geloof in Jezus Christus, eenvoudig verklaard, en ter beoeffening van Euangelische Godzaligheid aangedrongen wordt. Door J. J. LE SAGE TEN BROEK. *A. L. M. Ph. et Th. Dr. Prof. Honor. Philos. en Bedienaar des Godlijken Woords te Rotterdam, Lid van de Zeeuwsche en Utrechtsche Genootschappen. Eerste Deel. Te Rotterdam by* J. Pols 1783. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud* 391 *bladz. in gr. octavo.*

Ene welgeregelde uitlegkunde, ene geschikte ontvouwing der Godsdienstige voorstellingen, naer 's Mans leiding, en ene ernstige aenmoediging ter betrachtinge, in een deftigen styl opgesteld, maken deze Kerkelyke Redenvoeringen leerzaem en opwekkelyk. De Eerwaerde *le Sage ten Broek* behandelt hier in elf Leerredenen de volgende onderwerpen. „(1.) De betaamelijke plicht en eigenaartige gemoedsgesteltenis van eenen Euangeliedienaar, afgeleid uit het voorbeeld van den Apostel Paulus, over *Rom.* I. 16. (2.) De kragtige drangreden, waarmede een rechtgeaart Euangeliedienaar, in navolging van Paulus, moet worden aangespoord, om menschen te beweegen tot het geloof in Jezus Christus, over 2 *Cor.* V. 11. (3.) De Gode betaamende en

en God verheerlijkende vrucht der Euangelie-verkondiging, in allen, die het hooren, waardoor een rechtgeaart dienstknegt van het zelve moet worden aangespoord, om overal, en ten allen tijde, in dat werk, ieverig, oprecht en getrouw, te verkeeren, over 2 *Cor.* II. 14—17. (4.) De waare belijdenis en afstand van zonden, gegrond in, en aangedrongen door, de beloften van Gods barmhartigheid in Christus, over *Spr.* XXVIII. 13. (5.) Het ééne noodige, om aan de beloften der Godlijke gunst en goedertierenheid deel te krijgen, de kennis, de bekentenis zyner ongeregtigheden, over *Jer.* III. 13. (6.) Het tugtmeesterschap der Wet, onder de oude huishouding van Moses, over *Gal.* III. 24. (7.) De voorzigtige bescheidenheid, en zagtmoedige Wysheid, waarmede Jesus zijne vijanden beschaamt; benevens de uitlokkende vriendelijkheid, en gepaste getrouwheid, waarmede Hy zondaaren behandelt, over *Joh.* VIII. 1—11. (8.) Het getuigenis, dat Jesus geeft van Joannes den Dooper, en van zig zelven, ten bewijze dat Hij de Christus was, en dat het Koningrijk der hemelen was nabij gekomen, over *Matth.* XI. 11. 12. (9.) De ongelukkige gesteldheid des Joodschen volks ten tijde van Jezus omwandeling op de aarde, en de aanstaande verwoesting van het zelve, afgebeeld in de gelykenis van eenen vijgenboom, die om zijne onvruchtbaarheid vervloekt wierdt, over *Marc.* XI. 12—14, 19—21. (10.) over het zelfde onderwerp, en (11.) De hoogste betaamelijkheid en uitneemende veiligheid van het geloovig toevlugt neemen tot God, afgeleid uit de ontdekking van zijne gadelooze goedertierenheid, vooral in de wegen zijner genade, als eenen genoegzaamen grond des geloofs, over *Ps.* XXXVI. 8" —— Veelligt zouden sommige Leden der Hervormde Kerke min of meer vreesachtig zyn voor 't doorbladeren dezer Leerredenen, om dat de Eerwaerde *le Sage ten Broek*, door enige nauwkeurige navorschers der Rechtzinnigheid te Rotterdam, van onrechtzinnigheid verdacht gehouden word; dan ter hunne gerustsstellinge dient, dat ze in dit geval des aengaende niet te duchten hebben; want deze Leerredenen zyn *gevisiteerd en geapprobeerd door de Eerw. Classis van Schieland.*

Verhandeling van den Heidelbergschen Catechismus, door twee Godgeleerden. No. 5—8. Te Utrecht, by S. de Waal *en* G. v. d. Brink, Jansz. 1783 *In groot octavo.*

Men houd, in beantwoording aen 't oogmerk van dit Geschrift, bestendig denzelfden voet in het verklaren van den Heidelbergschen Catechismus; en legt het inzonderheid toe op ene klare voordragt der zaken, die te verhandelen zyn. Tot ene proeve hier van verstrekke de recht oordeelkundige grondslag, welke in dezen ter verklaringe van het geloof gelegd word, om het zelve uit zynen eersten grond of kundigheid op te halen.

„ *Het geloof in 't gemeen is*, (zegt de Opsteller dezer Verhandelingen,) niet alleen *eene toestemming aan eenig gekent getuigenis*, maar zodanige toestemming, *waardoor men overeenkomstig dat getuigenis aangedaan en werkzaam wordt*. Hieruit volgt dat 1. alle geloof *vooronderstelle* twee dingen. *Voor eerst* een zeker getuigenis het welk ons van een of ander Persoon aangaande eene of andere zaak getuigd wordt, waaromtrent het geloof steunt, of op de geloofwaardigheid des getuigers, of op de baarblykelykheid van het getuigde, of op die beiden te gelyk. *Ten tweeden*, eene kennis of Weetenschap van dat getuigenis, dewyl ik onmogelyk wat toestemmen kan, waarvan ik geen kennisse hebbe. 2. Dat alle geloof *bestaa* in eene toestemming, aanneeming of voor waaragtig houding van dat getuigenis. 3. En *tot zyn gevolg heeft* dat men overeenkomstig dat getuigenis aangedaan en werkzaam wordt. Vindt men daar in *geen* belang, dan is men onaangedaan daar over, en werkeloos daaromtrent; maar vindt men *al* belang daarin, dan wordt men aangedaan en werkzaam naar vereisch van de getuigde zaak: is dezelve iets *kwaads*, men gevoelt smerten, en wordt werkzaam, om het zelve, zoo veel mooglyk, af te keeren; maar wordt 'er wat *goeds* getuigd, men wordt aangedaan met blydschap en genoegen, en werkzaam om het zelve in bezitting te krygen. —— Op deeze wyze blyft men, onzes bedunkens, eerst regt by de kundigheid van *geloof*, by het denkbeeld van *gelooven* (*). —— Op dee-

„ (*) Hier in, (zegt de tweede Godgeleerde, of Uitgever van dit Geschrift,) heeft *onze geleerde Schryver* groot gelyk, en *dit niet opgemerkt te hebben* is oorzaak, dat men niet zelden be-

deezen *voorafgelegden grond* zullen wy nu het *Goddelyk heilvattend geloof* wat klaarder begrypen konnen, waaraan het vee-

beſchryvingen van *het zaligmakend geloove* aantreft, welken zeer van den anderen verſchillen, en welken *den waaren aart des geloofs* misſen, en *andere* denkbeelden behelzen; waardoor zeer ongelukkig, in een ſtuk van zoo veel gewigt, *donkerheden* en *verwarringen* by de Christenen veroorzaakt worden. —— Zy die der *Bybeltaalen* niet kundig zyn, moeten niet denken, dat de *Hebreeuwſche* en *Griekſche* woorden *andere* denkbeelden, dan ons *Nederduitſche* met zich brengen, want zy ſluiten juist *dat zelfde begrip* in zich. Het *Hebreeuwſche* komt van *vastigheid*, *waarheid*, gelyk zelfs een ongeletterde uit het woord AMEN, waar van het komt, oordeelen kan, en zegt dus *iets voor zeeker*, *voor waar te houden*; en het Griekſche komt van *overtreeden*, waar van de uitwerking *het geloof*, dat is, *de overtreeding van de waarheid* is. De *Bybel* geeſt ook *die kundigheid* zeer duidelyk op, in de bekende plaatſen, Joann. 3. 32, 33. en 1 Joann. 5. 9 en 10. —— Wanneer onze Godgeleerden zeggen, dat *hongeren en dorſten naar de geregtigheid*, dat *aanneemen*, *eeten en drinken van Christus*, dat *toevlugt neemen*, *komen tot Christus*, dat *veele andere werkingen*, *waarvan Gods Woord ſpreekt*, GELOOVEN is in den Bybelſtyl, dan moet men door *deezen ſleutel* dat geheim openen. Alle die *genoemde* en *bedoelde* werkzaamheden zyn *gevolgen* van het opregte geloof; welken daar van niet konnen afgeſcheiden zyn, ſchoon ze, *naauw geſprooken*, HET GELOOF *zelve* niet zyn. Men heldere dit door een of ander *voorbeeld* op. Daar wordt ons verhaalt en verzeekert *dat ons huis in brand ſtaat*, wy gelooven dat, *wy neemen dat opregtelyk voor waarheid aan*, dan worden wy *ontſtelt en bedroeft*, *wy verlangen naar redding*, *wy loopen naar huis*, *wy ſtellen alles*, *wat mooglyk is*, *ter bluſching te werk*, *enz.* Elk tast als met handen, *dat die aandoeningen en werkingen uit het geloof volgen*, en, ſchoon ze *het geloof zelve* niet zyn, nogtans *zoo onafſcheidelyk daar van zyn*, dat, indien men die aandoeningen en werkzaamheden in iemand, *op zulk een verhaal*, niet beſpeurde, men tot hem zeggen zoude, *gy ſchynt het niet te gelooven!* —— Daar wordt aan iemand verhaalt, *dat hy in eene zeekere ſtad eene groote erfenisſe ontvangen kan.* Hy gelooft dat, *neemt het voor waar aan*, dan wordt hy *verblydt*, *vervult met verlangens daarnaa*, *hy reist derwaards*, *doet alle moeite om die erffenisſe werkelyk te bezitten*, enz. Wie ziet niet, *dat die aandoeningen en werkzaamheden uit dat geloof vloeijen?* Schoon hy niet naauwkeurig ſpreeken zoude, die zeide, *dat blyde zyn*, *dat verlangen*, *dat reizen* is GELOOVEN, zoude het egter waar zyn, dat, indien hy dat verhaal *niet geloofde*, alle die aandoeningen en werkzaamheden by hem geen plaats zouden hebben.

yeelen hapert, die wel eens met *den Catechismus* verleegen zyn, en die, of schoon zy in de *beoeffening* de zaak kennen, in de *beschouwing* nogtans wel wat meer licht noodig hebben. Wy hebben tot dat einde *het zoo aanstonds gezegde* slegts over te brengen tot *Goddelyke* en *Geestelyke* dingen. Het *opregte geloof* zal dan hierop uitkomen. „ *Het* „ *is die werkzaamheid der ziele, waar door zy Gods gekende getuigenis toestemt, voor waarachtig houdt, zo dat zy* „ *overeenkomstig aan dat getuigenis aangedaan en werkzaam wordt.*"

ben. Als men nu dit tot die *Bybelsche uitdrukkingen* overbrengt, dan zal men alles gemakkelyk ontwarren konnen.

Broederlyke Brieven, aan verscheiden jonge Heeren, van J. C. LAVATER, *Predikant te Zurich. Uit het Hoogduitsch. In 's Gravenhage, by* J. v. Cleef, 1785. *In groot octavo* 162 *bladz.*

Naer de verscheidenheid der Persoonen, inzonderheid met betrekking tot de omstandigheden, in welken zy zich bevonden, zyn deze Brieven op ene verschillende wyze ingericht, doch zy komen hierin overeen, dat ze een aantal van deugdinboezemende lessen behelzen: en van dien aert zyn ook de in 't slot daerby gevoegde Gebeden: des men, met ene opwekkende stichting, een Godsdienstig gebruik van deze verzameling kunne maken. ——— Men leze, tot een voorbeeld, de volgende, in één dezer Brieven, ten slot alles te samenvattende voorstelling, welke dus luid.

„ Weltevredenheid met den Hemel en de aarde; vreugde in waarheid en deugd; vereeniging met al wat goed; vrolyk, dankbaar genot van al wat zuiver is, welks genot geen nadeelig gebrek na zich trekt; welks vergenoegen nooit smert van het geweeten word — stille, op ene, geruste opmerkzaamheid op alle werken, werkingen en wegen der hoogste wysheid en goedheid. ——— Innige vereering van alle haare inrichtingen; kinderlyke onderwerping aan alle haare leidingen; moedig vertrouwen in alle gevaaren en ongelegenheden; oefening in daaglyksche aanbidding en lofzegging van Hem, die wil, dat allen door alles wyzer, beter, van lyden meer bevryd, in hun leven vrolyker worden. ——— Vereering van zyn beeld in alle menschelyke gedaanten. ——— Openhartigheid jegens elk trouw,

trouw, wys en beproefd Charakter. ——— Standvastigheid jegens ieder onbescheiden vrager en bespieder; beproeving van alle dingen, naar derzelver werklyken invloed op de menschlyke vryheid en gelukzaligheid. ——— Vasthouden aan het beproefde; afkeerigheid van alles, dat ons van God en van ons zelven afleid; genoegzaame trouwe in gezindheden, beloften, verhaalen, getuigenissen en handelingen — sterkte in het lyden; geweld over zichzelven; onthouding van alles, wat ons drukken mogt; overleg voor alle daaden; moed by alles wat wel overlegd is; goede hoop op de beste uitkomst en duurzaame ondersteuning. ——— Gezette gelaatenheid by alle tegenspreeken van buiten, als men zichzelven niets te verwyten heeft; ernstige voornemens, en volhoudende bezigheid, om alles te verbeteren en te vergoeden, wat door eigen schuld verzuimd en mislukt is; onverbiddelykheid by alle verleidingen tot ondeugd of tot vernedering van ons zelven —— snelle bereidwilligheid tot al wat goed is, waartoe men roeping en kracht mogt hebben — gewillig inschikken, daar deugd en waarheid niets te lyden heeft — mannenkracht en kinderlyke eenvoudigheid; toegevendheid jegens anderen, streng tegen zichzelven. —— Bescheidenheid jegens alle feilende en zwakken; verachting van alle boosheid en valschheid — onophoudelyke oefening, om zich in de plaats van anderen te stellen. —— Oefening, om alles, wat men doet, of spreekt, of denkt, of begint, of lydt, als den Heere te doen — voor Hem te leven, die voor ons stierf —— of met één woord: de zin en geest van Christus; navolging van Hem; Christendom. —— Dit is het, en dit alleen, het welk den mensch tot het edelst, gelukkigst en vrolykst wezen maakt. ——— Dit is het, myn dierbaarste, dat ik U, als het oogmerk van Uwe reize en leven, als het waardigste doel van alle Uwe pogingen, zoude willen aanbeveelen."

Theses Philosophico-Physicæ inaugurales, quæ ignem Aëreum caloris naturalis, sanquinis rubedinis, & vitæ animalis causam determinantem ponunt. Auctore. ADRIAAN VAN SOLINGEN. Traj. apud *A. v. Paddenburg*, 1783, in 4to. m. f.

Schoon wy zelden gewoon zyn Academische Strydschriften te recenseeren, zo hebben wy tog niet kunnen voorby

by gaan, onzen Leezer met den Inhoud deezer Verhandeling bekend te maaken.

De Theorie van den beroemden *Crawford*, over de dierlyke warmte, over het elementair vuur en het phlogiston (*): de menigvuldige Proeven, waarmede hy zyne vreemdfchynende, en tegens de aangenoomen begrippen aanloopende, denkbeelden heeft zoeken te ftaaven, hebben de aandacht zo wel der Natuur- als Scheikundigen tot zig getrokken, en fchynen ook den Heer *van Solingen*, zo als hy zelve getuigt, aanleiding gegeeven te hebben, eenige *Thefes*, hiertoe betrekkelyk, nader te bewyzen. ——— De *eerfte* deezer Stellingen is dat de merkbaare of gevoelige warmte, geen maatftaf is van de hoeveelheid vuursftoffe, welke het Ligchaam bevat. De *tweede*, onder zommige omftandigheden, kunnen wy door middel van den Thermometer, de betrekkelyke hoeveelheid *ignis abfoluti* (volftrekt vuur) ontdekken. De *derde* ongelykflagtige Ligchaamen bevatten eene verfchillende hoeveelheid van volftrekt vuur: zo dat, niettegenftaande zy den zelfden graad van warmte hebben, nogthans de betrekkelyke hoeveelheid van volftrekt vuur, welke in beide Ligchaamen dezelfde warmte veroorzaakt, zeer veel verfchilt. —— De *vierde* Stelling behelst, dat de betrekkelyke hoeveelheid van volftrekt vuur, welke twee Ligchamen van gelyken inhoud bevatten, is, in *ratione reciproca* (wederzydfche reden) van de verandering welke de gevoelige warmte ondergaan heeft, naa dat beide Lichaamen, welkers onderfcheiden graaden van warmte, vooraf onderzogt, tot een zelfden graad van warmte zyn t'zamengemengd. De *vyfde* Stelling bevat, dat de Proeven, waardoor men de hoeveelheid van volftrekt vuur aantoont, wegens verfcheiden bykoomende omftandigheden, veele verbeteringen noodig hebbe, welke verbeteringen de Schryver aantoont, en daaromtrent eenige regelen aan de hand geeft. ——— De *zesde* Stelling is, dat de dampkringslugt geen eenvoudig Element, maar eene t'zamengeftelde zelfftandigheid is, waarvan een gedeelte wel voornaamentlyk tot de ademhaaling gefchikt is, fchoon ook

(*) Van dit Werk zal de Heer *Crawford* binnen kort eene nieuwe en zeer verbeterde Uitgaave bezorgen, waarin hy zal trachten de tegenwerpingen, byzonder die van *Monet*, te beantwoorden.

ook de behoorlyke vermenging met de overige beſtanddeelen, tot inſtandhouding der gezondheid vereischt word, en men geen genoegzaam recht heeft de overige beſtanddeelen als vergift, aan te merken. ——— De *zevende* Stelling, die de Schryver verdeedigt, is, dat het *ignis abſolutus* van de dampkringslugt voornaamentlyk in dat gedeelte bevat is, 't welk voor de ademhaaling het geſchiktſte is: dat het daarmede in de Longen indringt, vervolgens in beweeging gebragt word, en de gevoelige warmte voortbrengt. —— In de *agtſte* Stelling word beweerd, dat de lugt, die wy inademen, meer volſtrekt vuur bevat, dan die wy uitademen. In de *negende*, dat de dampkringslugt meer volſtrekt vuur bevat, dan de vaste lugt. In de *tiende*, dat de dephlogistique lugt meer volſtrekt vuur bevat dan de dampkringslugt. In de *elfde*, dat het volſtrekt vuur van de damkringslugt aan de Longen word medegedeeld, en in de zelven word in beweeging gebragt: dat dit elementair vuur zig met het bloed vereenigt, aan het zelve den rooden kleur, en aan het dierlyke Ligchaam de natuurlyke warmte mededeelt. En eindelyk word in de *twaalfde* Stelling de vraag onderzogt, of dit *principium igniferum* der lugt, aan het bloed meedegedeeld zynde, in de hersſenen het *principium vitale* uitmaakt? welk gevoelen de Schryver zoekt waarſchynlyk te maaken. ——— Ons beſtek laat ons niet toe om in byzonderheden hieromtrent te treeden, nog de bewyzen waar door de Schryver deeze, veelen misſchien paradox ſchynende, ſtellingen, heeft zoeken te verdeedigen, ter toets te brengen. —— Dit echter moeten wy bekennen, dat de wyze, op welke de Schryver deeze onderwerpen heeft behandeld, zyne reeds verkreegen kundigheden Eere aandoen, en genoegzaam toont, dat hy in de nieuwere ontdekkingen in deezen taak der Natuur geen vreemdeling is; —— zo dat wy met reden mogen hoopen, dat hy eerlang groote vorderingen in de Genees- en Natuurkunde zal maaken.

In-

Inleiding tot de kennisse der Natuurlyke Wysbegeerte, door J. ESDRE, A. L. M. D Ph. *en Lid van het Utrechtsche Provinciaale Genootschap van Konsten en Weetenschappen. Met Plaaten Tweede Deel. Te Leiden by* F. de Does Pz. 1783. *Behalven het Voorwerk* 475 *bladz. in gr. octavo.*

Uit het geen wy, nopens het oogmerk, het plan en de inrigting van dit Werk, met de uitgave van 't eerste Deel gezegd hebben (*), kan men genoegzaam opmaaken, wat men in 't zelve te verwagten heeft; en we zyn in de gunstige denkbeelden, welken we ons, op het doorbladeren van dat Deel, nopens de uitvoering vormden, met het nagaan van dit tweede Deel nog merkelyk bevestigd; Men mag des dit Geschrift met het hoogste recht aanzien als eene leerzaame Handleiding, waarvan mingeoefenden een nuttig gebruik kunnen maaken; en dat vooral, naar des Schryvers byzonder oogmerk, van veel dienst kan zyn, voor hun die zig volgens de leiding van den *Catechismus der Natuur* van den Eerwaarden *Martinet*, in 't naspooren der natuurlyke verschynselen, oefenen. — In gevolge van het voorheen gemelde Plan is dit tweede Deel geschikt, ter ontvouwinge van de Leer der Beweeginge; waarin de Heer *Esdre* de volgende orde houdt. Aanvanglyk handelt hy over de Leer der Beweeginge in 't algemeen; voorts over de Wetten der Beweeginge, en verder over de verschillende manieren van beweegen; als daar is, de versnelde en vertraagde beweeging van een loodrecht naar beneden vallend of naar boven geworpen lichaam; de beweeging van een lichaam, dat langs eene hellende grondvlakte nederdaalt; de beweeging van een lichaam langs kromgeboogen hellende vlakten, en by die gelegenheid ook de beweeging van een slinger; de beweeging van een voortgeworpen lichaam, zo in eene waterpasse rigting als in eene schuine beweegstreek; dat tevens aanleiding geeft tot eene verhandeling over de Werpkunde der Ouden, en de kunst der Busschietery onzer hedendaagsche Krygskundigen: waarby ten laatste nog komt eene verklaaring der beweeginge eenes lichaams, om een Middenpunt, en de daaruit gebooren Middenpuntskragten. — Wy hebben voorheen aangemerkt, dat de Autheur zig by uitstek weet te schikken naar de onderstelde vatbaarheid van zynen Leer-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 440.

Leerling, en door dat middel aan zyne onderrigtingen de vereischte klaarheid by te zetten; dit ſtraalt ook in deezen meermaals door; en om hiervan eene proeve te geeven, zullen wy des Meesters nadere opheldering van een gedeelte der derde *Natuurwet* van *Newton*, die den Leerling in den eerſten opſlag, natuurlyk, vreemd voorkomt, tot een ſtaal uit dit Deel deezes Werks plaatzen.

De Natuurwet luidt aldus. „ Geen werkend vermogen „ kan immer op eenig lichaam eenige werking doen, zon„ der van dat lichaam eene gelyke wederwerking, of we„ derſtand, in eene ſtrydige richting, te ondervinden." De Meester doet den Leerling by den aanvang opmerken, dat hierin drie byzondere ſtellingen vervat zyn: (1.) 'er is geen werking *zonder* eenige tegenwerking; (2.) die tegenwerking geſchiedt altyd in eene *ſtrydige rigting*; en (3.) die tegenwerking is altoos *gelyk* aan de werking, zo dat 'er niet alleen geen werking zy *zonder eenige* tegenwerking, maar ook niet zonder eene *gelyke* tegenwerking. ——— Het eerſte en tweede bevat de Leerling vry gereed; maar het derde komt hem voor in alle gevallen niet door te gaan; gemerkt 'er gevallen zyn, waarin het eene vermogen, door de werking van het ander, overwonnen wordt: ook betuigt hy niet te bezeffen, hoe het mogelyk zy, dat 'er ooit eenige beweeging van een last plaats kan hebben, zo 'er geene werking zy, zonder eene gelyke wederwerking. Dan de Meester brengt hem onder het oog, dat dit laatſte, de vereischte *gelyke* wederwerking, niets anders is dan een gevolg van de eerſte ſtelling, dat 'er geen werking is *zonder* tegenwerking. ——— „ Zoo men, zegt hy, eenig werkend „ vermogen, of deszelfs kracht beſchouwd tegen een ze„ keren wederſtand, welke die kracht wederſtaat; zo kan „ immers geen wederſtand plaats hebben, zonder eene ge„ lykheid aan de werking van het eerſte vermogen? want „ de gelykheid eens afgedagt zynde, zo is de wederſtand „ geen wederſtand meer; zo de wederſtand niet gelyk is „ aan de werking, kan zy niet meer gezegd worden te we„ derſtaan; en egter weet men, aan de andere zyde, dat „ 'er nimmer eenige werking geſchied, zonder eene tegen„ werking; dus volgd, dat, zal 'er een wederſtand zyn, „ zy altyd, (in welk geval ook,) gelyk moet zyn aan de „ werking welke zy wederſtaat." ——— De Leerling erkent de gegrondheid dier redeneeringe; maar ze neemt zyne zwaarigheid niet weg; en hy verzoekt, uit dien hoofde, om ee-

eene nadere opheldering door een of ander voorbeeld; waarop het onderhoud indeezervoege voortgaat.

,, M. Ik zal met u verscheide gevallen beschouwen, welke ik, ingevolge myne manier van denken, zo veel ik kan, zal tragten te verklaren, en uit te leggen.

Laaten wy twee persoonen stellen, dewelke ieder, een eind van een zelfde Touw vasthoudende, tegens elkander intrekken met even groote krachten; —— laat wyders gesteld worden, dat zy volstrekt geen meerder kracht bezitten, dan die zy te werk stellen, met tegens elkander te trekken. —— Geduurende de werkzaamheid dezer persoonen, zullen zy volkomen in rust blyven; —— waarom? om dat geen van beide eenige kracht meer overig heeft, om den tegenwerker naar zich toe te trekken; —— alle de krachten wederzyds worden besteed, in de trekking tegens elkander.

L. Ja, in dit geval is de werking gelyk aan de wederwerking; en daarom juist kunnen zy geen van beide bewegen.

M. Hunne krachten vernietigen elkander, gelyk men gewoon is te zeggen in de Natuurkunde; dat is, zy staan in balans of evenwigt tegens den anderen. —— Zo nu de eene persoon slechts eene kleine kracht meerder had, die hy, geduurende de trekking tegens zyn party besteden kon, om zyn lichaam agteruit te bewegen, zoude zyn party hem moeten volgen, wanneer hy agteruit ging. —— Deeze meerderheid van kracht nu zou hy niet behoeven aan te leggen, om denzelven voort te trekken, maar alleenlyk om zyn eigen lichaam voort te bewegen.

Ik zal myne meening nog met een ander voorbeeld nader tragten te verklaren. —— Laat een mensch of dier een beladen schuit of sleede van 100 pond last voorttrekken; —— laat de trekker, met zyn volle kracht werkende, kunnen voortsleepen een last van 400 pond, dan is het zeker, nademaal de schuit of sleede, volgens de veronderstelling, niet meer dan 100 pond zwaarte heeft, dat de trekker van zyne volle kracht niet meer behoefd, en ook besteden kan, op de sleede, dan alléén maar eene kracht van 100 pond, gelyk aan de 100 pond kracht wederstand van de sleede.

L. Zo hy alleenlyk deze kracht oeffend, zal hy dan de sleede kunnen voorttrekken?

M. Voorzeker niet! dewyl de werkingen aan wederzyden

den gelyk ftaan. —— Maar de trekker heeft meér kracht, dan de gemelde van 100 pond.

L. Waarop zoude hy dan het overige befteeden?

M. Op zyn eigen lichaam, om het zelve voorover te werpen; en dus de fleede te doen volgen.

L. Zou de fleede dan volgen?

M. Voorzeker ja. Men kan de zaak dan op deeze wyze befchouwen. —— 100 pond kracht werken in dit geval op 100 pond kracht wederwerking van de fleede; deze twee werkingen balanfeeren tegens elkander; met geen meerder kracht kan ook de trekker op de fleede werken. Maar wat doet hy verders eer de fleede volgd? namenlyk, na een korten tyd getrokken te hebben, ziet men de flee-de volgen; omdat de trekker, eer hy begind te trekken, zyne voeten op den grond vastfteld, en dus zyn lichaam in een zekeren ftand plaatst, om niet te vallen.

L. Zou hy anderszins kunnen vallen?

M. Ja, dat zal ik u ftraks nader zeggen. Ik zal nu liever voortgaan. ——— Dan trekt hy, dat is, hy doet eene werking, gelyk aan de wederwerking van de last; en een oogenblik daarna werpt hy zyn lichaam voorover; hiertoe gebruikt hy eene andere kracht, dan die hy befteed heeft op de last van de fleede; na dit verrigt te hebben, zo beweegd zich de fleede zo veel vooruit, als de trekker zyn lichaam voorover geworpen heeft. ——— De kracht nu hier toe gebezigd is alleenlyk door hem op zyn eigen lichaam geoeffend, en om dat de fleede met zyn lichaam, als het ware, nu één lichaam uitmaakt, zo moet het eerfte even zo wel volgen, als alle de overige deelen van zyn lichaam.

L. Ik begryp u nog niet recht.

M. Dan zal ik myne betooging met dit volgend voorbeeld nader ophelderen. ——— Laat aan den eenen arm van een Balans hangen 16 oncen, en aan den anderen 17 oncen. De balans zal dan aan de gemelde zyde van 17 oncen moeten overflaan; om dat alhier 1 once overwigt is. ——— Maar laaten wy nu eens van die 17 oncen dat een once overwigt afdenken, wat zal 'er dan gefchieden?

L. Wel, dat de twee gewigten tegens elkander in evenwigt zyn.

M. Zo 'er nu het afgedagte once overwigt weder bygevoegd word, zo zal de balans overflaan, niet om dat 1 once gewigt in ftaat is 16 oncen te overwinnen, of te doen overflaan? geenzins! dat gemelde overwigt werkt

hier, in 't afgetrokkene beſchouwd, even als of 'er niets meer aan de balans hong, dewyl de 16 oncen aan de eene zyde van de balans evenwigtig zyn, met 16 oncen aan de andere zyde. ——— Nu zo is het ook in ons geval van de ſleede: de 100 ponden kracht van den trekker balanſeeren tegens gelyke 100 ponden wederwerking van de ſleede; en desniettegenſtaande moet de ſleede volgen, door de beweeging of overwerping van den perſoon, even zo als het eene gewigt van 16 oncen moet naar boven ryzen, door de byvoeging van het één once overwigt. ——— Byaldien nu de trekker volſtrekt geen meerdere kracht bezat dan 100 ponden, alleenlyk beſteed op de last van de ſleede, zo zou de ſleede niet volgen kunnen; even zo min, als het eene gewigt van 16 oncen in ſtaat zy, het ander gewigt, alleenlyk 16 oncen groot zynde, over te haalen, nademaal zy beiden in evenwigt zyn. ——— In deeze omſtandigheid, zal eene mindere kracht, hoe klein zelfs ook, de balans in beweeging kunnen brengen: —— en in beweeging gebragt zynde, zal de balans met de daaraan hangende gewigten eenigen tyd voortgaan, met op en neder te bewegen of te ſlingeren. ——— Even het zelfde geval zou konnen plaats hebben, wanneer de trekker en de ſleede even beweeglyk waren; want zo de trekker dan niet meer dan 100 ponden kracht, gelyk aan 100 ponden wederſtand van de ſleede, kon in 't werk ſtellen, zoude, zo veel als de trekker zich met de aan hem verknogte last wilde overwerpen, de last hem ook zo veel wederom te rug trekken. By voorb. wanneer hy op een gladde ysbaan ſtond, en hy wilde dan op de gemelde wyze trekken, zou hy, geen vermogen hebbende, om zyn lichaam op te houden, boven de kracht die hy beſteed tot het trekken, dan noodzakelyk moeten vallen, door het te rug trekken van de last of ſlede. Dit is ook de reden, waarom de paarden, die voor eene ſleede geſpannen op het ys moeten loopen, altyd moeten geſcherpt worden.

L. Zo de zaak uit dat oogpunt, waar uit gy ze nu beſchouwd hebt, beredeneerd word, kan ik niet dan uwe geſtelde toeſtemmen.

M. Op gelyke wyze kan men ook redeneeren omtrend andere gevallen; namenlyk, niet alleen van het trekken, maar ook van het voortduwen; of eenige andere omſtandigheid; waarvan ik vermaakshalven kortelyk nog eenigen zal voorſtellen en verklaren. ——— Stel eens dat iemand in een pakhuis een vat van 60 ponden zwaarte voortrold

van

van het eene tot het andere eind : dan besteed hy in de eerste plaats eene kracht, gelyk aan de wederstand van 60 ponden ; dus staat in zo verre de kracht en tegenkracht in balans. ——— Het minste nu, dat deze kracht vermeerderd word, zal het vat moeten vooruit rollen, en wel met zodanig eene snelheid, als met welke de werkman zyn lichaam voorover bewogen heeft.

L. Ongetwyffeld.

M. Nu zal ik het een en ander voorbeeld van eenen anderen aart te berde brengen. Stellen wy eens twee Booten; A. en B; laaten zy met hunne voorstevens tegen elkander in rust liggen : laat in de Boot A een persoon zyn, die, met de zwaarte van zyn lichaam en van de onder zich hebbende Boot, zo zwaar weegt als de Boot B. ——— Laat wyders die persoon de Boot B van zich afstoten. ——— Wat geschied 'er in dit geval? ——— Namenlyk : de meergemelde persoon doet in de eerste plaats eene werking gelyk aan de wederwerking, of wederstand van de Boot B, en stoot dan zyn lichaam voor over, dat is, stoot de gemelde Boot van zich af; —— maar ondertusschen gaat ook de Boot A van de Boot B af; en dat wel tot een gelyken afstand: want, na het einde van de beweeging, zullen de beide Booten op een gelyken afstand van de plaats, daar zy met hunne voorstevens tegen elkander in rust gelegen hebben, verwyderd zyn (*). ——— Wat leerd ons dit nu anders, dan de uitwerking van eene werking, gelyk aan eene tegenwerking ?

L. Volstrekt niets anders; want ik begryp klaar, dat, zo 'er geen tegenwerking geweest was, de Boot A van zyne rustplaats niet bewogen zou zyn geweest, en zo 'er geene gelyke tegenwerking geweest was, dan zouden zy geene gelyke afstanden afgeloopen hebben. ——— Maar zou dit ook alzo geschieden, wanneer de eene schuit zwaarder dan de andere was?

M. De wederwerking blyft gelyk aan de werking; doch de afstanden, tot welke de Booten van elkander zullen verwyderen, zullen niet gelyk zyn, maar de zwaarste zal de kleinste, en de ligtste de grootste lengte afloopen.

Stel eens dat de eene Boot A gelyk is aan 200 ponden last,

(*) *Dit* wordt in 't Werk in Plaat aangeweezen; doch wy hebben 't, met eene kleine verandering, duidelyk genoeg zonder Plaat uitgedrukt.

last, en de andere B gelyk aan 400 ponden, dat is, de laatste eens zo zwaar als de eerste: dan zullen de wegen of lengten, die zy als dan zullen afloopen, omgekeerd zyn als de gewigten: dat is, de zwaarste zal eenen weg afloopen, welke juist zo veel kleiner is, als die, welke de ligtste zal doorwandelen, als de last van de zwaarste Boot grooter is, boven die van de ligtste. De grondregel, waarop dit gevestigd is, kan ik u voor als nog niet verklaren, maar hoop zulks in het vervolg te doen. ——— Ondertusschen zal ik slegts aanmerken, dat de persoon, de zwaarste Boot van zich afstootende, aan dezelve, dat is, aan eenen last van 400 ponden, eene zekere beweging medegedeeld, waardoor die, in eenen bepaalden tyd, ook eene bepaalde lengte, (stel maar eens van ééne roede,) zal konnen afloopen: ——— Met deeze zelfde kracht werkt de zwaarste Boot wederkeerig op hem, dat is, op een last van 200 ponden. ——— Wy zullen in het vervolg zien, dat twee lichamen van ongelyke zwaarte, en dus van ongelyke wederstanden, met eene gelyke kracht van snelheid aangedaan wordende, lengtens zullen afloopen, welke omgekeerd zullen zyn, als hunne stoffelyke inhoud of zwaarte: weshalven een lichaam van één pond, en een ander van 2 ponden, met gelyke kracht van snelheid in beweging gebragt zynde, het lichaam van één pond zal afloopen eenen afstand eens zo groot, in denzelfden tyd, als dat van twee ponden. ——— Nu, om diezelfde reden, zal de ligtste schuit, eens zo ligt zynde als de zwaarste, ook eens zo grooten afstand in denzelfden tyd doorwandelen. ——— Dit nu leert niet anders, dan eene gelyke werking en tegenwerking; want met die kracht, waarmede de zwaarste Boot door den persoon in beweeging gebragt is, zal ook die Boot op de ligtste te rug werken.

L. Gesteld zynde, dat gemelde grondregels wezenlyk zo, door de Natuurkunde, als eene waarheid bewezen kunnen worden, zo kan het gemelde voorbeeld niet anders dan het gestelde der Natuurwet bevestigen.

Uit uwe gezegdens, dunkt my, kan men een zeer verwonderenswaardige stelling afleiden: —— Dat, namenlyk, wanneer ik, tegens een schip met een sloep liggende, en daarvan willende afsteken, myne sloep zal afgaan, door de wederwerking van het schip op de sloep.

M. Gewis. De persoon, die een sloep of boot afstoot, stoot, strikt genomen, eigenlyk niet de sloep af, maar stoot het schip van zich weg met eene zekere kracht; met deze

kracht

kracht werkt het ſchip wederom tegens hem in, en doet dus de ſloep verwyderen.

L. Dus moet die perſoon het ſchip dan ook doen bewegen. —— En dit is juist het geen my verwonderenswaardig voorkomt.

M. De zaak is egter zo, en niet anders. —— In gevallen de ſloep zo zwaar was als het ſchip, dan zoude, en ſloep en ſchip, op gelyke afſtanden van elkander moeten verwyderen; maar zo het ſchip zwaarder is dan de ſloep, zo zal het zelve, ſchoon met dezelde kracht bewogen, zo veel kleiner afſtand moeten afloopen, als zyn zwaarte grooter is dan die van de ſloep.

L. Ik heb 'er niets tegen; het is een natuurlyk gevolg van uwe gezegdens; doch komt in het eerſte my wat wonderſpreukig voor.

M. De zaak is ook in de Natuur zo wezenlyk; want zo de ſloep 1000 ponden weegt, en 't ſchip 100,000 ponden, zo zal de ſloep 100 voeten afloopen, daar het ſchip zich maar op een afſtand van één voet zal konnen verwyderen, welke afgeloopene lengte van het ſchip, in vergelyking met die van de ſloep, op het gezigt, niet merkbaar is; en juist daarom komt het eenen onkundigen beſchouwer voor, even als of het ſchip ſtille lag.

't Is op gemelde grond van eene gelyke werking en tegenwerking, dat men het te rug ſpringen van een afgeſtoken geſchut kan verklaren. —— Want, door de uitzettende kracht van het kruid, word de prop en kogel vooruit geſtoten; maar deze werkt wederom, door eene gelyke tegenwerking, tegens het agterſte gedeelte van het geſchut, waardoor het te rug moet ſpringen.

Ik zal, om niet te lang op een zelfde onderwerp te blyven ſtaan, en dus te veel tyds onnodig te beſteden, het nu by het gezegde laten berusten, willende liever de toepasſing van al het betoogde, op meer andere gevallen, die u in de dagelykſche opmerking der natuurlyke verſchynzelen kunnen voorkomen, aan uwe eigen beöeffening overlaaten."

Tafreel van de Bezittingen en den Koophandel der Europeänen in de beide Indiën. Getrokken uit de Wysgerige en Staatkundige Geschiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeänen in de beide Indiën van een Heer G. T. RAYNAL. *Te Amsterdam*, *by* M. Schalekamp, 1784. *Behalven de Voorreden*, 509 *bladz. in gr. octavo.*

Herhaalde keeren hebben wy de nuttigheid van het hier opgenoemde Werk van den Heer *Raynal* aangeweezen; en veele oefengraagen hebben hun voordeel, met het doorbladeren en nagaan van 's Mans opmerkzaame beschouwingen, gedaan. Dan het algemeene nut, dat 'er uit getrokken kon worden, werd eenigzins belemmerd, door de uitgebreidheid en de daaraan verknogte kostlykheid van 't zelve. Zulks heeft aanleiding gegeeven tot het overdenken, of het niet mogelyk zoude zyn, dit Werk, met agterlaatinge van 't Wysgeerige en Staatkundige, ten opzigte van den Koophandel en deszelfs Geschiedenis in een kort bestek te brengen; ten einde dus veelen, die den Koophandel beoefenen, en door deszelfs aangelegenheid belang stellen in het Geschiedkundige daarvan, dienst te doen, met hun het daartoe betrekkelyke beknopter en min kostbaar mede te deelen. Men is in de uitvoering van dit ontwerp naar wensch geslaagd. Eene bekwaame hand heeft het weezenlyke, door den Heer *Raynal* desaangaande voorgesteld, in één Boekdeel weeten byeen te brengen: en wel op zodanig eene wyze, dat 'er niets zaaklyks overgeslaagen zy, en dat de inkorting den vloeibaaren styl niet benadeele. Zy derhalven, die eenigzins tegen het groote Werk van den Heer *Raynal* opzien, kunnen in dit *Tafreel* den hoofdzaaklyken inhoud beschouwen; en hunne weetgierigheid zal in dit Geschrift eene reeks van voldoende kundigheden ontdekken, waarvan ze een nuttig gebruik mogen maaken. Hierbenevens kan deeze zamentrekking ook denzulken te stade komen, die het groote Werk zelve bezitten: is men begeerig om zig het beloop van een of ander gedeelte deezer Geschiedenisse beknoptlyk voor den geest te brengen, of kortlyk te zien, wat daaromtrent byzonder opmerkenswaardig zy, men heeft hier eene gereede handleiding; terwyl tevens de beknopte voorstelling van dienst kan zyn, wanneer men, na dezelver be-

beschouwing, lust heeft om na te gaan, hoe de Heer *Raynal* dit breeder uitgewerkt hebbe.

Reeds verscheiden proeven uit het Werk zelve voorgedraagen hebbende, agten wy 't niet noodig in deezen weder op een byzonder Stuk stil te staan; alleen zullen wy, ter meerdere aanduidinge der geschiktheid van dit Geschrift, tot het beoogde einde, nog iets melden van deszelfs inrigting. ——— Na eene voorafgaande Inleiding, die ons den Staat der Volkeren van Europa, met betrekking tot den Koophandel, by 't afloopen der vyftiende Eeuwe, kort en duidelyk ontvouwt, verleent men ons een afzonderlyk berigt van den Koophandel en Bezittingen van ieder der handeldryvende Natien, op beide de Indiën, zints die Eeuw tot op de tegenwoordige. 'Er wordt een aanvang gemaakt met dien op Oost-Indië, als waarin de Europeaanen eerst den handel gevestigd, en zig bezittingen eigen gemaakt hebben. De *Portugeezen* vorderen hier den voorrang; op deezen volgen de *Hollanders*, verder de *Engelschen* en *Franschen*: waarby ook in aanmerking komt, de Koophandel der *Deenen* en *Zweeden*, mitsgaders van *Ostende* en *Embden* op Oost-Indië, als mede de Koophandel op de Philippynsche Eilanden en op China. ——— Hieraan is wyders verknogt een verslag der ontdekkinge van Amerika, met eene beschryving van de bezittingen der *Spanjaarden* in Mexiko, Peru, Chili en Paraguai; en die der *Portugeezen* in Brazil. Verder van de bezittingen der Europeaanen op de Antilles, als mede van derzelver bezittingen en koophandel op de kust van Afrika, en by die gelegenheid van den handel in Slaaven, benevens derzelver arbeid op de Eilanden. Voorts nog een verslag van de bezittingen der *Spanjaarden*, *Hollanders*, *Deenen* en *Franschen* op de Amerikaansche Eilanden, en in Guyana, mitsgaders van die der *Engelschen* op de Amerikaansche Eilanden; en ten laatste van de bezittingen, zo der *Franschen* als der *Engelschen* in Noord-Amerika. ——— Naar deeze schikking is dit Werk verdeeld in zestien Hoofdstukken, die als zo veele byzondere Tafreelen zyn, welken ons den Koophandel der opgemelde Natiën in die verschillende Gewesten voor oogen stellen; terwyl ze, dus geplaatst, als tot één algemeen Tafreel te zamenloopen, waarin ons alles, wat den Koophandel en deszelfs Geschiedenis in de beide Indiën betreft, ten klaarste op het leevendigste afgemaald wordt. Ter meerdere duidelykheid en verdere voldoeninge van den Leezer, die

dit Boekdeel op zigzelve gebruikt, heeft men ook in het zelve, uit het groote Werk, overgenomen en geplaatst de twee daarin medegedeelde algemeene Kaarten, ter ophelderinge van de hier verhandelde Geschiedenisfen in de beide Indiën, alsmede de byzondere Kaart van de Golf van Mexico, mitsgaders die van het Noorder-deel van Noord-Amerika. Daarbenevens heeft men ook uit de Handeltafelen, in 't groote Werk te vinden, die geschikt zyn, om ons de uitgebreidheid en 't gewigt der voornaamste Handeltakken van de verschillende Natiën, als onder éénen opslag, voor oogen te stellen, hier, na de ontvouwing van den Oostindischen handel der Hollanders, plaats gegeeven aan de twee Tafelen, daartoe betrekkelyk, als in welks kennis de Nederduitsche Leezer byzonder belang heeft. ——— Men kan uit dit alles afleiden, hoe de Opsteller van dit Boekdeel zig bevlytigd hebbe, om zyne byeentrekking van 't geen de Heer *Raynal* breedvoeriger behandeld heeft, ten uiterste nuttig te maaken, en dat de inrigting van 't zelve zeer wel aan 't voorgemelde bedoelde beantwoordt; des de Leezer 'er zig zekerlyk met vrugt van zulle kunnen bedienen.

Tableau de l'Histoire generale des Provinces-Unies par A. M. CERISIER. Tome Neuvieme. A Utrecht, chez *B. Wild*, 1783. In 8vo. 577 pp.

Het beloop van 's Lands Geschiedenisfen, zints het jaar 1702 tot 1715, wordt in dit Deel ontvouwd; en de Autheur hegt 'er aan eene bespiegeling van de Zeden der Natie, met een verslag van den staat der Kunsten en Weetenschappen in die dagen. De zogenaamde Succesfie-oorlog, afgeloopen met de Utrechtsche Vrede; en 't voorgevallene wegens het stuk der Barriere tot op het jaar 1718; met nevensgaande aanmerkingen over het handhaaven van onze Zeemagt, als voor den Staat van ongelyk meer belang, dan de Barriere; maaken de hoofonderwerpen van dit Deel uit. 't Een en 't ander draagt de Heer *Cerisier* op eene geschikte wyze voor, die haare nuttigheid heeft, schoon dit gedeelte onzer Geschiedenisse hem weinig gewigtig nieuws aan de hand konde geeven. Zyne bedenkingen over de voornaamste gebeurtenisfen en byzonderheden daartoe betrekkelyk, vooral met opzigt tot het laatstgemelde, wegens de zaak der Barriere en onze Zeemagt, verdienen wel eene byzondere opmerking der beoefenaaren onzer Vaderlandsche Geschiedenisfen in deeze dagen, daar dit onderwerp elks aandagt byzonder tot zig trekt. De

De Fibulis antiquorum Vestiariis. —— De Castris Veteribus Ulpiis sive Trajanis, Colonia Trajana, Burginacio, Harenacio, Batavorum Oppido. ——— De Columna Milliaria Imp. Cæs. Nervæ Trajani illustrium eruditorum Epistolæ ex autographis editæ. Neomagi e prelo *Ahasueri van Goor* 1783. in Octavo.

Men is de uitgave deezer drie opgenoemde Stukjes aan dezelfde hand verschuldigd, die ons voor weinig tyds een soortgelyk Stukje, *de Lucernis Veterum*, of *over de Lampen der Ouden* (*), geleverd heeft. By die gelegenheid gaven wy berigt van 't geen aanleiding verleent, tot het gemeen maaken deezer Geschriften, 't welk, onzes oordeels, verdere aanmoediging verdiende; en 't is ons aangenaam te verneemen, dat die Heer, welke dien Papieren-schat onder zig heeft, zig genoopt gevoelt om denzelven verder mede te deelen. ——— Het eene gaat over de Kleedergespen of haaken en dergelyken aan de Kleederen der Ouden; het tweede betreft de ligging van eenige Legerplaatzen der Romeinen aan den Rhyn en de Waal; en het laatste behelst een berigt van een Mylpaal van Keizer *Trajanus*, in 't jaar 1628, in het Dorp *Leek*, liggende in de nabuurschap van *Nywegen*, uit den grond gedolven. Deeze zyn de hoofdonderwerpen, over welken de beroemde Oudheidkundigen *Salmasius*, *Gronovius*, *Pontanus*, *Heinsius*, *Ewichius*, *Hugenius*, *Spanhemius*, *Scriverius* en *Smetius* elkander hier schriftlyk onderhouden. Naar den aart eener gemeenzaame briefwisseling, die zich niet bepaald verbindt, bedienen zich deeze Geleerden van de voorkomende gelegenheid, om over daartoe betreklyke onderwerpen, of waartoe derzelver beschouwing aanleiding geeft, elkanderen hunne gedagten mede te deelen, en dezelven onderling te overweegen. Van daar vindt men in deeze Stukjes, behalven het geen het aangeduide hoofdzaaklyke betreft, een aantal van geleerde en oordeelkundige aanmerkingen, niet alleen over de kleeding, de krygsverrigtingen, en de wegsbepaalingen der Romeinen, met het géen daartoe min of meer behoort; maar ook verscheiden andere oudheidkundige aanmerkingen over byzonderheden, tot welker overweeging zy als van ter zyde gebragt worden; bovenal met opzigt tot oude Inscriptien, Gedenk-

zui-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 422.

zuilen, Penningen, en deeze en geene Geschriften der Ouden, als mede tot het verklaaren van eenige plaatzen, die in dezelven voorkomen, welken aan verschillende uitleggingen onderhevig zyn. De Heer uitgeever, deeze Stukken byeenverzamelende, heeft 'er tevens, gelyk in 't voorige over de *Lampen der Ouden*, nog eenige aantekeningen bygevoegd, die van zyne oordeelkundige beoefening der Oudheid getuigenis draagen. Uit hoofde van dit alles vorderen deeze Brieven, inzonderheid met betrekking tot het Oudheidkundige, eene regt waardige plaats by andere soortgelyke verzamelingen van Brieven van beroemde Geleerden.

Werken van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden. Zesde deel. Te Leyden, by P. v. d. Eyk *en* D. Vygh. 1783. *Behalven het Voorberigt*, 355 *bladz. in gr. quarto.*

Uit de ingeleverde Stukken, ter beantwoordinge der Prysvraage, „ Hebben de Dichtkunst en Welsprekend-„ heid verband met de Wijsbegeerte? en welk nut brengt „ dezelve aan de eene en andere toe?" zyn 'er twee bekroond, en dezelven worden in dit Deel gemeen gemaakt. Ieder deezer Verhandelingen, zynde de eerste bepaald Wysgeerig, en de ander meer Geschied- en Letterkundig uitgevoerd, is in haare soort een Meesterstuk; en ze strekken beiden, om dezulken, die zig op de Dichtkunde en Welspreekendheid toeleggen, onder 't oog te brengen, hoe noodzaaklyk en nuttig het zy, de Wysbegeerte te beoefenen, om naar den eisch als Dichters of als Redenaars te slaagen. Ze zyn voor 't overige indiervoege ingerigt, dat ze van een weezenlyken dienst zyn, voor alle dezulken, die de fraaie Weetenschappen ter harte neemen; als behelzende eene ontvouwing van de voornaamste grondbeginzelen, die in derzelver beoefening bovenal opmerking vorderen. Dit heeft inzonderheid aanleiding gegeeven, tot het plaatzen eeniger Bylagen by de eerste Verhandeling, waarin verscheiden onderwerpen, daartoe betrekkelyk, nog nader ontvouwd worden, dan geschiktlyk in het lichaam der Verhandelinge kon geschieden. De Maatschappy heeft den Heer *Bilderdyk*, den Opsteller dier Verhandelinge, vergund dezelven daarby te voegen, na dat zyne Verhandeling de goedkeuring had

weg.

weggedraagen; en derzelver plaatzing kan den in deezen tak oefengraagen Leezer niet anders dan gevallig zyn, daar ze eene leerzaame ontvouwing van verſcheiden byzondere Stukken behelzen.

Ze zyn ten getale van acht, waarvan de eerſte gaat over het misbruik van 't Belachlyke, met aantooning van deszelfs nadeelinge gevolgen. Eene tweede heeft ten onderwerp het Minnedicht, dat deszelfs behoorelyke paalen aangeweezen wordt. Hieraan volgt wyders eene overweeging van de duisterheid der aangenaame aandoeninge; van de verſcheidenheid in het ſchoone; van de ſchoonheid des menschlyken lichaams, als mede van die der byzondere lynen; en eene ontvouwing van de gemengelde aandoeningen. Ten laatſten komen hier nog by eenige aanmerkingen over verſcheiden punten, de Dichtkunst betreffende; gaande inzonderheid over het nut der Theorie, benevens derzelver behoorlyke inrigting; de behandeling van dit onderwerp geeft den Heer *Bilderdyk* aanleiding, om zig uit te laaten, over onze tekortſchieting by de Oude Griekſche en Latynſche Dichters; doch hy merkt tevens aan, dat dit niet minder, maar veeleer nog meerder, plaats heeft, by de Duitſchers, Engelſchen en Franſchen, wier Dichters veelen ten onregte, gelyk hy opzetlyk doet zien, boven onze Nederlandſche Dichters verheffen; wyzende tevens de hoofdoorzaak aan, waaruit die ongunſtige oordeelvelling over onze Nederlandſche Dichters veelal voortſpruit.

Wyders gaat de tweede Verhandeling, door een hier ongenoemde Schryver ingeleverd, mede vergezeld van eene Bylage, betreffende den Smaak in de Schoone Kunſten; waarover men veelal verwardlyk denkt, en waaruit het dikwyls ontſtaat, dat men den Smaak en 't Verſtand van een ſcheidt, ja den Smaak en 't Verſtand wel eens als min of meer met elkanderen ſtrydig beſchouwt. Hiertegen heeft zig de Autheur reeds aangekant in zyne Verhandeling, met de volgende aanmerking voor te draagen.

„ De goede ſmaak is niet anders, en kan niet anders zyn, dan de vaardige werking van het oordeel in, of op, eene levendige verbeelding, waardoor het de denkbeelden, op 't eigen oogenblik als zy zich vertoonen, te gelyk beſchouwt, vergelykt, en in die orde ſchikt als de bevalligheid, of de waarheid, vordert. De bevalligheid, of de waarheid, zeg ik: zyn het namelyk afgetrokken beſchouwingen, die zich voordoen, dit juist en vaardig oordeel onderſcheidt terſtond de waarheid van de dwaaling, en draagt,

draagt, hij die werkzaamheid, den naam van verstand; zyn het harstochtelyke denkbeelden, het zelfde juist oordeel doet ook hier eene vaardige en juiste greep van 't geen, (somtijds in weerwil eener schijnbaare strijdigheid,) bij elkanderen past, en het krijgt dan de wonderlijke naamen van geest, smaak en gevoel. Men ziet dus, dat men wel verstand kan hebben met weinig smaak, dat is te zeggen, met weinig van die vaardigheid, om terstond de nette greep van denkbeelden, die bij malkanderen passen, te doen: Maar het omgekeerde kan nooit waar zijn; Nooit kan men een kieschen smaak verwachten van iemand, aan wien de Natuur niet zoo wel een juist oordeel als een levendig brein geschonken heeft." ——— Deeze bedenking over dit onderwerp, die de Autheur in zyne verhandeling niet wel kon uitwerken, ontvouwt hy breeder in eene daartoe geschikte Bylage. Hy staat toe dat men 't woord Smaak gebruike, mits dat men het verstaa. „ 'T is," zegt hy, „ de vaardige werking eener vlugge ziel; 't is eene schielyke en „ juiste samenvoeging van denkbeelden, 't is derzelver „ oogenbliklijke scheiding, vergelyking, samenvoeging, „ waarin eeniglijk de smaak bestaat; 't is de oeffening die „ denzelven versterkt en volmaakt." Dit denkbeeld heldert hy wyders op, en dringt deszelfs gegrondheid aan, met door voorbeelden te toonen, hoe dit in de natuur van veelerleie kunsten gelegen zy, en in derzelver beoefening bestendig bevonden worde. Hy ontkent geenzins, dat het eene mensch, meer dan het andere, eene zekere geschiktheid, (die hy dan vergunt Smaak te noemen,) voor deeze of geene onderwerpen heeft; dan hy beweert tevens, dat ze, wat het ook zy, nooit hooger in derzelver beoefening zullen stygen, „ dan, naar evenredigheid van hunne kun- „ digheden, geheugen, verbeelding en vlugheid;" en dat men zig nimmer moet vleien, „ met zoogenaamden smaak „ of Instinct, of machinaal, te kunnen vervullen, 't geen „ enkel een gevolg is van een groote genie door lange „ oeffening volmaakt." En dit doet hem, zulks bepaald tot de Dichtkunst en Welspreekendheid overbrengende, zig ten slot aldus uiten.

„ Is dit nu waar in alle kunsten, hoe veel duidelyker toont het zich in de Dichtkunst en Welspreekendheid; Deze immers zyn geheel verstandelyke kunsten, die geen stap kunnen doen, zonder een ruimen voorraad van kundigheden, geen schoon kunnen voortbrengen zonder een wys oordeel, zoo wel als vlugge verbeelding, geen aan-

hou-

houdend vermaak verschaffen, zonder ons zoo wel te leeren als te behaagen, en die ons, niet minder als redeneerende, dan als hartstochtelyke wezens verlustigen moeten. Kunsten, die, gelyk zy, in de vroegste opkomst der burgerlyke Maatschappyen de eerste, zoo ook in alle volgende eeuwen de bevalligste, leermeesteresſen voor 't menschdom waren, en die in onze beschaafde eeuw vooral onmogelyk slaagen kunnen, dan door onzen Geest, van de gewoone voorwerpen verzadigd, nieuwe en treffender schilderyen te vertoonen, nieuwe tooneelen te openen, ons nieuwe of levendiger gewaarwordingen te doen ondervinden, om dus tot een hooger spheer van werkzaamheid op te klimmen en volmaakter in ons eigen gevoel te worden.

In deze Kunsten van Smaak alleen, zonder een grooten voorraad van welgeschikte kundigheden, zonder een geest van Wysgeerte, te spreeken, is wartaal uitslaan: en dezelve gebrekkig uit te voeren, is eene onvergeeflyke misdaad, die verwaande Weetnieten begaan tegen eene eeuw, waarin zy onwaardig zyn te leeven."

Reize door Frankryk en Spanje, van den Heere PH. THICKNESSE, Esq. *Uit het Engelsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1784. *Behalven de Voorreden*, 145 *bladz. in gr. octavo.*

In onderscheid van andere Reisbeschryvingen, door Frankryk en Spanje, is aan deeze byzonder eigen, dat de Heer *Thicknesse* zig niet zo zeer ophoudt met gezette Plaatsbeschryvingen, die ten overvloede by veele anderen voorkomen; als wel verledigt tot het mededeelen van leerryke aanmerkingen, die, naar de verschillende omstandigheden, de Burgerlyke Regeering, den Landbouw, den Koophandel of de Zeden der Inwoonderen betreffen: waarnevens hy verscheiden lessen aan de hand geeft, van welken dezulken, die door deeze Gewesten reizen, zig met vrugt kunnen bedienen. Intusschen is 't 'er egter zo mede gelegen, dat hy alle Plaatsbeschryving geenszins over 't hoofd zie; als geevende, met opzigt tot de voornaamste Plaatzen, een genoegzaam verslag van derzelver min of meer gunstige ligging en geschiktheid, mitsgaders van het merkwaardigste, dat een oordeelkundig oog aldaar tot zig trekt; waarvan zyne berigten nopens *Lyon*, *Nismes* en andere plaatzen, tot getuigen dienen. Maar zulks is zyn hoofdoogmerk niet, bedoelende hy veel eerder langs den anderen weg nuttig te weezen. Door deeze schryfwyze heeft dit Geschrift, buiten het leerzaame voor den Reiziger, dit voordeel; dat

de Leezer zig niet overlaaden vinde, met eene reeks van berigten, raakende byzonderheden, die hem reeds menigwerf bij andere Schryvers voorgekomen zyn; maar meerendeels 'er zodanige onderwerpen in ontmoete, die hem, nu eens op een ernſtigen, dan eens op een vrolyken, trant, onder 't oog gebragt, aanleiding geeven, om zyne verſtandlyke werkzaamheid te oefenen; terwyl ze hem tevens vermaak verleenen. —— Schoon derhalve het hier bereisde Gewest, als door menige Reizigers reeds beſchreeven, vry bekend geagt moge worden, zullen nogtans deeze Brieven, (zynde het Reisverhaal briefswyze gemeld,) met dat bedoelde oogwit afgegeeven, niet als overtollig, maar eer als een nuttig byvoegzel by alle voorige berigten, aan den opmerkzaamen Leezer voorkomen: des hy over den Heer *Thickneſſe*, als een Man van verſtand, van oordeel, en te gelyk van een goed hart, zeer wel voldaan zulle zyn.

Het thans afgegeeven eerſte Deel neemt een aanvang met des Reizigers verblyf te *Calais*; alwaar hy met den paketboot van *Douvres* gekomen was. Hy trekt van daar, door de Landſchappen *Artois*, *Picardie*, *Champagne*, en, over *Lyon* door *Bourgogne*, als mede door het *Languedocſche*; ſcheept een gedeelte van zyn bagagie te *Cette* op *Barcelona* in Spanje, en vervolgt zyne reis te Lande tot aan het *Pyreneeſche* gebergte. Na dus het Franſche Ryk van *Calais* tot *Cette*, of van 't *Canaal* tot aan de *Middelandſche Zee*, dwars doorkruist te hebben, en over *Perpignan*, in *Rousſillon*, te *Boulou*, het laatſte dorp in Frankryk, naar oogenſchyn aan den voet der *Pyreneen* gelegen, gekomen zynde, beklimt hy dat gebergte, tot by de vesting *Bellegarde*, die op den top van den hoogſten heuvel geſtigt is; daalt voorts van daar af, en komt te *Jonquiéres*, het eerſte vlek in Spanje (*). Verder reist hy, langs het oosterſche gedeelte van *Catalonie*, door *Figuiéres*, *Girone* en *Martory* naar *Barcelona*; van waar hy zig, met het eindigen van dit eerſte Deel, op reis begeeft naar *Montſerrat*. —— Tot een ſtaal van 's Mans ſchryfwyze verſtrekke zyn volgende Brief van waarſchouwing, geſchreeven, niet ten behoeve van zynen Vriend, maar ten nutte van een jong Heer hunner kennisſe, voor wiens geluk zy een weinig bezorgd waren; ſtrekkende, om hem, als hy reist, te waarſchouwen, tegen ſtrikken en

(*) Men ziet veelal deezon overtogt, uit *Frankryk* naar *Spanje*, langs den weg van *Perpignan* over de *Pyreneën*, als zeer bezwaarlyk in; doch het berigt van den Heer *Thickneſſe* geeft 'er een gunſtiger denkbeeld van. Wel byzonder meldt hy, „ dat hy *Perpignan* verliet, omtrent zeven uuren in den morgen, in eene zwaare Franſche *cabriolet*, getrokken door „ één ſterk Engelsch paard, belaaden met vier perſoonen en eenige pakkaadje; en dat hy evenwel omtrent vier uuren namiddags van denzelfden dag te *Jonquiéres* aankwam."

en klemmen, die geheel Frankryk door gelegd zyn: voor welken, gelyk de Heer *Thicknesse* zig uitdrukt, „ eene vol„ komen kennis van Grieksch en Latyn, gepaard zelfs met al „ zyns Vaders en Moeders verstand, niet in staat zal zyn hem „ te bewaaren, indien men niet eerst de wyze toone, op „ welke zy gelegd worden;" waartoe dan deeze Brief geschikt is.

„ Deeze klemmen, dus vervolgt de Schryver, worden niet gemaakt om de beenen te vatten, maar om het tydelyke geluk het onderste boven te werpen, en de harten te breeken der zodanigen, die 'er ongelukkiglyk op treeden. De lokaazen zyn looze, baatzuchtige, ondeugende Mannen, en slordige, overgegeeven, en onkuische Vrouwen. Te *Parys* zyn zy in overvloed, zo wel als zy te *Lyon*, en in de groote Steden, tusschen *Londen* en *Rome*; en zy worden inzonderheid gelegd, om jonge, ryke Engelschen, van den ouderdom van achttien tot vyfentwintig jaaren, te betrappen; en, dat nog erger is, een eerlyk, menschlievend, en edelmoedig, jongeling is altoos in het grootste gevaar van 'er zynen voet op te zetten. Gy vermoedt reeds, dat deeze klemmen enkel van papier en ivoor gemaakt worden, en dat kaarten en dobbelsteenen de vernielende werktuigen zyn, welke ik bedoele. Weet gy wel, dat 'er, in *Parys* en te *Lyon*, eene soort van Mannen en Vrouwen is, die zeer fatzoenlyk leeven van in hinderlaag te leggen, en *elken trekvogel* ——— maar vooral den Engelschen *Goudvink*, ——— op te vangen? Ik hebbe gezien en gehoord van zulke ondeugende kunstenaaryen van dit volk, en de noodlottige gevolgen derzelve voor de ongelukkige jonge luiden, welke in hunne strikken waren gevallen, dat ik waarlyk denke, dat ik niet één enkel vernoegd uur zou kunnen genieten, indien ik grooten rykdom bezat, terwyl een Zoon van my bezig was met, gelyk men het noemt, den tour van Europa te doen. Op de minuut, waarin een van deeze jonge luiden aankomt, het zy te *Parys* of te *Lyon*, geeft een huurlakei, die daarvoor betaald wordt, zo ras mogelyk is, 'er kennis van aan een der leden van het bondgenootschap; en oogenbliklyk worden hem laagen gelegd door een Franschen *Marquis*, of door een Engelschen *Chevalier d' Industrie* (*), die, met een allerinneemendst voorkomen, hem doet gelooven, dat hy niet zo ras in de Stad is gekomen, of hy heeft 'er een oprechten Vriend gevonden. De *Chevalier* toont hem, wat in *Parys* meest opmerkenswaardig is, verzelt hem na *Versailles* en *Marly*, waarschouwt hem, dat hy geene kennis maake met het eerlyke gedeelte des Franschen Volks, en

(*) [Een guit, die, zonder eenig eerlyk beroep, leeft van het geene hy looslyk ten koste van anderen weet te beschaaren.]

en leidt hem alleenlyk in by de guiten van dit Land, en van zyn eigen. Hy brengt hem tot het bezoeken van Fransche Dames van *het grootste aanzien* (en by zodanige, die waarlyk *op zulken trant leeven*) en maakt den jongman dronken van vreugde. Maar, helaas! het is slechts eene kortduurende vreugde! Hy wordt genoodigd de avondmaaltyd te houden met de *Graavinne*; en wordt niet alleen wellustiglyk onthaald, maar men speelt na de maaltyd, en daarby wint hy zelfs. Wat kan voor eenen Jongeling, in een vreemd Land, aangenaamer weezen, dan gevleid te worden door de Franschen, aangezocht door de Engelschen, onthaald door de *Graavinne*, en aangemoedigd door voorspoed? Ja, hy vleit zich zelfs, uit hoofde der byzondere *oplettendheid*, welke de *Graavin* hem toont, daar hy boven alle andere Mannen tot haare hulttafel wordt toegelaaten, dat zy waarlyk iets *teders* voor zyn persoon gevoelt. Juist op dit *hachelyke oogenblik*, koomt 'er een *Kramer*, om aan *Mevrouw de Graavinne* eenige nieuwmodische beuzeling te vertoonen; zy heeft 'er wel zin aan, maar geen geld genoeg in haaren zak om het te betaalen. —— Hier heeft men eene schoone gelegenheid om *Mevrouw de Graavinne* een geschenk te doen: —— en waarom zou hy het niet doen? De prys is niet boven vier of vyf guineas meer dan het geen hy den laatsten avond gewonnen heeft. —— Hy biedt het aan, en met *groote zwaarigheid*, en naar veel tusschenspraak, neemt zy het; maar is geheel *beschaamd*, wanneer zy denkt, welke moeite hy zichzelven heeft gegeven. —— Maar, zegt zy, gy Engelschen zyt zo edel, —— zo bekoorlyk, —— zo edelmoedig —— en —— zo, —— zo —— en ziet hem tevens zo vriendlyk aan, dat hy, terwyl haare tong stamelt, het *waarlyk* waagt haare verlegenheid met eenen kus te bedekken, —— daar zy, in plaatze van hem de laag van weerskanten met haare kaak te geeven, zo *weinig op haare hoede* is, en zo overwonnen, dat zy hem, in *onbedachtzaamheid*, een fraai spatje roode pomade van haare behoorelyk uitsteekende lipjes vereert —— en 'er op dringt, dat hy dienzelfden avond *tête à tête* de avondmaaltyd met haar houde; —— wanneer zyn geluk geheel voltooid wordt. Weinige avonden laater wordt hy verzocht de *Graavin* te komen zien, en de avondmaaltyd te houden met *Monsieur le Marquis*, of *Monsieur le Chevalier Anglois*. Hy wordt onthaald met sterke aangezette spyzen, en ontvlamd door lekkere wynen: —— na den eeten speelt men, en hy wordt ontlast van al zyn geld, en geeft briefjes op zynen Bankier voor al het crediet, dat hy by denzelven heeft. Hy bezoekt de *Graavin* den volgenden morgen; zy ontvangt hem met eene koele beleefdheid —— het is haar zeer leed, zegt zy —— en zy wenschte den voorigen avond zeer om eene gunstige gelegenheid van hem eene leus te geeven, dat hy niet meer zou speelen, na dat hy de eerste duizend verloren had, dewyl zy bemerkte, dat het geluk hem sterk

te-

tegenliep: —— zy is 'er ten uiterften over bedroefd: —— maar raadt hem, als eene Vriendin, om na *Lyon*, of eenige andere Landftad, te gaan, daar hy met beter gevolg, dan in het gewoel en geraas van eene zo groote Stad, als Parys, de taal kan leeren, en om verdere Credietbrieven verzoeken. Zyne *nieuwe vrienden* bezoeken hem niet meer, en hy befluit den raad der *Graavinne* te volgen, en voort te reizen na *Lyon*, dewyl hy gehoord heeft, dat men in het *Zuiden* van *Frankryk* veel beter koop kan leeven, en daar mag hy dan zien, wat hy kan uitwerken door *Parys* te verlaaten, en zich om onderftand te vervoegen by zyne vrienden in *Engeland*. Maar ook te *Lyon* klampt de eene of de andere flimme guit, uit eene van beide Volken, die bericht heeft van zyne Paryfche ongelukken, hem aan boord: —— hy heeft *medelyden* met hem —— en, liever dan iemand zyner Landsluiden, of een Heer van fatfoen en character, in verlegenheid te zien; wil hy hem vyftig of honderd ponden leenen. Wanneer dit gedaan is, worden alle kunftenaaryen in het werk gefteld om zyne beginfelen te bederven: hy wordt ingewyd in de geheimen van eenen hoop fatfoenlyke fchurken, en, door de vreeze van onfchuldig in de gevangenis te zullen gezet worden, zo verliefd, dat hy ze of door de vingeren ziet, of een deelgenoot wordt in hunne maatfchappye van ongerechtigheid. Zyn goede naam is voor eenigen tyd een fteunfel voor hunne verdacht gehouden eer; en door middel van een honderd ponden, op zulk eene wyze geleend aan deezen eerlyken Jongeling, worden 'er eenige duizenden gewonnen van de trekvogels, die geduuriglyk door deeze Stad reizen na de zuidelyker gedeelten van *Frankryk*, of na *Italie*, *Geneve*, of *Turin*.

„ Dit is niet eene fchildery van enkele verbeeldinge; het is eene fchildery, die ik gezien hebbe: ja, ik heb gezien, dat de klemmen gezet werden, en het wild gevangen; zelfs waren zy, die de ftrikken fpanden, niet geheel verzekerd, dat zy my niet zouden ftuiten in myne omzwerving, want zy *waagden eene avondmaaltyd aan my*, en lieten my eenige weinige guineas winnen in het klein fpel, dat begon eer zy aan tafel gingen. Inderdaad, myne waarde Heer, indien ik u de byzonderheden opgaf van fommigen deezer ongelukkige Jongelingen, die in goederen en lichaamsgefteltenisfe beide, zo te *Parys* als te *Lyon*, bedorven zyn, zoudt gy aan de eene zyde getroffen worden door medelyden, en door fchrik en afgryzen aan de andere, en zoudt nimmer uwen zoon blootftellen voor het *voltooijen zyner opvoedinge* op deeze wyze. Vertel mynen vriend te Cambridge, uit mynen naam, dat hy, wanneer hy reist, nimmer moet toelaaten, dat *Lords* of *Ladies*, zelfs van zyne eigen Landgenooten, of *Marquizen*, *Graaven*, of *Ridders* van dit Land, hem ooit tot fpeelen overhaalen; maar gedachtig zy aan die fnedige leuze van Lord CHESTERFIELD, aan zynen zoon: —— „ Als gy

 „ met

„ met mansperfoonen fpeelt (zegt zyne Lordfchap) moet gy „ weeten, *met wien* gy fpeelt; als gy met vrouwen fpeelt, „ *waar om* gy fpeelt." —— Maar laat 'er my byvoegen, dat de eenige VEILIGE WEGH is, in het geheel nooit te fpeelen.

„ In eene deezer Steden vond ik een man, wiens Familie ik hoogfchatte, en voor welke ik eene perfoonlyke achting had. Hy overlaadde my met beleefdheden, ja, deed my gefchenken, voor dat ik eenig het geringfte denkbeeld had *hoe* hy in eenen toeftand geraakt was, die hem daartoe in ftaat ftelde. Hy deed my alle betuigingen van liefde en achtinge, en ik geloofde, inderdaad, dat hy daarin oprecht was, dewyl ik wist, dat hy verplichting had aan een gedeelte van myne Familie. —— Maar toen ik bevond, dat eene koets, eene buitenplaats, eene goede tafel, eene Vrouw en dienstboden, allen onderhouden wierden door de *kans* der fpeeltafel, ontrok ik my zelven aan alle verbintenisfe met hem; want ik vreeze, dat iemand, die leeft om te fpeelen, ook zoude kunnen *fpeelen* om te *leeven*.

„ Over het geheel, denke ik, dat het bykans onmogelyk is voor eenen Jongman van middelen een jaar of twee door te brengen te *Parys*, in de zuidelyke deelen van Frankryk, Italie, enz. zonder groot gevaar te loopen van tot den bedelzak gebragt te worden door valfche fpeelers, of van verleid te worden door listige Vrouwen: ten zy hy eenen opziener by zich hebbe, die, door de jaaren, en langduurige kennisfe aan de zeden en gewoonten van het Land, is wys geworden. Een eerlyk en geleerd Kerkelyk Opziener is in dien ftand van minder nuttigheid voor een jongeling, dan een vertrouwd *Valet de Chambre* (*). Een Opziener op reize moet de menfchen kennen; en het geen bezwaarlyker te weeten is, hy moet ook de Vrouwen kennen, eer hy bevoegd is om eenen Jongman te behoeden tegen de ontelbaare ftrikken, die altoos gelegd worden om ryke vreemdelingen te verftrikken."

Men voege hier by, als een ftukje van een anderen aart, 't geen hy nopens *Girone*, (tusfchen *Figuières* en *Barcelona* gelegen,) meldt, en 't geen hy, by die gelegenheid, in opmerking neemt.

„ *Girone*," zegt hy, „ is eene verfterkte Stad, en wel gebouwd, maar ieder huis heeft het voorkomen van een Klooster; ik had bykans gezegd van eene gevangenis. Ik ging des morgens ter markt, alwaar fruiten, vleesch en groenten in overvloed te koop waren; in plaatze van het overvloedige geraas, dat men op de Franfche en Engelfche markten heeft, heerschte hier overal eene algemeene ftilte en deftigheid; het geen men naauwlyks kan denken mogelyk te weezen, daar zo veele koopers en verkoopers by elkander waren. Ik kofr een mandjo met vygen, maar de verkoopfter fprak zo zacht tot my, als of wy in eene zamenzweering gewikkeld geweest wa-

(*) Kamerdienaar.

waren, evenwel trachtte zy niet my te bedriegen, ik durve zeggen, dat zy my niet meer afeischte, dan zy eenen Spanjaard zou gedaan hebben De zeden van een Volk zyn ongetwyffeld besmettelyk, ik wierd in deeze Stad neêrslagtiger; en my ontbrak niets dan de Catalaansche spraak, en een lange mantel, om my tot een volkomen Spanjaard te maaken. Onze herberg was de gouden Fontein, en, wanneer men rekende, dat het in Spanje was, geene slechte. Indien, ondertusschen de Stad naar was, het Land, om dezelve, leverde alle schoonheden uit, waarop de natuur ergens kan roemen.

,, In luchtstreeken, zegt een zeker Schryver, alwaar de aarde het pronkje en meesterstuk der natuure schynt te weezen, ontmoet men meer vodden en morsigheid, afzichtlyk naare weezens, en elende onder allerleie gedaante, dan in de Landstreeken, welke door de natuure minder begunstigd zyn; en de arme en rampzalige toestand des Volks schynt, in het algemeen, hunnen geboortegrond te leugenstraffen en te onteeren. Zeker is het, dat de Inboorlingen der Zuidelyke deelen van Europa, noch de schoonheid, noch de sterkte, noch de welgemaaktheid hebben van luiden, die in Noordelyker luchtstreeken geboren zyn. Ik hebbe, in het Zuiden van Frankryk, in Spanje en Portugal, voornaamelyk oude luiden van beide kunnen gezien, die naauwlyks een menschlyk voorkomen hadden! noch ziet men, in het algemeen, zelfs onder de jonge luiden, veel meer schoonheid, dan die, welke de jeugd alleen moet byzetten: want jeugd is schoonheid. Wie ooit de Inboorlingen van Zwitzerland, Engeland, Ierland en Schotland vergelykt, met die van Spanje, Portugal, of andere Zuidelyke Landen, zal vinden, dat menschen, geboren in koude en guure gebergten, die van de schoonste Luchtstreeken onder de Zon oneindig verre overtreffen. Misschien zal, evenwel, dit onderscheid meer voortkomen uit het gebrek van Vryheid, dan uit den invloed der Luchtstreeke. ô Vryheid! zoete Vryheid! zonder u kan men geen genot van het leeven hebben! Gy Moeder des vermaaks; wier kinderen u zegenen, schoon zy woonen midden onder onvruchtbaare rotzen, of in de akeligste gewesten der aarde? Gy zegent, in weerwil der natuure! en, in weerwil der natuure, brengt de dwinglandy den vloek mede.

,, ô VRYHEID! *Heilgodin, met hemelglans omschenen,*
,, *Gy strooit den zegen, en gaat zwanger van geneugt',*
,, *Een ongestoord vermaak heerscht eeuwig om u heenen,*
,, *Daar lachende overvloed uw' dartlen trein verheugt.*
,, *Gehoorzaamheid wordt ligt, van haaren last ontheven,*
,, *En de Armoê zelve ziet blygeestig als gy naakt:*
,, *Natuurs gelaat, hoe naar, kunt gy verheuging geeven,*
,, *Daar gy de Zon verfraait, en heel den dag vermaakt."*

Vaderlandsche Gezangen van ZEELANDUS. N. 9 *en* 10. *Te Utrecht, by* J. M. v. Vloten.

Vaderlandsche Gedichten, onder de Spreuk: Amore Patriæ. N. 6. *Te Weesp, by* J. Houtman.

Met de afgifte deezer Numeros, legt *Zeelandus*, en zo ook, gelyk we vermoeden, de Opstellers der *Vaderlandsche Gedichten*, de lier neder; van waar met deeze Numeros een algemeene tytel met een Vignet, benevens een Lyst der Dichtstukken in deeze verzamelingen te vinden, medegedeeld wordt. Veelligt zegt dit nederleggen der lier niet meer, dan het afloopen deezer wyze van uitgeeven; en we zyn niet vreemd van te gisfen, dat we hun speeltuig weldra weder zullen hooren klinken, in eene andere verzameling, met den tytel van den *Vaderlandschen Dichter* onderscheiden. Wat hiervan zy, de taak, die zy zig in deezen voorgesteld hebben, loopt in zo verre met de opgenoemde Numeros af, en de laatsten doen den voorgaanden geen oneere aan. *Zeelandus*, zyne Gezangen aan 't vryheidlievende Vlisfinge, zyne Geboortestad, toewyende, zingt tot haaren lof, en bemoedigt haar tot het handhaaven der Vryheid. Voorts schetst hy ons het character van eene recht Vaderlandsche Vrouw; en sluit deeze zyne verzameling met een Gezang aan 't Vaderland, welks Vryheid en Geluk hem teder ter harte gaat. —— De *Vaderlandsche Vrouw* heeft te schoone trekken, om haar zonder gezette opmerking voorby te gaan. —— Gelyk ze, uit Neêrlandsch bloed afkomstig, een Neêrlandsch hart heeft, zo zyn ook haare zeden recht Neêrlandsch: geen vreemd tooizel, maar de zuivere Deugd, warsch van dartele wellustigheid, is haar cieraad. Kuische liefde verbindt haar aan eenen Echtgenoot, die rein van zeden en dapper is. Zy gespt hem, wanneer het Vaderland zulks vordert, het zwaard op zyde, en doet de Huwelyksmin voor de Vaderlandliefde zwigten. In zulk een geval stelt zy zig voor, dat hy misschien in 't stryden voor de Vryheid zal sneeven, en by die gelegenheid moedigt zy haaren Zoon aan, om, zo dit gebeure, de stem der Vryheid te hooren, en zyns Vaders bloed te wreeken. —— Men verdenke haar deswegens niet van koelbloedigheid. Verre van daar! Haar hart gevoelt al het gewigt der opofferinge, maar de zugt voor 's Lands Vryheid weegt in 't zelve nog zwaarer: dit tuigt de taal haares harten, in die overleggingen, daar zy zegt:

Maar, hemel! zou mijn teder hart
Bestand zijn voor dien slag?
Zou ik mijn' zoon —— mijn' echtgenoot
Ten prooij des oorlogs zien?

6 Neen

ô Neen! ik voel thans, meer dan ooit,
De sterke kragt des bloeds! ——
De kragt der ted're huwlijksmin! ....
Mijn bevend hart bezwijkt! ——

Herleef! herleef! mijn teder hart!
Gij zoudt niet edel zijn!
Helaas! ik leef in Nederland ——
En zou lafhartig zijn!

Lafhartig? ... neen! mijn echtgenoot;
Wanneer de Vrijheid wenkt,
Vergeet... ô! neen! vergeet mij niet!
Maar volg als Vrijheid wenkt!

Mijn ziel verfoeit de slavernij,
Zij schat de Vrijheid hoog!
Maar ach! ... ten koste van uw bloed! ...
Ja! volg als Vrijheid wenkt!

Zo ooit in 't lieve Vaderland,
De stem des oorlogs brult,
ô God! staa dan der Vrijheid bij! ——
En sterk mijn teder hart!

De *Vaderlandsche Gedichten*, het zelfde doel, 's Lands Vryheid en Geluk, beoogende, strekken insgelyks om den Landzaaten het bevorderen hier van steeds ten sterkste in te boezemen. Het haatlyke der Dwingelandye, en derzelver ondergang in onze Gewesten is een onderwerp van één deezer Dichtstukken; en in een ander wordt Utrechts lof ten dien opzigte gemeld, met eene aansporing ter standvastige volvoeringe der aangewende poogingen. Hier by komt eene Troostspraak aan 't Vaderland, daar de oude zugt voor de Vryheid herleeft; mitsgaders eene Smeekbede tot God, om zynen zegen over Nederland; en ten laatste een Byschrift op de afbeelding van den Wel Ed. Gr. Agtb. Heer Mr. E. DE VRY TEMMINK, 't welk wy hier nog zullen overneemen, te meer daar wy onlangs een soortgelyk Byschrift op eenen anderen niet min hooggeagten Voorstander van 's Lands Vryheid, onder de loflyke en teergeliefde Bestierderen onzer Stad, geplaatst hebben. Het luidt aldus.

Zie hier de beeldtnis van den Grooten Burgervader,
Den grijzen TEMMINCK, *die aan 't roem- en ſcheeprijk Y*
Het Volk ten vraagbaak ſtrekt, een troost en wyze raader
In 't nijpendſte gevaar; de ſteun der Koopvaardij.
Van zijn beproefde trouw kan Neêrland blijken geeven;
Hij ſterve, maar zijn Naam blijft daar onſterflyk leeven.

De herrezen Vrijheid, in zes Zangſtukken. Door J. V. MANEN, AZ. *Lid van het Taal- en Dichtlievende Genootſchap :* Kunst wordt door arbeid verkregen, *te Leijden; en het Dichtlievend:* volmaakter door den tijd, *te Utrecht. In muzijk gebragt, door* A. W. F. MATTERN. *In groot octavo 12 bladz.*

En ſchikking en uitvoering van dit in zes deelen geſchifte Zangſtuk ſtrekken tot lof, zo van den Dichter als van den Muzykkundigen: ieder gedeelte van het zelve, en de ganſche inhoud te zaam genomen, boezemt den Nederlander denkbeelden in, die hem op 't leevendigſte treffen, en van alle zyden aanſpooren, om 's Lands Welweezen, door 't eendragtige handhaaven der Vryheid, recht ernſtig ter harte te neemen. ——— De dwinglandy beklaagt zig over het mislukken haarer geweldaadige pogingen, en neemt haare toevlucht tot de *Tweedragt*; welke haar vleit met het denkbeeld, dat zy, afziende van geweld, door list en veinzery beter zullen ſlaagen. Maar hiertegen komt eene *Rei van Nederlanderen* op, die hunne Landsgenooten te wapen roepen, om der Dwinglandye, hoe ze zig ook moge vertoonen, te keer te gaan. Zulks geeft der *Vryheid* moed; hierop vereenigen zig de *Eendragt*, *Vryheid* en *Vrede* die zig verzekerd houden van 's Lands welweezen, indien het ontſtooken yvervuur beſtendig aangekweekt wordt; en dit doet een *Chorus* het Stuk met deezen Zang eindigen.

Niets kan' er bij uw grootheid haalen,
o Nêerland! als ge uw Vrijheid kent;
Uw moed zal altijd zegepraalen
Op elk die uwe rechten ſchendt.
Dat de Eendracht ſlechts uw arm beſtuure,
Tot heil van Volk en Overheid!
Op dat uw voorſpoed eeuwig duure
En Tweedragt zwigt' voor uw beleid.
Dan zult gij nooit ten ſpeelbal ſtrekken
Aan zelfbelang en dwinglandij,
Uw moed zal ieders eerbied wekken
En Nederland blijft eeuwig vrij.

Le-

Legaat van GILLIS BLASIUS STERN, (*Niet vertaald.*) 1784. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud*, 195 *bladz. in octavo.*

Men ziet, zegt het bekende spreekwoord, *zelden Jongen, die het de Ouden verbeteren*, en 't wordt in deezen *Gillis Blasius Stern*, een Agterneef van het beroemde Vernuft *Yorick Stern* op nieuw bewaarheid. Hy is wel niet van vernuft ontbloot, maar schiet by zynen Oud-Oom verre te kort. 't Kan zomtyds dienst doen, dat men zyne afkomst meldt, doch een Schryver stelt zig daardoor ligtlyk bloot voor eene vergelyking, die hem ongunstig is. Dan wy willen dit voorts daar laaten, en, zonder vergelyking, eenig berigt geeven van zyn Legaat, het welk hy aan alle Jongelingen onder de vyf- en twintig jaaren gelegateerd heeft; bestaande in eenige papieren door hem geschreeven, die de Executeur gelast is in orde te brengen, en gemeen te maaken, met dit heilzaam oogmerk, „ dat de Jongelingen die klippen leeren vermyden, waarop hy „ zo dikwils gestrand is, en een beter boedel nalaaten, dan de „ zyne, by zyn overlyden, bevonden zou worden." —— De dus, volgens last van den overleeden, afgeleverde Papieren behelzen een agtervolgend verhaal van 's Mans leevensloop, die uit eene reeks van toevallige ontmoetingen bestaat; welken hem in verschillende omstandigheden inwikkelen, en die hem aanleiding geeven tot het voordraagen van veelsoortige aanmerkingen. Ze zyn gemeenlyk van een hekelenden aart, belachende en beschimpende veelerleie gebreken in de Burgerlyke Maatschappy, wel byzonder in de Regtsoefening en het Staatsbestuur. Sommigen van dezelven zyn geestig uitgevoerd, maar meerendeels zyn ze te sterk overdreeven; vooral met opzigt tot het geen de Regtsoefening betreft; en uit die geenen welken bepaaldlyk het Staatsbestuur aangaan, is 't ons voorgekomen, dat dit inzonderheid in 't geheel 's Mans zaak niet is. —— Wy zouden des den Executeur, indien hy, gelyk hy schynt aan te duiden, voorneemens is, om nog meer van die gelegateerde Papieren af te geeven, raaden, dat hy dezelven wat meer schift, sommigen agterlaat, en alleen die gemeen maakt, welken het vernuft van *Blasius* tot eer kunnen strekken; en aan 't bovengemelde hoofdoogmerk van den Testateur beantwoorden. 's Is waar, het Legaat wordt dan niet getrouw afgeleverd; maar wy maaken ons sterk dat geen der Legatarissen den Executeur daarover moeite zal aandoen; en daar, 't gelyk de Testateur zegt, zyn voornaamste hoofdgebrek was, *eerst te doen en dan te denken*, is 'er te meer vryheid om te verbeteren 't geen hy onbedacht gedaan mogt hebben, door zyn Legaat zo uitgebreid te maaken.

MAC-

MACBETH Tragedie en cinq Actes, et en Vers, par G. LE FEBURE, Baron de St. Ildephont. A Utrecht, chez *B. Wild* 1783. In octavo, gr. p. 139 pp.

In dit treurspel worden ons de uiterften, tot welke de Heerschzugt kan overflaan, ten leevendigfte gefchetst, in 't character der Echtgenoote van *Macbeth*; die, niet vergenoegd met den krygsroem, door deezen haaren Gemaal verworven, hem fteeds inboezemt, dat hy naar den Schotfchen Troon moet ftaan. De braave *Macbeth*, een gunfteling van den Vorst, *Duncan*, en tevens zo wel door maagfchap als vriendfchap aan hem verbonden, wederftreeft haare raadflagen manlyk. Dan door een vervoerenden drank weet zy het zo verre te brengen, dat hy *Duncan* verraadlyk doode, meenende tevens deszelfs Zoon *Malcolm* om 't leeven gebragt te hebben; doch in welks ftede hy een officier, in 't zelfde vertrek flaapende, getroffen had. Het mislukken van den aanflag op den Zoon tragt dat heerschzugtige Schepfel te herftellen, door den Zoon verdacht te maaken, als ware hy de Konings moorder; 't welk ten gevolge heeft, dat de Raad hem veroordeele, en *Macbeth* tot Koning verkieze. Maar *Macbeth*, door dien drank bedwelmd, by vlaagen geheugenloos, door droomen ontroerd, ontwaakt van 't regte gebruik zyns verftands vertleeken, in flaap gevallen in den droom wandelende en fpreekende, verydelt, nu op de eene dan op de andere wyze, de poogingen zyner Echtgenoote. Ten laatfte ontdekt hy zelf, dat niet *Malcolm*, maar hy de Koningsmoorder is. Zyne Echtgenoote, het gevolg hier van bezeffende, wendt alle poogingen aan om zulks te keeren. Intusfchen geeft *Macbeth*, in zyne vervoering, den geest, en zyne Echtgenoote, te vergeefsch haare wraakzucht involgende, doorfteekt ten laatfte haar zelve; na dat ze vooraf *Malcolm* te kennen heeft gegeeven, dat zy, uit wraak, zyne beminde *Marguerita*, met welke hy zig in den Egt begeeven zou, op eene zo geheime plaats verftooken hadt, dat hy haar nimmer tot zyn deel zou erlangen. Dan ten zelfden tyde wordt hem, met het afloopen van dit Tooneel, geboodfchapt, dat zyne Koninglyke Princesfe gered en behouden is, 't welk de Echtgenoot van *Macbeth*, alles verydeld ziende, woedende den geest doet geeven. ——— De Heer *le Febure*, eene weezenlyke Gefchiedenis van de elfde Eeuw tot zyn onderwerp hebbende, heeft dezelve zeer wel naar den eisch van 't Tooneel gefchikt, de tusfchenkomende Stukken behoorelyk geplaatst, en het charactermaatige der onderfcheiden Perfoonen juist in agt genomen. Bovenal is dat der heerschzugtige Echtgenoote van *Macbeth*, die alles onderwindt om haar heerschzugtig oogmerk te bereiken, by uitftek wel getroffen; onder de leevendige voorftelling van de redeneerwyze der heerschzugt, welke, gedwarsboomd wordende, niets ontziet, en alle denkbeelden van pligt voor haare inzigten doet wyken. *His-*

Historie van EMELIA MONTAGUE; *door den Schryver van* JULIA MANDEVILLE. *Uit het Engelsch vertaald. Vier Deelen. Te Amsterdam, by* J. B. Elwe. 1783. *In octavo* 626 *bladz.*

Een drietal Minnehandelingen van *Edward Rivers* en *Emelia Montague*, van *John Temple* en *Lucie Rivers*, Zuster van den bovengenoemden, mitsgaders van *John Fitsgerald* en *Arabella Fermor*, waaronder die van het eerstgemelde paar de hoofdrol speelen, vereenigen zig in deeze Geschiedenis, door eene onderlinge briefwisseling deezer Persoonen. Ze worden alle drie tot een gewenscht Huwelyk gebragt; en de tedere Liefde, in stede van te verzwakken, gelyk maar al te veel in 't Huwelyk plaats heeft, wordt in deeze Echtgenooten van tyd tot tyd veel eer sterker, en verbindt ieder Paar ten naauwste aan elkander. Ieder Paar is eenigermaate van eene verschillende geestneiging; doch ze hebben dit met elkander gemeen, dat elks Huwelyk gegrond is, op eene aandoenlyke, maar, door verstand, geregelde Liefde; het welk hier voorgesteld wordt; als de rechte bronwel van waarlyk gelukkige Huwelyken. Dit ten leevendigste in te boezemen is, naar 't ons voorkomt, het hoofdbedoelde van deezen Roman; waarin de aandoenlykste trekken der kuische Min, en der zuivere Huwelyksliefde, op 't juistste afgemaald worden, zonder egter de goede zeden in het allerminste te kwetzen. Het verschil in de gemoedsneigingen, en het onderscheid der daaruit ontstaande werkzaamheden van dit drietal lievende Paaren, brengt eene verscheidenheid te wege, die het verhaalende gedeelte van deezen Roman te gevalliger maakt; terwyl dit tevens gelegenheid geeft, tot het invlegten van zo veel meer onderscheiden opmerkingen en lessen, nopens het geene men in agt heeft te neemen, om een gewenscht Huwelyk aan te gaan, en 't zelve op den duur gelukkig te doen blyven. —— Buiten dit hoofdbedoelde in de Brieven deezer Gelieven, komen 'er onder dezelven ook anderen voor, die over andere onderwerpen gaan, welken mede hunne leerzaamheid en gevalligheid hebben.

ADELINE, *of aangetekende byzonderheden eener jonge Juffer; op haare driejaarige reize door Frankryk. Door haar zelve beschreeven. In 's Gravenhage, by* H. H. v. Drecht, 1783. *Behalven het Voorwerk*, 228 *bladz. in octavo.*

Dit *stukje* is, gelyk men van dingen van dien aart spreekt, eenigzins in 't gebroken. Het heeft voor een Roman te veel van eene Reisbeschryving; en voor eene Reisbeschryving te veel van een Roman: voor eene Reisbeschryving is het te oppervlak-

vlakkig; en voor een Roman zyn de gevallen deels niet geestig genoeg uitgedacht, en deels te min ingewikkeld of te zeer gedwongen, om des Leezers aandacht te treffen, of hem recht belang te doen neemen in de lotgevallen van *Adeline*. Mogelyk is 't een proefſtuk van eene Schryffter, die haare krachten in deeze ſoort van ſchriften beproeft; en 't zou dan wel kunnen zyn, dat het vervolg beter voldeed, 't geen wy zullen afwagten. 't Is 'er intusſchen zo mede gelegen, dat het zonder kwetzing der goede zeden geleezen kan worden; en men ontmoet 'er hier en daar nog al eenige leerzaame aanmerkingen in.

Tuin-Catechismus voor Liefhebbers van Tuinen, door W. GENTMAN, *Tuinier* op Tuin- en Veldzicht. *Met een koperen plaat van de Tuingereedſchappen. Te Utrecht, by* G. v. d. Brink Jansz., 1783. *In octavo,* 134 *bladz.*

Men levert in dit Stukje eene geregelde onderrigting wegens het tuinieren, of 't geen men, ter voordeeliger bewerkinge van een *moes-* en *vrugttuin*, hebbe gade te ſlaan. De Opſteller van 't zelve heeft de *lusttuinen* buiten zyn beſtek gelaaten, en bepaalt zig tot het nuttige en voordeelige; om aan te wyzen, hoe een Landman een gedeelte van zynen grond, met het meeste voordeel, tot een vrugtbaaren moestuin en boomgaard kan bearbeiden. Onder den vorm van eene zamenſpraak tusſchen een Landman en een Tuinier, wordt het voornaamſte, dat hiertoe betrekking heeft, beknopt en klaar ontvouwd. Ter gemaklyker handleiding is 'er nog bygevoegd een *Tuin-Almanak*; welke van maand tot maand vermeldt, wat 'er ten meesten nutte te doen zy; en dit berigt gaat, op ieder Artykel, vergezeld van eene aanwyzing der plaatzen, alwaar men desaangaande een breeder verſlag, in de onderrigtende Zamenſpraak zelve, kan vinden. Voorts komt hier nog ten ſlot een *Aanhangzel* voor de liefhebbers van bloemen, behelzende een korte beſchryving van de voornaamſte en meest bekende bloemgewasſen, volgens eene alphabetiſche lyst; nevens een beknopt berigt, hoe men dezelven voortteelt.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en den Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER's Godgeleerd Genootschap. IIIde *Deel. Te Haarlem, by* J. Enschedé en Zoonen, *en* J. v. Walré 1783. *Behalven de Voorafspraak, en de nevensgaande Latynsche Prysverhandeling,* 347 *bladz. in gr. quarto.*

Een ieder, die maer de minste oefening in Wysgerige en Godgeleerde beschouwingen bezit, weet, dat de Leer van 's Menschen Zedelyke Vryheid, door alle tyden heen, zeer verschillend begrepen werd; en dat zelfs zy, die 's Menschen Zedelyke Vryheid handhaven, tegen dezulken, die hem aen een volstrekt noodlot of een noodzaeklyken dwang onderwerpen, het niet eens zyn, in de bepaling, en de daermede overeenkomstige verdediging van dezelve. 't Is des, daer dit Stuk van een wezenlyk gewigt is, nademael het een zeer grooten invloed op den Godsdienst heeft, niet vreemd, dat de Leden van *Teyler's Godgeleerd Genootschap*, in beantwoording aen hunne instelling, op dit onderwerp byzonder gedagt, en de volgende Prysvraeg deswegens voorgesteld hebben: „ Waarin bestaat 's Menschen Zedelyke Vryheid, en hoe „ wordt, volgens die bepaling, ten bondigste betoogd, „ dat wy Menschen vrywerkende Weezens zyn?" —— De Verhandelingen, hun hierop ter hand gekomen, waren, naer luid van 't Voorbericht, zeer onderscheiden; en, na ene oordeelkundige schifting van dezelven, hebben die Heeren een viertal van Verhandelingen bovenal der drukperse waerdig geoordeeld: daeromtrent in agt nemende, de merkwaerdigste verscheidenheid der gevoelens, en de hunnes oordeels geschiktste manier van uitwerking. Ter dier oorzake ontmoet men hier, in elke Verhandeling, een verschillend gevoelen nopens dit onderwerp voorgesteld, 't welk derzelver Schryvers duidelyk trachten te verklaren en bondig te bewyzen. Ene verscheidenheid van die natuur maekt het lezen van vier Verhandelingen, over het zelfde onderwerp, gevalliger en leerzamer; en

zy, die lust hebben om dit gewigtig Stuk oplettend na te ſpooren, zullen zekerlyk den tyd niet beklagen, welken zy aen 't lezen deezer Verhandelingen beſteed zullen hebben: gemerkt ieder Verhandeling in hare ſoort, hoewel de ene, naer elks denkwyze, den Lezer boven de andere wel moge gevallen, met zo veel oordeels uitgevoerd zy, dat ze den onpartydigen overweger van 's Menſchen Zedelyke Vryheid voldoening kunne geven. ——— Wy zullen, om dit Artykel niet te breed te doen uitloopen, ons niet ophouden, met deze of gene dier Verhandelinge in 't byzonder, maer alleenlyk uit ieder derzelver de bepaling van 's Menſchen Zedelyke Vryheid opgeven; waerdoor men de verſcheidenheid der daeromtrent beweerde gevoelens te gereder zal kunnen nagaen.

De Hoogleeraer JOSEPHUS PAP DE FAGARAS, wiens Verhandeling den gouden Eerprys heeft weggedragen, (van waer dezelve ook in 't oorſpronglyke, de Latynſche Tael, by deze verzameling gevoegd is,) drukt zich, na enige voorafgaende aenmerkingen en redeneeringen, ter verklaringe van dit onderwerp, deswegens aldus uit.

„ Na dit alles mogen wy 's menſchen vryheid opgeeven „ als een vermogen, dat hy bezit, om uit veele bekende „ goederen, geen van welke hy, door de natuur, of „ door eenige, het zy klaare, het zy duistere voorſtellin- „ gen, genoodzaakt is, den voorrang te geeven, één boven „ de anderen, te verkiezen, liever dit, dan dat, beſluit „ te neemen, en volgens het genomen beſluit te handelen; „ tot welk vermogen, op dat het zedelyk genoemd moge „ worden, niets meer nodig is, dan dat de mensch, met „ reden en verſtand begaafd, zedelyke denkbeelden hebbe, „ en naar dezelve zich bepaalen en werken kan. Men „ begrypt inmiddels, dat hier onder de vrye daaden der „ menſchen niet alleen de beweegingen der ledemaaten, „ maar ook die der hersſenen, door de kragt der ziele „ voortgebragt, moeten gerekend worden.

„ In deze bepaaling word voor toegeſtaan gehouden, dat „ het vermogen der ziel om zich te bepaalen van voorſtel- „ lingen niet afhangt. Op het oogenblik zeker, waarin „ zich iemand bepaalt, word hy meer door het denkbeeld „ van dat goed 't welk hy verkiest, dan door dat der „ overige getroffen; maar desniettegenſtaande zou hy „ zich anders konnen bepaalen, door zyn eigen vermogen „ of kragt, die door de geſteltenis der harsſenen niet be- „ paald word. Men moet derhalven de ziel niet by een

„ ba-

„ balans, of de beweegredenen by gewigten, vergelyken,
„ zo als BAYLE, LEIBNITZ en anderen gedaan hebben,
„ maar veeleer erkennen, dat de wyze van vry te wer-
„ ken, door voorbeelden uit den invloed der werkelooze
„ stoffe, veel meer verduisterd dan opgehelderd wordt;
„ daar de vryheid uit zichzelve regelregt strydt tegen de
„ werkeloosheid; en men veel beter voelen, dan door
„ vergelykingen, die hemels breedte van 't bedoelde oog-
„ merk afwyken, verklaaren kan, hoe dit zelfsvermogen
„ gesteld zy."

In ene volgende Verhandeling, opgesteld door den Eerwaerden ARCHIBALD MACLAINE, dien de zilveren Eerprys geschonken is, brengt men ons aenvanglyk onder 't oog, dat men zich, om een volkomen denkbeeld van de Zedelyke Vryheid te vormen, vier zaken moet vertegenwoordigen; te weten, *verstand*, *eigen neiging*, *werkzaemheid* en *gebeurlykheid* (*). Zyn Eerwaerde, deze vier zaken afzonderlyk ontvouwd, en als noodzaeklyke vereischten aengedrongen hebbende, leid daer uit af, dat de leer, welke dit alles oplevert, deze is: „ Een weezen, 't
„ geen *wat het doet*, 't geen zulks doet met verkiezing,
„ en welks werkingen voortkomen van een werkzaem
„ beginzel, in het zelve, is een vry weezen, een zedelyk
„ werker." Overeenkomstig hiermede, stelt hy, na getoond te hebben, *dat de mensch zodanig een wezen is*, het besluit zyner Verhandelinge indezervoege voor. „ De
„ *vryheid* is dat vermoogen, het welk de mensch bezit,
„ van uit zigzelven te *willen*, en door *daaden van zynen*
„ *wil* te werken, op de werktuigen van zyn ligchaam,
„ en de voorwerpen buiten hem, die onder zyn bereik
„ zyn. ——— De mensch een weezen zynde, dat *kent*,
„ *oordeelt*, *kiest* en *wil*, bezit dit vermoogen in de daad,
„ en de gewaarwording der vryheid *poogingen* baarende,
„ die de ziel verheevenheid en weezenlyke kragt byzetten,
„ is dienstig ter beteugeling der driften, die ons geluk
„ en

(*) In de oorspronglyke Fransche Verhandeling staet, gelyk hier aengewezen wordt, *Intelligence*, *Spontaneité*, *activité et contingence*. De Nederduitsche Vertolker zegt by die gelegenheid: „ Mooglyk zal men myne vertaaling van 't woord
„ *Spontaneité* niet goed agten. En, ik beken, zy voldoet
„ my zelven niet. Doch ik weet geen beter. De woorden
„ van *zelfsheid* en *zelfwerking*, die ik by anderen aantreffe,
„ smaaken my nog minder."

„ en 't geluk der Maatfchappye wederftreeven. ——— „ Reden, eindelyk, en ondervinding toonen het beftaan „ der zedelyke vryheid. De Goddelyke openbaaring leert „ dezelve allerwege, en op een volgend tooneel, daar „ wy niet meer ten deele zullen zien, zal zy voor ons „ verfchynen in al haar luister."

Een ongenoemde Schryver, wiens Verhandeling, uit het Latyn in 't Nederduitsch overgebragt, de derde plaets bekleed, vooraf aengemerkt hebbende, dat in alle twistgedingen over 't geen men ene vrye daed noemt, de groote vraeg zy, of die van den werker zelven voortkome; zo dat gene kragt van buiten, hoe genaemd, of gene noodzaeklykheid uit de natuur of toeftand des werkers, hem tot werken gebragt hebbe; maer zo dat de werker, door zyn eigen aendryven, of uit zichzelven, gewillig, die daed bedreven hebbe? leidt uit de verdere overweging hiervan het volgende af: ——— „ 'Er worden des tot „ eene daad, zal dezelve vry genoemd worden, inzonder„ heid vier zaaken vereischt. De werker moet uit zyne „ eigen kragt werken: hy moet ten zelfden tyde ook niet „ kunnen werken: hy moet zig van 't werken kunnen „ onthouden: en eindelyk de beftiering der kragten om te „ werken moet zyn eigen bedryf wezen, zonder aan eeni„ ge lydelykheid onderworpen te zyn." Ter nadere verklaringe voegt hy 'er by: „ Indien eens iemand, door „ ondervinding geleerd hebbende, dat gy hem altoos „ dermaate ten beste raadt, dat hy zelf zyn eigen welzyn „ niet beter kan behartigen, zynen wil aan uwen raad „ onderwerpt, die zou evenwel moeten geoordeeld worden „ vry te werken, want hy wordt door uwe bevelen niet „ tot werken gebragt, hy wordt van u niet geregeerd, „ maar regeert zichzelven op uwe bevelen. Eene daad is „ derhalven vry, welke, terwyl zy ook kunnen niet be„ ftaan, voortkomt uit eigen kragt des werkers, gewillig, „ en uit zyne eigen voorneemen. En dus is de vryheid „ zelve het vermogen van door eigen kragt gewillig vast „ te ftellen om iets te doen; of, zo als laater wysgeeren „ liever zeggen, zich tot werken te bepaalen."

Hiernevens komt wyders nog ene oorfpronglyk Nederduitfche Verhandeling van den Heer KORNELIS VAN DEN BOSCH *te Rotterdam* (*), welke de Vryheid in drie foorten ver-

(*) In deze Verhandeling zyn twee zinftoorende drukfouten

verdeelt; Wettelyke, Natuurlyke en Zedelyke Vryheid, waervan hy ons deze bepalingen geeft: —— „ *Wettelyke* „ *vryheid* bestaat in iets te *mogen* doen of nalaaten, of „ iets op deeze of gene wys te *mogen* doen. *Natuurlyke* „ *vryheid* bestaat in iets te *konnen* doen of nalaaten, of „ iets op deeze of gene wys te *konnen* doen. *Zedelyke* „ *vryheid* bestaat in te *konnen besluiten* om iets te doen „ of na te laaten, of om iets op deeze of gene wys „ te doen: met andere woorden, in te *konnen willen* iets „ doen af nalaaten, of te konnen willen iets op deeze „ of gene wys te verrigten." —— Zy hebben, gelyk hy wat laager aenmerkt alle drie deze charakterizerende eigenschap der Vryheid, „ dat 'er *bepaaling*, „ *dwang* en *noodzaaklykheid* door wordt uitgesloten, en „ den mensch *keus*, *regt* of *magt*, van doen of nalaaten, „ of van dus of zo te handelen, door gelaaten wordt. „ *Wettelyke Vryheid* veroorloft zekere daaden, maar „ *verpligt* 'er *niet* toe. *Natuurlyke vryheid* geeft *vermogen* tot zekere verrigtingen, maar *noodzaakt* 'er *niet* „ toe. *Zedelyke vryheid stelt in staat* tot het neemen „ van zekere besluiten, maar *dwingt* 'er *niet* toe." De naeuwkeurig en oordeelkundig onderscheidende Heer *van den Bosch* legt het 'er voorts op toe, om te toonen, dat deze zyne bepaling van de *zedelyke vryheid* aen het oogmerk der vrage voldoet, in zo verre zy die *vryheid* is uit hoofde van welke hy, die dezelve bezit, een *vrywerkend wezen* is; 't welk in de vraeg bedoeld word, nadien dezelve spreekt van te betoogen, dat wy menschen inderdaed *vrywerkende wezens* zyn. Dit doet hem de vrye werking van een wezen, uit hoofde van deze drie soorten van vryheid, ieder op zichzelve, voorstellen. „ Men kan, vervolgt hy, in den eersten zin, zeggen dat „ iemand *vry werkt*, die door geene wetten gebonden, „ die zyn eigen meester is, dien het vry staat zyne verkiezing te volgen, die handelen *mag* naar zyn welgevallen. In den tweeden zin kan men zeggen dat iemand *vry werkt*, die doen kan 't geen hy wil, daarin „ noch door natuurlyk onvermogen van ligchaam of geest, „ noch door beletsels van buiten verhinderd wordende. „ Eindelyk, men kan in den derden zin zeggen dat

„ ie-

ingesloopen, die eenigermate melding vorderen. Men leze *bl.* 271. *reg.* 15 en 16 *innerlyke* in stede van *instemlyke*; en men voege *bl.* 276 *reg.* 3. *v. ond.* achter de woorden *dat gene te besluiten*, nog, *waar toe wy besluiten?*

„ iemand *vry werkt*, die het vermogen heeft van een
„ besluit te neemen, en ook ten zelfden tyde van het
„ niet te neemen, of tot iets anders, en zelfs tot het
„ tegenovergestelde te besluiten, zonder door eenige
„ beweegredenen genootzaakt te zyn tot besluiten of
„ niet besluiten, of tot zulk of zulk een besluit." ——
Gemerkt men nu, als men van een *vrywerkend wezen* spreekt, niet oogt op een wezen dat vry werken *mag*, maer dat vry werken *kan*; zo komt de eerste soort van vrywerkers, die alleen betrekking heeft tot de *geoorlofdheid*, in dit geval niet in aenmerking; maer de vraeg is, of de *Natuurlyke vryheid* op zichzelve genoegzaem zy, dan of 'er de *Zedelyke vryheid* by moete komen, om iemand den naem van een *vrywerkend wezen*, in den juisten zin dier benaminge, toe te eigenen. En de Opsteller dezer Verhandelinge toont ten duidelykste, dat, schoon hy, die ene *Natuurlyke* en geen *Zedelyke vryheid* bezit, in een zekeren zin, dien naem konne dragen, dezelve echter in volle kracht, en naeuwkeurig gesproken, alleen toekomt aen hem, die de vryheid van besluiten zo wel als van uitvoeren, en dus zo wel *Zedelyke* als *Natuurlyke vryheid* heeft. Ja 't is blykbaer, gelyk hy doet zien, dat de *Natuurlyke*, zonder *Zedelyke Vryheid*, iemand niet tot een vrywerkend wezen maekt, en dat 'er integendeel niet altyd *Natuurlyke vryheid* vereischt word, om vry te werken, als zynde *willen* en *besluiten* ook werken, te weten, van den geest, die vry verricht kunnen worden, al is 't, dat onbekende en onoverkomelyk hinderpalen, de uitvoering beletten. Intusschen is 't, zo als de Heer *van den Bosch* zeer wel opmerkt, onbetwistlyk, „ dat, schoon in
„ ieder byzonder geval, *natuurlyke vryheid* niet gevorderd
„ worde tot eene vrye werking, een vrywerkend wezen
„ egter, ten minsten in sommige gevallen, *natuurlyke vry-*
„ *heid* hebben moet: dewyl 't onmogelyk zyn zou, indien
„ men by ondervinding wist zyne besluiten nimmer te
„ konnen uitvoeren, eenig besluit te neemen."

Proeve over 's Menschen Zedelyke Vryheid. Te Amsterdam, by P. Hayman. *Behalven het Voorwerk, 70 bladz. in gr. octavo.*

Uit de Voorreden van dit Geschrift bespeuren wy, dat deszelfs Opsteller het, ter beantwoordinge der bovengemel-

melde Prysvrage, aen *Teyle 's Godgeleerd Genootschap* ingeleverd heeft; en dat hy, bemerkende dat zyne Verhandeling niet nevens de anderen gedrukt zou worden, goedgevonden heeft, dezelve afzonderlyk het licht te doen zien (*). Hy laet zich deswegens zeer bescheiden uit, zonder het Genootschap enigzins te kwetzen; als wel begrypende dat het Genootschap alle de inkomende Verhandelingen; die in hare soort geagt mogen worden opmerking te verdienen, niet gevoeglyk ter drukperse kan geven. Het gevoelen door den Autheur voorgestaen komt genoegzaem overeen, met dat van den *ongenoemden Schryver* der voorgemelde *derde* Verhandelinge, en veelligt is in de vergelyking dier twee Verhandelingen, (daer 't Genootschap de verscheidenheid van gevoelens in 't oog gehouden heeft,) de reden te zoeken, waerdoor de ene geplaetst en de andere ter zyde gelegd is. —— Wat hier van zy, de voorstanders der denkwyze van *Leibnitz* over 's Menschen Zedelyke Vryheid zullen nog de ene noch de andere Verhandeling kwaed keuren, als zynde beiden wel uitgevoerd; en in een geval van die natuur is het te wachten, dat zommigen aen die, en anderen aen deze, Verhandeling de voorkeur zullen geven.

Rakende de bepaling van 's Menschen Zedelyke Vryheid, door den Schryver dezer Proeve, (die ons, eenstemmig met het bygebragte uit de andere Verhandelingen, nog te melden staet,) dezelve is kortlyk deze. „ De Zedelyke „ Vryheid van den Mensch is gelegen in het kennen van „ het goede; en het kiezen der Ziele van dat geen, welk „ zig het Verstand als goed voorstelt." Naer deze bepaling ontvouwt hy dan verder 's Menschen *vrywerking*, die, gelyk zyne Zedelyke Vryheid enkel in de Ziel gezogt wordt, zo ook alleen in dezelve en in derzelver vermogens plaets moet hebben; houdende de vrywerking haren zetel in het Verstand en in den Wil, waertoe, gelyk hy voorts toont,

(*) De Autheur had waerschynlyk voldoenende reden, om by zyn leven, gelyk hy 't uitdrukt, *agter de scherm te zitten*; dan daer hy nu reeds overleden is, en de Verhandeling hem ter eere strekt, agten wy het niet oneigen te melden, dat men dezelve verschuldigd is, aen den Eerwaerden JAN VAN GILSE, die zyne voorgaende Verhandeling over *Gods byzondere Voorzienigheid*, met den tweeden zilveren Eerprys bekroond gezien heeft. Zie *Verhandelingen van dit Genootschap*. IIde D. bl. 139. en verv.

toont, de vier navolgende zaken vereischt worden: „ (1.) „ 'Er moet in de verstandelyke beschouwing, en in de „ neiging der ziele tot het gekende goed, niets zyn, dat „ den naam van *Bewerking* verdient. (2.) De neiging der „ ziele moet bevryd zyn van *uitwendigen* —— van *inwendigen dwang*. (3. Geene beletselen moeten die neiging „ verhinderen. En 4.) behoort inzonderheid tot het „ denkbeeld der Zedelyke Vrywerking, der Menschen aanspraaklykheid voor hunnen eigen Regtbank of voor eenen „ Hoogeren, voor zo verre zy, door het Hoogste Weezen „ tot zedelyke deugd kunnen verpligt worden, met beloften van belooning voor het nakoomen van deszelfs „ wille, en met bedreiging van straffen, wanneer zy dien „ verzuimen, *der Menschen aanspraaklykheid* wegens hunne „ daaden, door hen en vrywillig verrigt."

Zesde en zevende Leerreden over de voorgewende werking des Satans in den tegenwoordigen tyd, *door* F. G. CH. RUTZ. *Hoogduitsch Predikant in de Luthersche Gemeente, in 's Hage. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by* J. du Mee 1783. *In gr. octavo* 119 *bladz.*

Overeenkomstig met het voorheen gemelde plan van den Leeraer *Rutz* (*.) behelst de zesde Leerreden ene overweging van die plaetzen uit de Schriften des Nieuwen Verbonds, waerop de Voorstanders der door hem betwiste Stellinge hun gevoelen gronden. Zyn Eerwaerde gaet ieder plaets afzonderlyk na, ontvouwt derzelver zin, en toont, dat gene derzelver een duchtig bewys oplevert, ter stavinge van de voorgewende, nog gestadig duurende, onmiddelyke werkingen van den Duivel, onder ons Menschen op onze Aerde. —— Tot dus verre strekten deze Leerredenen, zo ter opheldering van den staet des geschils, en ter mededelinge van etlyke aenmerkingen tot dit onderwerp betrekkelyk, als ter wederlegginge der bewyzen, die gemeenlyk voor 't opgemelde gevoelen bygebragt worden. En hierop laet nu de Eerwaerde *Rutz* zyne zevende of laetste Leerreden over dit onderwerp volgen, welker hoofdstelling deze is. *De Leerstelling*: de Satan werkt nog gestadig onmiddelyk op onze aerde, en onder ons menschen, *heeft gewichtige Gronden tegen zich*, *wordt*

(*) Zie boven *bl.* 14.

wordt voor ons dikwerf gevaarlyk en nadeelig, en is voor ons, al ware zy gegrond, nutteloos en onbruikbaar.

Naer de inrichting dier hoofdstellinge is deze laetste Leerreden tweeledig. In de eerste plaetse komen hier in aenmerking de gronden, welken tegen die Leerstelling pleiten, als mede het gevaer en nadeel dat 'er dikwerf uit ontstaet. En voorts toont zyn Eerwaerde dat die Leerstelling, zo ze al gegrond ware, geenzins zou behooren onder de nuttige en bruikbare, dat is, onder zulken, waervan men zich bedienen kan; om daerdoor schade en nadeel te verhoeden, en van zich af te wenden; of, om daerdoor zyn voordeel te bevorderen: 't welk, gelyk hy doet zien, in deze geen plaets heeft; des ze voor onbruikbaer en onnut te houden zy; dat hem in zyn gevoelen nopens dezelver ongegrondheid bevestigt; waerom hy ten slot zegt: „Daar God ons in zyn heilig Woord, „ noch Middelen en Wapenen tegen de onmiddelyke „ werkingen van den Duivel aan de hand gegeeven, „ noch in zyn Woord aangetoond heeft, hoe en op wat „ wyze wy de bekende middelen, tegen de Verzoekingen „ tot de Zonde in 't algemeen, gebruiken moeten, om „ de voorgewende onmiddelyke Verzoekingen en Aanprikkelingen des Duivels tot Zonde en Boosheden „ vruchteloos te doen zyn, zo volgt natuurlyk en ongedwongen, dat dit Leerstuk niet in zyn Woord gegrond, „ en dat het waar is, wat PAULUS schryft 1 Cor. X: 13. „ *Daar is nog* (het woordje *nog* staat niet in 't Grieksch) „ *geen dan menschlyke Verzoeking over u gekoomen, maar* „ *God is getrouw, die u niet laat verzocht worden boven uw* „ *vermogen, maar maakt, dat de Verzoeking zoo een einde* „ *neeme, dat gy 't kunt verdraagen.*" —— Deze Leerreden strekt dus ter bevestiginge van zyn gevoelen, gelyk de voorgaenden gediend hebben ter wederlegginge van 't betwiste Leerstelzel; en men zal by 't doorbladeren ligtlyk ontdekken, dat de Eerwaerde *Rutz* niet te tellen zy, onder dat slag van Godgeleerden, die sterk in 't wederleggen van party, maer zwak in het verdedigen van hunne eigen denkbeelden zyn; 't welk maer al te veel in Godgeleerde Twistschriften plaets heeft.

Zyn Eerwaerde geeft ons verder in een Nabericht nog te kennen, dat men, ter nadere bevestiginge van deze en gene byzonderheden in zyne Leerredenen, waerover hy zich niet welvoegelyk in dezelven kon uitlaten, een afzonderlyk Stukje heeft te wagten, onder den tytel

BYVOEGZELEN *tot de zeven Leerredenen gehouden tegen de ongegronde, en dikwerf voor ons gevaarlyk en nadeelig wordende Leerstelling* enz. Mitsgaders dat hierby in een AANHANG zal komen, de vertaling van een geleerd en lezenswaerdig Latynsch Tractaetje, *de Dæmone et Dæmoniacis*, opgesteld door den geleerden Gereformeerden Hoogleeraer in de Godgeleerdheid te Zerbst, JOHANN SIMEON LINDINGER, verrykt met latere ophelderingen en byvoegzelen, die zyn Hoogeerwaerde den Leeraer RUTZ reeds schriftlyk heeft toegezonden.

Godgeleerde Briefwisseling van eenen navorscher der Waarheid, over de verzoening van deeze en andere Waerelden met God door Christus. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, by M. de Bruin, 1783. *Behalven het Voorwerk 166 bladz. in gr. octavo.*

Het geen aenleiding tot deze Briefwisseling heeft gegeven komt kortlyk hier op uit. De overtuigende beschouwing der gegrondheid van het Nieuwe Stelzel, nopens het Heelal, als bestaende uit ene ontelbare menigte van Waerelden, door redelyke Wezens bewoond, heeft zeker Persoon, naer 't schynt, doen denken, op het zedelyk gedrag dier Wezens, welken andere Waerelden, buiten de onze, bewoonen; en hy heeft het genoegzaem zeker geoordeeld, dat, zo niet allen, ten minsten enigen dezer Waerelden, bewoond worden, door Wezens, die, op ene soortgelyke manier, als wy Menschen in onze Waereld, gezondigd hebben. By de beschouwing hiervan heeft hy gevoegd ene overweging van de Leer der Verzoeninge met God door Christus, zo als ze ons, met betrekkinge tot deze Waereld, voorgesteld word: en hy heeft de overweging hiervan niet kunnen overeenbrengen, met zyne voorgemelde beschouwing, zonder, zyns oordeels, tot ongerymdheden te vervallen, of de Euangelieleer der Verzoeninge te verwerpen. Het ongerymde volstrekt moetende wraken, heeft zulks hem tot het laetste doen overhellen, en ingevolge hiervan enigzins genoopt, om de Godlykheid der Euangelische Openbaringe in twyfel te trekken, zo niet te loochenen. Intusschen noode hiertoe willende komen, heeft hy 't raadzaem gevonden, deze zyne twyfeling te openbaren, door het zenden van een Brief aen verscheiden beroemde Godgeleerden in Duitsch-

Duitschland en Zwitzerland, met verzoek, dat ze de goedheid geliefden te hebben, om hem desaengaende nader te onderrichten, ten einde hem uit dien doolhof, waerin hy zich bevind, zo 't mogelyk ware, te redden.

Een aental van dertien Antwoorden, (of hy meer Brieven geschreven en Antwoorden ontvangen hebbe, geeft hy niet te kennen,) is hem op dit zyn voorstel ter hand gekomen; en 't heeft hem goedgedagt dezelven door den druk gemeen te maken; beoogende hiermede, gelyk zyne Voorreden aenduid, ook anderen op te wekken, om zyne voorgestelde twistvraeg, alzo hy van zyne twyfeling niet geheel ontheven is, nog verder op te helderen. Mannen van naem hebben, in deze hunne beantwoordingen van dien Brief, dit Stuk met oplettendheid behandeld; en daer ze de Leer der Verzoeninge, (waeromtrent de Christenen, gelyk bekend is, verschillende denkbeelden voeden,) niet allen op dezelfde wyze verklaren, zyn hunne oplossingen van onderscheiden aert. Dit maekt het lezen van zo veel Antwoorden op énen Brief, over het zelfde onderwerp, te gevalliger voor hun, by welken dit Stuk nog enige bedenklykheid, (schoon niet van dat uiterst gewigt,) mogt hebben: overmits dit onderwerp, door zo vele verschillende overwegingen, als van alle zyden beschouwd, en in velerleie gezigtspunten gesteld word; 't welk voor menschen van verschillende denkwyze en vatbaerheid wezenlyk nuttig kan zyn. Wy willen ons niet onderwinden, om beslissend te oordelen, welke beantwoording de beste zy; daerze tog merendeels zo ingerigt zyn, dat ze, naar de gronden, op welken ieder Schryver bouwt, in hare soort, voldoende geagt mogen worden, ter oplossinge der voorgestelde twyfelinge.

't Is waer, de Briefschryver schynt 'er niet volkomen in te kunnen berusten; dan hierover hebben wy ons niet te verwonderen, gemerkt hy zich inwikkelt in ene navorsching van Gods handelwyzen omtrent andere Waerelden; een onderwerp, waerin hem geen mensch, by mangel van ene Openbaring desaengaende, enige onderrichting kan geven; en waeromtrent men, ten aenzien van denkbeeldige zwarigheden, niet wel verwachten kan, dat iemand ene voldoende oplossing zal verlenen, aen zodanig enen als onzen Briefschryver, die zo geneigd is om te twyfelen, dat hy overhelle, om op dezen grondslag alleen den Christelyken Godsdienst in twyfel te trekken. ——— Zulks toch, moet men zeggen, is ten uiterste vreemd.

vreemd. De grondslag zyner twyfelingen ligt alleen in het aennemen van een nooit bewezen voorstel, „ dat de „ bewoonders van enigen dier andere Waerelden, op ene „ soortgelyke manier, als wy Menschen in onze Waereld, „ gezondigd hebben:" en op de vooronderstelling, „ dat „ deze dus gestelde zondige bewoonders dier Waerelden, „ op de eigenste wyze, met Gode verzoend moesten „ worden, als God zich desaengaende omtrent deze „ Waereld geopenbaerd heeft." Beide deze vooronderstellingen moesten eerst bewezen worden, eer de Briefschryver enigen grond had, om zyne twyfeling te koesteren: en, gesteld, dat hy zyne denkbeelden van 't een en 't ander niet met elkanderen overeen kon brengen, waerom dan eer getwyfeld aen de Godlykheid der Euangelische Openbaringe, dan aen de gegrondheid zyner onderstellingen? Hierover heeft men zich, onzes oordeels, met rede te verwonderen. Ook is in de gegevene Antwoorden ten duidelykste getoond, dat de Autheur, (zyn eerste voorstel, schoon niet bewezen, hem al eens toegestaen zynde,) inderdaed niet geregtigd is, om de laetste vooronderstelling staende te houden. Heeft God zich, nopens de Verzoening; met betrekking tot deze Waereld, op ene zekere wyze geopenbaerd; was die de beste, als meest overeenkomstig met Gods Wysheid, en dus noodzaeklyk, ten aenzien van deze Waereld, zo volgt 'er geenszins uit, dat even dit zelfde plaets heeft, met opzicht tot andere Waerelden; welker betrekkelyke omstandigheden zeer veel van de onze kunnen verschillen. Men mag dit zeer gerust der Godlyke Wysheid en Goedheid aenbevolen laten; wel verzekerd zynde, dat hy, die voor 't geluk der bewoonderen dezer Waereld, ten hunnen opzichte, den besten weg heeft ingeslagen, dien ook zekerlyk zal houden, met betrekking tot de bewoonders van andere Waerelden.

Wy willen nog steeds het beste van den Briefschryver hoopen, maer wy duchten toch voor een slinks oogmerk; daer ons die gewigtige twyfeling, op zulk een lossen grondslag, ten uiterste vreemd voorkomt. En 't geen ons te meer hiervoor doet duchten, is, dat de Briefschryver in zyne Voorreden te kennen geeft, hoe één der antwoorden hem allermeest bevredigd hebbe, zonder uitdruklyk te melden, welk antwoord het zy. Had hy zulks nader aengewezen, dan zou men duidelyker begrypen, wat hem inzonderheid belemmere; en men zou dan, beter in staet ge-

gesteld zyn, om hem, naer 't bovengemelde oogmerk der uitgave van dit Geschrift, nadere opheldering te verlenen. ——— Bedoelde hy eigenlyk het een of ander Godgeleerd Zamenstelzel over de Verzoening, en had hy geen oogmerk om de Godlyke Openbaring, door het aentasten van Menschlyke Leeringen te wonden, dan had hy meer overeenkomstig met het character van een navorscher der Waerheid gehandeld, door zich openlyk tegen dat Leerstelzel te verzetten; dan door zich nu voor te doen als een twyfelaer omtrent den Christelyken Godsdienst, onder voorwendzel, dat hy de Euangelieleer niet overeen kan brengen, met zyne eigen gemaekte vooronderstellingen; welker laetste althans, noch door Rede, noch door Openbaring, met enigen schyn bewysbaer is.

Præcepta Medicinæ Practicæ in usum Academicum digesta, a N. G. OOSTERDYK, *Joann. Fil.* Lugd. Bat. apud *A. et J. Honkoop*, 1783. 8vo. f. m. absque Prolegom. 293 pp.

Het is buiten allen twyfel, dat men, zedert de tyden van den onsterflyken BOERHAVE, groote vorderingen in de Geneeskunst gemaakt hebbe, en dat, ondanks de Hoogachting, die men aan de verdiensten van deezen waarlyk grooten Man schuldig is, men nogthans niet kan ontkennen, dat zommige zyner Leerstellingen, door de herhaalde Waarneemingen, worden tegengesprooken. —— Laatere Ontdekkingen, zo wel in de Geneeskunst zelve, als ook in andere takken van Weetenschappen, die met de Geneeskunst in verband staan, hebben zo wel op het bespiegelende als practicaale gedeelte derzelven eenen zeer voordeeligen invloed gehad, en over verscheidene duisterheden een meerder licht verspreid.

De Waarneemingen der beroemdste en kundigste Mannen hebben ons het character, de oorzaaken, den loop, in de waare geneeswyze van veele Ziekten, meer van naby leeren kennen, en langs deezen weg, die zekerlyk de veiligste is, veele verouderde en naadeelige vooroordeelen, uit het Systema des Geneeskunst, weggenoomen. ——— Met recht hebben dierhalven de Geneeskundigen reeds lange gewenscht, dat een Man van kennis, oordeel, en ondervinding, zig mogte verleedigen een *Compendium Medicinæ Practicum*, dat vry van alle Systematische slaaverny,

ny, op echte Waarneemingen gebouwd, en om zo te ſpreeken by het Bed des Lyders opgeſteld, te ontwerpen. —— Zulk een arbeid zoude niet alleen voor den Leerling, maar zelf voor veele Geneesheeren, die meestal hunne eens aangenoomen Leerſtellingen, blindlings, ja zelf met opoffering van hunne ongelukkige Lyders, volgen, van het uiterſte belang zyn.

Dan, ongelukkig, ontmoet deeze wensch eene zeer groote zwaarigheid: zy, welkers Geleerdheid, Ondervinding en aanhoudende Practyk, de meeste bekwaamheid daartoe geeft, hebben, door den last hunner bezigheden, 'er lust noch tyd toe. Andere, welke het lot tot deezen taak als het ware bepaald heeft, zyn gewoonlyk zo gehecht aan het Systema huns Voorgangers en Leermeesters, dat zy 'er geen vingerbreed van af kunnen wyken; het welk hen dan alle laatere uitvindingen en verbeteringen, zo zy maar het minſte tegens hun geliefd Systema ſchynen aan te loopen, voorby doet zien; verwerpende dezelven als niets beduidende nieuwigheden. Nog andere wederom vervallen zo ten eenenmaal tot al wat nieuw en paradox is, dat zy het gezonde menſchenverſtand en de klaarblyklykſte ondervinding voorby loopen. —— Dit waren ten naasten by onze gedachten, toen ons de *Præcepta Medicinæ Practicæ* van den Hoogleeraar N. G. OOSTERDYK ter hand geſteld wierden; waar van wy ten deezen opzigte een vry gunſtig denkbeeld voedden: dan, wy kunnen 't niet ontveinzen, dat wy grootlyks in onze verwagting te leur geſteld zyn. Wy hebben dezelve met de vereischte aandacht geleezen en herleezen: wy hebben Hoofdſtuk voor Hoofdſtuk met de *Inſtitutiones Pathologicæ* van den beroemden GAUBIUS, als mede met de *Inſtitutiones* van den geleerden OOSTERDYK SCHACHT vergeleeken; en tot ons leedweezen gezien, dat de Hooggeleerde Schryver zig ſtiptelyk aan de Leerſtellingen zyner Leermeesters gehouden, en byna alles woordelyk van hun overgenoomen heeft; zonder de Waarneemingen, en meer verlichte denkbeelden, van laatere Schryvers eenigzints gade te ſlaan. — Het is, inderdaad, een waar ongeluk voor de uitbreiding der Weetenſchappen en de verbetering onzer Kennisſe, dat de Leerlingen van groote Mannen, veeltyds, kleinder dan deeze willen blyven: even als of men hier door hunne verdienſten en naagedachtenis te grooter eere aandoet; daar 'er intusſchen niets zekerder is, dan, dat in de Republick der Letteren, ieder Lid vryheid heeft, om zyne ge-

gedachten over de Leerſtellingen der grootſte Mannen te uiten, en dat alle despotismus, ten deezen opzichte, voor het ryk der waarheid ten eenenmaal ſchadelyk is.

Amicus Plato, Amicus Socrates, ſed magis Amica veritas.

Indien de Hoogleeraar dit in agt genomen had, zou zyn *Systema*, onzes oordeels, meer dienst hebben kunnen doen, dan zo als het tegenwoordig is; daer zyn Hooggeleerde nu te ſterk het ſpoor zyner Leermeesters volgt.

De inrigting van het Werk verſchilt zeer weinig van de zo even genoemde *Inſtitutiones* van den Hoogleeraar OOSTERDYK SCHACHT. In de eerſte afdeeling, worden de *morbi communes univerſales* afgehandeld. In de tweede komen de *morbi communes particulares* voor. In de derde worden de *morbi proprii Sexus ſequioris*, en in de vierde of laatſte afdeeling, de *morbi proprii Infantum* voorgedraagen. —— Men kan zig, daer tog alle ſystematiſche verdeelingen der ziekten, gelyk bekend is, haare zwaarigheid hebben, wel aan deeze algemeene verdeeling houden; maar in de verdere byzondere rangſchikking der ziekten heeft de opmerkzaamheid van laatere dagen nog al eenig licht gegeeven, waarvan het te wenſchen ware, dat zyn Hooggeleerde meer gebruik gemaakt hadde. Dan dewyl ervaren Geneeskundigen hierover verſchillend denken, kunnen wy zulks aan zyne plaats laaten. —— Wat verder den zaaklyken inhoud van dit Werk, en de wyze, op welke de Hoogleeraar de daar in voorkomende zaaken behandelt, betreft, hiervan kunnen wy, uit hoofde van de veelvuldigheid en verſcheidenheid der onderwerpen, geen volledig uittrekſel geeven; en eene enkele optelling van dezelven zou voor den Leezer maar verveelende zyn. Liever zullen wy, met betrekking tot het bovengezegde, nopens het gewenschte gadeſlaan van laatere waarneemingen, enkele aanmerkingen over enige byzonderheden mededeelen.

De Hoogleeraar, by voorbeeld, ſtelt Cap. I. §. 1. en 3. nog het weezen der Koorts in de ſnelheid van den Pols: waarvan intusſchen het tegendeel reeds door verſcheiden beroemde Schryvers, by voorb. DE GORTER, en op de Leydſche Academie zelve door den Hoogleeraar VAN DOEVEREN, ten duidelykſte is aangetoond. Het is hier de plaats niet om de bewysredenen voor en tegen aan te haalen; de Leezer kan ze by den beroemden DE GORTER, SAUVAGES, WERLHOFF en andere, vinden. De be-

beroemde Heer Vader van onzen Hooggeleerden Schryver schynt zelve eenigzints aan deeze Theorie te twyfelen: zie *Instit.* Cap. I. §. 12, en wil de snelheid van den Pols meer als eene uitwerking, dan als de eerste oorzaak, der Koorts aangezien hebben. —— Onzes bedunkens kan men de aanweezigheid der Koorts niet, dan uit den zamenloop aller Symptomata, beoordeelen. Hoe dikwyls vind men, op dat wy dit nog ter loops aanmerken, by *Hystericis ex animi Pathemate*, eenen snellen Pols, die slegts eenige minuten duurt, en niet zelden in *febribus malignis præsertim nervosis*, een langzaamen Pols. En, (om nu niet te spreeken van de relative snelheid der polsslagen, by verschillende Subjecten, zoude men zig niet even zo zeer bedriegen, indien men, in het eerste geval, de aanweezigheid der Koorts wilde veronderstellen; als wanneer men, in het laatste geval, gantsch alleen uit de tegennatuurlyke traagheid van den Pols, de aanweezigheid der Koorts wilde ontkennen?

Cap. XVII. §. 2. word de *Rheumatismus*, in *Inflammatorium* en *Scorbuticum*, onderscheiden, (hier volgt de Schryver letterlyk zyne Leermeesters) dan, wanneer wy hiermede vergelyken, 't geen de Hoogleeraar in het voorgaande Hoofdstuk over de *Scorbutus* zegt; dan begrypen wy niet, wat wy hier by de *Rheumatismus Scorbuticus* moeten denken. —— Meer overeenkomstiger met de natuur en de ondervinding, koomt het ons voor, indien men de *Rheumatismus*, in *chronicum & acutum*, en deeze laatste wederom in *inflammatorium vel non inflammatorium* onderscheid. —— Deeze verdeeling ten minsten bevat alle soorten van *Rheumatismus*.

De gantsche zaak zou weinig nadeel doen, en men zoude, in plaats van *Scorbuticus*, *Chronicus* kunnen zetten; was het niet dat de Hoogleeraar op deeze gemaakte distinctie ook de geneeswyze bouwde! en men dus in het denkbeeld zou komen, als of ook de *Rheumatismus ex materia Catarrhali*, *arthritica etc.* die zeer zelden *inflammatoriæ indolis* is, als een *morbus Scorbuticus* zou moeten behandeld worden. —— Iets, 't welk tog de klaarblyklyke ondervinding tegenspreekt. En dan wederom, *Cathartica*, *Emetica*, *præmissis attenuantibus in Scorbuto*!

Lumbago wil de Schryver als een *morbus inflammatorius* behandeld hebben. —— Hoe dit met de natuur en de ondervinding is goed te maaken, bekennen wy niet te wee-

weeten. En hoe ſtrookt dit ook met het geen de Hoogleeraar in de 3de en 4de §. van het XXſte Hoofdſtuk zegt?

Als eene andere byzonderheid vinden wy Cap. XXII. §. 3, dat aldaar de *Cauſa proxima phrenitidis in inflammatione cum ipſius cerebris cum membranarum cerebrum inveſtientium* geſteld word. Zo gelooven wy dat dit *a potiori* waar kan zyn; dan om te ſtellen dat zulks altoos plaats zoude hebben, dit ſpreeken de Waarneemingen van BONETUS, VOGEL, STOLL, en andere tegen. —— Even zo min kan men altoos, en in alle gevallen, de *cauſa materialis Hydrophobiæ* in het *venenum a rabido animali cum ſano communicatum* ſtellen. Ten minſten de beroemde VAN SWIETEN haalt verſcheiden Schryvers aan, die eene *Hydrophobia ſpontanea ſine contagio*, *in febre acuta*, hebben waargenoomen: ook hebben SANCHEZ, VAN DER MONDE en ROUX, deeze Waarneeming bevestigd.

Nog voegen wy ten ſlot hier by eene byzonderheid, die onze opmerking vooral tot zig getrokken heeft, dat de Hoogleeraar, Cap. XLIII. 2. de *Pleuritis* verdeelt in *veram et ſpuriam*; dog de onderſcheiden kentekens niet opgeeft, en in de ganſche geneeswyze verder geen gewag van deeze onderſcheiding maakt: waaromtrent egter laatere Waarneemingen den Geneeskundigen meermaals van veel dienst geweest zyn. Het koomt ons, moeten wy ter deezer gelegenheid betuigen, voor, dat men gemeenlyk wat al te ligt over deeze Ziekte heen ſtapt, en dat het 'er in de beoefenende Geneeskonst wel degelyk op aankoomt, om zig van deeze Ziekte duidelyke denkbeelden te vormen. —— Eene *vera pleuritis*, waar eene *inflammatio muſculorum intercoſtalium* plaats heeft, is altoos gepaard *cum febre continua*; hier is de *methodus antiphlogiſtica* allernoodzaakelykst. —— Dog in de zogenaamde *pleuritis ſpuria*, die wy meer voor *dolores rheumatici* houden, en waar men geen *febris continua* beſpeurt, zyn de *venæ ſectiones* niet, dan met omzichtigheid en *pro circumſtantiarum ratione*, in 't werk te ſtellen.

Tot meer ſoortgelyke aanmerkingen zyn we, onder 't leezen van dit Werk, opgeleid; dan wy oordeelen het bygebragte tot ons bovengemelde oogwit genoeg. Ook twyfelen wy niet, of de Hoogleeraar zal, in zyne breedere verklaaring voor de ſtudeerende Jeugd, nog verſcheiden van die byzonderheden ontvouwen, die wy min of meer in dit Geſchrift verwagt hadden, maar 'er niet in gevon-

den hebben; 't welk ons wederhoud om 'er van te gewaagen; te meer daar 't buiten ons oogmerk is eene haatlyke Recensie te schryven, waartoe wy te veel agting voor zyn Hooggeleerden hebben. Alleenlyk konden wy, (behoudens alle verschuldigde hoogagting te hemwaards,) ter aanpryzinge van een oordeelkundig gebruik der laatere Waarneemingen, niet wel afzyn van het bovenaangevoerde den beoefenaaren der Geneeskunde in deezen onder het oog te brengen. Boeken immers van dien aart, als dit Werk, waarin gantsche Systemata worden voorgedragen, vooral wanneer zy door een Man van aanzien en vermaardheid opgesteld zyn, verdienen, dat men dezelven met oplettendheid leeze, en zo beoordeele, als men denkt, dat nog eenigzins tot nut der behandelde Weetenschap zou mogen dienen. ——— Wat tog helpen alle nieuwe ontdekkingen en verbeteringen in de Geneeskunst, wanneer zy op het Systema en deszelfs beoefening geen invloed hebben? En hoe weinig zouden wy nog heden, ten aanzien deezer Weetenschap, gevorderd zyn, zo niet een BOERHAVE, en andere groote Hervormers der Geneeskunst, op zulk eene gelukkige wyze, gebruik hadden weeten te maaken, van de uitvindingen en waarneemingen in hunnen tyd.

Observationes et Quæstiones Medico-Chirurgicæ Miscellaneæ. Auctore GERHARDUS GREEVE, Trajectinus. Traj. apud *A. â Paddenburg*, 1783. 4to. m. f.

De Schryver was voorneemens eene Verhandeling van het *Osteosteatoma* te schryven: dog vindende in de Bibliotheek van den Hoogleeraar SANDIFORT, dat de Heer HERMAN dit onderwerp reeds met opzet behandeld heeft, bepaalde hy zig alleen tot eene korte Historie van dit gebrek, — en heeft ons vervolgens eenige gemengde Heelkundige Waarneemingen medegedeeld. —— In de eerste plaats geeft de Autheur eene Beschryving van het *Osteosteatoma*, en geeft de kentekenen op, waardoor men dit gebrek, van het eigentlyke *Steatoma*, en van de *Exostesis*, kan onderkennen; dit onderscheid van dit gezwel, zo wel ten aanzien van deszelfs oorzaaken en zitplaats, als ook ten aanzien der bevattende stoffe, word kortelyk uit de Verhandeling van *Herman* medegedeeld. Vervolgens brengt de Heer *Greeve* twee gevallen by, van een *Osteosteatoma*, uit

uit-

uitwendige oorzaaken ontstaan; als mede een ander geval, waar het gebrek, door eene inwendige oorzaak was voortgebragt. In het derde Hoofdstuk handelt de Schryver over het zogenaamde *fungus articulorum*, welker overeenkoomst en onderscheid met het *Osteosteatoma* hy vervolgens zoekt aan te toonen. In het zesde Hoofdstuk deelt hy eene waarneeming mede van eene *Cyphosis*, die eene *paralysis* der onderste Ledemaaten ten gevolge had. Het zevende Hoofdstuk bevat eene waarneeming, omtrent eene zeer groote opzwelling van de *Bulbus oculi*. In het agtste Hoofdstuk beschryft de Autheur een byzonder gebrek, naa den dood, in de maag ontdekt. ——— Deeze Waarneemingen zullen zonder twyfel den Heer *Greeve*, door zynen Heer Vader, een beroemd Heelmeester in Utrecht, zyn medegedeeld, en verdienen zekerlyk de aandacht der Heelmeesters.

Beschryving van het Oosten, en van eenige andere Landen, door den Heer R. POCOCKE, *Leeraar der Taalen en Lid van de Koningl. Maatsch. der Weetensch. te Londen. Derde Deel, Eerste Stuk. Met Plaaten. Uit het Engelsch overgezet, en met aant. voorzien, door* E. W. CRAMERUS. *Te Utr. by* G. T. *en* A. v. Paddenburg, *te Rott. by* J. Bosch *en* R. Arrenberg, *te Amst. by* M. de Bruyn. *Behalven het Voorwerk,* 262 *bladz. in gr. quarto.*

Dit Stuk behelst de berigten van den opmerkzaamen en geleerden *Pococke*, nopens *Klein Asie*, *Tracie* en *Griekenland*; in welke Gewesten een aantal van Plaatzen voorkomt, die 't oog van elken Reiziger, en bovenal dat van eenen oudheid- en geschiedkundigen ten sterkste tot zig trekken. Onderzoekgraagen zullen hier derhalven een ruimen voorraad van voorwerpen vinden, die zy hunner overweeginge wel waardig zullen keuren; en daar de Heer *Pococke*, uit al het voorige, bekend staat, voor een naauwkeurig en oordeelkundig Man, wiens waarneemingen, op zyne Reize gedaan, by alle Kenners van hoog gewigt zyn, is 't niet noodig dit leerzaame Werk op nieuw gezetlyk aan te pryzen. Alleen zullen wy nog, tot eene proeve uit dit gedeelte, overneemen, het geen hy ons meldt wegens ééne dier Landstreeken, welke in de Oudheid- en Geschiedkunde by uitstek merkwaardig

zyn. Wy oogen hiermede op de ſtreek van *Theſſalie*, aan den mond der riviere *Peneus*, en verder, door de vlakte van *Pharſalie*, naar *Zeitoun*; een oord, zo beroemd door de Schriften der oude Dichteren, als vermaard door gewigtige bedryven in de Geſchiedboeken der Ouden aangetekend. ——— De Heer *Pococke*, een verſlag gegeeven hebbende van *Salonichi*, (oudtyds *Theſſalonica* geheeten,) in *Macedonie*, berigt ons verder, hoe hy, van *Salonichi* naar *Lariſſa* willende trekken, volgens de gewoonte der meeste Reizigers, (om dat de weg te lande gevaarlyk is, aldaar te ſcheep ging, ten einde over te ſteeken naar de haven van *Claritza* in *Theſſalie*, aan de zuidzyde der baai van *Salonichi*; alwaar hy, des namiddags aan boord gegaan zynde, den volgenden dag, den eerſten van wynmaand, laat in den avond, aankwam.

„ Wy overnachtten, (vervolgt hy,) onder den blooten hemel aan den voet des bergs Oſſa in Theſſalie, in dat gedeelte, welk Pelasgiotis genaamd word. Oostwaard van daar zyn het landſchap Magneſia en de berg Pelion, uitmaakende dat voorgebergte, welk ten noorden is der baai, by de ouden onder den naam Pagaſæus bekend. Den volgenden morgen gingen wy naar het klooster van St. Demetrius aan de zyde des bergs over Claritza. Deeze plaats is omtrent twee uuren van de rivier Peneus, die op den berg Pindus ontſtaat. Het grootſte deel van den weg derwaard loopt door eene vruchtbaare, doch enge vlakte van nog geene Engelſche myl breed. Deeze is veelligt de vermaaklyke landouwe van Tempe, die beſchreeven word vyf mylen lang, en aan den mond des Pineus een half morgen lands breed.

„ Aan de westzyde des Pineus is de vermaarde berg Olympus, welken de oude poëeten verdichten den zetel der goden te zyn. Wy kwamen aan den Pineus, daar eene brug over ligt naar de Westzyde.... Wy reisden langs de Oostzyde, daar de weg, zo het ſchynt, door het uithouwen der rots aan den voet des bergs Oſſa effen gemaakt is. De weg leid twee uuren lang zuidwestwaard; en dewyl het bed der rivier op ſommige plaatſen zeer naauw is, met kleine eilandjes in 't midden, heeft het water des Peneus by zwaaren regen kunnen geſtuit worden, en den vloed ten tyde van Deukalion veroorzaaken. Sommigen zeggen, dat het bed der riviere door eene aardbeeving verbreed was, en de dichters verſierden, dat de reuzen, den berg Oſſa op den Pelion en Olympus hoopende, daardoor voor de rivier eenen

vry-

vryen doorgang bezorgden. Wy overnachtten in eene khan te *Baba*, vier uuren van de haven, hebbende in 't geheel twee uuren langs de rivier gereisd.

„ Den derden kwamen wy in eene valei, twee uuren gaans lang, en twee mylen breed, waarin wy zuidwaard voorttrokken, loopende de Peneus langs de noordzyde der vlakte oostwaard. Wy gingen zuidwaard tusſchen de bergen in, die ten westen zyn, en trokken dwars over ſommige laage bergen in die groote vlakte, waarin Lariſſa twee uuren verder aan de rivier Peneus gelegen is. Men mag grootlyks twyfelen, of niet de eerſte deezer vlakten de zo beruchte velden van Tempe uitmaakte, daar ſommige ſchryvers melden, dat de Peneus door die velden, en vervolgens tusſchen den Olympus en Oſſa ſtroomde, hoewel anderen die aan den mond des Peneus plaatſen. Xerxes zeilde met zyn heir van Theſſalonika naar deeze rivier. Ook moet men aanmerken, dat Daphne, Peneus dochter, en hier het tooneel van het verdichtſel nopens haar en Apollo was. De Peneus wordt door Homerus als eene heldere rivier beſchreeven. Ten noordoosten van Lariſſa daalt men aan alle zyden naar een' zeer gelyken grond neer, die op ſommige plaatſen moerasſig, en naar allen ſchyn de kom van dat meir is, welks overſtrooming, teſſens met die van den Peneus, Deukalions vloed veroorzaakte. Ten westen was Cynocephalæ, daar T. Quintus Flaminius den koning Philippus in eenen zeer grooten veldſlag overwon.

„ *Lariſſa* behoudt nog zynen ouden naam. Het ligt aan den Peneus, die langs de west- en noordzyden der ſtad ſtroomt. Aan de westzyde is 'er eene groote ſteenen brug van tien boogen over de rivier. Een klein riviertje, dat in den zomer droog is, vloeit naby de brug in den Peneus, en waarſchynlyk liep het door het westlyk gedeelte der oude ſtad. Lariſſa is, zegt men, dertig mylen van de zee; maar het is niet meer dan achttien mylen. Het was eenigen tyd de verblyfplaats van Philippus, koning van Macedonie. Voor den ſlag van Pharſalia waren Scipio en zyn legioen hier gelegerd, en na zyne neerlaag kwam Pompejus in deeze ſtad, en, zeewaard gaande, begaf hy zich aan boord van een koopvaardyſchip. In deeze plaats zyn geenerhande overblyfzels van oudheden, zelfs niet van muuren, uitgezonderd eenige ſtukken marmer omtrent de Turkſche begraafplaats. De tegenwoordige ſtad heeft drie mylen in den omtrek. In 't midden van haar is een houten toren, met eene groote ſlaande klok daarin, welke

'er, ſedert de Christenen dit land bezeten hebben, altyd geweest is, en, naar myne onderſtelling, de eenigſte in geheel Turkye is. Een basſa houdt hier zyn verblyf. Men telt in deeze ſtad 15000 Turkſche huizen, 1500 Griekſche en 300 Joodſche huisgezinnen. De inwooners, zo Turken als Grieken, hebben een ſlecht karakter, en 't is gevaarlyk naby de ſtad te reizen, uitgenomen naar den kant der haven van Claritza. Hier is eene groote doortogt van Dsjanina, drie dagreizen westwaard, van Albanie, het oude Epirus, en van veele andere plaatſen, om naar de haven te reizen, ten einde aldaar naar Konſtantinopel, Smirna en Salonichi in te ſcheepen. De Grieken hebben hier ſlechts eene kerk, en hunnen metropolitaan. Vier- en twintig mylen ten zuidoosten van Larisſa is Volo, voor het oude Pagaſæ gehouden, daar, volgens het zeggen der Dichters, het ſchip Argos gebouwd werd, en daar naby is Aphitæ, van waar, gelyk zy zeggen, de Argonauten onder zeil gingen. De zuidoosthoek van dit land is het oude voorgebergte Sepias, daar vyfhonderd zeilen van Xerxes vloot in een ſtorm ſchipbreuk leeden.

„ Den vierden gingen wy van Larisſa op weg met postpaarden, welke men op veele plaatſen van Turkye kan bekomen..... Van Larisſa gingen wy zuidwaard over oneffen duinen, en daalden daarna in eene ſchoone vlakte neer. Zy is oost- en westwaard twintig mylen lang, en aan het oostend bykans een uur gaans breed, wordende zy naar het westen breeder. Buiten twyfel is dit de vlakte van Pharſalia. Ten zuiden der vlakte is eene kleine ſtad, *Catadia* geheeten. Daarover is eene vervallen plaats op eenen berg, welk, naar allen ſchyn, het oude Pharſalus is, dertig mylen van Volo, het oude Pagaſæ, gelyk Pharſalus gemeld word geweest te zyn. Een riviertje ſtroomt door de vlakte westwaard, buiten twyfel de oude Eniſpeus, die in den Apidanus viel, en zo beiden te ſamen in den Peneus.

„ Ten noordoosten van het onderſtelde Pharſalus keeren de bergen noordwaard naar den kant der rivier; en op deeze bergen was, naar myne meening, Pompejus heir gelegerd naby den ſtroom, gelyk Cæſars krygsmagt waarſchynlyk op den berg ten oosten van Pharſalus lag. Pompejus had den Enipeus aan den rechter vleugel van zyn leger; want Cæſar zegt, dat hy een riviertje met hooge oevers ter zyner dekking aan de rechter zyde had. De geſchiedſchryvers verhaalen, dat deeze veldſlag in de vlakten van Pharſalia, naby Pharſalus, tusſchen die ſtad en den Enipeus,

ge-

gehouden werd. De plaats is dus wel bestemd; en nogthans is het zeer vreemd, dat Cæsar zelfs met geen enkel woord van Pharsalus in de Pharsalische vlakten melding doet. Hy zegt alleenlyk, dat hy na de verovering van Metropolis eene legerplaats in het land verkoor, om zyn heir van graanen te voorzien, welke bykans ryp waren, en aldaar Pompejus aankomst verwachtte. Misschien liet hy alle deeze omstandigheden uit eene soort van iedelheid na, zich verbeeldende, dat een ieder het byzonder slagveld van een zo merkwaardig gevecht, welk de heerschappy des bekenden aardbodems besliste, wel moest weeten. In 't midden der vlakte, omtrent twee uuren noordwestwaard van het onderstelde Pharsalus, is een berg, op welken naar allen schyn Metropolis, door Cæsar ingenomen, gelegen had. Men onderrechtte my, dat aldaar sommige puinhoopen waren. En omtrent nog zo veel verder zyn in dat gedeelte der vlakte, waar het zich meer noordwaard uitstrekt, twee bergen, op een' van welken misschien Gomphi, voorheen door hem bemagtigd, geweest is. Pompejus krygsknechten hadden zich meester gemaakt van de hoogste bergen naby de legerplaats, daar zy, door Cæsar belegerd zynde, en gebrek aan water hebbende, naar den kant van Larissa vlooden; doch Cæsar hen, op den afstand van zes mylen, ingehaald hebbende, en zich gereed maakende om hen aan te tasten, weeken zy op eenen berg, die door de rivier bespoeld werd. Naar myne gedachten zou het de eerste hooge berg ten zuidzuidwesten van Larissa, langs welks voet, naar myne onderstelling, de Apidanus vloeit, geweest zyn, byaldien de afstand niet bykans al te groot was." ——— Onze beroemde Reiziger vertrok voorts van het bovengenoemde *Catadia*, zeven uuren, dat is omtrent twintig Engelsche mylen van *Larissa*, naar *Zeitoun*, vier- en twintig uuren van *Catadia* gelegen.

„ Dit Zeitoun, zegt hy, ligt aan de zuidzyde eens heuvels aan den voet der hooge bergen, en aan een anderen heuvel ten zuiden, door Turken bewoond. Op de kruin des eersten staat een kasteel. Het is vier Engelsche mylen ten westen van den noordwesthoek der baai Malliacus, en nagenoeg zo verre van de rivier Sperchius gelegen. Bygevolg moet dit *Lamia* weezen, berucht wegens den Lamischen oorlog, welken de Grieken na Alexanders dood tegen Macedonie voerden. Daar zyn veelligt drie of vierhonderd huizen in Zeitoun, meestal van Christenen. Zy

zyn, zegt men, een goed soort van volk; maar de lucht is 'er des zomers ongezond. De weg van Catadia naar Zeitoun gaat over vruchtbaare bergen, welke zich oostwaard uitstrekken, en die landspits maaken, welke tusschen de baaien Pagasæus en Malliacus is, en dat oude landschap van Thessalie uitmaakt, welk Phthiotis heette naar Phthia, daar Achilles gebooren was. In deeze landstreek was een stad, Thebe genaamd; en de Myrmidons, van welken de poëeten verdichten, dat zy van mieren tot menschen gemaakt waren, waren uit dit gewest; maar Strabo spreekt van hunne neerstigheid, gelyk die van eene mier, μυρμηξ, in het bebouwen hunner landeryen, als eene waarschynlyker afleiding van dien naam. Deeze bergen overtrekkende, zag ik ten westen het lange smalle meir *Davekleh*, waarvan ik geen bericht kan vinden. Veelligt komt de rivier Apidanus uit het zelve voort."

Historie der Waereld, *door* J. F. MARTINET, A. L. M. Ph. Dr. *Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen, en Predikant te Zutphen. Vierde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1783. *In groot octavo*, 464 *bladz.*

Nademaal de Eerwaarde *Martinet* zyne ontvouwing van de Waereldgeschiedenis, in 't voorgaande Deel, op die wyze ingerigt heeft, dat hy de lotgevallen der Christenen, zo ver 't mogelyk ware, niet vermengde met de Staatsgebeurtenissen, maar dezelven afzonderlyk behandelde, ('t welk hy toen bragt tot op het afloopen der vyftiende Eeuwe,) zo is dit vierde Deel, ingevolge hier van, geschikt, om dit onderwerp verder na te gaan, geduurende het verloopen der zestiende, zeventiende en achttiende Eeuwe. Zyn Eerwaarde vindt het, op goeden grond, geraaden, deeze Kerklyke Geschiedenis dus onafgebroken te agtervolgen; en uit dien hoofde ontmoeten we hier eene beknopte voordragt van het begin en den voortgang der Hervorminge, als mede van de overige voornaamste gebeurtenissen in de Christelyke Kerk, staande de drie laatste Eeuwen. Onze geschiedkundige Leeraar verleent ons, in een kort bestek, eene in haare soort volledige ontvouwing, welke den Leezer in staat stelt, om zig een regelmaatig denkbeeld van 't beloop deezer merkwaardige geschiedenissen te vormen. En, daar hy byzonderlyk ten dien-

dienste zyner Landgenooten schreef, heeft hy zeer gepast de Kerklyke Geschiedenis van ons Vaderland op zig zelve gehouden; handelende eerst over de lotgevallen der Kerke in andere Gewesten, en bepaalende zig voorts tot eene nadere overweeging van 't geen onzen Nederlanden desaangaande betreft; zedert de eerste verkondiging der Euangelieleere in, om en aan, onze Gewesten, tot op het einde der zestiende Eeuwe; blyvende het laatere voorgevallen, tot den tegenwoordigen tyd, voor het volgende Deel uitgesteld. —— De hooggeagte *Martinet* houdt in dit alles denzelfden voet, op welken hy dit Werk aangevangen heeft, vlegtende in zyn geschiedkundig gesprek, naar den aart der behandelde zaake, veelerleie leerzaame aanmerkingen, die het onderhoud verleevendigen, en haare weezenlyke nuttigheid hebben. Van die soort is, onder veele anderen, 't geen hy, van de Kruisvaarten gewag gemaakt hebbende, bybrengt, nopens de voordeelen, welken uit die, anders zo zinlooze als verwoestende, Oorlogen, niet door de wysheid der Kruisdraageren, maar door het bestel der Voorzienigheid, gevloeid zyn. Eene voorgestelde Vraag van den Leerling gaf hiertoe aanleiding, en in zyn Antwoord deswegens vervolgt hy aldus.

„ Voor eerst hadden de meeste Lieden, die, na deezen tyd, de Weetenschappen in de XII en XIII Eeuwen wilden herstellen, het eerste Onderwys, op deezen togt, van de *Grieken* in het Oosten opgedaan. —— Deeze Oorlog maakte ook de Aardryks- en Sterrekunde levendig, alzo men die toen niet konde ontbeeren. LODEWYK DE IX, Koning van *Frankryk*, in *Palestina* zynde, zondt zelfs WILLEM RUBRIQUIS naar *Tartarye* en *Indië*, om die Landen, waarvan men weinig wist, te leeren kennen. De *Venetiaanen* gebruikten NICOLAAS en MATTHIAS PAULUS, om *Armenie* en *Persië* te doorsnuffelen, welken, door *Indië*, *China* en *Japan* terug keerende, beter kennis van die Landen deeden verkrygen, dan men in de verlichte tyden der *Grieken* en *Romeinen* daar van hadt. Toen de Sultan van *Damas* den Vrede met Keizer FREDERIK den II bevestigde, kreeg deeze, onder andere Geschenken, van hem eene Tent, waarop een Uurwerk naar den loop van Zon en Maan geplaatst was, die daarop naauwkeuriglyk naar de Maanden en Uuren stondt afgetekend. Dit Werk, een uitneemend Konststuk in de oogen der *Europeaanen*, geschat op negenëntwintig duizend mark zilvers

(eene overhooge ſomme in die tyden) wekte den luſt tot de Sterrekunde. —— De Letter-Oudheid-Hiſtorie- en Taalkunde herleefden ook zints dien tyd. —— En zyn niet de Cyferletters uit *Arabie* gekomen? Zyn niet de Troubadeurs of *Minnezangen*, die voornaamelyk ten dien tyde in *Provence* in zwang gingen, eene navolging der Oosterſche Gezangen geweeſt? Is het bouwen van Schepen, die men op die togten in menigte noodig hadt, toen niet verbeterd en vermeerderd? Ook mag men met regt vraagen, of men het gebruik van het Compas in die dagen niet geleerd hebbe van de *Arabieren*? Nam men de konſt van Zyde te verwerken, het Schilderen en dergelyken niet over van de *Grieken*? Waren toen niet BUONO, BONANNO, PLEBRO, BUSQUETTO DA DALICHIO *Griekſche* Bouwmeeſters en Beeldhouwers van den eerſten rang in *Italie*? Voerden de *Gothen* geen nieuwen ſmaak in de Bouwkunſt in, dan was de geene, die men hier de *Gothiſche* Bouwkonſt heet, afkomſtig van de *Arabieren*. Roemt men de *Heidenſche* Tempelen wegens de pragt; dan mag men daartegen vraagen, of zy eenen zo wyden omtrek en hoogte hadden, zo breede Daken en zo hooge Wulffels als de tegenwoordigen, die men naauwlyks zonder huivering kan aanzien? En was dan deeze *Gothiſche*, of liever *Arabiſche*, ſmaak zo plomp, zo ſlegt, als ſommigen beweeren?

V. Is dit nu alles?

A. Neen! Van nog meer belang was de invloed der Kruisvaarten op den Koophandel: want het vertier der Waaren, te vooren uit het Oosten op *Conſtantinopole* gaande, werdt op *Venetie*, *Genua* en *Piſa* verlegd, toen de *Venetiaanen* zich meeſter gemaakt hadden van een gedeelte des Ouden *Griekenlands*, ik meen, van de vrugtbaarſte Eilanden van den *Archipel*. En, daar de Steden hierdoor de grootſte rykdommen ontvingen, bragt zulks eene nieuwe Inſtelling voort, ik meen, het opregten van Gemeenſchappen of Staatkundige Maatſchappyen, die eindelyk met burgerlyke Regten beſchonken werden. En dit bragt verder voort meer dan ééne nuttigheid, ik meen, de invoering van een geregeld Beſtier, van Wetten en Konſten, die over gansch EUROPA verſpreid werden.

V. Wat nu meer?

A. Niets; dan dat EUROPA zich, geduurende twee Eeuwen, zo 't ſcheen, nergens anders mede bezig hieldt, dan met de Herovering des Heiligen Lands; en daar men zegt, dat *zes millioenen* Menſchen derwaards gingen, maakte dit ee-

eene groote verandering ook in ons Vaderland, waar veele erfelyke wraakvorderingen diep ingeworteld waren. In de Wetten vondt men niets van een wanbedryf te kunnen vergoeden of byleggen. De Man, op wien men zich wilde wreeken, moest lteeds in zyn huis blyven, en hy was alleen vry, wanneer hy na de Kerk of Regtbank ging, of van daar kwam. Maar, by de opkomende Kruisvaarten werdt verbooden, hand te ſlaan aan iemant, die zich tot dezelve hadt aangegeeven. Dus werdt de oude wrok gelenigd, geſust en eindelyk vergeeten. De Zeden werden daardoor ongelyk zagter. Daarenboven kreegen veele zugtende verdrukte Lyfeigenen, die ter togt wilden, volle Vryheid. Maar toen zo veelen op reis wilden, zouden de Landen ledig gebleeven zyn. Om dit dan te keeren, ſchonk men die aan vrye Lieden, ter bebouwinge, die daarvoor eenen billyken loon vorderden en kreegen. Dan, wyl veele Edelen en groote Leenmannen, om geld tot den togt te vinden, hunne Erflanden voor een laagen prys moesten verkoopen aan hunne Vaſallen; zo vielen wyduitgeſtrekte Landen in de handen van deezen, zynde de vlytigſte Inwooners, die geen deel in de dolle Kruistogten namen. Dit maakte de Burgers, te vooren, om zo te ſpreeken, Slaaven, ten minſten afhanglyk van veeltyds grilzieke Meesters, geheel onafhanglyk; en het geluk der Menſchen werdt, alleronverwagtst, hieruit gebooren. Veele zulker Burgeren verwierwen zelfs den Adeldom, door het koopen van Leenen, Burgten en Heerlykheden der Edelen. Nu, mag men zeggen, begonnen deeze Lieden eerst te leeven, terwyl de anderen hunnen Naam en Leven in de Woestynen van ASIA gingen begraaven. Welk eene onzinnigheid, zo het ſtuk regt overdacht wordt; maar ook welk eene verwonderlyke ſchikking van GOD, om een vry Volk in EUROPA te doen opkomen!

V. Waren deeze alle de gevolgen?

A. Neen! Een edeler, grootmoediger denkwyze begon ook, zints, den Vaderlandſchen Adel te bezielen. Deeze werdt gebooren uit de Ridderſchappen, die Gy, vaardiglyk, als eene groote inrigting, al mede uit *Arabie* afkomſtig, of als eene vrugt van eigenzinnigheid, als eene bron van de buitenſpoorigſte dwaasheden zult aanzien, en indedaad zy is niets anders. Dan, wanneer gy denkt op derzelver gelukkige gevolgen, ik meen, haaren nadrukkelyken invloed op de beſchaaving der Zeden, door haar voortgebragt; dan zult Gy U, ten hoogſten, over haar verwonde-

deren. Hoor, hoe men hier en elders in die ruwe tyden omging? Zwakke en ongewapende Lieden ſtonden, alle oogenblikken, bloot aan den hoogmoed en de onregtvaardigheid der ſterken. De Overheid hadt geene magt om dit te weeren. Men vondt des geene beſcherming, als die een dapper en edelmoedig Man den weerloozen aanboodt. Dan, dezelfde geest, die zo veele Edellieden verhit hadt, om de Pelgrims in het Heilig Land te beſchermen, en dat den Turken te ontneemen, blies nu anderen aan, om zich als Verdeedigers en Wreekers te verklaaren, van de in het Vaderland mishandelde Onſchuld. Zulk eene daad zag men aan als het bedryf van de uitſteekendſte Dapperheid, van den verdienſtelykſten Heldenmoed, van Hoflykheid, Regtvaardigheid en Eerzugt, 't geen zich nog al laat hooren. Maar luister nu eens, op welk eene wyze de langduurige voorafgaande voorbereiding daartoe geſchiedde.

V. Hoe geſchiedde dezelve?

A. De toekomende Ridder werd, van zyn zevende jaar af, opgevoed door Vrouwen, die de Leermeestresſen deezer Kweekelingen waren, en hem onderweezen in de Liefde tot GOD en der Juſſerſchappe. Oorlog, Liefde en Godsdienst maakten toch den grondſlag deezer zonderlinge Inſtelling uit. Klinkt dat niet vreemd? Was hy tot rype jaaren gekomen, dan moest hy, vóór de aanneeming in de Orde, vasten, éénen nagt biddende in de Kerk doorbrengen, en het Avondmaal ontvangen. Daarop werdt hy, 't zy door den Paus, 't zy door eenen Keizer, Koning, Ridder, of Groot-Leenman, tot Ridder geſlaagen, onder belofte van de Mis alle dagen te hooren; met eede te bevestigen, dat hy goed en bloed voor den Godsdienst en Staat zou opofferen; Ongeloovigen beoorlogen; Weduwen, Weezen, Verdrukten, en vooral Juffers, beſchermen; den Keizer gehoorzaam te weezen; deszelfs Leenen wel te beſtieren, en onſtraffelyk voor GOD en Menſchen te leeven. Zulk een Stelſel vormde Helden, en beſchaafde de Zeden op eene aanmerkelyke wyze; maar zy bragt ook de zotternyen der doolende Ridderſchap ter baane. Men voerde den Oorlog met minder woede, zo dra men geloofde, dat Menschlykheid en Heldenmoed ſieraaden waren van gelyken rang. Toen men de Beſchaafdheid als de beminnelykſte der Ridderdeugden aanprees, kwamen zagte Zeden boven. Geweld en Verdrukking raakten in onbruik. En waar men ze ver-

vernam, werdt het als een verdienstelyk werk aangemerkt, die te keer te gaan.

V. Welke waren de gevolgen?

A. Een Krygshaftige Dweepery nam der Ridderen hart in; en de Waereld begon deeze Instelling als eene Eerschool aan te zien. Men bewonderde deeze Helden, en schonk hun groote Voorregten. 't Werdt zints de gewoonte, dat deeze Ridders op *Avontuuren* uitgingen; dat elk van hun eene aanzienlyke Juffer moest dienen, en elke Juffer eenen Ridder in haaren dienst hebben. Verder ontstondt 'er, uit de togten naar het Heilig Land, eene nieuwe soort van *Romans*. Hebt gy niet, in uwe kindsche jaaren, AMADIS *van Gaule*, de oudste Roman, die op de verdryving der *Mooren* uit *Spanje* ziet, met een onbegrypelyk genoegen geleezen? Kent gy OURSON en VALENTYN of de *Vier Heemskinderen* niet? Alles moest vol Tooveryen en Spookeryen weezen, volgens den smaak tot het wonderbaare en de wilde Verbeeldingskragt der Oosterlingen; alles vol zeldzaame *Avontuuren*. De Waereld vondt genoegen in zulk eene ongemeene mengeling van Onzinnigheid en Godsdienst. —— Men wilde dit naderhand eenigermate verbeteren in de Geschiedenis van TURPIN en MONMOUTH, die de voorgaande daaden van KAREL *den grooten* en Koning ARTHUR verhaalt. Evenwel, toen, eindelyk, alles in de uiterste zotternyen verliep, kwam MICHAEL CERVANTES SAVEDRA ter baane, in de XVII Eeuw, die, te *Madrid*, van den Hertog van LERMA, eersten Staatsdienaar van PHILIPS den III, smaadlyk behandeld zynde, de pen opnam, en, om zich te wreeken, *de Avontuuren van* DON QUICHOT DE LA MANCHE schreef; een *Roman* vol van geest, waarin hy den Spaanschen Adel, en de Ridderlyke togten, schamper ten toon stelde. En geen Boek was zeker beter geschikt, om de zinnelooze bedryven der Ridderen te doen ophouden, dan deeze overheerlyke *Roman* van CERVANTES, een Man, die, in den jaare 1620, in de uiterste armoede stierf; doch den roem naliet van Geleerdheid en Schranderheid, met de Eer van den Spaanschen Adel verbeterd te hebben.... Zie, welk een zeldzaam middel de Voorzienigheid gebruikt heeft, om de ruwe Zeden dier tyden te verbeteren, en tot eenen grondslag voor volgende omkeeringen te leggen!"

De gronden der Natuurlyke Rechtsgeleerdheid, afgeschetst door den Heer F. W. PESTEL, *Hoogleeraar te Leiden. Eerste Deel. Naar de derde uitgave uit het Latyn vertaald, door* Mr. FREDRIK VAN BREDA, *Adv. te Gouda. Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg, *en te Gouda, by* W. Verblaauw, 1783. *Behalven het Voorwerk, 292 bladz. in gr. octavo.*

Van het beloop van dit voortreffelyk Geschrift, als nuttig, niet alleen voor hun, die zig bepaaldlyk op de Regtsgeleerdheid toeleggen, maar ook voor alle dezulken, die last hebben, om zig eene geregelde kennis van hunne pligten, als Mensch, (eenstemmig met hunne verpligting als Christen,) eigen te maaken, hebben wy reeds voor eenigen tyd een gezet verslag gegeeven (*). De Fransche vertaaling, diestyds aangekondigd, was geschikt naar de tweede Latynsche uitgave; en de Nederduitsche, die wy thans onder handen hebben, is ingerigt naar de derde; het Werk zelve heeft geene weezenlyke verandering ondergaan; maar is op verscheiden plaatzen, ter nadere ophelderinge, leerzaam uitgebreid. Wy verzenden des den Leezer tot ons voorige aanpryzende berigt; terwyl wy 'er nog een staal uit mededeelen, nopens de schadelyke gevolgen der *Weelde*. ——— 't Is, wy bekennen 't, een ouderwetsch onderwerp; dan 't licht, waarin de Hoogleeraar *Pestel* het zelve plaatst, verdient opmerking, en 't kan den Nederlanderen, (waar onder 'er veelen gevonden worden, die 't als een versleeten onderwerp schynen aan te zien, of 't zelve geheel en al schynen vergeeten te hebben,) niet te dikwils onder 't oog gebragt worden. 's Hoogleeraars voorstel deswegens luidt aldus.

„ Het woord *Weelde* (*Luxuria*) betekent gemeenlyk by de Latynen, *een bederf in de zeden, gevoegd by eene buitensporige geldverspilling.* De gemeene wyze van spreeken hegt aan dit woord (*Luxus*) een minder hatelyken zin. Dus opgevat, geeft het te kennen, niet *eene ongebondene allerslegtste levenswys*, niet *zodanige daden, waardoor men aan overtolligheden groote sommen gelds besteedt*, ook niet *allerleien pragt en praal*, of *eene opzettelyke geldverkwisting*, maar veeleer, *eene zucht om zulke kostbare zaken te vermeerderen, of in eene groote verscheidenheid te bezitten, welke dienen tot vermeerdering der, op zig zelve niet kwade, zinnelyke vermaken.*

Alle weelde, *in deze beteekenis* genomen, is niet schadelyk. Indien zy schadelyk ware, zoude dit gebrek, of *in den aart van alle zinnelyk vermaak* te vinden moeten zyn, 't geen zekerlyk zo niet is; of *in de verscheidenheid* van die vermaken, welke nogthands op zigzelve niet kwaad is; of *in de kosten*, waardoor men zig die verschaft. Maar door groote onkosten te ma-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef.* IV. D. *bl.* 200.

maken verspilt men niet altoos zyne gansche bezitting. Deze zyn veeleer nuttig voor de maatschappy, dewyl daardoor dezulken, die liever met hunnen arbeid iets winnen, dan op anderer mildheid ledig gaan willen, aan den kost komen, en, somtyds, ryk worden.

,, Dus is het bederf, dat men aan de weelde toeschryft, nergens anders in te vinden, dan in de zucht om zig eene verscheidenheid van vermaken, ten welken pryze het ook zyn moge, te verschaffen. Die zucht kan al te vurig, bovenmaten kostbaar, en aanhoudend zyn. Indien dit plaats heeft, en de weelde in eene *heerschende neiging* verandert, dan brengt zy te weeg, dat een mensch *een slaaf wordt van zigzelven*, buiten staat geraakt, om *vele aangenaamheden te genieten*, of *veel goeds te doen*, en daardoor tot vele *kwade ondernemingen* wordt aangespoord. Immers langzamerhand verbreekt zy de vermogens van ziel en lighaam; berooft ons van den tyd, dien wy aan bezigheden behoorden te besteden; zy beneemt het zoet van den arbeid, en brengt een tegenzin te weeg tegen zulk werk, dat aanhoudende overweging, of eene onafgebroken naarstigheid, vereischt; weshalven zy ook eene ieverige beoefening van *kunsten* en *weetenschappen* naar de muffe schoolen der [in hare oogen] vrywillig ellendige menschen verzendt. Zy, die dus aan de weelde zyn overgegeven, zyn niet alleen schadelyk *voor zig zelven*, maar deze *buitensporige weelde* is ook van ter zyde *voor de maatschappy* nadeelig. Want, by voorbeeld, als men zyne goederen verspild heeft, dan verliest men te gelyk het vermogen om behoeftigen te hulp te komen. En *de overdaad, die aan de tafelen heerscht*, kan te weeg brengen, dat men eene groote menigte van voorraad, alleen om eene snel voorbygaande kitteling der tong te genieten, verslinde, of dat de onmisbaare levensmiddelen in prys steigeren, en dat de nooddruftigen dus in de noodzaaklykheid gebragt worden, om, uit hoofde van derzelver schaarsheid, of duurte, zig armmoedig te moeten behelpen, of honger te lyden.

,, *Te dezer plaats* nemen wy inzonderheid in aanmerking, hoe de weelde, die *de natuurlyke navolgingsdrift* aanprikkelt, nadeelig kan zyn door een kwaad *voorbeeld* te geven. Het vermogen der navolging bewerkt toch, dat de weelde langzamerhand *noodzaaklyk* wordt, en niet zo zeer voor de byzondere persoonen, als wel voor de gansche maatschappy schadelyk begint te worden. *Noodzaaklyk* noemen wy de weelde dan, wanneer zy, die dezelve niet navolgen, of 'er zig openlyk tegen verzetten, in veragting geraken, en zig blootgesteld zien aan velerlei soorten van kwellingen, of aan 't niet verkrygen van hunne begeerten. Voorbeelden hiervan leveren ons *de begraafnisstatiën, het geven van schouwspelen, enz. by de Romeinen*, omtrent welke zaken *het al zo ver gekomen is*, zegt SENECA, *dat*

men

men het voor eene boerschheid en ellende houde, *zyne begeerte te bepalen tot het geen volstaan kan.*

„ De veragting is dikwils in staat om de standvastigheid van zulken te overwinnen, welken de aanlokzelen der wellust op zigzelve niet bekoren kunnen. En hierdoor geschiedt het niet zelden, dat de weelde ook voor hun, die 'er geen vermaak in scheppen, eene soort van ernstige en noodzaaklyke bezigheid wordt. En wanneer deze noodzaaklykheid om overgroote onkosten te maken, zonder onderscheid, ingevoerd is, ontstaat 'er langzamerhand een draaikolk van rampen, welke, zo wel wegens derzelver eigen nadeel, als wegens de *snelheid*, waarmede zy tot alle de rangen der inwoonders worden *voortgeplant*, en, wegens de *moeilykheid der genezing*, de maatschappy gevoelig drukken.

„ En *dat* noemt men dan *eerst recht genot van het leven te hebben*, wanneer men zig geheel 'er op *toelegt*, om in de openlyke en byzondere vermakelykheden eene kunstryke verscheidenheid uit te vinden, en daarin *uit te munten.* Allengskens ontzenuwt de *verwyfdheid* die geenen, die de zuilen van de maatschappy behoorden te zyn. De luiheid, die met den naam van wellevendheid praalt, strekt de vermogenden tot een sieraad, en is des te schadelyker, naarmate dat daardoor eene groote menigte, die door *arbeid alleen* der zamenleving nuttig kon zyn, aan een werkloos leven gewend, en overgegeven wordt, gelyk de *overtollige dienstboden* dit bewyzen. De gewoonte, om de grenspalen der behoeftigheid, niet overeenkomstig met de natuur, maar, met de wankelbaere verbeelding der menschen, in 't oneindige uit te breiden, wint dan meer en meer veld. Vervolgens ontstaat 'er eene algemeene besmetting van zekere noodwendige gierigheid; om dat de noodzaaklykheid van veel te bezitten die ingetogenheid, welke zig alleen tot matige begeerten bepaalt, geheel en al uitsluit. Hier door stelt men alles te koop. De eerlykheid verdwynt. Door de menigte der overtreders wordt de *schaamte*, eerst uit de byzondere huisgezinnen, en straks uit de gantsche maatschappy, verbannen. *Anderen, en zigzelven, door geld en geschenken, tot ontrouw te brengen*, noemt men, gelyk TACITUS zegt, *de levenswyze der Eeuw (de mode.)* Dus spot men met de *huwlykstrouw*. De *echt-* en *kinderloozen* zyn in hunne oogen *gelukkig*. Het wordt de moeders tot geen eer gerekend, dat zy hare kinderen zoogen; de verdere opvoeding is voor beide de *ouders* een last. Op hunne beurt dragen die *kinderen* hunne ouderen ook geen de minste eerbied, veel min liefde, toe. *De Zoon haakt voor den tyd naar 's Vaders sterfdag.* Men spot met de zorg vooren het oordeel van, de nakomelingschap. Langzamerhand sluipt eene *wezenlyke armoede* de huizen in. De moed vervliegt met het goed, schoon de *begeerlykheden* niettemin stand houden. Het vertrouwen vermindert in de zamenleving hand over hand.

Zo lang 'er nog iets overblyft om dartel en wellustig te kunnen voortleven, is men onverschillig onder wiens juk men buige. Dus vergaat de zucht tot vryheid: dus vestigt zich de dwingelandy. Op deze wyze bedierf de *weelde*, na de *overwinning* van CN. MANLIUS, het vrye Rome, na dat zy niet alleen *noodzaaklyk*, maar de *heerschende* neiging der meeste burgeren geworden was. Door die zelfde beguicheling wisten de Romeinen zulke Volken, die eertyds aan hunne vryheid het meest gehegt waren, aan zig te onderwerpen. Wel te passe zegt TACITUS, te dezen opzigte, in 't leven van zynen schoonvader [*Agricola*:] *Ten einde deze menschen* (de Brittaniërs,) *die, woest en onbeschaafd, wyd en zyd verspreid leefden, en dus ligt oorlog voerden, door hun allerlei vermakelykheden te leeren kennen, aan de rust en ledigheid te gewennen, zette hy hen onder de hand aan, en hielp hen openlyk, om Tempelen, marktplaatzen en huizen te bouwen. Hy prees hen, die 'er zig bereid toe toonden; en bestrafte de tragen. Dus maakte de yver om geprezen te worden* een noodzaaklykheid. *Langzamerhand liet men zig tot de verlokselen der ondeugd verleiden,* [*naamlyk*] *tot wandelplaatzen, badstoven en pragtige maaltyden; en dit noemde de onervaaren hoop* wellevendheid, *daar het indedaad een gedeelte van hunne* slaverny *uitmaakte.*"

Leerrede voor het Volk van Nederland, naar Nehemia IV: 14-17. *In gr. octavo, 23 bladz.*

Eene vuurige aanmoediging voor Nederlands Volk, om zig, ten voorstand hunner Regten, en ter handhaavinge van 's Lands Vryheid, in de wapenen te oefenen; ten einde, des noods, 's Lands braave Regenten te ondersteunen, en geweld of oproer af te wenden of te keer te gaan, wanneer zig iets van die natuur op ons verderf mogt toeleggen. De Schryver voert eene ernstige taal, zonder egter de paalen der bescheidenheid te overschreeden.

Eenige bedenkingen over de Zeemagt van de Republiek. In gr. octavo, 35 bladz.

Na eene algemeene beschouwing van de noodzaaklykheid, om de Republiek, in tyd van vrede, van eene genoegzaame Zeemagt te voorzien, verledigt zig de Schryver van dit Stukje ter beantwoordinge der bedenkinge, dat wy in vroegere dagen wel ter Zee den Oorlog hebben kunnen voeren, zonder zodanig eene voorzienigheid. Dan hieromtrent merkt hy, voor eerst, aan, dat zulks diestyds ook geen plaats had

by andere Mogendheden; waartegen zy nu eene ſtaande Zeemagt onderhouden; 't welk ons in de noodzaaklykheid brengt, om mede zodanige ſchikkingen te maaken. En hieraan hegt hy eene tweede aanmerking, welker ontvouwing den voornaamen inhoud van dit Geſchrift behelst. „ Het Krygswezen „ ter Zee is, zegt hy, zodanig veranderd, dat de voorige „ Eeuwen ten dezen opzigte met de tegenwoordige niet ver- „ geleken kunnen worden. Om dit aan te toonen, zal ik, „ hoewel zeer kort, de geſteldheid van het krygswezen ter „ Zee in voorige Eeuwen nagaan, en vervolgens aanhalen „ wat andere Mogendheden, en voornamentlyk Engeland en „ Vrankryk, ter verbetering van hunne Zeemagt, gedaan heb- „ ben, daarmede vergelykende wat door ons, tot dat einde „ al, of niet, verrigt is, en beſluiten met die verbeteringen, „ die onze Zeemagt weder zoude kunnen opbeuren, en hare „ voorige luister wedergeven, aan myne Landsgenooten voor „ te dragen." ——— De hier opgegeeven Artykels worden door den Schryver onderſcheiden en met oordeel behandeld.

De XXX Artikelen nevens hunne Aanhangzels, of nieuwe Bedenkingen voorgedraagen aan den Heer Admiraal Generaal der zeven vereenigde Provincien, over de mislukking der Expeditie naar Brest, door een Vriend van goede orde en vryheid. Behalven het Voorberigt, en de Aanſpraak aan Z. D. H. 158 *bladz. in gr. octavo.*

Het mislukken der Expeditie naar Brest is, onder al het voorgevallene in onze dagen, een voornaam onderwerp geweest, dat het oog der Natie tot zig getrokken heeft, en derzelver aandagt nog ſteeds gevestigd houdt, terwyl het den uitſlag der Commisſie, tot het onderzoek van dit voorval geſchikt, te gemoete ziet. Dit heeft, buiten andere Geſchriften over dit onderwerp, wel inzonderheid het hier bovengenoemde Geſchrift te voorſchyn doen komen, 't welk bovenal de opmerking onzer Landsgenooten vordert, om zig een regelmaatig denkbeeld van dit Stuk eigen te maaken. ——— Eene voorafgaande Aanſpraak aan Z. D. H. ſtrekt grootlyks, om hem, met eene beſcheiden vrymoedigheid, te noopen, om geen gehoor te geeven aan verdervelyke Raadslieden; en den Staatsmannen, dien de bovenbedoelde Commisſie is opgedraagen, alleszins behulpzaam te zyn, ten einde hen in ſtaat te ſtellen, tot het behoorlyk volvoeren van hunnen last. Voorts is het Geſchrift zelve tweeledig; behelzende, eerst: „ Eene „ ontvouwing der beweegredenen van het verzoek des Am- „ basſadeurs van *Vrankryk*, mitsgaders van de Advyſen, De- „ liberatien, en andere Verrichtingen, welke op dat verzoek „ betrekking hebben gehad, tot de definitive Reſolutie door „ de

„ de Staaten Generaal genomen op den 3den October 1782."
In dit gedeelte gaat de Schryver na, het Rapport van Z. D. H., in zyne Memorie aan H. H. M. op den 7den October 1782 gegeeven, wegens de zaak van Brest, zo ten aanzien van de gemaakte schikkingen ter uitvoeringe, als met betrekking tot de oorzaaken of voorwendzels, die de uitvoering der Resolutie van H. H. M. verhinderd hebben. Onze Schryver, dit Rapport van stuk tot stuk ontleed, en zyne aanmerkingen deswegens bygebragt hebbende, schikt verder het tweede gedeelte van zyn Geschrift, tot een „ Vervolg der bedenkingen over de „ oorzaaken, of de voorwendzels, welke de Expeditie naar „ Brest hebben doen mislukken." De Schryver begint hier met eene algemeene bedenking over de ten allen tyde vereischte kundigheid van den toestand der Schepen, en derzelver verzorging, en 't geen hieromtrent ten aanzien van onze Schepen plaats had. Verder overweegt hy de Declaratien door de Officieren, den 5den October, aan den Vice-Admiraal *Hartsink* overhandigd; en, dezelven ter toetse brengende, toont hy, dat geen één der daarin voorgestelde Artykelen op zig zelven een genoegzaam beletzel was, waardoor de Schepen, op de ontvangen orde, niet naar Brest konden vertrekken. En laatstlyk besluit onze Schryver met Z. D. H. voor te draagen, in hoe verkeerd een licht veele zaaken gesteld worden, en hoe noodig het zy op alles een naauwkeurig onderzoek te doen; waarop hy zig ten slot indeezervoege uitdrukt.

„ Dusdanig, DOORLUCHTIGSTE VORST, is de toedragt eener „ gebeurtenis, in welke de spoorlooste eenzijdigheid, zorg- „ loosheid, slinksche streeken, oogluiking, kwaadwilligheid, „ halstarrigheid, ontrouwheden van allerlij soort, de geest van „ wederspannigheid, de verachting der wetten en van den „ Souverain, alle zaaken, die, geduurende den Oorlog, reeds „ zo veele rampen aan de Republick verwekt, en zo veele „ wettige klagten tegen de *directie* en het *gebruik* der Marine „ veroorzaakt hadden, zo baarblijklijk hebben doorgestraald, „ dat zulks alle de Bondgenooten bekommerd, de Natie ver- „ bitterd, en Europa verbaasd heeft. Het is derhalven de „ zaak van H. H. M. naar de Bewerkers van zodanige *Bedrij-* „ *ven* een naauwkeurig onderzoek te doen: Het is hunne „ zaak de Schuldigen van de Onschuldigen te onderscheiden, „ en deeze laatsten, zonder aanzien van persoon, zonder barm- „ hartigheid, te doen straffen. Die daad van recht en gestreng- „ heid zijn H. H. M. schuldig aan hun eigen geweeten, aan „ hun eer, aan hun goeden naam: Zij zijn die schuldig aan „ hun miskend, getrotseerd, gehoond en vertrapt gezag: Zij „ zijn ze schuldig aan de onteerde, verwrongen of geschon- „ den Wetten: Zij zijn ze schuldig aan de beleedigde, mis- „ handelde en te recht verbitterde Natie: Zij zijn ze schuldig „ aan een Bondgenoot, wiens hoop en verwagting men schan-

„ delijk heeft te leur gesteld: aan geheel Europa, het welk „ de oogen op ons gevestigd heeft; en, eindelyk aan het laa- „ te Nageslacht, het welk, uit het gedrag van H. H. M. in „ deeze gelegenheid, ten éénigen tijde beslissen zal, OF WIJ, „ IN HET JAAR 1783 NOG VRIJE LUIDEN WAREN, OF VERACHTE „ SLAVEN!"

JULIA, *door* Mr. RHYNVIS FEITH, *en verder eenig Mengelwerk van denzelfden Schryver. Te Leyden, by* C. v. Hoogeveen, Jun. 1783. *Behalven het Voorbericht* 231 *bladz. in octavo.*

De kiesche en zuivere minenhandel van *Julia* en *Eduard*, door den Heer en Mr. *Rhynvis Feith* alhier beschreeven, behelst eene by uitstek treffende liefdes-geschiedenis, in welker voorstelling de Schryver eene groote verscheidenheid van zeer aandoenlyke tafereelen gemaald heeft, die ons de reine Liefde, vergezeld van oprechte Godsvrugt, op veelerleie wyzen, in verschillende uitwerkingen, zo leevendig onder 't oog brengen, dat een aandoenlyk hart 'er ten gevoeligste door getroffen moet worden. De geheele inrigting van dit Geschrift, de manier van uitvoering, en de styl daarin gebruikt, maaken het tot een Meesterstuk in zyne soort. ——— Van een dergelyken aart is het hierby gevoegde *Mengelwerk*, bestaande uit eene verzameling van etlyke kleine Stukjes, die de tedere Min ten onderwerp hebben, en ons tevens tot den Godsdienst opleiden. Men kan des Autheurs denkwyze daaromtrent opmaaken uit zyn Mingesprek tusschen *Selinde* en *Mellfont*; dat tevens een voorbeeld van zyn schryfstrant in deezen verleent.

Selinde kan het denkbeeld niet verdraagen, dat *Mellfont* nog iets boven haar zou beminnen; en de sterkste uitdrukkingen van *Mellfont*, met opzigt tot alles wat in de Waereld is, kunnen haar gevoelig hart niet gerust stellen; dit brengt het volgende onderhoud te wege.

SELINDE.

„ En toch is 'er iets, dat gij meer dan uwe Selinde bemint?—

MELLFONT.

God alleen, mijne Dierbaare!

SELINDE.

En zo dra als gij dacht, dat de Liefde tot God onbestaanbaar ware met de liefde voor Selinde, zoudt gij mij zonder beraad...

MELLFONT.

Neen, Selinde! —— dit zou het gevolg van het diepste en rijpste beraad zijn. Mijne oogen zouden meer en bitterer traanen storten, dan ze immer geplengd hadden —— mijn hart zoude een geweldigen strijd hebben door te staan, —— maar dat hart zou geen rust weêr genieten voor dat ik u verlaten had, voor dat het geheele denkbeeld van u uit mijne ziel...

SE-

SELINDE.

Houd op, wreede! —— gij voleindigt mijne rampzaligheid. —— —— Ach! waarom, waarom moest ik kunnen beminnen, en eenen gevoelloozen aantreffen...

MELLFONT.

Eenen gevoelloozen? —— Ach! hoe weinig kent Selinde....

Twee onderhoorige Landlieden, die Mellfont over eene zaak, die geen uitſtel gedoogde, ſpreeken moesten, vertoonden zich op dit oogenblik aan den ingang van 't Priëel, en braken hier dit geſprek af. De een was een verdienstlijk Grijsaart, wien verſcheiden deugden, meer nog dan de achtbaare grijze hairlokken, die zijnen kaalen ſchedel omboorden, eerwaardig maakten —— de andere een deugniet, te gevaarlijker, om dat hij veel geest bezat, die, om winst te doen, geen middel ooit ſchandelijk vond.

Mellfont volgde hen —— terwijl Selinde, diep in gedachten verzonken, en telkens onder het plengen van een enklen traan, maar die uit het fijnst gevoel ontſprong, beurtlings den hemel aanſchouwde, en haar oog weêr op den grond, die overal het afdrukzel van den voet haars Minnaars vertoonde, hardnekkig vestigen bleef.

Na verloop van een half uur trad Mellfont het Priëel weêr in.

MELLFONT.

Wat is die Jaap toch een aartige geestige vent! Hoe zeer zoude ik hem voor zijnen ouden Buurman verkiezen! ——

SELINDE.

Dwaalſpraakt gij, Mellfont? —— Hoe, gij kunt een verachtelijken bedrieger boven een deugdzaam mensch ſtellen?

MELLFONT.

Deugdzaam —— ja! als gij wilt —— maar welk een geest zit in Jaap! Nooit ſpreek ik hem, of hij vermaakt mij. —— Welk eene koddige wending geeft hij aan alle zijne uitdrukkingen! Bij den anderen is alles even droog, even....

SELINDE.

Noemt gij de deugd, en de eerwaardigſte gevoelens, droog? —— Mellfont! miskende ik u dan tot op deezen rampzaligen dag geheel? —— Sedert wanneer is de achting de grondſlag der genegenheid niet meer in alle rechtſchapen harten? En wordt deeze achting uit het gezicht der volmaaktheden, die wij in een voorwerp ontdekken, niet geboren? —— Welk een verbazend onderſcheid is 'er tusſchen die beide Boeren niet? —— Hoe veel volmaakter is alles in den braaven Grijzaard!

MELLFONT.

Onderſcheid —— ja! —— Mooglijk in de daad zo groot niet als gij u verbeeldt.

SELINDE.

Als ik mij verbeelde? —— Grooter, duizendmaal grooter...

MELLFONT.

Dan tusſchen Selinde en God? ——

Selinde was verpletterd. ——Een blos van schaamte omtoog haar gelaat en boezem. —— Zij gevoelde haar ongelijk tot in 't binnenste van haar hart. Mellfont maakte geen misbruik van zijne overwinning. —— Hij vloog haar om den hals.

MELLFONT.

Mijne dierbaare Selinde! Wat zoudt gij 'er bij verloren hebben, zo ik u boven mijnen grooten Schepper bemind hadde! —— Eene al te groote tederheid voor mij, voor uwen gelukkigen, gevoelvollen Minnaar misleidde u, maar uw hart dacht recht. —— Onze liefde, kan ze dien naam draagen, zal ze duurzaam zijn, moet op hoogachting gegrond zijn — anders is 't eene bloote drift, —— eene door 't vuil der menschlijkheid verlagende drift. Ik beminde u, Selinde! om dat gij in mijne oogen het volmaaktste op aarde waart. — God is boven alle bevattelijke volmaaktheid tot in het oneindige verheven! —— De eigen rede, die mij mijnen God aan mijne Selinde doet voortrekken, kan u ten eenigen waarborge verstrekken, dat geen Meisje op deeze waereld ooit van mij boven u bemind zal worden. Geloof mij, buiten Godsdienst, is 'er geen bestendige Liefde, en hij, die niet bloost eene zwakke sterfelijke boven den Ongeschapen te stellen, zal nog minder zwarigheid maken, het voortreffelijkst hart voor eene ziel van klei te verlaten. ô Mijne Selinde! beminnen wij om eeuwig te blijven beminnen, en dat die van ons beiden, die het meest tot volmakinge van het voorwerp zijner liefde heeft toegebragt, den roem der grootste tederheid wegdrage.

Selinde weende nu op het hart van Mellfont traanen van blijdschap, gemengd met die der verhevenste schaamte —— eindelijk beurt ze haar hoofd op. ——

SELINDE.

Mellfont, gij bemint mij edeler, dan ik u gedaan hebbe. —— Neen! deezen hoogmoed kan ik mijzelven niet vergeven!

MELLFONT.

Selinde! —— God zal ze u vergeven! —— Eene liefde, die boven de vuurigste gedachte van den eersten Seraf onnadenkelijk verheven is, —— ook voor ondankbaren! —— behoort mede tot zijne volmaaktheden. —— Hij immers heeft ons elkanderen op deeze waereld doen ontmoeten. —— Ach! 't was om twee gelukkigen te maken! —— —— Selinde! zoudt gij iets aan dien God mistrouwen? —— ——

Selinde kon niet meer. —— Mellfont was geheel aandoening. —— Beiden zakten ze op hunne knieën neder. — Eene uitpuilende wortel ondersteunde hunne dooreengevlochten handen, en hun gemeenschaplijk gebed klom tot voor den troon der hoogste Liefde op."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling over het getal des Beestes. Openb. XIII. 18. *Door* JOHA. BEUN *Wed.* A. BOONEN. *Te Amsterdam, by* H. W. DE BRUYN 1783. *Behalven het Voorwerk,* 461 *bladz. in gr. octavo.*

Het nafpooren van het getal des Beestes heeft de Schryfster dezer Verhandelinge, natuurlyk, gebragt, tot ene gehele ontwikkeling van 't *Boek der Openbaringe van Joannes*; en daer uit is ontstaen een drietal van Verhandelingen, welken hier byeengevoegd zyn. De eerste gaet bepaeldlyk over *het getal des Beestes*, dus uitgedrukt* χξς, waeruit Mejuffrouw *Beun* het getal 606 maakt. Naer de gewoone telwyze der Grieken betekent χ 600, ξ 60 en ς 6. Onze Schryfster maekt hieruit het getal van 606 op deze wyze. „ De eerste letter daarvan maakt, met by-„ voeging van de twee anderen, volgens onze telling 606 „ uit, de laatste daar afgefneden, aldus 60 6. maaken de „ twee eersten te samen 60, en de laatste alleen genomen „ 6. Zo dat daarin die drie getalen, [te weeten 600, 60 „ en 6,] gevonden worden." En dit getal van 606 wyst ons dan juist aen het jaer 606, in 't welke de Roomsche Bisschop, *Bonifacius de III*, door Keizer *Phocas*, tot Algemeen Bisschop of hoofd der Kerke verklaerd werd; en dat by velen, gelyk ook door Mejuffrouw *Beun* geschied, gehouden word voor het geboortejaer, of de tyd der opkomst van den Antichrist: welks val of sterftyd zy dan ook, met andere berekenaers van dit tydstip, bepaelt op het jaer 1866, na het afloopen van 42 Maenden, of 1260 Prophetische dagen, die men voor zo vele Jaren houd. ——— Aen deze Verhandeling verknocht zich ene twede, die ten onderwerpe heeft den *Engel des Afgronds*; waer door de meeste Uitleggers den Antichrist verstaen; doch onze Schryfster verenigt zich eerder met die genen, welken oordelen, dat 'er *Mohammed* mede aengeduid worde; des de daertoe betreklyke omstandigheden, op dien grondslag, behooren tot de opkomst, de uitbreiding en de vernietiging van het Turksche Ryk; welk laetste, vol-

gens deze uitlegging, schoon niet bepaeld gelyktydig met den val van den Antichrist, echter niet lange daerna zal voorvallen. By de voordragt hiervan laet Mejuffrouw *Beun* zich in, in ene doorloopende ontvouwing van den gehelen inhoud der *Openbaringe van Joannes*; en, om den Lezer te gereder onder 't oog te brengen, hoe dezelve, volgens haer inzien, te verstaen zy, zo heeft ze aen deze Verhandeling gehecht, ene beknopte ontleding van het gansche Boek, ter duidelyker aenwyzinge, hoe de daerin voorgestelde zaken, naer 't begrip dat zy 'er van gevormd heeft, op elkander volgen. —— Ten laetste komt hierby nog ene derde Verhandeling over de *Vier Dieren*, strekkende ten bewyze, dat men door dezelven de *Vier Euangelisten* te verstaen hebbe; by welke gelegenheid ook het gezicht van *Ezechiël*, en dat van *Jezaia*, aengetekend *Ezech.* I en *Jez.* VI, benevens etlyke byzonderheden daertoe betrekkelyk, ontvouwd worden. Mejuffrouw *Beun* had dit, als ene onderstelling, reeds ingevlochten in hare voorige Verhandeling; doch, vermids de bredere ontvouwing hiervan wat omslachtig viel, heeft ze 't beter geoordeeld dit onderwerp, ten besluite, afzonderlyk te overwegen.

Zy, die in gene der vroegere Uitleggingen van het *Boek der Openbaringe van Joannes* kunnen berusten, nog steeds na ene betere uitzien, en daervan hun werk maken, vinden hier op nieuw stoffe voor hunnen onderzoekenden geest. Dat ze 'er voldoening in zullen vinden, durven wy hun niet belooven; alleenlyk kunnen wy, ten aenzien der uitvoeringe, zeggen, dat dezelve in eene vry geregelde orde voortgaet, en in verscheiden opzigten nieuw is: van waer deze uitlegging over 't geheel ook by anderen in vergelyking kunne komen. —— Wat wel byzonder het denkbeeld van Mejuffrouw *Beun*, nopens het *getal des Beestes* betreft; wy kunnen naeuwlyks denken, dat dit by velen toeval zal vinden. Om uit drie talletters, 600, 60 en 6, het getal van 606 op te maken, is ons te willekeurig, en te duidelyk geschikt om aen ene van achteren gevormde onderstelling dienst te doen: ook komt het ons niet waerschynlyk voor, dat de Heilige Geest, gelyk men dus wil, in 't opgeven van zodanig een getal, geoogd zou hebben, op ene misrekenende tydtelling, als die van *Dionysius*; welke men de *Gewoone Telling* noemt, die haren aenvang heeft te nemen met 's Heillands geboorte, doch, gelyk bekend is, enige jaren te kort schiet.

De

De Huis-uitlegger des Nieuwen Testaments. Door PH. DODDRIDGE, *D. en Prof der H. Godgel. te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neêrlandsch overgezet. Zesde Deel, Derde Stuk. Te Amsterdam*, by P. Meijer 1783. *Behalven den inhoud van dit Stuk, en de Registers over de drie laetste Deelen*, 323 *bladz in gr. octavo.*

Zo als wy het bovengemelde Geschrift van Mejuffrouw *Beun* doorbladerden, kwam ons dit laetste Stuk van den *Huis-uitlegger* in handen, 't welk des Hoogleeraers ontvouwing van 't *Boek der Openbaringe van Joannes* behelst; waerdoor we enigermate bepaeld werden, om de melding hiervan terstond te laten volgen. In de algemene goedkeuring, die dit Werk in deszelfs algemeen beloop heeft weggedragen, mag ook ongetwyfeld 's Mans laetste arbeid aen 't zelve deelen; daer hy 't met de eigenste oplettendheid en oordeelkunde voltrekt, waermede hy 't aengevangen heeft: —— Wat 's Mans gedachten over de daerin gegeven Profetische voorstellen betreft, hy houd zich, ten aenzien van derzelver beloop, grootlyks aen de schikking van den geleerden Mr. *Lowman*, die, zyns oordeels, „ ongetwyffeld de beste Uitlegger is van dit deel van het „ Nieuwe Testament, welke tans voor handen is." Voor het overige zyn 'er hem in dit Boek zo vele duistere stukken voorgekomen, dat hy enigen tyd in twyfel stonde, of hy 'er wel aentekeningen over zoude maken. „ Maer, op eene ernstiger en aendachtiger overlezinge, „ besloot ik, zegt hy, den Lezer allen hulp aen te bie„ den die in myn vermogen was, om hem in staet te „ stellen tot het begrip van deszelfs *algemeen oogmerk*, „ en hem te leiden tot die leerzaeme en gewichtige *on„ derrichtingen*, welke het met groote kracht en klaer„ heit oplevert; zonder zeer diep in te treden in een „ oordeelkundig onderzoek nopens die byzondere gebeurd„ tenissen, waertoe men mag denken, dat de verscheide„ ne *Profeetiën* betreklyk zyn." Uit dien hoofde heeft men in des Hoogleeraers aentekeningen geen achtervolgende ontvouwing van de geschiedkundige vervulling dezer Profetiën te zoeken; echter laet hy 'er zich hier en daer, veelal in navolging van opgemelden *Lowman*, over uit. Zie hier ondertusschen 't geen hy ons wegens het *getal des Beestes*, (waer van we boven gewag maekten,) voorstelt.

„ Onder alle de verschillende verklaringen, zegt hy, „ hier aen gegeven, welke alle op te tellen, en veel meer „ nog te beoordeelen, een al te uitvoerig werk zou zyn, „ vind ik geene, die my zo wel behaegt, als die van „ *Sir* ISAAK NEWTON, dat de woorden λατεινος en רומיִּח, „ *de man van Latium* of van *Romen*, waervan de *lette-* „ *ren*, als *talletters* aengemerkt, te samen 666 uitmaken, „ hier bedoeld zyn. En ik denke, dat dit getal hier „ gemeld wordt, om te kennen te geven dat de *verschy-* „ *ning* van die *magt*, wier ondernemingen 1260 *jaeren* „ zouden duuren, (vergelykt *Hoofdst.* XII. 6. *Aent. d.*) „ stond te gebeuren omtrend 666 jaeren na den schryftyd „ der *Openbaringe*, in 't jaer 96. En dit houde ik voor „ den *grooten sleutel*, waarmeê het *tydperk* van den *val* „ *van Babilon* te berekenen is, daer dus *de opkomst* „ *van het Beest* bepaeld wordt op het jaer 756 of daer- „ omtrent; wanneer de *Paus*, na de vernietiging van „ het *Stedehouderschap van Ravenna*, een *tydlyk Alleen-* „ *beheerscher*, dat is, in de Profeetische tael, *een beest* „ werd." In de opgenoemde Aentekening *d*, heeft de Hoogleeraer het volgende. „ Deze 1260 dagen zyn de jae- „ ren der *Pauslyke* Opperheerschappy. Mr. FLEMING „ (die de eer heeft, hierin gevolgt te worden van *Sir* „ ISAAC NEWTON en Mr. LOWMAN, schoon, zoo verre „ ik weet, niet genoemd door den *eersten*, wien de laet- „ ste erkent te volgen) onderstelt, dat zy begonnen zyn „ met het jaer 756, wanneer de *Fransche* Koning *Pepin* „ den Paus *het tydlyk gebied over Romen* vergunde, by „ de vernietiging van het *Stedehouderschap van Ravenna*, „ waeraen die Keizerlyke Stad voor een poos behoorde. „ Hierop werd de *Paus* het *agtste Hoofd van Romen*, „ en het tydperk, waarin hy zo blyven zou, eindigt om- „ trent het jaer 2016; of als men, (gelyk met reden „ geschiedt,) de *Profeetische jaeren* rekent op 360 dagen, „ omtrent het jaer 2000; 't welk hy meent, dat de aen- „ vang zal zyn van het *duizendjaerig Ryk*. FLEMING *of* „ *Resurr. p.* 120."

Deze telling van 666 jaeren heeft gewis dit voordeel, boven die van 606 jaeren, dat ze by het natuurlyke beloop der opgegeven talletters blyft; en als men de reden, die Mejuffrouw *Beun* bybrengt, tegen het zoeken van dit getal in de talletters van zekeren Naem, (die inderdaed niet geheel te verwerpen zyn,) laet gelden, zo zou men, den Naem daer latende, hier enkel op het getal der jaeren kun-

nen

ſten ſtaen blyven. Men zou dan dit getal kunnen aenzien als een getal van jaren; en 't dus, gelyk hier geſchied, kunnen nemen voor 't getal van jaren, dat 'er, na 't ſchryven der Openbaringe, tot op de verſchyning dier magt zou verloopen: 't welk dan het tydperk aenwyst, van waer de 1260 jaren aenvanglyk te tellen zyn; 't geen Mejuffrouw *Beun* zich ook voorſtelde in het opgegeven getal te vinden.

Leerredenen aan Christlyke Ouders, ter bevordering van eene goede opvoeding hunner Kinderen, door CHR. FR. ENGELMAN, *Predikant te Lampersdorf en Opziener van den Steinauſchen Kreits. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam, by* H. Keyzer. *Behalven het Voorwerk,* 243 *bladz. in octavo.*

Naer 't oogmerk van den Eerwaerden *Engelman* zyn deze Leerredenen geſchikt, tot ene ſoort van Huisboek; 't welk hem goed gedacht heeft op te ſtellen, ten einde brave Ouders 'er zich, in hunne Huislyke Godsdienstoefeningen, van zouden bedienen; en door 't lezen dezer Leerredenen opgeleid worden, om de opvoeding hunner Kinderen ernſtig gade te ſlaen, met het in 't werk ſtellen der daertoe vereischte maatregelen. 's Mans pogingen zyn van die natuur, dat ze daedlyk van nut kunnen zyn; vermids hy de hiertoe uitgekoozen onderwerpen met oordeel behandelt, zyne lesſen deswegens overtuigend voorſtelt en ernſtig aendringt; des men het gebruik van dit Geſchrift allen Ouderen wel moge aenpryzen. ——— De daerin vervatte Leerredenen zyn acht in getal; en dezelven gaen over de volgende onderwerpen. (1.) De groote dierbaerheid onzer Kinderen. (2.) De plicht der Ouderen, in de tegenwoordigheid van hunne Kinderen, zich betaemlyk te gedragen. (3.) De buitenſpoorige toegevendheid der Ouderen jegens hunne Kinderen. (4.) De al te ſtrenge opvoeding der Kinderen. (5.) De noodzaeklyke omzichtigheid der Ouderen, het ééne Kind meer genegenheid te betoonen dan het ander. (6.) Stervende Kinderen zyn Leeraers hunner Ouderen. (7.) Het dwaze en gevaerlyke by het wenſchen der Ouderen voor hunne Kinderen. En eindelyk (8.) ene beantwoording der vrage: Hoe moeten de Ouders het aenleggen, om hunne Kinderen voor de verleiding der Waereld te bewaren? ——— Zie hier het

hoofdzaeklyke van zyn antwoord op de laetstvoorgestelde vraeg, dat drieledig is.

„ I. *Tracht, dat uwe Kinderen in den waaren Godsdienst wel gegrond, en tot overtuiging in denzelven gebragt worden.* Ik versta hier, zegt zyn Eerwaerde, door den Godsdienst, niet alleen al dat geene, 't welk wy gewoon zyn de kennis van God, en de overtuiging van alle onze pligten jegens hem, jegens andere Schepselen en jegens onszelven, om dat Gods wil zulks van ons eischt, te noemen; maar ik begryp daaronder tevens de getrouwe en gemoedelyke beoeffening van alles wat wy naar den wil van God moeten doen en laaten. En wanneer wy het onderwys in den Godsdienst willen beezigen als een veilig middel, om onze Kinderen daardoor in staat te stellen, dat zy de magt der verleiding kunnen tegenstaan, moeten wy daarby voornaamelyk op drie stukken zien: *Dat zy alles wel begrypen, wat zy als Christenen moeten doen en laaten; dat zy leeren, hoe zy 't moeten beoefenen*; en eindelyk, *dat zy het zelve in de daad ook doen*: toeziende dat zy steeds *levendig overtuigd zyn, van de noodzaaklykheid van den bovennatuurlyken bystand van God, ter volbrenging van al het goede.*"

II. *Toont hun de Ondeugden alleen van haare gevaarlyke zyde.* Het verleidende schynschoon van kwaade voorbeelden is, gelyk onze Leeraer opmerkt, besmettend, en het veiligste voorbehoedzel daartegen is dit, wanneer men de ondeugd altyd van hare strafwaardige, gevaarlyke en schadelyke zyde vertoont. Om hieromtrent den besten weg in te slaan, *zullen wy ons beroepen op de beschryvingen en dreigementen in Gods woord; de uitkomst van de ondeugden toonen; en op het gedrag der waereld omtrent de godloozen leeren achten.*

III. *Toont hun de Deugden altyd in haare beminnelyke gedaante.* Ter versterkinge van het opgemelde voorbehoedzel, vervolgt de Leeraer, is 't ook noodzaaklyk dat de Ouders het tegendeel van 't voorgaande, de daadlyke beoefening van het goede den Kinderen recht aangenaam en recht beminnelyk trachten voor te stellen. „ Tot dat einde moeten wy hen; *Altyd op het welbehagen van God van het goede trachten oplettende te maaken, en daar by te onderhouden.* Daar benevens moeten wy mede gebruik maaken van *zyne uitdrukkelyke beloften, welke hy den vroomen en oprechten gegeeven heeft*: en laatstlyk *hun de uitkomst*

der

der deugd en der vroomheid hier, in de waereld door voorbeelden toonen."

Zyn Eerwaerde breid deze denkbeelden kortlyk uit, en doet zien, hoe Ouders, hunne Kinderen dus gewapend hebbende, op goeden grond mogen hoopen, dat zy, door Gods hulp, niet alleen ſtryden maer ook overwinnen zullen.

Stichtelyke Overdenkingen en Alleenſpraken tot bevordering van een redelyk Kristendom. Door Dr. G. FR. SEILER, *Hoogl. der H. Godgel. te Erlang. Naar den vyfden druk, uit het Hoogduitsch vertaeld. Eerſte Deel. Te Leeuwarden, by* G. Tresling, 1783. *Behalven het Voorwerk* 368 *bladz. in gr. octavo.*

Aen Schriften van die natuur is maer al te veel eigen, dat zodanige Overdenkingen en Alleenſpraken, ſchoon geſchikt ter bevorderinge van den practicalen Godsdienst, meer voorkomen als uitwerkzelen ener ſterke aendoening des harte, dan als gevolgen ener verſtandige overweginge. Hier uit vloeit niet zelden voort, dat ſoortgelyke Schriften, hoewel geenzins te laken, in zo verre zy het gemoed tot den Godsdienst opleiden, echter niet zeer voldoen aen hun, die gewoon zyn, hunne Godsdienſtige aendoeningen met verſtandige overwegingen te paren; om de werkzaemheden van het hart met die van het verſtand hand aen hand te doen gaen. Vermids zy nu dit menigwerf in zulke Schriften, daer ene verhitte verbeelding meer dan een verſtandig overleg in doorſtraelt, niet vinden, zo loopt een Boek, onder een tytel van die natuur, groot gevaer van onder dit ongunſtig vooroordeel te vallen. Dan hiertegen durven wy den Lezer, met opzicht tot dit Werk van den Hoogleeraer *Seiler*, wel waerſchouwen. Het behelst ene reeks van Godsdienſtige beſpiegelingen over een groot getal van onderwerpen, naer verſchillende ſtaten en omſtandigheden geſchikt; van welken men zich, met ene oordeelkundige keuze, in velerleie toeſtanden, nuttig kan bedienen. Ze zyn gemoedelyk en ſteunen tevens op beredeneerde gronden, welken, en, de Natuur, en de Genade aen de hand geven; dienende zo tot opwekking, verlevendiging en verſterking in ene oprechte Godsvrucht, als ter aenmoedigínge, opbeuringe en vertroostinge in 't bewandelen van den weg van ware Heiligmaking, door Gods genade-

ryke onderſteuning in Jezus Christus. —— Tot een ſtael van des Autheurs denkwyze ſtrekke zyne volgende voorſtelling van *den zin, in welken ieder Christen het* Onze Vader *geduuriglyk behoort te bidden*, dat zyn Hoogeerwaerde kortlyk aldus uitdrukt.

Onze Vader, die in de hemelen zyt! Eeuwige, almachtige, goedertierene God, van wien het heelal afhangt, diens de hemel is ende de aarde, met alles, wat in en op dezelve is.

Uw naam werde geheiligd. Ach dat deeze Uwe hooge eigenſchappen recht erkend, van alle Uwe ſchepzelen geprezen, van ons menſchen, ook van my, door eenen heiligen wandel verheerlykt wierden.

Uw koningryk kome. Uwe kristelyke kerk werde, hoe langs hoe meer, onder alle volken uitgebreid, onder ons bevestigd, en Uw onzienelyk ryk, in gerechtigheid, vreede en vreugde in den Heiligen Geest beſtaande, werde ook geduurig in myn hart opgerecht.

Uw wil geſchiede, gelyk van de Engelen en uitverkorenen *in den hemel, alzoo ook* van ons *op aarde*: dat wy in Uwe geboden wandelen, aan Uwe leiding ons lydzaam onderwerpen, en met eene ſtille bedaardheid al het overige van U verwachten.

Ons dagelyks brood geef ons heden. Niet om overvloed, maar om onze nooddruft bidden wy. Schenk ons gezondheid, neering, geluk, eer, vreede en vergenoegdheid, zoo veel als U behaagt, en met het waare welzyn van onze zielen beſtaanbaar is.

Vergeef ons onze ſchulden, gelyk ook wy vergeven onzen ſchuldenaaren. Hiermede vergeef ik allen, die my beledigd hebben. Ach! vergeef my, om Kristus wil, de groote ſchuld myner zonden, geef my een verzoenlyk hart, en door het geloof vreede in myne konſciëntſie.

Leid ons niet in verzoekinge. Staa my, ende alle Kristenen, by, in de veele verzoekingen van dit leven, dat wy door vrees noch liefde, door overvloed noch gebrek, tot zonde verleid werden. Laat de verzoeking niet gaan boven ons vermogen.

Maar verlos ons van den boozen, van al het kwaad, en 't geen voor ons heil nadeelig is.

Want Uw is het koningryk. Gy zyt de groote Regeerer der weereld, en vooral van Uwe kerk op aarde. Van U alleen kan, ende mag ik dit alles, en voorts al wat my ontbreekt, verwachten.

Uwe is de kracht ende de heerlykheid, in eeuwigheid. Amen.

Het

Het waare oogpunt, waaruit, naar de Leere des Bybels, het leerstuk van CHRISTUS *Verzoendood moet beschouwd en beoordeeld worden. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Hage, by* C. Plaat, 1783. *In gr. octavo*, 70 *bladz.*

Volgens den Schryver van dit Stukje, heeft men, naer de leere des Bybels, zyne gedachten over den dood van Christus indezervoege te leiden. „ Het eerste, eigenlyke en hoofdoogmerk van *Christus dood was zyne Opstanding*. Hy moest sterven, ten einde hy weder op„ gewekt konde worden. *Zyn dood was noodzaaklyk om* „ *zyner Opstandinge wille.* Dit is het *waare Punt*, van „ waar wy moeten uitgaan. Nu gebruikt de Godlyke „ Wysheid *deezen dood van Christus*, *om zyner Opstandinge* „ *wille reeds noodig*, slechts verder *tot een waarschouwend* „ *Strafexempel en tot een gerustftellend Verzoenoffer voor* „ *ons Menschen*. En hier toe wierdt verder niets gevor„ derd, dan, *eensdeels*, eene plechtige verklaaring Gods „ aan de Menschen: dat *deeze Dood*, om andere redenen „ reeds noodig, tevens *een Strafexempel en Verzoenoffer* „ *voor ons zoude zyn*; en, *anderdeels*, de vrye goedkeu„ ring van Jezus tot deeze gebruikmaaking van zynen „ dood. Dan, dat God den dood van Christus ten voor„ deele van beide oogmerken gebruikte, geschiedde geen„ zins, om dat zulks *aan Gods zyde noodig was*, maar „ *alleen*, *om dat het aan 's Menschen zyde vereischt wierdt*. „ Enkel en alleen, ter bevordering onzer ruste en ter on„ zer verbeteringe, gevolglyk ter staavinge onzer geluk„ zaligheid, welke het oogmerk is, het welk de Christ„ lyke Openbaaring zoekt te bereiken, verklaarde God, „ met goedkeuring zyns Zoons, zynen dood te gelyk „ voor eene plaatsvervullende Straffe, ter voldoeninge „ voor onze zonden, en gebruikte eenen dood, reeds om „ andere redenen noodzaaklyk, tevens tot een verbete„ rend Strafexempel en tot een gerustftellend Verzoenoffer „ voor ons." ——— Dit begrip ontvouwt de Schryver in 't breede, en tracht deszelfs gegrondheid door aengevoerde bewyzen te staven. Veelligt zal zyne voorstelling by sommige ingang vinden, nadien ze op ene schrandere wyze uitgewerkt is; maer 't gewoone lot der Schryveren, die een middelweg tusschen twee twistende partyen inslaen, gelyk de Autheur hier doet, is, dat ze aen geen van beiden voldoening geven.

Gebeden en Overdenkingen ten dienste van de openbaare en huisselyke Godsdienstoefening, *door* G. J. ZOLLIKOFFER, *Predikant der Euangelisch Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch overgezet. Tweede Stuk. Te Amsterdam*, *by de* Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 1783. 269 *bladz. in gr. octavo.*

Dit tweede Stuk is op ene soortgelyke wyze ingerigt als het eerste, waervan wy voor enigen tyd gewag gemaekt hebben, met mededeeling van een voorbeeld uit het zelve (*). 't Zy derhalve voor tegenwoordig genoeg nopens dit Stuk nog te melden, dat het zelve inzonderheid bestaet uit Voorschriften, die tot deze en gene plegtige gelegenheden behooren; waer in jonge Leeraers ene goede handleiding vinden, tot het maken van daer toe betrekkelyke Opstellen. De tyden en omstandigheden, waerop in dezelven geoogd word, zyn, de bediening des Heiligen Avondmaels, het Kersfeest, Nieuwjaersdag, het Lyden en de Begraving onzes Heilands, het Paeschfeest, het feest der Hemelvaert van Jezus, het Pinxterfeest, de gewoone Vast- en Bededagen, mitsgaders het feest der Kerkhervorminge. Hierby is nog gevoegd ene aenneming van jonge lieden tot het Heilig Avondmael, benevens een Formulier tot inzegening des Huwelyks, en een Formulier om de Ouderlingen of Opzienders der Kerke te bevestigen.

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 544.

Eerste Proeve voor Kinderen, *ter beantwoording der Catechetische Vraagen*, *opgesteld door den Wel Eerw. en zeer Gel. Heer* JAN MULDER, *in leven rustend Leeraar in de Luthersche Gemeente te Amsteldam*, *en Lid van het Koninglyk Genootschap te Stokholm*, *opgericht ter voortplanting en verdeediging van het Christendom. Door* J. F. SCHEFFER, *Leeraar by de voornoemde Gemeente te Alkmaar. Te Amsterdam*, *by* A. Eichhorn, 1780. *Behalven de Voorreden*, 154 *bladz. in gr. octavo.*

Tweede Proeve voor bejaarde Leerlingen, *als boven. Te Amsterdam*, *by* J. Ammeling, 1783. *Behalven de Voorreden*, 402 *bladz. in gr. octavo.*

Met de ontvangst der *tweede Proeve* is ook de voorige, schoon reeds in 't jaar 1780 uitgegeeven, ons eerst ter

-komen. Wy hebben ze thans byeengevoegd, -ot elkander betrekking hebben; zynde, ge- -wyst, de eerste geschikt voor Kinderen, bejaerde Leerlingen. Beiden zyn ze -kende Catechetische Vragen, van den , die de Eerwaerde *Scheffer* in de eer- -oord op ene wyze, voor welken de Kin- -yn: terwyl de tweede Proeve dient, om, r uitgewerkte beantwoording van die zelfde -ulken, die tot meer jaren van onderscheid ge- , ene breedere onderrichting te verleenen. Naer -g, door den Eerwaerden *Mulder* in zyne Vragen -n, verdeelt zich dit onderwys in drie voorname deelen. Het eerste gaet over den Godsdienst en de -ige Schrift. Het tweede behandelt het kennelyke van -od in zyn bestaen, eigenschappen en werken; de leer- stellingen nopens Gods schepzelen, de Engelen en Men- schen, benevens 's Menschen Zonden, val en de gevol- gen van dien; de kennis van Jezus Christus in zyn per- soon, naturen, staten en ampten; mitsgaders de leer we- gens den Heiligen Geest, naer zyn persoon en genadewer- kingen. En eindelyk strekt het derde of laetste deel ter voordragte der Zedeleere, met aenwyzinge hoe zy, die, op deze zuivere grondbeginselen van geopenbaerde kennis, hun geloof en Godzaligheid bouwen, en daerin volharden, ten euwigen leven uitverkoren zyn, terwyl het volhar- dend ongeloof de oorzaek van de verwerping tot de eu- wige verdoemenis zy. Aen 't hoofd dezer Proeve is een *kort ontwerp van de waerheden der zaligmakende Leere* ge- plaetst; in 't welke het verband dezer Leerstellingen, by manier ener beknopte ontledende schetse, kort en duidelyk onder 't oog gebragt word.

Deze manier van een catechetisch onderwys, naer een aengeschakeld leerverband der waerheden van den Gods- dienst, te geven, schynt, onder de Broeders Lutheranen, iets nieuws geweest te zyn, in de dagen van den Eer- waerden *Mulder*, althans hier te Lande; en 't is ons voor- gekomen, dat ze 'er nog niet algemeen in zwang is. Hun- ne catechetische oefeningen zyn en blyven veelal geschikt, naar de leiding van den *kleinen Catechismus van Lutherus*; die intusschen, hoewel ook ingericht naer 's Mans oog- merk, in beantwoording aen de toenmalige omstandighe- den, echter niet kan strekken, om den Leerling een gere- geld verband der Godsdienstige waerheden in te boeze- men:

men: dan ene oude vooringenomenheid en de voldurende gewoonte schynt hierin grootlyks de overhand te hebben. Evenwel is 't 'er zo mede gelegen, dat deze en gene Leeraers dier Gezintheid, het verkeerde daervan bevroedende, en een beter aeneengeschakeld onderwys den voorrang gevende, gelyk de Eerwaerde *Mulder*, reeds gebruik maken van hunne eigen byzondere leerwyze, zo als zy dezelve bekwaemst oordeelen, om den Leerling de Godsdienstige waerheden in derzelver zamenhang te leeren kennen. Een openbaer voorbeeld hiervan heeft de Eerwaerde *Deiman*, diestyds nog Leeraer in de Luthersche Gemeente te Utrecht zynde, gegeeven, met de afgifte van een *Kort Samenstel der Kristelyke Leere*, by wyze van korte Stellingen, met daer achter gevoegde Vragen, tot die Stellingen betrekkelyk; mitsgaders van zyne *Katechetische Aanleiding tot de kennis der Christelyke Leere*; welke beide Geschriften naer ene vierledige hoofdverdeeling geschikt zyn. Na ene voorbereidende ontvouwing van de Christelyke Leer, in derzelver oorsprong, enz. word derzelver inhoud voorgedragen, als behelzende „ ene genoegzame onderrichting, (1.) *van God*, de oorzaak onzer „ Zaligheid. (2.) *Van den Mensch*, den geroepenen erfgenaam der Zaligheid. (3.) *Van de Schikkingen*, welke „ God gemaakt heeft om ons zalig te maaken, en (4.) „ *van het gedrag des Menschen*, indien hy zalig wil worden." De Eerwaerde *Deiman*, alle andere soorten van onderwyzingen in hare mindere of meerdere waerde latende, oordeelde dat het hem vry stond hierin zyn eigen weg te bewandelen. „ Zo lang 'er," zegt hy daerom in zyne Voorreden, „ zo lang 'er geen vast Leerboek met „ algemeene goedkeuring in onze Gemeentes is aangenomen, moet het, myns oordeels, ieder Leeraar, is hy „ anders slechts getrouw aan de Waarheid die hy belydt; „ en voorzichtig genoeg eene goede keuze te treffen, vry „ staan, by de Onderwyzing zulk een Leerboek te verkiezen, dat hy daartoe meest bekwaam oordeelt."

Op dat eigenste spoor treed ook in dezen de Eerwaerde *Scheffer*, en bedient zich, ter ontvouwinge zyner Kerkleere, van de welingerichte leiding der Catechetische Vragen, waervan de in de Luthersche Kerke hooggeachte *Mulder*, in zyne huiselyke Catechisatien, geduurende zyn leven, gebruik gemaekt heeft. Zyn Eerwaerde toont, in beide deze Proeven, met het beantwoorden dier Vragen, dat hy zeer geschikt is tot deze soort van onderwyzing,

daer hy zyne antwoorden by uitſtek naer de onderſcheiden vatbaerheid heeft ingericht, en zich, naer vereisch der zaken, beknopt en onderſcheidenlyk uitdrukt. In de onderwyzinge zelve houd zyn Eerwaerde, gelyk hy in de Voorreden, (waerin hy een verſlag van deze zyne onderneming geeft,) meld, dien voet, dat hy de Leerlingen niet verbinde, om zyne antwoorden van buiten te leren, en dezelven dus op te zeggen. Hy vordert veel eer van hun, dat ze deze zyne antwoorden met aendacht lezen en herlezen, om zich de daerin voorgeſtelde denkbeelden eigen te maken; en dan ſtrekken zyne verdere mondelyke ondervragingen, om hen deswegens nader te onderrichten, en tot ene gegronde kennis op te leiden: ten einde het dus niet zo zeer op hun geheugen te laten aenkomen, als wel hun alle aenleiding te geven, om hun eigen oordeel werkſtellig te maken; dat ongetwyfeld ene aenpryzenswaerdige manier van catechizeeren genoemd mag worden; als waerdoor men het Verſtand der Leerlingen geſtadig kan ſcherpen. Dit kan op den hier geleiden grond met wezenlyke vrucht geſchieden. Wanneer de Kinderen naer de eerſte Proeve onderwezen zyn, en dit zelfde onderwys, als ze tot meer jaren van onderſcheid gekomen zyn, weder herhaeld, breder uitgebreid en nader ontvouwd word, is zulks natuurlyk geſchikt, om hun ene geregelde kennis der voorgeſtelde Leere in te prenten.

Men kan derhalve gegrond verwachten, dat de poogingen van den Eerwaerden *Scheffer*, indien ze voorts door zynen Kerkenraed onderſteund worden, en ingang vinden by de Leden zyner Kerke, daedlyk zullen ſtrekken ter bevorderinge van den aenwas van kennis in zyne Gemeente; het groote doelwit dat zyn Eerwaerde zich hierin voorſtelt.

Schetze der eenvoudigſte bewijzen voor de waarheid van den Christelijken Godsdienst, naar den Socratiſchen Leertrant. Te *Amſterdam*, *by* de Wed. J. Döll, 1783. *Behalven de Voorreden*, 79 *bladz. in gr. octavo.*

Het gewigtig bewys voor de waerheid van den Christelyken Godsdienst, ontleend uit deszelfs voortreffelyken inhoud, word hier in een overtuigend licht geplaetst, en door het geſchiedkundig bewys ten krachtigſte verſterkt; ter onwraekbare verzekeringe, dat Jezus waerlyk van God ge-

gezonden, en zyne Leer ene Godlyke Leer is. Aen dit trapswyze voortgaende betoog is ten laetste nog gehecht ene beantwoording der tegenbedenkinge, afgenomen uit den geringen invloed, welken die Leer veelal op derzelver belyders heeft. Het een en 't ander is met een welwikkend oordeel uitgevoerd; het welk dit Geschrift met regt ene plaets doet verdienen, onder dat slag van Schriften, die ter verdediginge van de Christelyke Leere strekken.

ANDREÆ BONN, Anatomes et Chirurgiæ in Illustri Amstelredamensi Professoris, descriptio Thesauri ossium morbosorum Hoviani, cui adnexa est Dissertatio de CALLO. Amstelrædami apud. *J. C. Sepp*, 1783. in 4to. 200 pp.

De verzameling van Zieke Beenderen, die dit Kabinet uitmaaken, is de eerste en eenigste, tot nog toe, welke dus beschreeven het licht ziet. ——— De Heer J. HOVIUS, oudste Geneesheer in Amsterdam; een Man, die zyn gantsche werkzaame leven, ten nutte van zynen Evenmensch, en tot bevordering der Genees- en Heelkunde, besteed heeft; en die, geduurende den tyd van dertig jaaren, geen moeite nog kosten gespaard heeft, om het grootste gedeelte deezer leerzaame, en ter verkryging eener grondige kennis, van de waare natuur der Been-Ziekten, zo nuttige stukken, byeen te vergaderen, besloot, in den jaare 1772, deezen geheelen Been-Schat aan het Chirurgyns-Gilde te schenken; met dat pryswaardig oogmerk, om tot algemeen nut der Heelkundigen te dienen.

De Heer BONN, kort te vooren tot Hoogleeraar in de Ontleed- en Heelkunde aangesteld, maakte 'er tot dat nuttig oogmerk terstond gebruik van, en vermeerderde deeze Verzameling, door het byvoegen van verscheiden zeldzaame stukken, die van tyd tot tyd zig aan zyn ontleedend onderzoek, en onvermoeide nasporingen, opdeeden. Verscheiden der' beroemste Heelmeesters volgden dit loflyk voorbeeld, en verrykten, door dergelyke geschenken, deeze Verzameling.

Het getal wies tot over de vyfhonderd voorwerpen, die thans in een kostbaaren en geslooten Kas, door Heeren Burgemeesteren daartoe geschonken, op de Chirurgyns Gilde-Kamer bewaard, voor een ieder te zien zyn.

De beroemde Hoogleeraar BONN ondernam, vervolgens, dee-

deeze uitmuntende Verzameling in de gevoeglykſte orde te ſchikken en te beſchryven, en tragtte deeze beſchryving, zo veel mogelyk, op te helderen, en voor hun, die zig op de Genees- en Heelkunde toeleggen, nuttig te doen worden, door aanhaalingen van waarneemingen, die met de beſchreeven ſtukken overeenkomst hadden. ——— In deeze zo nuttige als gewichtige onderneeming, is de Hoogleeraar zo wel geſlaagd, en heeft zyn ontwerp zo meesterlyk uitgevoerd, dat wy ons van de goedkeuring, die deeze geleerde arbeid, by Kenners in ons Land zo wel, als by Buitenlandſche Geleerden, zal wegdraagen, volkomen verzekerd houden. ——— Des wy, in ſtede van met welverdiende loftuitingen ons in te laaten, ons alleen zullen vergenoegen met onzen Leezer de orde, waarin de voorwerpen door zyn Hooggel. geſchikt en beſchreeven voorkomen, mede te deelen.

Voor eerst. *De Beenziekten van de Ruggraat*, en wel van N. 1 tot 14, over de Scheefheid; van N. 15——26, over de Bochelwording, en van N. 27——31, over de geſpleeten Ruggraat.

Ten tweeden. *De Beenziekten der Geleedingen.* Van N. 32——36, komen de ontwrichtingen van den Schouder voor; van N. 37——70, de ontwrichtingen van de Heup, en mankgaan; van N. 71——77, de ontwrichting van het Scheen-Been; van N. 78——94, de zwelling en beenbederf der Geleedingen; en van N. 95——146, de gewrichts-verſtyving en vastgroeijing.

Ten derden, *De Beenziekten, van uitwendige oorzaaken.* Hier heeft de Hoogleeraar wederom de volgende ſchikking gemaakt; —— van N. 147——162, beſchryft hy de Bekkeneels-wonden en Breuken; van 163——263, de Breuken der overige Beenderen; en van 264——287, de Beenbreuken van Dieren.

Ten vierden. *Beenziekten, van inwendige oorzaaken.* Van N. 288——302, de weekheid der Beenderen; van 303—307, de vaste Beengezwellen; van 308——329, de ſchubbige Beengezwellen; van 330——332, de doornagtige; van 333——337, de ſponsagtige Beengezwellen; van 338——345, de ſponsagtige gezwellen van het Beenvlies; van 346——356, het Beenbederf; van 357——379, de Beenziekte door Venusſmet; en van 380——388, de Beenziekte door Scheurbuik.

Ten vyfden. *Voorbeelden van natuurlyke afſcheiding van* be-

bedorven Beengedeelten, welke van N. 389—438, zeer naauwkeurig beschreeven worden.

Ten zesden. Van N. 439—444, komen *de aangebooren Ligchaams-gebreken* voor, en

Ten Zevenden, geeft de Hoogleeraar nog eene *beschryving van verscheiden voorwerpen*, als van onvoldraagen Kinderen, Beenderen, Nieren- en Blaas-Steenen, en gedeelten van Dieren.

Wie zoude geen lust hebben, eene naauwkeurige Beschryving van zulk een aantal voorwerpen, die door de bygevoegde Waarneemingen van den Hoogleeraar BONN zo veel licht over de kennis en de waare natuur der Beenziekten verspreiden, te leezen!

Inzonderheid, echter, bevat deeze Been-schat een menigte van voorbeelden, om den waaren aart en de wyze der natuurlyke afscheiding, en de groeijing van nieuw been, te verklaaren.

Dit laatste gaf dan ook eene aanleiding aan den Hoogleeraar, tot het opstellen eener Verhandeling, over het zogenaamd *Been-eelt* of *Been-weer*, zynde die nieuwgevormde Beenstof, die de gebrooken Beenderen herëenigt, en by de meeste Beenziekten mede waargenomen word.

Daar wy ondertusschen de reeds aangekondigde Nederduitsche Vertaaling deezer Verhandeling, nevens die der beschryving van dit Been-Kabinet, met verlangen te gemoet zien, —— zal het den Neederduitschen Leezer gewis niet onaangenaam zyn, hier vooraf een kort en zaakelyk uittrekzel deezer, met veel oordeel geschreeven, Verhandeling, aan te treffen.

Naardien het Latynsche Kunstwoord, *Callus*, niet minder dubbelzinnig is, dan in onze taal, *Been-eelt* of *Been-weer*, om den aart deezer nieuwe Beenstof uit te drukken; —— voor zo verre dezelve, by de Schryvers over dit onderwerp, beschreeven word onder de verschillende benaamingen en gedaante van Beenig-sap, Lym, Vleesch, Kraakbeen en Been, welke geen van alle iets vertoonen, dat naar een dik, vast en buigzaam *eelt*, of leder, gelykt, —— zo begint de Hoogleeraar met het dubbelzinnige daar van te doen opmerken; terwyl hy tot de verscheidenheid, onder welke de groeijende Beenstof voorkomt, overgaande, de inderdaad naar *eelt* of *leder* gelykende natuur van deeze *Callus* aantoont, en bevestigt.

Men heeft, tot hier toe, volgens de gevoelens der beroemste Mannen, den oorsprong en de groeijing van het Beenweer,

weer, aan het Beenvlies, — of aan een uitgeſtort lilagtig vocht, toegeſchreeven. — Dan onze geleerde Schryver ſtemt wel toe, dat, by een Beenbreuk, zwelling van het Beenvlies geſchied; — als mede, dat 'er, by eene verſche breuk, eene uitſtorting van vochten, — ja ook zomwylen aanhoudende lekking, by een verouderde Beenzweer, plaats heeft: — maar hy vermeent reden te hebben om vast te ſtellen, dat dit uitgeſtort vocht, de gebrooken beenſtukken omringende, nooit lilagtig verdikt, en op deeze wyze de Beeneindens zamen lymt; — en dat ook zulk een lym nimmer in een onbewerktuigd nog bewerktuigd Kraakbeen overgaat. — Zyn Hooggel. mistrouwt hieromtrent de waarneemingen in Lyken, die het oog bedriegen kunnen.

Het onderzoek der t' zamengeſtelde Breuken en Beenwonden, by leevendige Menſchen, leert gantsch iets anders: — 'er groeit in den omtrek der gebrooken Beenſtukken, een *Vleesch*, 't welk zig eerst als *graantjes* of *heuveltjes* opdoet, — waarin men, met het gewapend oog, kloppende bloedvaatjes waarneemt: — dit vleesch vult allengskens de wond, — ſtoot de verſtorven Beeneinden af, — hereenigt de overige gezonde Beengedeelten: — terwyl ook dit vleesch in een Beenwond of Beenzweer weelderig kan uitſpatten. Dit zelfde word zo wel aan de Beenderen van het Hoofd, als der uiteinden, waargenoomen.

Dit *Beenvleesch*, 't welk niet zo zeer van het Beenvlies voortgebragt word, als wel van vaten, die tevens uit het gezonde been groeijen, ondergaat vervolgens eene merkbaare verandering; namentlyk het verdikt, word vaster, en van eene waarlyk *eelt-* of *lederagtige*, vaste, en tevens buigzaame, natuur: — dus vind men het, allerduidelykst, by aanmerkelyke bekkeneels- wonden, en afſcheidingen van beenſtukken van het hoofd. — Wanneer dit leder nog week en vleeschagtig is, ziet men duidelyk de herſen-ſlagaderen kloppen: maar, wanneer het ſteviger word, kan men die klopping alleen door 't gevoel onderſcheiden. — By deezen overgang van *Vleesch*, in *Eelt* of *Leder*, verdwynen ook de Vleesch-heuveltjes aan de oppervlakte; en deeze krygt de gedaante van een glad en geſpannen lidteken.

Een dergelyke *Vleesch-* en *Eelt-groeijing* heeft plaats by natuurlyke afſcheiding van het verſtorven beengedeelte, ook naa afzettingen. — Een nieuw Beenvleesch ſtoot

als dan het doode af; en fluit, vervolgens, den Beenftomp, dien het als een nieuw gegroeid Beenvlies overdekt.

Dat nu dit vastgeworden Beenvleesch, voor en aleer het been word, eerst in den ftaat van *Kraakbeen* overgaan zoude, gelyk anderen, uit proeven, met Dieren genoomen, afgeleid hebben, meent de Hoogleeraar BONN dat door Heelkundige Ondervindingen, of door Ontleedkundig Onderzoek in Menfchen, tot nog toe, niet is beweezen geworden: —— terwyl die beroemde Mannen, die proeven op viervoetige Dieren en Vogelen genoomen hebben, geen gewag maaken van zulk eene waargenoomen Been-vleeschgroeijing, die in Menfchen evenwel onbetwistbaar is. —— Hier leert de ondervinding in opene en zaamgeftelde Beenwonden, het geen daar, door de bekleedzelen heen, niet konde gezien worden. —— 'Er zyn daarenboven geen Heelkundigen, die betuigen een waaren kraakbeenigen aart, in het Beenweer by een Mensch, te hebben gezien.

De vergelyking met het *Eywit*, of *Glasvocht* van het oog, welke door hette ftollen, beflist niets, zegt de Schryver, om aan te toonen, dat zulk Kraakbeen niet, dan een geftolt lymagtig vocht, zyn zoude. —— Deeze dierlyke deelen zyn bewerktuigd, en vol vaten en vliezen, offchoon onzichtbaar: — het is eveneens met het Kraakbeen en met het Beenëelt gelegen. —— Het natuurlyk Kraakbeen *is* niet, maar *gelykt* flegts naar een geley, 't welk ALBINUS reeds te vooren heeft beweerd en beweezen.

Het onvolkoomen Beenëelt gaat evenwel naderhand in been over. —— Dit gefchied, volgens onzen Schryver, niet op dezelfde wyze, als by de natuurlyke Beengroeijing der Kinderen: —— neen, maar in het verdikte en vasterwordende lederagtige Beenëelt, beginnen zig alom Beenvezeltjes te vormen, te verlengen, zaam te vlechten, en op een te groeijen; waardoor dan dit eelt, zonder noodig te hebben eerst Kraakbeen te worden, in Been overgaat. —— *Beenvlies* en *Kraakbeen* zyn van een onderfcheiden natuur, zelf van de eerfte vorming in de tedere vruchtjes af, wanneer reeds het Beenvlies en Kraakbeen beide aanweezig zyn, om het toekoomend Been uit te maaken, waar de een van de andere niet voortgebragt wordt.

Het volkoomen en hardgeworden *Beenëelt* is, ondanks deeze verfchillende vorming en oorfprong, egter niet minder

der *waar been*, —— bewerktuigd, gelyk het overige Beengestel, — en bestaat uit vezelen, — bevat merg, — is in deszelfs oppervlakte meestal met een oneindig getal gaatjes doorboord, tot doorlaating der bloedvaatjes, — is met Beenvlies omkleed, en ontvangt daarvan die bloedvaten; groeit dus met het been, en is aan dezelfde gebreken als dit onderworpen.

Op deeze wyze groeijen gebrooken Beenderen wederom te zamen; zonder eigentlyk, gelyk men te vooren gemeend heeft, zamengelymd te worden.

Dus wordt het verlies van eenig beengedeelte door nieuw been aangevuld, zonder dat de holle zweer ooit door stollend lym gevuld word gevonden. —— In het een en ander deezer gevallen, hangt het spaarzaamer door de natuur gebezigde, of onregelmaatig uitgespreide Beenweer, niet af van een uitgestort, gestold, lilagtig vocht, maar van den meer of minderen overtolligen vleeschgroei in den omtrek der beenscheiding; en dit hangt, by de Beenbreuken, voornaamentlyk af van de onrustige of te vroegtydige beweeging des Lyders, en van de dragt zyns Ligchaams op de nog onvoltooide verharding deezer nieuwe beenige zelfstandigheid.

De nieuwe Heupkommen, naa voorafgaande ontwrichting gebooren, worden op dezelfde wyze gemaakt, door het vormen eens, eerst vleeschigen en vliezigen, daarna eeltagtigen en in been veranderden, rand deezer nieuwe geleeding-vlakte, die mede door geen tot onbewerktuigd Kraakbeen stollende vochten, nog alleen door verdikt Beenvlies, gemaakt worden.

De gewrichtsverstyvingen en zaamengroeijingen der Beenderen maaken zelf geene uitzondering; meestal is daarby vermaaling van eenige Beendeelen; en dus altoos nieuwe vleeschgroeijing, die tot Been overgaat.

Ter bevestiging van zyn gevoelen, brengt onze Schryver het weekworden der hardste Beenderen by, het welk ook aan het Beeneelt niet onmogelyk is, naardien het zelfs weder tot een vleeschige en vliezige zelfstandigheid kan ontaarten.

Eindelyk staaft de Hoogleeraar zyne stelling, door eene vergelyking deezes nieuwen Beengroeis, met de *Beenwording* by Kinderen, en het verbeenen der zagte deelen in hoogbejaarden. —— In het eerste geval geschied zulks door beenige slippen en kernen, die in het midden deezer Kraakbeenderen groeijen, en de plaats van 't Kraakbeen

inneemen. — In het laatste geval, inzonderheid ten opzichte der Kraakbeenderen van het Strottenhoofd en der Ribben, bewyst onze geleerde Schryver, dat het Beenworden, nog door inwendige Beenstippen, — nog door tusschen het Kraakbeen-vlies en het Kraakbeen uitgestort, onbewerktuigd, lillend en stollend vocht geschied: maar door eene vorming van Beendeeltjes, die zo wel in het buitenste als binnenste deezer Kraakbeenderen zich vereenigen, en eindelyk waar been uitmaaken: waarby het Kraakbeenvlies tot Beenvlies word.

De vorming en groei van het *Beenweer* komt dus met beide deeze onderscheiden wyzen van Beenmaaking eenigermaate overeen: edog, verschilt van den natuurlyken Beengroei, dat zy niet door beenstippen en kernen, binnen het Kraakbeen gebooren, geschied; — en is van de tegennatuurlyke verbeening hierin onderscheiden, dat het geen beenige omkorsting vertoont: maar door de geheele eeltagtige zelfstandigheid gelykelyk been word.

Het besluit, 't welk zyn Hooggeleerde uit dit alles getrokken heeft, is het volgende: „ In den Mensch is de „ natuur van het onvolkoomen Beenweer vliezig, 't welk „ in 't begin zig vleeschig vertoont; daarnaa aan leder ge„ lyk, 't welk in geen waar Kraakbeen verandert; „ maar, hard wordende, den vliezigen aart met de bee„ nige verwisselt; terwyl het been het lederagtige opvolgt.

„ Het volmaakt Beenweer is bewerktuigd, en maakt „ een gedeelte van het overige Been, waaraan het ge„ groeid is, uit. Somwylen even gelyk een Ziekbeen „ ontaartende, word het nu eens yvoor-hard, dan eens „ week, en word ook door been-bederf ontbonden.

„ De wyze, hoe dit alles geschied, zegt de Heer „ BONN, is onbekend. Men kan, in dit geval, alleen „ over het geen onder het bereik onzer zintuigen valt, „ oordeelen."

Behalven de doorgaans in deeze Verhandeling aangehaalde voorbeelden uit het beschreeven Kabinet, bevestigt de Hoogleeraar zyne voorgestelde gedachten, door talryke aanhaalingen van Waarneemingen der beroemdste Mannen; en belooft de uit zyne Verhandeling getrokken gevolgen, door nauwkeurige Aftekeningen der voorwerpen, die eerlang uitgegeeven zullen worden, te bevestigen.

Dit is de voornaamste Inhoud deezer met zo veel oordeel en beleezenheid opgestelde Verhandeling. — De Hoogleeraar BONN heeft niet zo zeer de gevoelens van an-

anderen opzettelyk wederlegd of tegengefprooken; maar veel eer zyne gedagten, op overeenftemmende Ontleedkundige Waarneemingen en Heelkundige Ondervindingen gegrond, voorgedraagen: — terwyl zyn voorftel geheel nieuw is, en een gantsch ander, en onzes oordeels, een veel beter licht over den waaren aart, en voortbrenging, van het Beenweer verfpreid.

Spiegel Historiael of Rijmkronijk van JACOB VAN MAERLANT, *met aanteekeningen door* Mr. J. A. CLIGNETT *en* Mr. J. STEENWINKEL, *Leden van de Maatfchappy der Nederl. Letterk. te Leyden. Eerfte Deel. Te Leyden, by* F. de Does, 1784. *In gr. octavo.*

Hy, die een verborgen fchat ontdekt heeft, en denzelven heimelyk bewaart, zonder 'er eenig gebruik van te maaken, mag zigzelven ydel ftreelen, met het bezit van dien fchat; doch hy ftelt zig, wanneer anderen het vrugtloos bezit daarvan gewaar worden, regtmaatig bloot voor veragting: waartegen hy, die van zyn ontdekten fchat, voor zig en anderen, het vereischte gebruik maakt, verwagten kan, dat hy eene algemeene loflyke goedkeuring over dit zyn gedrag zal erlangen. De ondervinding van vroegere dagen, tot op den tegenwoordigen tyd, heeft maar al te dikwils geleerd, dat 'er op de eerfte wyze veele oude Handfchriften bezeten worden, die daardoor eindelyk wel eens geheel in vergetelnis geraaken. Maar, ten gelukke, vond men ook nu en dan Bezitters van een beter oordeel, die zig op de laatst aangeduide manier gedroegen, en hunne ontdekking van oude Handfchriften, door derzelver gemeenmaaking, ten algemeenen nutte deeden ftrekken. Een nieuw voorbeeld daarvan levert ons de uitgave van den bovengenoemden *Spiegel Historiael*; met welker afgifte de Heeren *Clignett* en *Steenwinkel* den beoefenaaren der Gefchiedkunde, en vooral der Nederduitfche Taale, een uitfteekenden dienst doen.

De ontdekking van een Handfchrift van den *Spiegel Historiael van Lodewyk van Velthem*, (in 's Lands Boekery te Leiden,) in 't jaar 1727 door *le Long* uitgegeeven, bragt die Heeren tot het befluit, om dat Werk met meer naauwkeurigheid, en dus verbeterd, op nieuw voor den dag te brengen. Intusfchen werd de Heer en Mr. *Clignett* tevens, door inkoop, magtig een Handfchrift van een an-

anderen *Spiegel Historiael*, opgesteld, gelyk wel dra bleek, door *Jacob van Maerlant*: welks ontdekking te gewigtiger was, om dat dit Stuk reeds voorlang verhoolen gebleeven ware. Men had slegts eene oppervlakkige kundigheid van een Stuk van dien aart; en 't was geheel onzeker, of 'er nog ergens eenig Handschrift van berustte, dan of het volstrekt verlooren mogte zyn; en veel minder wist men, wien men voor deszelfs Opsteller hadde te houden. Uit deeze onzekerheden is men nu gered: men heeft het zo lang verhoolen Handschrift gevonden, en kan met zekerheid bepaalen, dat het gedicht zy door *Jacob van Maerlant*, den Nederlanderen reeds eenigzins bekend, door zynen zogenaamden *Rymbybel*; gelyk dit alles in de Voorreden voor dit Geschrift breeder gemeld wordt, met een nevensgaand verslag van 't geen men nopens deezen Dichter heeft kunnen opmaaken, zo uit zyne Schriften, als uit de weinige aantekeningen, die hem aangaande nog voor handen zyn.

Zyne benaaming schynt ontleend te weezen van eene plaats, genaamd *Maerlant*, (welker ligging niet met zekerheid te bepaalen is,) alwaar hy, ten minste eenigen tyd, zyn verblyf gehad heeft. Hy was een *Vlaaming* van geboorte, zynde, (doch onbekend waar ter plaatze,) gebooren in 't jaar 1235. Men kan uit 's Mans Schriften afneemen, dat hy, hoewel niet tot den geestelyken stand behoorende, zynde slegts een Leek, naar de eeuw in welke hy leefde, met regt gehouden mag worden voor een kundig Wysgeer, een uitneemend Redenaar, en de Vader der oude Nederduitsche Dichters; welken laatsten eernaam men hem reeds in zynen tyd naar verdienste gegeeven heeft. In den ouderdom van 65 jaaren overleed hy te *Damme* in Vlaanderen, alwaar hy het ampt van Schryver of Grissier deezer Stad bekleed heeft. ——— Verder verleent ons de Voorreden een verslag van 's Mans Schriften, en inzonderheid van deezen *Spiegel Historiael*; welken hy, uit een Latynsch Werk, (waarvan vervolgens nader,) op bevel van Graaf *Floris den V*, in Nederduitsche Dichtmaat overgebragt heeft; vangende dit zyn Werk aan in 't jaar 1283, het welk hy voltrokken zal hebben voor 't jaar 1296; in welk jaar Graaf *Floris*, aan wien hy deezen zynen arbeid opdroeg, rampzalig om 't leeven gebragt werd.

By de breedere melding van dit alles, voegen de Heeren *Clignett* en *Steenwinkel* nog in deeze Voorreden, een kort berigt van een (buiten meer andere bekende Werken in hun-

hunne aantekeningen op deezen *Spiegel Historiael* gebruikt,) minder bekend rymwerk, te weeten, *de Natuurkunde van Broeder Gheraert*, dat men, ten onregte, aan zekeren *Broeder Thomas* toegeeigend heeft. Men vindt naamlyk twee onderscheiden Stukken in het zelfde Handschrift byeengevoegd; eerst eene Verhandeling over de Natuurkunde in *rym*, waarschynlyk opgesteld in het einde der dertiende eeuwe; en daar agter een ander stuk in *onrym*, mede over de Natuurkunde, welk laatste Stuk gemaakt is door een broeder *Thomas*, en door een broeder *Arent*, Leermeester der Minderbroeders te Utrecht, in 1300 overgeleezen, onderzogt en aangepreezen. Deeze plaatzing schynt aanleiding gegeeven te hebben, om ook het voorste stuk, het *rymwerk*, aan dien broeder *Thomas* toe te eigenen; daar 't intusschen opgesteld is door een broeder *Gheraert*, naastdenkelyk te *Gent*; terwyl broeder *Thomas* het zyne te *Utrecht* schreef.

Wat wyders deezen *Spiegel Historiael van Jacob van Maerlant* zelven betreft, desaengaende onderrigt men ons in de Voorreden het volgende. Dit Werk is eene Nederduitsche berymde vertaaling van het Latynsche *Speculum Historiale* van *Vincentius*, bygenaamd *Burgundus*, als zynde een *Burgundier*, of ook wel *Bellovacensis*, naar de Stad *Beauvais* in Vrankryk, alwaar hy als een *Dominicaaner Monnik* in een Klooster zyn verblyf gehad heeft. Onder andere Schriften van zyne hand is 'er één, getyteld *Speculum Historiale*, bevattende eene algemeene geschiedenis, van de schepping der waereld af, tot op het jaar 1244; welke deeze *Vincentius*, op bevel en ten koste van *Lodewyk den* IX, Koning van Vrankryk, opstelde. Men heeft dit Geschrift, onder de oude Geschiedkundige Schriften, altoos zeer hoog geagt, te meer, vermits de Autheur, by het vervaardigen van 't zelve, meermaals gebruik gemaakt heeft van boeken, die tot op onzen tyd niet overgebleeven zyn. En daar *van Maerlant* dit Werk, als boven gezegd is, op bevel van Graaf *Floris* in 't Nederduitsch vertolkt heeft, kan men 'er uit afneemen, dat de Graaf overtuigd was van de voortreffelykheid van dit Werk, en zig tevens verzekerd hield van des Dichters bekwaamheid en trouw, tot het wel uitvoeren van zynen last. —— Uit het slot deezer berymde Vertaalinge blykt eenigzins, dat de Dichter voorneemens was dit Geschiedverhaal verder te agtervolgen; het welk egter waarschynlyk niet geschied zal zyn; men heeft 'er althans geen spoor van ge-

vonden. En 't is te minder te denken, daar de *Spiegel Historiael van Lodewyk van Velthem*, beginnende juist omtrent dien tyd, daar dit Werk eindigt, op dezelfde wyze in 't ontvouwen der geschiedenisſen voortgaat; noemende die Schryver ook zyn Stuk *die vifte partie*, als een vervolg van 't Werk van *van Maerlant*, welke zyne vertaaling in IV *Paertien* of Deelen geschikt heeft. ——— Na de volledige afgifte van deeze IV *Paertien*, zal men den Leezer mede de opgemelde bedoelde verbeterde uitgave van *die vifte partie*, of van 't Werk van *Lodewyk van Velthem*, doen erlangen; 't welk deezen *Spiegel Historiael* tot het jaar 1316 brengt.

Van de voortreffelykheid deezes Werks, ten aanzien van het Geschiedkundige, reeds gewag gemaakt hebbende, ſtaat ons nog te melden, dat het, buiten dit, den beminnaaren onzer Nederduitſche Taale ten hoogſte aan te pryzen is, als zynde opgeſteld door den beroemdſten onzer oude Dichteren, toen 'er nog geene verbastering in de regelen onzer taale was ingeſloopen; en behelzende veele verouderde woorden, waaronder niet weinigen, die by anderen onzer oude Schryveren naauwlyks, of geheel niet, voorkomen. Het is des, ook ten deezen opzigte, een ten uiterſte nuttig Werk, voor hun, die, (gelyk het inderdaad met dit onderwerp gelegen is,) regt begrypen, hoe eene welgeoefende kennis onzer oude Nederduitſche Taale volſtrekt noodig zy, ten grondigen verſtande onzer Moederſpraake (*); waarom ook de Heeren *Clignett* en *Steenwinkel*, ten einde denzulken de behulpzaame hand te bieden, zig voorgeſteld hebben, by ieder gedeelte van deezen *Spiegel Historiael*, niet alleen Geſchied- en Oudheidkundige aanmerkingen, maar vooral ook zodanigen te voegen, die ter bevorderinge onzer Taalkenniſſe ſtrekken; waarvan dit eerſte gedeelte ons reeds een merkelyk aantal levert. ——— 't Zy genoeg, daar we, ('t geen we dienſtig oordeelden,) wat breed geweest zyn, over het geen ons de Voorreden meldt, ſlegts kortlyk den inhoud van eenigen dier aanmerkingen te melden; zullende een volgend Deel ons wel gelegenheid geeven, om iets uitvoe-

(*) Men zie dit onderwerp, door de Heeren Uitgeevers van dit Werk, breeder aangedrongen in hunne *Inleiding*, voor hunne *Taelkundige Mengelingen*, waarop ze zig hier in hunne Voorreden beroepen, terwyl ze het leezen der Oude Schryveren aanbeveelen.

voeriger deswegens voor te draagen. Wy zullen ons hierin tot de min bekende woorden, of derzelver betekenis bepaalen.

Het gebruik van 't woord *over*, in de betekenis van *boven*, het een *voor*, d. i. *boven* 't andere verkiezen, geeft hier aanleiding, om ons onder 't oog te brengen, hoe dit voorzetzel in zeer verſchillende betekenisſen gebezigd worde. (1.) *Over* is *boven* (*præ*: *ſuper*,) ter aanduidinge van uitneemendheid en magt, als *over* een Volk regeeren: en van daar ons *Overhoofd* voor *Opperhoofd*. (2.) *Over* is *boven* (*ſupra*,) *boven* en zomtyds ook *op* iets anders. (3.) *Over* is *voor*, (*pro*,) en 't zou wel kunnen zyn, dat ons *over*, door letterverzetting, oulinks veranderd zy in *voer*, nu *voor*: van daar ook de ſpreekwyze *over*, d. i. *voor* iemand bidden. (4.) *Over* is *als*, *gelyk*, (*ut*, *velut*, *inſtar*;) iets *over* waarheid, of *over* eene fabel houden, iemand *over* Koning groeten, en meer dergelyken; in ſtede waarvan wy nu gemeenlyk *voor* ſchryven. (5.) *Over* is *voor* (*ante*,) in tyd of plaats; en deeze betekenis hebben wy nog behouden in ons *overtreffen* (*antecellere*:) en ook wel (6.) *na* (*post*:) 't is *over* d. i. *voor* menig jaar gezegd, en men zal 'er *over* d. i. *na* duizend jaar van ſpreeken.

Te vullen, of *te vollen* is *volkomen*, *in zyn geheel*, [gelyk we ook nog ſchryven *ten volle*.] Meer verſchil in klank baart het gebruik der Ouden, om zommige woorden met een ſterk geblaas uit te ſpreeken, en die met eene *h* te ſchryven, in welken wy dezelve niet bezigen: als *Hys* voor Ys; *Hoever* v. Oever; *Heet* v. Eet of Eed; *Hure* v. Ure; *Hoegſten* v. Oegſten; *Hechte* v. Echte; *Hingel* v. Ingel of Engel; *Hachten* v. Achten; *Hup* v. Up of Op; *Hu* v. U en *Gehent* v. Geënt d. i. geeindigd. Geheel buiten gebruik is thans het woord *ontdoen*, in de oude betekenis van *openen* (*aperire*.) Vreemd klinkt de verbastering van het Latynſche woord *Diluvium* in *Loeie*, waarvoor de Ouden gewoonlyk ſchreeven *diluvie*, d. i. Zondvloed. Ons voorzetzel *ut* had oudtyds mede de betekenis, niet alleen van *op*, maar ook van *tot*. Het woord *leysten* of *leesten*, en zo ook *gheleysten* of *gheleesten*, in de oorſpronglyke betekenis *volgen*, zegt meermaals iets *doen* of *uitvoeren*; van waar ook *volleesten* zo veel als *volvoeren* of *voltrekken*. Het valt onzen geoefenden Taalkundigen niet moeilyk, de opgenoemde betekenisſen, uit onze oude Schryveren, voldingend aan te toonen; dan zo is 't niet gelegen met het woord *ghien*, door *van Maerlant* gebruikt in de betekenis

van *zeggen* of *spreeken*; welk woord hun tot nog by geen der Ouden voorgekomen was. Ze vinden egter eenig spoor ter wettiginge hiervan in 't oude Hoogduitsche gen, gehen, dat meermaals *zeggen* of *spreeken* betekent. Het woord *ode*, d. i. *ligtlyk*, komt mede ten uiterste zeldzaam voor. De spreekwyze van iemand of iets te *begaden* is wel niet zeldzaam; maar derzelver uitgebreide betekenis, zo ten goede als ten kwaade, maakt het moeilyk om het denkbeeld, dat 'er de Ouden aan hegtten, met één woord uit te drukken. Best volgt men hierin de gedagten van den Heer *Alewyn*, die 'er het woord *wesselen* voor genomen heeft: nademaal het zo wel in verciering, als besmetting, en in verschillende soorten van behandeling, als mede in de inrigting omtrent lyken, het bereiden van spyzen enz. gebruikt wordt. Bepaalder is de betekenis van 't woord *sniemen*, dat zeldzaamer voorkomt, en zo veel zegt, als *spoedig*, *schielyk*, *ras*. Raakende de uitdrukking van *het land eeren*, waar voor men ook wel schreef *eerien*, in de betekenis van *ploegen*, waarover onze Schryvers zig al vroeger in hunne *Taalk. Meng.* hebben uitgelaaten (*); ze bevestigen hier nader dat dezelve goed Nederduitsch is; en tekenen te gelyk aan, dat men dit woord in deezen zin niet, gelyk ze toen oordeelden, voor verouderd heeft te rekenen; gemerkt die spreekwyze by de Landlieden, in den Bommelerwaard en in de Betuwe, nog zo algemeen gebruikelyk is, dat 'er niemand in die streek zy, die dezelve niet verstaat. *Vrijthof* is, in de eerste plaats, een omheinde tuin of hof, gelyk *vrijdghers* eene omheinde weide; van daar wordt het gebruikt voor een Voorhof, of Voorplaats van een Paleis, en ook wel voor het Paleis zelve. *Neijen* zegt *grinniken*, en *bellen* is *bassen*, zynde het eerste den Paarden, het laatste den Honden, eigen. *Elkerlijc*, mitsgaders *haerlijc* of *harelijc*, is *elk hunner*, *een ieder*, waarvoor de Ouden ook al schreeven *jegelijc* of *yegelijc*. Het woord *Keruets* wordt, by letterverzetting, *kreuitse*, *kreuisse*, thans *Kreeft*, *Cancer*, oudtyds ook wel door *Krabbe* vertaald. *Kelnare*, *kelenare* en *kelner* is hetzelfde als *keller* of *kelder*. *Gadoot* en *ter gayer dood* duidt aan een *schielyken dood*, en ook eene *groote sterfte*. *Lanken* betekent de *ingewanden*, wordt ook gebruikt voor de *lenden*, als mede voor de *zyde* van 't lichaam in 't algemeen. *Eeuwighe* of *Eenwich* is zaamgesteld uit *een* en *wijck*,

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 83.

wijck, d. i. *gevegt*, aanduidende een *gevegt van één tegen één*; gelyk *volcwijck* betekent een *gevegt van volk tegen volk*. Thans zeggen wy, mogelyk in navolging van 't Latynsche *Duellum*, een *tweegevegt*; welk woord den Ouden onbekend was. Het woord *wile*, ons tegenwoordig *wyl* of *wyle*, is zeer gebruikelyk voor *tyd* in 't algemeen, of een zeker bepaald gedeelte tyds; maar de Ouden bezigden het ook voor *ledigen tyd*; en zeer vermoedelyk is de eerste betekenis van dat woord *rust*, 't welk nog overgebleeven is, in ons *wylen*, als men van een overleeden, die *rust*, gewag maakt. *Gansen* zegt zo veel als *geneezen* of *gezond maaken*, en betekent ook *volmaaken*; welke tweeledige betekenis insgelyks plaats heeft, in de woorden *gansinge* en *gants*. [Zo hebben we ook nog tegenwoordig *gantsch*, dat *geheel* betekent, en *ongans*, dat onze Landlieden voor *ziek* of *ongesteld* bezigen.] *Liebaard* zegt by de Ouden een *Leeuw*, en niet, gelyk *Kiliaen* heeft, een *Luipaard*. Het woord *gemoede*, dat niet zeer gemeen by onze oude Schryvers is, schynt de betekenis te hebben van *ontslag*, ook zomtyds *verlof*, *toestemming*. Ten laatste komt hier nog voor het woord *wallen* of *wellen*, en van daar *walling*, *welling*, in de betekenis van *kooken*, *zieden*; van waar het ook overgebragt wordt op de hevige beweeging des bloeds in 't lichaam. ——— De Heeren *Clignett* en *Steenwinkel* ontvouwen ons de kragt deezer woorden, met aanwyzing van derzelver gebruik in onze oude Schriften; en voegen wyders daarnevens andere aanmerkingen, die ter opheldering van het Oudheidkundige behooren; het welk deeze uitgave van den *Spiegel Historiael* des te nuttiger maakt.

G. J. VOORDA, Leovardiensis, Exercitatio de Caritate Patriæ vera Virtute, explicita atque asserta. Leov. Typis *G. Tresling*, 1783. In octavo, m. f. 171 pp.

Nadien men niet zelden de overhellende neiging voor 't Vaderland, als 't Land zyner Geboorte, die veelen Menschen natuurlyk eigen is, verwart met *de liefde voor 't Vaderland*, als 't Land zyner Inwooninge, die *eene weezenlyke Deugd* is, zo tragt de Heer *Voorda* dit onderscheid in een duidelyk licht te zetten, en de liefde voor 't Vaderland, in den laatsten zin, als een pligt voor te draagen. Ten dien einde ontvouwt hy beknoptlyk wat het

het Natuurlyke Licht, de Mozaïsche bedeeling, en de Christelyke Leer desaangaande vordert.

In de neiging voor 't Vaderland, als 't Land zyner Geboorte, op zigzelven beschouwd, is, gelyk hy doet zien, niets dat men verpligtend kan noemen; maar de daadlyke inwooning in een Land maakt eene weezenlyke verbintenis. Als men dan spreekt van *de Liefde voor 't Vaderland als eene Deugd*, komt de trek voor 't Land zyner geboorte wel in als eene medewerkende neiging, maar 't is eigenlyk de inwooning die dezelve pligtmaatig maakt; en men heeft dat Land, waarin men gehuisvest is, 't zy men 'er al of niet gebooren zy, aan te merken als zyn Vaderland, waaraan men Liefde verschuldigd is. Uit dien hoofde omschryft hy *de Liefde voor 't Vaderland* indeezervoege. „ Ze is die genegenheid voor de Burgerlyke Maatschappy, „ waarvan wy Leden zyn, door welke wy ten hartlykste wenschen, dat het haar wel gaa; 't welk ons aanzet om aan dezelve, naar ons uiterste vermogen, zonder belediging van anderen, nuttig te zyn; zelfs in zo verre, dat wy, wanneer de nood zulks mogte vorderen, ons byzonder eigen belang, en ons zelven, aan 't algemeene belang dier Maatschappye opofferen." —— Hier toe roept ons de liefde tot God, en tot ons zelven, die ons doet stryden *pro aris et focis*, voor Altaaren en Haardsteden. Daarby komt de liefde tot onzen Evenmensch, die met ons in dezelfde Maatschappy verbonden is; en de hartlyke dankbaarheid voor alle de zegeningen in 't Vaderland genooten. —— Deeze verpligting omtrent die Maatschappy blyft des onveranderd, wanneer iemand met die Maatschappy in een ander Land overgaat: doch wanneer hy, de Maatschappy in zyn Geboorteland verlaatende, overgaat tot eene andere Maatschappy, in een ander Land, en zig aldaar met 'er woon nederzet, neemt hy eene nieuwe verbintenis aan voor dat Land, als zyn tegenwoordig Vaderland. 'Er mag eene natuurlyke neiging voor zyn Geboorteland in hem verblyven; maar deeze heeft niets verbindende in zig.

Dit denkbeeld van de Liefde voor 't Vaderland, als eene Deugd, waartoe de Inwoonders verpligt zyn, door de Natuurleer ingeboezemd, leert ons ook, zo als de Heer *Voorda* verder toont, het Woord der Openbaaringe, zo onder het Oude als onder het Nieuwe Verbond. —— By de ontvouwing van 't vroegere tydbestek leert hy ons opmerken, hoe de Liefde voor 't Vaderland, by de Aartsva-

vaders, als eene Deugd geene plaats had; en hoe dezelve eerst ſtand greep onder hunne Nakomelingen, toen deezen in het beloofde Land gevestigd waren. Van dien tyd af liep alles ſamen om de Jooden aan dat hun Vaderland te verbinden; 't welk ook ten gevolge had de aanvanglyke prediking der Euangelieleere in 't Joodſche Land, doch ten einde liep met de daadlyke opregting van 't Nieuwe Verbond, waardoor Jooden en Heidens gelyklyk in Gods gunst deelden. Onze Autheur tekent ter dier gelegenheid aan, dat de Jooden deeze Liefde voor hun Land wel eens tot een buitenſpoorig uiterſte bragten; dat dezelve egter by veele Jooden, na de Babyloniſche gevangenis, door hunne verſtrooijing, merkelyk afnam; dat de by uitſtek verbindende voorregten van 't Joodſche Land, met de verkondiging van 't Euangelie onder de Heidenen, afliepen; dat de ongeloovige Jooden zulks wel wederſtreefden, maar dat de geloovige Jooden, met de omhelzing van de Euangelieleer, het zelve allengskens meerder erkenden; tot dat laatstlyk dit alles ophield, zonder dat het zelve weder op die wyze ooit herſteld zal worden. ——— Wat wyders den inhoud der Euangelieleere, nopens de Liefde van 't Vaderland als eene Deugd, betreft; de Heer *Voorda* erkent, dat dezelve nooit als zodanig in die Leer uitdruklyk gebooden wordt, met aanwyzing der reden, waarom zulks niet raadzaam ware. Doch tevens doet hy zien, hoe 't Euangelie, zo ten opzigte der Beſtierderen, als met betrekkinge tot de Onderdaanen, alle die pligten voorſchryft, welken de Liefde voor 't Vaderland als eene deugd vordert; des de zaak zelve ook in 't Euangelie aanbevolen zy. ——— Wel byzonder heeft men hier, zegt hy, gade te ſlaan, dat die Leer overeenſtemt met bovengegeevene bepaaling, dat niet ſlegts het Geboorteland, maar 't Land der Inwooninge, 't zy wy 'er al of niet gebooren zyn, in dit geval als ons *Vaderland* voorkomt: en daar hy, die de in 't Euangelie voorgeſchreeven pligten, met betrekking tot de Burgerlyke Maatſchappy, ernſtig ter harte neemt, ongetwyfeld voor een recht beminnaar van zyn Vaderland te houden zy, zo vervalt de haatlyke beſchuldiging van 't Euangelie, als niet uitdruklyk de liefde voor 't Vaderland aanbeveelende, van zelve. ——— Natuur en Openbaaring gaan dus hier, gelyk in alle andere pligten, op de betrekking der dingen gegrond, hand aan hand; 't welk de Heer *Voorda* ons, op eene leerzaame wyze, in dit Geſchrift, onder 't oog brengt.

Va-

Vaderlands, Geschied, Aardryks, Geslacht en Staatkundig Woordenboek. Bijeengebragt door den Uitgeever. Negende en Tiende Deel, behelzende Letter C. Te Amsterdam, by J. Kok *en* Zoon, 1783. *In groot octavo* 609 *bladz.*

In de uitvoering van dit Woordenboek gaat de Schryver, by aanhoudendheid, op dezelfde wyze voort, als wy, met betrekking tot de vroegere Deelen reeds gemeld hebben; verleenende den Landzaat dus eene gemaklyke handleiding, om het een of ander, tot 's Lands geschiedenis of toestand behoorende, gereedlyk na te gaan, en te ontdekken waar desaangaande breeder onderrigting te vinden zy. Tot eene nieuwe proeve hiervan verstrekke het volgende Artikel over het *Committimus van Zeeland.*

,, Committimus, welk Latijnsch woord in het Nederduisch betekent, *wij beveelen* of *belasten*, en wordt gemeenlijk gebruikt, wanneer de Hooge Overigheid, of een hooger Rechter, die provisioneel aan iemand een gunst verleent, het onderzoek over de gefundeerdheid aan derzelver dagelijkschen en competenten Rechter overlaat, om, het zelve gedaan zijnde, als dan nader te disponeeren, ten welken einde hij hem committeert. Door den naam van *Committimus* verstaat men ook eenige plaatsen, wier bestuur grootendeels tot de Provintie *Zeeland* behoort, als: *Axel*, *Ter Neuze*, *Biervliet* en ook wel *Lillo* en *Liefkenshoek*, enz. De reden, om welken die van *Zeeland* altoos zeer op het behouden der bestuuring over de plaatsen van het *Committimus* gestaan hebben, is, volgends hunne eigen verklaaring, in eene Deductie van den 16 Januarij 1722, voornaamlijk deze: *dat zij deze ven aanmerken, als een Bolwerk voor hunne Provintie, welker verzorging zij zig best toevertrouwen.*

Dit bestuur van het *Committimus* van *Zeeland*, of derzelver *Gecommitteerde Raaden*, zijn, van zo even genoemde plaatsen, reeds sedert jaaren in het bezit geweest, van het heffen der gemeene middelen en de inkomsten uit de Domeinen daarvan; van de aanstelling eeniger Bedieningen, vervulling der Krijgsampten en eenige andere voorrechten. Dan met dit all' behoort hun niet de oppermagt over dit gedeelte van *Staats-Vlaanderen*, en zulks is door de Staaten van die Provintie ook nooit beweerd; maar waren, en zijn als nog, van oordeel, alleenlijk recht tot de bestuuring te hebben, als *Committanten* of *Gemagtigden* van de

Al-

Algemeene Staa'en, of eigenlijk van den *Raad van Staaten*. Menigmaal heeft dit recht verschillen veroorzaakt, tusschen *Zeeland* en de andere Provintien, zijnde echter *Zeeland* in het bezit daarvan gebleeven: deszelfs oorsprong wordt afgeleid uit de volgende omstandigheden. 't Ambacht *Ter Neuze* was, in het jaar 1583, niet zo spoedig in de magt der Staaten gekomen, of Prins *Willem de Eerste* stelde zekeren *Joost van Leene* tot Baljuw, Dijkgraaf en Graaflijken Ontvanger over het zelve aan; met last om eed te doen in handen van *Gecommitteerde Raaden* van *Zeeland*, zo als geschiedde, op den 7den April 1584 Den 14den Februarij van het volgende jaar deed *van Leene*, volgens mondeling bevel van Prins *Maurits*, en van den *Raad van Staaten*, rekening en verantwoording van zijne bestuuring aan gemelde *Gecommitteerde Raaden*. Zijn opvolger *Jacob Soij* werd door *Leicester* aangesteld, zonder gehouden te zijn, eed aan de *Gecommitteerde Raaden* te doen: gelijk hij ook zijne eerste rekening aan den *Raad van Staaten*, maar de tweede aan die van *Zeeland* deed. De *Raad van Staaten* (1588) in aanmerkinge neemende, dat 'er nog dagelijks in de aangewonnen landen van *Staats-Vlaanderen* geschillen voorvielen, over de goederen, toebehoorende aan persoonen, welken de Spaansche zijde hielden, had op den 13den Augustus van dat jaar besloten, het beleid der gemeene Middelen, Domeinen en andere aangetekende partijen, benevens de beslissing der geschillen over dezelven, en over het stuk der Dijkaadje en Politie, bij provisie te stellen, en tot wederopzeggens toe op te draagen aan de *Gecommitteerde Raaden* van *Zeeland*, als naast gezeten zijne; behoudende echter het beroep en de uitspraak op de *Raad van Staaten*, die daarenboven ook 't aanstellen van de Ontvangers en andere bedienden der gemeene Middelen aan zig behield, wordende daarvan ten zelfden tijde aan *Zeeland* Acte verleend; op welke Acte zig dan ook grond het recht, dat zij sustineert te hebben, en oefent in de landen van 't *Committimus*. Veelen waren de tegenspraaken van zulken, die wilden, dat daaruit zodanig recht niet te haalen was. *Zeeland* echter beriep zig, de langduurige bezitting daarvan in haar voordeel te hebben. Zeker is 't, dat die Provintie, die behalven dat genoeg besnoeid is, van dien tijd af, 't bestuur gehad heeft, niet slechts over *Ter Neuze*, maar ook in vervolg over *Bietvliet*, *Lillo*, *Liefkenshoek* en *Axel*, van 1591—1596, en in 1589 ook over *Hulst* en *Hulster-Ambacht*; in welk laatstgemelde jaar de *Gecommitteerde*

Raaden van Zeeland met Prins *Maurits* overeenkwamen, dat hij zig, in het geeven der Patenten, aan de bezetting buiten de Provintie, ter bestellinge van dezelve, zou gedraagen volgends de order, die ten opzichte van de bezettingen binnen de Provintie in acht genomen werd; een order, beraamd den 6den February 1587. *Fredrik Hendrik* handelde strijdig daartegen, in het verwisselen van een gedeelte der bezettingen van *Axel* en *Sluis*, buiten kennis van *Gecommitteerde Raaden*, doch vond zig haast genoodzaakt zijnen begaanen misslag te herstellen. In 1593 deeden de *Staaten van Zeeland* een ophef van een honderdsten penning, over deze landen, behalven nog eene bijzondere zetting van vier en vyf schellingen op ieder gemeete Lands. Dan hun bestuur bleef ook na dien tijd niet ongestoord; zijnde de verpachting meermaals, niet door hen, maar door de *Algemeene Staaten* en den *Raad van Staaten*, gedaan; ten minsten werd 'er beweerd, dat ze daar door geschieden moest. Ernstig verzetteden zig die van *Zeeland* (1621) tegen het zenden van twee Commisen, tot de verpachting aldaar, verklaarende ter Generaliteit zulks niet te zullen gedoogen, te meer, daar zij meer verschot dan voordeel aan de landen van 't *Committimus* gehad hadden. Tien jaaren laater hielden die van *Zeeland*, zo met het maaken van een Plakaat op de Jagt, als anderzins, zulks nog even ernstig staande. De *Algemeene Staaten* daarentegen hielden het stuk der verpachtinge nu en dan, en bijzonder 1661, als een zaak strijdende met het hoogst gezach, en deeden het bij Plakaaten verbieden. 't Geen op de groote vergadering 1651 daaromtrent besslooten is, ziet men bij *Aitzema* XXXI. Boek. Wat echter toen en in laateren tijde de reden geweest mag zijn, dat die van *Zeeland* gedraald hebben, om hun recht over het *Committimus* tot in 1656 te voorschijn te brengen, is mij onbekend; wordende op den 20sten September nog bevolen, dit stuk van den beginne op te haalen, met aanwijzinge van recht; waarin ook niet voldaan moet zijn; vermits de volledige Deductie eerst 1722 ten voorschijn kwam; waardoor toen het verschil op nieuw weder levendig werd, zonder dat ons gebleeken is, dat het zelve ten volle beslist is geworden. Echter oefenden de Staaten van *Zeeland*, of derzelver *Gecommitteerde Raaden*, hun gezach in de volgende stukken; als, de verpachting der gemeene Middelen, alle half jaaren, ten overstaan van Gemagtigden uit den *Raad van Staaten*. Door hen worden de Ontvangers der verpondingen en huisschat-

tin-

tingen binnen *Axel* en *Ter Neuze* aangesteld, zo ook de Ontvanger van 't collateraal, over het gantsche *Committimus*. Ook worden de Middelen der gemeene Verponding, als anderszins, aan de Provintie van *Zeeland* verantwoord. Nog hebben zij, zonder bijzondere last benodigd te zijn, het ontslag van aangetekende en verbeurd verklaarde goederen: groot is hun belang en gezach, ten aanzien van de dijkaadjen, en bijzonderlijk op de nieuwe. De Plakaaten, de gemeene zaak betreffende, en voor alle de Brieven tot het houden van Bede- of Dankdagen, worden door hen naar 't *Committimus* afgezonden. Voorts stellen zij 'er Cipiers, Stadhouders en Notarissen aan. Een voornaam gedeelte van de beheering der *Gecommitteerde Raaden* van *Zeeland* over die plaatsen bestaat in de versterking, herstelling en verbetering der Vestingwerken, het verzorgen van Oorlogs- en Mondbehoeften, enz. voor de bezettingen, die doorgaands ter bepaalinge van *Zeeland* staan; en over die stellen zij aan Commandeurs en Majors, die, zo wel als al het volk, aan hun den eed doen. Het geeven en goedkeuren der Patenten staat ook aan dezelven, die zij meer dan eens, *als daarover te beveelen hebbende*, op oorlogschepen geplaatst hebben. Nog hebben zij de magt tot de verhooging van de wedde der Predikanten, en Schoolmeesters, aldaar; ook om die te benoemen en af te zetten, waarin zij altijd zijn gekend geweest. Eindelijk behoort aan hun het herstellen der vervallen kerken: berustende echter, zo als hiervoor gezegd is, de oppermagt over de landen van 't *Committimus* bij de *Algemeene Staaten*.

Zie AITZEMA *Zaken van Staat*, XXXI. Boek, in fol. p. 268, 269, 437 en 438. ROMIJN DE HOOGE, *Spiegel van Staat*, II. Deel, VI. Afdeeling, p. 180 en 181. *Deductien te vinden in de Notulen van Zeeland van 15 Januarij* 1722."

Nederlandsche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene gewesten des Aardkloots. Doormengd met vreemde lotgevallen, en menigvuldige gevaaren, die de Nederlandsche Reizigers hebben doorgestaan. Met Plaaten. Eerste Deel. Te Amsterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats. *in gr. 8vo.*

Onder deezen tytel vangt men een Werk aan, 't welk voor den Nederlandschen Leezer zyne bevalligheid en nut kan

hebben; daar men zig voorstelt by een te verzamelen de merkwaardigste reistogten onzer Landsgenooten, waaraan wy de vestiging en uitbreiding van onzen Koophandel en Zeevaart, de steunpilaaren van 's Lands welweezen, verschuldigd zyn. 't Is waar, de beschryvingen dier Reizen zien reeds voorlang het licht; maar, behalven dat ze, afzonderlyk uitgegeeven, niet dan verstrooid te vinden zyn, en althans niet in zodanig eene orde, dat ze den voortgang onzer Landsgenooten in deezen ontvouwen, zo zyn ze veelal langwylig, en, voor den hedendaagschen smaak, in een ongevalligen styl opgesteld. Deeze en andere gebreken hieromtrent tragt men door dit Werk af te wenden; met die Reizen in eene geschikte volgreeks by een te verzamelen; het langwylige, met agterlaating van het overtollige, weg te neemen, en het geschiedverhaal, met melding der merkwaardige voorvallen en ontdekkingen, in een beschaafden styl voor te draagen. Het Werk is dus geschikt tot eene soort van een geschiedkundig verslag der Nederlandsche Reistogten, na afgelegen gewesten, tot bevordering van den Koophandel, opgemaakt uit de echte berigten, die onze beroemde Zeelieden deswegens in 't beschryven hunner Reizen verleenen. —— Ter aanvanglyke uitvoeringe hiervan, geeft men, in dit eerste Deel, by manier van Inleiding, vooraf een beknopt berigt van de opkomst, en den gelukkigen voortgang der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, zedert de eerste pogingen onzer Landzaaten, met betrekking tot den Oostindischen handel, in 't jaar 1594 tot op het jaar 1631. —— En verder verleent ons dit Deel een verslag van de drie mislukte reistogten onzer Landsgenooten, om langs Noorwege, Muskovie en Tartarye een doortogt te zoeken na de Koningryken Cathai en China; met een bygevoegd kort berigt van de vrugtlooze poging van den Engelschen Zeeman *Hudson*, om, met eenige Engelschen en Hollanders onder zyn bevel, een doortogt door het Noorden na China te ontdekken. —— Hierby komt ten laatste een geschiedverhaal van den eersten reistogt der Hollanderen na de Oostindiën, langs den weg, dien de Portugeezen hielden, met de Kaap de Goede Hoop om te stevenen: welke reistogt, schoon dezelve niet ten gunstigste uitviele, egter de Hollanders noopte om hunne nu begonnen onderneeming voort te zetten, waarin zy vervolgens, gelyk in het tweede Deel gemeld zal worden, gelukkiger slaagden.

De inrigting en uitvoering van het Werk, ten aanzien van de schikking en wyze van verhaalen, den styl, enz. is alleszins voldoende; des het den leesgierigen, zo als we boven aangeduid hebben, in veelerleie opzigten, een bevallig en nuttig onderhoud verleene; daar het, by het aangenaame, dat welingerigte geschiedverhaalen van reistogten by de meeste Leezers hebben, ook weezenlyk van dienst is, om een aanmerkelyk ge-

gedeelte van 's Lands geschiedenissen, met betrekking tot de Indiën, in deszelfs begin en voortgang, na te spooren. We zyn thans wat bepaald in ons bestek, om een byzonder staal van de uitvoering te berde te brengen; doch een volgend Deel zal 'er ons op nieuw wel gelegenheid toe geeven.

De dood van ABEL. *Naar het Hoogduitsch van den Heer* GESSNER, *door* E. J. B. SCHONCK, J. U. D. *Rector der Latynsche Schoole te Nymegen. Te Nymegen, by* A. v. Goor, 1783. *Behalven de Voorrede*, 231 *bladz. in quarto.*

Men heeft dit Dichterlyke Werk van den agtenswaardigen *Gessner*, in het oorspronglyke, naar verdienste, met den hoogsten lof bekroond; zo ten aanzien van de schikking en uitvoering in 't algemeen; als wel byzonder ten opzigte van het naauwkeurige in agt neemen der Natuure, en vooral der eenvoudige Natuure, in dien vroegen tyd van 't Menschdom. Het inneemend verslag van 't oorspronglyke, (dat hierdoor te bekend is, om deszelfs beloop nog te melden,) heeft al vroeg veelen doen wenschen, dat het ook in 't Nederduitsch te voorschyn mogte komen; en men vernam eerlang met vermaak, dat de Heer *Schonck* wilde beproeven, in hoe verre hy zynen Landsgenooten daarmede dienst zoude kunnen doen. Thans is deeze zyn voltrokken arbeid gemeen gemaakt, en de Nederduitsche Leezer zal, in het doorbladeren deezer zyner navolginge van den Heer *Gessner*, schoon dezelve by 't oorspronglyke, dat niet wel te evenaaren is, veel moge verliezen, t'over reden hebben, om zyne aangewende poogingen danklyk te erkennen. ——— Men slaa, ten voorbeelde, het oog op eenige Tafereelen, die ons de ontdekking van 't gepleegde misdryf, aan *Thirza* en *Mehala*, waarvan de eerste aan *Abel*, en de laatste aan *Kain*, als Echtgenoot verbonden was.

De Dichter, de aandoeningen van *Adam* en *Eva*, op het zien van den gesneuvelden *Abel*, en op het hooren der taale van *Kain*;

Ik heb hem neêrgeveld, beeft vrij, ik ben 't, die hem
Vermoordde! ik vloek u beide, uit welke ik wierd gebooren,
Ik heb hem neêrgeveld;

die zig, op het uiten deezer woorden, weder boschwaards wendde, afgemaald hebbende, schetst ons by den aanvang van den laatsten Zang, de gemoedsgesteldheid van *Thirza* en *Mehala*; die, (van 't voorgevallene nog onbewust,) met elkander spreeken over de jammerlyke gemoedsverbittering van *Kain* tegen *Abel*; welke *Mehala* eenstemmig met haar dage-

 lyksch

lyksch gebed tot God, nog hoopt, dat eerlang zal afneemen en geheel uitgerooid worden. —— Onder dit gesprek hooren zy, agter zig, in het digte Bosch, een bitter gekerm! 't welk haar allengskens nadert. *Thirza* bezwymt, en *Mehala* zygt insgelyks neder: weder tot zigzelven gekomen zynde, doet zig de akeligste vertooning voor haar op. —— Het gehoorde kermen, naamlyk, was dat van *Adam* en *Eva* geweest; *Adam* torschte het lyk van zynen Zoon, en *Eva*, smertlyk weenende, ging al wankelende naast hem; ze naderden allengskens de plaats, daar *Thirza* en *Mehala* zig bevonden, die zy egter niet zagen. Op die hoogte gekomen zynde, bezweek *Eva* van magtloosheid; des *Adam*, om haar te beter de behulpzaame hand te bieden, het lyk, van zynen schouder af, in 't gras lei. De Gezusters bekwamen op dat tydstip, en worden door dit gezigt getroffen.

Waar ben ik? ach! nog ligt mijn uitverkooren schat,
Mijn Abel, daar!... ô God!... waarom moest ik ontwaaken!...
Riep Thirza, haatlijk licht!.. waarom moest gij genaken?
Ach Abel!... Mehala,... ô ijsslyk gezicht!..
ô Schrikken!.. ach! ik ben, als door een blikfemschicht,
Getroffen! Abel dood! ô treurige gedachten!

Mehala, hoewel insgelyks ten uiterste ontroerd, tragt haar op te beuren, door het denkbeeld, dat hy niet waarlyk dood is, en dat zy hem, door haare omhelzingen, uit zynen diepen slaap nog wel zal doen ontwaaken; met die streelende gedagten naderen zy, doch al beevende, het lyk.

Ach! stamelt Thirza, ach! mijn altijd dierbre Vader!
Ach moeder Eva! wee! ô wee mij! ach hoe staan
Zij daar!.. en smelten in een maateloos getraan!
Welk eene ontroerenis! all' mijne leden beeven!
Ach Abel! mijn geluk! mijn troost! mijn al!... mijn leven!
Mijn lieve wederhelft! ontwaak toch! ô verdriet!
Mijn dierbaare Abel! ach! hoort Gij mijn' klagten niet?
Met wierp zij zich op 't lijk van haar beminden neder,
Om dat te omarmen; dan, op nieuw verschrikt zij weder,
Gilt, op het zien van 't bloed, dat sepert uit de wond,
En zijgt, gansch ademloos, op den beb!oeden grond;
Gelijk een marmer beeld, ontbloot van denkvermogen.
Haar' wanhoop tekent zich in de opgespannen oogen.
De zuster weende, naast haar zijde, 't aangezicht
Dan naar den Hemel, dan naar 't dierbaar lijk gericht;
Met bange zuchten en aanhoudend handenwringen.

In die omstandigheden tragt *Adam* haar te troosten, door haar berigt te geeven van eene Godlyke verschyning, door wel-

welke hy, gelyk in den voorigen Zang gemeld is, verzekering ontvangen heeft, dat de ziel van *Abel* tot een beter ſtand overgegaan is, en een gelukſtaat geniet, welke alle menschlyke bevatting te boven gaat. Zulks beurt *Mehala*, (liggende *Thirza* nog ſteeds in een ſtaat van ongevoeligheid,) wel eenigzins op, doch kan haar traanenvloed egter niet geheel ſtuiten. Overeenkomſtig met haar voorgemelde vleiende denkbeeld van haaren Egtgenoot, brengt zy zig te gelyk voor den geest, hoe ſmertlyk dit ongeval *Kain* moete zyn, en welk een troost het voor hem geweest zou zyn, indien hy nog van den ſtervenden *Abel* den zegen hadde mogen ontvangen... Maar op 't uiten van die gedagten ontdekt zy eene houding der Ouders, die haar ontzet, 't welk haar dus doet vervolgen.

Dan ach!... wat nieuwe ſmert doet uwe leden beeven?
Gij deinst te rug!... helaas! welk' eene ontroerenis
Spreidt zich op uw gelaat! mijne Ouders! ach waar is...
Waar is hij, Vader?... waar is Kain?... zegt toch, Moeder!
Waar is mijn Echtgenoot?... uw Zoon?... mijn oudſte Broeder?
Wie weet, riep Eva gansch ontroerd, in welken oord
De wraak hem volgt! hij heeft... maar Hemel! welk een woord!..
Neen, neen dit denkbeeld doe alleen mijn boezem treuren!
Zou ik, elendige, ook uw' ziel nog meer verſcheuren?
Ja, donder het vrij uit, ô mijne Moeder! ja,
Dat onweer ſtortte gansch op mij! riep Mehala,
Ik voel de ſtormen reeds in mijnen boezem woeden;
Verſchoon mij niet!... ſpreekt uit, het geen ik kan vermoeden.
Ja Kain!... Kain!... heeft.. ô ſchendaad al te groot!
Ja hij!.. klaagt Eva, hij!.. mijn kroost!.. heeft hem gedood!...
De bange boezemſmart verbood haar meer te ſpreeken.
De Vrouw van Kain, door ontroerenis bezweeken,
Bleef lang als ſpraakeloos en onbeweeglijk ſtaan;
Haar ſtrak geſpannen oog ſchoot niet een' enk'len traan,
Men zag het koude zweet van 't bleeke voorhoofd ſtroomen,
Haar lippen beefden; Hij!.. giltze uit, Hij omgekoomen!...
Door Kains vuist gedood!... mijn man heeft hem vermoord!..
ô Gruw'lijk wanbedrijf! in welk' een woesten oord
Vervolgt u thans de wraak! misſchien heeft reeds Gods donder
Uw gruweldaad geſtraft! Gij zijt misſchien van onder
't Geſchapendom verdelgd! Zoo gij nog adem haalt,
Wat woestenijen hebt gij ſins niet doorgedwaald!
Dus klaagt Vrouw Mehala, en ſcheurt zich borst en wangen.
Haar' weeklagt wierd door die van Abels vrouw vervangen.
Die uitbarst: Broedermoord! kan 't zyn!.. hoe heeft zijn vuist
Dat dierbaar hoofd, zo vol van vrindlijkheid, vergruisd!
Gewis heeft Abel, met een oog van mededogen,
Hem aangeblikt, toen hij zijn' hand hield opgetoogen.

 Ver-

Vervloekte vuist! die hem dien doodelijken ſlag...
Houd op, riep Mehala, mijn waarde Zuster! ach!
Vervloek mijn' Kain niet! hij is uw broeder tevens;
Laat ons veel liever bij de Bron-aer onzes levens
Vergeving ſmeeken voor dien Zondaar! 'k twijfele niet,
Of dit is ook door hem, dien hij verſloeg, geſchied.
Gewis heeft Abel hem gezegend, onder 't ſterven,
Thans bidt hij, dat hij moog' genaê voor hem verwerven.
Gij dan, vervloek hem niet; laat liever ons gebed
Zich, uit het zondig ſlof, verheffen, en zich met
De reine ſmeekbeê van uw' zaal'gen Abel mengen!

Thirza, te kennen gegeeven hebbende, dat ze dit in dien ſterken zin niet bedoeld had, viel weder op het ontzielde lichaam, met de vuurigſte omhelzingen, en borst in de volgende weemoedige toonen, (waar mede wy deeze Proeve zullen eindigen,) uit.

Ach!... waarom mogt ik U niet voor de laatſte maal
Omhelzen, en mijn mond uw' bleeke lippen drukken,
Terwyl Gij ſtierft!... waarom mogt het mij niet gelukken
Nog eens die liefde taal, uit uwen veegen mond,
Te hooren! ô dan had, in dien bedroefden ſtond,
Uw ſtervend oog nog eens tot mij zich konnen wenden!
En... ik... in uwen arm mijn leven moogen enden!
Ach! dat mijn zielloos lijk thans naast het uwe lag!...
Maar neen, ik leef nog, om aan toomeloos geklag
Het treurig overſchot mijn's levens op te draagen!
Al, wat tot heden toe mijne oogen kon behaagen,
Zal voorts mijn' bange ſmert vergrooten! lomrig woud!
Dat hem zoo menigmaal hebt aan mijn zij beſchouwd,
'k Zal mij verbeelden, dat ge uit mijnen mond wilt weeten:
Waar is hij toch, die, in ons lommer nêergezeten,
Met zoo veel tederheid, U pleeg te omarmen? ſpreek
Verlaat'ne! waar hij is? dus zal mij bron en beek
Geduurig vraagen; ach! 'k zal, door aanhoudend weenen,
Mijn' traanen, met uw vocht, om zijn gemis vereenen!
Voor eeuwig!... eeuwig!.. is mijn Abel mij ontroofd!...
Voor eeuwig! zal dat doodsch gelaat, dat bloedig hoofd,
Die bleeke wangen, en dat oog ontbloot van leven,
Met ſlijk en bloed beklad, mij voor het aanzicht zweeven!
Vliet mijne traanen! vliet! en ſtroomt op 't lighaam nêer!
Dat dierbaar lighaam!... van mijn' Abel... dat wel eer
De deugdelijkſte ziel bevatte, en af deed daalen
Tot mijne omarming! met wat glans en held're ſtraalen
Vertoonde zich de deugd in deze ſchoonheid! ach!
Hoe vriendlijk uit zijn' mond! met welk' een' tedren lach

Op zijne wangen!... van zijn' lippen!... in zijne oogen!...
Doch thans is deze ziel haare aardsche hut onttoogen;
Te rein, te zalig, om met zondaars, om met mij
Hier langer om te gaan!.. . Vliet traanen! ja vliet vrij
En stroomt in ruime maate op 't zielloos lighaam neder!
Vliet vrij zoo lang, tot dat mijn droeve ziel zich weder
Met zijne ziel vereent, en 't stoflijk deel, in de aard',
Zich met het stoflijk deel van mijnen Abel paart!...

Mengelwerk. Vde Stukje. Tendimus ad Cœlestem Patriam. *Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1783. *In octaVo 137 bladz.*

Toen wy, voor eenigen tyd, van 't vierde Stukje deezes *Mengelwerks* gewag maakten, hebben wy gemeld (*), dat het zelve, onder anderen, by gelegenheid eener aanpryzinge van het rymlooze dicht, eenige staaltjes hiervan zelfs in zesvoetige vaerzen, uit een diestyds nog onuitgegeeven dichtstuk, aan de hand gaf. Thans levert men ons in dit Stukje het Gedicht zelve, of wel den eersten Zang. Het heeft ten tytel: *Proeve over 's Menschen bestemming*, en strekt, om te toonen, dat de Mensch bestemd is om gelukkig te zyn; waartoe hem de gansche Natuur, overeenkomstig met zyne gesteldheid, behulpzaam is; alle zyne voortreffelyke neigingen en hoedanigheden, wanneer ze wel geregeld en in 't werk gesteld worden, de hand leenen; en de Godsdienst hem ten kragtigste opleidt. In de uitvoering beantwoordt de geheele Zang, aan de diestyds opgegeeven staaltjes; waaruit men deszelfs voortreffelykheid reeds enigermaate heeft kunnen afneemen. Wel byzonder heeft ons de ondervinding bevestigd, dat men het gemis van 't Rym in zodanig een Vers, behoorelyk geleezen, minder gewaar wordt, dan men zig gewoonlyk verbeeldt; des het rymlooze niet zo stootelyk zy, als dezulken beweeren. De Zang was voor iemand, niet gedagtig aan 't rymlooze, meer dan ter helfte, of nagenoeg ter lengte van vyfhonderd regels, afgeleezen, eer hy bemerkte dat het een rymloos Dichtstuk was. ——— By dit schoone Dichtstuk, 't welk te wenschen ware dat alle de zodanigen met opmerkzaamheid lazen, welken zig diets schynen te maaken, dat de Mensch bestemd is, om hier op Aarde een kwynend en mistroostig leeven te leiden, komen in deeze verzameling nog twee zeer wel vertaalde *Fragmenten*, of bewaarde brokken, uit de vermiste Boeken van CICERO, *over 't Gemeenebest.* ——— Het eene is de by alle kenners zo hooggeagte *Droom van Scipio;* waarin die Wysgeer de onsterfelykheid der Ziele, en het ver-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 698.

verschillend lot der menschen na dit leeven, ter aanpryzinge van de Deugd, ten ernstigste voordraagt. Eene voorstelling, byzonder geschikt, om de Bestierders van een Gemeenebest, uit overweeging van de geringheid van al het tydlyk genot, in vergelyking van een hooger eeuwigduurend geluk, te wapenen tegen de ydele lofstuitingen, en eene buitenspoorige eerzugt; en hen te noopen, om zig door eene standvastige betragting der Deugd, ten nutte van het Gemeenebest, een weg te baanen, tot het verkrygen van dien heerlyken geluksstaat, welke het deel is van alle dezulken, „ die zig in dit „ leeven steeds op het beste toegelegd, dat is, het welzyn „ van hun Vaderland bedoeld hebben." —— Een daaraanvolgend stukje zullen wy, om dezelfde reden, als 't in dit *Mengelwerk* geplaatst is, ook hier geheel overneemen.

„ In het 5de Boek van dit zelfde Werk over 't *Gemeenebest*, (dus vangt het aan,) vondt men de volgende, uitmuntende en op onze tyden maar al te zeer toepasselyke plaats:

„ *De oude zeeden, de oude helden, staven 't Roomsch Gemeenebest* (*).

zegt Ennius, en dit gezegde, zoo kort, zoo vol van waarheid, schynt my den Dichter, als door eene Godspraak, te zyn ingeboezemd. Want noch deeze helden, indien 't Gemeenebest niet zulke zeeden had gehad, noch deeze zeeden, indien 'er niet zulke helden aan 't hoofd geweest waren, konden ooit dit Gemeenebest gegrondvest, of deszelfs zoo wyduitgestrekt gebied, zoo lang, staande gehouden hebben. Ook was het, voor de onder ons geheugen vallende tyden, de gewoonte der Vaderen, voortreflyke mannen, in 't bewind, te stellen; terwyl deezen, van hunnen kant, de zeeden en instellingen der vaderen handhaafden. Maar ons geslacht, daar 't zelve het Gemeenebest reeds als eene heerlyke, doch door ouderdom eenigzins verslaauwende Schildery, ontvangen heeft, verzuimd nog daarby, niet alleen dit tafereel met dezelfde kleuren, waarmede 't eerst geschilderd was, weder op te haalen, maar bevlytigd zig zelfs niet eens, om 'er ten minsten de gedaante en buitenste omtrekken van te behouden. Want wat tog is 'er overgebleeven, van die oude zeeden, door welken de Dichter zegt, dat het Roomsch Gemeenebest gestaafd werdt; daar dezelven zodanig zyn, in vergeetelheid, geraakt, dat wy 'er ons, niet alleen niet aan houden, maar ze zelfs niet eens meer kennen? En wat zoude ik van voortreflyke mannen spreeken, daar 't juist, door gebrek aan de zodanigen, is, dat de zeeden zyn verlooren gegaan? Ondertusschen zullen wy, wegens dit groot verderf, niet alleen reekenschap geeven, maar ons ook, als wegens eene doodschuld, verantwoorden moeten. Want onze ondeugden, en geenzins eenig toe-

(*) *Moribus antiquis res stat Romana virisque.*

toeval, zyn oorzaak, dat wy, van 't Gemeenebest, alleen den Naam behouden, de zaak zelf reeds voor lang verlooren hebben!

Wat zegt gy, myne Landsgenooten! Moet hier niet een ieder onzer zugten —— en bloozen? —— Maar zullen wy alleen zugten en bloozen? —— Neen, dat 'er eene edeler pooging op volge! dat de oude vlam eens weer aan den gloed des Romeinschen Redenaars ontstooken worde! Nog is het tyd; nog zyn de trekken van 't grootsch tafereel niet ten eenenmaale uitgewischt; nog kunnen wy ze weder ten voorschyn brengen; met voorigen luister weder ten voorschyn brengen, en over ons en onze nakomelingen, in weldadigen glans, doen schynen, zo wy maar

„ *De oude zeeden, de oude helden, onder ons, herbooren zien.*"

Vaerzen van ULTRAJECTINUS. Pro patria et libertate. N. 1, enz. *Te Utrecht, by* S. de Waal, 1788. *In gr. octavo.*

Ultrajectinus treedt, met genoegzaam gelyke schreeden, in 't voetspoor van *Zeelandus*, des zy, die de Gezangen van *Zeelandus* met welgevallen gehoord hebben, ook in deeze Verzen van *Ultrajectinus* behaagen zullen scheppen. Derzelver onderwerp is, overeenkomstig met de Latynsche zinspreuk, *het Vaderland en de Vryheid*; tragtende de Dichter zyne Landsgenooten van alle zyden op te wekken, om 's Lands welweezen ter harte te neemen, en deszelfs zo Burgerlyke als Godsdienstige Vryheid voor te staan, ten einde.

De oude zeden, de oude helden, die Nederlandsch Gemeenebest gestaafd hebben, weder te doen herleeven.

Met dat bedoelde zingt hy, onder anderen, der *Vryheid* op deeze wyze toe.

Laat ons iets van Vrijheid zingen.
Gij, o Vrijheid! sloeg wel eer,
Door uw scherp gewette klingen,
Spanjes snoode Dwangzucht neer.

Edle Vrijheid, lust en leven
Van 's Bataven ziel en zin,
Voelt nog steeds de banden kleven,
Van haar onverbreekbre min.

Zij ontbloot op nieuw haar degen,
Hoe de Heerschzucht raast en vloekt;
Staat gelijk een Rots hem tegen,
Die haar onheil rustloos zoekt.

Utrecht, nevens andre Steden,
Blaaken van haar liefde-gloed;
Zagen zij haar recht vertreden,
Kookte ſtraks het Heldenbloed.

Utrecht roemt op Jongelingen,
Ouden, die, tot 's Vrijheids Eer,
Grijpen hun metaalen klingen
En het dondrend ſchietgeweer.

Utrecht roemt op Burgervadren,
Wien, tot heil der Burgerij,
Vrijheids-Liefde-vuur in de adren
Tintelt, ſpijt der ſlavernij!

Nevens Edle Wetenſchappen,
Bloeiend in haar grijze vest,
Ziet men Krijgskunst fier aanſtappen;
Schrik der vaderlandſche pest!

Krijgsgenootſchap, Vrijheids zoonen!
Laat uw Vrijheid minnend doel
Rusteloos haar ijver toonen;
Nimmer ſterft dit krijgsgevoel.

Proeve over den Mensch, Zedelyke Proeven, en Oordeelkunde. Door A. POPE, *vertaalt door* E. BEKKER, *Weduwe* WOLFF. *In 's Gravenhage, by* J. v. Cleef 1783. *Behalven de Voorrede* 174 *bladz. in gr. octavo.*

Weinigen, zo nog eenigen, onzer Leezers zullen 'er gevonden worden, die niet met lof gewag hebben hooren maaken van den beroemden *Pope*, als één dier uitmuntende Schryveren, die eene levendige verbeeldingskragt, en een geestig vernuft, met een welwikkend oordeel heeft weeten te vereenigen. Zulks toch ſtraalt, volgens een eenpaarig getuigenis, zelfs van dezulken, die 's Mans denkwyze in zyne byzondere gevoelens juist niet toevallen, in alle zyne Schriften door, en vertoont zig by uitſtek in de hier bovengenoemde Stukken, welken Mejuffrouw *Bekker* den Nederlanderen in hunne taal vertolkt aanbiedt. ——— Ze behelzen in de eerſte plaats eene *Proeve over den Mensch*, beſchouwd in zynen aart en ſtaat, met

met opzigt tot het *Heelal*, tot *zigzelven*, tot de *Maatschappy* en tot het *Geluk*; welke vier beschouwingen naar één zamenloopend gezigtspunt gerigt zyn, als strekkende ter verdeediginge van de Godlyke Voorzienigheid; die, volgens *Pope*, noch in 't natuurlyke, noch in 't zedelyke, ooit eenig kwaad toelaat, dan om 'er het algemeene goed door te bewerken; waarop zyn stelregel steunt: AL WAT 'ER IS IS GOED. ——— Hier by komen eenige *Zedelyke Proeven*, gaande over *de waare kennis der Menschen*, over het *Character der Vrouwen*, en het *recht gebruik des Rykdoms*. Laatstlyk ontmoet men hier ook nog zyne Proeve over de *Oordeelkunde*, strekkende ter ontvouwinge van 't geen regtmaatige Oordeelkundigen hebben te vermyden en in agt te neemen, om weezenlyk nuttig te zyn. ——— Alle deeze Stukken leveren een aantal van leerzaame bedenkingen; die ons inzonderheid eene menigte van characters voor oogen stellen, welken geschikt zyn om ons tot de Menschkunde op te leiden; te noopen, om tegen de dwaasheid op onze hoede te zyn, en ons gedrag, ter bevorderinge van weezenlyk geluk, zo voor ons zelven als voor anderen, verstandig te bestieren. ——— Men neeme hier eene les van dien aart mede, uit zyne beschouwing over 't rechte gebruik des Rykdoms; waarin hy, onder andere aanmerkingen deswegens, den gierigen *Cotta* en deszelfs verkwistenden Zoon, in hunne uitspoorigheden en redeneerwyze afmaalt, en tevens, in 't voorbeeld van zynen Vriend, den Lord *Bathurst*, (aan wien hy deeze zyne beschouwing briefswyze inrigt,) het waare gebruik der Schatten schetst. ——— Zynen Vriend dien Stelregel herinnerd hebbende: „ De Schepper gaf ons de Driften. Hy regeert door „ haar de Stervelingen, en stuurt hen tot byzondere oogmer„ ken; in de Natuur brengen alle uiterstens goede gevolgen „ voort; en in den Mensch loopen zy te samen tot het alge„ meen welzyn;" vervolgt hy aldus.

„ Vraagt gy, MYLORD, waarom of die opzamelt en deeze verkwist? Aldus behaagt het aan dien GOD, die den Oceaan doet ebben en vloeijen; die droogte, regen, koude en hitte, gebiedt, op dat de aarde vruchtbaar zy; aan dien GOD, die het leven vestigt op den dood; die de aanwezigheid grondt op de wisselvalligheid, en die aan de hemelsche lichten hunne bepaalde kringen aanwyst!

„ De verborgene Schatten zyn gelyk aan Insekten, welke slegts naar vleugelen wagten, om, ten bestemden jaargetyde, weg te vliegen; de bléke en holoogige MAMMON is niets, dan de Schatbewaarder der Armen. Nu zyn de Rykdommen in éene bewaarplaats byeengevoert; doch weldra wordt die bewaarplaats eene miltspringende Fontein, die al het Volk, al het Gedierte, drenkt en verzadigt.

„ De oude COTTA onteert, door zyne gierigheid, zynen Rykdom en zynen Rang; de oude COTTA heeft echter verdien-

dienften en gezont oordeel. Zyne Keuken, (alwaar het Barbaarsche Spit nooit opgewonden wordt,) is zo kout, als zyne koelste Grotten. Zyn Voorhof is vervult met jonge Brandnetels, en zyne Gragten met Tuinkers; dus eet hy Soupes en Salaaden, die hem geen duit kosten. Leeft COTTA van Peulvruchten! Verwondert dit u? Hoe lange voor hem was dit de eenige Spyze der Braminen, der Heiligen en der Philosophen! De Ryken te vergasten is niets dan verkwisten; en wie zou de Voorzienigheid hare Behoeftigen durven ontrukken? Zyn oud Kasteel gelykt een afgelegen klooster, bewoont door de Stilzwygenheid en bewaakt door het Vasten. Nooit hoort men 'er de zoete tonen der Muziek, die het jonge Volkje ten dans leiden; de middagklok heeft nog nimmer een Gebuur ter maaltyd geklept. Zyne Hoevenaars zien, al zuchtent, die Torens, die nooit door den rook verduistert worden; en rukken het Rypaard met geweld naar eenen anderen kant. De Reiziger, die des nagts in zyne Bosschen verdoolt, vloekt den ouden Vrek, zyne uitgespaarde kaars, en zyne nimmer opengaande deur, terwyl eene uitgehongerde Hofhond aan de poort gromt, en de Bedelaars dreigt op te vreten..

„ Hoe zeer verschilt zyn Zoon van hem! Hy ziet zyn's Vaders misslag, en meent, dat hy, om wel te doen, in alles het tegendeel doen moet. Het verkeerde valt ligt te ontdekken; hoe mooglyk is het, ô Jongeling, beter te doen! Hy slagt gehele Hecatombes; hy giet gehele Wynstromen uit. De vratige Landjonker en de gulzige Pastoor kunnen zich hier verzaden. Deeze Verkwisting heeft geene verachtelyke oorzaak; ô neen! Zyne Ossen worden voor het lieve Vaderland geslagt. GEORGE, en de VRYHEID, zyn de Drinkconditien; 't is zyn yver voor de Protestantsche Linie, die hem bederft. Zyne Bosschen schynen, agterwaards, van den naakten grond te wyken; goed; 't is voor de Vloot; laten des de Boschgoden zuchten. Nu kleedt zyne Wol onze dappere Soldaten. Eindelyk verkoopt hy, uit Vaderlandsliefde, alle zyne Landeryen. Hy doet nog meer. De jonge COTTA wil de uitvoerigste hoop des Volks voldoen. Hy gaat naar Londen, en, aan het hoofd der vreedzame Burgerwagten, verbrandt hy, in beeltenis, den Paus. Zou het mooglyk zyn, dat Engeland zyne diensten onbeloont laat? Engeland, die, ten koste van haaren welvaart, hare Patriotten betaalt? Hy vraagt een Ampt; hy toont aan het Hof, hoe veel gewigtige diensten hy gedaan heeft. Vruchtloos! Hy maakt een Bankbreuk, en, zie daar, zyn ondankbaar Vaderland laat hem over aan de strengheid der Wetten.

„ ô BATHURST! die nog niet door den Rykdom bedorven zyt, leer ons deszelfs waarde en gebruik. Leer ons dien met betaamlykheid genieten, en met wysheid uitdelen; hem niet door laagheden te zoeken, en ook niet door heerschzugt. Hem

Hem niet in luije ledigheid te verkwisten, maar onze uitgaven te regelen naar onze bezittingen. Leer ons de Huishoudingskunst aan de pracht, aanzien aan milddadigheid, overvloed aan matigheid verbinden. Leer ons den moeilyken middelweg tusſchen eene laffe miltheid, en eene ſtuurſche eigenliefde, bewandelen!

„ Deel, zegt gy, MYLORD, den Behoeftigen en den Waardigen, met oordeel, uwe goederen uit. Dus volgt gy het voorbeeld der Godheid, die voor alle hare Schepzelen zorgt. Verbeter dus de misſlagen der Fortuin, en toon, dat gy ten minſten hare giften wel aanlegt. Opgeſtapelde ſchatten zyn niets waardig; het goed gebruik alleen maakt het wenſchelyk: zy hebben veel overeenkomst met die vergiften, die, in behoorlyke maate, en ter regter tyd gebruikt zynde, wonderen in de Geneeskunde uitvoeren; of, gelyk Ambergris; die, in eene menigte byeen liggende, een zeer walchelyken reuk geven, doch die, verſpreit zynde, den lieffelykſten geur ten hemel zenden.

„ Zeer wel; men moet dan van honger by de Groten ſterven, op dat men met de Groten zoude eeten? want de Schurk, die hem bedriegt, en de Vleijer, die hem bederft, zit aan zyn tafel. Noem my eens één Grote, die ſmaaklyk kan eeten, zonder een Fioolſpeelder, Pannelikker, of een geestigen Gek. De Man van Verdienſten, de verſtandige Man, heeft by hem geen ingang, zo hy ten minſten niet wordt binnengeleit door eene Maîtresſe, eene Comediante, of een Dobbelaar. Wie onzer Edelen nemen U, of OXFORT, ten voorbeelde? Wie helpt den Verlatenen? Wie onderſteunt den Ongelukkigen? Waar ook zulk een Man moge uitſchynen, ô Fortuin, verheerlyk het Toneel zynes verblyfs! Dat de Engelen hem in den gelukkigen middelſtaat bewaren! 't Is daar, daar de Engelſche weldadigheid, eer zy, voor altoos, ons Vaderland ontwykt, nog een wyl ſtand houdt."

De Vriend der Kinderen. Naar den tweeden Hoogduitſchen druk vertaald. Zevende en Achtſte Deel. Te Haarlem, by C. H. Bohn en Zoon, 1783. *In octavo.*

Met deeze twee laatſte Deelen beſluiten de Uitgeevers, de agtervolgende vertaaling van den *Vriend der Kinderen*; terwyl zy, daar 'er nog zestien in 't Hoogduitsch overig zyn, om het Werk niet te groot en te kostlyk te maaken, het raadzaamer geagt hebben, vervolgens, onder een nieuwen Tytel te beginnen, en alleen het hoofdzaaklykſte uit de overigen te verzamelen. Uit dien hoofde maaken des deeze acht Stukjes een, op zigzelve ſtaande, in zyne ſoort volledig Werkje uit; dat, gelyk we reeds één en anderwerf te kennen gegeeven hebben, een aangenaam en leerryk onderhoud voor Kinderen behelst; 't welk ook nu en dan zodanige lesſen uitlevert, die

voor

voor hun, welken zig van dit onderwys met betrekking tot de Kinderen bedienen, mede van nuttigheid kunnen zyn. Tot eene laatste proeve uit dit Werkje, zullen wy 'er eene les van dien aart uit overneemen, welke ter waarschouwinge tegen de gemelykheid in gezelschappen strekt, waartoe het volgende geval aanleiding gaf.

De Vader bevond zig, met zyn Huisgezin en drie zyner Vrienden, ter uitspanninge, op het Landgoed van den Heer *Damon*; en deeze Heer, alles aanwendende om zyne Gasten, ook byzonder de Kinderen, te vermaaken, had, onder anderen, eene steng, met een houten vogel op dezelve, doen oprigten; om de kinderen na den vogel te laaten schieten.

„ En, (dus vervolgt het verhaal,) terwyl door het dorp een kramer, die uit eene digt by gelegene stad van de kermis kwam, met zyn marsje rond liep, zo kogt hy van denzelven voor twee guldens of daaromtrent aan snuisteryen; als een kleen Schrysleitje, een paar Mouwsknoopjes, een Naaldenkoker en Vingerhoed, een koperen Tekenpen, een paar staalen Schoengespen, een Pennemes, een Zakspiegeltje, en een yvooren Memorieboekje; welke allen tot pryzen voor de Schutters gesteld werden. De vogel, die op een klenen afstand stond, was zo geplaatst, dat 'er niet veel kragts toe vereischt werd, om denzelven in een uur of twee 'er af te schieten. *Fredrik*, die in zulk soort van Ridderspelen wel den grootsten zin heeft, en zich van alle middelen, als 'er eenige winst by een spel te behalen is, wel weet te bedienen, was de gelukkigste, en werd welhaast Koningje of Voorschutter. *Karel* had, zo als 't scheen, 'er niet veel vermaaks in; ook was hy niet in zo een goed humeur, als ik wel gewenscht had, en deed 'er derhalven niet zeer zyn best toe. *Lotje* was te driftig, en nam geen tyd genoeg om wel te mikken; en *Lysje* te zwak, om den klenen boog, hoe ligt dezelve ook voor haar gespannen werd, vast te houden; en, dewyl zy van de tien keeren pas eens raak schoot, klaagde zy telkens over den boog, of over *Fredrik*, dat hy 'er geduurig alles afschoot, en zy gevolglyk dan ook niets raken konde.

„ Na dat dit Ridderspel afgelopen was, begon Mr. *Philoteknus* over de Kinderen eenige aanmerkingen te maken. Uw Character, myne kleine Vrienden! zeide hy, laat zich alzins duidelyk kennen; en het zoude u zeer ten voordeele strekken, als gy, by het oefenen van dergelyke geringe spelen, acht gaaft op uwe gebreken, die zich daarin voordoen, om namelyk dezelven te verbeteren; want diezelfde kwade luimen blyven ons anderzins in dingen van meerder gewigt ongevoelig by." ——— Hierop gaf hy voorts ieder min of meer eene les; doch wy zullen ons tot die aan *Karel* bepaalen.

„ Men moet (zeide hy tot *Karel*,) zo veel op zichzelven leeren verkrygen, dat men ook aan een ander, schoon het al eens

eens niet ſtroke met onze neiging, eenig vermaak en genoegen tragte toe te brengen, vooral wanneer wy geloven, dat hy zelve denkt anderen, met het geen hy in 't werk ſtelt, eenig pleizier aan te doen. De braave Heer *Damon* dagt zekerlyk, dat hy ulieden allen, met dit door hem aangerigt ſpel, groten dienst deedt. Ik kan, daar hy 'er thans niet by is, (want hy was voor een poosje weggegaan,) het u dus te vryer zeggen. Moet het hem niet eenigermate verdrietig en ſpytig vallen, dat zyne hoop en verwagting zo te loor geſteld wierden? Hy zag u geduurig als met tegenzin den boog opvatten, en liever van wat anders, dan van dit zyn opgegeven ſpel, praten. Moest gy, ten minſte uit erkentenisſe den Man het vermaak niet aandoen, van wel te vrede en vergenoegd te wezen? Ik zeg niet vergenoegd te ſchynen; zo als in deze omſtandigheden de uitdrukking mogelyk zou konnen lyden; maar met 'er daad en wezenlyk vergenoegd te zyn. Want een menschlievend en gemeenzaam harte ſchept zekerlyk daarin vermaak, dat het anderen door zulken geringen dienst verheugen kan; en hier zoude het eene ware dienstvergelding wezen, die men wel degelyk denken mag aan hem verpligt te zyn. Ik begeer niet dat men hem deswegens eenige onwaarheden voorliege, van een Onuitſpreeklyk Vermaak, dat hy ons zoude verſchaft hebben, daar het ons intusſchen weinig getroffen heeft. Maar dit wil ik, dat iemand zyne verdrietelykheid, ingevalle hy die niet geheel overmeesteren, of door een gunſtig aangewende poging in genoegen of weltevredenheid veranderen kan, op eene beleefde wyze leere verbergen en bedekken. Iemand, die gewoon is zulke grillige luimen in te volgen, kan met de allervoortreflykſte hoedanigheden, die hy anderzins bezit, een allerondraagelykst man worden. Ik heb menſchen gekend, die, als de een of ander perſoon, het een of ander gesprek, voorſtel of ſpel, in een gezelſchap hun niet ſmaakte, door hunne gemelyke gebaarden en verſtoorde houding, alle vermaak en genoegen aan het zelve benamen, en het geheel ontydig, tegen elks oogmerk, van een deeden ſcheiden.

„ By deze gelegenheid kan ik u eene korte en hierop zeer toepasſelyke Fabel verhalen, zeide *Papilio*, namelyk van

DEN UIL EN DE ZANGVOGELEN.

„ In zeker lommerryk bosch, alwaar eene talryke menigte van zingend gevogelte zich onthield, ſtond een oud vervallen kasteel, het welk door eenen Uil bewoond werd. Deze Vogels, die gaarne vriendſchap met hem houden wilden, mogelyk om dat ze van hem, als den Vogel van Minerva, de Godinne der Wysheid, vele nutte en wetenswaardige zaken hoopten te horen, verzogten hem hun gezelſchap op den eerſten dag in de Maand Mai, dien zy gewoon waren vrolyk

te

te vieren, by te wonen. Ongemeen groot was de vreugde, welke zy zich voorstelden te zullen smaken, in het byzyn van dien geleerden vogel, dien zy ook op hunne beurt, door dit vrolyk feest, geen minder vermaak hoopten aan te doen.

,, Hy kwam. Onder deze klene vogels heerschte eene algemene liefde, eendragt, weltevredenheid, en vreugde. Elk deed zyn best, om hem door hun lieflyk gezang te bekoren, en in het zelve te doen deel neemen. De Nagtegaal en Basterd-nagtegaal, de Leeurik, de Meerl, de Vink en het Vlasvinkje, kortom al het gevogelte, liet zich op het lieflykst horen. Maar de Uil bleef statig en donker zitten kyken, gluurde met zyne katogen hun van ter zyde gemelyk aan; en zou zyne oren, indien hy slegts vingers gehad had, voor hunne aangename gezangen gestopt hebben. Misschien, dagten zy, is hy geen liefhebber van Musicq, wy zullen eens een ander spelletje aanvangen, op hope of hy dan ook wil mede doen. Hierop huppelden en sprongen zy op de takken heen en weder, vlogen in 't rond door elkander; zetteden elkander na, pikkende de een op den ander. Het Kwikstaartje en de Musch maakten allerleie grappen; doch alles te vergeefsch; de Uil bleef stuursch en grynzig kyken, en scheen zich in 't donker, op eene wyze die niemand raden konde, alleen te willen vermaken.

,, De vogels dus ziende dat 'er niets aan te doen was, vlogen, de een voor en de ander na, weg, en elk zogt zynen boom of struik weder op, tot dat deze eigenzinnige druiloor van een vogel moederziel alleen bleef zitten, en zich genoodzaakt vondt zyne woeste woning weder op te zoeken, en zich te vermaken, zo als met zyn stroeven en norschen aart best overeen kwam. Zedert dien tyd, zegt men, heeft niemand onder al het gevogelte zich ooit weder met hem willen bemoeijen; elk ontwykt hem, elk bespot hem, en dit gaat zelfs zo verre, dat hy by klaren en helderen dag niet meer durft te voorschyn komen.

,, Mooi, zei Mr. *Philoteknus*. Ja, ja, myn lieve *Karel*, dit is juist het afbeeldzel van een man, die, wanneer hy in een gezelschap is, daar het niet met zyn hoofd overeenkomt, een scheven en viezen mond trekt, en, door zyne eigene te onvredenheid en misnoegen, ook anderen gemelyk en misnoegd maakt. Doch het vergaat hem gemeenlyk even als den Uil; men laat hem aan zyne eigenzinnigheid over, vermydt hem, en bant hem eindelyk overal uit.

,, Hierop beloofde *Karel*, dat hy zich nooit weder zo gemelyk en eigenzinnig of te onvrede gedragen zoude, en, volgens zyn goed hart, durf ik van hem vertrouwen, dat de bedenking van niemand, die ons op allerleie wyzen poogt te vermaken, hier door eenige verdrietlykheid te mogen aandoen, eenen gewenschten indruk op zyn harte zal hebben."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaaring door TH. CH. LILIENTHAL, *Th. Dr. en Hoogl. op de Academie te Koningsbergen. Met eenige aanmerkingen vermeerderd. Zeventiende Deel, Te Amsterdam*, by J. Allart, 1783. *Behalven de Voorrede 345 bladz. in gr. octavo.*

Volgens de inrichting van dit Werk, komt de Hoogleeraer *Lilienthal*, in dit Deel, tot de overweging der geschiedenis van 's Heillands Lyden, Dood, Opstandig en Hemelvaert; schikkende het zelve tot oplossing der zwarigheden, door 't Ongeloof daertegen ingebragt; welken hy manlyk te keer gaet, en verstandig beantwoord. Het Euangelische verhael hiermede afgehandeld zynde, zo plaetst zyn Hoogeerwaerde ten slot 'er gepastlyk by, *Eene beknopte overeenstemming der geschiedenis van den Heer J. Ch., van zyne Geboorte tot zyne Hemelvaert, volgens de Vier Evangelisten*; verlenende ons ene korte aenwyzing van 't beloop der geschiedenissen, in ene achtervolgende tydreeks, zo als het, uit de in orde geschikte verhalen der vier Euangelisten, opgemaekt kan worden. Onze Autheur stelt dit naer een welingerichten leiddraed voor; en zyne bedenkingen, over 't laetste gedeelte van 's Heillands geschiedenis op Aerde, behelzen verscheiden leerzame byzonderheden, die den Christenen, ter versterkinge van hun Geloof, kunnen dienen, of strekken, om deze en gene bedenkelykheid uit den weg te ruimen. Tot een voorbeeld van de laetste soort neme men des Autheurs overweging, „Of het een- en twintigste „ Hoofdstuk van JOHANNES Evangelie, byzonder de twee „ laatste versen van dat Hoofdstuk, niet van JOHANNES, „ maar van eenen laateren Schryver oorspronglyk zyn?" waerover hy zich indezervoege uitlaet.

„ Vermits het den schyn heeft als of JOHANNES, met zyne laatste aanmerking in het slot van 't twintigste Hoofdstuk, zyn geheele Euangelie heeft willen besluiten, zo is de geleerde HUGO GROTIUS op die gedachten gevallen, dat het volgende een en twintigste Hoofdstuk eerst na den dood van den Apostel en Evangelist JOHANNES, in den naam

der gemeente van Ephefen, veelligt door haaren Bisfchop, bygevoegd zy, om te toonen, hoe naauwkeurig dat alles vervuld zy, 't welk Jefus aangaande het lange leeven en den niet gewelddaadigen dood van JOHANNES voorzegd had (*). Hierom zou deeze in het vier- en twintigfte vers in het meervouwig getal van deezen Apostel fpreeken, als van eenen derden perfoon; *wy weeten, dat zyn getuigenis waarachtig is*; en vervolgens in het vyf- en twintigfte vers nogmaals betuigen; dat Jefus nog veele andere dingen gedaan had, die hier niet opgefchreeven waren, 't welk in den mond van denzelven Schryver, zo men meent, eene onnutte *tautologie*, eene onnutte herhaaling van een en het zelve zou geweest zyn. Ook uit deezen grond houdt HENRICUS HAMMOND ten minften deeze twee laatfte verfen voor een byvoegfel der Ephefifche Gemeente (†). Dan, wanneer ook inderdaad de twee laatfte verfen van het twintigfte Hoofdftuk als een flotaanmerking moesten aangezien worden; zo had nogthans JOHANNES ook nog het volgende, veelligt in zynen ouderdom, daarby kunnen voegen (§). Doch inderdaad befluit hy in die verzen niet juist zyn geheele Boek, maar flechts het verhaal van de tekenen, of zinlyke bewyzen, welken Jefus den discipelen nopens zyne opftanding gegeeven heeft, toen zy nog daaraan twyfelden; en hy voegt 'er in het een- en twintigfte Hoofdftuk nog eene openbaaring of verfchyning by, welke de discipelen, die 'er reeds van overtuigd waren, naderhand ontvingen, en de andere Euangelisten voorbygegaan waren; befluitende vervolgens zyn geheele Boek, met de nieuwe aanmerking, dat de omftandigere aantekening van al dat geen, 't welk

„ (*) In notis ad JOH. XX. 30, 31. en XXI. 24, 25. Het zelve beweert nog omftandiger JOH. CLERICUS in de *Biblioth. univerfelle. Tom.* XII. *pag.* 437., om nu van andere nieuwere Schryvers niet te fpreeken."

„ (†) *In notis in N. T. ad h. l.*"

„ (§) Dergelyke aanhangfels van denzelven Schryver zyn ook in andere boeken der Heilige Schrift niet ongewoon; by voorbeeld RICHT. XVII——XXI. NEH. XII, XIII, ook volgens de meening van fommigen de beide laatfte Hoofdftukken van den BRIEF AAN DE ROMEINEN; 't welk zy daaruit befluiten, om dat de woorden ROM. XVI. 25——27. in veele Handfchriften en verfcheidene Overzettingen reeds op het einde van het veertiende Hoofdftuk ftaan; zodaanig dat het daarop volgende als een *Postfcriptum* des Apostels aan te merken zy."

't welk Jesus ooit of ooit gedaan heeft, de waereld met boeken slechts overlaaden zou hebben. Doch, gelyk hy anders gewoon is, midden in zyne verhaalen hier en daar dienstige aanmerkingen in te lasschen (*); zo doet hy zulks ook, by gelegenheid der woorden van Christus aan *Thomas*, die thans overtuigd was: *zalig zyn ze, die niet zullen gezien, en nogthans zullen geloofd hebben* (†). Hy erinnert, naamlyk, dat Jesus wel zynen discipelen ook nog andere zinlyke bewyzen aangaande zyn leeven en opstanding gegeeven had; maar die waren tot het zaligmaakend geloof in hem, als den Messias en Zoon van God, niet volstrekt noodzaaklyk; als waartoe een ieder, die ook Jesus in het vleesch niet gezien had, door opmerkzaam leezen der godlyke Schriften geraaken kon. En hierop wordt dan het verhaal onmiddelyk voortgezet.

„Zou nu dit verhaal van eenen laateren Schryver oorspronglyk zyn; zo had dezelve niet zo volstrekt tot een volgend verhaal over- of voort- kunnen stappen, zonder aan te merken, dat hier een aanhangsel begon, welk men by het eigen bericht van JOHANNES nog had willen byvoegen. Dus zou het ook, na dat de dood van deezen Apostel werklyk gevolgd was, zeer overtollig geweest zyn, die geenen, welke hem voor onsterflyk hielden, beter desaangaande te onderrechten. Doch waarom zou JOHANNES, die steeds gewoon is, in den derden persoon, van zichzelven te spreeken, niet ook op gelyke wyze hier in het vier- en twintigste vers zyn getuigenis voor waarachtig verklaaren kunnen, gelyk hy zulks voorheen gedaan heeft (§)? Ja, het zou zelfs tegenstrydig zyn, wanneer een ander Schryver het bericht aangaande den discipel, dien Jesus lief had, welk hier voorkomt, zou opgetekend, en zich nogthans daarby zo uitgedrukt hebben; dat het was dezelve discipel, *die deeze dingen geschreeven heeft* (⁎). Het kan geene verhindering aanbrengen, dat hy in het meervoudig getal 'er nog byvoegt: *wy weeten, dat zyn getuigenis waarachtig is* (‡). Want, om nu te zeggen; dat CHRYSOSTOMUS en

„ (*) By voorbeeld, JOH. II. 21, 22. VI. 6, 71. VII. 39. XII. 37—43. XIX. 36, 37."

„ (†) JOH. XX. 29."

„ (§) JOH. XIX. 35."

„ (⁎) JOH. XX. 24.

„ (‡) L. c."

en THEOPHYLACTUS ὄιδα voor ὄιδαμεν schynen geleezen te hebben, zo pleegt zich toch JOHANNES meermaalen zo uit te drukken (*). En waarom zou hy niet, even zo goed als de Bisschop van Ephesen, in den naam der geheele gemeente, *wy weeten*, hebben kunnen schryven; te meer vermits hy kort daarop in het vyf- en twintigste vers weder het enkelvoudig getal *ik meene* gebruikt. Ware het een- en twintigste Hoofdstuk werkelyk niet uit de pen van JOHANNES gevloeid; dan zouden ten minste sommige afschryvers het zelve weggelaaten hebben; daar het nogthans werklyk, en zelfs de twee laatste versen van het zelve (†), in alle de Handschriften, die 'er nog overig zyn, gelyk ook in alle de oude Overzettingen gevonden wordt. Ook de oude Kerkvaders brengen daaruit plaatsen onder den naam van JOHANNES by (§). En voor 't overige komt ook de de schryfstyl van 't zelve met dien, welke anders JOHANNES gebruiklyk en eigen is, volkomen overeen (⁎)."

„ (*) JOH. I. 14, 16, 18. 1 JOH. 1. geheel. 1 JOH. V. 20. 3 JOH. vs. 12."

„ (†) Alleenlyk in den eenigen eersten *Codex* van USSERIUS ontbreekt vs. 25."

„ (§) Hoewel TERTULLIANUS *adversus Praxeam*, Cap. XX. JOH. XX. 30. *Clausulam Evangelii*, dat is, het slot van zyn Evangelie, noemt, zo beroept hy zich nogthans *Cap.* L. *de Anima*, op JOH. XXI. 23."

„ (⁎) By voorbeeld, het μετὰ ταῦτα by den aanvang van een nieuw verhaal vs. 1. vergeleeken met Hoofdst. V. 1. VI. 1. VII. 1. XIX. 38. de beschryving van zyn eigen persoon, vs. 7, 20. het pleonastische οὖν vs. 5, 7, 9, 13, 15, de spreekwys λέγει ὁ Ἰησοῦς, vs. 5, 10, 12, 15, 16, 17, 22 enz."

Heilige Jaarboeken van de Vier Euangelisten; en de Handelingen der Apostelen, beschreeven door Lukas: benevens hunne Reizen en Brieven, tot Jerusalems verwoesting. Met nieuwe Aanmerkingen. IIIde Deel, door R. SCHUTTE, *Predikant te Amsterdam. Met Landkaarten. Te Amsterdam, by* J. Wesling Willemsz. 1783. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers 442 bladz. in gr. octavo.*

Op het in 't tweede Deel voltooide Jaerboek, behelzende het leven van Jezus Christus, volgen, in dit derde en laetste Deel, nog twee Jaerboeken; gaende het tweede over de

de Handelingen der Apostelen, sints het jaer 33 tot 56; en het derde Jaerboek over de Reizen en Geschriften der Apostelen, van 't jaer 56 tot het jaer 73; in welken de Eerwaerde *Schutte* zynen tydrekenkundigen arbeid, met diezelfde naeuwkeurige oordeelkunde, welken wy in 't eerste Jaerboek opgemerkt hebben (*), voortzet. By deze Jaerboeken komen hier ook nog enige aenmerkingen over de Euangelien en Handelingen, in welken zyn Eerwaerde verscheiden duisterheden, die inzonderheid het tydrekenkundige, en tevens andere onderwerpen, betreffen, tracht op te helderen; waerin 's Mans schrandere uitlegkunde doorstraelt. En eindelyk is hier aen nog gehecht een algemene Tydtafel op de Heilige Jaerboeken, beginnende met het 47ste jaer voor Christus geboorte, en eindigende met het jaer 73 na Christus geboorte, of het afloopen van den Joodschen Oorlog; waerin men met een opslag gereedlyk kan nagaen, wanneer en onder wiens bestuur de opmerkenswaerdigste geschiedenissen, geduurende dat tydsverloop, voorgevallen zyn. ——— Zie hier, tot een stael van 's Mans Aenmerkingen, 't geen zyn Eerwaerde bybrengt, over Hand. XVI. 1—4. ter verdediging van 's Apostels gedrag, in *Timotheus* te laten besnyden.

„ Paulus, (zegt hy,) willende den leerling Timotheus, zoon van eene geloovige Joodsche vrouwe, maar van eenen Griekschen vader, met zich op reis neemen, besneed hem, om der Jooden wille, die in deze plaatsen waren: want zij kenden alle zijnen vader, dat hij een Griek was. Hand. XVI. 3. ——— Ik kan niet begrijpen, hoe men den Apostel hier kan beschuldigen: dat hij of 't gevoelen der Jerusalemsche Kerkvergaderinge trouwloos verlaaten, of schandelijk in 't stuk der Besnijdenisse geveinsd zou hebben. Geen van beide is waar. Want was dat zijn meening geweest, dan moest hij eene overmaate van wispeltuurigheid, gepaard met trouwloosheid in 't uitvoeren van zijnen last, en tevens eene onbegrijpelijke domheid gehad hebben: dat hij, die een der afgezondenen van de Jeruzalemsche Kerkvergadering was, om de afschaffing van de Besnijdenis der heidenen bekend te maaken, die Besnijdenis zelf zou hebben gedaan; dat hij dit in die zelfde reis zou gedaan hebben, slegts een maand of vier na 't houden dier Vergaderinge; en dat hij met dat alles niet schroomen zou, de ordonantien van de Apostelen en Ouderlingen, aangaande dit stuk, alom-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 85.

alomme over te geeven. Ik wil nu van zyne Godvrucht niet eens spreeken. Ik geloof zelfs niet, dat iemand die zijne redevoeringen en brieven geleezen heeft, hem voor zo onnoozel zal aanzien, dat hij hem in staat zou kennen, om dit dwaaze stuk uit te voeren. Ja wie durft hem zulk eene onbeschaamdheid toeschryven, dat hij, in weerwil van eene openbaare veinzerij, twee jaaren daarna zou roemen, dat hij Titus, zijnen reisgezel als hier Timotheus, schoon een riek, niet had laaten besnijden; en den valschen broederen in dit stuk voor geen uur tijds was geweken, enz. Zie Gal. II. 3—5. ——— Ik ben derhalven ten vollen verzekerd; dat de Besnijdenis van Timotheus in zulk een licht beschouwd wierd door Paulus en de broeders, dat ze niet streed tegen de besluiten der Kerkvergaderinge.

„ Wat dan? Men heeft, naar mijne gedachten, noch het besluit der Jerusalemsche Kerkvergaderinge, noch de redegeeving van Timotheus besnijdenisse, welke wij hier vinden, recht begrepen.

„ Om het besluit der Kerkvergaderinge te vatten, moeten we eerst zien, wat het stuk in geschil was, 't gene zij beslissen moest.

„ Dit betrof de *Besnijdenis*, niet in 't gemeen en onbepaald, maar *naar de wijze van Moses*; waardoor *het juk* der Mosaische wet den Besnedenen *op den hals gelegd*, en hij verpligt wierd om *die wet te onderhouden*. Nooit wordt 'er, in de Jerusalemsche Kerkbyeenkomst, anders, dan met die bepaalinge van gesprooken. Zie dit duidelyk Hand. XV. 1, 5, 10, 24. En zoo spreekt ook onze Paulus in zijnen brief aan de Galaters, van de *Besnijdenis*, welke in de Jerusalemsche Vergadering afgekeurd wierd, nooit als van eene plegrigheid, die in *Abrahams tijd* onder de *belofte*, maar altoos als van eene die in *Moses tijd* onder de *Wet*, *stand* greep; en hem die besneden wierd verbond om de gansche wet te onderhouden. Zie *Gal.* II. 14—16, III. 2, 5—21. IV. 5, 21. V. 1—4. *De Besnijdenis naar de wijze van Abraham* kon men toen nog onschuldig draagen, als een merkteken, dat men uit den geloovigen Abraham, aan wien God de *Belofte* deed, was afgestamd, of dat geslacht was ingelijfd: maar de *Besnijdenis naar de wijze van Moses* niet, om dat men daardoor onder de *Wet* kwam, die tegen de *Belofte* in een zeker opzicht wordt overgesteld. Verg. *Gen.* XV. 6. en XVII. 1—4. met *Rom.* IV. 10—13. *Gal.* III. 6—9 en 17.

„ Wij-

„ Wijders raakt die vraag over de Besnijdenisse alleen de *Heidenen* of *Grieken*, (want dat zijn gelijkluidende woorden,) en geenszins de Jooden en derzelver kinderen of kindskinderen, uit Joodschen of Joodegenootschen bloede geteeld. ——— De vraag was, of men *Heidenen*, en derzelver kinderen, als die belijdenis deeden van den waaren Godsdienst, moest *besnijden*, en of men die moest besnijden *naar de wijze van Moses*, dat is, met eene onderwerpinge aan Moses wet? De Jerusalemsche Kerkvergadering oordeelde, dit niet alleen onnoodig, maar schaadelijk.

„ Men heeft ook de *redegeeving* van Timotheus besnijdenisse niet gevat. Was Timotheus een *Heiden* geweest, dan had hij niet mogen besneden worden; en Paulus, des ben ik wel verzekerd, zou dit niet toegelaaten hebben. Maar 't verschilde hier van hemelsbreedte: en dit zegt ons Lukas zoo duidelijk, dat ik verwonderd sta, hoe het de aandagt der uitleggeren heeft kunnen ontvlugten. Waartoe schrijft hij anders vs. 1, dat *Timotheus een zoon was van eene gelovige* JOODSCHE VROUWE, *doch van eenen* GRIEKSCHEN VADER? Waarom zegt hij vs. 3. *Zy kenden allen* ZYNEN VADER, *dat hij een* GRIEK *was*; en waarom niet, *zij kenden allen* DIEN JONGELING, *dat hij een* GRIEK *was*? Waarom, bid ik, anders, dan om dat *hij* geen Griek was, maar wel *zijn Vader*? Timotheus werd, naar 't edelst deel der echtelingen, zijne moeder Eunice, eene godvruchtige Joodin, gelijk ook zijn grootmoeder Loïs was, gerekend tot *Gods Volk* te behooren. En dit is naar de Godlijke geslachtrekening 1 *Kor*. VII. 14. Timotheus was dan een *Jood* en geen *Heiden*. Hij was een Zoon van Abraham. Het was dus niet ongeoorlofd, en zelfs in de omstandigheden van de gronding der Kerke, uit Jooden en Heidenen, niet onvoegzaam, dat hij, die een zoon van Abraham was, *besneden* wierd, en dit teken van Abrahams nakroost droeg. Want in *Abrahams zaad* moesten, ook ten opzichte van de aankondiginge des heils, *alle volken der aarde gezegend worden*. *Gen*. XXII. 18. Het Euangelie moest, bij de gronding der Kerk, door afgezondenen uit de Jooden gepredikt worden. *Jez*. II. 2, 3. *Jer*. XXXI. 7—9. *Hos*. I. 11, 12. *Zach*. VIII. 23. IX. 13. Doch daaraan was de onderwerping aan Moses wet niet verknogt. Hij is niet besneden *naar de wijze van Moses*; maar als Abrahams zoon, en die tevens uit den geloove was, *naar de wijze van Abraham*. Men vergelijke *Gal*. III. 6—9.

„ Zo maakt ook Christus onderscheid tusschen de Besnij-

ſnijdenis die *uit de Vaderen was*, dat is, haaren oorſprong trok uit het bevel aan Abraham gegeeven; van de Beſnijdenis welke Moſes *hun gegeeven hadt*, en die hen aan *Moſes wet* verbond, dat die *niet gebrooken werde. Joh.* VII. 22, 23.

„ Dan heeft men eindelijk de waare en voldoende reden, waarom Timotheus al, Titus niet, beſneden werd; ſchoon die omtrent denzelfden tijd van denzelfden Apostel, in denzelfden post wierd geſteld. Titus kon dit teken van der Jooden adeldom niet draagen. Want hij was een Griek of Heiden van afkomst. Dus kan de Beſnijdenis bij hem niet anders aangemerkt worden, dan als eene Beſnijdenis *naar de wijze van Moſes*, welke met eene onderwerping aan de wet gepaard ging. Maar de Beſnijdenis van Thimotheus kon en moest aangemerkt worden, als eene Beſnijdenis *naar de wijze van Abraham.*

„ Dan is Paulus volkomen onſchuldig, en moet van alle veinzerij, en trouwloosheid in 't uitvoeren van den last der Jeruſalemſche Kerkvergaderinge, vrijgeſprooken worden. Hij beſneed Timotheus, *om der Jooden wille*, *die in deze plaatſen* Lystre en Ikonie *waren*, magtig op dit teken van hunne *afſtamming uit Abraham* gezet, en die niet gaarne het Euangelie uit den mond van een Jood, die het teken van der Jooden adeldom niet droeg, zouden ontvangen. Hij kon, ſchoon hij *den Jooden* hier een Jood *wierd*, daar hij dit worden kon, *om ook de Jooden te winnen*, naar 1 Kor. IX. 20, evenwel roemen; dat hij, ten opzichte van de BESNYDENIS NAAR DE WYZE VAN MOSES, *den valſchen Broederen geen uur was geweken met onderwerpinge.* Gal. II. 5. Hij mogt ook, in het doen van eene *gelofte*, hun, die *onder de wet* waren, worden als een *onder de wet*, 1 Kor. IX. 20. verg. met Hand. XVIII. 18 en XXI. 23, 24, om dat hij een JOOD was; en om den laster tegen te gaan, dat hij *alle de* JOODEN, *die onder de Heidenen waren, leerde van Moſes af te vallen, zeggende dat de* JOODEN *de kinderen niet zoude beſnijden, noch naar de wijze der wet wandelen.* Dit was volſtrekt valsch. Niets van dat alles had Paulus geleerd. Hij had ſlechts alomme de beſluiten der Jeruſalemſche Kerkvergaderinge bekend gemaakt, en die raakten de *Heidenen*, deze mogten niet beſneden worden, en zich daardoor aan *Moſes wet* onderwerpen, gelijk het aanſtonds, Hoofdſt. XXI. 25. door de Jeruſalemſche Ouderlingen verklaard wordt.

„ Zoo verſpreidt onze Aanmerking een nieuw licht, om

om inzien te krijgen in Paulus toegeeflijkheid omtrent de Joodſche Kerkplegtigheden ook in volgende gevallen; en om hem tegen kwaadaartige beſchuldigingen met grond te verdeedigen.”

J. D. MICHAELIS *Oosterſche en Uitlegkundige Bibliotheek. Zevende, Zeventiende en Achttiende Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1783. *In gr. octavo.*

Ter ſpoediger voortzettinge der Nederduitſche vertalinge van dit geleerde Werk, heeft men weder, als voorheen, drie Stukken te gelyk afgegeven; waerin de oefengrage Lezers op nieuw vele opmerkenswaerdige byzonderheden zullen aentreffen. Tot een ſtaeltje hiervan diene een voorbeeld uit ene proeve, nopens het nuttig gebruik dat men, in de oordeelkundige uitlegging der Bybelbladen, van de Schriften van Joſephus kan maken.

In onze gebruikelyke Overzetting van den Bybel, gelyk ook in vele anderen, leest men 1 *Sam.* XIX. 13, dat Michal, een beeld in Davids bed geleid hebbende, *een geitenvel aen zyne hoofdpeleuwe lei.* Joſephus, deze geſchiedenis verhalende, zegt, *Antiq.* VI. 11. 4; *Zy leide een geitenlever onder het dek*; waermede de Griekſche vertaling inſtemt; het welk toont, dat men hier eertyds niet כביר maer כבד gelezen, en dus op geen geiten*vel*, maer op een geiten*lever* gedacht hebbe. Deze lezing komt den Opſteller der Proeve met rede waerſchynlyk voor, als beter dan de tegenwoordige aen den zamenhang beantwoordende. ——— „ Joſephus verklaart, zegt hy, de geſchiedenis zo verſtandig, dat men zig waarlyk over zyne kundigheden verwonderen moest, indien men zig niet herinnerde, dat hy een Priester geweest was, en de Priesters leevers der dieren te zien kreegen; want, met één woord, hy ſpreekt als een Anatomicus, als iemand die de leere der Irritabiliteit gehoord had, en zoo overeenkomſtig met de natuur, dat geleerden van Clericus aart, die misſchien nooit een leever anders dan gekookt of gebraaden voor zig mogen gehad hebben, zig van lachen niet konden onthouden. *Zy toonde*, ſchryſt hy, *aan de wagten het toegedekte bed, en nadien de zig beweegende* (of om eens het by de Medici gewoone eigenlyke woord te gebruiken, alſchoon het

het Latyn is, de *palpiterende*) *leever ook het Beddek steeds in beweeging bragt* (of hief en weder zakken liet) *geloofden zy, dat David daaronder lag en adem haalde.* Dit kwam Clericus, die misschien nooit een verschen leever gezien had, en uit loutere volkomen geleerde onkunde van algemeen bekende dingen, van het geen de Anatomicus tot op den slachter en tot de keukenmeid toe weet, des te stouter oordeelde, en teevens zig verbeeldde, dat Josephus het zyne alleen uit de LXX genomen had, ten hoogste belachlyk ongerymd voor (*). Zo kan een geleerde aan het lachen geraaken, dat iedereen medelyden met hem heeft. De geschiedenis hangt volgens Josephus dus samen. Michal wil de boden wys maken, dat David ziek is en te bed ligt; zy legt ten dien einde een Afgodsbeeld van menschelyke gedaante in het bed, zoo dat het bovendek daardoor de gedaante ontvangt, als of 'er een mensch onder lag. De Oosterlingen dekken het aangezicht en hoofd geheel toe; (gelyk de Heer Niebuhr zoo dikwils verhaalt, en ook als de oorzaak van de doodlyke verkoudheid van wylen den Heer van Haven, daar hy werklyk aan stierf, aanmerkt, dat hy zig hier aan gewend had, en zonder dit te doen, met het hoofd buiten het Bedlaaken, op het dak geslaapen had;) derhalven konden de boden het wezen van hem, die onder het dek lag, niet zien. Doch om hen te doen gelooven, dat het een levend mensch was, haar zeer kranke man, die sliep, en dien men in zyn rust thans niet moest stooren, leide zy ter plaats daar het hoofd was een verschen geitenleever: deeze behoud nog eenigen tyd haare beweeging of Palpitatie, hief derhalven het beddek by herhaaling op en neder, en thans scheen het, als of daar een zieke lag, die adem haalde. Thans mag iedereen zelf oordeelen, welke leezing de waare zy."

(*) *Josephus, aut* JUDÆUS *Hellenista, qui in conscribenda historia hominem adjuvit, ex LXX mirum quid et ridiculum confinxit. Merito Viri locti commentum Judaicum, quo pravæ versionis ratio redderetur, riserunt.* CLERICUS *in Comment. in h. l.*

Car-

Cardiphonia *of gemeenzaame Brieven, meestal geschreeven aan Godvruchtige Vrienden, ter hunne aanmoediging en bestuuring op den weg des Geloofs en der Godvrucht, door* JOHN NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald, door* M. V. WERKHOVEN, *en uitgegeeven met eene Voorreden, door* CORNELIS BREM. *Eerste Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruin, 1783. *Behalven het Voorwerk, 492 bladz. in gr. octavo.*

Ene verzameling van Godvruchtige Brieven, waer in de Eerwaerde *Newton*, op eene stichtelyke wyze, zyne opwekkende onderrichtingen, hartelyke waerschouwingen, ernstige vermaningen, troostryke opbeuringen, en wat van dien aert meer zy, aen persoonen van verschillenden stand naer de verscheidenheid hunner gemoedsgestalte, mededeelt. Men ziet 'er alom een Man in doorstralen, die de zaek van den Godsdienst ter harte neemt; en, naer zyne leerstellige wyze van denken, ten yverigste tracht te bevorderen. Uit dien hoofde verdienen deze zyne Brieven ene wezenlyke achting, en men kan dezelven, schoon men zyne leerstellige denkwyze over den Godsdienst, waer in hy zich met de zogenaemde *Methodisten* verenigt, al niet mogte toevallen, met ene opwekkende stichting lezen.—— Men toetze dit, tot een voorbeeld, aen 's Mans volgende voorstelling, wegens de voortreffelykheid van een Godsdienstig, boven een waereldschgezind, leven, dat hy, als een Vriend, een zorgloozen Ongeloovigen, ter zyner waerschouwinge, onder 't oog brengt. —— Vooraf aengemerkt hebbende, dat hy één blykbaer voordeel in 't beoordeelen van dit Stuk boven hem heeft, gemerkt hy het goede en kwade aen *beide zyden* door ondervinding kent, terwyl de ander het slechts aen *énen kant* heeft leeren kennen, vervolgt zyn Eerwaerde aldus.

„ Indien gij mij eene lijst zondt van alle uwe verlustigingen; hoe bekoorlijk uw tijd heenen glijdt, en met welk een beleid dezelve verdeeld is, tusschen het Koffijhuis, den Schouwburg, de Speeltafel, en het Wijnhuis, met tusschen invallende Bals, Concerten, e. z. v. dan zou ik konnen antwoorden, dat ik de meesten van alle die dingen beproefd, en andermaal beproefd hebbe, en weet, wat zij, op zijn allerbest genomen, opleveren konnen, en dat ik van de overigen genoeg gezien hebbe, om ze allen hart-

hartlijk te verachten. Al ftel ik den Godsdienst voor een oogenblik geheel ter zijde, dan betuig ik nog, dat ik veel liever zou verkiezen, een worm te zijn, die op den grond kroop, dan den naam van MENSCH te draagen, enkel om mijne dagen te flijten in zulke nietsbeduidende en kinderachtige beuzelingen. Ik zal uw eigen compliment, daar gij mij een *Man van verftand* gelieft te noemen, te rug keeren: Ik gelouf dat gij een *Perfoon van verftand* zijt; dan, helaas! hoe misbruikt gij uwe gaaven en vermogens, hoe verre handelt gij beneden uwe waardigheid, indien gij geen hooger doel van dit leven acht, dan deeze onzinnige vermaaken, te gelijk met de eenigszins ernftiger bezigheid, van vroeg op te ftaan en laat op te blijven tot het bijeen faamelen van aardfche fchatten, ten einde in ftaat te zijn, uwe begeerlijkheden te onbekrompener te voldoen! Dit weet ik zeker, dat, toen ik in die dingen mijn genoegen plag te zoeken, ik die allen in den fterkften zin ledig en onvoldoende vond; en het eenigst voordeel welk zij aanbragten —— rampzalig zij, die gedwongen zijn dit een voordeel te heeten! —— was, dat ze mij dikwerf bevrydden van het verdriet en den last van —— *te denken*! —— Indien gij nog andere vermaaken aan de hand hebt, buiten de zo even genoemden, dan moeten ze, volgends uw eigen plan, ondeugend en onbetaamelijk zijn; en daarom laat de vriendfchap mij niet toe, dezelven mede op de lijst te brengen. Ik wil liefst hoopen, dat gij uw vermaak in geene nog laagere en verachtlijker dingen zoekt. —— Dus verre ftaan we dan op een gelijken grond. Gij kent al het genoegen dat een wellustig leven kan aanbieden, en ik ken het desgelijks (*).

,, Wanneer ik, daar tegen, u de Bronwel en de ftroomen van *mijne* beste vermaaken poogde te befchrijven, als daar zijn: —— eene troostvolle bewustheid van de vergeeving mijner zonden —— eene geduurige gemeenfchapsoefening met dien God, die hemel en aarde gemaakt heeft —— een ftil vertrouwen op de Godlijke Voorzienigheid —— het zielftreelend vooruitgezicht van een beter leven, in eene betere Weereld, benevens de verrukkende voorfmaaken der hemelfche Gelukzaligheid; —— wilde ik, of kost

(*) Zyn Eerwaerde was, gelyk hy in een vroegeren Brief te kennen geeft, in voorige dagen, niet minder onbezonnen en zorgloos geweest, en befchryft zyne hartsverandering als eene krachtdadige werking van Gods genade.

kost ik u zeggen, welk een vermaak ik dikwijls geniete, in het leezen der Heilige Schrift, in de oefening des gebeds, en in dat soort van prediken en gesprekken, waarop gij met verachting nederziet, dan houde ik mij verzekerd, dat gij zo laag van mijn geluk zoudt denken, als ik van het uwe. Doch hier ligt het onderscheid, mijn lieve Vriend! dat gij veroordeelt, het geen gij nooit door ondervinding hebt leeren kennen. Gij weet al zoo weinig van deeze dingen, als een blindgeboorne van koleuren; en niettegenstaande al uw voorgeven van genoegen, twijfel ik 'er zeer sterk aan, dat gij ten allen tijde uzelven kunt voldoen, en alle vermoeden uit uwen geest weeren, of het niet misschien waarlijk met de zaak zoo mogt gelegen zijn, als ik voorgesteld hebbe.

„ Daarbeneven; wat verlies ik toch, volgends mijn plan, dat mij zoo zeer uw medelijden zou waardig maaken? Geniet gij gevoeliger genoegen, in het bedachtzaam gebruik der aardsche zegeningen? Meent gij, dat ik mijne spijs met minder smaak nuttige, dan gij kunt doen, hoewel misschien met minder kosten en in minder verscheidenheid? Slaapt gij gezonder en geruster dan ik? Geniet ik minder vermaak in de saamenleeving? Het is waar, dat de gemeenzaame omgang met wulpsche en dartele lieden, die hunne dagen doorbrengen in lagchen en ijdel gezang, even zeer tegen mijne neiging, als tegen mijnen pligt, aanloopt. Doch ik heb Vrienden en goede Bekenden, zoowel als gij. Onder zeer veelen, die mij met hunne achting en vriendschap begunstigen, zijn sommigen Lieden van verstand, geleerdheid, vernuft, en — het geen misschien bij u vooral in aanmerking zou koomen — van rijkdom en aanzien. Indien gij hierop zeidet: „ Goed! maar het „ zijn altemaal Dweepers, gelijk gij zelf," dan zoudt gij nog niets bewijzen. Want naardien, volgends uw eigen grondregel, „ het geluk afhangt van onze bevatting," zoo kan het tegen mijn geluk niet strijden, maar veeleer het zelve bevorderen, dat ik Vrienden hebbe naar mijnen smaak. ——— Dus heb ik uwen staat van de schoonste zijde beschouwd... Of laat 'er mij nog ééne zaak bijvoegen. Ik weet, dat gij op eene Huuwlijksverbindtenis bedacht zijt. Oordeelt gij, dat, als gij tot dien staat geraakte, uwe grondbeginsels geschikt zijn, om 'er u gelukkiger in te doen zijn, dan ik ben? Ons huislijk leven is u niet onbekend. Verbeeldt gij u meerder vrede, eensgezindheid, en gevoeliger vreugd, in de Egtvereeniging te zullen vinden,

dan

dan ik 'er in gevonden heb, en tot dit uur 'er in vinde? Ik wensch dat gij ons hierin moogt evenaaren; en zoo dit gebeurt, dan zullen we al wederom zoo na zijn als te vooren, d. i. op gelijken voet. Ik behoef geen Deïst te worden, om het beste en overvloedigste genot te hebben van alles, wat dit leven verschaffen kan.

„Maar ik zal u niet behoeven te zeggen, dat het tegenwoordig leven geenszins in enkel aangenaame lotgevallen bestaat. Pijnen, ziekten, verliezen, teleurstellingen, beleedigingen en smaad zullen min of meer, den eenen tijd of den anderen, ons deel weezen. En kunt gij deeze rampen beter draagen dan ik? Dit zult gy niet durven zeggen. Laat ik mij op u zelven beroepen; hoe menigmaal ontrust gij u, en woelt als een wild dier dat in een net gevangen zit, wanneer de uitkoomsten der dingen tegen uwe verwachting strijden; dewijl uwe gedachten meer ingenoomen zijn door het geene gij ziet, moet gij noodwendig veel pijnlijker aandoening hebben van het geen gy gevoelt. Gij kunt de tegenspoeden niet aanmerken, als door eenen Alwijzen Hemelschen VADER beschikt, ten uwen beste; gij kunt de zoetheid van Gods beloften niet smaaken, noch zijne verborgene ondersteuningen gevoelen, in een uur van verdrukking; gij kunt uwe zorgen en uw bezwaar zoo niet op Hem werpen, dat gij daardoor eene aanmerkelijke verligting voor uwen geest gewaar wordt; ook kunt gij zijne Hand niet zien, als uitgestrekt tot uwe verlossing. Van deeze dingen weet gij zoo weinig als van de kunst van vliegen. Ondertusschen kan ik u plegtig verzekeren —— en ik geloof dat mijne betuiging meerder gewigts by u hebben zal, dan mijn oordeel, —— dat het wezenlijke zaaken zijn, en dat ik ze als zoodaanig door ondervinding hebbe leeren kennen. Wanneer mijne tijdlijke belangen allerneteligst en allerhagchelijkst stonden, heb ik eens en andermaal het meest moogen gevoelen van dien vrede, welken mij de weereld noch geeven noch ontneemen kan. —— Dan ik kan de zaak nog van een anderen kant bezien. Gij vindt u taamelijk wel, en vergenoegd, wanneer gij onder uwe Vrienden zijt; maar hoe maakt gij het, als gij u geheel alleen bevindt? Zoudt gij niet gaarne iets geeven willen, om het gelukkig geheim magtig te worden, van een regenachtigen dag met genoegen door te brengen, zonder behulp van bezigheden, gezelschap of tijdverdrijf? Zou het u geen doodlijk verdriet baaren, indien gij eene week lang moest reizen op een een-

zaa-

zaamen weg, waar gij geene vroolijke ontmoetingen hadt, om uwen geest te verlevendigen en op te beuren? — Armzalig genoegen, dat geene de minste tusschenpoozing van bedaard nadenken dulden kan!"

Alle de Werken van FL. JOSEPHUS, *met aanmerkingen uitgegeeven door* J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen te Haarlem, en te Vlissingen, en Predikant te Zutphen. Eerste Deel, met nieuwe Plaaten. Te Amsterdam, by* Allart en Holtrop 1783. *Behalven het Voorwerk 390 bladz. in gr. octavo.*

Ene nieuwe Nederduitsche Uitgave der Werken van *Flavius Josephus*, waer in de vroegere overzetting, onder het opzicht van den Hoogleeraer *Haverkamp*, in den jare 1732 uitgegeven, beschaefd, en, door vergelyking met het oorspronglyke Grieksch, verbeterd is geworden. De Eerwaerde *Martinet*, deze moeite op zich nemende, heeft 'er tevens enige oordeelkundige aenmerkingen bygevoegd, het welk deze vernieuwde uitgave des te nuttiger maekt: waer van het volgende tot ene proeve kan strekken. *Josephus'*, den doortocht der Israëlieten door de Roode Zee verhaeld hebbende, zegt daer op.

„ Dit alles heb ik verhaald, zoo als ik het in de Heilige Schriften gevonden heb; en niemand behoort het, als eene onmogelyke zaak, aan te merken, dat Menschen, die in de onnozelheid en eenvoudigheid der eerste tyden leefden, eenen doorgang ter hunner behoudenisse in de Zee gevonden hebben, 't zy dat ze zich zelve opende, of dat zulks door Gods wil geschiedde; nademaal diergelyk eene zaak, lang daarna, den *Macedoniërs* gebeurd is, toen zy de *Pamfilische* Zee, onder 't geleide van *Alexander*, doortrokken, wanneer God zich van dat Volk bediende, om 't Ryk der *Persen* te vernielen, gelyk alle de Historieschryvers, die 't leeven van dien Vorst beschreeven hebben, verhaalen. Niet te min laat ik het in ieders vryheid, om daarvan te oordeelen, zo als 't hem goeddunkt (*)."

„ (*) Waarom laat *Josephus* in ieders vryheid te oordeelen van den wonderdaadigen doortogt der *Israëliten* door de *Roode Zee*, zo als hem goeddunkt? Erkende hy niet dat dit Wonderwerk van den Almagtigen ware? Ongetwyfeld! Maar daar

daar hy verlangde, dat zyn Werk van *Grieken* en *Romeinen* zou geleezen worden, gebruikt hy, meent men, deeze toegeeflykheid, (door anderen *eene uiterste omzigtigheid* genaamd,) om elk daarvan te laaten oordeelen wat hy wilde. Dan, gaat *Josephus* toegeeflykheid of omzigtigheid hierin niet al te ver? Moet een Historiefchryver, ten vollen overreed van de waarheid eener zaak, zulken ftap doen? Wilde hy den *Romeinen* of *Grieken* door het verhaalen van een Wonderwerk niet ergeren; hy hadt 'er dit flot kunnen afgelaaten hebben, om zyne eigen Natie niet te beledigen, of de eer van zynen eigen Godsdienst niet te kwetzen. Dan, is *Josephus* hier niet al te fchroomhartig? Hy zeide te vooren, dergelyk eene zaak den *Macedoniërs* gebeurd te zyn, toen zy de *Pamfilifche* Zee, onder 't geleide van *Alexander*, doortrokken. Geloofden zulks *Grieken* en *Romeinen* op het gezag van Historiefchryvers, kon dan Josephus niet vorderen, van zyne Leezers, dat zy, op het gezag van den Historiefchryver *Mofes*, het wonderwerk van den doorgang door de Roode Zee ook wilden vastftellen? ——— Maar Josephus geeft, of te veel toe, of hy is te bygeloovig. Niets bovennatuurlyks was 'er in den togt van *Alexander*. Hy fprak 'er in zyne Brieven, zelfs in zeer eenvoudige en geringe bewoordingen, van, en verzekerde niets meer, dan dat hy van *Fafelus* door de engten, de *ladders* geheeten, heen trok. Hoe het zy, in *Strabo* is eene plaats, die dit Stuk in helder daglicht ftelt, en ten vollen bewyst, dat 'er geen wonder altoos in ftak, en dus op geenerlei wyze met den doortogt der Israëliten kan vergeleken worden. De genoemde Schryver verhaalt het geval op deeze wyze. „ *By de Stad van* Fafelis *tusfchen* Lycie en Pamfylie, *is een weg, die langs de Zee loopt, waardoor* Alexander *zyn leger geleidde. Daar ligt de berg* Climax *aan de* Pamfylifche *Zee, en laat een fmallen doorgang over 't ftrand. Hy loopt daar met laag water droog, zo dat 'er de reizigers veilig kunnen heen gaan; maar als de Zee hoog is, loopt hy onder. 't Was toen winter, en* Alexander, *die op zyn geluk veel vertrouwde, had befloten om op weg te flaan, zonder te wagten, tot dat de waters droog waren, zo dat zyn volk gedwongen was tot het middel toe door 't water te gaan.* Algemeene Historie, VII. Deel, bl. 506 (*). Kon dan *Josephus* dit geval vergelyken met den doortogt der *Israëliten* door de *Roode Zee*? Kon hy, die, gelyk telkens blykt, *Strabo* geleezen hadt, zeggen, dat alle Historiefchryvers zulks verhaalen, daar men hier het tegendeel vindt? Het ftrekt ook weinig ter zyner eere, te vooren zo dubbelzinnig te fpreeken van dit Wonderwerk, door God gewrogt, op deeze wyze: „ *'t Zy dat ze* (de Zee naamlyk,) *zich zelve opende, of dat zulks door* GODS WIL *gefchiedde.*"

(*) Zie *Strabonis Geographia.* T. II. L. XIV. p. 982.

Hell-

Heelkundig Mengelwerk, *byeenverzameld en uitgegeeven door* J. J. PLENK, *Gewoon Hoogleeraar in de Heel- en Vroedkunde*, *aan de Keiz. Koningl. Hooge Schoole*, *te Tirnau. Eerste Deel. Met Plaaten. Uit het Hoogduitsch vertaald*, *en met Aanmerkingen vermeerderd*, *door* H. BAKE, M. D. *te Woerden. Te Utrecht*, *by* G. T. van Paddenburg, 1783, 188 *bladz. in gr. octavo.*

De Hoogleeraar PLENK beklaagt zig in de Voorrede tot zyn Werk, over het gebrek van nuttige Heelkundige Waarneemingen. — *Waarom*, vraagt hy, *gaan toch de gewichtigste en nuttigste Waarneemingen zo dikwerf verlooren? Is het om dat de ongevoelige Waarneemer voor het algemeen zo weinig over heeft?* —— *Is hem de waarde zyner Waarneemingen zo geheel en al onbekend?* —— *Of schroomt hy zig*, *onder het oog van den scherpzienden Kunstrichter*, *te vertoonen?*

Wy zouden hierop antwoorden, dat niets van dit alles plaats heeft. —— De meeste Schryvers zyn zo verliefd op hunne eige Waarneemingen; en verbeelden zig, door derzelver mededeeling, zo veel nuts der geleerde Maatschappy toe te brengen, dat zy zig door de strengste critik niet laaten weerhouden, en zelf de bekendste dingen, onder den deftigen Titel van Gewichtige Waarneemingen, te laaten drukken. —— De waare reden van dit gebrek, aan goede en nuttige Waarneemingen, moet, onzes bedunkens, voornaamentlyk daarin gezogt worden, dat de kunst, om wel waar te neemen, het byzondere in den loop der Ziekten en Gebreken van het gewoone naauwkeurig te onderscheiden, en het waargenomene op eene bevattelyke en korte wyze, voor te stellen, — niet zo gemakkelyk is, als men zig wel verbeeld, en 'er maar zeer weinigen gevonden worden, die hier toe de noodige bekwaamheid bezitten.

In het *Eerste Deel* van dit *Mengelwerk* worden verscheide Onderwerpen verhandeld, die wy onzen Leezer kortelyk zullen bekend maaken. —— In de *eerste* plaats geeft de Schryver een schets van *de beste wyze*, *om voor den Staat nuttige Heelmeesters te vormen.* Het geen hy over dit Onderwerp bybrengt, is reeds meermaalen vruchteloos gezegd. —— In de *tweede* plaats, word over de uitwerking des Donders, (Blixem eigentlyk,) gehandeld: — welke uitwerkingen de Hoogleeraar tot tien byzondere

ſoorten brengt, en vervolgens uit deeze verſchillende uitwerkingen op het menſchelyke ligchaam, de geneeswyze kortelyk afleid.

Men ziet klaar, dat onze Heelkundige Schryver, in deezen Tak der Natuurkunde, een Vreemdeling is; anders zoude hy onmogelyk kunnen veronderſtellen, dat iemand, naa dat hy door den Blixem getroffen, nog met electrique vloeiſtof konde opgehoopt zyn; veel minder zig voorſtellen, dat de ſtaalmiddelen, in zodanig een ligchaam, de electrike ſtoffe, uit de vaste en vloeibaare deelen, zouden kunnen naa zig trekken.

In de *derde* plaats ſtelt de Heer *Plenk* eene nieuwe Theorie voor, ter verklaaring der Luchtſchampſchooten. ——— Het *vierde* Onderwerp is eene Verhandeling over het Heelkundig gebruik des *Opiums:* deszelfs uitwerking op de Tong, op de Huid, op ontſtooken Deelen, in Wonden, in vergiftige Wonden, in door wonden ontſtaane Stuiptrekkingen, in Been-breuken, by Heelkundige Operatien, in geklemde Breuken, in de Kanker en in Tandpynen.

Hoe ongunſtig de Schryver over het gebruik van het Opium in de bovengenoemde gevallen denkt, mag de Leezer uit het volgende oordeelen. ——— „ Zie daar," zegt de Schryver, „ Waarneemingen, welke onwederſpreekelyk aantoonen, dat het Opium geen verkoelend, „ geen verdoovend, maar veel eer een prikkelend, brandend, ja bytend, vermogen heeft. ——— Daar nu de „ pynſtillende en verdoovende kracht des Opiums ſlegts „ in de vlugge t'zamenſtellende deeltjes deszelven geleegen is, valt het ligtelyk te begrypen, waarom het „ zelve uitwendig dit vermogen niet heeft; om dat, naamentlyk, eene te geringe menigte dier vlugge deeltjes „ door de zweetgaatjes indringt, daar tog derzelver grootſte gedeelte zig in de lucht verliest.

„ Inwendig gebruikt zynde, heeft het Opium, behalven „ deszelfs pyn- en ſlaapſtillende kracht, nog het vermogen „ de zenuwen en vaten te prikkelen, en dus de beweeging der vochten te vermeerderen. Die, wegens deszelfs inwendig gebruik, eenige nadere onderrigting begeert, hy leeze, en herleeze, het onvergelyklyk Werk „ van *Tralles*; een Man, welke het grootſte gedeelte zyns „ leevens, aan het naaſpeuren van de krachten des Opiums, beſteed heeft. Daar leerde ik, dat het Opium „ uitwendig zeer veel naadeel veroorzaakte, inwendig aan

„ meer

„ meer moorden fchuldig was, dan Alexander. ——— „ Vreeslyk werktuig der Heelkunde! Werktuig, 't welk „ even als een zwaard in de hand eenes uitzinnigen, „ in de hand des kwakzalvers, zo dikwerf den zege„ praal des doods vermeerdert." ——— Dit laatfte ftemmen wy den Hoogleeraar gaarne toe. ——— Dog ten aanzien van het geen hy ten naadeel van het Opium bybrengt, fpreekt de klaarblyklykfte ondervinding tegen, en zal van veelen in twyfel getrokken worden.

Hierop volgt, ten *vyfden*, eene Waarneeming eener wonde in het middenrif. Ten *zesden* eene Verhandeling, wegens het Heelkundig gebruik van den Koorts-bast. Ten *zevenden*, eene verzameling van Waarneemingen, aangaande verfcheiden Slagäder-gezwellen. Ten *agtften*, de manier om het uitgeftorte bloed uit de holligheid der Borst te zuigen. Ten *negenden*, eene Waarneeming eener gewonde Ribben-Slagäder. Ten *tienden*, een Brief van *J. A. Brambilla*, wegens een werktuig tot de Operatie der Aarsfistel. Ten *elfden*, eene Waarneeming eener, met veele toevallen vergezelde, Breuk, van het Scheen- en Kuitbeen. Ten *twaalfden*, eene Waarneeming eener Hoofdwonde, door de Fontanel doorgaande. Eindelyk, eene Waarneeming eener Breuk, van het ring- en fchildvormig Kraakbeen aan het Strottenhoofd. ——— Dit zyn de onderwerpen, in dit Deel voorkomende. ——— Onze Leezers kennen den Hoogleeraar *Plenk* genoegzaam uit zyne menigvuldige en nuttige Schriften, en zullen dus begeerig zyn, deeze *Heelkundige Mengelftoffen* zelf te leezen. De Vertaaling van den Heer *Bake* is ons in allen opzichte vry nauwkeurig voorgekoomen.

Befchryving der proefneemingen met kunftige Lugtbollen, vervolgd met een berigt van derzelver vervaardiging, enz. Met afbeeldingen derzelver op vier Konstplaaten. In 't Fransch befchreeven door den Heer FAUJAS DE SAINT-FOND: *in 't Nederduitsch vertaald, en met eenige aantekeningen verrykt, door* M. HOUTTUYN, *Med. Dr. Lid van de Hollandfche en Zeeuwfche Maatfchappyen der Weetenfchappen enz. Te Amfterdam, by* J. v. d. Burgh *en* Zoon, 1784. *Behalven de Voorrede* 222 *bladz. in gr. octavo.*

Dit Gefchrift behelst eene nutte verzameling van Stukken, gefchikt om den Leezer een denkbeeld te gee-

ven van den toestel en werking der konstige Lugtbollen, onder het mededeelen van een verslag der merkwaardigste proefneemingen, geduurende het jaar 1783, daarmede in Frankryk gedaan. In de eerste plaatse verleent de Schryver een berigt van 't geen deswegens, in vroegere dagen, reeds is voorgesteld, 't welk hy op deeze nieuwe en laatere ontdekking overbrengt. Hieraan volgt de beschryving van herhaalde proefneemingen, met melding van de wyze, hoe ze in 't werk gesteld zyn, en den uitslag dien ze gehad hebben. Verder deelt hy ons mede eenige aanmerkingen, over den Damp, dien men ontvlambaare Lugt noemt, en den damp van den Heer *Montgolfier*, mitsgaders over den veerkrachtigen Gom van Cayjenne, met aanwyzinge, wat men, omtrent het een en 't ander, in 't vervaardigen der Lugtbollen heeft in agt te neemen. Een daarby komende Brief strekt voornaamlyk om te toonen, wat men van de mogelykheid van derzelver bestuuring, niet alleen in 't ryzen en 't daalen, maar ook in eene voortgaande beweeging, hebbe te denken; wat 'er ten dien einde in 't midden der Lugtbollen vereischt worde; en welke nuttigheden men uit derzelver gebruik zoude kunnen trekken, wanneer ze trapswyze tot meerdere volmaaktheid mogten komen, en de ervarenis derzelver vereischte bestuuring meer mogt leeren kennen. Wyders ontmoet men hier, buiten de melding van nog eenige proefneemingen, etlyke berekeningen, tot den inhoud en kragt der Lugtbollen, mitsgaders de kosten tot derzelver toestel vereischt, betrekkelyk, met nevensgaande daartoe behoorende aanmerkingen. Men kan uit deezen opgegeeven inhoud nagaan, dat dit Geschrift niet slegts dient tot voldoening der nieuwsgierigheid; maar tevens strekt, om den Leezer de noodige kundigheden, ten rechten verstande, en ter verklaaringe van dit verschynzel, te verleenen; terwyl het tevens den Liefhebberen de behulpzaame hand biedt, om hun onder 't oog te brengen, wat ter verdere volmaakinge deezer ontdekkinge behoore. Volgens de belofte van den Heer DE SAINT-FOND heeft men voorts nog laatere berigten en opmerkingen desaangaande te verwagten, die men dan ook met reden in 't Nederduitsch te gemoet ziet; vertrouwende dat de kundige Heer *Houttuyn*, die het tegenwoordige Geschrift nog met eenige nuttige aanmèrkingen opgehelderd heeft, daartoe insgelyks de hand wel zal willen leenen. —— Intusschen hoopen we, dat hy als dan, indien hy goedvind iemand, die in eenig op-

opzigt over dat Stuk anders denkt dan hy, tegen te gaan, denzelven bescheidener zal behandelen, dan hy in deezen den Heer *J. v. Noorden* doet. Eene zigtbaare partydigheid is, in een Schryver, zeer lelyk, altoos haatlyk; en dezelve doet hem ligtlyk op beuzelingen stil staan. Van dien aart is, onder anderen, zyne aanmerking over 't woord *halsbreekend*, door den Heer *van Noorden*, in de betekenis van *gevaarlyk* gebruikt; met welke aanmerking zyn Ed. veel schynt op te hebben, nadien hy dezelve een en andermaal herhaalt. ——— Schoon de Heer *Houttuyn* op goeden grond beweere, dat de bewerking van den Heer *Montgolfier*, zonder die vreeze voor gevaar, boven andere bewerkingen te stellen zy, en men hem dus hier in gelyk geeve, kunnen we egter zyne aanmerking over het woord *halsbreekend* in de betekenis van *gevaarlyk* niet toevallen. Zyn Ed. schynt dit woord voor een nieuw woord te houden, waarmede de Heer *van Noorden* de Nederduitsche Taal verrykt heeft; terwyl 't egter overbekend zy, dat het meermaals in die betekenis gebruikt wordt. Zo toch spreekt men van een *halsbreekend werk*, ter aanduidinge van iets dat met gevaar verrigt wordt; en 't is niet zeldzaam dat men het Koorddansen en dergelyken *halsbreekende Kunsten* hoort noemen; even als men het navorschen van diepzinnige ingewikkelde onderwerpen meermaals eene *hoofdbreekende Studie* noemt, oogende op de moeilyke ontwikkeling, die 't in zig heeft.

Zamenspraak tusschen het Schaap, den Endvogel en den Haan, welke het eerste met de Luchtbol van den Heere MONTGOLFIER *gereisd hebben. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, by* J. A. Crajenschot, 1784. *In gr. octavo 24 bladz.*

De proefneeming van den Heer *Montgolfier*, die, tevens met zyn Lugtbol, deed opgaan eene Kooi van teen gevlogten; waarin men een Schaap, een Endvogel en een Haan geplaatst had, heeft aanleiding gegeeven tot deeze Zamenspraak, waarin, schoon men dezelve juist niet geestig kan noemen, 't welk men egter in stukjes van dien aart gemeenlyk verwagt, het character der opgenoemde Dieren zeer wel bewaard vindt. Het Schaap is vreesagtig, de Endvogel is vry ongevoelig over 't geen 'er ge-

beuren mag; maar de Haan is trotsch op zyne Lugtreize. Hy verheft den lof van den Heer *Montgolfier*; laat zig uit over het nut dat men zig van deeze uitvinding belooft; en voorſpelt hun, zo 't al ten nadeele voor hun leeven mogte uitvallen, een onſtervelyken roem, waar door zy als Sterrebeelden aan den Hemel zullen pronken; terwyl hy zig intusſchen vleit, met een Lugttogtje, dat hem op de Kusten van Afrika by Numidiſche Hennen zal brengen, of hen in Amerika overvoeren. ——— Maar ziet, zy klimmen niet meer, zy daalen, en vallen eerlang met den Luchtbol op de Aarde, wanneer ze ontdekken, dat hun Lugttogt zig niet ver uitgeſtrekt heeft. Zulks doet den Endvogel zeggen; „ Vaar wel dan Amerika, Numidia, „ den Starren-hemel, en al onzen Roem!" Dan 't laatſte ontkent de Haan. „ Neen, *zegt hy*, die blyft ons in „ zyn geheel. Ten minſten heb ik dit gevoel van den „ mynen. ——— Hoe dan? Is het door den goeden uitſlag, die altoos van zo veele omſtandigheden, (voor„ naamentlyk by het neemen der eerſte proeven) afhangt, „ dat men van eene onderneeming oordeelen moet? ——— „ Deze is zo goed niet uitgevallen, als men het zig voorgeſteld had. ——— Wel nu; Zy zal op een ander tyd „ beter gelukken (*). ——— Is men niet reeds overtuigd,

(*) Laatere proefneemingen hebben dit ten overvloede getoond. En deeze, hoewel niet naar wensch geſlaagd, dat grootlyks ontſtaan zal zyn, door twee ſcheuren, van zeven voeten opening, in den Lugtbol, heeft, niet tegenſtaande dit ongeval, geleerd, dat het daalen, in zulk eene omſtandigheid, zo gevaarlyk niet zy, als men zig wel verbeeld had. De Heer *Saint-Fond* meldt ons in 't voorgenoemde Geſchrift, by 't verhaalen deezer Proefneeminge, deswegens het volgende.

„ Twee Koddebeijers, die zig op de plaats bevonden daar „ de Lugtbol nedergekomen was, verzekerden ons; dat hy „ verwonderlyk langzaam gedaald ware, zig zagtjes ſamenplooiende. en zeiden ons, dat hy, een oogenblik voor dat „ hy den Grond raakte, over een grooten Stapel Hout pasſeerde, dien zy ons toonden, en dat, alzo het Touw, „ waaraan de Kooy met het Gedierte hing, vry lang was, „ het zelve aan het Hout raakte, en dus brak, zonder dat de „ Kooy, het Schaap of Gevogelte, daardoor eenig letzel kreegen. Men moet derhalve volſtrekt dat Bericht verwerpen, „ 't welk verhaalt, dat de Haan den Hals gebroken had: wy „ vonden hem in een goeden ſtaat, en de kneuzing, welke „ hy

„ tuigd, dat men zeer zwaare lichaamen in de lucht kan
„ doen verheffen? Bezit men niet de werkdadige ſtoffe in
„ ſtaat om ze daar heen te voeren. ——— De tyd, her-
„ haalde proeven, de uitwerkzelen van het menſchelyk
„ vernuſt zullen deze bewonderenswaardige uitvinding
„ volmaken, en dit voortbrengzel van kunde en geest
„ zal te eeniger tyd tot rypheid gebragt worden."

„ hy aan den regter-wiek hadt, was alleenlyk veroorzaakt
„ door het trappen van het Schaap met zyn Poot: 't welk,
„ in tegenwoordigheid van meer dan tien menſchen, ten min-
„ ſte een half uur voor de Proefneeming, was gebeurd."

Charterboek der Hertogen van Gelderland en Graaven van Zutphen, beginnende met de oudſte Brieven van die Landſtreeken, en eindigende met de afzweering van Koning PHILIPS, *als laatſten Hertog. Opgezogt, byeengebragt, met verſcheidene Handſchriften vergeleken en met Aanmerkingen opgehelderd, door* Mr. P. BONDAM, *Profesſor in de Rechten te Utrecht en Historieſchryver van Gelderland. I. Deels I Afdeeling. Te Utrecht*, *by* B. Wild, 1783. *Behalven het Voorwerk* 134 *bladz. in gr. folio.*

Zedert dat 's Lands Beſtierderen, hier en elders, den beoefenaaren onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen den gewenschten toegang tot de Staats-Archiven vergund hebben, en men daarvan een oordeelkundig gebruik gemaakt heeft, zyn 'er, gelyk bekend is, verſcheiden byzonderheden nopens de lotgevallen onzer Gewesten, die voorheen in 't duister lagen, aan den dag gebragt, of in eene mindere of meerdere maate opgehelderd; waarvan reeds etlyke uitgegeevene Verzamelingen van oude Stukken, ten overvloede, getuigenis draagen. Uit dien hoofde vernam men al voor eenigen tyd met veel genoegen, dat Hun Edele Mogenden, de Heeren Staaten des Hertogdoms Gelre en des Graafſchaps Zutphen, den Hoogleeraar *Bondam* insgelyks hadden gelieven te begunſtigen, met het gebruiken hunner Archiven, ten einde hem in ſtaat te ſtellen, tot het vervaardigen van een Charterboek dier Gewesten; en dat zyn Ed. dit Werk reeds onder handen had genomen. 's Mans beproefde kunde en arbeidzaamheid beloofde, om zo te ſpreeken, iets gewigtigs; en men kon niet

twyfelen, of zyne bekende trouw en opmerkzaamheid zou hier op eene nuttige wyze werkzaam bevonden worden. De uitkomst heeft eerlang aanvanglyk aan die verwagting beantwoord, in de eerste afgifte van dit Werk, behelzende de daartoe betrekkelyke Charters, zedert het jaar 67.., tot op het jaar 1059: welk gedeelte al een aantal van leerzaame merkwaardigheden oplevert. ——— De Hoogleeraar heeft zig geene moeite ontzien, om alles, wat tot zyn ontwerp behoorde, zo veel hem mogelyk was, ten volledigste te verzamelen, en in eene juiste tydorde te schikken; de hem voorkomende Stukken ten zuiverste af te schryven; en, in geval van verschillende handschriften of uitgaven, dezelven ten naauwkeurigste te vergelyken, met aantekening der onderscheidene leezingen, zo ver ze van eenig belang zyn. Zyn Ed. heeft dus doende alles aangewend, om eene volkomen en juiste verzameling deezer Stukken te leveren; dan hy heeft het daarby niet laaten berusten, maar zig voorts bevlytigd om dezelve ten uiterste nuttig te maaken, door bygevoegde ophelderende aanmerkingen, welken den onderzoekers deezer Charters, en beoefenaars onzer Vaderlandsche Geschiedenissen, in verscheiden opzigten te stade kunnen komen; daar 's Mans oordeelkundige beleezenheid hun alleszins de behulpzaame hand biedt, ter betere naspooringe van 't geen ons deeze Stukken leeren.

In dezelve tog legt de Hoogleeraar 't 'er op toe, om veele duisterheden, of den meesten Leezeren min bekende zaaken, duidelyk te verklaaren, of althans in het hem mogelyke licht te stellen. Hier door verleent hy ons eene reeks van aantekeningen, betreffende de benaaming en ligging veeler plaatzen in die Stukken gemeld; raakende veele verouderde Regten en Gewoonten, waarop in dezelven gedoeld wordt; en vooral nopens veele oude geschiedenissen, die min of meer verward of duister geworden zyn, en uit deeze Stukken niet zeldzaam ontwikkeld, of eenigzins opgehelderd kunnen worden. ——— Dus verleent hy ons, (om uit eene menigte etlyken op te noemen,) by voorbeeld, met het plaatzen der Stukken, betreffende de van tyd tot tyd gemaakte Ryksverdeelingen, tusschen de nakomelingen van *Karel den Grooten*, verscheide ophelderingen dienaangaande, welken tot onze Vaderlandsche Geschiedenissen in 't algemeen, en byzonder tot de Geldersche zaaken, betrekkelyk zyn. ——— Wat laater het Vredesverdrag te Bon, tusschen *Hendrik*, Koning van Duitschland,

land, en *Karel den Eenvoudigen*, Koning van Frankryk, bybrengende, lost hy eenige zwaarigheden, die uit het gebrekkige affchrift, 't welk wy van dat Verbond hebben, ontstaan, op. Bovenal doet hy ons, met betrekkinge tot het *Lotharingsche* opmerken, hoe 'er goede grond zy, om te stellen, dat 'er ten deezen opzigte twee onderscheide verdragen plaats gehad hebben. By het eerste, het Bonsche Verdrag, kreeg dan Koning *Hendrik*, in 921, een groot gedeelte van Lotharingen; en by een tweede verdrag kreeg hy, in 925 of het begin van 926, het overige gedeelte, 't geen dus ver nog aan Koning *Karel* had toebehoord; waardoor hem gansch *Lotharingen*, en dus ook het gebied over dat gedeelte der Nederlanden, 't welk tot *Lotharingen* behoorde, te weeten, 't geen bewesten den Rhyn gelegen is, in handen viel; welk alles hy met zyne bezittingen beoosten den Rhyn vereenigde. Hier door lost zig, gelyk de Hoogleeraar zegt, „ van zelfs de „ zwaarigheid op, hoe Karel, na het Bonsche verdrag, „ of na 921, nog over een groot gedeelte van deeze Lan„ den heeft gebieden, en overzulks ook in 922 den be„ kenden Giftbrief aan Graaf Dirk den I. geeven kunnen." ——— Als eene byzonderheid van eene andere soort vinden wy, in 's Mans aantekeningen op een *Preceptum Denariale*, of Brief van vrylaating eener Slaavin, eigenhoorig aan de Kerk te Elst, ten verzoeke van Bisschop *Egilbold*, door Koning *Zwentibold*, eene verklaaring van dat gebruik, en de daar nevensgaande plegtigheid. Tevens toont hy, dat veelen ten onregte deezen *Egilbold* uit den lyst der Utrechtsche Bisschoppen weggelaaten of uitgeschrapt hebben; met aanwyzinge, hoe hy, slegts eenige maanden dien zetel bezeten hebbende, den 25 September des jaars 900 gestorven zy; 't welk dan de vermiste aantekening van deezen Brief brengt op het jaar 900, of het laatste regeeringsjaar van Koning *Zwentibold*, die den 13 Augustus van dat jaar in een veldslag sneuvelde. —— Het gebruik van 't woord *Moneta*, in deeze en geene Giftbrieven, geeft den Hoogleeraar aanleiding, om te doen zien, hoe men 't zelve zomtyds verkeerd betrekkelyk maakt tot het *Muntregt*, daar 't eigenlyk aanduidt het *Wisselregt*, of het voordeel op den Geldwissel, dat den Vorst toekwam, en ten zynen voordeele verpagt werd; doch het welk hy zoms aan byzondere persoonen of Steden schonk. Zo vindt men, gelyk hy ons onder 't oog brengt, *Teloneum et Moneta* meermaals in de Giftbrieven byeengevoegd; gaande dus

 het

het *Tol-* en *Wisselregt* te zamen, „ nadien waarschynlyk „ by de Tolhuizen, daar men van den voorbyvaarenden „ koopman tol ontfing, ook een Wisselhuis en openbaar „ aangestelde Wisselaars gevonden wierden, die den vreemden Koopman met gangbare muntspecien moesten gerieven." —— Van meer soortgelyke boven andere opmerkenswaardige aantekeningen zouden wy hier in 't breede kunnen gewaagen, als daar zyn 's Mans verwerping van het zogenaamde *Memoriale* Adelboldi *Episcopi* van 't jaar 1021, als onegt; zyne beweering der egtheid van een Giftbrief van Koning *Koenraad* den II, in 't jaar 1026; zyn onderzoek nopens de bepaalde betekenis der benaaminge van *Maalmannen*, onder de optelling der vierderleie soorten van Menschen, *Ingenui*, *Litones*, *Mal-* of *Maalmannen* en *Mancipia*; als mede zyne uitvoerige aantekening, ten bewyze „ dat de oude *Pagus* HAMELAND aan den regterboord van den *Ysfel*, als zynde een *Pagus Saxoniæ* „ geweest, gesteld moet worden, en zig geenszins ook „ *over* den YSSEL, gelyk tot nog toe door alle Schryveren „ geloofd is, tot een groot gedeelte van *Veluwe*, ja zelfs „ nog verder, uitgestrekt hebbe." By deezen zouden wy nog verscheiden anderen kunnen voegen, dan wy zien 'er te eerder van af, om dat wy nog eenige ruimte over willen houden, ter meldinge van 't geen de Hoogleeraar, by 't nasporen deezer oude Charters, ontdekt heeft, nopens de vereeniging der beide Graafschappen *Gelre* en *Zutphen*.

Het Stuk naamlyk der Graaflyke Erfopvolging, en der vereeniginge dier twee Graafschappen in 't Huis van *Nassau*, is tot nog aan veele duisterheden onderhevig geweest; en van daar heeft men zeer verschillende wegen ingeslaagen, om de berigten des aangaande te vereffenen. Dan 't komt den opmerkzaamen *Bondam* voor, dat hem, op 't inzien der oude Charters, ten duidelykste blykt, hoe men voor heenen, by mangel van de rechte oirkonden, dit Stuk niet heeft kunnen verklaaren, en dat 'er nu, by de ontdekking van verscheiden oude Stukken, gelegenheid zy, om het zelve in een beter licht te stellen. Zyn Ed. verledigt zig hier toe in zyne Voorreden, als zynde dit onderwerp van te veel omslag, om 't in eene der opgemelde aantekeningen af te handelen. In dit uitvoerig onderzoek, dat veele daartoe betrekkelyke byzonderheden ontvouwt, welken ter ophelderinge der geschiedenissen van dien tyd strekken, gaat de Hoogleeraar de verschillende onderstellingen opzetlyk na, en toont dezelver

ver onbestaanbaarheid, met aanwyzinge van de voornaamste oorzaaken, die gelegenheid tot misvattingen desaangaande gegeeven hebben; waaronder geene van de minste is de gelykheid van naamen, zo onder de Geldersche als Zutphensche Graaven. Bovenal heeft men, gelyk hy doet zien, het voor eene hoofdbron deezer dwaalingen te houden, „ dat men twee verschillende Graaven, den eenen van *Gelre*, den anderen van *Zutphen*, welke beiden één en denzelfden naam van OTTO voerden, en gelyktydig geleefd en geregeerd hebben, onder één verward, en voor één en denzelfden persoon gehouden heeft: uit welke ongelukkige vermenging van OTTO *van Zutphen*, met OTTO *van Nasfau*, alle verdere dwaalingen gesprooten zyn." De Hoogleeraar ontbindt de knoopen, welken uit deeze verwarring ontstaan, zeer gelukkig, door middel der kundigheden, welken hem de oude Charters verleend hebben; en levert ons daarop het volgende verslag van de, (dus ver kwaalyk begreepen,) opvolging deezer Graaven en van de vereeniging dier Graafschappen in 't Huis van Nassau. Zyn Ed. stelt dit voor, by manier van Geslachtlysten; doch wy zullen het, om plaats te winnen, in den vorm van een berigt brengen.

Wat voor eerst de *Geldersche* Graaven betreft, men houdt *Wichard* den III onbetwistbaar voor den laatsten Voogd, en mogelyk den eersten Graaf van Gelre, overl. in 1061. Deeze had twee Zoons en eene Dogter. *Gerardus* de I, Graaf van Gelre, kinderloos gestorven, tusschen 1064 en 1079. *Rothardus* of *Rotho*, Bisschop van Paderborn, overl. in 1051 (*), en *Adelheida*, op den dood van Broeder *Gerardus*, Gravin van Gelre, en getrouwd met *Otto van Nassau*, volgens sommigen overl. in 1086. Uit dit Huwelyk is gesprooten *Gerard* de II, Graaf van Gelre, getrouwd met *Ermengard*, Dogter van *Otto*, Graave van Zutphen, overl. 1131; en deeze hebben te samen verwekt *Henrik* den I, Graaf van Gelre, in wien het Graafschap *Zutphen* met dat van *Gelre* vereenigd is.

Raakende verder de *Hamelandsche* of *Zutphensche* Graaven, zo moet men onderscheid maaken, tusschen die, wel-

(*) 't Zou ook kunnen zyn, dat deeze *Rothardus* geen Zoon, maar een Zusters-Zoon van *Wichard* den III is geweest: de Hoogleeraar laat dit in 't onzekere.

welken over dat onderdeel of *Comitatus* van *Hameland*, waarvan *Deventer* de hoofdplaats was; en die welken over de verdere gedeelten van *Hameland*, welken naderhand het Graafschap *Zutphen* genoemd zyn, het Graaflyk gebied gevoerd hebben: te weeten in het tydvak, waarvan hier gehandeld wordt, behoorende de vroegeren niet tot dit onderwerp. ——— Tot de eersten brengt men *Wigman* den I, gehuwd met *Frideruna*, Zuster van de Moeder van Keizer *Otto* den I, als mede van *Amalrada*, de Vrouw van den Hamelandschen Graaf *Everhard*, overl. in 944. Deeze werd opgevolgd, door zynen Zoon *Wigman* den II, die in 't jaar 967, kinderloos overleed. Al vroeger in den Ryksban gedaan, en zyne goederen verbeurd verklaard zynde, is het bewind over dat Onderdeel van *Hameland* door den Keizer aan anderen opgedraagen; gelyk ook dit Graafschap naderhand in 1046, omtrent welken tyd een Graaf *Wecelo* het bewind aldaar schynt gevoerd te hebben, in eigendom aan de Kerk van Utrecht is geschonken, en dus van de overige Onderdeelen van *Hameland* afgescheiden. Gevolglyk komt hier alleen voorts in aanmerking het overige, vervolgens het Graafschap *Zutphen* geheeten. Onder de daartoe behoorende Graaven heeft men, in dit tydvak, een aanvang te neemen, met *Everhard*, gehuwd met *Amalrada*, Zuster van Koningin *Mathilda*, als mede van de Vrouw van *Wigman* den I, overl. in 966. Hy had twee Zoonen *Wigman* en *Theodericus*; de laatstgenoemde was in 962 reeds Bisschop van Mets geworden, en *Wigman*, genaamd de III, Stichter van 't Eltensche Klooster, volgde zynen Vader in 't Graaflyke bewind, en overl. omtrent 990. Men telt van hem vier Kinderen, te weeten zyn Opvolger *Wigman* de IV; benevens *Everhard*, in zyne kindsche jaaren gestorven; *Adela*, getrouwd, eerst met *Imed* den III Graaf van Veluwe; naderhand met *Balderik*, Graaf van Kleef; en *Lutgarda*, eerste Abdis van *Elten*. Deeze *Wigman* de IV, gehuwd met de Dogter van den Gelderschen Voogd, *Godfridus* den III, werd in 1016 vermoord, en liet een onmondigen Zoon *Godschalkus* na, die voorts de Graaflyke waardigheid verkreeg, met eene *Adelheida* huwde, en tusschen de jaaren 1059—1064. overleed. Uit dit Huwelyk waren vyf kinderen. *Gerhardus* of *Gebhardus*, Opvolger van zyn Vader in het Graaflyke bewind; *Hermannus* Abt van S. Pantaleon, overl. 1121; *Rupertus*, die in dezelfde Abdye van S. Pantaleon het Kloosterleeven om-

hels-

helsde; *Otto*, die, uit de erfenis van zyn Vader, voor zig de *Stad Zutphen* verkreeg; en na den dood van zyn Broeder *Gerhard* of *Gebhard* alle de overige deelen van 't *Graaffchap Zutphen*: by was gehuwd geweest met eene *Juditha*, en overleed in 't jaar 1113: eindelyk was 'er ook nog eene Dogter van *Godfchalk*, met naame *Ermengard*, die in een Klooster geftorven en voor eene Heilige gehouden is. De bovengenoemde Graaf *Gerhardus* had een Zoon *Gerlacus* gehad, doch deeze was gefneuveld in een Veldflag by Isfelmonde, in 1076, en dus voor den dood van zyn Vader, welke overleed tusfchen de jaaren 1085 en 1105; waardoor dan het gantfche Graaffchap, by zyn kinderloos overlyden, (zynde de Erfopvolging reeds onder *Godfchalk* vergund geweest,) verviel aan den bovengemelden *Otto*, als naasten Erfgenaam en Leenvolger van zynen Broeder. Graaf *Otto* nu had vier Kinderen verwekt; maar de eene *Gerhardus* was reeds in 't jaar 1108, en dus voor 's Vaders dood, overleeden; een ander, met naame *Theodericus*, had den geestelyken ftaat omhelsd, en ftierf als Bisfchop van Munfter, in 't jaar 1127. De twee andere Kinderen deelden 's Vaders nalaatenfchap. *Henricus* werd des *Graaf van Zutphen*, en *Ermengard* verkreeg voor haar aandeel de *Stad Zutphen* (*). Deeze *Ermengard* huwde, als boven gemeld is, met *Gerard* den II, *Graaf*

(*) Ten regten verftande hier van dient het geen de Hoogleeraar deswegens voorheen gemeld heeft. „ De Stad Zutphen naamelyk, zo al niet met dat geheele Onderdeel van Hameland, 't welk men oudtyds noemde den *Pagus* ISLOI *superior*, ten minfte met eenige omliggende districten, en waarfchynlyk die plaatzen, welke thands tot het fchoutampt van Zutphen behooren, plag het erfdeel van een jonger Zoon of Dogter te weezen, terwyl het overige gedeelte van 't oude *Hameland* aan den Oudften behoorde." Volgens deeze fchikking was een jonger Zoon, in zulk een geval, eigenlyk *Graaf van Zutphen*, en de Oudfte *Graaf van Hameland*; maar by 't overlyden van den Oudften verviel het geheele Graaffchap op den Jonger; gelyk dit reeds plaats had, in 't geval van *Gerhardus* en *Otto*. In zodanig eene omftandigheid was die Jonger reeds bekend by den naam van *Graaf van Zutphen*, en zulks kon ligtlyk aanleiding geeven om hem ook vervolgens by dien naam te benoemen; waarmede dan, gelyk onze Autheur opmerkt, al in de dagen van *Otto*, *Graaf van Hameland* in onbruik geraakt, en in dien van *Graaf van Zutphen* verwisfeld is.

Graaf van Gelre; en verkreeg by hem een Zoon *Henrik* geheeten; in wien de twee Graaffchappen vereenigd werden. Op 's Vaders dood, in 1131, werd hy *Graaf van Gelre*; met 's Moeders overlyden, na 1134, werd hy *Heer van Zutphen*; en na den dood van zyns Moeders Broeder, na 1145, viel hem het geheele *Graaffchap Zutphen* ten deel. Dus werden de Graaffchappen *Gelre* en *Zutphen* in 't Huis van *Nasfau* vereenigd, en zyn vervolgens vereenigd gebleeven.

„ Zie daar, Befcheiden Lezer, zegt de Hoogleeraar ten befluite, een nieuw zamenweefzel der Gelderfche en Zutphenfche oude Historie, 't geen wy erkennen, dat ten eenenmaal afwykt van het gevoelen van alle voorige Schryvers; doch het geen wy ons verbeelden, dat in vele opzigten gegrond is op egte bewyzen, voor zo ver men het uit de weinige van dien tyd overgeblevene Charters, welke tot nog toe ter onzer kennis gekomen zyn, heeft kunnen opmaken.

„ Indien dit ons zamenftel de goedkeuring van des kundigen zal mogen wegdragen, zullen wy ons de moeite, hiertoe aangewend, ligtlyk getroosten. ——— Doch tevens zal men dan moeten erkennen de nuttigheid, welke men uit oude Charters en Verdragen kan trekken, tot beter verftand en opheldering der Historie van ons Land; en op die manier zig overtuigd moeten houden, van hoe groot een aanbelang het is, alle egte Stukken en Verdragen, tot opheldering zo van 't Staatsregt, Burgerlyke Wetten en Voorregten, als der Historie, by een te zamelen, en, zo veel doenlyk, der vergetelheid en den ondergang te ontrukken."

Onderzoek der oorzaaken van de opkomst, het verval en herftel der Vereenigde Nederlanden. Door C. ZILLESEN, *Lid van de Hollandfche Maatfchappij der Weetenfchappen te Haarlem. Te Utrecht, by* G. v. d. Brink Jansz. 1784. *In gr. octavo*, 320 *bladz.*

In dit gedeelte vervolgt de Heer *Zillefen* zyne befchouwing der Nederlandfche Gefchiedenisfen, met eene beknopte opgave van 't voorgevallene, zedert het jaar 1751 tot het afgeloopen jaar 1783; welk tydverloop hy in twee tydvakken fchikt. Het eerfte gaat, zints den dood van Prins Willem den IV in 1751 tot de vrede tusfchen de oorlogende Vorften in 1762; en de Autheur hecht 'er aan zyne oordeelkun-

kundige opmerkingen over het gebeurde in die dagen. Het daaraanvolgende tydvak ftrekt zig dan uit tot op het afloopen van 't jaar 1783, en de Autheur befpaart zyne aanmerkingen over die laatere gebeurtenisfen, tot het volgende Deel. 'Er is zulk een aental van gewigtige gebeurtenisfen in die laatfte dertig jaaren, welken den grootften invloed op 's Lands wel of kwalyk zyn hadden, dat het bezwaarlyk zy, eene keuze uit dezelven te doen, ter nieuwe proeve van dit Gefchrift; waarin de Heer *Zillefen* fteeds voortgaat, met eene onbewimpelde ontvouwing van 't geen tot zyn plan betrekking heeft. Dan wy herinneren ons in deezen, hoe wy alvoorens den Leezer medegedeeld hebben (*), 't geen de Autheur voorgefteld heeft, wegens de hoogere noodzaaklykheid der vermeerderinge onzer Zeemagt, dan die onzer Landmagt; en daar hy, by gelegenheid der overweeginge van het daaromtrent voorgevallene, in 't jaar 1755 en vervolgens, dit Stuk weder opvat, agten wy het raadzaamst, hier nog by te brengen, 't geen hy tegen de onnoodzaaklyke vermeerdering der Landmagt aanvoert.

,, In 't Voorgaande, zegt hy, heb ik getoond, dat het de belangens van ons Vaderland zijn de Marine altoos in ftaat te houden, en dat het nutteloos, fchandelijk en van verderflijke gevolgen voor onze vrijheid kan worden, indien wij onze Landmagt buiten noodzaake vermeerderen. —— Maar, zal men vraagen, dit zoo zijnde, wat is toch de reden, dat men zoo fterk op dat ftuk blyft ftaan, en wel zoo dat zommige Provincien en Regenten, onderfteund door het Stadhouderlijk bewind, geen vermeerdering der Marine voorftellen, dan gepaard met eene vermeerdering der Landmagt? — Om dit onpartijdig te onderzoeken, moet men het eigenbelang in ieder Provincie nagaan. De Provincien zijn, wel is waar, door de Unie zoo naauw vereenigt, dat niets dan de algemeene welvaart het hoogfte doeleinde van den Staat behoorde te zijn: maar ieder Gewest op zich zelven Souverain zijnde, en zijn eigen lasten hebbende, waaruit ze wederom volgens vaste bepaling, geëvenredigt naar hun vermogen, ter Generaliteit zoo veel betaalen, als de petitien op den Staat van oorlog mede brengen, zoo denkt ieder Provincie, omtrent de meer dan gewoone onderftanden, al na dat de belangens der Provincien zich bepaalen. De Zee-Provincien en Steden, die hun welvaard uit den Koop-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 358——360.

Koophandel trekken, vordert hun belang, om de Marine niet alleen in ſtaat te houden, maar, bij de minst opkomende oneenigheden, dezelve zoodanig te vermeerderen, als de beſcherming van den Koophandel vereischt. Daar integendeel de Land-Provincien, geen voordeelen van den zeehandel trekkende, hun intrest wederom vinden in vermeerdering der landmagt, om dat, haar guarniſoenen dan talryker wordende, de omloop van geld aldaar vermeerdert, de winſten onder de handeldrijvende burgers vergroot, en het vertier van de producten, welke het platte land oplevert, zeer toeneemt, zo willen zij geen vermeerdering der Marine, (wijl zij 'er geene voordeelen van genieten,) toeſtaan, zonder dat zij aan haaren kant overeenkomſtig haare belangen, in evenredigheid, eene vermeerdering van landmagt verkrijgen; te meer, door dien zij verſtrekken tot een barriere voor andere Provincien, en daarom het eerst voor een vijandelijken aanval bloot ſtaan. Het is mede het belang der Stadhouders, om de Landprovincien hierin te wille te zijn, naardien aan hun het beſtuur en de begeving van alle militaire bedieningen is opgedraagen. Ja, door eene vermeerdering van Landmagt hebben zommige Stadhouders zich geſterkt gevonden, om meer invloed in het wetgevend gezag te verkrijgen, gelijk de geſchiedenisſen ons geleerd hebben."

Onze Autheur laat zig daarop in, in een onderzoek, of de vermeerdering der Landmagt, diestyds, en wel byzonder in 't jaar 1758, toen dit onderwerp ten ernſtigſte op het tapyt was, noodzaaklyk ware dan niet: en hy toont kortlyk aan, dat wy, de onzydigheid in agt neemende, onze Landmagt niet behoefden te vermeerderen.

„ Maar, ongelukkig voor ons lieve vaderland, hadt men, (gelyk hy vervolgt,) met het ingebeeld gevaar der toenmaalige omſtandigheden zoo veel te doen, dat men de maatregelen tot het weezentlijk gevaar over het hoofd zag en verzuimde: want ter Zee, daar onze koopvaardijſchepen beroofd, in Engelſche havens opgebragt, en tegen den inhoud van alle Tractaaten verbeurd verklaard wierden, zogt men zijn hulp in mondelinge en ſchriftelijke vertoogen. —— De kooplieden, die ſchatten op Zee verlooren, en den ſouverein en haare koninglijke hoogheid bij Requeste om beſcherming verzogten, wierden gepaaid met beloften, en moesten eindelyk tot hun leedweezen hooren, dat het een poinct d'honneur geworden was, om, zonder vermeerdering der Landmagt, ook niet in dat der Marine te treeden.

— Dus

— Dus wilde men liever dan den Koophandel, de bron en zenuw van den Staat, zien beroven en bederven van onzen zoogenaamden bondgenoot, dan dat we onze Marine herstelden, om aan den koophandel de noodige bescherming te verleenen, is dat nu overeenkomstig met den eersten grondregel van Staatkunde, namentlijk de algemeene welvaart des volks? Wie zijn het, die de Marine en Landmilitie voor 't grootste gedeelte betaalen? Waarom geeft Holland meer dan de helft in de generaliteits lasten? De welvaard van zyn koophandel, en het gene daartoe behoort, is 't alleen, die hun in staat stelt om Neerlands Staatsgebouw staande te houden; waar zal die Provincie de lasten uit vinden, als, door verval van Koophandel, de koopsteden in landsteden zullen verandert zyn; kunnen de landprovincien dan dit verlies boeten? —— kom, laaten zij, die zoo tegen het herstel der Marine zijn, deeze vrage eens oplossen. Heeft, na dat alle natien zich meer en meer op den koophandel toegelegt hebben, heeft de bevinding ons niet doen zien, dat onze koophandel de grootste voordeelen kan behaalen, als de Zeemogendheden zaamen in oorlog zyn? —— Waarom dan verzuimt om van die gunstige tijdstippen het noodige gebruik te maaken? Het is met Hollands koophandel niet gelijk voorheen; de meeste volken van *Europa* zijn thans daarin onze mededingers, en de zwaare lasten, die hier opgebragt moeten worden, zijn, nevens andere omstandigheden, de oorzaak, dat dezelve van tijd tot tijd vervalt. Dit zoo zijnde, moeten dan, buiten noodzaake, die lasten nog vermeerderen, om de Landmagt aanzienlijker te maaken? kon men uit de nutloos geworden Barrieren onze Troepen niet haalen, om, met en benevens de Hollandsche en Zeeuwsche Guarnisoenen, de Landprovincien te dekken? Zulks zou voldoende geweest zijn, om de onzijdigheid te handhaven, en om vreemde Troepen van onzen bodem te houden. Want om onze Landmagt te versterken, in evenredigheid, dat *Europesche* magten die vergroot hebben, is onmogelijk voor de Finantie, en eene vermeerdering van 13000 man, gelijk het plan was, is, om ons te beschermen tegens één der minste magten van Europa, niets; wijl alles by elkander genomen dan nog maar een klein Veldlegertje zou uitmaaken, zonder dat daar iets voor de Steden overschoot; en wilde men de Steden zoodanig van Troepen voorzien, als tot derzelver bescherming noodig was, dan zou, bij oorlog, onze Krijgsmagt al spoedig in 's vijands han-

handen komen; om dat de krijgskunde tot die volmaaktheid gekomen is, dat 'er geen Steden meer onwinbaar te maaken zijn: waarom men thans ook alleen zich toelegt, om meester in het veld te blijven, daar gebruik te maaken van voordeelige Legerplaatsen, alwaar de minderheid, door Natuur en konst geholpen, voor magtiger Legers bestand is; of, om door kunstige marschen en contramarschen de vijandden te misleiden, voordeel doende met de minste gunstige omstandigheid, en, zijn vijand ontmoetende, en genoodzaakt wordende te slaan, dan te toonen, wat dapperheid, gepaart met beleid, kan doen. Dit is de krijgskunde van een FREDRIK DEN GROOTEN, en waardoor hij zijne wijduitgestrekte bezittingen, tegen de voornaamste magten, in dit tydvak beschermt, en hun genoodzaakt heeft tot eene voor hem roemrijkste vrede. ——— Moet nu de bedrevenste in de krijgskunde deeze waarheden toestemmen, dan mag men immers met grond vragen, wat nut kan ons Vaderland hebben van eene vermeerdering der Landmagt? Het strijd ook tegen de grondregelen van alle Gemeenebestregeeringen, om de Krijgsmagt buiten noodzaake te vermeerderen. Neen, de Vrijheid is te duure pand, en te kostbaar met het bloed onzer Voorvaderen gekogt, om niet te waaken voor inbreuken, die in tijd en wijlen in de constitutie onzer regeeringsvorm mogten kunnen komen; waardoor het wetgevend gezag zich zou verliezen in de uitvoerende magt. En hoe onwaarschijnlijk zulks voor als nog mogt weezen, elk, die geen vreemdeling in de Geschiedenissen is, weet, wat de bevinding dien aangaande geleert heeft. De vorsten zijn menschen, vermeerdering van magt is het lokaas hunner eigeliefde! Ministers noodig hebbende, staan zij bloot zoo wel voor kwaaden als voor goeden raad, en vooral zoo 't vreemdelingen zijn, die de zaamenstelling van 's Lands regeering niet verstaan, en maar hun eigen grootheid beoogen. ——— Laaten wij maar de Geschiedenisse van ons Vaderland raadplegen, en zien hoe onze Voorvaderen, onder de Graaflyke regeering, niet in eens, maar van langzaamerhand, hunne vrijheid verlooren. De braafste en weldenkendste Vorst kan niet in staan voor zijn opvolgeren; de welgebruikte magt tot 's Lands welweezen kan, door een heerschzugtig Vorst, misbruikt worden tot onderdrukking van 's volks voorregten. Is dit zoo, mogen Regenten dan niet wel en te regt de noodige omzigtigheid gebruiken, om te waaken, dat 's volks regten nimmer in gevaar komen? ——— Ik weet wel, die zoo denken

ken en schrijven, worden aangezien voor vijanden van het Oranjehuis, en bestempeld tot de zoogenaamde Loevesteinsche Factie te behooren; maar waar bewijst men dit mede? Kan men geen beminnaar van het Stadhouderlijk bewind zijn, en tessens een voorstander van 's Lands vrijheden. ——— In mijne voorige aanmerkingen heb ik getoond de noodzaakelijkheid der Stadhouderlijke regeering; want onder zodanig een Landsbestuur kunnen Stedelijke privilegien best gehandhaafd, en de regten der burgers voor de inkruipende of overheerschende magt der regenten beschermd worden. De Stadhouder, als het eerste Lid van Staat, kan, door een voorzigtig en wijs beleid, de hand van eendragt, tot welzijn van 't algemeen belang, tusschen Provincien en Steden, bewaaren voor schadelijke tweedragt, of 't eigenbelang van deeze of geene Provincie of Stad. De burgerstand geniet ook, onder een wijs Stadhouderlijk bestuur, de beste bescherming voor zijne voorregten en vrijheden. ——— Het belang van 't Vaderland vordert dierhalven, dat men geen inbreuken doet op de erfelijke voorregten der Stadhouderen, (welke niet strijden tegen de Stedelijke privilegien,) maar dat zij daar bij in alle opzigten gehandhaafd worden. ——— Doch daartegen vordert ook het belang des Vaderlands, dat regenten en burgers waaken voor alle inkruipende magt der Stadhouders, waardoor zij nu, of bij vervolg van tijd, de magt zouden verkrijgen, om met 's volks voorregten te kunnen handelen naar welgevallen. Want, dit toelaatende, zou men de constitutie onzer regeeringsvorm om verre werpen, en het waare doeleinde van onze Gemeenebestregeering missen, ——— naamentlijk, om het *wetgevend* en *uitvoerend* gezag zoodaanig te bepaalen, dat daaruit het hoogst mogelijke goed, en het minst mogelijke kwaad, voor ons Vaderland uit voort kan komen. ——— Dit is nu onbewimpeld het gevoelen van mijn mond, pen en hart, en dat ik nodig geoordeeld heb te melden, ten einde men geen verkeerden zin of meening aan mijn schrijven geve; als niets anders beoogende, dan het geene zou mogen dienen, tot de hoogst mogelijke welvaard van ons lieve Vaderland."

J. J. BJÖRNSTÄHL'S *Reize door Europa en het Oosten. Vyfde Deel. Te Utrecht*, *by* G. v. d. Brink, Jansz. *en te Amsterdam*, *by* de Wed. v. Esveld en Holtrop, 1783. *Behalven den Inhoud en den Bladwyzer*, 491 *bladz. in gr. octavo.*

Met de afgifte van dit vyfde Deel, levert men ons de Brieven van den Heer *Björnståhl*, betreffende zyne Reize door *Zwitserland*, *Duitschland*, *Holland* en *Engeland*. Die geleerde Reiziger komt ons hier, even als in zyne voorige Reizen, inzonderheid voor, als een oplettend navorscher van 't geen by een beoefenaar der Weetenschappen bovenal in aanmerking komt. Ontdekkingen van die natuur te doen, en deswegens aantekeningen, ten nutten gebruike, te maaken, schynt het voornaame bedoelde zyner reize in deeze Gewesten geweest te zyn. Uit dien hoofde vindt men in deeze Brieven, buiten andere gemeene reisberigten, meerendeels een verslag van zyn onderhoud met Geleerden; van zyne opmerkzaamheid omtrent geleerde Maatschappyen; van zyne naspeuring van Natuur- en Kunstverzamelingen, en vooral van Bibliotheeken, zo die ten openbaaren gebruike geschikt zyn, als onder byzondere Persoonen berusten. Van dit alles geeft hy telkens een onderscheiden berigt, dat veelerleie geleerde aantekeningen behelst; en by uitstek van dienst is, om veele zeldzaame Schriften te leeren kennen. —— Als eene byzonderheid van die natuur, zullen wy hier mededeelen, het geen hy ons wegens de beroemde *Gouden Bulle* meldt.

Geduurende zyn verblyf te *Frankfort*, bezigtigde hy ook het Stadhuis, en zag daar voor eerst de Gouden Bulle. „ Dezelve is, zegt hy, een zeer eenvoudig handschrift op perga„ment in kwarto formaat, en niettemin is dit boek, dat „ zulk een slegt aanzien heeft, de grondslag van het staatsregt „ van Duitschland. Het is zonder alle uiterlyk sieraad, en „ word in eene schildpadde doos bewaard; doch ik twijfel „ schier of dit handschrift wel het oorspronglijke zij. Men „ vereerde ons een gedrukt exemplaar dezer bulle, nevens „ derzelver beschrijving." Beter voldeed hem het exemplaar te *Mentz*, in het Duitsche Ryksarchief bewaard; dat insgelyks in kwarto, maar op fyner pergament, ook fraaier en beter geschreeven is, dan dat te *Frankfort*. Onze Reiziger, dit in 't algemeen gemeld hebbende, op zyne eerste beschouwing van het Archief, geeft ons, by een tweede bezoek van hetzelve, deswegens het volgende nadere berigt.

„ Zij is in pergament met een overtrekzel van zwart atlas ingebonden. Op het pergament ziet men oud schrift met het jaartal 1356 getekend, het welk dienvolgens van het zelfde jaar als de bulle is; en dit zou tot een bewijs kunnen dienen, dat dit exemplaar één van de eerste oorspronglijke schriften is.

De

De bulle bestaat uit 29 bladen in eene soort van klein folio formaat, en is op pergament fraai geschreven. Men vind daarin dezelfde spelling als in het Frankforter exemplaar: 'er komen geen tweeklanken in voor, en voor eenen zelfklinker leest men doorgaans *ci* in plaats van *ti*, als *eleccio* in plaats van *electio*, e. z. v., men ontdekt veele verkortingen en dergelijken. Alles, zelfs de vorm der letters, verraad den tijd, waarin de monniken onagtzaame schrijvers waren. Men vind ook *nichil* in plaats van *nihil*, het welk schijnt te bewijzen, dat de schrijver, of ten minsten de afschrijver, een Italiaan geweest is. Verder komen in deze beide bullen menigmaal verschillende leeswijzen voor: zo dra ik het boek maar open sloeg viel 'er mij ééne in het oog; ik heb in mijn gedrukt exemplaar verscheiden van dezelve aangetekend. De eigenlijke bulle zelve, of de zegelbus, is van het exemplaar afgevallen: dezelve bestaat in eene zeer dunne gouden plaat, welke omtrent de dikte van een dukaat heeft; het rood wasch is insgelijks van elkander gevallen, en de stukken daarvan worden in de gouden doos, welke in papier gewonden is, bewaard. Dit exemplaar heeft dezelfde stempels en merktekenen als dat te Frankfort. Op de éène zijde namelijk ziet men den keizer, KAREL den vierden, in keizerlijk gewaad op den troon gezeten; ter regterzijde heeft men den gekroonden rijksadelaar, en ter linker eenen gekroonden leeuw met een dubbelen staart; het wapen van Boheme. Rondom staat met groote Gothische letters of monniksschrift, KAROLUS *Quartus Divina favente Clementia Romanorum Imperator, semper Augustus et Boemiæ Rex.* Op de andere zijde vertoont zig eene eerepoort, of een zegenboog, met een toorn ter wederzijde: men zou dit schier voor het kapitool, zo als het in zijn tijd was, kunnen aanzien; midden in den ingang der poort staat geschreven *Aurea Roma*; rondom aan den rand leest men het vaers, *Roma caput mundi orbis regit frena rotundi* (*). Deze bulle is in het Latijn opgesteld, en vervat de grondwetten van het Duitsche rijk, door KAREL den IV, in tegenwoordigheid der keurvorsten en stenden, op den rijksdag te Nurenberg en Metz, in het jaar 1356, opgesteld en bekend gemaakt. Men is in verbeelding geweest, dat 'er maar één oorspronglijk exemplaar

„ (*) Ik denk, dat het zijn moet, gelijk men gewoonlijk opgeeft, en het vers eischt,

Roma caput mundi regit orbis frena rotundi.

Men zie de afbeelding des zegels, naar het Frankforter oorspronglijke in HENR. GUNTH. THULEMARIS *tract. de Bulla aurea, etc.* p. 55. *de aurea Bulla* KAROLIS IV *ex autographo edita ab* H. G. THULEMARIO, Heidelb. 1682 4to agter den titel. Agter het *Urkunden-Buch zur guldenen Bulle*, bl. 260 bij JOHAN DANIËL VAN OLENSCHLAGERS *Neue Erläuterung der guldenen Bulle*, Frankfort und Leipzig 1766 4to.; en voor den titel van JOH. JAC, SCHMAUSSENS *Corpus Juris Publ. Academ.* Leipzig 1774 groot 8vo."

plaar van de gouden bulle was, namelijk het Frankforter: maar dit is eene groote dwaaling: want elke Keurvorst kreeg 'er één voor zig, het welk dus reeds zeven uitmaakt, en men kan zig ligt verbeelden, dat de Keizer ook niet vergeten zal hebben, 'er één voor zig te behouden. Te Nurenberg vind men 'er ook één. Mogelijk word 'er te Praag ook één bewaard, wijl de Keizer 'er, als Koning van Boheme, zijne kanſelarij had. Het Mentſiſche exemplaar verdient egter de meeste opmerking, wijl het, als een volkomen geloofwaardig ſtuk, in de rijkskanſelarij bij den Keurvorst, welke aartskanſelier des heiligen Roomſchen rijks is, gelegd werd. Het Frankforter is noch een oorſpronglijk, noch een fraai, met één woord, op geenerlei wijze merkwaardig ſtuk, ſchoon verſcheiden geleerden zig door dit vooroordeel hebben laten misleiden, dat in de herzenen van onkundige burgers geteeld is."

De Heer *Björnſtähl* vond in dit Mentſiſche archief ook het eerſte oorſpronglyke ſchrift van het Westphaalſche vredeverdrag, dat, op papier in folio geſchreeven, door de gevolmagtige ministers van alle de deelneemende Mogenheden, ten getale van 35, den $\frac{14}{24}$ October 1648, ondertekend, en met elks byzonder zegel, waar van de voornaamſte door zyden ſnoeren aan het geſchrift vastgehegt is, voorzien zyn. Insgelyks het inſtrument van dit vredeverdrag, door de Koningin van Zweden, die 'er haaren naam met groote letters eigenhandig onder geſteld heeft, ondertekend. Als mede dat door de Koning van Frankryk ondertekend. Doch, naar het inſtrument, dat de Keizer zelf ondertekend heeft, verneemende, berigtte men hem, tot zyne verwondering, dat het zelve hier, in de rykskanſelery zelve, niet gevonden werd. —— Voorts tekent hy nog aan, dat hy het oudſte dokument, 't welk in het archief van Ments voor handen is, mede gezien heeft; naamlyk een diploma van den Keizer LODEWYK den II, van het jaar 855. Zyn naam is geſchreeven HLUDOVICUS: hy overleed in het jaar 875.

Taal- en Dichtlievende Oefeningen van het Genootſchap ter ſpreuke voerende: Kunst wordt door arbeid verkreegen. *En Prijsvaerzen. Vierde Deel. Te Leyden, by* C. v. Hoogeveen junior en C. Heyligert 1783. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 324 *bladz. in gr. octavo.*

Vier *Prysvaerzen*, ten onderwerp hebbende *Gods Wysheid in zyne Werken*, ſtellen ons hier dit gewigtige Stuk op 't leevendigſte voor: zy noopen den Leezer om Gods werken ſteeds met meer oplettendheid te beſchouwen, en den wyzen Maaker, uit een gevoelig hart, te verheerlyken. De verdere *Mengeldichten* gaan, volgens den aart deezer verzamelinge, over verſchillende ſoorten van onderwerpen, en leveren ons een

aantal van Dichtstukken, die 't keurigste oor kunnen streelen. Men leeze, tot eene proeve, het geen ons de Heer *J. H. v. d. Palm* wegens de *Weldaadigheid* indeezervoege onder 't oog brengt.

Gij, die, in 't bovenmaensche rijk,
Gekoesterd in den schoot van 't onbegrensd vermogen,
Uw lof door 't streelend choormuzijk
Van duizend Englen ziet verhoogen;
Die, wenge op 't nietige aardrijk woont,
De vreugd, den wellust doet herleven,
En uit het blij gewest, de zuligende dreven,
De Godheid naar beneden troont!

Gij waart het, ô Weldaadigheid!
Gij waart het, die voor 't oog der wijze Algoedheid speelde,
Toen eene wenk der Majesteit
Aen 't Niet het aenzijn mededeelde;
Toen zij haer schepslen, verr' verdwaeld
Van 't onverleidbre spoor der reden,
Een nieuwe bron ontsloot van ware zaligheden,
En zelf op 't aerdrijk is gedaeld.

En wekt uw glans, ô Hemelspruit,
De onstrafbre neigingen der blijde Hemelschoren,
Lokt hij de hooge Godheid uit,
En kunt gij 't eindloos Al bekoren;
Hoe moet dan 't lage menschdom niet,
Wen zulk een drift hun 't hart kan roeren,
Zich tot den hoogsten trap van wellust heen zien voeren!...
Zwicht sterveling, zwicht voor haer gebied!

Zwicht sterveling, en verdoof geen drift;
Die 't onvervalscht gevoel zoo zacht, zoo teêr kan treffen,
Versmaed niet roekeloos een gift,
Die boven 't stof u kan verheffen.
Hij, die de laffe slavernij
Van 't vuige zelfbelang ontwijken,
En in verheven deugd de Godheid durft gelijken,
Gevoel, gevoel, hoe groot hij zij.

Verheven doel, het lage stof,
Dat zich door loutren schijn zoo dikwerf laat verblinden,
Schudt hier de slaefsche kluisters of,
Die 't aen de nietige aerd verbinden,
En ziet, bezielt door de eêlste deugd,
't Heelal als uit haar oog verdwijnen,
Het mengt zich in den drang der gloënde Serafijnen,
En baedt zich in een zee van vreugd!

Een vreugd, waervan het flaeuw penseel
Eens Dichters zelfs geen schets, geen schaduw af kan malen,
Al nam hij voor zijn dichttafreel
Het goud te baet der zonnestralen.
Geen krans die de ijdele eerzucht vlecht,
Geen schat door koningen bezeten,
Haelt bij het streelend zoet, door 't onbevlekt geweeten,
Aen 't oeffnen van de deugd gehecht.

Dat vrij 't wellustig ledikant
Der ongebonden weelde u 't vleiendst zoet voorspelle,
Keer sterveling, keer te rug, eer schand
Eer wanhoop u alöm verzelle.
Gij zoekt met rustelooze schreên
Uw hoogst geluk in ijdele vertooning,
Maar treed in deze hut, zie in die lage wooning
Een schets van ware zaligheên.

Zie daar een schaemle Weeuw, bezield
Met ware dankbaarheid, zich in 't genoegen baden,
Van, voor haar Redder neêrgeknield,
Hem met haer zegen te overladen —
Zie, hoe ze, in 't edelst vuur ontgloeid,
Daer stem en spraek haer thans ontbreken,
Het vuurigkloppend hart, het druipend oog doet spreken,
En met haer tranen hem besproeit.

Zie hoe 't dien edlen 't hart verrukt,
Dat een onnoozel kind hem vleijende de wangen
Met stamelende lipjes drukt
En schreijende aan zijn hals blijft hangen.
Zie, hoe 't weldadige gemoed,
Wen andrer rampen het doen zwoegen,
In elke teedre zucht een bron vindt van genoegen,
Die moeite en schatten ruim vergoedt.

Gij zijt het, ô Weldadigheid!
Die 't menschdom, door het gif der zinbetooveringen
Van 't spoor der reine deugd verleid,
Den wellust schenkt der hemellingen.
Onttrekt gij de aerde uw gunstbewijs,
Dan is ze een kuil van monsterdieren,
Waer heerschzucht, vuig belang en rooflust zegevieren;
En schenkt gij 't ze is een Paradijs.

Blijf

Blijf eeuwig, grootsche hemeldeugd,
Blijf eeuwig in het hart van Adams nakroost wonen,
Uw onbevlekte zielsgeneugt
Wekke ieders hulde en dankbre toonen!
Dan valt het dwingende geweld;
Dan blijft de onschatbre deugd in waerde;
Dan bloeit verdraegzaemheid, dan ziet m'alõm op aerde
Den voorspoed, vrée, 't geluk hersteld.

Schets van Nederlands rampen door de overstroming der dijken veroorzaakt, in Lentemaand dezes jaars 1784, *door* Mr. E. J. B. SCHONCK, *Rector der Latijnsche Schoolen te Nijmegen. Te Nijmegen, by* A. v. Goor. *In groot octavo* 16 *bladz.*

In dit Dichtstuk schetst ons de Heer en Mr. *Schonck*, een leevendig tafereel van het ongelukkige lot zyner Landgenooten, in de laatste overstrooming; hy beveelt hen, met smeekbede om Gods hulp ter reddinge, aan de barmhartige mededeelzaamheid der vermogenden aan, en, in 't verzekerde vooruitzigt van derzelver onderfteuning, wekt hy de ongelukkigen, doch hier door gered, op tot eene hartlyke dankerkentenis. Des Dichters taal is gemeenlyk treffend; en hy heeft zeer wel gebruik weeten te maaken van eene verscheidenheid van tooneelen, in een algemeen onheil; waarvan de volgende coupletten tot een voorbeeld kunnen dienen. ——— Men tragt zig te redden, maar 't hollend' water maakt zulks bezwaarlyk:

Hier echter poogt een Boer in dezen bangen nood,
Die zijne worst'ling schijnt te tergen,
Het lijf op 't rieten dak te bergen;
Dan ach! de hut stort in, en hij.. hij vindt zyn' dood!

Ginds staat een Jong'ling, door den zwaaren last bezweeken
Des grijzen Vaders, dien hij schraagt,
En op zijn forsche schouders draagt;
Terwijl hij radeloos blijft in den modder steeken.

Daar klimt een huisgezin den stijlen ladder af,
Om in een' boot het woên der baaren,
En naakend doods-gevaar te ontvaaren.
Doch 't vindt in dezen boot zijn' doodkist en zijn graf.

Van een zagter aart is een volgende tooneel, dat wy daarom hier nog plaats zullen geeven.

—— on-

——— *onnozelheid kent rampen noch gevaaren,*
Zij ſlaapt in haaren bangſten nood,
En ſpeelt op de oever van den dood,
Ja lacht in 't midden van het heftigst woên der baaren.

Gints drijft een' wieg!.. ô bang en nooit gezien gezicht!..
Men durft zich tot haar redding waagen!..
Men grijpt ze;.. 't dek wordt opgeſlaagen!..
En ziet!.. in deze wieg ſlaapt een aanminnig wicht!

't Ontwaakt.. het lacht.. een blos ligt op de roozen wangen..
Het reikt zijn handjes, blij te moê,
Al ſpeelend zijn' Verloſſers toe;
Die 't, uit den nood gered, met drift in de armen prangen.

De waare grootheid van een Volk; of vrije gedachten over de duurzaamheid, de magt en het geluk van een Staat. Te Dordrecht, by F. Wanner 1784. *Behalven het Voorbericht* 147 *bladz. in gr. octavo.*

Over de drie opgemelde onderwerpen, de duurzaamheid, de magt en het geluk van den Staat, als de grondſlagen der waare grootheid van een Volk, levert ons dit Geſchrift wel aaneengeſchakelde Staatkundige bedenkingen, die door Geſchiedkundige proeven opgehelderd en bevestigd worden. Alles loopt, naar 't oogmerk des Schryvers, t'zamen, om te bewyzen, „ dat de vrijheid der volken, gelijk ook de zekerheid „ der landlieden, in 't geruste bezit der vruchten van hunne „ vlijt, en in de erfnis hunner ouderen, de twee groote „ grondzuilen zijn, waarop het geluk van den Staat rust: van „ dezen alleen hangt deszelfs magt af, welke zijne duurzaamheid moet beveiligen; derhalven kan men zeker beweeren, dat een Staat duurzaam, magtig en gelukkig, dat „ een Staat waarlijk groot moet zijn, wanneer de voorhanden „ zijnde Wetten het volk in een gerust genot van de rechten „ der natuur ſtellen, en 't zelve daarin bevestigen en beſchermen." 's Mans gedagten over dit onderwerp zyn hier met de vereischte bondigheid ontvouwd, en ze worden met leevendigheid aangedrongen.

Verzameling van alle de voorgevallen Handelingen omtrend de Verſchillen over het Stuk van de Jagt, tusſchen Ridderſchap en Steden de Heeren Staaten der Provincie van Overyſſel; op die binnen Deventer gehoudene Extraordinaris Landdagen van 21 *Aug. en* 17 *en ſeqq. der maand September van den jaare* 1783. *Te Deventer, by* L. A. Karſenberg 1783. *In gr. octavo* 80 *bladz.*

Deeze Verzameling behoort, zeer gepast, by de *Historie van het Jagtregt in de Provincie van Overyſſel door* Mr. G. DUMBAR,

BAR, waarvan wy voor eenigen tyd gewag gemaakt hebben (*). Men kan hier uit afneemen, hoe verfchillend Ridderfchap en Steden over dit Stuk denken, en op welke gronden zy ter wederzyde hun beweerde vestigen; waarmede men, om die gronden te beoordeelen, het bygebragte door den Heer en Mr. *Dumbar*, in 't bovengenoemde Gefchrift, kan vergelyken.

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 173.

Historisch Verhaal van de onwettige behandeling de Provintie en Stad van Utrecht aangedaan, in de jaaren 1672, 73 *en* 74. *Gedrukt* 1784. *Behalven de Voorreden* 212 *bladz. in gr. octavo.*

Een naauwkeurig verflag van 't voorgevallene in dien tyd, 't welk ftrekt ter billykinge van de poogingen der in- en opgezetenen van Utrecht, ter handhaavinge hunner Vryheid; waartoe de Schryver zyne Landsgenooten opwekt, hen tevens vermaanende, om fteeds met bedaardheid, zagtmoedigheid, befcheidenheid en voorzigtigheid te werken.

Redenvoering aan de gewapende Burgerij in Neêrland. Te Utrecht, bij J. M. v. Vlooten, 1784. *Behalven de Voorreden,* 102 *bladz. in octavo.*

By de oplettende doorbladering deezer Redenvoeringe, hebben wy dezelve uitneemend wel gefchikt gevonden, om den *Landzaaten*, althans naar de hoogfte waarfchynlykheid, onder het oog te brengen, waar de bronwellen van 's Lands verderf al of niet te zoeken zyn; en wat 'er vereischt worde, om deszelfs geheelen ondergang voor te komen, in zo verre de werkzaamheid der Burgerye daartoe bevorderlyk kan weezen, door behulp van braave Regenten, onder het ftaatkundige beftier van 's Lands Vaderen, dat men hunner wyze voorzigtigheid aanbevolen laat. Het onpartydige is 'er zo wel in agt genomen, als men in de tegenwoordige omftandigheden verwagten kan; de daarin gevoerde taal is fteeds vrymoedig, doch te gelyk befcheiden, en toont beftendig een recht manlyk Vaderlandsch hart, dat gevoelig aangedaan is over 't lot onzer Gewesten, en haakt na een gunftigen keer van zaaken, waardoor Nederlands welzyn beftendig bevorderd kan worden. ——— Over 't geheel genomen, heeft ons dit Stukje zo wel voldaan, dat wy deszelfs leezing den Nederlanderen wel ten fterkfte durven aanbeveelen.

Zedelyke Verhaalen, getrokken uit de Werken van de Heeren D'ARNAUD, MERCIER *en anderen der beste hedendaagsche Schryvers. Met nieuw geinventeerde Kunstplaaten versierd. Agtste Deel. Te Amsterdam, by* A. Mens Jansz., 1783. *In octavo* 375 *bladz.*

Men levert ons, in dit Deel, weder een drietal van zeer weluitgevoerde Verhaalen, die verscheiden nutte Zedeleeringen aan de hand geeven. ——— *Valmiers*, hoe agtenswaardig door zyn voortreffelyk character, is, ongelukkig, by zyne Landsgenooten een voorwerp van minagting, zo dra hy bekend staat als een Vondeling. Op het ontdekken zyner Moeder kent men hem, als iemand, wiens Vader om een hem ten last geleiden manslag gevonnisd, en der gevangenisse ontvlooden is: eene nieuwe rede voor de Natie, om hem, niettegenstaande zyne braafheid, des te meer te versmaaden. Hy is dus, hoe lofwaardig anders, een slagtoffer van 't haatlyke vooroordeel, dat zoer algemeen onder alle Natien heerscht; 't welk een braaven Jongeling met schande overlaadt, om een misdryf zyner Ouderen, waaraan hy volstrekt geen deel heeft; en welke schande, zo ze al plaats mogte hebben, hy door zyn loffelyk gedrag ten vollen uitwischt. Het onredelyke bedryf derzulken wordt hier in 't klaarste daglicht gesteld; en 't loopt te sterker in 't oog, daar 't eindelyk openbaar wordt, dat zelfs de Ouders niet te beschuldigen zyn. De Vader is te onregt gevonnisd, en de Moeder heeft haaren Zoon, niet dan in den uitersten nood, en met de hoogste voorzigtigheid, ten Vondeling laaten leggen. ——— By deeze geschiedenis van *Valmiers* komt die van Sultan *Massoud*, welke ons, in de wederkeerige regeeringswyze van dien Vorst, het afschuwelyke der Dwinglandye, en het beminnelyke eener regtmaatige Volksbestuuringe, ten leevendigste afmaalt. ——— En in de derde plaatze schetst ons het verhaal der lotgevallen van de tederminnende *Amelia*, met die van haaren Minnaar *Charles Dolsey*, op 't kragtigste, welke akelige gevolgen eene niet wel overleide botviering onzer driften te wege kan brengen. Dit edele paar Gelieven, op 't hartlykste in kuische Min aan elkanderen verknogt, ondervond zulks ten smertelykste; en, 't geen ten aanzien der Minnedrift daaromtrent opmerkzaam is, is 't ook omtrent alle driften, die, by mangel van eene behoorelyke bestiering, den hartstogtlyken Mensch dikwerf aan jammerlyke onheilen bloot stellen.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Mengelschriften, zynde vrye gedachten over verschillende onderwerpen. Door ABDIAS VELINGIUS, *A. L. M. Dr. Th. et Ph. Professor, en Leeraar der Hervormde Gemeente te Bergen op den Zoom. Te Amsterdam,* by M. de Bruyn, 1784. *Behalven de Voorreden, 352 bladz. in gr. octavo.*

Uit een voor enigen tyd gemeld *Onderzoek*, *betreffende de gevangenneming van onzen Heilland* (*), hebben we den Hoogleeraer *Velingius* reeds leeren kennen, als iemand, die zich niet slaefsch verbind aen de gewoone wyzen van denken, en, op eigen overtuiging, geen zwarigheid maekt, om van het gemeenlyk betreden pad af te wyken: hoedanig ene vrymoedigheid, wanneer ze met oordeel gebruikt word, ons gunstige gedachten van een Schryver inboezemt. Met dit gunstig denkbeeld ontvingen wy deze *Mengelschriften*; en 't is ons ten uiterste aengenaem te kunnen melden, dat wy ons in onze verwachting niet bedroogen gevonden hebben. ——— Ze behelzen, overeenkomstig met den tytel, bedenkingen over verschillende soorten van Godgeleerde en Uitlegkundige onderwerpen, die de Autheur met ene oordeelkundige vrymoedigheid behandelt. Merendeels zyn 't, zo als de Voorreden aenduid, bedenkingen, die zyn Hoogeerwaerde al vroeger minder of meerder op 't papier gesteld had; en die hy nu, by meerder ledigen tyd, getoetst, beschaefd en in orde gebragt heeft, ze komen des niet voor als vluchtige, verhaeste gedachten, waeraen ene verhitte verbeelding niet zelden deel heeft; maer als aenmerkingen, die met bedaerdheid nagezien zyn; waervan ze ook gemeenlyk in de uitvoering getuigenis dragen; en uit welken hoofde zy te meer verdienen met opmerkzaemheid nagegaen te worden.

In de eerste plaetse verleent hy ons ene verdediging van enige Schriftuurlyke verhalen, die 't Ongeloof in een bespot-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 105.

ſpotlyk licht poogt te ſtellen. „ Men ontmoet, zeggen „ zy, in den Bybel, verſcheiden berichten van veldſlagen, „ *in welke geheele legers, ſchoon by uitſtek talryk, tot den* „ *laetſten man toe, vernield zyn; daer ondertusſchen geen* „ *énig Israelit in dezelve zoude gevallen zyn*: dit is tegen „ de gezonde rede; dit is volſtrekt onmogelyk!" —— De voornaemſte gevallen, waerop in dezen geoogd word, zynde aengetekend *Num.* XXXI. 7. en 49. *Joſ.* VIII. 22 en 24. X. 33. XI. 8. *Richt.* IV. 16. en 2 *Chron.* XX. 26. Zyn Hoogeerwaerde neemt de vier eerst opgenoemde plaetzen in overwegingen, en ſtelt het nagaen der twee laetſten uit tot ene volgende gelegenheid. Door ene oplettende onderſcheiding der omſtandigheden, en oordeelkundige verklaring dier berichten, vergezeld van ene door belezenheid juiste keuze van ſoortgelyke verhalen, door ongewyde Schryvers geboekt, toont de geoefende *Velingius* ten klaerſte, dat zulke beſchimpingen van 't Ongeloof de geloofwaerdigheid der Bybelgeſchiedenisſen niet verzwakken, maar eer de onkunde, de onbelezenheid en 't onvernuft van zulke onbezonnen tegenſtreveren der Openbaringe aen den dag leggen.

By deze verdediging dier Schriftuurplaetzen komt voorts ene Verhandeling, ſtrekkende ten bewyze, dat de begraving van Jezus niet behoore tot den ſtaet van zyne Vernedering. —— Het is naamlyk bekend, dat men, in de Godgeleerdheid, den Mesſias gewoonlyk beſchouwt in twee Staten, in dien der Vernederinge en der Verhooginge; als mede dat men die Staten in etlyke trappen, die echter in verſchillende getale geteld worden, verdeelt. Hieromtrent nu heeft de Hoogleeraer opgemerkt, dat alle hem bekende Godgeleerden, meer of min duidelyk, onder die trappen van Vernedering ook de *Begraving* van Jezus tellen; waer tegen nogtans, zynes oordeels, gewigtige redenen aengevoerd kunnen worden. —— De gebruikelyke beſchryving van 's Heillands Staet van Vernederinge zelve geeft hem aenleiding, om die algemene aengenomen gedachte van 's Heillands begraving te verwerpen, en de redenen, die zommigen bybrengen, om dat algemene gevoelen te ſtaven, vind hy in genen deele overtuigend. Zulks getoond hebbende, ontvouwt hy wyders de redenen, die hem bewegen, om deze opvatting tegen te ſpreken, integendeel te ſtellen, dat de begraving van Jezus niet tot den Staet zyner Vernederinge behoore. „ Jeſus begraving," zegt hy daerom ten beſluite, „ wil men dezelve een onderſcheiden ſtaat noemen,

„ kan

„ kan niet anders genoemd worden, dan een midden, een „ tusſchenſtaat, tusſchen Christus vernederinge, en tus„ ſchen zyne verhooginge; een ſtaat van ruste voor den „ volkomen betaald hebbenden Borge; een bewys van „ deeze zyne alzints volmaakte voldoeninge aan alles, „ wat Hy, als de betaalende Middelaar, doen en lyden „ moest."

Een derde hoofdonderwerp, waerop de Hoogleeraer zyne aendacht byzonder gevestigd heeft, is de Melaetsheid der oude Israëlieten, bedoelende voornaemlyk het beantwoorden van twee gewigtige vragen nopens dit ſtuk. „ 1.) „ Is die melaatsheid der oude Jooden eene byzondere, aan „ Jacobs nageſlacht alleen eigen, kwaad geweest, of was „ zy dezelve met die kwaalen, welke wel byzonder in „ Egypten en Syrien, maar ook by andere volkeren, voor„ al in heetere landſtreeken, oudtyds gevonden werden, „ by ſommigen van hen nog plaatſe hebben, en onder den „ naam van melaatsheid bekend ſtaan? En (2.) Was die „ Israël kwellende melaatsheid al of niet beſmettend?" De thans afgegeven Verhandeling bepaelt zich tot het beantwoorden der eerſte Vrage; zullende de twede in een volgend Deel opgelost worden. Na ene nauwkeurige overweginge van dit onderwerp, met ene ontwikkeling der redenen, die ter wederzyde bygebragt worden, moet men, zyns oordeels, zich verklaren voor 't gevoelen van hun, die beweren, „ dat de melaatsheid der oude Israëllers was „ eene byzondere, aan Jacobs nageſlacht alleen eigen, en, „ door en naar eene Goddelyke bedreiginge, opgelegde „ plaag." Tevens geeft de Autheur te kennen, dat zyne volgende Verhandeling dienen zal, om, by de beantwoording der twede vrage, te toonen, „ dat die melaatsheid „ der oude Jooden geenſints beſmettende genoemd moge „ worden."

Op deze Verhandeling volgt verder ene nieuwe verklaring van Naämans verzoek, 2 *Kon.* V. 17; 't welk, gelyk men weet, aen verſchillende uitleggingen onderhevig is, vooral met betrekking tot het *waerom*? of het oogmerk daermede bedoeld. De onderzoekende *Velingius* heeft zich niet kunnen verenigen met éne der uitleggingen die hem voorgekomen zyn; waervan hy het hem onvoldoende in dezen onderſcheidenlyk voordraegt. By het navorſchen hiervan is zyne gedachte gevallen, op ene, zo veel wy met hem weten, gansch nieuwe verklaring van dit voorſtel, volgens welke de ware zin deze zou zyn. „ *Laat uwen knecht*,

„ my *Naäman* naamlyk; *gegeeven worden het werk van*
„ *twee* of *van één juk muilezels land*; dat is; *eenſtuk land*,
„ *zoo groot als twee muilezels op eenen dag ploegen kunnen.*"
Men mag dit begrooten op een ſtuk lands van ongeveer zeshonderd gemene roeden in 't vierkant; en als *Naäman* ſpreekt van het hem *te geeven*, heeft men niet te denken om ene gifte, als een geſchenk; maer om een *overgeeven in eigendom* tegen een geſtelden kooppryss. *Naäman* verzoekt dan, dat de Propheet *Eliſa*, door zyne gunſtige voorſpraek, by Israëls Koning gelieve te bewerken, dat het hem, ſchoon een Syrier zynde, vry mogte ſtaen, zodanig een ſtuk lands in Israëls Ryk te koopen; dat het een geërfden in Israël mogte toegelaten worden, hem het zelve in eigendom over te doen. De rede van zodanig een verzoek is te vinden in zyn oogmerk: *om niet meer brandoffer of ſlachtoffer anderen Goden te doen, maar den* HEERE; hy wilde, van tyd tot tyd, den God van Israël, met verzakinge der Afgoderye, allen plechtigen Eerdienst bewyzen; daertoe enige dagen in dat Land vertoeven; en om zulks op ene voor hem welvoegende wyze, zonder anderen lastig te vallen, te kunnen doen, wenscht hy zodanig een ſtuk lands in eigendom te hebben; ten einde vervolgens de noodige ſchikking te maken, om zich als dan, met zyn gevolg, in dat geval, voor dien tyd, aldaer op zyn eigen grond te onthouden. ——— De Hoogleeraer ſtelt deze zyne gedachten vry aennemelyk voor, en geeft ze dus ter beoordelinge van des kundigen over.

Ten laetſte voegt hy nog, by deze opgenoemde Stukken, ene Nederduitſche vertalinge zyner Latynſche Redenvoeringe, opgeſteld, toen hy in het jaar 1757, tot het Hoogleeraerſchap in de Heilige welſprekendheid en de Griekſche tale beroepen was. Het onderwerp dier Redenvoeringe is, *de voortreffelyke welſprekendheid der Euangeliepredikers, boven die van de oude Griekſche Redenaers*; en zyne beweerde ſtelling is bepaeldlyk deze. „ De ſpree-
„ kers in het Nieuwe Testament zyn, de regelen der re-
„ denkunſte zelve rechters zynde, veel grooter; zy zyn
„ veel waardiger Redenaars, dan de voornaamſte onder
„ die der Oude Grieken." Zyn Hooggeleerde behandelt dit Stuk zeer wel, en maekt vooral ene treffende vergelyking tusſchen de twee beroemdſte Griekſche Rekenaers ISOCRATES en DEMOSTHENES en de twee Euangelie Leeraers PETRUS en PAULUS, in welke de twee laetſten de twee eerstgenoemden ver te boven gaen.

Men

Men vind des in deze Mengelſchriften ene verſcheidenheid van onderwerpen, zo wel behandeld, dat men reden hebbe, om derzelver vervolg met verlangen te gemoet te zien.

Het Ongeloof onverſchoonelyk. In 't Engelsch beſchreeven, door J. SQUIRE, *Dr. in de H. Godgel. en Klerk van 't Kabinet van Z. K. H. de Prins van Walles. Met aanmerkingen vermeerdert. Te Amſterdam, by* W. Immink, 1784. *Behalven het Voorwerk* 423 *bladz. in gr. octavo.*

Wy kunnen het hoofdbedoelde van dit Geſchrift niet beter uitdrukken, dan met de eigen woorden van den Schryver zelven, welke zyne Voorreden aldus aenvangt. ,, Het oogmerk van dit Geſchrift is, om onder 't oog ,, van zodanige Leezers, die opmerkzaam zyn, en wier ,, hart daartoe wel geſteld is, een agtereenvolgend, klaar ,, en eenvoudig onderzoek der voornaamſte Grondſtellingen van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst ,, te brengen: de grondſlaagen 'er van wel te vestigen; ,, de Wetten der Zedelyke daaden 'er uit af te leiden, ,, en de ſterkſte beweegredenen aan de hand te bieden, die ,, ons verplichten moeten, om ons, overeenkomſtig die ,, Wetten, te gedraagen. Ik ſtel my hier voor om aan ,, te toonen, dat *de groote Waarheeden en Plichten van* ,, *den Godsdienst onafſcheidenlyk verbonden zyn met het Ge-* ,, *loof aan een Opperst Weezen; met de zuiverſte grondſtel-* ,, *lingen der rechte Rede; ons waar geluk, en 't aanhou-* ,, *dend belang der Maatſchappye.* —— Ter bereikinge ,, nu van dit bedoelde is de ſchikking en uitvoering by- ,, zonder wel ingericht.

Na enige voorafgaende opmerkingen, over het voorſtellen en onderzoeken der bewyzen voor de waerheid van den Godsdienst, handelt Dr. *Squire*, in de eerſte plaetze, over Gods beſtaen, als de eerſte oorzaek van alles wat buiten hem aenwezen heeft; vervolgens over Gods Eigenſchappen, en voorts over de Godlyke Voorzienigheid. Zulks leid hem tot de beſchouwing der daeruit voorvloeiende verplichting van den Mensch, zo jegens God en den Naesten, als jegens zichzelven; welker in agtneming hy byzonder aendringt uit het belang dat de Mensch in 't handhaven zyner plichten heeft; waerom hy hiermede verknocht doet gaen ene overweging van de Onſterfelykheid

heid der Ziele, en derzelver toekomenden Staet, 't zy ter belooninge of ter ſtraffe. ——— Dus ver den Natuurlyken Godsdienst beſchouwd hebbende, gaet hy wyders na, in hoe verre de Rede op zichzelve te kort ſchiete; en dit doet hem voorts het oog vestigen op den geopenbaerden Godsdienst, zo als dezelve door Jezus Christus en zyne Apostelen verkondigd is geworden. ——— By de Nederduitſche vertaling van dit Werk heeft men 't niet ongepast geoordeeld nog vooraf te laten gaen, een betoog van de Godlykheid der Mozaiſche Openbaringe, als mede van derzelver verband met, en betrekking op het Euangelie. ——— Dit afgehandeld zynde volgt des Autheurs trapswyze voortgaend betoog van de Godlyke zending van Jezus Christus, en de geloofwaerdigheid der Euangeliſche Schriften, welken ons daervan getuigenis verleenen: met aentooninge, hoe de uitwendige en inwendige bewyzen hier te zamen loopen, om ons desaengaende een vasten grond van verzekering te verlenen: waertoe ook de Heer Vertaler nog enige breedvoerige aenmerkingen in dit gedeelte ingevlochten heeft. ——— Na dit alles verledigt zich Dr. *Squire* tot het uit den weg ruimen der voornaemſte zwarigheden en tegenwerpingen, die men zeer ongepast tegen de waerheid van de Christelyke Leer, als ene Openbaring van Gods Wil, inbrengt. En laetstlyk beſluit hy zyn Werk met zeer wel ingerichte vermaningen zo aen de Ongeloovigen als aen de Geloovigen. ——— Onze Autheur behandelt de hier opgenoemde onderwerpen te gelyk beknopt en klaer, met ene overtuigende bondigheid; des zyn Geſchrift met het hoogſte regt geteld moge worden, onder die Schriften, welken met vrucht beoefend kunnen worden, ter werkdadige kenniſse van den Natuurlyken en Geopenbaerden Godsdienst.

De heugelijke verwachting van het Joodſche Volk, in XX Vertoogen, naar het redenbeleid van Apostel PAULUS, *in het elvde Hoofdſtuk van zijnen Briev aan de Romeinen. Door* J. FRANTZEN, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Predikant te 's Hertogenbosch, beroepen te Groningen. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1783. *Behalven het Voorwerk 372 bladz. in gr. octavo.*

Volgens den Hoogleeraer *Frantzen*, behelst het elfde Hoofdſtuk van des Apostels Brief aen de Romeinen ene

ene beantwoording der tegenwerpinge, dat God, naer zyne Leer, het Joodsche Volk, zo voor tegenwoordig als voor 't toekomende, zyne gunstryke goedertierenheid geheel en al zou ontzegd hebben; 't welk niet over een te brengen zou zyn, met de onveranderlyke beloften van den getrouwen God, wiens naem Ontfermer is. „ Ter wêerlegginge nu hier van, zegt de Hoogleeraer, leert de Apos„ tel, dat de verwerping van Gods oude volk niet moest „ *algemeen* begreepen worden —— dat daarvan uitgesloten „ waren alle, die, even als hij, door het geloov in Chris„ tus bekeerd waren, of nog zouden worden toegebracht (*). „ Daarna bewijst hij uit verscheidene gronden, dat die ver„ werping ook *niet altijd*, maar slechts tot aan het laatste „ der dagen duuren zou, wanneer God zich heerlijk zou „ maaken in eene algemeene behoudenis van dat onge„ lukkig volk, door het zelve dan ter bekeering en ter „ zaligheid te brengen (†). Hij doormengt het voorstel „ van deeze twee groote bijzonderheden met aanmerkin„ gen en vermaaningen, deels geschikt, om de Jooden „ van zijnen en den volgenden leevtijd tot het geloov in „ Christus uit te lokken (§), deels om de bekeerden uit „ de Heidenen te dringen tot een ootmoedig gebruik maa„ ken van de hun geschonkene genade (⁂)." Dit Apostolische voorstel ontvouwt de Hoogleeraer in twintig achtervolgende Vertoogen; waer in hy des Apostels redeneerwyze ophelderr, de hoofdzaken betoogt, en het betrachtelyke in opmerking neemt. —— Zyn Hoogeerwaerde toont hier ten klaerste, welke gewigtige reden 'er zyn, om ene algemene bekering der Jooden te verwachten; en tevens is hy zeer omzichtig, in zyne naspooringen, omtrent de wyze hoe, den tyd wanneer, en 't geen verder daer toe betrekking heeft; welken aengaende hy niet beslissend spreekt, maer alleen meld het geen hem, terwyl hy 'er vele duisterheden in ontmoet, in zommige opzichten het waerschynlykste voorkomt. Men ontdekt hier alomme een oordeelkundig Godgeleerden, die een Stuk, dat zeer verschillend begrepen word, bezadigd nagaet, en zyne gedachten deswegens met ene bescheidene vrymoedigheid voorstelt.

„ (*) Van het 1ste tot het 10de vers ingeslooten.
„ (†) Van het 11de tot het 32ste ingesloote.
„ (§) Vers 13, 14.
„ (⁂) Vers 18, 20, 21, 22."

Twee Leerredenen over Matth. VII. 6—11. *Door* Y. VAN HAMELSVELD, *S. Th. Dr. en Predikant; Lid van het Provinciaal Utregtsch Genootschap. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1783. *Behalven het Voorbericht*, 84 *bladz. in gr. octavo.*

Het onbezonnen yveren voor den Godsdienst, volgens des Heillands voorstelling Matth. VII. 6. tegen te gaen; en, naer luid zyner woorden, vers 7—11, den Toehoorden onder 't oog te brengen, hoe 't gebed een noodzaeklyk en gepast middel zy, ter voltrekkinge onzer heiligmakinge; mitsgaders hun het gebruik maken van dit middel aen te pryzen, is de voorname inhoud dezer twee Leerredenen. De Eerwaerde *van Hamelsveld* behandelt ieder Stuk met een wel onderscheidend oordeel, en dringt de betrachting dier leeringen ten ernstigste aen.

Lijkreden op het overlijden van den Hoogwelgeb. Heer GEORG FREDERIK, *Baron tot Schwartzenberg en Hohenlandsberg, enz. enz. enz. Uitgesprooken den* 31 *van Oogstmaand*, 1783, *door* G. TH. de COCK, *Predikant te Beetgum, buitengewoon Lid van het Haagsche Dichtlievend Kunstgenootschap. Te Leeuwarden, bij* H. Post. *Behalven het Voorwerk en de Lykzangen*, 46 *bladz. in gr. octavo.*

Tot ene aenleiding dezer Redenvoeringe dient het Schriftuurlyk voorstel 1 Pet. I. 24: *alle vleesch is als gras; en alle heerlykheid des menschen is als eene bloeme des gras*; strekkende tot ene zinnebeeldige aenduiding der vlugtige verganglykheid van den stervenden mensch; en van alles wat zich heerlyk in hem voordoet; waer van de Eerwaerde *de Cock* de gepastheid zeer oordeelkundig ontvouwt. Op het afhandelen hier van schetst de Leeraer de voortreflykheid van den hooggeagten Overleden, zo in zyn persoon en lotgevallen, als in zyne natuurlyke en zedelyke hoedanigheden: besluitende voorts zyne aenspraek met een ernstigen aendrang der plichten, tot welker betrachting de Toehoorders, door 't overwegen van 't voorgestelde, genoopt behoren te worden. In dit laetste gedeelte vertoont zich een gemoedlyk Leeraer, die zynen Toehoorderen hunne plichten met kracht op het harte weet te drukken; en in de kenschetse van den Overleden treft men een manlyken Lof.

Lofredenaer aen, die den lof van één der beroemdste Vriesche Voorstanderen der Vryheid, en van 's Lands welwezen, ten spoor van andere Braven, op ene innemende wyze vermeld, zonder zich enigzins aen laffe vleieryen schuldig te maken. ——— Trouwens het onderwerp dezer Lofreden was van dien aert, dat de Redenaer geen toevlugt behoefde te nemen, tot de lage kunstenaryen ener valsche verleidende welsprekendheid. De *Baron toe Schwartzenberg en Hohenlandsberg* was boven dat alles verheven; de roem zyns naems is in het hart zyner Landsgenooten ten sterkste gegraveerd; en de Redenaer had slegts gebruik te maken van zyne kundigheden en de gevoelens van zyn eigen hart, om de kenschets van een ten hoogsten lofwaerdigen Man, ter dankbare nagedachtenisse van dien Braven, op het levendigste, treffend te vormen. Zulks doet ook de Eerwaerde *de Cock* in dit geval; daer hy het edel onderwerp zyner Redenvoeringe, in deszelfs verschillende opzichten en betrekkingen van alle zyden beschouwt, en 's Mans lofwaerdigheid van alle kanten doet schitteren. ——— Men sla, tot ene proeve hier van, het oog op de volgende beschryving van des Vryheers Vaderlandlievend character, waerover de Redenaer zich aldus laet hooren.

„ Ik zal niet beslissen, uit welken grond deeze verklaaring van *Epaminondas*, *den Thebaaner*, sprool: *Ik wil de schatten van het geheele werreldrond voor mijne liefde tot het Vaderland niet aanneemen* (*). Dit weet ik zeker, dat de Held van mijn tafereel uit het alleredelst beginzel even zo gesprooken zoude hebben, indien Hem ooit een listige *Diomedon*, uit naam van een magtigen *Vorst*, met zwaarweegend goud aan boord gekoomen ware, om Hem tot 's Lands nadeel om te koopen. De gedachte, de enkele gedachte, dat eene verbitterde Gemeente Hem na zijnen dood mogt vloeken, met op zijne Lijkbus te wijzen, en te zeggen: *hier ligt hij, die zijn Vaderland om geld verkocht*, viel, voor zijn eerlijk hart, ondraaglijk. Met ongekreukte trouwe, en vroome deeglijkheid het heil zijner Medeburgeren te behartigen, dit, dit was het eenigst doel van al zijn poogen, hiervoor had Hij goed en leven veil. Wel ervaaren in 's Lands *Geschiedenissen*; dus kundig van deszelfs vroegere en laatere *Lotgevallen*, zeer gevat op het stuk der *Oppermagt* en der *Vrijheid* van den Staat,

(*) *Orbis terrarum divitias accipere nolo pro patriæ caritate.* Zo sprak Thebes Burger. Vid. C. NEPOS in vit. Epamin. Cap. 4.

Staat, bewust van alle de *bronnen*, waaruit de onderſtand in de algemeene Schatkist van het *Bondgenootſchap* vloeien moest, waakte Hij voor de wezenlijke belangen, en geheiligde rechten van het Nederlandſche Volk, vooral van de Vrieſche Natie. Een volk van uitgebreiden handel, als het onze, had, naar zijn diep inzien, meerer *Zee-* dan *Landmagt* noodig, om zijne ruime en onbepaalde *Scheepvaart* tegen de alles aanhaalende klaauwen van de woeste *Zeeſchuimers* onzer tijden te beveiligen, dit deed Hem, ongeacht het wrevelig tegenwrijten van laagkruipende TERTULLUSSEN, gemoedigd hier op dringen, dat onze *Schepen* met donder gewapend, met allen ſpoed in tal vermeerderd, met rappe Oorlogsgasten bemand, en ter haven uit gezonden wierden. Doch, volkoomen overtuigd, dat, in eenen onzaligen tijd van uitheemsch *geweld*, en inlandſche *onrust*, de dolle *onbezuisdheid* zo wel, als eene geeuwende *traagheid*, twee gevaarlijke klippen zijn, op welke het *Staatſchip*, het zij met *voordacht*, uit *roekeloosheid* of *onbedreevenheid*, te jammerlijk verzeild kan worden, hield Hij, door de *Voorzichtigheid* voorgelicht, het juiste midden, tusſchen den voortvaarenden *ijver* van eenen driftigen *Jehu*, en tusſchen de koude *onverſchilligheid* van eenen vadzigen *Gallio*, welke Hij, door eene, Hem zo eigene, *Gematigdheid*, naar de geſteldheid van perſoonen en zaaken, in deezen wist te temperen, in geenen aan te vuuren. Hij begreep zeer levendig, dat onze vastgeſtelde *Regeeringsvorm* gehandhaafd diende, zouden wij een vrij Volk blijven; even daarom kost Hij nimmer iemand dulden, die de *klem* van ons *Staatsbewind* ontſchroeven wilne: en dewijl Hij zulk een gevloekt beſtaan eerer en meerer van niets, ten minſten in ons Gewest, nietsbezittende *Gelukzoekers*, dan van welgegoede *Landzaaten* duchtte, zag Hij het altijd met eene huivering, zo *die*, in de begeevinge van Ambten, *deezen* voorgetrokken wierden. Hard was het, naar de zachte inſpraak van zijn welgeplaatst hart, eenen zieltoogenden Vader het overdraagen zijner bedieninge, dien verkwikkenden troost van eene bedrukte Echtgenoote en van een ſchreiend Huisgezin, zonder eenig mededoogen af te ſlaan, alleen maar om dezelve deezen of geenen *Gunſteling* voor niet te ſchenken."

By deze zyne *Vaderlandsliefde* kwam, gelyk de Eerwaerde *de Cock* in 't breede toont, ene geestgeſteldheid, gepaerd met natuurlyke bekwaemheden, die hem met onvermoeide

vlyt

vlyt werkzaam deed zyn, en tot een den Lande allernuttigst Lid maekte, waer door hy ook aller agting wegdroeg; des men met het hoogste regt dit *Grafschrift*, 't welk aen 't einde der bygevoegde Lykzangen geplaetst is, hem toegeschikt hebbe.

Het blinkendst Puikjuweel van Vrieslands eed'le Grooten,
Bemind, geëerd, geroemd in Batoos vrij Gewest,
Als Godsdienstminnaar, Zuil van ons Gemeenebest;
De schrik van Albions ontaarte vloekgenooten,
De Duitsche Cicero, de Steun van 't Friesch Atheen,
Handhaaver van elks recht, Beschermer van 't Gemeen,
De Vrijheer SCHWARTZENBERG *ligt in dit graf besloten.*

Nederland van dwinglandij verlost, door den Oorlog van 1781 en 1782; en de pogingen van derzelver buiten- en binnenlandsche Vijanden verijdeld. —— Eene Bededags Leerreden over Gen. L. 20. In Holland, 1784. *In gr. octavo*, 34 *bladz.*

Na ene beknopte ontvouwing van *Josephs* tael, Gen. L. 20, met betrekking tot zyne omstandigheden, verdeelt de Opsteller dezer Leerreden, naer den drieledigen inhoud zyner beöogde Tekstwoorden, zyne Redenvoering in drie deelen.

„ I. De buiten- en binnenlandsche vijanden van ons Vaderland hebben, sedert lang, langs allerhande wegen, getracht het te benadeelen, en deszelfs welvaart te ondermijnen. Zij hebben een *kwaad tegen* ons *gedacht*.

II. De middelen, die men gebezigd heeft, ter bereikinge van zoo verderflyke oogmerken, zijn, langs de zonderlingste wegen, en door het bestier der goede Voorzienigheid, geheel anders uitgevallen, en ten besten van den Lande gekeerd. *God heeft het ten goede gedacht.*

III. Door de aanwending van zoodanige middelen, en door het zien gebeuren van de ongehoordste zaaken, is de gantsche Natie uit den slaap der verderfnisse ontwaakt. Zij heeft de schending haarer geheiligde Regten, en den ondeugenden toeleg haarer vijanden, gezien. Nu spant zij moedig haare krachten in ter verbeteringe, en het gevolg is, dat 'er reeds veel verbeterd is. *Zoo heeft God*
het

het kwaad, dat zij *over* ons *dachten*, *ten goede gedacht*, *op dat hij deede*, *zoo als het ten deezen dage is*, *om* ons dierbaar Gemeenebest *bij* zijne Vrijheid *te behouden*."

Ieder dezer drie hoofdzaken word, in dit Gefchrift, onderfcheidenlyk nagegaen, en den Nederlander op ene overtuigende wyze onder 't oog gebragt; 't welk by veelen, die den toeftand van ons Gemenebest nog niet uit dat gezichtspunt befchouwen, zyne nuttigheid kan hebben; des de lezing dezer Leerreden den Landzaten aen te pryzen zy. Men ziet 'er uit, aen welke onheilen ons Vaderland is bloot gefteld geweest; en hoe gelukkig dezelven tot nog in de ergfte gevolgen afgewend zyn; waer door een ieder, dien Nederlands welwezen ter harte gaet, ten ernftigfte genoopt word, om, een ieder naar zyne bekwaemheid en omftandigheden, alles aen te wenden, wat dienen kan, ter bevorderinge van 's Lands heil; bevelende dan het overige aen Gode, gelyk de Leeraer ons ten laetfte vermaent, zeggende ten befluite: „ Hij kent „ den nood des Lands; hij kent de pogingen der wel„ meenenden; hij weet hunne wenfchen. Hij zal uw „ Vaderland zekerlijk helpen; — zoo 't mooglijk is; „ — zoo 't oorbaar is. Indien niet — hoe 't ook „ met dit Gewest afliepe: — Hij zal uwer niet ver„ geeten; in den uiterften nood zal hij bij u zijn."

Apologie van het Leeraarampt, *ofte Memorie*, *waarin gededuceerd wordt*, dat een *Predikant*, het zy met Eerbied gezegd, door den *Rechter* niet kan worden gedwongen, om Getuigenis der Waarheid te geeven, in zaaken, die aan hem *als Predikant* geopenbaart en toevertrouwt zyn; *opgeftelt*, *en aan Hun Ed. Achtb. Myne Heeren van den Gerechte van 's Haage overgelevert den* 21 *January* 1784, *contra een Ledemaat van de Lutherfche Kerk in 's Haage*, *door* F. G. CH. RUTZ, *Hoogduitsch Predikant in de Luterfche Gemeente in 's Haage. In 's Graavenhaage by* J. du Mee 1784. *In groot octavo* 112 *bladz*.

Titia, (onder dezen verbloemden naem komt de Eifcherfche in dit geval voor,) heeft gevorderd, dat de Eerwaerde *Rutz* zodanige zaken, die hem als Predikant zouden geopenbaerd en toevertrouwd zyn, openlyk bekend make; en geeischt, dat zyn Eerw. onder Ede antwoorde, op zekere Vragen en Articulen daar toe betrekkelyk.

Zyn

Zyn Eerw. heeft dit geweigerd, als oordeelende zulks niet te mogen doen; en tevens van gedachten zynde, dat een Predikant, door den Regter, daertoe niet kan gedwongen worden. Het deswegens voorgevallen heeft zyn Eerwaerden aenleiding gegeven tot het opſtellen der bovengenoemde Apologie of Memorie; waerin hy, na de *Historiam facti* of het gebeurde, zo veel hem als *Predikant* geoorlofd is, verhaald te hebben, den *Statum controverſiæ*, of het Punt van Verſchil, aldus bepaelt.

„ Wanneer deeze of geene Leden van eene en dezelve Gemeente, zich in nood, angst en verlegenheid bevindende, waerin zy zichzelven raden noch helpen kunnen, hunnen toevlucht tot hunnen Leeraer en Zielzorger neemen, om by hem raad, troost en hulp te zoeken en te vinden, en aan hem, *Predikant*, ten deele vrywiliig, en uit eigen beweeging, en ten deele, om dat de Leeraer met een wettig en heilzaam oogmerk, *'t welk hy ook werkelyk berykt*, 'er zich door Vragen na informeert, zekere zaaken en Geheimen, *ſub ſigillo confesſionis*, openbaren, die den STAAT en de BORGERLYKE MAATSCHAPPY, in geenen deele raaken of interesſeeren, maar die enkel en alleen die geenen betreffen, die dezelve, of uit eige beweging en van zelve, om door den Leeraar geholpen te worden, of om dat 'er de Leeraar pertinent na vraagt en 'er zich na informeert, ten einde hen van gepasten rade te kunnen dienen, gulhartig confesſeeren, en waarby niemand in de geheele Waereld belang heeft, dat deeze Zaaken en Geheimen waereldkundig worden, maar waarby beide Confitenten, zoo lange zy het eens zyn, ongemeen veel gelegen ligt, dat deeze aan den Predikant geconfesſeerde Zaaken en Geheimen bedekt en verborgen blyven; dan ontſtaat de Vraag: of het den Predikant geoorloft is, en of hy door den Rechter zou kunnen worden geconſtringeert, om, zo dra het aan één van beide *Confitenten*, die beiden na gedaane confesſie door den Leeraar gered, en althans, voor een tyd lang, geholpen zyn, en dat wel, *aan dien geenen, die vrywillig en uit eigen beweging geconfesſeert heeft*, te binnen ſchiet, om de van den anderen, *op de pertinente Vraag van den Leeraar*, *ſub ſigillo confesſionis* gedaane gulhartige bekentenisſe en *confesſie*, aan de Weereld ten plaiſiere en voordeele van den eerſten bekend te doen worden, niet alleen door nu de *ſub ſigillo confesſionis revelata* te openbaaren, maar zelfs *onder Eede* op zekere deeze zaaken en geheimen raakende Vraagen en Articulen te moeten antwoorden?"

De

De Eerwaerde *Rutz* is van oordeel, dat de beslissing hier van niet alleen hem in zyn Persoon en byzonder Ampt raakt; maar dat alle Predikanten in alle Gemeentens, in de gehele Republiek, op het sterkste in deze Decisie geïnteresseerd zyn; en het staat by hem vast, dat de regtmatigheid hier een ontkennend antwoord vordere; als kunnende geen Predikant, in soortgelyke gevallen, door den Regter, ('t zy met eerbied gezegd,) tot het openbaren van zodanige zaken en geheimen genoodzaakt worden; het welk hy in het derde gedeelte zyner Memorie ten krachtigste staeft, door 't bybrengen en ontwikkelen der Gronden en Redenen, die voor dit zyn gevoelen pleiten, welken hy onder de vyf volgende Hoofden brengt. ——— „ Myn gevoelen is, zegt hy, gegrondt en gevestigt.

„ I. Op het waare oogmerk dier Wetten, dewelke aan den Rechter de Magt geeven, om iemand tot het geeven van een Getuigenis der Waarheid te dwingen; op de onbetwistbaare waarheid, dat het voor den Staat en de Borgerlyke Maatschappy van groot Nadeel zou zyn, en dat 'er veel goeds door zou worden belet, ingevalle een Predikant door den Rechter zou kunnen worden gedwongen, en met 'er daad wierdt genoodzaakt, om Getuigenis der Waarheid te moeten geeven: en op de *Analogie* van het *Romeinsche Recht*.

2. Op de Decisien van het *Jus Canonicum*.

3. Op het Gevoelen van kundige en vermaarde *Casuïten*.

4. Op het Gevoelen van beroemde geleerde en braave *Theologanten* en *Predikanten*, en eindelyk,

5. Op het Gevoelen van zeer aanzienlyke *Rechtsgeleerden* in de *Protestantsche Kerk*."

Zyn Eerwaerde stelt het door hem beweerde, op deze gronden, in zulk eene gunstig licht, dat wy niet twyfelen, of velen zullen hem gereedlyk toevallen. —— 't Is opmerkelyk, dat, gelyk ons hier onder anderen bericht wordt, de Eerwaerde *Coerman*, Euangeliedienaar te Amsterdam, zich ook, ter dezer dagen, in soortgelyke omstandigheden bevind; zynde door een Lidmaat zyner Gemeente deswegens voor *Heren Schepenen* dezer Stad geciteerd. Naar luid van dit bericht, heeft de Kerkenraed zich die zaek aangetrokken, en daerover geraedpleegd met *Heren Burgemeesters*, die alle pogingen aengewend hebben, om Procedures daerover, ware 't mogelyk, voor te komen. Ook heeft dit ten gevolge gehad, dat, op verzoek van

van *Hunne Wel Ed. Gr. Achtb.*, deze questie, „ of een „ Predikant, *qua Predikant*, daertoe verplicht zou zyn," door *Hunne Ed. Gr. Mog. de Heren Staten van Holland*, aen hunne gewoone *Commisſie ad res Ecclesiasticas* is aenbevolen. ——— De *Heren Gedeputeerden der Stad Amſterdam*, naemlyk, hebben, uit naem en op expresſen last van de *Heren hunne Principalen*, ter *Vergaderinge* van *Hunne Ed. Gr. Mog.* ingebragt, hoe 't, hunnes oordeels, daer hier omtrent gene uitdruklyke Wet, of dispoſitie van Regten in onze Landen, plaets heeft, raedzaem ware, desweegens voorziening te doen. Wel byzonder hebben zy *Hunne Ed. Gr. Mog.* in conſideratie gegeven; „ of *Hoogstdezelven* niet zouden kunnen goedvinden te verklaren; „ *Dat geene Predikanten of Leeden van de reſpective Kerkenraaden, binnen deeze Provincie, gehouden zyn, getuigenis der Waarheid te geeven, aangaande zodanige geſprekken, die tusſchen henlieden en de Ledemaaten hunner reſpective Gemeentes of andere perſoonen, de Christelyke Religie, toegedaan, het zy by gelegenheid van Huisbezoeking of anderzints, in vertrouwen van geheimhouding zyn voorgevallen.* En of *Hunne Ed Gr. Mog.* wyders niet „ zouden goedvinden, dat van deeze verklaaring de nodige Publicatie werde gedaan."

Op het afhandelen van 't geen de bovengemelde gronden zyn Eerwaerden, ter ſtavinge van zyn gevoelen, aen de hand geven, laet hy voorts in de vierde plaets nog volgen, ene beantwoording van enige zwarigheden en ſchyngronden, welken *Titia cum ſuis*, ter ſtavinge van een contrarie gevoelen, misſchien zouden kunnen bybrengen: waerop hy eindelyk tot zyne concluſie overgaet, met deze vooraſgaende betuiging. Ik moet zeggen,

„ Dat het my als Mensch, als Christen, en *als Predikant* wel leed doedt, dat ik tegen *een Lid van myne Gemeente* zulk eene Concluſie, gelyk ik naderhand met de daad zal neemen, moet neemen: maar dat ik verplicht ben, hoe ongaarne ook, uit liefde die ik aan my en de Mynen verſchuldigt ben, zoo te moeten concludeeren, terwyl *Titia* het aan niemand dan aan *zich zelven* moet wyten; om dat zy my *als Predikant*, om opbeuring, troost, hulp en byſtand gevraagd heeft, en het my niet vry ſtond om aan haar myn dienst te weigeren, en om dat zy my, na dat ik haar, naar myn best Weeten en Geweeten, *als Predikant* gediendt hadde, zelfs in dit onaangenaam en tydroovend Proces geſleept heeft. Want

zoo

zoo een Predikant, die uit hoofde van zyn Ampt verplicht is, aan niemand van zyne Gemeente zyn dienst te weigeren, door elk, dien hy als Predikant gediendt heeft, en heeft moeten dienen, daarom, om dat hy hem gediendt heeft, zoodra hy het goedvindt, in een Proces konde gesleept, en de Predikant gecondemneert worden, om zyn eige Kosten te moeten dragen; zoo weet ik niet, welk Ampt in de Waereld borgerlyk-gevaarlyker voor een Man, dan dat van een *Predikant*, zou zyn? en hoe groot het *Salaris* wel zou moeten zyn, om *alle Proceskosten*, al *triumpheerde hy met compenſatie van Kosten*, goed te maaken? Dus concludeere ik: dat *UEdele Achtbaare* geene zwaarigheid zullen maaken, *aan* Titia *haaren eisch en Concluſie tegen my gedaan en genomen te ontzeggen*, *en wel* (waarop ik om gemelde redenen met allen eerbied, edoch ten ſterkſten inſteere,) *met Condemnatie van Dezelve in de Kosten.* Implorerende ten dien einde U EDELE ACHTBAARE *nobile ac benignum Judicis Officium.*"

Grondbeginſe'en der Meetkunde, vervattende de zes eerſte, het elfde en twaalfde Boek van EUCLIDES. *Alles op een korte en duidelyke wyze voorgeſteld, gedemonſtreerd en met veele aanmerkingen verrykt. Door.* S. J. DE PUYT, *Examinator der Landmeeteren voor den Hove van Holland, Zeeland en Vriesland, als mede voor den Raade van Braband, en Lande van Overmaas, mitsgaders geadmitteerd Landmeeter. Te Leyden, by* Murray *en* Pluygers. 1784. *Behalven de Voorreden en de noodige Figuurplaaten*, 595 *bladz. in gr. octavo.*

Euclides wordt, met het hoogſte regt, voor den beroemdſten Leermeester der wiskunde gehouden; voor zo ver hy derzelver *Grondbeginzels*, naar de hoogſte juistheid, in zulk eene naauwkeurig aaneengeſchakelde orde gebragt heeft, dat zyne voorſtellingen deswegens allen aan elkanderen verbonden zyn; des de eene uit de andere onafgebroken afgeleid en betoogd worde. Die groote Wiskundige heeft dit met zulk eene kunstryke oplettendheid uitgevoerd, dat men tot nog, na een verloop van meer dan 2000 jaaren, (ſchryvende *Euclides* zyne *Grondbeginzels* omtrent 300 jaaren vóór de geboorte van *Christus*,) geene hegtere aaneenſchakeling hebbe kunnen maaken. Genoegzaam alle vermaarde Wiskundigen hebben ook daarom zyn ſpoor zeer naauw-

naauwkeurig gevolgd. Men vondt 'er nog wel nu en dan, die, de leerwyze van *Euclides* te moeilyk oordeelende, 't 'er op toeleiden, om den Leerlingen een gemaklyker weg te baanen; dan de ondervinding heeft getoond, dat *Euclides* ten volle gelyk had, toen hy op de vraag van den Egyptischen Vorst, *Ptolomeus Lagus*, of 'er geen andere min ongemaklyke weg, dan de gewoone, ware, om de Wiskunde te leeren? antwoordde, *'er is geen Koninglyke weg tot de wiskunde.* ——— Uit dien hoofde heeft men zig dan ook gemeenlyk aan de *Grondbeginzelen van Euclides* gehouden, om den eerstbeginnenden de vereischte grondkundigheden dier edele Weetenschap, naar dat geleide, in te boezemen; waaromtrent men veelal, schoon deeze *Grondbeginzels* in *dertien* Boeken voorgelegd zyn, zig inzonderheid bepaalt, tot de *zes* eerste, benevens het *elfde* en *twaalfde* Boek; als houdende men deeze *acht* Boeken voor den aanvanger dier oefeninge het alleruiterst noodzaaklyk. 't Is van daar dat deeze *acht* Boeken reeds herhaalde keeren uitgegeeven, en door verscheiden Wiskundigen, ieder op hunne manier, verklaard zyn geworden, om den beoefenaaren de behulpzaame hand te bieden.

Zulks heeft de wiskundige *de Puyt*, met deeze uitgave dier *Grondbeginzelen*, nogmaals vernieuwd, waaromtrent hy, gelyk hy zig in zyne Voorreden uitdrukt, het volgende in agt genomen heeft. „ Ik hebbe getragt zoo klaar en duidelyk, my mogelyk was, te zyn, en in dezelve vermyd „ al dat geene dat eenige aanstoot heeft gegeeven, en waarvan verscheide uitgaaven in uitheemsche taalen reeds „ gezuiverd zyn geweest: ik hebbe de bewyzen meer redeneerenderwyze gedaan dan andere, het geen den „ eerstbeginnenden vooral smaakelyker zal gevallen. ——— „ Ik hebbe alle de Corollaria en Scholia, die by andere „ Autheuren gevonden worden, en van eenige nuttigheid „ kunnen zyn, overgenomen, en eenige andere nieuwe „ ter neer gesteld. Van 's gelyke hebbe ik agter dit werk „ van Euclides gevoegd; en het zelve verrykt met veele noten of aanmerkingen, zoo wel op de definitien als „ propositien: en alzoo ik van oordeel ben, dat om de „ voorstellen wel te bevatten, het overal noodzaakelyk is, „ dat men de definitien, welke Euclides vooraf geeft, „ wel begrypt en verstaat, zoo hebbe ik my bevlytigd, „ dezelve zoo klaar moogelyk te verklaaren en uit te leggen; en dat geene, het welk by de definitien zelvs „ niet wel kon gezegd worden, bewaard tot in de aan-

„ merkingen, alwaar ik dan ook alles heb aangebragt wat „ maar eenig ligt kon byzetten." —— De Heer *de Puyt* heeft dit alles met veel oplettendheid uitgevoerd; 's Mans wyze van demonftreeren is gereedlyk na te gaan, en zyne verklaaringen en aantekeningen ftrekken veelzins ter daadelyke ophelderinge; des deeze zyne uitgave dier *Grondbeginzelen* den Leerlingen een weezenlyken dienst kunne doen.

Over de Phyfiognomie door J. C. LAVATER. *Vier Deelen. Te Amfterdam, by* J. Allart. *In groot octavo.*

J. FR. HENNERTS *Redenvoering over de Gelaatkunde. Uit het Latyn vertaald, door* J. D. BLASSIERE. *Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten. *In groot octavo 46 bladz.*

Verhandeling over de Phyfiognomie of Gelaatkunde, waarin derzelver onzekerheid, uit de redenen en de ondervinding aangetoond wordt. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amfterdam, by P. de Hengst. *In groot octavo 94 bladz.*

By de ontvangst van 't laatfte Deel van den beroemden *Lavater* over de *Phyfiognomie*, herinnerden wy ons nog twee kleene Stukjes over dit onderwerp, die wy gevoeglyk te gelyk konden melden, als te ftade komende met betrekking tot de algemeene aanmerking, die wy nopens de beoefening der Gelaatkunde te maaken hebben.

Zy, die genegen zyn om de Phyfiognomie te beoeffenen, vinden zekerlyk, in dit vernuftige Werk van den Heer *Lavater*, eene leerzaame en nuttige handleiding; waarvan ze, op het voetfpoor zyner waarneemingen en opmerkingen, zig met vrugt kunnen bedienen. Maar, wanneer men alles met oplettendheid, zonder een fterk doordryvend vooroordeel, gadeflaat, ontdekt men tevens in het zelve veele gewaagde ftellingen, die geen genoegzaamen grond hebben; welken den toets eener juist beoordeelende Menfchenkennisfe en der ondervindinge niet kunnen doorftaan; des men in 't gebruik van 't zelve fteeds omzigtig op zyne hoede behoore te zyn. 's Mans verbeelding, ('t geen ons meer in zyne Schriften vry duidelyk gebleeken is,) is dikwerf werkzaamer dan zyn oordeel. 't welk hier ten gevolge heeft, dat hy het ftuk overdryve, of den kring der Phyfiognomiekunde te fterk uit-

uitbreide. ——— Het gantſche beloop van dit Geſchrift nagaande, kan men 'er, onzes agtens, uit afneemen, dat de Phyſiognomie, zo dra zy verder gaat, dan de ontdekking der in 't hart werkzaame driften, aan zeer veele onzekerheden onderhevig is; en dat het geen doorzelve tot een merkelyken trap van waarſchynlykheid, in de verdere navorſching, gebragt kan worden, zo veel opmerkzaamheid en ondervinding eiſcht, dat 'er gewis maar weinig Menſchen gevonden worden, die de noodige bekwaamheid en gelegenheid hebben, om 'er groote vorderingen in te maaken. ——— Zulks heeft de Heer *Lavater* zelf ondervonden; 't welk hem, daar hy, met het afloopen van dit Geſchrift, van 't gebruik van zyn Werk ſpreekt, zig onder anderen dus uitlaat.

„ Leezer! Lees en proef. Verwerp en neem dan met „ een Vryen ongebonden zin, gelyk ik het ontving en „ gaf. Miste ik myn doelwit, vergeef en denk aan my„ nen ſtaat. Genoeg, wanneer gy, zo niet *altyd*, nogthans „ *zeer dikwyls* geleerd hebt, Gods handſchrift ten minſte op „ ſommigen der beste menſchen aangezichten te leezen, „ en dikwyls, ſomtyds op eene aanſchouwende wyze, „ erkent, *plus esſe in uno ſæpe quam in turba boni.*

„ Gy hebt my niet geleezen, wanneer gy u door myn „ werk gewettigd en gerechtigd houdt, om terſtond over „ ieder aangezigt, welk u voorkomt, kwaad te ſpreeken.

„ Tegenwoordig aan het einde eener moeilyke loop„ baan —, heb ik by de daaglyks klimmende overtui„ ging van de waarheid der Gelaatkunde ten minſte even „ zo veel behoedzaamheid in het oordeelen gewonnen.

„ Thans moet ik herhaalen, 't geen ik by den aanvang „ zeide: ——— „ „ My ontmoeten nog daaglyks hon„ derd aangezigten, van welken ik niets te zeggen weet, „ dan ten hoogſte wat zy niet zyn, en niet zyn kunnen; „ maar niet wat zy zyn." " ———

„ Mogt deeze bekentenis het misbruik deezer Fragmen„ ten kunnen verhoeden!"

'T Is deeze les van voorzigtigheid, die de Hoogleeraar *Hennert*, onder het voorſtaan der Gelaatkunde, als eene daadlyk beſtaande en nutte Weetenſchap, inboezemt. En de bovengenoemde Verhandeling der Gelaatkunde, die 'er een gansch ongunſtig denkbeeld van geeft, kan ook, ſchoon ze het ſtuk wat ver trekke, met nut geleezen worden, als dienende tot eene veelzins gegronde waarſchouwing tegen het misbruik, dat ligtlyk van dezelve gemaakt kan worden.

Handvesten, Privilègien enz. der Stad Dordrecht met Oudheidkundige aanmerkingen van Mr. P. H. VAN DE WALL, *Lid van den Oudraad der Stad Dordrecht enz. Achtste Afdeeling. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1783. *Beloopende het geheele Werk* 2051 *bladz. in folio.*

Ten einde van een veertienjaarigen arbeid heeft de Heer en Mr. *van de Wall* dit Werk, waardoor hy de beoefenaars onzer Vaderlandsche Geschiedenissen een uitsteekenden dienst gedaan heeft, voltrokken; daar deeze laatste Afdeeling de hiertoe behoorende Stukken, zedert den Vrede van Munster tot den tegenwoordigen tyd, behelst. Ze gaan, even als de voorigen, vergezeld van verscheiden leerzaame aantekeningen, waar door deeze Verzameling, gelyk wy meermaals aangemerkt hebben, van eene des te uitgestrektere nuttigheid is. Zo vinden wy hier, om 'er uit veele eenigen op te noemen, buiten etlyke aanmerkingen, die het Stapelregt en de Regeeringsvorm, mitsgaders de daar toe van tyd tyd gemaakte schikkingen, betreffen, ten duidelykste bevestigd het Stedelyke Regt der *Folkyke Uitzettinge*, buiten forme van Proces; 't welk de Magistraaten der Steden, ten aanzien van hunne Poorters, mogen oefenen; dat, bovenal in oproerige tyden, te stade kan komen. ——— Met betrekking tot de zaaken van den Koophandel ontmoet ons een naauwkeurig verslag, van het voorgevallen met de Engelsche Kooplieden, of de *Maatschappy der Marchands Avanturiers*, die zig, onder den naam van de *Engelsche Court*, nu hier dan daar, en laatstlyk te Dordrecht, vestigden: mitsgaders nopens het *Concordaat* der Stad met de leden van den *Schotschen Stapelcourt.* ——— Behalven andere byzonderheden, die het *Muntweezen* raaken, worden ons hier eenige Stukken medegedeeld, wegens de vryheid van te mogen munten aan Amsterdam verleend, zo ver de hooge nood zulks in 't jaar 1672 vorderde; welke dienen kunnen ter ophelderinge van 't geen de Heer *Wagenaar* deswegens meldt. (*) By die gelegenheid doet de Heer en Mr. *v. d. Wall* ons opmerken, hoe in dat verhaal een misslag plaats hebbe; daar we in 't zelve leezen, dat dit munten te Amsterdam duurde, *tot dat de drie overheerde Provincien van den vyand verlaaten, en in het jaar* 1674 *met de overigen vier hereenigd geworden waren.*

„ Im-

(*) Zie *Beschr. van Amsterdam*, I. D. bl. 647, 648.

„ Immers is het (zegt hy,) uit onze Stadsregisters blykbaar, dat reeds, in de maand November 1673, deeze Muntslag geheelyk ophielde. Dit droeg zig op deeze wyze toe. In de maand Juny van het zo evengenoemd jaar, was 'er, ten overstaan van den Raadpensionaris *Fagel*, eene byeenkomst gehouden, tusschen de Gedeputeerden der wederzydsche Steden; waarin beraamd was, dat deeze Muntslag een einde zou neemen, zoo haast het Zilver van de Kapitaale Leening tot Geld gemaakt zou zijn; ten minsten niet langer aan den gang blijven, dan tot den laatsten October 1673; wanneer alle de Muntgezellen en Werkluiden afgedankt, en de Muntmateriaalen naar 's Haage, ter bestellinge van de Staaten, overgebragt zouden worden. De Gedeputeerden ter dagvaart gaven, den vierentwintigsten Junij, hier van kennis aan den Oudraad (*), welke geene zwaarigheid maakte, om daarin te bewilligen; nogtans onder deeze voorwaarde, dat de Overgift van Amsterdam niet zoude worden aangenomen bij wijze van Verdrag, maar van Verklaaring, als zijnde eene zaak van Privilegien, waaromtrend, gelijk 'er in 't besluit gezegd wordt, *de Regeering niet kan lacheren of dispenseren.* Niettegenstaande deeze affpraak, deeden egter eenige Koopluiden en anderen daartoe opgemaakte Persoonen, bij zijne Hoogheid, aanzoek, om daar in verandering te weeg te brengen. Zij leverden, ten dien einde, een bezonder Smeekschrift aan Hem over, waarbij ze verzogten, dat deeze Muntslag, na den laatsten October, bij aanhoudendheid mogte worden voordgezet. Dan de Regeering deezer Stad, niet goedvindende, hierin toe te geeven, magtigde haaren Pensionaris, om zig, met de Afgezondenen der Westfriesche Steden, te begeeven naar Amsteldam, en daar te verblijven, tot dat aan de gemaakte Overéénkomst zoude voldaan zyn (†). Dees kweet zig ook, kort daarna, van dien last, en deed eerlang aan zijne Meesters verslag (§), dat alle de Muntgereedschappen niet alleen reeds naar 's Haage waren overgebragt, maar dat hij, nevens de Afgezondenen der overige Steden, daarenboven, op eene zeer beleefde en minzaame wijze, van de Regeering van Amsteldam, was bejegend; en dat zelfs ieder hunner met

(*) *Resolut. van den Oudraad van den* 24 *Junij* 1673.

(†) *Resol. Uts. van den* 16 *Oct.* 1673.

(§) *Resol. Uts. van den* 11 *Nov.* 1673.

met een Gouden Ducaton, ter waarde van Vyftig Guldens tot gedagtenis van deezen Muntslag, was beschonken geworden."

De Heer en Mr. *v. d. Wall*, gewag gemaakt hebbende van de stukken en bescheiden der gereezen verschillen tusschen Prins *Willem* den III en de Regeering van Dordrecht, in de jaaren 1684 en 1685, wegens de Nominatie der achten daar ter Stede, oordeelt het niet noodig daarop in 't breede staan te blyven; verzent den Leezer tot de *Vaderlandsche Historie*; en de *Onderhandelingen van den Graave D'Avaux*. Tevens berigt hy ons, dat 'er onder hem berust een uitvoerig handschrift van één der Raaden van 't Hof van Holland, die van alle de raadpleegingen en de advijsen der bijzondere leden eene naauwkeurige aantekening gehouden heeft. „ Hierin worden, vervolgt hy, zo „ veele en zulke aanmerkelyke bezonderheden, (*Anecdotes* zouden wij thans zeggen,) vermeld, dat de nakomelingschap verbaasd zoude staan over de heimelijke inzigten, oogmerken en *intrigues*, die 'er in den „ loop deezer gebeurtenis hebben plaats gehad, indien „ wij daarvan in het breede verslag deeden. Dan de eerbied voor de nagedagtenis der Voorvaderen verbiedt „ ons, om derzelver verkeerde daaden, onder het oog „ van het Nagestagt, te brengen. —— Dit is waarlyk jammer! te meer daar hier door ook veelligt verscheiden braave bedryven van uitmuntende Mannen, in die omstandigheden, min of meer in 't duister blyven; waaronder die van den geagten Heer *Muis van Holy* zekerlyk geene van de minsten zyn. Men kan dit afneemen uit een berigt het geen onze Schryver, hem aangaande, in eene laatere aantekening geeft; 't welk te aanmerkelyk is, om 't hier geen plaats te geeven.

„ Naauwlijks hadden, zegt hij, de nieuwe Agten, door zijne Hoogheid verkoozen, zitting in den Oudraad gekreegen, of zij vereenigden zig al aanstonds, om den Burgemeester *Arent Muijs van Holij*, die zijn uiterste best gedaan had, om hen te weeren, en zig kragtdaadig, tegen de onderneemingen van den Prins van Oranje, verzet had, van den klem der Regeering en zijn Oudraadsplaats te ontzetten. Zij beriepen zig, ten dien einde, op den inhoud van het Octrooi, bij 't welk het getal der Oudraaden op veertig Persoonen bepaald is. Egter waren hunne poogingen voor eerst vrugteloos. Wijl Burgemeesters, na dat ze van het Protest, [*hier bygebragt*,] door den Secretaris *van den Honert*, aan welken het, door drie Gecommit-

mitteerden uit de Agten, was ter hand gesteld, kennis hadden gekreegen, verstonden, dat het *Geseponeerd*, en dus, in de Registers van den Oudraad, niet gebragt zoude worden (1). Dan niettegenstaande de tegenkantingen, welken zij ontmoeteden, wisten zij, gesterkt door 's Prinsen partij, het egter zo ver te brengen, dat de Heer *Muijs van Holij*, in de maand Februarij van het volgende jaar, uit het bewind en de Regeering raakte. De wijze hoe zulks toeging, blijkt ons, uit de volgende aantekening van een Regent van dien tijd.

„ *Den 2 Februarij 1686 is een post gekomen van zijn Hoogheid met twee brieven, aan den Heer Schout, daarin werd geschreven, dat aan den Heer* Muijs van Holij *zoude worden gezegd, door den Heer Schout, dat de Heer* Muijs *zig zoude hebben te onthouden en absenteren uit den Oudraad. Gelijk dan zulks op dato ten een uur is geschied.*

„ *Daar op de Heer* Muijs *van den Heer Schout verzocht copij van de Brief, maar hem geweigerd, zeggende daar geen last toe had, zo zeide dan de Heer* Muijs *tegen den Schout, wanneer zijn E. rescribeert aan zyne Hoogheid, geliefde te schryven, te zullen agtervolgen.*

„ *Des namiddags ten 3 uuren heeft de Heer Burgemeester Vergadering doen beleggen van 't Geregt, om den Brief, dien den Heer Burgemeester was gezonden, door zijne Hoogheid, te communiceeren in 't Geregt nevens de drie andere Burgemeesteren, meldende in 't kort en in substantie, van den inhoud, dat zijn Hoogheid den Heer* Muijs van Holij *gelast had, naar dat alles wel had overwogen, hem van nu af te hebben onthouden uit den Oudraad.*

„ 1686. *Den 5 Februarij Vergadering van den Oudraad, gedaan notificatie door den Heer Burgemeester; en voorgelezen de brief van den Prins, daarin de Heer* Muijs van Holij *geexcuseert en ontslagen was uit den Oudraad.*

„ Misschien zal iemand vraagen, hoe het moogelijk geweest zij, dat een Man van dien invloed, en welke nog onlangs den Oudraad naar zijne inzigten wist te leiden, zig zoo ras gereed toonde om het bevel van den Prins op te volgen? Dan men heeft in agt te neemen, dat, na dat de Agten stem in den Oudraad gekreegen hadden, zijn partij merklijk was verzwakt geworden. Ook had men, onder de hand, weeten te bewerken, dat de Burgemeester Mr. *Ni-*

„ (1) Uitwijzende de *Resol. van den Oudraad van den 6 Febr. 1685.*"

Nicolaas Stoop (2), welke ſtandvastig met den Heer *Muys van Holy*, in 't beſtier van zaaken, eene lijn getrokken had, na dat zijn zoon Mr. *Willem Stoop* in het Schoutambt was herſteld geworden, zig van hem verwijderde, en in de belangen van den Stadhouder overging. Door welk één en ander het gezag van den Heer *Muys van Holy* dermaate gekrenkt werd, dat hy het geraaden vond zig van het bewind van zaaken te onttrekken, en zijnen overigen leeftijd, buiten den last en ſlommer der Regeering, in rust en ſtilte te eindigen (3).

„ Belangende zijne perſoneele hoedanigheden, het is ons, uit verſcheiden ſtaalen, gebleeken, dat hy met alle die vermoogens en bekwaamheden begaafd geweest zij, welken hem in ſtaat ſtelden, om dien invloed, welken hy, eenen geruimen tyd, in 't beſtier van zaaken, bezeeten heeft, lang te kunnen ſtaande houden. Veel hielp daartoe zijne ongemeene ſtandvastigheid, waardoor hij, zonder ſchroomte, de waare belangen van zijne Stad en zijn Vaderland, onverſchrokken, ſteeds behartigde. En, daar hij, in vroeger tijd, zelf voor den Prins van Oranje geene geringe toegeevendheid betoonde; gingen hem egter de Voorregten en Vrijheden zijner vaderlijke Stad, in 't jaar 1684, zoo na aan het harte, dat hij zig eeds en pligtshalve genoodzaakt vond van maatregelen te veranderen, en zig, tegen 's Prinſen inzigten, te verzetten. De Franſche gezant *D' Avaux* (4) verhaalt van hem, dat hij, in het hevigſte van de geſchillen over de Legitimatie van de Nominatie der Agten, openlijk gezegd had, wel te weeten, dat de Prins van Oranje een voorneemen koesterde, om zig van zijn Perſoon te verzekeren; dog dat dit hem geenszints zou te rug houden, om de regten en vrijheden van zijne Stad voor te ſtaan; jaa dat hy zelfs, voor 't belang van het Vaderland, wel eene reis naar Loeveſtein over had.

„ In zynen jongen leeftijd, en, ſedert het jaar 1694 (5), 't Procureurſchap voor 't Geregt bekleed hebbende, werd hy in 't jaar 1663, tot Schepen verkooren, en in 't jaar 1668

„ (2) Volgends het zoggen van D'AVAUX was deeze gewonnen door den Raadpenſionaris FAGEL. *Negociat. T. IV. p.* 273.

(3) *MSS. Aanteekeningen van dien tijd.*

(4) *Negociations. T. IV. p.* 200.

(5) *Reſol. van den Oudraad van den 27 Januarij 1649.*"

1668 tot Secretaris deezer Stad bevorderd (6); weetende te gelijk uit te werken, dat het *Elfde* Artijkel van het Octrooi van 't jaar 1652, 't welk de Comptable Ambtenaaren, en dus ook de Secretarisfen, uit den Oudraad floot (7), ter zelfder tijd, vernietigd wierd. Deeze Post, den tijd van agt jaaren, met de grootfte vlijt hebbende waargenomen, en van zijnen dienst, in veele gewigtige zaaken, gebruik gemaakt zijnde, werd hy daarvan, in 't jaar 1674, op eene eerlijke wijze, ontflaagen (8): en, na dat hij daarop weder in den Schepenftoel geraakte, kort daar na, tot Burgemeester van 's Heeren wege, of voorzittend Schepen, gekoren (9.) Naauwlijks deezen eeretrap beklimmende, verkoozen hem de Leden van den Oudraad, tot Burgemeester der Gemeente (10). Geduurende de bekleeding deezer waardigheid, wist hij zijn gezag bezonder ftaande te houden, en zijnen invloed niet weinig te vermeerderen; zo dat hij, in plaats van den Penfionaris *Molefchot*, ten jaare 1676, wierd aangezogt, om de waarneeming der Staatsvergadering, als Ordinaris Gedeputeerde ter Dagvaart, van Stadswege, op zig te neemen; waar voor de Regeering aan hem, in het volgend jaar, eene jaarlijkfche wedde van 1200 guldens toeleide (11). In de bekleeding van deezen Post kweet hij zig zonderling ten nutte van het Gemeen; en de Registers der Hollandfche Staatsbefluiten geeven ons veelvuldige blijken aan de hand, hoe hij in de gewigtigfte raadpleegingen deel had. Dan te gelijk van deeze waardigheid, met zijne verlaating uit den Oudraad, ontzet wordende, moest hij voor den naijver en de overmagt van zijne vijanden zwigten: en voor zijnen grootften mededinger *Simon van Halewijn*, als Ordinaris Gedeputeerde ter Dagvaart, plaats maaken (12). Maar, gelijk het kwaad niet zelden ge-

(6) *Refol. Utf. van den* 24 *Febr.* 1668. M. BALEN *bl.* 342.

(7) *Octrooi wegens de Magiftraats beftelling, enz. van* 22 *Julij* 1652. *Art.* XI.

(8) *Refol. Utf. van den* 17 *Oct.* 1674.

(9) Te weeten *den* 3 *Januarij* 1665. M. BALEN *bl.* 344.

(10) Naamlyk *den* 24 *Maart* 1675. M. BALEN *bl.* 267. 344.

(11) *Refol. Utf. van den* 7 *Julij* 1676 *en* 28 *Junij* 1677.

(12) Uitwijzends de *Refol van den Oudraad van den* 2 *Sept.* 1686. 3 *Mei* 1687. 16 *Nov.* 1688. Vergelijk D'AVAUX *Negociations Tom. V. pag.* 232.

gewoon is zijn meester te loonen; zoo ondervond ook deeze, niet veele jaaren daarna, dat de gunst van Vorsten ligt verkeeren kan; toen hij, in eigen Persoon, den naijver van den Prins van Oranje, van welken hij nogtans een bezonder vertrouweling geweest was, op eene treffende wijze ontwaar werd; en de heimelijke onderhandeling, welke hij meende, ten nutte van zijn Vaderland, aangevangen te hebben, met de straf van een altoosduurende gevangenis misgelden moest (13).

„ Voor 't overige moet ik hier nog bijvoegen, dat onze *Muijs van Holij* geleefd hebbe, tot in het jaar 1700; wanneer *Barthout van Slingelandt* hem opvolgde, in de bekleeding van het Raad- en Rentmeesterschap der Domeinen van Zuidholland; met welke waardigheid hij, in 't jaar 1682, was begunstigd geworden (14)."

(13) *Vaderl. Hist.* XVI *D. bl.* 230——238.

(14) *Resol. van Holland van* 20 *Nov.* 1682 *en* 20 *Oct.* 1700.

Recherches sur le Commerce. T. II. Seconde partie. à Amsterdam, chez *S. N. v. Vlissingue*, 1781. In 8vo. gr. p. 268 pp.

In gevolge van het voorheen gemelde Plan van dit nuttige Geschrift (*), handelt deszelfs Opsteller in het thans afgegeeven gedeelte over den *Omloop van het Geld* en 't geen daartoe betrekking heeft: over den oorsprong der *Lombarden*, den ouden en tegenwoordigen *Intrest*, het *Crediet* omtrent byzondere Persoonen, met opzigt tot den Koophandel, en 't *algemeene Crediet*, of den oorsprong der *Nationaale Schulden* by meest alle de Mogendheden van Europa; met aanwyzing van den invloed, welken dit alles op de geheele Maatschappy heeft.

Men schynt vry algemeen te denken, dat het bevorderen van den *Omloop van 't Geld* zo nuttig voor de Maatschappy is, dat dezelve niet te sterk gemaakt kan worden. Dan hieromtrent is de Autheur van andere gedagten, beweerende dat dezelve, ten aanzien van 't nut der Maatschappye, wel degelyk zyn perk en paal heeft. Het is, zyns oordeels, maar zeer zeldzaam noodig dien omloop aan te zetten; en

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 156.

en 't komt hem voor, dat een omloop van Geld, grooter dan 'er gemeenlyk vereischt wordt, doorgaans ten gevolge heeft een bekommerden verwarden staat van 't Gemeenebest, die, zo dezelve niet by tyds verholpen wordt, van langzaamerhand den ondergang van een Gemeenebest met zig zal sleepen. Zyn Ed. brengt deswegens verscheiden welberedeneerde en door de Geschiedkunde bevestigde aanmerkingen te berde, die van veelen, en vooral van onze Landzaaten, ter hunner waarschouwinge, niet te oplettend geleezen kunnen worden.

Om, na 't afhandelen hiervan, verder het stuk der *Lombarden* in een juist daglicht te stellen, zo laat onze Schryver zig in, tot het nafpooren van etlyke byzonderheden, welker kennis ten rechten verstande van dit onderwerp kan dienen. Vooraf gaat eene korte schets van de Italiaansche Geschiedenissen in 't algemeen, zedert het einde der vyfde tot op de vyftiende eeuw; en hieraan is gehegt eene ontvouwing van 't beroep en de bezigheden der zodanigen, die zig, by de Romeinen en Italiaanen, toeleiden op het leenen van geld, en 't verwisselen van geldspecien, met betrekking op hunnen byzonderen handel, tot aan 't afloopen der elfde eeuwe. Onze Autheur wordt hier door geleid tot het geeven van een byzonder verslag wegens de Woekeraars, bekend onder den naam van *Lombarde* en *Caorsini*. Met het aantoonen van 't geen gelegenheid gaf tot het uitbreiden van deezen Geldhandel, en hoe dezelve met zeer groot voordeel gedreeven werd, doet hy tevens zien, dat de *Lombarden* in Italie, en de inwoonders der Stad *Cahors* in Frankryk, 'er inzonderheid veel werks van maakten, en zulks door geheel Europa in zwang bragten; 't welk stand greep omtrent de twaalfde eeuw of den tyd der Kruisvaarten. Van daar dan heeft men die soort van Geldleeners en Wisselaars *Lombardi* en *Caosini*, of ook wel *Cauvuercini* of *Cauvertini* geheeten; schoon 'er van tyd tot tyd ook anderen van allerleien Landaart winst mede deeden. Bovenal speelden de Jooden, gelyk zyn Ed. vervolgens toont, hierin al vroeg een aanmerkelyken rol; 't welk hem noopt een beknopt bericht te verleenen van den Handel der Jooden, zints verscheiden eeuwen, in Europa; met nevensgaande aanmerkingen van het nut dier Natie, in 't stuk van den Handel, onder bykans alle Volken. Op de ontvouwing van dit alles, waar in een aantal van geschiedkundige byzonderheden, met betrekking tot deezen Geldhandel, opgehelderd

derd worden, laat de Autheur wyders volgen, zyne aantekeningen raakende den overmaatigen woeker, waarmede dezelve gedreeven werd; en de kunstenaaryen, waarvan men zig bediende om het buitensporige te verheelen; dewyl 'er van tyd tot tyd door de Overheden bepaalde schikkingen gemaakt werden om die ongeregeldheden te weeren, die egter veelal van geen genoegzaame kragt waren, om dit verkeerde geheel te stuiten. Zyn Ed. in die aantekeningen gewag gemaakt hebbende van 't voorgevallene deswegen in Italie, Frankryk, Engeland en elders, bepaalt zig vervolgens tot een nader Verslag hier van ten aanzien van Holland, waarin zig ook die zogenaamde *Lombardi* of *Caorsini*, in de voornaamste Steden, vestigden. Het is uit de berigten hieromtrent blykbaar dat zy in onze Gewesten mede dien handel dreeven; en dat, deels hunne uitspoorigheden, deels het groot voordeel dat 'er aan verknogt was, de Overheden hier en daar noopten om het *Lombardhouden* aan de Stad te trekken, en den *Lombard* voor der Stede rekening te laaten waarneemen; ten welken einde 'er voorts, in verscheiden Steden, plaatzen toe geschikt of gebouwd werden, die men *Lombardhuizen*, of *Lomberden* (*) noemde. Onze Autheur meldt ons daarbenevens, dat dit ook op de eene en andere wyze in Italie stand greep, daar men zulke plaatzen *Monte di Pieta* of *Bergen der Barmhartigheid* genoemd heeft; welken by den aanvang, gelyk zommigen derzelver nog heden zyn, in de handen der Geestelyken waren: als mede dat de Franschen, Engelschen en anderen, soortgelyke schikkingen van de Italiaanen overgenomen hebben. Zyn Ed. besluit deeze zyne behandeling van 't stuk der *Lombarden* met eene aanmerking over den al te hoogen Intrest in dezelven hier te Lande; en maant de Overheden ten ernstigste aan, om denzelven, ten behoeve van de schamele Gemeente, te verlaagen.

Hier mede dit stuk ten einde gebragt hebbende, verledigt zig de Autheur tot het nagaan van den *Intrestprys zedert de* ont-

(*) De benaaming van *Lombardi* eertyds, als boven gezien is, een naam van beroep geworden zynde, werd vervolgens ook eene benaaming van de plaats, alwaar de zodanigen, die deezen handel dreeven, zig ter ontvangste en uitgave ophielden. Van daar werd ze 't ook die der plaatzen, welken de Regeering daartoe schikte. Men noemt zulk eene plaats, gelyk bekend is, anders de *Tafel* of *Bank van Leening*.

ontdekking van Amerika. Na eene ter loops voorgestelde bedenking over het verschil, nopens de geoorlofdheid of niet geoorlofdheid van Intrest, voor uitgeschooten penningen, te trekken, waarover thans niemand onzer, om zo te spreeken, twyfelt, deelt hy zyne aanmerkingen mede over de verandering, welke de Intrestprys zedert dien tyd ondergaan heeft. Dezelve is, volgens het aldaar bygebragte, over het geheele Christen-Europa verminderd op de helft; en by ons op het vierde gedeelte. Eene vermindering, die zekerlyk gansch niet evenredig is, aan de hoeveelheid van goud en zilver, die zedert de ontdekking van Amerika in Europa gekomen is: 't welk men, zyns oordeels, toe te schryven heeft aan onze uitgestrekter behoeften, en 't gebruik dat men van 't geld maakt. ——— Daarby komt voorts eene overweeging van het *Crediet tusschen byzondere Persoonen*, of den gebruikelyken Koophandel op Crediet; waaromtrent, gelyk hy doet zien, verscheiden misbruiken, die der Maatschappye nadeelig zyn, plaats hebben. Uit dien hoofde gaat deeze overweeging ook vergezeld van eenige bedenkelyke schikkingen der Regeeringe, zo over het weeren van het verkeerde, als over het versterken van het onderlinge crediet der Kooplieden in Europa; dat van een heilzaamen invloed op het welweezen der Maatschappye zou zyn. By die gelegenheid hegt hy hier nog aan eene waarschouwing, om, buiten de hoogste noodzaaklykheid, zyne toevlugt niet te neemen, tot het invoeren van gemunt Papierengeld; het welk, geschied zynde, zo dra mogelyk, weder door daadlyke inlossing vergoed behoort te worden. Zulks heeft, buiten andere hier aangevoerde gevallen, nog plaats gehad, in den laatstgevoerden oorlog aan de *Kaap de Goede Hoop*: van welk papieren geld zyn Ed. hier eene afbeelding geeft; en uit welks stempel blykt, dat men zig in 't jaar 1714 insgelyks van dit nood-hulpmiddel bediend heeft. ——— Eindelyk slaat de Autheur nog het oog op het *Algemeene Crediet*, of den oorsprong der *Nationaale Schulden*, die, volgens hem, in genoegzaam alle de Europische Staaten, grootlyks voortgesprooten zyn, uit het aanhouden van eene staande Legermagt te Land en ter Zee; welke meerendeels dient ter bescherminge van een uitgestrekten Koophandel, die veelal de bronwel is der onlusten tusschen verscheiden Volkeren; en waar van de Autheur de nadeelige gevolgen onder 't oog der Leezeren tragt te brengen. ——— Zyn Ed. behandelt deeze drie onderwerpen, even als de bovengemel-

melden, met veel naauwkeurigheid, en deelt den opmerkzaamen Leezer verscheiden leerzaame waarneemingen mede, die haare nuttigheid kunnen hebben. —— Voor 't overige is 'er aan 't einde van dit Werk nog gevoegd eene Pryscourant van de verschillende soorten van buitenlandsche Obligatien, aanwyzende den intrest, den prys op welken ze gekogt worden, en dien welken de Verkoopers zoeken te bedingen; zo als derzelver cours, den 6den October 1783, te Amsterdam was; 't welk ons eenig denkbeeld geeft van de uitgebreidheid van dien Handel, en de onderscheiden waarde deezer Papieren.

Taal-Dicht- en Letterkundig Kabinet, bijeen vergadert en uitgegeeven door G. BRENDER à BRANDIS. *Vyfde Deel. Te Amsterdam, by* C. en L. Groenewoud, 1783. *In groot octavo 364 bladz.*

In dit gedeelte van het welgestoffeerde Kabinet vindt men weder eene groote verscheidenheid van voorwerpen, die de oplettendheid der Liefhebberen van Taal- Dicht- en Letterkunde op eene leerryke en aangenaame wyze kunnen vestigen. Behalven een aantal van Dichtstukken en Dichterlyke bespiegelingen, mitsgaders eenige aanmerkingen over deeze en geene byzonderheden der Taalkennisse, vindt men hier de volgende Verhandeling. *Batteux* en *Ramler* over de *Leerdichten*; *Marmontel* over de *Weetenschappen van een Dichter*, als mede over den *Dichterlyken styl*; en *J. A. Schlegel* over den *oorsprong der Schoone Kunsten.* Naar de verscheidenheid van den smaak der Leezeren, 't zy voor 't ernstige, 't zy voor 't min of meer boertige, kan men in dit Kabinet te regt geraaken: 't lust ons thans een staal van de laatste soort te geeven, met uit dit Kabinet over te neemen, den uit het Hoogduitsch vertaalden geestigen Brief van *J. G. Jacobi* aan den Heere *Klos* over het *Klaagdicht*, welke aldus luidt.

,, Gij weet, mijn waarde Vriend! hoe dikmaals ik met u, over de Dichters van eene treurige gemoedsgestalte, spottede; en lagchte over de ongelukkige Naarvolgers van eenen YOUNG, dien ik als een origineel genie eerbiedige. Heeden waar ik zelve byna een Nachtwandelaar geworden: hoor gij mijne geschiedenisse. Gisteren zat ik tegen den avond, op den heuvel van myn Landhuis; ging mijn lievelings denkbeeld naar, en herstelde mij in de tijden van

CHAU-

CHAULIEU en CHAPELLE, met welke ik de onzen vergeleek. Welk eene koelzinnigheid van mijne Natie tegen haare groote Geesten! dus dacht ik, en ſtelde lange Zelfſpraaken op. Neen, de Duitſchers verdienen niet, dat men vrolijke Liederen voor hen zingt. Enkel Lijkzangers moeten zij hebben, enkel zwarte Propheeten, aan welke geen groot verlies zoude zijn, indien zij eindelijk geſteenigt wierden. Ten minſte zou ik hen een tijdlang de zulken toewenſchen, op dat zij de waarde dier Dichteren inzagen, welke de Natuur rondſom hen verfraaijen. In 't kort, mijn Vriend, ik nam een beſluit om alle mijne Liefdegoden af te danken; mij zelve onder de ſchaare der eenzaame Jongelingen te begeeven, en iets zo droefgeestigs te ſchrijven, dat alle mijne Leezers daar benaauwd en bang van zouden worden. De lange ſchrikkelijke half Griekſche half Duitſche woorden, die tot de Nachtgedachten noodig zijn, zette ik op een lijstje bij elkander; en met dezen Talisman ging ik uit, om een, tot verrukking geſchikt, gewest te vinden. In het begin kwam mij het Raaveneiland (*) in gedachten; alwaar ik van het digte Hout, en het gekras der zwarte Vogelen, mij veel beloofde. Maar ſtraks hield ik de Ruinen van Gipsſteen voor de voortreffelijkſte. Ingeſtorte Toorens, Rotſen en Holen, in dezelve: ô hoe ſchoon is het daar te te klagen! Aan Uilen kan het niet ontbreeken, en deze moeten noodzaakelijk beter dienst doen dan de Raaven. Ik bedroog mij niet. Naauwlijks had ik mij, tegen over den Berg, op de Aarde nedergezet, wanneer mij een gewenscht Avontuur ontmoete. Boven op het ſpitſe van den Berg, naast den verbrijzelden Tooren, verſcheen mij onverwachts

Een kleine Genius, met duisterheid omgeeven,
Die onder zijnen zwaaren voet,
Die drukkend nedertrad, de Rotſen moest doen beeven:
Dan Berg en Rots wierd nu behoed.
Zijn aanzicht was ontſteld; zijn oog zogt woestenijen;
Hij ſcheen het ſtreelend licht der Zon,
Het kleurig Dal, den heldren Bron,
En 't aangenaame groen van 't bladrijk Boſch, te mijen.
Een Lijkdoek was zijn bovenkleed,
Het klatergoud van doodenkranſen
Zag ik op zijnen ſchedel glanszen.
Een Heir Drijaden ſtond reeds hand aan hand gereed,
Om, niet zeer ver van mij, eens vrolijk op te danſſen.

Zij

(*) Niet ver van *Halle.*

Zij toonden 't Faunenheir dees zwarten Man ſtraks aan,
En deeden door gelagch hunn' ſpottersvreugd verſlaan.

Zonder zich aan dit gelagch te ſtooren, kwam mijn Genius, met een recht feestelijke houding van de Rotſen af en trad voor mij heen. Op zijn voorhoofd meende ik alle de *Phantomen*, *Mijriaden*, *Aeonen*, hoogloeijende Donders en diep ſchaduwwerpende Duisternisſen te lezen, die op mijn lijstje ſtonden, en al had hij zich niet aanſtonds doen kennen, zo waar hij van mij, bij den eerſten opſlag, voor eenen Demon gehouden, welke den Nachtdichters den geest aanvuurt. Doch hij deed zich zelven onder dezen naam terſtond kennen. Ik kon onmogelijk een klein lagchjen verbergen, dat hem verried, hoe weinig ik ook in zijne geheimen ervaaren waar. Reeds berouwde het mij als hij met een Basſtem, die, met betrekking tot zijne kleine figuur, iets kluchtigs had, half in Poëtisch Proza en half in Hexameters, die ik echter in gerijmde verzen wil overbrengen, mij aldus aanſprak: „ Gij, die wilt, dat elendige ſtervelingen zich verheugen zullen, Onheilige! —— Sidder! — Beef! —— Zie op mijn Lieveling! — en leer van hem!

Op 't helderst van de dagen
Zingt hij den middernacht:
En als de Lente lagcht,
Dan hoord men hem ſteeds klagen. ——
Daar, waar ons door gezang
De Liefdevoogelen lokken,
Word hij voor ſtervenklokken
En hunne klanken bang,
Hij ziet op ieder uur
De zuchtende Natuur.
Voor Bloemenrijke Velden
Maalt hij 't verlaaten graf,
Met doodſche kleuren, af:
Nooit wil hij vreugde melden.
De treurcijpresſe bloeit
Bij hem, daar 't Roosjen groeit;
De jongſte Herderin,
De ſchoonſte Woudgodin,
Is hem een ſtomme geest,
Die elk op Urnen wijst; daar hij alleen voor vreest.

Hiertegen ademt hij zuiverer vergenoegens, te groot voor de-

deze verachtenswaardige toonen. Welke aangenaame vreugde! welke eene Olijmpische wellust! enkel voor den Dichter voelbaar

Die, tot de hooge hemelkringen
Geklommen, 't laage ſtof verlaat:
Om daar den Sphaeren voor te zingen,
't Geen zelf een Seraph niet verſtaat."

Hier keerde mijn ſpook den Schop om, dien hij denkelijk daarom in de hand droeg, om Graven op te werpen, waar hij 'er geene vond; hij maakte met den ſteel een ontzaggelijken ſtreek in het Zand, zo als zijn Leerling op het Papier — en verdween. De geſtalte mijner toekomende Muze, en nog meer haare rede, had mij van mijn eerſte voorneemen zekerlijk afgeſchrikt, ware ik niet te ſterk met het Plan mijner wraake bezig geweest. Ik gaf mij dadelijk naar ons groot Kerkhof, alwaar ik, midden in den nacht, tusſchen de Graven rond wandelde. Maar naauwelijks was mijne droefgeestige verrukking begonnen, wanneer ik van verre een licht bemerkte, dat tusſchen de laage ſtruikjes heen ſchemerde. De ſchrik overviel mij, zo dat ik, in dien angst, het ſlot van een Haxameter vond, dat ik lange, te vergeefsch, gezogt hadt. Ik herſtelde mij echter, en vervolgde deeze ſcheemering; maar hoe verbaasde ik

Als ik den God der Liefde zag;
Zijn fakkel flonkerde als de dag;
Hij liet zijn traanen weelig vlieten;
Een berg van aarde, een gaapend graf,
Dat angst en vrees te kennen gaf,
Kon hem in deezen niet verdrieten.
Hij ſloeg zijn vleuglen op; en, door hen drift te b'ên,
Deedt hij de ſchoonſte bloempjes zien.

De Liefde, onder de Nachtwandelaars, op een Kerkhof? De vraage, die ik mij zelven heimelijk deedt, zou de knaap aanſtonds verraaden hebben; want hij ſprak tot mij in een heldren toon. „ Deze Heuvel bedekt eene verruk„ kende ſchoone. Naauwlijks begon haar boezem zich „ jeugdig te vormen, wanneer, op de lagchende Velden, „ de goede Herderin, omarmt van Liefdegoden, verkwijn„ de. Zij ſtierf met de bloemenkranſen, haar door de Gra„ tien opgezet. Dit is de derde Nacht, dat, wel ver van „ ſpel

„ ſpel en dansſen, een Godenkind haar Graf met traanen
„ bevogtigt. Kwam Jupiter in een zwart onweder, dan
„ hield haar bevallig gelaat den wraakzuchtigen arm te rug.
„ Zij waar van alle de Goden bemind, meer dan de droef-
„ geestige Wijsgeer, meer dan de ſtoute Held. Want zij
„ deed de Waereld enkel vreugde aan."

De laatſte woorden wierden van een lagchjen vergezeld, dat midden onder de traanen uitbrak, en zulk een ſterken indruk op mij maakte, dat het mijne wraake bijna kon vernietigen. Onder het groot getal van ondankbaare en gevoellooze, ook ſlegts weinige te vergenoegen, is ſchoon! dus dacht ik, terwijl de Liefdegod de Roozen en Viooltjes van het Graf plukte, die, door een wonderwerk, onder zijn gouden Vleugeltjes gebloeid hadden. Met eene aartige houding vervolgde hij zijne redenen.

Zou de Min hier eeuwig blijven?
Neen, dees bloempjes van haar Graf
Plukte ik voor die Harten af;
Die in onſchuld vreugd bedrijven.
Met hen wil ik Oreaden,
Herdersnimfjes en Drijaden,
Op een jeugdig feest verzaaden:
'k Word daar reeds met ſmert gewacht...
Waarom zou de donkre Nacht,
Die bij de Dooden woond, de Levenden reeds drukken...
Een Wijsgeer leer' zijn wensch op Aard te doen gelukken,
En zelfs op Graven Roozen plukken.

Een zo Wijsgeerige reden had ik van den kleinen God niet verwacht. Ik beloofde hem op het aanſtaande Feest te komen, en vergat den zwarten Genius met alle zijne Lievelingen. Dit Feest zal nu reeds begonnen zijn; ik moet mij des haasten, mijn lieve Vriend. Vaarwel, en verhaal deze Geſchiedenisſe aan niemand, die mij daarover kan uitlagchen."

Reize naar Ceylon, benevens een berigt van de Hollandsche Regeering te Jafanapatnam, door den Heer J. CH. WOLFS, *voormaals eersten geheimschryver van Staat en Justitie te Jafanapatnam op Ceylon. Uit 't Hoogduits vertaald. In 's Gravenhage*, by J. Mensert, 1783. *Behalven het Voorwerk* 254 *bladz. in gr. octavo.*

De Heer *Wolfs* komt, in deeze beschryving van zyne reis na en wedervaaren op Ceilon, alleszins voor als een eerlyk en opmerkzaam Man; 't welk zyn verslag desaangaande credit byzet. Uit dien hoofde verdient deeze Reis eene plaats by andere berigten van Ceilon, schoon men niet kunne zeggen, dat het ons veele byzonderheden nopens dit Eiland leere, die niet alreede bekend zyn; uitgenomen met betrekking tot *Jafanapatnam*. Zyn verblyf alhaar, in zyne bediening van eersten geheimschryver van Staat en Justitie, heeft hem gelegenheid gegeeven, om 't geen tot dit Gewest betrekking heeft meer dan anderen na te vorschen; van waar dit gedeelte hier byzonder in aanmerking komt: en hy zou 'er nog meer van hebben kunnen melden, indien hy zig, als een eerlyk Man, niet bepaald gehouden had aan zyn Eed van geheimhouding. Dan 't geen we hierdoor missen, wordt egter grootlyks vergoed; door, aan 't einde deezer Reize, geplaatste *Aanmerkingen over eenige punten, betreffende het Kommandement van Jafanapatnam: benevens aanwyzing eeniger middelen tot verbetering, eerbiedig overgegeeven, op last van den Gouverneur Generaal van Neerlandsch-Indien*, PIETER ALBERT VAN DER PARRA. In dit Stuk vindt men nog al etlyke aanmerkingen, die ons de gesteldheid der Regeeringe, en de inrigting van den Handel aldaar leeren kennen, tot welker verbetering dit Geschrift, door een Man van een hoogen rang, omtrent het jaar 1770, overgeleverd is. ——— Om eene proeve van de opmerkzaamheid van onzen Reiziger mede te deelen, zullen wy hier zyn naauwkeurig berigt van 't vangen der Oliphanten plaatzen, 't welk aldus luidt.

„ Men heeft hier reeds voor langen tyd *Korahl*, [zo veel als Oliphants Jaagtuig,] gebruikt, waarin de meeste gevangen wierden. Dit Korahl moet men zig voorstellen, als een groot Visschers net, met twee voor elkander staande Vleugels, die in een Beurs eindigen. Deeze vangst geschiedt deels door de Natuur, deels door Kunst, in dicht by een geplante sterke boomen, en alwaar een Ruimte is, met paalwerk toegemaakt, op dat de Olyphant nergens zou kunnen uitwyken. Zo dra men nu van den Boschjaager bericht ontfangt, dat een goede troep Olyphanten daaromstreeks is, zo moet aanstonds het hoofd der Cingaleezen eenige duizend mannen leveren. Met deeze weet men langsamerhand de opgespeurde troep naar de

opening van het Korahl, het welk een ongemeen groot pleyn uitmaakt, te voeren. Heeft men deeze eens zo ver dan is het Spel gewonnen. Op dit Pleyn koomen alle de Manſchappen te zaamen, maaken een vreesſelyk geraas, met mond- en handinſtrumenten, en brengen de geheele troep Olyphanten, die zig vreedſaam te zaamen houd, tot in het enge ruym, 't welk men Speel-Korahl noemt. Hier word een kordon getrokken van zes tot zevenduizend Menſchen, die een geweldig vuur, en daarby een groot geluid met Trommels, Schalmyen enz., maaken, waardoor de Olyphant, ſchuw wordende, zyn gang niet agter- maar voorwaards, naar het ſmalle Ruym, of Nood-Korahl neemt. Deeze engte ſluit men met een groot hevig vuur, en maakt daar by een groot geſchreeuw, waardoor de Olyphant, verdooft, naar vryheid zoekt, en door zyn ſterkte zig die wil verſchaffen; hy beproeft aan alle zyden de ſterke beſchutſelen, maar ondervind, dat hy met zyn ſterke ſnavel de groote Boomen niet omwerpen kan; waarover hy dan boos wordt, en begint te blaazen uit al zyn macht. Hy merkt dat het vuur nader komt, dan waagt hy zig in de ſmalle uitgang des Korahls, en dewyl hy aan derzelver eynde de tamme Olyphanten ziet ſtaan, gelooft hy zyne vryheid gevonden te hebben. Deeze ſmalle gang, langs welke maar één Dier gaan kan, is boven gedekt, op welk verdek eenige ervaaren Olyphantjaagers zyn, die het Dier met hun Handwerktuig, (welk in een ſtok, waaraan een kromme haak met een ſpits is, beſtaat,) tot aan het einde voortdryven. —— Zoo haast deeze hier is, neemt men de Sluitbalken, waarmede de uitgang geſlooten is, weg, en maakt den uitgang ruimer. Nu verheugt zig de Olyphant, gelyk een gevangene die uitgebrooken is. Hy neemt dan een groote ſprong; maar dan dwingen de twee naast hem ſtaande tamme Olyphanten, (die men Jaagers of Zielverkoopers noemt,) hem ſtil te ſtaan, en ſluiten hem tusſchen hen beiden; wil hy niet ſtaan en gehoorzaamen, zo beginnen zy hem, op het Bevel huns Meesters, zodanig te ſlaan met hunne ſnavels, dat hy alles van zig werpt wat hy natuurlyk by zig heeft. Wanneer hy nu merkt, dat hy uit het geweld van zyne vatters niet omkomen kan, zo geeft hy zig over, en laat zig voeren, aan een wat afgeleegen Boom; waaraan men hem met zyn agtervoet door een ſterk touw van onbereyd Elands en Harteveł vast bindt; zoo ſtaan laat, en de tamme Dieren te rug voert. Indien men nu, op deeze wyze, eerst één uit het Korahl gehaalt heeft, zo volgen de overigen gewillig, dewyl zy alle hunne vryheid daardoor hoopen te verkrygen, nademaal zy van de gevangenneeming des eerſten niets verneemen. In deezen ſtaat moeten zy eenige dagen blyven ſtaan, en honger lyden, en daardoor leeren, dat zy gevangenen zyn. By yder Dier worden Lieden aangeſteld, die het zelve van Voeder voorzien, op dat het daar-

daardoor Menſchen leere kennen. In 't eerst ziet hy zynen oppasſer grimmig aan; maar na eenige dagen wordt hy makker, en gedoogt dat men hem aan 't Lyf komt. Hy leert ook ſchielyk de ſpraak van zyn bevelhebber kennen en hem volgen: ook gedoogt hy, dat men hem een ſterk touw aan den Hals legt, en daarmede aan een tamme koppelt en ter Stal voert. Men verricht dit op de volgende wyze. Een tamme Olyphant krygt aan yder zyde een wilden; ook wel, wanneer de tammen zeer groot zyn, twee Wilden aan yder zyde. Op de tammen zit een Kornak met zyn geſpilde haak, waarmede hy aan het Hoofd van het Dier wyst, welken weg het gaan moet, en alzoo de gevangenen ter Stal voert; in welke men ſterke Boomen of Paalen ſlaat, aan welke men dezelve met hunne agterbeenen vast bindt, zorg draagende dat zy niet by elkander kunnen koomen. Dus blyven zy ſtaan; worden dagelyks met Kokos-Bladeren gevoedert, en eens daags door de tammen naar het water gevoert, tot dat de tyd komt, om dezelve ter markt te brengen en te verkoopen. Dat deeze Jacht meer moeiten en onrust, dan de Jachten, welke hier te Lande [in Duitschland] gevoerd worden, onderheevig is, zal men gemakkelyk kunnen beſluiten; dewyl men hier geen Schietgeweer noch Honden gebruiken kan. 't Geen my het meest van alle verwondert heeft in deeze Jacht, is de groote ſtoutheid van den Olyphant-Jager, die met zodanig verſchrikkelyk Dier zo goed weet om te ſpringen, als een der afgerigtſte Jager met zyne Jachthonden hier te Land. Deeze Kornaks of Jagers krygen een kleine belooning, maar die geenen welke dezelve zaamen dryven, krygen daarvoor alleenlyk een dag op hun Kerfſtok, welke van hunne Heerendienſten wordt afgeſchreeven.

„ Eene andere wyze van vangen is deeze. Men maakt een diepe put van een vaam groot, op zodanige plaatzen alwaar de Olyphant gewoon is zyn voedzel te zoeken. Deeze Kuilen worden met lichte takken belegt, met groente bedekt, en in 't midden met zodanig voedzel voorzien, tot 't welk de Olyphanten een byzondere neiging hebben. Zo dra hy dit ruikt komt hy derwaards, en vindt zig ongemerkt gevangen. Hy ontzet zig over zyn val, bezint zig eindelyk, en werpt alle die dingen weg, die hem bedrogen hebben, en met hem neergevallen zyn: zoekt of hy uit dien kuil koomen kan; maar hy bevindt dat hy te zwaar is; ſchreit, en wil van zyne ſoort geholpen worden; ziet 'er eindelyk koomen, en meent van deeze hulp te verkrygen. Het geſchiedt ook; maar deeze welke tam zyn en hem door Touwen 'er uit ſleepen moeten, maaken hem gevangen, en leveren hem te gelyk in handen van hunne Meesters. Mort hy hierover, en begeert hy zyne vryheid, zo krygt hy ſlaag, en wordt zo lang geklopt, tot dat hy zich gewillig over-

geeft, binden en heenvoeren laat, werwaarts men wil. By het uithaalen maakt men de kuilen aan de eene zyde wat vlakker, op dat zy zig zelve helpen kunnen; want anders was het niet mogelyk zulke groote Dieren zonder kwetsing daar uit te haalen.

„ De derde en laatste wyze van vangen bestaat hierin. Lieden van een sterk lichaamsgestel gaan, in drooge tyden, wanneer de Olyphant, uit gebrek aan water, deeze en geene plaats om zyn dorst te lesschen zoekt, op de jacht, vier aan vier, verzelt van hunne jongens, die zy tevens tot die Jacht aanbrengen; zoeken het Bosch door, tot dat zy eenige Olyphanten vinden. Zo dra dit geschiedt zoeken zy den grootsten van dezelve uit, gaan op deezen af, en tarten hem, op dat hy op hen zoude afkoomen. De Olyphant wil dan den verstoorder van zyn rust uit het Bosch verdryven. De dapperste en geoeffenste van deeze Lieden heeft een stok van zwart Ebbenhout, een el lang, in de hand; hiermede begint hy met den Oliphant te vegten, die met zyn snavel naar den stok slaat. De bespringer weert alle de slagen af, springt ginds en herwaards; de Olyphant wordt boos, en doet zyn best, om den Schermmeester zyn geweer en leven te beneemen: deeze wordt van de anderen geholpen, hebbende aan yder zyde één, terwyl de vierde van agteren aankomt met een strik, en zyn gelegenheid waarneemt, om dezelve aan de agtervoet van dat dier te werpen. De jongens koomen digt aan dat dier, terwyl hy voorwaarts zyne bezigheid en opmerkzaamheid met den stok heeft, en brengen zeer schielyk den strik om de poot van het dier, dryven hem zo lang voort, tot dat zy een geschikten Boom vinden, om hem daaraan vast te binden; dan gaan twee van hen lieden naar Huys, haalen een tammen Olyphant, binden den wilden daaraan vast, en brengen hem op de stal.

„ Op deeze drie onderscheiden wyzen worden de Olyphanten op Ceylon gevangen: die daarvan anders denkt, die bedriegt zig in zyne meening. Het is myne gewoonte in 't geheel niet, om met ymand te stryden; want ik laat gaarne een yder zyne begrippen, volgens zyne eigenliefde vormen, en neem het in 't geheel niet kwaalyk, indien men myne ondervinding verdagt houdt, of anders van my mogt denken, dan ik zelf van my weet. Maar, dewyl ik twintig jaaren lang gelegenheid gehad heb, veele Olyphanten van naby te zien, niet alleen in hunnen vryen, maar ook in hunnen gevangen staat, onderhouding, verkooping en gebruik; zo vermeene ik van deeze dieren zo veel kennis te hebben, als de beste Roskammer van de paarden."

'n Burger van Nederland; of Vaderlandsche Beden- de noodzaaklykheid van het niet meer toelaaten der gen tot de Burgerlyke Ampten. In gr. octavo, 31

bekende Patriottische Resolutien van de Regeering der Stede Utrecht van 10 en 17 Maart, en 22 December, 1783, als mede de niet min Vaderlandsche Propositie der Regeeringe van Schiedam van 8 October 1783, nopens het niet meer toelaaten der Vreemdelingen tot de Burgerlyke Ampten, hebben aanleiding gegeeven, tot het vervaardigen van dit Geschrift, welks opsteller bedoelt 's Lands Ingezetenen het belang daarvan ter harte te doen neemen. „ Met een hart, „ zegt hy, blaakende van zuivere Vaderlandsliefde, en dat „ geene andere bedoeling heeft dan Nederland zo bloeijende „ en zo gelukkig te zien, als het voor omtrent anderhalve „ eeuw nog, in sommige opzigten, was, poog ik u allen op „ deeze uwe regten opmerkzaam te maaken, in u een blaa- „ kenden yver te verwekken, om ze, als in Utrecht, her- „ steld te zien; en u op te wekken, om deeze herstelling „ uwer regten, langs vreedzaame wegen, te begeeren." Ten dien einde brengt hy den Leezer onder het oog, dat het oogmerk deezer Resolutien tweeledig is: (1.) *Om allen verderflyken invloed van buiten te weeren*, en (2.) *den verongelykten en te kort gedaanen Burger* in 't einde *regt te doen*. Het gewigt hier van aangedrongen hebbende, schetst hy verder den tegenwoordigen staat der zaaken ten aanzien van de begeeving dier Ampten, zo als het zig veelal toedraagt; hy poogt de oorzaaken hier van na te speuren, en de bedenklykheden tegen zyne voorstelling uit den weg te ruimen; waarop hy voorts zyn Geschrift doet afloopen, met eene ter zaake dienende Aanspraak, eerst aan de Regenten, en vervolgens aan de Burgers, van Nederland. —— Het onderwerp wordt vrywel in 't juiste daglicht gesteld; en de manier op welke de Schryver zyne gedagten deswegens voordraagt, is te gelyk gemaatigd en van nadruk; waardoor het te beter geschikt is, om in eene mindere of meerdere maate eenigen nutten invloed te hebben.

Het Spectatoriaal Tooneel. Vierde Deel. Te Utrecht, by B. Wild, 1783. *Behalven het Voorbericht* 243 *bladz. in octavo.*

Drie Blyspelen, elk van één Bedryf, tot Naspelen geschikt, en één uitvoeriger Blyspel van vyf Bedryven, zyn in dit Deel vervat: die allen zeer wel geschikt zyn, om, ieder in hunne soort, een goed figuur op het Tooneel te maaken; daar de

de characters natuurlyk uitgevoerd zyn, en het beloop van ieder Spel eigenaartig ingerigt is, om de oplettendheid der Aanschouweren gaande te houden, in de afwagting der ontknoopinge van het Stuk.

Historie van den Graave DE VALMONT, *Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Te Delft*, J. de Groot Pz., 1783. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 326 *bladz. in gr. octavo.*

In de Voorreden wordt ons het bedoelde van dit Geschrift aldus opgegeeven. „ Het oogmerk van den Schryver is inzonderheid geweest, om, door de getrouwe mededeeling „ zyner lotgevallen, zonder zig zelven in het minste te spaaren, der onbedreevene Jeugd in zyn eigen voorbeeld op het „ nadrukkelykst te doen zien, welke jammerlyke onheilen de „ natuurlyke gevolgen zyn van een ongeregeld leven, en dat „ een deugdzaam en Godvrugtig gedrag de eenige weg is tot „ een waar en bestendig genoegen; gelyk mede om de Ouderen te waarschuwen voor de doodlyke gevolgen eener verkeerde opvoeding, en hen ernstig aan te spooren, om hunne uiterste vlyt en oplettendheid te besteeden aan de waarneeming van een pligt, welke hen door Reden, Godsdienst „ en Natuur zo duur aanbevoolen, en van zulk een gewigtigen invloed is op het toekoomend lot van hunne dierbaarste „ Panden." ——— Aan dit oogmerk beantwoordt de Opsteller volkomen, des zyn Geschrift en der Jeugd en den Ouderen tot eene heilzaame waarschouwing kan dienen.

Gevallen van Lord EDUARD BOMSTON, *in Italien. Een zedelyke Roman in Brieven. Uit het Hoogduitsch vertaald. In Holland*, 1784. *In octavo* 25 *bladz.*

Lord *Bomston* behoort onder dat slag van Menschen, die wel goede beginzels maar sterke harstogten hebben, en zig daardoor, niettegenstaande hunne goede beginzels, gestadig aan verleidende verzoekingen bloot stellen; het welk hen meermaals in netelige omstandigheden inwikkelt, en gestadig in tweestryd met zigzelven doet leeven. Gelukkig, wanneer de zulken, door raad van goede vrienden, en een zamenloop van omstandigheden, nog eindelyk, met Lord *Bomston*, tot inkeer en dus te regt komen. Wy kunnen de leezing van zulk een leevensloop der Jeugd niet aanpryzen; zy, wien de opvoeding der Jeugd is aanbevolen, zullen 'er te veel gevaarlyk verleidend in vinden. Geen mensch, hoe goed van hart, hoe sterk ook by zigzelven, behoort ooit der verzoekinge in den mond te loopen: de ondeugd, van welken aart ook, is altoos een Vyand, die beter overwonnen wordt door haar met eene oplettende voorzigtigheid te ontwyken, dan door haar, buiten noodzaak, openlyk slag te leveren.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Beknopte opheldering van eenige plaatsen uit het N. T. door C. BRINKMAN, *Bedienaar van 't H. Euangelie te Dirksland en Meliszand. Vierde Stuk. Te Utrecht, bij* S. de Waal, 1783. *Behalven de Voorafspraak*, 330 *bladz. in gr. octavo.*

In dit vierde Stukje, met het zelfde oogmerk, als de drie voorigen, geschreven, en ook op de eigenste wyze uitgevoerd, deelt de Eerwaerde *Brinkman* zyne leerzame bedenkingen mede, over etlyke plaetsen uit de tien kleinere Brieven van *Paulus*, dat is, van den Brief aen de *Galatiers* tot aen den Brief aen *Philemon*, beiden ingesloten. Naer 's Mans bedoelde gaen die bedenkingen, niet alleen over zulke plaetzen, die eenigzins duister zyn, of ligtlyk in een verkeerden zin opgenomen en gebruikt kunnen worden; maer hy vestigt ook nu en dan het oog op zodanige plaetsen, welken hem aenleiding geven, om iets by te brengen, dat regelrecht dient, om verkeerde werkzaemheden der Christenen te verbeteren. Wy zullen ons voor tegenwoordig tot ene bedenking van die natuur bepalen, welke zyn Eerwaerde ons aen de hand geeft, by de beschouwing dier bekende voorstellinge, *Titus* II. v. 11 en 12: *De zaligmakende genade Gods is verschenen allen menschen, en onderwyst*, enz.

„ Deeze *uitmuntende taal*," dus vangt hy aen, „ verdient onze behandeling, niet om haare *duisterheid*, maar om het *overgroot belang*, dat wy in haare overdenking en betrachting hebben, alzo ze ons den *voornaamsten* inhoud van het zaligend Euangelie, ja ook het *voornaamste* werk van 's Heilands zaligmakende genade en Geest, in ons, duidelyk voor oogen stelt. ——— In *onze* dagen neemt men dit te weinig in agt: men heeft *andere* denkwyzen, die schroomelyk nadeelig zyn, aangenomen. *Sommige* meenen dat zy al *zeer goede Christenen* zyn, *waare begenadigden*, wanneer zy eenige angstige bekommeringen over hunne Zaligheid gevoelt, en eenige oeffeningen van begeertens naar en werkingen omtrent Christus *aandoenlyk*

verricht hebben, vooral wanneer daarop verruiming, blydschap in 't hart, gevolgt is, zonder dat zy verstandig en hartgrondig gezint zyn, om de *Goddeloosheid en de wereldsche begeerlykheden te verzaaken*, en *om matig, regtvaardig en Godzalig te leeven in deze tegenwoordige wereld*, en zonder dat zy *daar van* gezettelyk hun werk maaken. Zodanige menschen, hoe zeer zy *tegenswoordig goede Christenen*, by hen zelven, en by veelen zyn, dwaalen nogthans zeer gevaarlyk van den voornamen inhoud des Euangeliums af, en leeven *buiten de Zaligmakende genade*, *volgens onzen text*. *Andere* hebben eenen waaragtigen afkeer van *Goddeloosheid en wereldsche begeerlykheden*, en eenen heerschenden lust tot *matigheid*, *Godzaligheid en rechtvaardigheid*, maar leeven nogthans lang en bang in twyffeling, of zy wel *waare Genade* bezitten, om dat zy *zulk eene zeer groote* verandering in hart en zeeden niet vertellen konnen, als sommige doen; of om dat zy zoo sterk, van *eenen klaaren overgang* des geloofs in Christus, niet spreeken kunnen, als wel andere; of wel meest *eeniglyk*, om dat zy *die verruimingen*, *en troostvolle verzeekeringen*, waarvan zy eenigen met veel smaak hooren vermelden, niet ondervinden. Ondertusschen zyn *die menschen*, volgens *deeze* woorden, ongetwyffelt *waare Begenadigden*, die door den Geest der genade volgens dit Euangelie geleerd zyn en geleid worden. —— Veele goede zielen matten zichzelven jaren lang ellendiglyk af, *om verzekering te bekomen*, *dat zy genade bezitten*, in plaats dat zy zich benaarstigen moesten, om, volgens Geestes genadige leiding, *zonden en weereld te verzaaken*, en *algemeen deugdzaam te leeven*, dan zouden zy van zelfs onfeilbaare bewyzen van Zaligmakende genade tot niet minder nut als *troost* bezitten. —— Over het algemeen heerscht onder *ons beste Christendom* (*), die manier van denken en doen, dat men veel te sterk op *gevoelige genade*, *gemoedsaandoeningen*, *leevendige gestalten* gezet is, en veel te *weinig op het verzaaken van zonde en wareld*, en *het betrachten van matigheid*, *Godzaligheid en rechtvaardigheid*, daar nogtans,

„(*) Dat ik door *het beste Christendom* verstaa *hen, die werk maken van de genadeleer tot Zaligheid*, in onderscheiding van *naam-Christenen*, die met eene mondbelydenis en bloote onergerlykheid te vreede zyn, begrypt een ieder, terwyl ik met genoegen zeggen kan, dat *sommigen hunner* aan die misvatting gansch niet schuldig staan."

tans, waarvoor HET EERSTE ook te houden zy, HET LAATSTE *de hoofdzaak van het Evangelie, en het voornaame werk van de zaligende genade is.*

„ Ik zoude byna in het opgeeven van deeze aanmerkingen, *welke tot myn oogmerk meest dienen*, berusten; maar dewyl het voor fommige nuttig kan zyn, geeve ik nog de volgende *beknopte ophelderingen. De zaligmakende genade Gods* is het Evangelium gepaart met de zielbewerkende genade van Gods Geest. Rom. I. 16. gelyk blykt uit het onmiddelyk voorgaande vers, daar Paulus fpreekt van *de leere Gods onzes Zaligmakers. Die is*, als een helder licht, nu onder het Nieuwe Testament, *verfcheenen aan allerley foort van menfchen*, zelfs tot *flaaven uit de Heidenen* toe. Dat Paulus dit onder ALLEN bedoele, blykt uit vers 9 en 10. —— Dezelve *onderwyst ons* het kwaad te laten en het goede te doen. *Het eerfte* volgens den text aldus, dat *wy de Goddeloosheid, en wereldfche begeerlykheden verzaaken*; en onder de *Goddeloosheid*, denk op alle zonden tegen God, tegen de eerfte tafel van Gods wet, en befluit onder *de wereldfche begeerlykheden* alle lusten en bedryven, ftrydig met de tweede tafel van de wet. Joann. 2: 15—17. *Het tweede* in deeze woorden, is, dat wy *matiglyk en regtvaardiglyk en Godzaliglyk leeven zouden.* Alzoo pryst dezelve eene algemeene deugdsbetrachting aan, *matigheid* met betrekking tot *ons zelven*, *regtvaardigheid* met opzigt tot onzen *medemensch*, en *Godzaligheid* rakende *het oneindig opperwezen.* —— Schoon de opvolging van dit onderwys *in deeze booze wereld*, in dit moeilyk en kortftondig leeven, veel arbeids vereischt, en daartoe niets minder dan *waare* en *aanhoudende genade* noodig is, blyft ze nogtans onze onvermydelyke pligt (*).

„ Ik wil niet hoopen dat iemand myner leezeren noodig hebben zal, dat ik hem waarfchouwe, tegen de verkeertheid van eenigen, die haast *alle Christelyke deugd* eeniglyk brengen tot *eenige Godsdienst-oeffeningen* in het verborgen, in vroome gezelfchappen en in de Kerk, daar het nogtans klaar en zeeker is, dat *die oeffeningen* wel zoo verre af zyn van

„ (*) Myn Leezer kan nazien VITRINGA geestl. leeven. Bladz. 86 enz. 115 en volg. als ook BUURT Befch. Godgel. 5 St. § 1214. Bladz. 77 en 78. —— Een andere vertaling, *de genade Gods, welke voor alle menfchen zaligend is, is verfcheenen*, geeven ook *onze Randfchryvers* op."

van *alle Christelyke deugden te behelzen*, dat ze veel meer aan te merken zyn, als *middelen* of *wegen*, waardoor men komt tot *betrachting van matigheid*, *regtvaardigheid en Godzaligheid*. In *onze Binnekameren*, in *de vergaderingen der opregten*, in *de Kerk*, leeren wy het Goddelyk onderwys, *hoe wy wandelen moeten en Gode behagen*. —— Een *waar* Christen legt zich uit op *alle* geboden Gods van alles. Hy wil *God* wel boven alles lief hebben, eeren, vreezen en dienen, maar hy wil ook *zichzelven*, en *zynen Medemensch* behoorlyk lief hebben en het zyne geeven; want hy weet dat *God* deeze pligten bevolen heeft; en dat *de liefde Gods* daarin bestaat, *dat men zyne Geboden bewaart*, Joann. 14: 21. 15: 10. gelyk ook *de vreeze Gods* daar in, *dat men van 't kwade wykt*, Job 28: 8. Spr. 8: 13. 16: 6. Hy weet en stemt gulhartig toe, *dat iemand, die zegt, ik hebbe God lief, en die ondertusschen* ZYNEN BROEDER HAAT, *een Leugenaar is: want die zynen Broeder, dien hy gezien heeft, niet lief heeft, hoe kan hy God lief hebben, dien hy niet gezien heeft*, Joann. 4: 20. —— De *eene* deugd kan waarlyk zonder de andere niet bestaan. b. v. *Zonder vreedlievendheid* kan iemand *God niet behoorlyk aanbidden*. Matth. 5: 23, 24. Marc. 11: 25. 1 Tim. 2: 8. 1 Pet. 3: 7. Door verwaarloozing van de *matigheid* word iemand tot Godvrugtigheid, en tot stichting van den naasten, onbekwaam. ——*Algemeene* deugdzaamheid moet men behartigen, indien men niet *alle waare* deugd volstrekt missen wil."

Ontwerp eener volledige geschiedenis van de Godsdienstgevoelens der eerste Christeneeuwe, als een grondslag ter verklaaringe der Apostolische Brieven. Eerste Deel. Uit het Hoogduitsch overgezet. Onder de Zinspreuk, Altissimo annuente viribus meis. *Te Leiden, by* A. en J. Honkoop, 1784. *Behalven het Voorwerk* 538 *bladz. in gr. octavo.*

Alle verstandige Uitleggers der Schriften des Nieuwen Testamentes hebben bestendig erkend, en by den voortgang in hunnen arbeid duidelyk ondervonden, dat de kennis der Godsdienstgevoelens, welken onder de Christenen heerschten, in die dagen, toen de Apostelen schreven, van de uiterste nuttigheid is, ten rechten verstande dier Apostolische Schriften. Van daer hebben ook velen, nu eens

eens met een bepaalder, dan eens met een uitgebreider, bedoelde hier van hun werk gemaekt; dan 'er ontbrak tot nog iemand, die dezen arbeid in zyn geheelen omslag, en met dat juiste oogmerk, om het te doen dienen ter verspreiding van een algemeen licht over de Schriften des Nieuwen Testamentes, en op dien voet ter ophelderinge van ieder Apostolischen Brief in 't byzonder, op zich name. Eindelyk heeft de kundige Schryver van het hier bovengenoemde *Ontwerp* zich tot deze taek verledigd; om op dien grondslag ene verklaring van moeilyke plaetzen in die Schriften voorkomende te vestigen. Zodanig ene onderneming vordert zekerlyk ene weldoorknede beoefening der Kerklyke Geschiedenissen, met een taei geduld om de dikwerf byster ingewikkelde voorstellingen van gevoelens na te gaen, en voor zichzelven voldoende te ontknoopen; als mede een welwikkend oordeel, dat het zekere en onzekere, het waerschynlyke en onwaerschynlyke, (want hier is dikwerf alles, by vroegere Schryvers, ondereen gemengd,) zo veel mogelyk is, naer vereisch weet te onderscheiden, om langs dien weg, zomtyds, zelfs uit de duisternis het licht te voorschyn te doen komen. Hierin volmaekt te slagen, zo dat alles even klaer en zeker zy, is, by het onvoldoende der bronnen, waervan men zich bedienen moet, volstrekt onmogelyk; en dus heeft men dit ook van dezen Schryver niet te verwachten; maer, op het doorbladeren van zyn Geschrift, hebben wy een genoegzamen grond, om, naer ons inzien, te getuigen, dat de Autheur de opgemelde vereischten in ene ruime mate bezit, en dezelven op 't ernstigste aengewend heeft; waerdoor dit *Ontwerp* by uitstekendheid wel geschikt is, om den beoogden dienst te doen: weshalven de beoefenaers der Apostolische Schriften 'er ongetwyfeld met veel vruchts gebruik van zullen kunnen maken.

Het thans afgegeven eerste Deel is, na ene voorafgaende Inleiding, in twee gedeelten geschift. De Inleiding zelve behelst ene beknopte voordragt van het bedoelde Ontwerp, en ene algemene beschouwing van den staet van den Christelyken Godsdienst, geduurende de eerste Eeuw der Christenheid, of tot op den dood van Apostel *Joannes*. En hier by is gevoegd ene naspooring van de valsche Leeraren in de Apostolische eeuw in 't algemeen. ——— Met den aenvang van het eerste Deel vestigt de Autheur ons oog op de *Joodsgezinde Christenen*, en vervolgens leid hy ons ter beschouwinge van de *Heidenschgezinde Christenen*; gevende

ene onderſcheidene verklaring van derzelver denkwyze in den Godsdienst, en van de leerſtellingen der voornaemſte hoofden met derzelver aenhangen, die en onder de ene en andere ſoort van Christenen gevonden werden (*). ——— Voorts is het tweede gedeelte ingerigt, ter ontvouwinge van de geſchiedenis van elke Gemeente in 't byzonder, met opzicht tot de heerſchende gevoelens in die Gemeentes, aen welke Brieven voor handen zyn; by welke gelegenheid onze Schryver ieder Apostoliſchen Brief in die betrekking nagaet: ſtellende voorts de verklaring der moeilyke plaetzen daer in voorkomende, naer de ſchikking van dit Werk, uit tot ene volgende gelegenheid. ——— Ieder gedeelte levert ene groote verſcheidenheid van byzonderheden, die ter opheldering e van verſchillende leerſtellingen ſtrekken, welker oorſprong, voortgang en invloed de Autheur met alle opmerking nagaet; en waeromtrent hy met veel oordeels aentoont, in hoe verre de Apostoliſche Brieven daertegen ingerigt zyn. Wy hadden eerst voorgenomen hiervan een byzonder ſtael te geven; dan de duidelyke voorſtelling van zodanig iets vorderde te veel plaets, waerom wy liever des Schryvers zamentrekking zyner beſchouwinge dier gevoelens zullen bybrengen, als waer uit men 's Mans denktrant over het geheele beloop best kan afnemen.

„ Wanneer ik my," zegt hy na de ontvouwing der gevoelens, zo van de Joodsgezinde, als van de Heidensgezinde Christenen, „ de *Historie van de Godsdienstgevoelens der eerſte eeuwe* behoorlyk zal voorſtellen, dan kan ik het ontſtaan der dwaalingen, gevoeglykst, *naar twee tydperken* beſchryven. Het *eerſte* bevat dien tyd, waarin enkel *Jooden* leden der Christenkerke waren. Hier was, indien ik zo mag ſpreeken, de Joodſche denkwyze dezer menſchen over den nieuwen Godsdienst, regtzinnigheid; want men dagt

(*) De Autheur onderſcheidt de Christenen in *Rechtzinnigen*, *Joodschgezinden* en *Heidenschgezinden*; en zyn oogwit bepaelt zich eigenlyk tot de twee laetstgenoemde ſoorten, als behoorende alleen tot dit zyn *Ontwerp*. „ Wat de Regtzinnigen, zegt hy, betreft; hun leerſtelzel is bekent genoeg. „ ROSZLERS uitmuntend werk geeft daeromtrent genoegzaame „ onderrigting: ten minſten is dit zeker, dat dit leerſtelzel „ voor het echte wierdt gehouden; maar of 't met recht geſchiedde wil ik hier niet beſliſſen: ik ſchryf geene geſchilkunde of weêrleggende Godgeleerdheid."

dagt in 't geheel niet anders, dan dat MOSES met CHRISTUS vereenigd moest worden; dat Christus zelf niet anders hadt gehandeld, en dat de Apostelen dit zelfde deeden: des was 't niet vremd, wanneer de overige Christenen, die allen uit het Joodendom waren, meenden dat de Godsdienst, door Jesus gepredikt, slegts een gezuiverd Joodendom was. CORNELIUS moest wel, door een byzonder Wonder, in de Kerk, en dat wel zonder vooraf-gegaane besnydenis, zelfs door PETRUS worden aangenomen, welke tog meest op de behoudenis van 't Joodendom aandrong; maar dit scheen slegts eene uitzondering, en geen wezenlyke regel te zyn. In dezen toestand nu was, het geen men naderhand *judaïzeeren* noemde, regtzinnig; en het is zeer twyffelagtig, of eenig Christen, zelfs de Apostels niet uitgezonderd, anders gedagt hebbe. God zelf moest de zaak zulken keer doen neemen, dat de Apostels nadere begrippen van zyne oogmerken, als mede nopens de roeping der Heidenen, kreegen; hiertoe wierdt PAULUS uitverkoren. Nu begint een *nieuw tydperk:* de gedaante der gevoelens veranderde; wat te vooren geduld kon worden, wierdt verwerpelyk; de Christelyke Godsdienst zoude niet meer aan de *Jooden* alleen zyn gebonden, maar ook tot de *Heidenen* overgaan. Hier ontstondt eene verbaazende verandering. —— Hier wierdt dat Steizel gevormd, 't welk het wezenlyke van 't Christendom is: in deze tyden wierdt bepaald, wat Christenen, als Christenen, verpligt waren te gelooven. Jammer is het dat wy zo weinig schriften van dit tydperk hebben. Hier begon eerst de *Jood*, op zyne vleeschelyke voorrechten hoogmoedig, den *Heiden* te verachten, en eischte, dat hy vooraf, door de besnydenis, als de *wilde olyfboom*, in den goeden moest worden ingeënt; de *Heidenen* schynen daartoe ook zeer geneigd geweest te zyn. PAULUS kantte zig wel daartegen, —— maar, dewyl de Tempel nog stondt, zo hadden de Jooden nog veelen schyn voor zig, ten minsten ontschuldiging hunner dwaalinge. De grootste hoop bleef 'er nog steeds op staan: CHRISTUS moest met MOSES worden vereenigt. —— De Heidenen lieten zig of door de voorstellingen der Joodsgezinden overreden, of duldden hen als zwakke broeders. Doch de Leer dezer valsche Apostelen wierdt reeds, zoo niet voor ketters, ten minsten voor dwaalend, gehouden. —— In dit tydperk ontstondt onder de Joodschgezinde Christenen de naderhand zig zo wyd uitbreidende en onaartende leer

raakende de Engelen. Maar het tooneel veranderde op eenmaal, toen Jerusalem verwoest, de Tempel verbrand, en de Jooden uit het land wierden gedreeven. Nu hadden de Joodschgezinde Christenen geen steunzel meer; wierden veeleer als een van God verworpen volk veragt. Die geenen derhalven, welke, niet tegenstaande dit alles, nog in de dwaaling bleeven, dat MOSES met CHRISTUS vereenigd moest worden, wierden als Ketters aangemerkt. - Die daaren tegen begonnen, betere tyden, en eene nieuwe verschyning van den MESSIAS, te verwagten, leggende dus den grondslag der Leere van een *duizendjaarig Ryk.* Van de andere zyde breidde zig het Christendom ook onder de *Heidenen* uit. Dat hier ook zulken 't Christendom aannamen, wier hart niet gansch regtschapen was, kan men wel denken. *Heidenschgezinden* begonnen dus, de lusten des vleesches te verdeedigen, en den Godsdienst alleen tot het weeten te bepaalen. Wel dra wierden 'er anderen gevonden, die iets van de Leer der *Joodschgezinde Christenen* aannamen; de Leer raakende de Engelen was meest naar hunnen smaak. Nu was de grond gelegd, waarop het dweepig vernuft der *Oosterlingen* een zeer vremdj gebouw opregten konden. De *Gnosticismus* ontstondt, en breidde zig, weldra, verre uit, verdeelende zig in verscheide Secten; zo als het naamlyk een' man, wiens verbeeldingskragt vuurig genoeg was, in de gedagten kwam, eene veranderde *Theogonie* te scheppen. ——— In deze ontvouwing van 't ontstaan der dwaalingen hoope ik niets gezegd te hebben, het welk deels niet uit het vooraf bygebragte in dit myn Werk kan beweezen worden, deels mede niet aan den loop van der menschen gedagten zou beantwoorden."

Davids dankbaarheid, ten voorbeelde voorgesteld, uit 1 Chron. XXIX. 13 en 14, *aan de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Westzaandam. Ter geleegenheid, dat men aldaar, voor de eerste maale, by den openbaaren Godsdienst, gebruik maakte van het Orgel, (op den* 14 *Maart,* 1784.) *door haaren oudsten Leeraar* HENDRIK VAN GELDER. *Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1784. *In groot octavo* 24 *bladz.*

Ene naer de gemelde tydsomstandigheden welingerichte Leerreden, waer in de Eerwaerde *van Gelder*, na ene be-

beknopte ontvouwing van Davids ootmoedige en dankbare gemoedsgesteltenis, zich inzonderheid bevlytigt, om zyne Toehoorderen den voorigen toestand hunner Geloofsgenooten te herinneren; hen op te wekken om hunnen tegenwoordigen gezegenden staet daer tegen te vergelyken; en hun hier door aen te spooren ter navolginge van Davids voorbeeld. Zyn Eerwaerde maekt dit alles byzonder betrekkelyk tot het vermogen der Gemeente, en de vrywilligheid der Leden, tot het bekostigen van een Orgel ten Godsdienstigen nutte; waeruit hy aller verplichting afleid, om den Godlyken zegen ootmoedig en dankbaer te erkennen; om 'er voorts het rechte gebruik van te maken; en daeraen in hun gansche gedrag te beantwoorden, door ene ernstige behartiging van ware Godzaligheid.

Leerreden over Jes. XLV: 22, *ten betooge van de ongegrondheid der Leere van de algemeene welmeenende aanbieding der Genade door het Euangelie, uitgesproken voor de Hervormde Gemeente van Rotterdam, op den* 21 *July* 1782, *door den Wel Eerw. Heere* DINGEMAN WOUTER SMITS, *zeer geliefd Leeraar in dezelve gemeente.* 1784. *Behalven het Voorwerk*, 36 *bladz. in gr. octavo.*

Men moet van deze Leerreden zeggen, dat ze zeer gemeen en oppervlakkig uitgevoerd is, wordende het verschil over de al of niet welmeenende aenbieding 'er op verre na niet naeuwkeurig in behandeld. Ze word op het Titelblad voorgesteld als ene Leerreden van den Eerw. *Smits*; maer kunnen we hier op af? In de Voorreden word ons verzekerd, *dat dezelve, wat het zakelyke betreft, Authentiecq is*: dan de Opdracht aan den Hoogleeraer *Hofstede*, en de Voorreden, zyn op zulk een spottenden en stekelenden trant opgesteld, dat wy ons op die verzekering niet wel durven verlaten. ——— Wat hiervan ook zy, deze manier van spotterny komt ons alleszins laekbaer voor; het verschil over de Leer der Aenbiedinge is geen onderwerp van spotterny; en 't uitgeven ener Leerreden, buiten weten van den Predikant, is zeldzaem goed te keuren, maer vooral te wraken, wanneer 't geschied om hem als bespotlyk ten toon te stellen; dit behoort onder de lage en laffe spotternyen, waer toe geen vernuft noodig is, en 't welk enigzins aenduid het kenmerk van een

kwaed hart, dat geen beter kans ziet om zynen lust te voldoen. 'Er is menigwerf groot onderscheid te maken, tusschen Leerredenen, die enkel geschikt zyn voor den Predikstoel, en de zodanigen die bedoeld zyn, om ter Drukperse gegeven te worden; en men zal mogelyk geene, althans weinige, Leeraers vinden die met genoegen zouden zien, dat alle hunne Predikatien, zo als ze uitgesproken zyn, door den druk gemeen gemaekt werden.

Vrolyke gedagten over het geluk van een Godsdienstig leeven, waarby, Aanmerkingen over de ongenoegzaamheid eener Doodbeds Bekeering, door den Eerw. Heer E. HARWOOD, *Predikant te Bristol. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam, by* C. Groenewoud. 1783. *Behalven het Voorberigt,* 172 *bladz. in gr. octavo.*

Zeedekundige en Historische beschouwingen by wyze van gesprekken over veelerhande onderwerpen. Te Gouda, by W. Verblaauw, 1783. *Behalven de Voorreden* 196 *bladz. in gr. octavo.*

Wy hebben van beide deze Stukjes reeds bericht gegeven, als zodanigen die der lezinge wel waerdig zyn. Van het eerste al voor etlyke jaeren, en van 't laetste nog onlangs (*). Het komt ons niet oneigen voor, dat een Boekverkooper, by de verkryging van 't regt van Copy, een nieuwen Tytel met zynen naem voor een Werk plaetst; maer wy wenschten wel, dat men echter den inhoud van den Tytel niet veranderde, gelyk hier in 't laetstgenoemde Stukje geschied is, met achterlating van des Schryvers naam *H. J. Lemmink.* Het eerste is niet hinderlyk, maer 't laetste kan iemand min of meer in den war brengen, 't welk wy in dit geval, met deze *Zeedekundige en Historische beschouwingen* ondervonden hebben.

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 273. *Algem. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 616.

Ver-

Verhandeling over de Zedelyke Vryheid van den Mensch. Zonder Vryheid geen Deugd. *Te Haarlem*, by A. Loosjes Pz. 1784. *In gr. octavo, 69 bladz.*

Men kan deze Verhandeling, die mede gefchikt was, ter beantwoordinge van 't voorftel van *Teiler's Godgeleerde Genootfchap* nopens *'s Menfchen Zedelyke Vryheid*, ten aenzien van het denkbeeld des Schryvers over dit Stuk, enigermate vergelyken, met die van den Hoogleeraer PAP DE FAGARAS; en veelligt, volgens het geen wy voorheen, wegens de keuze der Verhandelingen in die Verzameling, opgemerkt hebben (*), is daerin de reden te vinden, waerom deze Verhandeling, fchoon in hare foort wel doordacht, door het Genootfchap niet ter drukperfe gefchikt is. Wat hier van zy, ze verdient, nevens de anderen, ene oplettende lezing; en des Schryvers bepaling der Vryheid komt, in onderfcheiding van de voorgemelden, hierop uit. „ Vryheid onderftelt waare werkfaamheid, of het vermogen om eigenlyk te werken in ons, beftaat hierin, „ dat wy in onze bedryven aan ons zelven zyn overgelaaten, dat wy niet gedwongen, gedreven, of bepaald „ worden in dezelve, maar dat onze daaden voortkomen „ van onze eigene fchikkingen, niet van iemand, of van „ iets anders. Vryheid is dus de afwezenheid van dwang „ of noodzaaklykheid. Los, niet gebonden te zyn, van „ zichzelven af te hangen, zyn eigen meester, ongenoodzaakt, ongedwongen te zyn; dit is altoos en overal het „ begrip van Vryheid geweest. Ongedwongenheid fchynt „ het beste woord te zyn, om met een enkel woord de „ Vryheid te omfchryven, geen woord fchynt beter het „ waare denkbeeld van Vryheid te bevatten, en alles, wat „ met haar ftrydig is, kan onder het denkbeeld van dwang „ begreepen worden. Overal waar men het woord Vryheid gewoon is te gebruiken, heeft het zelve de betekenis van ongedwongenheid. Vry word iemand genoemd „ in tegenftelling van een ander, die voortgedreven wordt, „ die een flaaf en geen meester is van zich zelven, die onder de macht en beheerfching van een dwingeland ftaat, „ of in het bedwang van boeien, of gevankenis, zich bevindt." —— Hy merkt wyders aan, dat deeze Vryheid in verfchillende foorten verdeeld kan worden, naar de ver-

(*) Zie boven *bladz.* 94, 99.

verschillende soorten van dwang, waeruit dan onderscheiden bepalingen ontstaen, doch die allen daerin overeenkomen, dat ze altoos het afzyn van alles, wat in dat geval, noodzaekt, bepaelt of dwingt, aenduiden. ,, Overeenkomstig ,, nu hier mede, en uit hoofde hier van, zegt hy vervol- ,, gens, moet zedelyke Vryheid hierin, en in niets anders ,, gesteld worden te bestaan; dan dat men naamelyk in zy- ,, ne zedelyke bedryven ongedwongen is; in het geen ons ,, zedelyk beter of erger maakt nooit genoodzaakt wordt; ,, of nergens door bepaald wordt om deugdsaam of ondeu- ,, gend te moeten handelen, maar in dit opzicht onafhange- ,, lyk en aan zich zelven overgelaaten is. Indien men door ,, zedelyke Vryheid iets anders verstaat, dat niet met de ,, kracht van deeze bepaalingen, die zaakelyk niets van el- ,, kanderen verschillen, overeenkomt, dan wykt men af ,, van de waare betekenis des woords, dan misbruikt men ,, de taal, dan misleidt men het menschdom, dat aan dit ,, woord algemeen en in alle gevallen die betekenis hecht; ,, en indien men dit zonder opzet doet, dan misleidt men ,, ook ongelukkig zich zelven." ——— Onze Autheur dit nader ontvouwd, en breeder aengedrongen hebbende, schikt voorts zyne Verhandeling ten bewyze van het daedlyk bestaen dezer Zedelyke Vryheid van den Mensch, waeromtrent hy zich beroept, of het bezef van Zedelykheid, het Geweten, de algemeenheid van het bezef van Vryheid, en het ongelyk gedrag der Menschen.

La Morale de l'Adolescence par Mr. DES-ESSARTS, M[re] privilegie de Mathematique et de Pension Francoise dans la Ville, et Université d' Utrecht. A Utrecht, chez B. *Wild*. 1783. In octavo gr. p. 194 pp.

In deze *Zedenleer der Jeugd* ontvouwt de Heer *Des-Essarts*, beroemd van wegens zyne bekwaamheid in 't stuk der Opvoedinge, de vereischte kundigheden der Zedenleere, die een welopgevoed Jongeling niet kan ontberen, en welker inagtneming recht geschikt is, om hem wezenlyk gelukkig te maken. De Lessen, daerin verleend, zyn tegelyk kort, klaer, hondig en indrukbaer voorgesteld; en de manier op welke de Autheur dezelven der Jeugd tracht in te boezemen is alleszins van dien aert, dat dezelve natuurlyk invloed moete hebben, op de harten van Jongelingen, die maer enigzins te leiden zyn. ——— 's Mans Geschrift is

is vierledig. ——— Het eerſte gaet over *de grondſlagen onzer plichten*. By den aenvang onderricht hy den Leerling, wat hy voor zyn waer geluk te houden hebbe: hieraen hecht hy, in enige achtervolgende Lesſen, ene voordragt dier gewigtige waerheden, welken ten grondſlage van ons geluk ſtrekken. Hy leid hem hierin op tot de kennis van den eerſten oorſprong van zyn beſtaen, gelyk van dat aller Schepzelen; en leert hem God kennen als de eerſte en enige oorzaek van 't Heelal; als een noodzaeklyk eeuwig beſtaend, onſtoflyk Wezen, dat almagtig, volkomen wys, en tevens volmaekt goed en regtvaerdig is. Met de ontvouwing hiervan wyst hy tevens den Leerling aen, welke gevolgen daeruit voortvloeien met betrekking tot zyn gedrag als een vrywerkend Wezen, dat ene onſtervelyke Ziel bezit, Gode eenmael rekenſchap zal moeten geven van zyne bedryven, en de volzalige of heillooze gevolgen daervan in de eeuwigheid zal ondervinden. Op de voorſtelling hiervan komt in overweging, door welke middelen wy ons waer geluk, de aengename vergenoeging over ons zelven in tyd en eeuwigheid, kunnen erlangen: naemlyk, door ons te benaerſtigen om Gode ſteeds meerder gelykaertig te worden, in goedheid en regtvaerdigheid; met weldadig te zyn jegens den Naesten, en de regtvaerdigheid omtrent onzen Evenmensch in agt te nemen. Voorts word den Leerling, ten laetſte, in dit eerſte gedeelte nog getoond, wat hem te doen ſtae, om ter ernſtiger betrachtinge dier goedheid en regtvaerdigheid te komen. Hy moet ten dien einde zyne gemoedshoedanigheden werkſtellig maken; zyne verſtandsgaven oefenen, en zyne lichaemsvermogens tot meerder volkomenheid brengen. ——— De ontvouwing dezer drie ſtukken is de inhoud der drie overige gedeelten van dit Geſchrift. ——— Het tweede gaet des over de gemoedshoedanigheden; en ſtelt den Leerling voor, hoe hy de Regtvaerdigheid hebbe te oefenen jegens zyne Ouders, Meesters, Overheden en den Naesten in 't algemeen; benevens de Weldadigheid, zo omtrent zyne Vrienden en Vyanden, als omtrent alle Menſchen. ——— In het derde gedeelte handelt de Leermeester over de verſtandsgaven, onderrichtende den Leerling het uitbreiden van zyn Geheugen, het aenkweken zyner Verbeeldingskracht, en het verſterken van zyn Oordeel. ——— Eindelyk komen nog, in het laetſte gedeelte, in aenmerking de lichaemsvermogens, waeromtrent van den Leerling gevorderd word dat hy zyn geſtel ſterkte trachte by te zetten; zich

zich ene vaerdige handigheid in zyne lichaems bewegingen eigen make; en ene aengename welvoegelykheid in zyne woorden en daden in acht neme, waer door men aen weldadige en regtvaerdige bedryven, als 't ware, te meerder glans byzet. —— De hoofdzaek van dit alles is: „ De Mensch kan niet gelukkig zyn, dan wanneer „ hy over zichzelven vergenoegd is; en die aengename „ vergenoeging, dat waer geluk, kan hy niet verkrygen, „ dan door de betrachting van Weldadigheid en Regt„ vaerdigheid." —— Onze Autheur heeft die twee gewigtige waerheden hier in 't juiste daglicht gesteld, en overtuigelyk aengedrongen.

Vervolg van Papieren in de zaek van J. J. LE SAGE TEN BROEK, *A. L. M. Ph. et Th. Dr. enz. enz.*

Na de afgifte der tweede Memorie van den Hoogleeraer, laetstgemeld, verscheen 'er in 't licht, een Stukje getyteld *Advys van drie Leden des Kerkeraads te Rotterdam*, behelzende hunne bedenkingen, niet over het geschilstuk zelve, maer tegen de form der behandelinge; doch dit is, niet alleen buiten kennis, maer ook met tegenzin dier Leden, ter drukperse gebragt. Zulks heeft aenleiding gegeven tot ene Protestatie zo van hun, als van de overige Leden des Kerkenraeds, tegen het gemeen maken van alle soortgelyke schriften, te vinden in de *Boekzaal van December* 1783. Ene *derde Memorie* van den Hoogleeraer dient grootlyks ter versterkinge van zynen voorigen eisch, en ter ontvouwinge van 't onregtmatige gedrag dat men ten zynen opzichte houdt. Hier op is gevolgd een *Vertoog over de rechtmatige en voorzigtige handelwys van den Rotterdamschen Kerkenraad*; welks Schryver ons dat gedrag in een geheel ander licht stelt. Daer nevens is gekomen ene *Contra-memorie tegen de derde Memorie*, bestaande in ene Parodie van dezelve, waer in men den Kerkenraed bykans op dezelfde wys tegen den Hoogleeraer doet spreken als deze tegen den Kerkenraed gedaen heeft. Wat later gaf de Hoogleeraer, met betrekking tot de volgende handelingen van den Kerkenraed, en ener uitgegeven *Contra-Aantekeniug van den Kerkenraad*, ene *vierde Memorie* in 't licht, waerin hy op het onregtmatige van die handelingen aenstaet, en ten slot deze verklaring geeft. „ Ik „ verklaare, hangende mijn gedaane Appél, nooit met den „ Ker-

„ Kerkenraad te zullen handelen, noch voor denzelven te „ verschijnen, om mij te laaten vermaanen, of onderhouden, over het schrijven van zoodanige stellingen, welke „ de Kerkeraad reeds heeft geoordeeld, dat van de aangenomen Leer afwijken; en welken zij zonder eenigen grond „ stelt, dat in mijne woorden en gezegdens begreepen zyn. „ Maar het oordeel over de handelwijze des Kerkeraads, „ en mijn gedaan verzoek aan denzelven, aan de Eerw. Classis van Schieland over te laaten." —— De tot dus ver opgenoemde Stukjes gaen meerendeels over het voorgevallene in den Kerkenraed, en deszelfs handelingen: maer buiten dezen zyn 'er nog etlyken, die meer op het verschillend gevoelen zelve zien; waeromtrent ons nog de volgende ter hand gekomen zyn. —— *Beoordeelend Bericht*, door een Genootschap, onder de Zinspreuk, *Waarheid, Liefde en Vreede*, dat zeer gunstig voor de zyde van *Ds. Habbema* is. —— *Broederlyke Brief aan den Eerw. Kerkenraad, door hunnen Medebroeder Orthodoxus*, die in tegendeel het gevoelen van Do. *le Sage ten Broek* in een aenneemlyk licht stelt, en oordeelt, ten overvloede getoond te hebben, „ dat het hoofdpunt in „ geschil enkel op eene onderscheiden leiding der gedachten uitkomt, en dat die in onze Formulieren, noch „ volgens onze Constitutie, niet zoo bepaald is, dat „ daardoor vryheid is, om de een of ander te verketteren, of als onrechtzinnig te beschuldigen." —— *Gemoedlyke raad* den Hoogleeraer gegeeven door een *Lidmaat der Hervormde Kerk*, die van gevoelen is, dat de Hoogleeraer een anderen weg behoort in te slaen, dan hy tot nog gehouden heeft. —— *Het laatste Olysel* toegediend aan dezen *Lidmaat der Hervormde Kerk*, door een *veragter van de Inquisitie*, die integendeel 'er voor is, dat de Hoogleeraer op zynen ingeslagen weg standvastig blyve, en dat de andere party een beteren weg insla. —— *Dubbel Tweetal van Brieven* aan en van den Hoogleeraar. In deze Brieven, tusschen den Hoogleeraer en een zyner Vrienden gewisseld, vind men, in des Hoogleeraers beantwoording van enige Vragen en Bedenkingen, door zynen Vriend geopperd, zo wegens het stuk in verschill, als nopens het voorgevallene, verscheiden ophelderingen, die aen 't ene en 't ander een merkelyk licht byzetten. Zie hier 's Mans uitdrukkelyke verklaring van zyn gevoelen, 't welk verder, in 't beloop dezer Brieven, ten aenzien van nadere byzonderheden, ontvouwd word.

„ Hoe

„ Hoe kan iemand, die de leer onzer Formulieren, aangaande des Zaligmaakers borgtogtelijke voldoening, ooit met opmerking geleezen en verstaan heeft, in dat begrip komen, dat men de Leer der Formulieren tegenspreekt, wanneer men, na vooraf duidelijk erkend te hebben, dat *alles*, wat in Jezus Christus heeft plaats gehad, tot de minste omstandigheden toe, in hem als borg noodzaaklyk was, en bij gevolg, dat dit alles te samen genomen zijne waare en volkomene borgvoldoening uitmaakte; alleenlijk ontkent, dat elk bijzonder gedeelte van dit geheel, op zig zelven, en in 't afgetrokken beschouwd, eene voldoende, of betaalende, kracht hebbe? Mijn oogmerk is tog nooit geweest, om te ontkennen, dat de smaadheden en smerten, welke Christus in zijn gansche leven ondergaan heeft, of de smertelijke en verzwaarende omstandigheden van het lijden des doods, zoo wel, als de dood zelve, tot zijn borgwerk behoore; dat is, tot die volmaakte gehoorzaamheid, welke de Vader Hem, als den Borg van Zondaaren, voorschreef, en van Hem eischte, waardoor Hij hunne verzoening met God, en hunne volkomene verlossing, moest ten wege brengen: ——— noch ook om te stellen, dat zijn Dood alleen genoeg ware geweest; om de Godlyke volmaaktheden op te luisteren, en de verzoening aan te brengen; ——— en dat dus die dood alleen, op zig zelven beschouwd, borgtogtelijk was. Maar ik ontken alleen, dat men aan het lijden van Jesus, buiten den dood, of aan eenig gedeelte van zijn lijden, buiten het geheel beschouwd, eene betaalende, voldoenende of verzoenende kracht moet toeschrijven."

Wyders leeren ons deze Brieven, onder anderen, dat de Hoogleeraer zich reeds bevlytigd had, om zyne gedagten over het Borglyden, en enige daer mede verbonden waerheden aen de Kerk van Nederland duidelyk en volledig open te leggen in 51 Grondstellingen: doch dat de Heren *Visitatores* hem in de uitgave hier van belemmerd hadden, door hunne *approbatie* te weigeren, niet zo zeer, om dat deze Stellingen strydig waren met de Formulieren, als wel om dat ze niet overeenkwamen met hunne leiding van gedachten: dat echter gansch geen rechtmatige grond schynt te te wezen, om ene gewoone Approbatie te weigeren. —— De Hoogleeraer heeft zynen Vriend, op deszelfs verzoek, die 51 Stellingen schriftlyk toegezonden; en ze zyn, naer 't ons toeschynt, vervolgens ook in ene andere hand gekomen, die dezelve, buiten goedkeuring van den Hoogleeraer, gemeen gemaekt heeft. Men vind ze in den bovengemel-

melden *Broederlyken Brief van Orthodoxus*, met enige nevensgaende ophelderingen. Deze Stellingen ontvouwen, in een beknopt verband, het geheele beloop van 's Mans denkwyze nopens dit Stuk, overeenkomstig met de verklaring in deze Briefwisseling voorkomende. ——— Uit dien hoofde, agten wy dat deze gewisselde *Brieven*, benevens den *Broederlyken Brief*, ter kennisse van 't wezenlyke verschil, bovenal in aenmerking komen, des wy hun, die lust hebben, om dit verschil na te gaen, derzelver lezing aenbevelen.

By de opgemelde Schriften mogen wy gevoeglyk hier nog plaetzen den *Herderlyken Brief aen de Rotterdamsche Gemeente door* P. Hofstede *Th. Dr. enz. enz.*; dewyl dezelve, schoon de zaek van *le Sage ten Broek* 'er niet uitdruklyk in gemeld worde, echter ten klaerste ook wel byzonder tot dit verschil betrekking heeft. Deze Brief is in 't geheel zo uit de hoogte geschreven, als ons, in de laetste jaren, naeuwlyks enig Godgeleerd geschrift voorgekomen zy; doch dit is tot daer aen toe; ieder Godgeleerde heeft zyne geliefde schryfwyze. Dezelve dient inzonderheid ten geleide van XII Artikelen, als behelzende de Stellingen der Hervormde Kerke, aengaende het borgtogtlyke van 't lyden van Jezus Christus: en men zou uit 's Mans wyze van voordragt bykans moeten afnemen, dat men geen hairbreedte van deze Artikelen zou kunnen afwyken, zonder te gelyk tegen de Formulieren aen te gaen, en dus onrechtzinnig te worden. Wy laten dit aen 't oordeel van schranderer Kunstregters der Rechtzinnigheid over dan wy zyn; maer, op derzelver vergelyking met het bedoelde verschil, moeten we betuigen, niet te kunnen zien, dat 'er in deze Artikelen iets wezenlyks zy, (rakende het geen door de Formulieren volstrekt bepaeld is, indiervoege dat men 'er in Neêrlands Kerk juist zo en niet anders over zou moeten denken,) waermede het gevoelen van *le Sage ten Broek*, (zo als het verschil in dit geval staet, en daer 't in dezen op aenkomt,) zou stryden; schoon de leiding der gedachten dier twee Hoogleeraren grootelyks uit elkanderen loopen.

Vroedkundige Oeffenschool, vervattende, in een klein bestek, meerderendeels alles, 't geen tot deze Konst eenige betrekking heeft, de Geneeskunde uitgezonderd, uitgegeeven by wyze van Lessen, door den Professor JACOBS. *Met kopere Plaaten. Te Gent, by* J. F. van der Schueren, 1784. *In gr. 4to. 432 bladz.*

By het groote aantal van Systematike Boeken over de Vroedkunde, zoude, onzes bedunkens, deeze Oeffenschool, zonder nadeel voor de Konst, wel ongedrukt hebben kunnen blyven. ——— De Schryver zegt zelve in de *Voorreeden*, dat hy by de uitgaave van dit Boek geen voorneemen gehad heeft, iets nieuws te schryven, maar dat hy door zyne Toehoorders onophoudelyk daartoe is aangehitst; en dat hy daarenboven vastelyk vertrouwt, dat hy zig door zyn eigen Werk beter en duidelyker aan zyne Toehoorders kan doen verstaan. ——— Wy wenschen dat Professor *Jacobs* hierin gelukkig mag slaagen, en dat zyne Toehoorders, (voor wien deeze Oeffenschool eigenlyk wordt uitgegeeven,) meer geduld mogen hebben, om dit Werk, ('t welk nog bovendien in een zeer slegten styl geschreeven is,) door te leezen, als wy van ons hebben kunnen verkrygen. ——— Ook laat ons bestek niet toe een uittrekzel daarvan mede te deelen; zynde het getal der verhandelde Onderwerpen zo groot, dat de enkele opnoeming daarvan reeds eenige bladzyden zoude aanvullen. —— Wy verwyzen dus den Leezer tot een der laatste Stukjes der *Geneesk. Jaarboeken*, waarin men den breeden inhoud van dit Werk geplaatst heeft. Omtrent de *Plaaten* die uit de Schriften van *Camper*, *Mauriceau*, *van Deventer*, en andere, zyn overgenoomen, merkt de Schryver zelve aan, dat 'er verscheiden de volkoomen voltooijing niet hebben, gemerkt hy de *Tekening* onkundig is. —— Ook vraagt hy om verschooning, wegens de drukfeilen en misslagen, welke men, by het snyden der *Plaaten*, begaan heeft.

Indien God den Schryver het leven spaart, dan belooft hy deezen zynen arbeid nog verder uit te breiden, met de werktuigige Vroedkunde, Ziekten der Zwangere Kraamvrouwen, en nieuwgebooren Kinderen.

Werkdaadige Bouwkonst, of uitvoerige Verhandeling der vyf Orders, volgens eene naauwkeurige bereekening aangetoond in XX koperen Plaaten, door H. HUYSERS. *Te Dordrecht, by* H. de Haas en Comp. 1782. *Behalven de Voorreden en de Plaaten* 30 *bladz. in folio.*

Voor de Liefhebbers der Bouwkunde is in dit Werk eene nuttige onderrigting te vinden, van 't geen men wegens den vorm en de schikking der Vyf Orders behoort te weeten; 't welk de bouwkundige *Huysers* indiervoege ontvouwt, dat niet alleen gezette Bouwmeesters, of zulken, die het bepaald op het werkdaadige toeleggen, 'er een nuttig gebruik van kunnen maaken; maar dat het ook den zodanigen, die eenige liefhebbery voor deeze weetenschap hebben, te stade kunne komen, om over hunne eigene ordonnantien, of die van anderen, op een vasten voet te oordeelen. 's Mans schryfwyze hier over is van dien aart, dat dezelve, met de daartoe behoorende Plaaten, een zeer juist en geregeld verslag geeve van alles wat daartoe betrekking heeft; des zyn Geschrift leerzaam zy voor allen, die eenige liefhebbery voor deeze aangenaame en nuttige Weetenschap hebben.

Hy begint met eene beknopte ontvouwing van den oorsprong der Bouwkunde in haaren eersten staat; benevens de ontdekking van derzelver gebreken, en trapswyze vordering; waarin hy de opkomst en den voortgang, in 't maaken en vormen van de voornaamste deelen, die tot het weezenlyke der colommen behooren, op eene zeer natuurlyke wyze, gepastlyk ontvouwt. Na de voordragt deezer ruwe bouwschikkinge, die zekerlyk verre af was van eene vereischte schoone evenredigheid, gaat hy over tot de meer naauwkeurige, toen men naar bepaalde regels begon te werken; waaruit vervolgens eerst de vier bouworders, de *Toskaansche*, *Dorische*, *Jonische* en *Romeinsche* ontstonden, en waarby, door eene vermenging der derde en vierde, de vyfde of de *Korinthische* Order gekomen is; welke vyf Orders, gelyk hy doet zien, in eene schoone overeenstemming, by, tegen en boven elkander gebruikt kunnen worden. Ter ontvouwinge nu van deeze bouworders geeft de Autheur eene onderscheidenlyke verklaaring van ieder gedeelte der colommen, met aanwyzing van het geen elk deel te verrigten hebbe, en hoe het zelve daartoe geschikt moete weezen; waarvan hy telkens de vereisch-

eischte reden aanduidt; en op eene soortgelyke wyze handelt hy ook over de al of niet passende bycieraaden, met redengeeving van 't geen men daaromtrent in agt heeft te neemen. Hiermede gekomen zynde tot het opgeeven der bepaalingen en maaten van ieder deel, mitsgaders om te toonen, hoe men, om het een en ander, 't zy op het papier of in het werk zelve daar te stellen, te handelen hebbe, schikt hy zyn Geschrift, overeenkomstig met zyne opgave, in deeze orde. „ Wij beginnen, zegt hy, met „ het voetstuk, Pedestal, en den voet der kolom, of het „ Basement, te leeren maaken: Waarop wij over het „ Hoofd met de geheele boven lijst, en vervolgens over „ het Lijf der eerste of *Torkaansche* Order zullen handelen; En hiermede tot de vijfde of *Korinthische* voortgaan; Dan zullen wij de afstanden der kolommen aantoonen, zoo verre als dezelve in ieder Order van de „ anderen konnen en moeten geplaatst worden, en wat „ men tusschen ieder wijdte, 't zij van poorten, deuren, „ vensters of nissen maaken kan; Daarna gaan wij over „ tot het maaken van Poorten, zoo wel met, als zonder „ Pedestallen; Vervolgens tot Gaandereiën, of wat van „ dien aart zij, rustende op Kolommen; Eindelyk zullen „ we van Geevels, zoo met ronde Kolommen als platte „ Pilasters, spreeken." Ieder deezer opgemelde byzonderheden worden, in 't verder beloop van dit Werk, duidelyk verklaard, met behulp van twintig nevensgaande Plaaten, naar eene juiste afmeeting getekend, en alleszins naauwkeurig uitgevoerd. Ten laatste besluit hy zyn Werk nog met deeze waarschuwende les.

„ Indien men zyn werk wil doen behaagen, behoeft men juist den Beeldhouwer niet altijd bij de hand te hebben; men kan buiten dien wel goed en schoon werk maaken; maar dan moet men ook niet onbedagt te werk gaan. Eene op een stapeling en gebruik van stukken, die niemand weet te noemen, of kan beseffen waar toe zij in het werk dienen, is voor kundigen niet fraai; maar als alles tot zijn einde, waartoe het geschikt is, bekwaam is; niets wat noodig was achtergelaten, en ook niets overtollig gebruikt is; zulk werk, al is het eenvouwig, zal altijd voldoen. ——— Men zie dan eerst als men iets ordonneert of het nodig en tot zijn einde bekwaam zij; en dit zo zijnde kan men het zelve gerust gebruiken. —— Vooral overlaade men zijn werk nimmer met bloemen-en lofwerken, als of dat het werk zoude veraangenaamen, daar zulks het tegendeel veeltijds uit-

uitwerkt, waarvan of eene flegte keuze, of eene verkeerde plaatzing, meestal de oorzaak is.

„ Dat men zich dan bijzonder toelegge op eene grondige kennis van alles; deeze ftelt iemand buiten twijffel in het vermogen tot het doen van eene beredeneerde keuze, en het maaken eener welgeordende fchikking; waartoe wij hoopen, dat dit werk zal konnen opleiden, en wij daardoor het genoegen genieten van ons voorgefteld doelwit te bereiken."

Natuur-en Wiskundige befchouwing van den Lugtbol, tot eene betere kennis en beoordeeling dier berugte ontdekking, opgeftelt door CH. H. DAMEN, *A. L. M. et Ph. Dr. Lid van het Provinciaal Utrechts Genootfchap van Konften en Weetenfchappen. Te Utrecht, by* B. Wild, 1784. *Behalven de Voorreden*, 173 *bladz. in gr. octavo.*

De Heer *Damen*, zig voorgefteld hebbende een verflag van den Lugtbol te geeven, 't welk dienen kon, om, volgens natuur-en wiskundige gronden, over denzelven te denken, en daaruit af te leiden wat men al of niet met zekerheid of waarfchynlykheid van deeze ontdekking te wagten hebbe, vangt aan met eene verklaaring der werkingen en eigenfchappen van een Lugtbol in 't algemeen. Hierop laat hy volgen eene afzonderlyke befchouwing van de twee byzondere foorten van Lugtbollen, te weeten, die van *Montgolfier*, met door vuur verdunde lugt, en die van *Charles* met brandbaare Lugt. Aan de ontvouwing van 't geen, omtrent ieder deezer foorten, in 't byzonder in aanmerking komt, hegt de Autheur wyders eenige berekeningen, ftrekkende ter oplosfinge van zommige voornaame Voorftellen, die men omtrent de vermogens der Lugtbollen kan doen. Na 't afhandelen hiervan, deelt hy ons zyne Aanmerkingen mede over het gebruik dat van de Lugtbollen gemaakt zal kunnen worden, en over eenige voorgeftelde middelen tot eene willekeurige beftiering van dezelven. Men vindt 'er, gelyk bekend is, die dit onderwerp aan de eene en andere zyde overdryven; de ontdekking der Lugtbollen is in zommiger oogen geheel nutteloos; terwyl anderen derzelver nuttigheid ten hoogften verheffen; onze Autheur bewandelt in dit geval met oordeel den middelweg, hierop voortgaande volgens de reedsgelegde en ontvouwde gronden. Hy tragt te doen zien, dat de Lugtbol tot etlyke nuttige einden

 den

den zou kunnen ſtrekken, al was het dat men dezelve niet naar welgevallen mogte kunnen beſtieren. En van dit laatſte, de mogelykheid van deszelfs beſtiering, heeft hy geene gunſtige gedagten: 'er zyn, naar 't hem voorkomt, in de natuur der zaake zelve, zwarigheden, die, zo niet volſtrekt onverwinnelyk, ten minſte zeer bezwaarlyk te boven te komen zyn; en wat de reeds voorgeſlaagen middelen betreft, dezelven zyn, gelyk hy poogt aan te toonen, deels 'er niet toe geſchikt, deels onuitvoerlyk, en deels zeer onzeker. Zyn Ed. beſchouwt dit onderwerp, zo met betrekking tot de eene als de andere ſoort van Lugtbollen; en ziet den Lugtbol van *Montgolfier* nog aan als beter geſchikt tot het bereiken van nuttige einden dan dien van den Heer *Charles*; om dat de laatſte zelfs in de loodlynige beſtiering, of het doen ryzen en daalen, by lengte van tyd, eene onoverkomelyke zwaarigheid heeft; het welk de horizontaale of rechtſtreekſche beweeging tevens belemmert. ——
„ Gelukkig, (zegt hy daarom ten ſlot deezer aanmerkin-
„ gen,) Gelukkig derhalven dat de verkoeling en verwar-
„ ming der Lugt een gereed en zeker middel aan de hand
„ geeft, om den Lugtbol van *Montgolfier* naar welgevallen
„ te doen daalen en ryzen, waardoor men in ſtaat zal
„ zyn om Lugtſtroomen, die met onze oogmerken over-
„ eenkomen, te zoeken, en om dus van deeze ſchitteren-
„ de uitvinding, die om veele redenen de Voorkeur ſchynt
„ te verdienen, boven die welke haar gevolgt is, eenig
„ nuttig gebruik te kunnen maaken. Want, zonder de
„ mogelykheid der Beſtuuring des Lugtbols te willen ont-
„ kennen, ſchroom ik egter niet om myne vrees te beken-
„ nen, dat een middel daar toe bezwaarlyk zal kunnen ge-
„ vonden worden; en 'er blyft by my niet dan eene hoop
„ over, meer gevestigt op het vertrouwen, dat ik heb op
„ de Vindingrykheid van andere menſchen, dan wel op
„ eene duidelyke overtuiging van de mogelykheid der Uit-
„ vinding." —— Voorts laat zig de Heer *Damen*, in een Aanhangzel, nog uit over 't zogenaamde *Gaz* der Heeren *Montgolfier*, 't welk veelen als geheel iets byzonders beſchouwen; en waartegen zyn Ed. beweert, dat men hier, wat de werking betreft, enkel te denken hebbe op door hitte verdunde lugt. Dezelve is, zegt hy, wel met een weinig rooks vermengd, doch die rook is eer nadeelig dan voordeelig voor de uitwerking. Een hiernevens gevoegd vertaald Engelsch Geſchrift over dit Stuk ſtaaft dit

denk-

denkbeeld ten volle, en toont dat men de werking van den Lugtbol van *Montgolfier* alleen heeft toe te schryven aan de meerdere ligtheid van gewoone lugt door hitte uitgezet.

Verhandeling over het algemeen en byzonder gebruik der Aërostatische Machines, en de verschynselen, die dezelven ons kunnen opleveren, door HELPERUS RITZEMA VAN LIER, *A. L. M. Ph. Dr. Th. Stud. Te Groningen, by* L. Huissingh. 1784. *Behalven het Voorbericht*, 128 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Geschrift bepaalt de Heer *van Lier* zig, in de eerste plaats, tot eene beschouwing der Aërostatische Machine, als het eenigste middel, waardoor wy ons in den Dampkring verheffen kunnen; gemerkt alle anderen hieromtrent uitgedagte middelen daartoe te kort schieten, en dit, overeenkomstig met eene welgegronde lugtkennis, naar uitwyzing der ondervindinge, 'er aan voldoet. —— Verder beschouwt hy de Aërostatische Machine in haare werkingen en verschynzelen; gaande onderscheidenlyk na, wat men deswegens op te merken heeft, zo omtrent de Machine met brandbaare, als ten opzichte van die met verdunde lugt, vereenigd met het phlogiston, het geen het vuur oplevert, dat onder dezelve gestookt wordt. In dit gedeelte ontvouwt de Autheur inzonderheid het geen het klimmen en daalen, mitsgaders de verschillende rigting der Machinen kan bevoordeelen of belemmeren; waarvan de Lugtreizers een oplettend gebruik kunnen maaken, om de rigting van de Machine ten minste eenigzins te veranderen, en dezelve gevolglyk in eene mindere of meerdere maate te bestieren. Men zou 'er dus althans eenig bestier over kunnen hebben, schoon men 't nog zo verre niet mogte brengen, dat men dit werktuig als een Schip konde regeeren, naar allerhande soorten van streeklynen; 't welk de Heer *van Lier* egter hoopt, dat genoegzaam gevonden zal worden. — Hieraan hegt hy, ten derde, eene beschouwing van de Aërostatische Machine in haare gevaaren en nuttigheden. ——— Uit den aanvang van dit derde Hoofdstuk moeten wy afneemen, dat 'er nog by zommigen eene soort van Godsdienstige begrippen heerscht, volgens welken het gebruik van dit werktuig niet gëoorlofd zou zyn; 't welk de Autheur beknopt en bondig tegengaat. Van meer weezenlyk-

lykheid schynt de bedenking van veelen over 't gevaar dier Lugtreizen; waaruit de vraag ontstaat of de nuttigheid het gevaar kan opweegen? Ter beantwoordinge hier van vestigt de Heer *van Lier* eerst het oog op de gevaaren, en vervolgens op de nuttigheden. —— Wat de gevaaren betreft, dezelven zyn, naar 't hem voorkomt, niet zeer te dugten; indien men in 't toestellen der Machine zelve met behoorlyke naauwkeurigheid te werk gaa; en de Lugtreizigers, of althans eenigen van dezelven, de vereischte kundigheid bezittende, de met regt gevorderde oplettendheid gebruiken. 'Er is, gelyk hy van beide de opgemelde soorten van Machinen afzonderlyk toont, geen gevaar van eenig belang te wagten, zo maar in alles de voorzigtigheid plaats heeft; welke ook in agt genomen moet worden in Zee-en Landreizen, die altoos gevaarlyk zyn. Dit afgehandeld hebbende, toont hy wyders aan, tot welke nuttige einden men zig van deeze werktuigen zou kunnen bedienen, als mede welke misbruiken van dezelven gemaakt zouden kunnen worden; doch dit alles zal dan alleen grootlyks plaats hebben, wanneer men dezelven naar willekeur zal kunnen bestieren, 't welk de Autheur door den tyd verwagt. —— Ten laatste komt hierby nog een Aanhangsel, waarin de Autheur eenige andere bedenkingen over de bestuuring der Aërostatische Machine mededeelt; mitsgaders zyne gedagten over het *Gaz* van de Heeren *Montgolfier*, 't welk hy houdt voor eene verdunde lugt met Phlogistische dampen. Ook laat hy zich voorts in, in eene vergelyking der twee opgenoemde soorten van Machines, en helt over om den voorrang te geeven aan die met verdunde lugt met Phlogistische dampen, boven die met brandbaare lugt. Eindelyk levert hy ons nog een verslag van de proefneeming met den Lugtbol, door de Heeren *J. Modderman* en *G. v. Olst* te Groningen opgelaaten, den 22 Maart 1784.

On-

Onderzoek wegens den Bestaltbrief voor de Militie van den Staat, van den laatsten February 1579. *Met ophelderende Bylaagen, door* Mr. J. G. V. OLDENBARNEVELD, *genaamt* TULLINGH. *Adv. Fiscaal van de Generaliteit en Lid van het Groningsche Genootschap*, Pro excolendo Jure Patrio. *Te Utrecht, by* B. Wild, 1783. *In gr. octavo*, 94 *bladz. en nog aan Bylaagen met een Nabericht* 184 *bladz.*

Voor eenigen tyd gewag maakende, van het *Magazyn van Stukken, tot de Militaire Jurisdictie betrekkelyk*, hebben wy wel inzonderheid gemeld, dat de Heer en Mr. *van de Spiegel* den hierboven genoemden *Bestaltbrief* houdt, voor *de eerste Wet*, op welke de Geunieerde Provincien Troupes in haaren dienst hebben aangenomen; en dat de Heer *van der Kemp* denzelven, integendeel, niet hooger aanziet, dan als eene *Concept Ordonnantie*, en wel als een concept des Artikulbriefs 1590, die, volgens hem, *de eerste Wet* van deezen aart is, welke de Bondgenooten gemaakt hebben (*). Deeze verscheidenheid van gedagten heeft de opmerkzaame beoefenaars onzer Vaderlandsche Geschiedenissen te meer het oog op dit Stuk doen slaan; en bovenal den Heer en Mr. *Tullingh* genoopt, om te onderzoeken, *of deeze Bestaltbrief kracht van wet gehad hebbe* ?

Zyn Ed. plaatst voor dit Onderzoek den geheelen *Bestaltbrief*, zo als dezelve gevonden werdt in een oud geschreeven Register, berustende ter Secretary van de Stad *Arnhem*: welk Stuk hy vergelykt met een hem toegezonden naauwkeurig afschrift van dien Brief, te vinden in een oud Register ter Staaten Griffie van Zeeland; als mede met het Exemplaar, dat de Heer *v. d. Kemp*, in het *Aanhangzel* van zyn *Magazyn* heeft laaten drukken; tusschen welke drie Stukken geene verscheidenheid gevonden wordt, die eenige weezenlyke verandering baart.

Het Onderzoek zelve gaat eerst over de gegrondheid der redenen van twyfeling, door den Heer *van der Kemp* bygebragt; en dan vervolgens over de bewyzen, die staaven, dat deeze Bestaltbrief waarlyk eene *gepromulgeerde* Wet is geweest. ——— Het eerste gedeelte handelt de Heer en Mr.

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 465.

Mr. *Tullingh* beknoptlyk af; toonende, op eene befcheidene wyze, dat het door den Heer *van der Kemp* deswegens aangevoerde niet dugtig genoeg is, om de *wetlyke kragt* van deezen Beftaltbrief in twyfel te trekken. En hier op fchikt zyn Ed. het tweede gedeelte, ten betooge, dat dezelve waarlyk *kragt van Wet* gehad heeft.

Men kan uit het voorgevallene in die dagen afneemen, dat de Bondgenooten, op het tekenen der Unie, geen Krygsvolk in hunnen gemeenen dienst hadden, doch reeds bedagt waren op fchikkingen daaromtrent, en dat ze ook, kort na het fluiten der Unie, daadlyk Krygsvolk in hunnen gemeenen dienst genomen hebben, jegens het welke die bedagte fchikkingen werkftellig gemaakt zyn; en waarvan deeze Bestaltbrief zelf een blyk aan de hand geeft. —— Onze Autheur maakt hier uit het volgende bewys op: —— „ De hooge Bondgenooten hebben kort na „ het fluiten der Unie van Utrecht Krygsvolk in hunnen „ dienst aangenomen; derhalven was het noodig, dat de „ hooge Bondgenooten een Artikelbrief en verdere Ordonnantien voor hunne Militie maakten; daar word in een „ oud Staatsregister van Zeeland gevonden een Bestaltbrief of Artikelbrief (*), waaronder ftaat dat dezelve „ op den laatften February van den jaare 1579, en dus „ weinige dagen na het fluiten der Unie van Utrecht, is „ gemaakt; —— in het *acht- en veertigfte* Artikel van „ dien Beftaltbrief vind men nagekomen de belofte, door „ die hooge Bondgenooten by het *zevende* Artikel hunner „ Unie gedaan; —— men vind boven dien geene andere „ Artikelbrief voor de Militie van de hooge Bondgenooten, dan eerst ELF jaaren na het fluiten der Unie, te „ weeten in 't jaar 1590; en het is *moreel* onmogelyk, dat „ de hooge Bondgenooten, geduurende eene reeks van „ *elf* jaaren, en in den tyd van een hevigen oorlog, „ Krygsvolk in hunnen dienst hebben kunnen houden, „ zonder ordre te ftellen op de Krygstucht, en dus zon- „ der

(*) *Beftaltbrief* of *Beftelbrief* en *Artikelbrief* zyn, gelyk de Autheur wat laager opmerkt, gelykluidende benaamingen, geevende te kennen, eene Ordonnantie en Capitulatie, volgens welke Krygsvolk wierd aangenomen, en in welker nakoming dat Krygsvolk of deszelfs Officieren bewilligden. Van daar wierd een Hopman, wanneer zodanig eene capitulatie met hem gemaakt was, gezegd, *beftalling* of *beftelling te hebben.*

„ der een Artikelbrief of Militaire Ordonnantie te maa„ken; —— derhalven kan men niet wel anders besluiten, of die Bestaltbrief, in het Zeeuwsche Staatsregis„ter gevonden, is een echte Artikelbrief, door de Bondgenooten voor Hunne Militie gemaakt, welke geduurende „die elf jaaren is achtervolgt en volkoomen kracht van „Wet gehad heeft." ——— De Heer en Mr. *Tullingh* verder de echtheid van deezen Bestaltbrief, zo uit nog twee andere Exemplaaren, als uit de wyze op welke het Arnhemsche Exemplaar in het Staatsregister aldaar geschikt en bewaard is, gestaafd hebbende, doet daarop zien, dat dezelve wel degelyk *kragt van Wet* gehad hebbe.

Ten dien einde vergelykt hy deezen *Bestaltbrief* met twee andere Stukken, welken, in het Arnhemsche Register, by den Bestaltbrief gevonden worden; zynde het eerste eene *Ordonnantie van der oirloghe*, en het tweede eene *Instructie voor de Commissarissen van der monsteringe*, beiden insgelyks gedagtekend *den lesten February* 1579 (*). Uit die vergelyking ontdekt men, dat het eene en het andere Stuk zeer veel overeenkomst heeft met den Bestaltbrief; en dat deeze drie Stukken zulk een nauw verband met elkander hebben, dat men, één van de drie slegts voor een Ontwerp houdende, ook de twee anderen niet hooger moge aanzien; en dat men integendeel, de wetlyke kragt van het eene erkennende, genoodzaakt zy, ook aan de twee anderen de kragt van Wet toe te schryven. Hier toe leidt ons reeds het gelykluidend slot, dat *stellig* spreekt, en geenszins voorkomt als dat van een *Concept*. Dan dit is 't niet alleen: het blykt daarenboven, dat en de *Ordonnantie* en de *Instructie* kragt van Wet gehad hebben, waarvan de Heer en Mr. *Tullingh* herhaalde bewyzen bybrengt. En even zo doet zyn Ed. vervolgens met opzigt tot den *Bestaltbrief* in 't byzonder zien, dat men zig, geduurende het tydsverloop van het jaar 1579 tot het jaar 1590, meermaals beroepen heeft op een bekenden *Artikelbrief*, naar welken het

(*) Men vindt beide deeze tot nog onuitgegeeven Stukken in de *Bylaagen*, waarin ook het opgemelde derde Exemplaar van den *Bestaltbrief*, zynde een afschrift van den Heer *van der Hell*, geweezen President van het Hof van Gelderland. —— Deeze *Bylaagen* behelzen voorts etlyke, in dit geval, gewigtige Stukken, waarvan verscheiden tot nog door de drukpers niet gemeen gemaakt waren.

het Krygsvolk zig had te gedraagen; die, ten minste zo ver tot nog bekend is, geen andere heeft kunnen zyn dan deeze *Bestaltbrief*; weshalve dezelve eene kragt van Wet gehad moet hebben, die het Krygsvolk, in dienst der geunieerde Provincien, in agt had te neemen.

„ Daar wy nu," (dus vervolgt en besluit zyn Ed. dit Onderzoek,) „ in zoo veele Stukken voor den jaare 1590, „ van een Artikelbrief vóór het Krygsvolk van de Geunieerde Provintien gewag vinden gemaakt, moeten wy betuigen met den Heer VAN DER KEMP niet te kunnen instemmen, en met zyn Eerw. niet te kunnen staande „ houden, *dat de Artikelbrief van 1590 in de daad de* „ EERSTE *Wet van dezen aart is, welke de Bondgenooten* „ *gemaakt hebben.* Integendeel die Stukken; het naauwe „ verband tusschen dien Bestaltbrief en de Ordonnantie van „ der Oirloghe en Instructie voor de Commissarissen van de „ Monstering; —— de bewyzen dat de twee laatstgemelde „ Stukken waarlyk kracht van Wet gehad hebben; —— „ de blyken, dat de hooge Bondgenooten van den jaare „ 1579 af Krygsvolk in Hunnen dienst hebben gehad, en „ het zelve van tyd tot tyd hebben doen monsteren; en „ dat Zy dus, geduurende den tyd van elf jaaren, geen Artikelbrief voor dat Krysvolk, en geene Instructie op deszelfs Monstering zouden hebben gemaakt, indien de Artikelbrief van 1590 de *eerste* Wet der Bondgenooten van „ dien aart was; —— het gemis van eenig kenmerk, dat „ de drie gemelde Stukken slechts bloote ontwerpen zouden zyn geweest; —— en eindelyk het bewys, dat de „ Hooge Bondgenooten als dan elf jaaren zouden hebben „ laaten verloopen, alvoorens te voldoen aan eene belofte, „ by het *zevende* Artikel der Unie van Utrecht gedaan; en „ dat Hoogstdezelve eene andere belofte, by dat zelve *zevende* Artikel der Unie van Utrecht mede gedaan, in het „ geheel niet zouden hebben nagekomen; zyn de gronden, „ waarop wy van gevoelen zyn, dat de Bestaltbrief van „ den jaare 1579 kracht van Wet gehad heeft."

De Heer en Mr. *Tullingh* legt deeze zyne gronden op eene vry overtuigende wyze; en 't verband waarin ze tot elkander staan verleent zyn gevoelen zulk een aanneemelyk voorkomen, dat het ons eenigzins vreemd zal doen, wanneer iemand in staat zal zyn, om het daarop gebouwde te doen instorten. —— In een *Naberícht*, geplaatst agter de *Bylaagen*, die ter opehelderinge en bevestiginge strekken, maakt zyn Ed. nog gewag van een Geschrift, waar in de echt-

echtheid van den Bestaltbrief in twyfel getrokken wordt; waarin de Schryver, zo 't al een echt Stuk mogte zyn, deszelfs illegaliteit beweert, houdende het slegts voor een Concept-Krygsordonnantie. Dan zyn Ed. oordeelt, dat men in dit zyn Onderzoek genoegzaam de wederlegging daarvan vinde, des het niet noodig zy daarop staan te blyven: merkende alleenlyk nog aan, dat de meermaalsgemelde *Ordonnantie* uitdruklyk verordend is, *met voirweten en believen van de Geunieerde Provincien by den Staten derselve Landen en de Heeren Stadtholders*; 't welk dan, uit hoofde van 't verband der drie Stukken, ook ongetwyfeld plaats gehad zal hebben, omtrent den *Bestaltbrief* en de *Instructie.* ——— Wat verder de aanmerkingen van den Opsteller van dat Geschrift betreft, raakende het geen men uit dien Bestaltbrief, ten voordeele der Militaire Jurisdictie, zou willen afleiden, als mede in hoe verre dezelve zou aanloopen tegen eenige Lands- of Stede-Voorregt, enz.; dit alles laat de Heer en Mr. *Tullingh* aan zyne plaats, als behoorende niet tot zyn tegenwoordig bestek; dat niet gaat over die geschillen, maar alleen over de hoedanigheid van den Bestaltbrief. Intusschen erkent hy gereedlyk dat alle Stukken, die daartegen aan zouden loopen, uit kragt van de natuur der Utrechtsche Unie, in derzelver essentie nul en van onwaarde moeten zyn; dan dit, zegt hy, „ heeft niets gemeens „ met een eenvoudig en bespiegelend onderzoek, of de „ Bestaltbrief van den jaare 1579 kracht van Wet gehad „ hebbe, ten aanzien van het toenmaalig Krygsvolk, in „ dienst van het Utrechtsche Bondgenootschap." ——— Verder staaft hy zyn denkbeeld, „ dat een Bestaltbrief „ of Artikelbrief, in den jaare 1579, beschouwd werd „ als eene *Capitulatie* met het Krygsvolk gemaakt," uit eene laater ontdekte plaats in den *Bundel van Onuitgegeven Stukken*, door den Heer *van de Spiegel* (*). En eindelyk brengt hy nog een Historiesch verhaal van *Bor* (†), met opzigt tot deezen tyd te berde, 't welk, niet alleen het opgemelde denkbeeld bevestigt, maar hem tevens versterkt in 't gevoelen, dat de meergemelde *Bestaltbrief*, *Ordonnantie* en *Instructie*, alle drie van den laatsten Febru-

(*) Zie aldaar II. D. bl. 57.

(†) Zie zyne *Hist. der Nederl. Oorl.* II. D. XIII. B. fol. 90. Ed. 1621.

bruary 1579, „ toen zyn gehouden voor echte ftukken, „ by de toen vereenigde Provincien ingefteld; en dat „ die ftukken toen als de zodanigen daadlyk zyn in trein „ gebragt en achtervolgt geworden."

Tafereel der Algemeene Gefchiedenisfe van de Vereenigde Nederlanden; gevolgd naar het Franfche van den Heere A. M. CERISIER. *VIde Deels, 1fte Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild, *in gr. octavo,* 284 *bladz.*

Dit Eerfte Stuk des Zesden Deels beftaat uit *Eén Boek,* verdeeld in *Vier Tydperken.* Derzelver Hoofdinhoud is: —— I. *Tydperk.* FREDERIK HENDRIK volgt MAURITS op in het Stadhouderfchap. Onderftand aan *Frankryk* gezonden. Onlusten met *Engeland.* Groote Schatten den *Spanjaarden* op Zee ontnomen. Vermeestering van *Grol, 's Hertogenbosch,* enz. Het dulden der *Remonftranten.* —— II. *Tydperk.* Het gezag des Prinfen van *Oranje* vermeerdert. Tocht na *Brazil.* Aanflag op *Duinkerken.* Overwinning op *'t Slaak.* Voorfpoed der *Zweeden* in *Duitschland. Roermonde, Maastricht,* enz. bemagtigd. Handelingen over den Vrede, en het verééniging der *Zeventien Gewesten.* Verbond met *Frankryk.* Ongelukkige Veldtogt der twee Bondgenooten. Onlusten in *Friesland.* —— III. *Tydperk.* Krygsverrigtingen. Gelukkige Tochten na de beide *Indiën.* Bemagtiging van *Breda.* De *Spaanfchen* door TROMP in *Duins* geflaagen. WILLEM FREDERIK wordt Stadhouder van *Friesland,* en Prins FREDERIK HENDRIK van *Groningen* en *Drenthe.* Huwelyk tusfchen den jongen Prins WILLEM en eene Dogter van *Groot-Brittanje.* Omwenteling in *Frankryk, Portugal* en *Duitschland.* —— IV. *Tydperk.* Toeftand van *Duitschland.* Aanleiding tot de *Munfterfche Vredehandeling.* Het inneemen van *Sas van Gent* en *Hulst.* Vredes-Onderhandelingen te *Osnabrugge.* Dood van FREDERIK HENDRIK. De *Westphaa'fche* of *Munfterfche Vrede.*

Een enkelde oogflag op deezen Inhoud doet ons opmerken, dat het tegenwoordig Stuk zo veel is, als het Leeven van FREDERIK HENDRIK, doorvlogten met de lotgevallen deeze Gewesten overgekomen, toen de Vryheid de laatfte poogingen deedt om het *Spaanfche Dwangjuk* geheel te ontworftelen, het geluk hadt om dit oogmerk te bereiken; voor Vry, en Onafhanglyk erkend wordende door

door het vernederend *Spanje*. ——— Altoos gedenkwaardig en roemryk Tydperk in 's Lands Gefchiedenisfen! en 't geen, hoe dikwyls ook befchreeven, hoe menigmaal geleezen, altoos den Zoonen der Vryheid fmaakt! Zy worden hier, op nieuw, vergast; en de faus, waar mede die dikmaals voorgeftelde fpyze overgooten is, zal de greetigheid kunnen opwakkeren.

De Denk- en Schryfwyze van den Heer CERISIER, en diens ruimfchootigen Naavolgers, zyn genoegzaam bekend, en maakt het aanhaalen van voorbeelden onnoodig. Alleen kunnen wy niet voorby, ter gelegenheid van het Tegenwoordige Stuk, aan te merken, hoe dit *Tafereel* van zommigen wordt aangezien, als ongunftige fchilderyen opleverende van de Stadhouderlyke Regeering. Wy willen gaarne bekennen dat zy verre zyn van het Huis van ORANJE te vleijen; doch dit is by veelen genoeg om ze voor Haaters van 't zelve te boek te ftellen, en zulks als een *omnium accufationum complementum*, om met TACITUS te fpreeken (*), of *de Voltooijing van alle betigtingen* aan te voeren. 't Zou niet moeilyk vallen eene verdeediging daar tegen, uit dit Werk, op te maaken, en te doen zien, dat zy aan de Deugden der Stadhouderen zo wel regt doen, als zy vrymoedig hunne Gebreken afmaalen. 't Geen de Waarheid der Gefchiedenisfen vordert; doch wy fchryven geen Verdeediging.

Sterk, zeker, waren de verwen gebezigd om 't beeld van MAURITS te treffen; door ons, in de laatstvoorgaande Aankondiging overgenomen (†); dan derzelver egtheid wordt gewettigd door het aanhaalen der gezaghebbende getuigenisfen. Het Characterbeeld van FREDERIK HENDRIK, 't welk ons, in het tegenwoordig Stuk, ontmoet, zal ten bewyze kunnen ftrekken van die heufche Onpartydigheid, welke eene Waarheidsminnaar in de Gefchiedenisfe verlangt. Zie hier 't zelve, en men oordeele, of haat tegen het Huis van ORANJE de pen der Opftelleren van dit *Tafereel* beftuurt.

Het laatfte zukkelende tydperk van het leeven diens Stadhouders befchreeven, en zyn uitgang vermeld hebbende, vinden wy de volgende Aanmerkingen op het Character van dien Vorst. „ FREDERIK HENDRIK verdiende be-

(*) TACIT. *Ann.* Lib. III. Cap. XXXVIII.

(†) *Alg. Vaderl. Letteroef.* Vde D. 1fte St. bl. 579.

betreurd te worden, om zyne groote dienften en hoedanigheden; doch in den beklaagenswaardigen toeftand, in welken hy zich bevondt, kon zyn dood geen groot verlies voor den Staat weezen. ——— Men moet de billykheid hebben, om van FREDERIK HENDRIK's roemryk leeven de laatfte maanden af te fnyden, als in welken hy zyn geest, kragt, en werkzaamheid verlooren hadt. Indien het zeer bezwaarlyk is, in een zo fchitterenden en kiefchen post, volmaakte Mannen te vinden, indien de vleijery en laagheid 'er fteeds op uit zyn, om hen te bederven, en tot gevaarlyke ftappen te brengen, indien het, met één woord, onregtvaardig is, op hunne rekening aan te fchryven al het kwaad, 't welk zy niet doen, moet men bekennen, dat FREDERIK HENDRIK mag aangemerkt worden als een voorbeeld der beste Stadhouderen, die de *Vereënigde Gewesten* gehad hebben. Dat hy Staatzugt hadt, en zich met ernst wreekte van die hem tegenftonden, dat hy ook na vermeerdering van gezag dong, kan niet gelochend worden; maar men moet even zeer toeftemmen, dat hy nimmer, het voorbeeld zyns Broeders volgende, zich bediende van gewelddaadige middelen om daar toe te geraaken. De Staatzugt was veeleer in hem een gebrek, eigen aan zyn rang, dan een gemoedsdrift en ondeugd van Character. Hy hadt die oploopende, ftoute en gezette zielsgefteltenisfe niet, die ten kenmerke ftrekt van weezenlyke Staatzugtigen; vreemd was hy van hachlyke ontwerpen, en van alles wat na vervoering en geweld zweemde. Hy miste die flikkerende bekwaamheden; hy deedt die groote fprongen niet, welken dwaazen voortekens van heldenmoed, en de verftandigen voor gevaarlyke hoedanigheden houden; maar, by een welwikkend oordeel, bezat hy een bedaarden, opgehelderden en geregelden geest, 't welk hem te gefchikter maakte om te regeeren in een Gemeenebest, waar Hoofden, met een meer dan gemeen vernuft begaafd, niet zelden verwarring veroorzaaken. Verfcheide voorbeelden, en inzonderheid de wyze, waar op hy DE GROOT, wien hy zyne befcherming beloofd hadt, uitlandig liet, zouden zelfs kunnen doen denken, dat zyne meêgaandheid in zwakheid veraartte, indien dit bedryf het gevolg niet geweest ware van zyne zugt tot de gerustheid en ontzag voor de Regeering, welke hy, door eene pryslyke voorzigtigheid, liever wilde vieren dan braveeren. Deeze geestgeaartheid was ook oorzaak van die beminnenswaardige en heilzaame verdraagzaamheid, welke hy in den Staat invoerde, en hem tot

tot zo veel te rechtmaatiger lofspraake geregtigd, daar deeze zegepraal het uitwerkzel was van zyne wysheid en voorzigtigheid; want hy leefde in eenen gevaarlyken tyd, waar in eene te verregaande Godsdienstyver nog met volle kragt wrogt, en waar in verre het grootste gedeelte van de Leden der Regeeringe, hunne verheffing aan de Onverdraagzaamheid te danken hebbende, het van hun belang rekenden dezelve te onderstutten. Hy betoonde zo veel verdraagzaamheids ten opzigte der *Roomschgezinden*, dat dit alleen, (want 'er was geen andere grond altoos,) hem in verdenking bragt van heimlyk tot de Roomsche Kerk over te hellen (*).

„ Schoon zyn gelaad, vol bevalligheid, de zagtheid en helderheid zyns gemoeds aanduidde, was hy deftig, ernstig, en betoonde zich, als 't noodig ware, manlyk en onbezweeken. Langzaam in 't besluiten, verklaarde hy meermaalen, naa een ontwerp goedgekeurd te hebben, *dat men zich nog eens beslaapen moest*, eer men het tekende. 't Was ook dikwyls zyn zeggen, *dat dat tydstip, waar op men de gunstigste tydingen ontving, juist de tyd was om zyne aandagt te verdubbelen voor het gemeen.* Hy verfoeide de vleyery, en sprak van zyne verdiensten doorgaans met zeer veel behoedzaamheids, prees met vuurigen ernst de braave daaden van anderen, zelfs van zyne Vyanden, wanneer zy, door eene manlyke verdeediging, zich tegen hem verweerd hadden. Hy hieldt meestal zyne raadslagen lang bedekt, en was bezwaarlyk te doorgronden. Niemand, dan dien hy lang en dikwyls beproefd hadt, was zyn vertrouweling. Yverig en dienstvaardig was hy voor zyne Vrienden; dit ondervondt de Graaf D'ESTRADES in 't Jaar MDCXLIV, wanneer het Parlement hem, wegens een tweegevegt, vervolgde, liet FREDERIK HENDRIK hem een Wisselbrief van honderd duizend Ponden toekomen, met last om hem nog meer gelds te schieten, indien hy het mogt noodig hebben. „ Verlaat," schreef hy hem, „ een Land, waar men geene „ verdiensten kent; kom by my, om met my te deelen „ in 't geen ik heb." Vreemdelingen vonden hem spraakzaam, en Lieden van verdiensten eenen milden Belooner. Smaak hadt hy in schoone Weetenschappen: het leezen der beste Boeken hieldt hem, als hy niet te Velde of met Staats-

(*) *Negotiat. Secret.* Tom. II. P. II. p. 188.

Staatszaaken bezig was, dikmaals onledig, en hy droeg gemeenlyk een beknopten *Cesar* by zich (*).

„ In den Oorlog schitterden zyne bekwaamheden met vollen luister. Hy scheen niet gesteld op de Krygslauwe-ren, die zyn Broeder in Veldslagen behaald hadt; doch overtrof hem in Belegeringen; hy vermeesterde bykans al-le die, voor welke MAURITS het hoofd hadt gestooten. Alles beraamde hy met voorzigtigheid, en liet niets op het geval aankomen. Een langzaam en zeker plan stelde hy boven schielyke en vermetele aanslagen. Zeer muntte hy uit in den vyand te misleiden, en zyne Legerversterkin-gen onwinbaar te maaken. Streng was zyne Krygstugt; doch het leeven zyner Soldaaten dierbaar houdende, ver-zekerde hy zich van hunne agting, liefde en vertrouwen. Meer dan éénS betuigden zy in de hachlykste omstandig-heden, dat hy hen niet moest ontzien: dewyl zy gereed waren de grootste gevaaren onder 't oog te treeden, om eer in te leggen en zyne agting te behouden. Door de Krygsdiensten, den Staat beweezen, lag hy de laatste hand aan de Vryheid en Oppermogenheid der *Vereenigde Gewesten*: hy hadt, eer hy stierf, het genoegen van te zien, dat de éénige Vorst, die zich daar tegen zou aan-kanten, zich onverduldig toonde, om deeze Vryheid en Onafhanglykheid, op het staatlykst, te erkennen. Men mag zeggen, dat hy het dak gezet hebbe op 't gebouw des Gemeenebests, waar van zyn Vader de grondslagen gelegd, en zyn Broeder de muuren opgehaald hadt. Wel-gekoozen was de Zinspreuk die hy voerde, *Patrisque Pa-trique*: willende daar mede te verstaan geeven, dat zyn Beleid en Wapenen den Vaderlande en der gedagtenisse zyns vermoorden Vaders waren toegewyd (†).

„ Men voege by deeze Characterschets nog een kort ver-slag van de inwendige rust van 't Gemeenebest, ten tyde van deezen Stadhouder, en een voorbeeld van zyn waa-ken tegen den dollen overmoed der Geestlyken. Men moet zich geenzins verwonderen, dat de *Vereenigde Ge-westen*, de meerderheid ter Zee en de heerschappy des Koophandels in hunne mogt hebbende, inwendig geene der

ram-

(*) D'ESTRADES, I. p. 45. 46. 55. 56. *Mem. de* GUICHE, *Intr.* p. 12. *Mem. du Card.* DE RETZ, Liv. II. p. 211. AIT-ZEMA, III D. bl. 273, 606.

(†) D'ESTRADES, als boven. AUBERY, *Mém.* p. 330, 335.

rampen gevoelden, welke doorgaans den Oorlog vergezellen. Integendeel werden veele byzondere Persoonen schatryk, door den buit op de *Spanjaarden* in de *Indiën* behaald. Het Gemeenebest was zelfs een der bloeijendste Landen geworden door voordeelen, die men veel eer als zegeningen des Vredes, dan voor gevolgen des Oorlogs, zou houden, Koophandel, Bevlytiging, Kunsten en Bevolking, terwyl de *Spaansche* Heerschappy uitgemergeld en ontvolkt werd. De groote DESCARTES, die, van den Jaare MDCXXIX tot MDCXLIX zich in *Holland* ophieldt, spreekt, met den grootsten ophef van de voordeelen deezes Gewests, en tragtte zyne Vrienden derwaards te lokken. „ Geen Land," schryft hy aan BALSAC, „ is 'er, „ waar men vryer leeft en geruster slaapt, waar men voor „ minder gevaaren behoeft te schroomen, waar de Wetten „ beter tegen misdryf waaken, waar vergifmengingen, verraaderyen en lasteringen min bekend zyn, of waar men „ meer voetstappen vindt van de geruste en gelukkige onschuld onzer Voorouderen (*)." ——— Groot was de verbaasdheid van DESCARTES, als hy vernam, dat men in een Land, weleer zo hoog door hem geroemd, heimlyke beschikkingen maakte om hem als een *Atheïst* te straffen; daar hy een nieuw bewys voor GODS bestaan gegeeven hadt, en als een Lasteraar: dewyl hy de lasteringen zyns Vyands hadt durven wederspreeken. De onverzoenlyke VOETIUS was met den Beul van *Utrecht* overeengekomen, dat hy een zeer hoog brandend vuur zou ontsteeken, tot het verbranden der Boeken van DESCARTES. Hy zelve zou in persoon met klokken gelui ingedaagd worden. Gelukkig hadt de *Fransche Wysgeer* Vrienden, zo aanzienlyk, agtbaar en menschlievend, als zyne Vyanden zich laag, veragtlyk en vervolgziek betoonden. Men weet dat ELISABETH, Prinsesse van de *Paltz* en Nigt van FREDERIK HENDRIK, zich de Vriendschap van DESCARTES tot eere rekende, en eene ieverige Voorstandster was van zyne begrippen. FREDERIK HENDRIK zelve en de *Fransche Afgezant* kreegen geen kundschap van den toeleg, op dien verstandigen Man gemaakt, en de Geregtshandelingen tegen hem aangevangen, die den *Nederlanden* tot onuitwischbaare schande zouden verstrekt hebben, of zy deeden ze door hun gezag staaken."

(*) Men vindt den geheelen Brief in de *Oeuvres de* M. THOMAS. Tom IV. p. 133, in de keurige aantekeningen op de meesterlyke *Eloge des* DESCARTES.

De Nieuwe Reiziger, of Beschryving van de Oude en Nieuwe Wereld. Uit het Fransch vertaald. XXVIIIste Deel. Behelzende Sicilie, Maltha, Toskane, Sardinie, Korsica en Genua. Te Dordrecht, by A. Blussé en Zoon. 389 *bladz. in gr. octavo.*

Het laatstvoorgaande Deel deezes wyduitgeftrekten Werks aankondigende (*), hebben wy onzen Leezeren verslag gedaan, dat, naa den dood van den *Abt* DE LA PORTE, een zyner Vrienden de pen opgevat, en die reize vervolgens, op zyne kamer, gelyk zyn Voorganger, voortgezet heeft; met bygevoegde vermelding van zyn gelukkig slaagen in dien opgevatten arbeid. Hy blyft, in dit Deel, zichzelven en dus ook den Abt gelyk: en laat ons, die reeds zo dikwyls van dit Werk spraken, niets over, dan, 'er iets uit te ontleenen om de aandagt der Vaderlanderen, op deezen Letterarbeid, gevestigd te houden.

De Eilanden, de Staaten, op den Tytel uitgedrukt, worden beschreeven in derzelver ouden en tegenwoordigen Staat; en Leezers van verschillenden smaak kunnen 'er een aangenaam onderhoud vinden. ——— De Nieuwe Reiziger in *Toscane* zynde, deedt een buitenstap na *Luka*, in 't *Italiaansch Lucca* of *Luca* geheeten, wy zullen hem hier in vergezellen. ———

„ *Luka* is de Zetel van een klein Gemeenebest, welks grondgebied zich niet verder dan acht mylen aen alle kanten uitstrekt; doch dat door de wysheid en staetkunde zyner Regeeringe, geslaegd is in zyne vryheid te bewaeren, en den overvloed in zynen boezem te onderhouden. Het land, aen deszelfs heerschappy onderworpen, is van eene zonderlinge vruchtbaerheid: ook moet men bekennen dat het ongemeen bebouwd is. De inwoonders weeten voordeel te trekken uit het kleinste stukje lands. De Olie en Zyde slagen 'er by uitstek, en maeken het voornaemste voorwerp van zynen koophandel uit, waerdoor de Staet verrykt wordt. Binnenslands vindt men gebergten, die allen, tot den top, bedekt zyn met wyngaerden, olyf-, kastanje- en moerbezie-boomen. In het gedeelte, dat aen de zee paelt, zyn weilanden, waer in eene onnoemelyke menigte van vee gevoed wordt.

„ De bevolking is zo talryk, dat men in dit kleine Land, 't welk ééne aenzienlyke Stad en honderd vyftig Dorpen bevat, meer dan honderd en twintig duizend Inwoonders telt, waervan twintig of dertig duizend in staet zyn om de wapens te draegen. Volgens de berekening der bevolking tot de uitgestrektheid van den grond, vind men dat 'er in ydere vierkante myl achthonderd drie- en zestig persoonen zyn; 't geen het dub-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 529, enz.

dubbel is van het geene men in Frankryk in eene diergelyke waerdeering zou vinden. De belastingen beloopen niet boven de zesmael honderd duizend Fransche Guldens.

„ De Regeering bestaet in eene Adelheersinge. Tweehonderd veertig of tweehonderd vystig Edelen, maeken beurtlings, om de twee jaeren, den Raed uit, in wien het opperste wetgeevende bestaet. Men moet vyf- en twintig jaeren bereikt hebben om 'er in toegelaeten te worden. Hy wordt bestuurd door eenen *Gonfalonier* of Banierdraeger en negen Raedsheeren, *Anziani* of Oudsten geheeten, die alle twee maenden vergaderen, en, geduurende den tyd hunner bedieningen, ten kosten van den Staet in het Paleis onderhouden worden. De *Gonfalonier* heeft den tytel van Prins van het Gemeenebest, en geniet alle de eere van een' Oppervorst. De bediening van het geregt wordt toevertrouwd aen vyf Regters of Amptenaers, die nimmer uit de Lukaneren mogen genomen worden. Een van hun, *Podesta* genoemd, beslist over halszaeken, die echter door den Raed overzien moeten worden, vooral wanneer het doodstraf betreft. Men is zeer gestreng omtrent alles wat de Stadsregeering aengaet, en beteugelt met geweld allerlei onregtvaerdigheden; het draegen van wapenen, door de ingezetenen, wordt met de galeijen gestraft; maer men verzuimt niets om den overvloed, de veiligheid, en vooral den geest van vryheid, in het volk te onderhouden.

„ Alle jaeren des Zondags van *Quasimodo*, of eersten Zondag na Paesschen, doet men een' plegtigen kerk-omgang, om God te danken dat hy de Vryheid aen 't Gemeenebest gegeeven heeft. De Raed waekt, met de grootste oplettenheid over alle de gedeelten van het algemeene welzyn. De hongersnood doet zich nimmermeer gevoelen, men heeft magazynen voor de behoeften gereed. Indien 'er besmettelyke Ziekten ten platte lande ontstaen, zendt de Staet Geneesheeren, welke hy betaelt. De Gemeenebestgezinde gelykheid heerscht overal. De Edelen zyn in de ongelukkige onmogelykheid om te schaeden. Men kent geene Hertogen, Graven, noch Markgraven. Men heeft geene byzondere pracht; de openbaere pracht is alleen geoorlofd. Men duldt noch armen, noch lediggangers, noch bedelaars, noch landloopers: de wetten zyn zeer streng in dit opzigt. Oordeelt gy niet, Mevrouw, dat dit kleine Gemeenebest, het voorbeeld van eene uitmuntende Regeering is, en dat de Inwoonders 'er hun geluk in kunnen vinden?

„ De Stad Luka, de Zetel van dit Gemeenebest, ligt in eene vlakte, omringd met bergen, en bedekt met dorpen, gehuchten en landhuizen. Zy is regelmaetig versterkt, en zal omtrent drie Italiaensche mylen in haeren omtrek zyn. De wallen en wapenpleinen zyn vercierd met fraeije boomen, die eene aengenaeme wandelplaets uitmaeken. De Straeten, met groote steenen bevloerd, zyn breed en de huizen vry wel ge-

 bouwd,

bouwd, echter vindt men 'er geen gestichten van veel belang. Het Paleis van 't Gemeenebest is niet voortreffelyk, dan om zyne groote uitgestrektheid; men ziet 'er een huis, voorzien met wapenen voor meer dan twintig duizend mannen. De Hoofdkerk, aen St. Martyn toegewyd, is van eene Gothische Bouwkunde, van den flegtsten smack, vooral van buiten. In eene Kapél beschouwt men een Kruisbeeld van Cederenhout, vry slecht bewerkt, schoon de Lukaners voorgeeven, dat het hoofd door eenen Engel gemaekt is: om deeze reden geeft men het den naem van *Volto Santo*. Het heeft een kroon van kostlyke gesteenten, en muilen van karmosyn fluweel. Men ontdekt het niet dan driemael 's jaers, of in den dringenden nood van den Staet. De overlevering meldt dat dit Kruisbeeld zich zelf, uit de Kerk van St. Ferdinand, in die van St. Martyn begeeven heeft; en, ter gedagtenisse van deeze overvoeringe, doet men alle jaeren eenen plegtigen Kerk-ommegang. Zeven- en veertig groote Zilveren lampen branden nacht en dag rondom deeze Kapél, vervuld met geloftegeschenken en betuigingen van openbaere eerbiedenisse.

„ Het Bisdom, dat onmiddelyk van den Prins afhing, is tot een Aertsbisdom verheeven in het Jaer 1726. Men vindt te *Luka* weinig merkwaerdige zaeken, ten aenzien van de kunsten. Behalven eenige tamelyk goede schilderyen, die in de Kerken gevonden worden, is al het overige vry middelmaetig. De voornaemste Poort der Stad heeft tot opschrift dit eenige woord in gouden letteren geschreeven, *Libertas*, Vryheid. Dit is ook de zinspreuk van 't Gemeenebest.

„ De enkele overblyfzels der aloudheid, die in weezen zyn, bestaen in eene Schouwplaets. Men kan niet twyfelen of Luka is zeer oud: men kent 'er zelfs den oorsprong niet van. Het was eene der voornaemste Steden van Hetrurie, en werd in het vervolg eene Romeinsche Volkplanting. Ten tyde der Gothen en Lombarden onderging het dezelfde Omwentelingen als Toskane. Na den dood van Gravinne Mathilda, in het Jaer 1115, omhelsde het beurtelings de zyde der Guelfen en Gibelynen. Castruccio Castracani, beroemd Capitein, overmeesterde het oppergezag in het Jaer 1316; maer de Keizers hergaven het de Vryheid, welk het behouden heeft, inzonderheid sedert het Jaer 1430; en schoon het de Keizer als een leen van het Ryk beschouwt, is het niet minder onafhangelyk dan Venetie. De Lukaners hadden, echter, altoos de staetkunde, om de bescherming van eenen aenzienlyken Staet te zoeken. Ik moet niet vergeeten u te zeggen, dat dit Gemeenebest, voor zynen Koophandel, eene kleene Haven heeft, genoemd *Via Regia*, waer in, eenige wooningen en een versterkte toren zyn."

Pro-

Proeve van Poëtische Mengelstoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootschap, onder de spreuk Kunstliefde spaart geen vlijt. *En Prijsvaarzen. IXde Deel. Te Leyden, by* C. v. Hoogeveen, Junior *en* P. v. d. Eyk *en* D. Vygh, 1783. *In gr. octavo*, 281 *bladz.*

Op nieuw levert men ons in dit Deel eene verscheidenheid van Dichtstukken, over verschillende soorten van onderwerpen, die ten laatste nog vergezeld gaan van een Prysvaars, in 't welke de Heer *Kornelis van der Palm*, aan wien de zilveren Eerpenning is toegeweezen, een Tafereel schetst van de *Vaderlijke zorgen van Nederlands Overheden, ter bevorderinge van Weetenschappen en Konsten, zedert de oprigting van dit Gemeenebest.* Dichtlievenden zullen deeze Verzameling over 't geheel zekerlyk hunner goedkeurige waardig schatten, en de daarin geplaatste stukken meerendeels met genoegen nagaan. —— Tot een staal hiervan verstrekke de volgende *Bespiegeling bij het ondergaan der Zonne.*

ô Blijde en schoone dagbodin!
Houd uw gewiekte paarden in;
Ik zal uw' lof, uw glorie zingen.
Maar ach! gij ijlt en vliegt en snelt
Naar 't ruime westerpekelveld;
Te vlug voor mijn bespiegelingen.

Wat purper, goud en gloed en gloor,
Versieren nu haar blinkend spoor;
Wie kan dat licht, dien luister maalen;
Wie al die aartsbevalligheid,
Zoo schoon, zo grootsch alom verspreid
Door haare thans verkoelde straalen?

Zij schuift, op 't wentlend wereldrond,
Den breeden schaduw langs den grond,
Verguldt den glans der vensterglazen,
Strooit stofgoud op den zilvren vloed,
En, door haar' weêrgaêloozen gloed,
De glinsteringen der topazen.

De bladren van 't geboomte in 't woud
Verwisselt zij in klatergoud;
Zij doet al wie heur aanziet bloozen;
Zij maalt door haar bekoorlijk licht
Op Kloris vriendlijk aangezicht,
Den blos van geele en purpre roozen.

Dan, —— daar de schoone hemelkloot
Bij 't zinken voor ons oog vergroot,
Vermindren haar verspreide glansen;
Zij sieren 't laage dak niet meer,
Maar dartlen, flikkren keer op keer
Op hooge en steile geveltransen.

De dagtoorts zinkt, en zendt voor 't laatst
Heur groet, uit haaren gloed gekaatst,
Met zachte en vriendelijke lonken,
Op torens, tot aan 't zwerk gebouwd;
Hoe aarzelt daar heur tintlend goud!
De dagtoorts is in zee gezonken!

Zoo zinkt al 's werelds ijdle pracht,
Met drift gezogt, te hoog geacht,
In stroomen van vergangklijkheden:
Gedaalde zon! gereezen maan!
Gij zult met deezen kloot vergaan;
Geen duurzaam schoon is hier beneden.

ô Aller lichten Licht en Bron!
ô Ongeschaapen Leevenszon!
Vermaak der vlugge seraffijnen
En geesten, door uw' glans bestraald;
Gij blijft, schoon 't licht des hemels daalt,
Gij zult volmaakt en eeuwig schijnen.

Bestraal mijn ziel met uw genaê,
'k Zal dan, na dat ik, vroeg of spaê,
In 't somber graf moet nederzinken,
Na 's werelds laatsten avondstond,
Met Goëls lof in mijnen mond,
Gelijk de zon in 't oosten blinken.

Men voege hier by een Dichtstukje van een der Aankweekelingen van het Genootschap, het welk toont, dat hy, gelyk ook zyn Medemakker, aanmoediging verdient. Het heeft ten opschrift, *De Geveinsde*, en luidt aldus.

Avaar, die dagelijks zijn schatten deed vermeêren,
Zag, door maar éénen neef, gestâag zich grootlijks eeren.
De jonge wist de kunst der vleierij' zeer schoon;
En hoopte, in 't eind', hieruit voor zich een' grooten loon.

Geen wonder! —— Neefken moest, na ooms Avarus ſterven,
Het blaauw verſchimmeld goud, voor zich alleen, bëerven.
Het uur zijns ooms genaakt. —— Hij veinst zich aangedaan,
Terwijl Avaar zich ſtreelt met neefkens loozen waan.
Hij zat bij 't ledikant des gierigaards te weenen:
Maar wenschte heimlijk, dat de dood reeds waar' verſcheenen.
Die langverwachtte koomt; en ſtapt, recht toe, recht aan;
Om, met een' enklen ſlag, den zieken neêr te ſlaan;
De jonge ziet hem. „ Ha! 'k zie de eindpaal van mijn hoopen" !
Roept hij, en ſchuift, terſtond, de bedgordijnen open.

ANONYMI BATAVI Idea Linguæ Belgicæ, Grammatica, Poetica et Rhetorica, curante EVERHARDO VAN DRIEL, Schol. Goeſan. Rect. Lugd. Bat. apud *Haak et ſocios*, 1783. Absque præcedd. 138 pp. in oct. f. m.

De Schryver deezer *Schetze der Nederduitſche Taale*, zo met betrekking tot het *Letter- als Dicht- en Rederykkundige*, by de eerſte uitgave in 't jaar 1707, als diestyds niet openlyk bekend, genoemd *Anonymus Batavus*, is, gelyk men wel dra vernam, geweest de beroemde taalkundige *Adriaan Verwer*. Zyn hoofddoogmerk was te toonen, dat men onderſcheid behoort te maaken tusſchen de Gemeene Taal van de Republyk, en tusſchen zekeren ſpraakvorm, dien hy *Dialectus Metaplasmica* noemt; als zynde deeze laatſte, door veelvuldige Letter- Dicht- en Rederykkundige Figuuren, (welken men allen onder den gemeenen naam van *Metaplasmus* of *Verſchikking* betrekt,) op menigerleie wyze buiten het rigtmaatige der Gemeene Landstaale gebragt. En 't komt hem voor, dat men best doet, wanneer men de bekende en gebruikelyke Nederlandſche Overzetting des Bybels, gewoonlyk den Staaten-Bybel geheeten, voor den grondſlag ter ontvouwinge onzer Gemeene Landstaale legge. Schoon men zig vry algemeen, ten aanzien van 't laatſte (*), niet met den Heer *Verwer* hebbe kunne vereenigen, en men hem ook in etlyke byzonderheden zyner ſchetze niet mogte toevallen,

(*) Dit laatſte denkbeeld, dat altoos veel tegenſpraak onderhevig was, is wyders nog merkelyk verzwakt, en genoegzaam over hoop geworpen, zedert dat de Heer *Hinlopen* getoond heeft, hoe de Heer *Verwer* eene geſchiedkundige misvatting in dit geval begaan hebbe. Zyn Ed. naamlyk beweerde, dat die Overzetting van den Bybel, ten aanzien van de Nederduitſche Taal, ingerigt is naar eene Letterkunst, door 's Lands Staaten geſchikt, om den Vertaaleren tot een regel en wet te verſtrekken. Dan de Heer *Hinlopen* toont ten klaarſte dat dit heelenal ongegrond is, en door het beloop der geſchiedenisſe duidelyk wederſproken wordt. Zie zyne *Historie van de Nederlandſche Overzetting des Bybels*, byzonder bl. 1—11, 118—123, en 't geen wy deswegens kortlyk gemeld hebben in de *Hedend. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 97, 98.

ſen, heeft men egter dit Geſchrift, over 't geheel, met opzigt tot het bovengemelde tweeledig onderſcheid onzer taale, met hoogagting beſchouwd; en 't is meermaals van de Liefhebbers der beſchaavende beoefeninge onzer Nederduitſche Taale, als een nuttig Geſchrift, geraadpleegd. Zulks heeft den geoefenden *van Driel* genoopt, om deeze *Schetze*, daar ze door den tyd ſchaars geworden en naauwlyks te bekomen was, op nieuw ter Drukperſe te geeven, en dezelve hier en daar met zyne taalkundige opmerkingen te verryken: als byzonder geſchikt, om der ſtudeerende Jeugd, in 't Latyn, een geregeld denkbeeld van den aart onzer Nederduitſche ſpraake mede te deelen. De uitvoering deezer nieuwe afgifte kan zo voor deezen als anderen veelzins nuttig zyn, en men heeft reden om den Heer Rector deeze zyne aangewende moeite danklyk te erkennen.

Intusſchen verlangt men, ten dienſte van den Nederduitſchen Leezer in 't algemeen, nog na de vervulling der belofte van den Heer *Hinlopen*, die ons reeds in den jaare 1776, in zyne *Historie van de Nederlandſche Overzetting des Bybels*, bl. 224, toegezegd heeft, „ een vertalinge van de *Idea* van VERWER, met byvoeging der Brieven van MOONEN en hem, met eenige zyner andere Stukjes, en nevensgaande aanteekeningen."

Kleine Catechismus der Vryheid, ten dienſte van den gemeenen Man en der Kinderen, in het Gemeenebest der zeven vereenigde Nederlanden, door een' Vriend des Volks. Te Utrecht, by G. T. v. Paddenburg. 1784. *Behalven het Voorwerk* 243 *bladz. in octavo.*

Daar onbekend, volgens het gemeene ſpreekwoord, onbemind maakt, is 't natuurlyk dat een Volk, geen rechte kennis van zyne Vryheid hebbende, dezelve ook niet naar den eisch zal waardeeren, noch met dien yver, welken men anders zou mogen verwagten, zal voorſtaan. Om dit kwaad tegenſtand te bieden, en ware 't mogelyk in Nederland af te wenden, heeft een Vriend des Volks deezen Catechismus opgeſteld; welke, by manier van eene gemeenzaame onderwyzing, zeer geſchikt is, om de Landzaaten de waarde der Vryheid te leeren kennen, en hun eene rechtſchaapen zugt voor dezelve in te boezemen; des de beoefenende leezing van dit Werkje der Natie aan te pryzen zy. Het behelst in de zes eerſte Zamenſpraaken eene verklaaring van de Natuurlyke, Godsdienſtige en Burgerlyke Vryheid, byzonder met betrekking tot ons Gemeenebest; waarop de zevende en laatſte Zamenſpraak handelt, over het Stadhouderſchap, met betrekking tot onze Burgerlyke Vryheid.

De-

De Vryheid aan de Nederlandsche Jeugd. Met Platen. Te Amsterdam, bij J. Allart, 1784. *In groot octavo en in duodecimo.*

Een zelfde oogmerk als den bovengemelden Vriend des Volks dryft den Schryver van dit Stukje, ten dienste der Nederlandsche Jeugd; en hy is in de uitvoering zo wel geslaagd, dat het één en 't ander Geschrift gevoeglyk hand aan hand moge gaan. Het onderwerp is by uitstek ryk, en kan uit zo onderscheiden gezigtspunten beschouwd worden, waar van 't een dien en 't ander deezen sterkst treft, dat meer dan één Schryver het zelve, zonder elkander te belemmeren, en zonder dat de leezing van 't eene Stuk dat van het andere verveelende maake, behandeld kunnen worden. Dit laatstgenoemde Geschrift leert, na de eerste aanleidende Zamenspraak, in vier aaneengeschakelde Gesprekken, wat het is een vry Volk te zyn. De vyf daaraan volgende gaan over de Vryheid van 't Vaderland. In de elfde wordt over de Regeeringsvorm, en in de twaalfde over het Stadhouderschap gehandeld: waarop de vier laatsten geschikt zyn, ter ontvouwinge van 't geen ter bescherminge en bewaaringe der Vaderlandsche Vryheid noodig is. ——— Men heeft dit leerzaam Werkje gedrukt in groot octavo, op het zelfde formaat als *de Vryheid* (*), en tevens in duodecimo op het zelfde formaat als de *Geschiedenissen ter Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandsche Jeugd* (†), op dat het, als daarby voegende, nevens het een of 't ander geplaatst zoude kunnen worden.

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 535. (†) *als boven* bl. 604.

Memorie, betreffende het voorgevallene te Rotterdam, by gelegenheid de Manhafte Heer L. V. ZWYNDREGT, *de Burgercomp. N.* 9, *onder Commando van den Wel Ed. Manhaften Heer Luytenant Collonel* J. J. ELZEVIER, *op Zaturdag den* 3 *van April* 1784 *heeft opgeleid. Alom te bekomen. In gr. oct.* 14 *bladz.*

Een echt beknopt verslag van het diestyds voorgevallen, waaruit men kan afneemen, waartoe het Gemeen ook nog in onze dagen kan overslaan; en tevens opmaaken, hoe hoognoodig het zy voor 's Lands Vryheid op zyne hoede te weezen; tegen zulke muitende maatregelen, waardoor het welzyn van eene Stad bloot staat voor de woede van een onbesuisd Gemeen, dat by verderen voortgang 's Lands Vryheid in 't uiterste gevaar zou kunnen brengen. Hier gelde de groote regel, *Obsta principiis*, Wedersta de eerste beginzelen.

Aantekeningen en Byvoegfelen op de Confultatien. Advyfen en Advertisfementen van verfcheidene treffelyke Rechtsgeleerden in Holland, bekent onder de naam van Hollandfche Advyfen, uitgegeeven door Mr. J. J. V. HASSELT, *Rechtsgeleerde. Vierde Deel. Te Nymegen, by* A. v. Goor 1783. *In quarto* 151 *bladz.*

Algemeen beredeneerd Register op alle de voornaamfte Rechtsgeleerde Advyfen, Confultatien, Advertisfementen, Decifien, Obfervatien en Sententien, in eene Alphabetifche onder gefchikt en zamengefteld, door Jr. L. TH. Grave van NASSAU LA LECK, *Lid van verfcheide Genootfchappen. Eerfte en Tweede Stuk, gaande tot Letter I. ingeflooten. Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg, 1783. *In quarto* 354, *bladz.*

Register der Refolutien en Placaaten van H. Ed. Mog. de Heeren Staaten van Friesland. Beginnende met het 1570 *en eindigende met* 1780 *ingeflooten. Volgens orde van het Alphabeth. Eerfte Deel. Te Campen, ter drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1784.

Soortgelyke Schriften mag men aanmerken, als nutte verzamelplaatzen voor de Regtsgeleerden, wanneer ze, gelyk men van ieder deezer Stukken kan getuigen, met oordeel in eene goede orde gefchikt zyn. Het Werk van den Heer *van Hasfelt* dient ter meerdere voltooijinge van de zo hooggeagte Hollandfche Advyfen. Het Register, door den *Grave van Nasfau la Leck* vervaardigd, ftrekt tot eene gereede handleiding, om met weinig moeite na te gaan, wat voornaame Regtsgeleerden over de gewigtige voorvallen in regtzaaken geoordeeld hebben, en waar ter plaatze men desaangaande nadere onderrigting kan erlangen. De arbeid van den Boekverkooper *Chalmot* kan inzonderheid den Vriezen zeer dienftig zyn, dat ook anderen te ftade kan komen, daar men terftond als met een opflag kan nagaan, of 'er omtrent het een of ander point eene Staatsrefolutie, en wel hoedanig eene, genomen zy. Men heeft de nuttigheid van foortgelyke Registers meermaals ondervonden, en de Opfteller van dit laatfte Register brengt hier, in zyne Voorreden, zeer gepast te berde het onlangs voorgevallene in Overysfel. „ Was, zegt hy, een diergelyk gedrukt Register „ van Overysfelfche Staatsbefluiten voor handen geweest, nim„ mer zou de Staatsrefolutie van Ridderfchap en Steden dier „ Provintie, van den 18 Maart 1631, over het affchaffen der „ Drostendienften, zo lang in vergetelheid hebben gelegen (*). „ Zulke en diergelyke voorbeelden zyn ook alleen voldoende, „ om het nut van, zodanig werk, als dit, in het klaarfte dag„ licht te ftellen."

(*) Zie Jr. D. v.d. CAPELLEN. *Regent bl.* 94.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. G. EICHHORN *Prof. te Jena. Inleiding in het Oude Testament. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* Y. V. HAMELSVELD, *Dr. en Prof. in de H. Godgel. te Utrecht. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Weppelman, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 546 *bladz. in gr. octavo.*

Oordeelkundige beoefenaers der Bybelbladen zullen ongetwyfeld den arbeid van den hooggeleerden *Hamelsveld* dankbaer erkennen, daer hy hun ene vertaling *dezer Inleidinge in het O. T.* mededeelt, die eigenaertig voegt, by de in handen zynde *Inleiding van Prof.* Michaëlis *in het N. T.* Beide deze Werken toch lenen elkander enigzins de hand, en voegen te beter by elkander, gemerkt de oordeelkundige *Michaëlis* zelf 'er met lof van spreekt, als van een Geschrift, dat niet enkel voor Leerlingen, maer ook voor eigenlyk Geleerden, dienstig is (*). —— Het thans afgegeven eerste Deel behelst drie Hoofdstukken, waervan het eerste gaet over de Uitgave, Bewaring, Verzameling, Echtheid en Kanoniek Gezag der Schriften van het O. T. In het tweede Hoofdstuk ontvouwt ons de Hoogleeraer de Geschiedenis van den Tekst der Schriften des O. T., met aenwyzing van deszelfs oorspronglyke uiterlyke gedaente, en van de veranderingen die dezelve ondergaen heeft, mitsgaders van de aengewende poogingen, om dien weder nader te brengen aen zyne oorspronglyke gesteldheid: het welk hem dan in het derde Hoofdstuk leid tot ene overweging der hulpmiddelen tot ene oordeelkundige behandeling van het O. T.; waeromtrent hy zich voor tegenwoordig bepaelt, tot de Masora en Oude Overzettingen, van welken hy een nauwkeurig verslag geeft. Elk dezer Hoofdstukken behelst ene reeks van leerzame onderzoekingen tot dit onderwerp betrekkelyk, die de Hoogleeraer *Eichhorn* met oordeel ontvouwt; zo dat men zyne bedenkingen deswegens merendeels niet zonder vrucht zal nagaen. —— Men neme, tot een voorbeeld, 's Mans bericht nopens de herkomst

(*) Zie zyne *Oostersche Bibl.* XVI D. bl. 137 en volgg.

komst der oude Griekſche Overzetting van den Hebreeuwſchen Tekst, gemeenlyk de Alexandrynſche of die der LXX Overzetteren geheten; het welk hy ons in de drie volgende Paragraphen aldus voorſtelt.

§. 1.

Fabelen van haaren oorſprong.

„ De oudſte onder alle oude Overzettingen is de Alexandrynſche in de Griekſche taal. Ons vloeiën nu wel berichten van haaren oorſprong toe uit de Ouden, doch helaas! niet uit zuivere bronnen, maar enkel uit vervuilde putten. ——— Een zendbrief, die een bedrieger onder den naam van ARISTEAS heeft opgeſteld, en een Alexandrynsch wyvepraatje.

Volgends den valſchen ARISTEAS (*a*), dien JOSEPHUS (*b*) verkort aanhaalt, bezorgde *Ptolomæus Philadelphus* de Overzetting der 5 Boeken van Moſes, op aanraaden van zyn Boekbewaarder *Demetrius Phalereus*, voor de Boekery te Alexandriën.

Ten behoeve van deeze onderneeming liet hy eenen Hebreeuwſchen Codex en 72 geleerde Joden uit Palestina ontbieden, en van deeze allen ééne overzetting vervaardigen, op het eiland *Pharos*, welken zy, na voorafgaande gemeenſchappelyke raadpleeging over den zin en de uitdrukkingen, aan *Demetrius Phalereus* dicteerden.

Van de meesten deezer Berichten van den valſchen *Ariſteas* weet PHILO (*c*) *van Alexandriën* niets; maar in plaats daar van heeft hy andere Egyptiſche vertelzeltjes. Hy laat alleen door *Ptolomæus Philadelphus* eenige geleerde Jooden (onbepaald hoe veel?) uit *Palestina* naar *Egypten* ontbieden, en die op *Pharos* verſchillende, niet afgeſprokene, en echter tot kleinigheden toe overeenſtemmende, dat is van God ingegevene, Overzettingen vervaardigen.

Na dien tyd poogde JUSTYN *de Martelaar* de verſchillendheden deezer beide verhaalen tot eensgezindheid te dwingen (*d*). Hy bouwt 72 cellen voor de 72 overzetters van *Ariſteas*, en laat hen, alhoewel van elkanderen afgezonderd,

(*a*) Deeze Zendbrief is gedrukt, en met zeer geleerde Aanmerkingen verzeld in HODIUS *de bibliorum textibus originalibus.*

(*b*) JOSEPHUS *Ant.* L. XXII. C 2.

(*c*) PHILO *de vita Moſis*, L. II. *p.* 660.

(*d*) JUSTINUS *Martyr in admonitione ad Græcos.*

derd, nogthans 72 gelykluidende, of ingegevene, overzettingen schryven.

Maar volgens deeze vereeniging valt zo veel weg, dat *Aristeas* echter verhaalt; het gemeenschappelyk beraadslaan, en het dicteeren der Overzetting vervalt. *Epiphanius* derhalven (*e*), om alles in het net te brengen, sluit de goede Overzetters, op dat zy met elkander kunnen raadpleegen, by paaren in 36 cellen op; laat deeze van een gescheiden paaren, ten gevalle van het lieve sprookje der Ingeeving, 36 gelykluidende Overzettingen opstellen, en stelt nog, in elke celle, eenen afschryver, op dat deeze overzettingen konden gedicteerd worden (*f*).

§. 2.

Derzelver oorsprong.

Daar zo veele breinen de geschiedenis van den oorsprong der Alexandrynsche Overzetting hebben tragten op te schikken, is zy in den grond zoo goed als verlooren geraakt; en ons blyft niets overig, dan naar aanleidende oorzaaken der overzetting uit de toenmaalige tydsomstandigheden, met te hulpneeming van deezen Roman, te gissen.

Na den dood van Alexander bevond zich eene by uitstek sterke volkplanting van Joden in Egypten en byzonder in *Alexandrien*. Hunne liefde tot den Godsdienst hunner Voorvaderen veranderde niet met hunne Woonplaats; veel eer beyverden zy zich om hunne Geloofsgenooten in *Palestina* in deszelfs oefening in alles na te doen, en lagen hier even als daar Synagogen, en een Sanhedrin van 70 of 72 Byzitters of leden aan, even als te Jerusalem.

Nu was reeds ten tyde van *Esra*, onder het groote gros der Joden, die uit Babylon wedergekeerd waren, alle kennis der oude Hebreeuwsche taal verloren geraakt, en als zy *Moses*, die in de Synagogen van *Palestina* voorgelezen werd, zouden verstaan, moest hy in het Chaldeeuwsch worden overgezet. Nog veel minder kennis der Hebreeuwsche taal kan men by de Egyptische Joden verwachten, die zich in het daaglyks leven niet eens van de Chaldeeuwsche, maar van de Grieksche taal bedienden; dus moest dan ook daar

(*e*) EPIPHANIUS *de ponderibus et mensuris.*

(*f*) *Repertorium für bibl. und Morgenl. Litteratur. Th. I. S.* 266. alwaar de oorsprong van deeze zoo verschillende berichten opgezocht word."

daar elken Sabbath de afdeeling, die in de Synagoge voorgelezen wierd uit de Mosaische Boeken, in 't Grieksch vertaald worden. Nu was misschien niet altyd een geleerde Jood by de hand, die de beide taalen even eens magtig was, om eene Grieksche overzetting voor de vuist te leveren; of men wilde de overzetting niet enkel aan het geval telken reize overlaaten, maar vooraf verzekerd zyn van derzelver regtmaatigheid. —— Met één woord, men verlangde eene *geschrevene* Griecksche overzetting der *Mosaische* Boeken te hebben.

Wanneer deeze nu voor 't algemeen werd ondernomen, zoo had buiten twyfel het Sanhedrin het opzigt daar over. Maar was zy aanvanglyk eene *byzondere* onderneming, dan zal zy echter, voor dat zy in 't openbaar in de Synagogen aangenomen wierd, van het Sanhedrin in Egypten onderzocht, verbeterd, en goedgekeurd, en na het zelve, daar het waarschynlyk even als te *Jerusalem* uit 70 of 72 leden bestond, de overzetting der LXX of LXXII Taalsmannen genoemd zyn. Misschien heeft ook dit Sanhedrin geleerde mannen uit Palestina naar Egypten ontbooden, om hun goeddunken by het onderzoeken der Overzetting te hooren; daaruit kan men dan de overlevering van het gezantschap verklaaren, dat om dezelve naar Jerusalem zal gegaan zyn.

Eindelyk, dat het eerste *oogmerk* by derzelver opstelling op de Synagogen gedoeld hebbe, schynt ook daar uit te blyken, dat men, volgends het eenpaarig getuigenis der oudheid, in 't begin alleen de 5 Boeken van *Moses* overzette (*); want deeze alleen werden toenmaals in de Synagogen gelezen.

§. 3.

Plaatzing in de Alexandrynsche Boekery.

Thans lag *Ptolomæus Lagi* eene groote Grieksche Boekery aan te *Alexandrien*, welke *Ptolomæus Philadelphus* als zyn naaste opvolger met groote onkosten vermeerderde: zoude men nu daarop niet bedacht geweest zyn, om de *Grieksche* Boeken der Joden daarin te plaatzen? Wezenlyk zyn daar ook spooren genoeg van overgebleven.

Want

(*) De eerste overzetting betrof alleen, gelyk de Hoogleeraar wat lager toont, den *Pentateuch*, of de vyf Boeken van *Moses*, naar 't verhaal van *Aristeas*, *Philo* en *Hieronymus*: (Zie HODIUS *ut. f. p.* 159) en 't is blykbaar dat de verdere Bybelboeken in later tyd, en door verschillende Taalsmannen overgezet zyn.

Want aan *Ptolomæus Philometor* werd de Griekſche Overzetting van het Boek *Esther* zonder verdere plegtigheid overhandigd (*g*). Hoe kwam men toch tot die gedachten, indien niet reeds andere Schriften der Joden, die men in de Griekſche taal had, in handen der *Ptolomeën* waren! Dus verhaalt ook PLUTARCHUS, dat *Demetrius Phalereus* aan *Ptolomæus Lagi* geraden heeft, om alle toen voor handen zynde ſtaatkundige Schriften van Wetgevers en Staatsmannen te verzamelen (*h*): gevolglyk ook de Schriften van *Moſes*. En de echtheid van dit bericht wordt daardoor ook bevestigd, dat *Demetrius Phalereus* gemeenſchappelyk met den Koning *Ptolomæus Lagi* aan wetten voor Egypten gearbeid heeft, gelyk ÆLIAAN verhaalt.

Zal deeze Vorst, om een echt Exemplaar der Moſaiſche Schriften te bekomen, zich niet gewend hebben tot het Sanhedrin der Joden in Egypten? Indien 'er nu te vooren nog geene met openbaar gezag bekragtigde overzetting van *Moſes* Boeken geweest was, dan zou zeker thans het Sanhedrin, den Koning ten gevalle, eene Overzetting bezorgd, of eene van de reeds voor handen zynde byzondere Overzettingen nagezien, met het Hebreeuwsch Oorſpronglyke vergeleken, en misſchien met behulp der Palestynſche Joden verbeterd hebben. En deeze nieuwe of oude, doch, in beide gevallen, van het Sanhedrin goedgekeurde Overzetting werd den Koning overhandigd, en, gelyk billyk is, ook voor de Egyptiſche Synagogen gewettigd.

Indien dit in dien tyd geſchiedde toen *Ptolomæus Lagi* te gelyk met *Ptolomæus Philadelphus* regeerde (*), en had tevens het laatſte van my onderſtelde geval plaats, dan kon deeze geheele onderneeming door de nakomelingſchap op rekening van *Philadelphus* geſteld worden, en deeze overzetting de overzetting van 70 of 72 Taalsmannen heeten.

„ (*g*) Zie den *Epilogus* van het Boek *Esther* in de LXX Overzetters.

„ (*h*) PLUTARCHUS *in apophth. regum.*"

(*) Dewyl de Ouden, zegt onze Schryver, het begin dier Overzettinge ſtellen, nu in de regering van *Ptolomæus Lagi*, dan in die van *Ptolemæus Philadelphus*, zo is men gewoon de beide gevoelens te vereenigen, en derzelver eerſten oorſprong te ſtellen in den tyd, dat deeze beide Koningen ſamen geregeerd hebben, in het derde of vierde jaar der 123ſte Olympiade, 285 of 286 jaaren voor Christus geboorte. Zie HODIUS *utſ.* L. II. c. 2. §. 2.

De Heerlykheid van de Kerkſtad des Allerhoogſten, volgens Pſ. LXXXVII, *en hier by nog twee byzondere Leerredenen, door* C. V. D. BROEK, *Predikant in 't Princenhage. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. v. Vloten, 1784. *Behalven de Voorreden, 290 bladz. in gr. octavo.*

Naer 't inzien van den Eerwaerden *van den Broek*, heeft men dit Lied aen te merken, *als een Lofdicht over Jeruſalem anders Sion genaamd, aangemerkt als de Stad des Allerhoogſten; waar Hy op eene plegtige wyze gediend wierd, zoo van gebooren Israëliten, als ook van anderen, die lust kreegen, om onder de ſchaduwe der vleugelen van Israëls God den toevlucht te neemen, in de Israëlitiſche Gemeente te worden ingelyfd, en dus met hart, mond en daaden, tot de Sionnieten zeiden: Uw Volk is myn Volk, en uw God myn God!* „ De Pſalmist, (dus vervolgt de Leeraer, na deze „ opgave van den zaeklyken inhoud,) dit moet men wel „ onderhouden, galmt geen andere loffelyke hoedaanigheden van de Stad Sion uit, dat die haar als *de eenige* „ *Kerkſtad* eigen waaren, waar de Algenoegzaame op ee„ ne plegtige wyze, met uitzondering van alle andere plaat„ ſen, zoo binnen als buiten Israëls Landpaalen, in het „ openbaar gediend wierd. Hy merkt de Gemeente des HEE„ REN, welke aldaar woonde, of jaarlyks op de hooge Feesten „ derwaarts heen opkwam, in zyne Lofrede aan, als de „ moederkerk door alle tyden heen, tot aan de voleinding „ der eeuwen toe. In dat Licht moeten wy dit Zangſtuk „ beſchouwen, willen wy de waare bedoeling van 's HEE„ REN Geest, door welken de Dichter in het opſtellen is „ gedreeven geworden, ontdekken. En dan vallen de vol„ gende zaaken onder onzen aandacht. A. De vastigheid „ van deeze Stad Gods, *vers* 1. B. 's HEEREN byzondere „ genegenheid voor dezelve, *vers* 2. C. Dan volgen eeni„ ge heerlyke weldaaden, welke die Kerkſtad zouden te „ beurt vallen, weldaaden, die door een iegelyk, die in „ haar welzyn belang ſtelde, zouden worden geroemd, „ van *vers* 3 tot 7. a. Haar Burgery zou vermenigvuldi„ gen, door veele vreemdelingen, die zich by haar vervoe„ gen zouden; die zoo eene verandering zouden onder„ gaan, dat men dezelve als inboorlingen zou moogen be„ ſchouwen. b. De Allerhoogſte zelf zou die Stad, aan „ zynen dienst toegewyd, bevestigen. c. En haar rekenen „ in het opſchryven der Volkeren. d. En eindelyk zorg

„ draa-

„ draagen, dat in deeze zyne Kerkſtad geen gebrek zou „ worden beſpeurd van zangers, ſpeellieden en fonteinen." Achtervolgens dezen leiddraed ontvouwt zyn Eerwaerde dit Zangſtuk eerst met betrekking tot den Kerkſtaet des Ouden Testamentes, en dan tot dien des Nieuwen Testamentes, zo hier op Aerde als namaels in den Hemel. Dit in vyf Hoofdſtukken afgehandeld hebbende, ſchikt hy nog een zesde, ten leerzamen en ſtichtelyken gebruike. Voorts heeft zyn Eerwaerde hier nog bygevoegd twee Leerredenen; waer van de eerſte tot een onderwerp heeft, *de wonderdaadige uitwerping der Duivelen uit de bezeetenen, door onzen gezeegenden Verlosſer Jeſus Christus*, volgens Matth. VIII. 16. Hy verklaert deze ſoort van wonderwerken, overeenkomſtig met zyne vroegere *Verhandeling over de Bezeetenen* (*), naer de gewoone Kerkleer, en grond op dezelve ene gemoedlyke toepasſing. In de twede Leerreden gaet hy na, *het wonderwerk van den Apostel Paulus op het Eiland Melite*, genezende den Vader van Publius, die met koortſen en den rooden loop bevangen was. Zyn Eerwaerde deed deze Leerreden in een tyd, toen velen zyner Medeïnwoonders, door de in den tekst genoemde krankheden bezogt werden, en verſcheiden daerdoor ten grave daelden; naer welke omſtandigheden zyne toepasſing ten ernſtigſte ingericht is. —— In de uitvoering van 't een en 't ander dezer opgemelde Stukken, vertoont zich ſteeds ene regelmatige wyze van denken, die den Eerwaerden *van den Broek* in ſtaet ſtelt, om zyne kundigheden, naer zyne denkwyze, met de vereischte klaerheid en nadruk voor te dragen.

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 10.

YSBRAND VAN HAMELSVELD, *Inwyings-Redevoering, by het aanvaarden van het gewoon Hoogleeraarampt in de Heiligen Godgeleerdheid op de Hooge Schoole te Utrecht, den 26 February*, 1784. *Uit het Latyn vertaald, door* ANTONY KOPPEN, *Lit. Hum. Stud. Te Utrecht*, by A. v. Paddenburg, 1784. *Behalven de Nederduitſche Eerdichten, 66 bladz. in gr. octavo* (*).

In deze Redenvoering ſtelt de Hoogleeraer zich voor, overwegender wyze te handelen, *over den tegenwoordigen voor-*

(*) Deze Redenvoering is ook in 't Latyn uitgegeven, met Latynſche Eerdichten, in groot quarto.

voor- of nadeeligen ſtaat van het Christendom, en *het geen omtrent denzelven in het vervolg door ons mag gehoopt of moet gevreesd worden.* Men vind 'er, gelyk zyn Hoogeerwaerde opmerkt, die deswegens zeer verſchillend denken: zommigen beſchouwen denzelven zeer gunſtig met een blyd vooruitzicht; terwyl anderen ſterk klagen over den gevaerlyken toeſtand, en bykans het ergſte voorſpellen. Onze Redenaer bewandelt hier omtrent eenigzins een middelweg, doch zo, dat hy het naeste kome aen hun, die 'er ongunſtige gedachten over voeden; 't welk, zyns oordeels, ook overeenkomt met de Godſpraken, die, volgens hem, tot dit Tydperk behooren, en ons drukkende omſtandigheden aenkondigen. Tevens echter poogt hy zyne Toehoorders weder op te beuren, door 't bezef van 't heil, 't welk de Christelyke Kerk in de latere dagen, naer zyn inzien der Godſpraken, te wachten heeft. „ Wy behoeven evenwel, „ zegt hy, den moed niet al te zeer te laten zakken, Toe„ hoorders! Want de duistere wolken verdreven zynde, „ zal ons een heldere dag aanlichten, een dag die met een „ zuiver-witten ſteen behoort geteekend te zyn, wanneer „ alles eene betere, eene nieuwe gedaante zal aanneemen, „ en de gulden Eeuw voor de Kerk zal wederkeeren. — „ De tyd zal eens komen, wanneer GODS allerheerlykſte „ naam van alle Volkeren, zo ver het wyde Wereldrond „ zich uitſtrekt, zal erkend en geëerbiedigt worden, wan„ neer de waare Godsdienst, de zuivere eerbied van „ GOD, Liefde, Vreede en Eenigheid het hoofd zullen „ opſteeken, terwyl het Bygeloof en Ongeloof overwon„ nen en te onder gebragt zal wezen; Wanneer JESUS, „ de onverwinnelyke Koning, zyne Rechten zal handhaa„ ven, en van het Joodſche Volk, het welk zich dan be„ keeren, en na hun Vaderland wederkeeren zal, en niet „ minder van alle Volkeren tot aan beide de Poolen zal „ geëerbiedigd worden, zo verre de Zon met haare ſtraa„ len de Wereld beſchynt. De Gedenkſchriften der God„ lyke Voorzeggingen, de Brieven van Christus Heilge„ zanten, de Heilige Jaarboeken zyn vol van deeze en „ zoortgelyke beloften." Zyn Hoogeerwaerde, die verder deze Redenvoering met de gewoone pligtsplegingen laet afloopen, behandelt dit onderwerp, dat van verſchillende zyden, op ſchynbare gronden, beoordeeld kan worden, met alle beſcheidenheid.

De

De vroome sterft gerust, schoon de Wereld in onrust is; eene Leerreden, gehouden tot het besluit van het wonderjaar 1783, *door* J. F. SCHEFFER, *Leeraar in de Luthersche Gemeente te Rotterdam. Te Amsterdam, by* J. Roos en Zoon, 1784. *In quarto*, 26 *bladz.*

De waare viering van Neerlands plegtigen algemeenen Dank- Boet- en Bededag, 1784; *eene Leerreden voorgesteld op den* 14 *April* 1784, *door den Eerw.* SCHEFFER, *als boven. Te Rotterdam, by* C. v. d. Dries. *In quarto*, 29 *bladz.*

Twee Leerredenen, zeer wel geschikt, om Nederlands Inwoonders een opmerkzaem oog te doen slaen op de omstandigheden van ons Gemeenebest, en hen daer door te noopen ter ernstiger behartiginge van hunne Godsdienstige en Burgerlyke plichten. Ze voegen zeer gepast by 's Mans voorheen uitgegeven Bedestonds-Redenvoeringen.

Vaderlandlievende Leerrede over Num. XI. 24—29. *Uitgesprooken op den algemeenen Dank- Vast- en Bededag*, 1784; *te..... Alom te bekomen.*

Het aenpryzingswaerdige character en bedryf van *Moses*, benevens de *zeventig Oudsten*, als mede dat van *Eldad* en *Medad*, word hier in een treffend licht geplaetst; en met ene manlyke ernsthaftigheid aen 's Lands Ingezetenen ter navolginge, tot bevordering van 's Lands heil, voorgesteld.

De peinzende Kristen, of bundel van stichtelyke gedachten voor de Eenzaamheid, door PETRUS BROES, *Predikant te Amsterdam. Derde Stukjen. Te Amsterdam, by* P. Schouten en J. Wessing, 1784. *In gr. octavo*, 140 *bladz.*

Soortgelyke bespiegelingen, als de voorige Stukjes behelzen, worden ook in dit Stukje voorgedragen, die stichting kunnen geven aen dezulken, die aen zodanig ene leiding van gedachten gewoon zyn; maer juist niet geschikt geagt kunnen worden, voor hun die meer smaek in welberedeneerde, dan in hartstochtlyke voorstellingen hebben.

Het eene noodige en begeerlyke goed voorgestelt en aangeprezen in tien Brieven, door JOHANNA AVINCK, *Huisvrouw van* H. LUDEN. *Te Utrecht, by* H. v. Otterloo, *en te Amsterdam, by* L. Lamberts. *In octavo.*

Ene ernstige waerschuwing tegen den verdervelyken dienst der Zonde, en ene trouwhartige opwekking tot den zaligenden dienst van God in Jezus Christus, mede te delen, is het hoofdoogmerk dezer Brieven, waervan ons de inhoud indezervoege opgegeven word. De vyf eerste Brieven, in 't eerste Stukje vervat, gaen „ over de nood„ zaaklykheid der bekeeringe, aangedrongen — uit de „ onzekerheid des doods en het genoegelijke van het Go„ de leven; — uit de rustelooze begeerte onzer ziele „ en de listige omleidinge van onze zielsvijanden; — „ uit den eeuwigen staat, waarin wij hier namaals over„ blijven; — uit alle de weldaadigheden, waarmede „ God een mensch, onder de verkondiging van het Eu„ angelium levende, van zijne geboorte af aan, overlaadt, „ — en uit kracht van de harde dienstbaarheid der zon„ de, ende des Satans." De vyf volgende Brieven, tot een tweede Stukje vergaderd, strekken eerst ter „ voor„ stellinge der beminnelykheid van den dienst van God, „ aangeprezen — uit de Alwaardigheid van God, be„ schouwt in zijne oneindige volmaaktheden; — en uit „ zijne nooit genoeg volprezene deugden." — Hierby komt vervolgens „ iets van de voortreffelijke schoonheid „ en beminnelijkheid van den Heere Jezus, voorgestelt, „ zo als Hij waardig is, dat Hem het gantsche hart wer„ de ingeruimt:" waernevens „ de zaligheid van den „ dienst van God op zich zelfs voorgesteld word." — En eindelyk behelst de tiende of laetste Brief, „ eenige „ bedenkingen, die tegen het geheel voorstel mochten op„ gekomen zijn, welke zo veel mogelijk weggenomen „ worden; waarop de geheele zaak nog nader aangedron„ gen, en op het hart der leezeren gedrukt word." — In deze Brieven heerscht ene ongedwongen gepaste gemoedlykheid, die over 't algemeen stichting verleent, al is het dat men juist zelfs alle byzondere bykomende denkbeelden niet moge toestemmen.

Een-

Eenvoudig onderwys in de voornaamste waarheden, welke de Hervormde Kerk naar den woorde Gods belydt en verdedigt. Door eenen vborstander van dezelven ontworpen, en door A. LEDEBOER, *A. L. M. Ph. Dr. en Em. Pred. te Haastrecht, en* W. DE ROO, *Predikant te Westzaandam, uitgegeven en vermeerderd met een aantal Vraagen, welker beantwoording aan den Leerling werd overgelaaten. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten, 1784. *Behalven het Voorbericht,* 86 *bladz. in octavo.*

By de vroegere uitgave hebben wy reeds van dit Geschrift gewag gemaekt als zodanig een, dat met nuttigheid in onze Hervormde Kerk gebruikt kan worden; en deze nuttige geschiktheid is door de tegenwoordige afgifte nog merkelyk vermeerderd. Men heeft 'er naemlyk enige Vragen, zonder derzelver beantwoording, bygevoegd, op dat ze door den Leerling zelven beantwoord zouden worden. Langs dien weg is het Catechetisch onderwys van meer dienst, als strekkende, om het verstand en oordeel van den Leerling tot ené gezette werkzaemheid te brengen; daer 't anders enkel geheugen-werk is, dat, gelyk de ondervinding menigwerf leert, wel dra verdwynt, als 'er niet meer bykomt. Verstandige Onderwyzers der Jeugd kunnen zich des met vrucht hier van bedienen.

Brieven van PHILADELPHUS *aan zijnen Vriend, ter beoordeelinge van het Boek, genaamd:* de Doop der Kinderen verworpen, en der bejaarden verkoren. *Uitgegeven te Harlingen, by* v. d. Plaats, *in 't Jaar* 1782. *Alom te bekoomen.*

Tegen de vier Redenvoeringen in 't aengeduide Geschrift geeft *Philadelphus* een viertal Brieven, strekkende ter wederlegginge van het aengevoerde tegen den Kinderdoop, en ter handhavinge van de Leer der Nederlandsche Kerke desaengaende. Met het afloopen van den laetsten Brief geeft de Schryver het hoofdzaeklyke zyner voorstellingen aldus op. Het komt, zegt hy, hierop uit.

,, Dat *ons Kerkgenootschap*, overeenkomstig de Heilige Schrift, leert, dat God zijn Genadeverbond met ons heeft aangegaan, als met een geheel Christen-Volk, gelijk eertijds met gansch Israël; zoodanig, dat wij, als gedoopte

Chris-

Christenen, nu des Heeren Kerk en Koningrijk mede uitmaken, gelijk voorheen het Israël Gods pleeg te doen; wordende wij, onder deze Nieuwe Bediening, in Gods Kerk en Koningrijk ingelijfd door den Doop, even als de Israëlijten in de Kerk en 't Koningrijk der Oude Bediening ingelijfd werden door de Besnijdenis. En het is op deze gronden, dat zij den Kinderdoop leert en verdedigt.

Maar *onze Schrijver* onderstelt een Leerstelsel, 't welk leert, dat 'er tusschen God en Israël twee onderscheidene Verbonden plaats hadden, een *uitwendig* en algemeen, en een *inwendig* en bijzonder. In het uitwendige zal het gansche Volk; in het inwendige zullen alleen de uitverkoorne en levendig geloovigen begrepen zijn geweest. En de Besnijdenis zal ook een tweërlij gebruik hebben gehad: alle Israëlijten in de uitwendige Kerk en het Verbond, maar de geestelijke menschen ook in de inwendige Kerk en Verbond inlijvende. Dog dit onderscheid zal bij de invoering der Nieuwe Bediening weggenomen zijn, onder welke alleen eene inwendige Kerk en Verbond is ingevoerd, uit geene andere leden bestaande, dan die ten Eeuwigen Leven volstrekt uitverkoren, en, door Gods Geest daartoe kragtdadig geroepen, en, zonder mogelijkheid van afval, wedergeboren zijn; dienende de H. Waterdoop alleen, om zulke begenadigden in deze inwendige Kerk en Verbond in te lijven; of, gelijk anderen willen, om hun deze onverliesbaare wedergeboorte, en het dadelijk deelgenootschap aan Gods onveranderlijke genade te verzegelen. En het is op deze gronden, dat onze Schrijver beweert, dat de Kinderdoop dwaas, ongerijmd, en met den aart der zaaken onbestaanbaar is.

Mijn Oordeel nu over dit geval, zoo als het daar ligt, komt, onder verbetering, hierop uit. ——— Dat onze Schrijver in zoo ver gelijk heeft, dat de Kinderdoop met dit zijn aangenomen, en bij anderen ondersteld Sijstema, onbestaanbaar is. ——— Maar dat hij nogtans ongelijk heeft, dat hij daarom denzelven geheel verwerpt; wijl het Leerstelsel der heilige Schrijvers, en der openbare Formulieren onzes Kerkgenootschaps geheel anders ligt, en wel zoo, als ik in de eerste plaats heb opgegeven. Want daarin is de Kinderdoop zeer gegrond, gelijk ik uit die Formulieren, en uit de gewijde Schriften der beide Verbonden omstandig getoond heb. ——— En om dat onze Schrijver dit Leerstelsel niet eens begrepen, veel min op eene kundige wijze aangeroerd, en nog minder wederlegd heeft,

heeft, zoo zal hij, indien hij, onverhoopt, voort wil gaan den Kinderdoop openlijk te verwerpen, genoodzaakt zijn, nog eens van voren af aan te beginnen, en op een geheel ander veld te ſtrijden, dan hij tot nog toe gedaan heeft."

Hoe men ook over dit onderwerp zelve moge denken, men zal, op het doorbladeren dezer Brieven moeten erkennen, dat de Schryver het Stuk van zyne zyde, als een Man van kunde in de ſtrydvoerende Godgeleerdheid, met oordeel behandelt. Te gelyk kan men 'er uit afnemen, dat hiermede de weg geopend is, tot een verſchil van een geheel anderen aart dan dat van den Kinderdoop, te weten over de Leer der Verbonden; en wel wie van beiden, of de Opſteller der Redenvoeringen, of de Briefſchryver, hieromtrent in de ware Nederlandſche Kerkleer ſta? De verſchillende denkwyze desaengaende heeft, gelyk bekend is, plaets; en uit het geen de Briefſchryver ons onder 't oog brengt moeten wy opmaken, dat de denkwyze van den Redenaer en zynen aenhang de overhand heeft; terwyl hy intusſchen dat gevoelen als eene nieuwe Leer wraekt, en voor 't gene hy de oude Leer noemt, pal ſtaet. Dit verſchil, wie van beiden het hier recht hebbe, word in dezen van te meer gewicht, om dat de Briefſchryver den Redenaer *op die gronden gelyk geeft* in den Kinderdoop als onbeſtaenbaer aen te merken. Zulks waer zynde, dan zou het beoogde doelwit van den Redenaer en zynen aenhang, om het daertoe te brengen, „ dat Nederlands Kerk „ haren Leden onbelemmerd de vryheid mogt verlenen, „ om hunne jonge Kinderen al of niet ten Doop aen te „ bieden," niet zo geheel vreemd ſchynen. Men draegt naemlyk elkander in 't voorſtaen der wederzydſche gevoelens, en 't gevoelen, waer mede de Kinderdoop onbeſtaenbaer is, word thans van zeer velen in de Kerk omhelsd: in zulk een geval, daer de Kinderdoop dus, met het een of ander gevoelen, moet ſtaen of vallen, komt die aendrang van verdere inſchiklykheid, omtrent dit Stuk, niet ongerymd voor.

Inleiding tot de Pathologye, of Beſchouwing van het Menschlyk Lichaam in den zieken ſtaat. Door J. MACQUET, *Med. Dr. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1784. *In gr. octavo,* 531 *bladz.*

Wy hebben onzen Leezer met den Inhoud van het *eerſte* Deel deezer *Pathologye* reeds bekend gemaakt. — In

In dit *tweede* Deel gaat de Heer *Macquet* over tot de Beschouwing van de Ziekten der Vaten; de werktuiglyke Ziekten, en de afwyking der vochten onzes Lichaams. De gebreken der Vaten brengt de Schryver onder de vier volgende klasfen. *Voor eerst*, wanneer de monden der Vaten, die iets moeten ontfangen of doorlaaten, te klein zyn. *Ten tweeden*. Wanneer deeze monden te wyd zyn. *Ten derden*. Als de Vaten te naauw zyn; en *ten vierden*, als de vaten te wyd zyn. De oorzaaken deezer gebreken worden vervolgens aangetoond, en de nadeelige gevolgen daar van naagegaan.

In het *tweede* Hoofdftuk word over de Ziekten der Werktuigen gehandeld. Werktuiglyke deelen noemt de Schryver de zulken, welke met zodanige eigenfchappen voorzien zyn, dat zy beweegingen en werkingen verrichten, wanneer 'er eene oorzaak bykomt die hen aan 't werken helpt. —— Tot de werktuiglyke deelen behooren de vaste en vloeiende deelen. —— Het onderfcheid tusfchen deeze is de zamenhang. De zamenhang ondergaat drie gebreken; 1.) deelen die vereenigd moeten zyn hangen niet te zamen; 2.) deelen die van elkander moeten gefcheiden zyn, hangen te zamen; of, 3.) de zamenhang is niet op zulk eene wyze, als die moet weezen, enz. Hier uit worden vervolgens de Ziekten der vaste werktuiglyke deelen afgeleid.

In het *derde* Hoofdftuk komen de Ziekten der vloeiende deelen voor; men kan de vochten befchouwen als op zigzelven beftaande, en in betrekking tot de vaste deelen. In het eerfte geval moet men de vochten aanmerken in hunne eige zelfftandigheid, door welke zy van het vaste verfchillen; vervolgens moeten wy nafpeuren, in zoo verre zy van andere vloeiftoffen verfchillen, en dus vloeiftoffen van het Menfchelyke Lichaam zyn; en dan in de derde plaats naagaan, waarin deeze vochten onder elkander verfchillen. Dus handelt de Schryver in het *vierde* Hoofdftuk over den zamenhang der vochten en derzelver gebreken. In het *vyfde* Hoofdftuk over de verfchillende menginge, en ziekelyke fcherpheden der vochten. In het *zesde* Hoofdftuk over de Ziekten der vochten uit de afwyking der deelen, (dit wil zeggen der t'zamenftellende deelen, of, zo als de Schryver zegt, der Elementen.) In het *zevende* Hoofdftuk over de gebreken der Gyl. In het *agtfte* over de aandoeningen van het bloed. In het *negende* over de gebreken der afgefcheiden fappen. Ver-

vol-

volgens gaat de Heer *Macquet* over, tot het onderzoek van de Ziekten der vochten, in betrekking tot de vaste deelen; en handelt in het *tiende* Hoofdſtuk over de betrekkelyke Ziekten. In het *elfde* over de afwykende veelheid der vochten. In het *twaalfde* over de afdwaaling der vochten uit hunne plaats. In het *dertiende* over de gebreken in de beweeging der vochten; en, eindelyk, in het *laatſte* Hoofdſtuk maakt de Schryver een begin met de zamengeſtelde Ziekten.

Dit is de zaaklyke Inhoud van dit *Tweede Deel.* ——— De wyze, op welke de Schryver zyn onderwerpen behandeld heeft, verſchilt niet van het *Eerſte Deel*; en, vermits wy ons reeds daar over geuit hebben (*), zullen wy ons vergenoegen met onzen Leezer den Inhoud daar van mede gedeeld te hebben.

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* IVde Deel, bl. 109.

Nederlandſche Inſecten, beſchreeven en afgebeeld door C. SEPP. *Tweede Stuk, vierde Verhandeling, met twee Plaaten. In quarto.*

By deeze afgifte levert ons de opmerkzaame *Sepp* eene naauwkeurige beſchryving, mitsgaders eene juist getekende en gecoleurde afbeelding van den *kleinen Witjes-Vlinder* en den *Linde-Pylſtaart-Vlinder*, die in 't een en ander opzigt, naar gewoonte, zeer wel uitgevoerd zyn. ——— By de beſchryving van den kleinen Witjes-Vlinder brengt hy ons eene waarneeming te berde, die wy oordeelen hier plaats te moeten geeven. De natuurlyke grootte en koleur der Eitjes van deezen Vlinder aangeweezen hebbende, voegt hy 'er by; „ doch in deze grootte kan „ men derzelver waare gedaante niet zien; en men word „ hunne verwonderlyke in de langte loopende Ribben, en „ ongemeen fyne dwarsgaande tusſchenbandjes, niet ge- „ waar." Hiertoe wordt het behulp van 't Vergrootglas geëischt; waarom hy nog eene vergroote afbeelding van dezelven voordraagt, in welke die byzonderheden duidelyk te zien zyn; voegende daarnevens de volgende waarneeming. „ Men ziet, als men zodanig een Eitje, door „ 't Microscoop, beſchouwt, terſtond, dat het zelve een „ Dag-Vlinder-Ei zy, en wel aan deszelfs langwerpige ge- „ daante; want onder alle my bekende Nacht-Vlinder- „ Eieren zyn 'er geene van deze gedaante, en welke met „ der

„ derzelver breedste *Basis* of Grondvlakte op het Blad „ of de Bladeren vast gelymd zyn. Wel is waar, men „ vind langwerpige Insecten-eitjes van gedaante en kleur „ byna als die van ons tegenwoordig Voorwerp, en wel- „ ke in 't geheel van geene Dagvlinders zyn, maar daar „ en teegen van Maajen die in Vliegen veranderen, of „ van Wantzen, waaruit derzelver jongen te voorschyn „ komen, of ook wel van eenig ander Geslagt van Insec- „ ten; doch dan zyn dezelven, 't geen te verwonderen is, „ niet in de langte en ook met geene dwarsloopende Ribben „ voorzien, maar daarentegen of geheel glad, op een weinig „ oneffen: in tegendeel langwerpig en met Ribbetjes voor- „ zien zynde, ook niet op het Blad leggende, maar over- „ eind staande, dan is het my gebleeken, dat dezelve al- „ toos van Vlinders en wel juist van Dag-Vlinders wa- „ ren." —— Wy hebben deeze waarneeming te eerder aangetekend, om dat ze eenigzins dient ter bevestiginge en ophelderinge der aanmerkingen van den Heer *Kleemann*. Volgens den Heer *Röfel* naamlyk zyn de Eieren der Dag-vlinders van de eerste Clasfe meerendeels rond, en die van de tweede Clasfe kegelvormig. Maar de Heer *Kleemann* tekent hierop aan, dat de minste Eieren van die der eerste Clasfe eene ronde gedaante hebben; zynde dezelven meestal van gedaante als Hoender- of Eenden-Eieren; en niet zo langwerpig rond en kegelvormig toegespitst, als die der tweede Clasfe; waaronder 'er ook eenigen voorkomen, die eene kogel- en platronde gedaante hebben, die van boven rond verwulfd, en van onderen, daar ze vast zitten, iets vlakker zyn. Zommigen derzelven, zegt hy verder, vertoonen zich glad, of schynen byna gantsch glad, anderen hebben ribbetjes, kerfjes en andere cieraaden, welken egter veelal alleen door behulp van 't vergrootglas te bemerken zyn, wanneer ze ook wel vol tedere, ongelyke, zeshoekige tralien gevonden worden. En zo beschryft hy ook de Eitjes van deezen kleinen Witjes Vlinder als kegelvormig, met veele inkervingen, voorntjes en verheven ribben, alle naar de lengte van 't Ei staande, van rondsom voorzien. Raakende de Eieren der Nagtvlinders, hier van maakt *Röfel* geen gewag, en ik zal, zegt *Kleemann*, 'er zo veel van melden, als my de ondervinding geleerd heeft. „ De Eieren der Nachtvlinders van de eerste Clasfe „ onderscheiden zich van de Eieren der Dagvlinders door „ hunne grootte en gedaante, die, myns weetens, nooit „ kegelvormig, maar, gelyk zommige Eieren uit de tweede

„ Clas-

„ Clasſe der Dagvlinders, meer rond dan ovaal zyn. Voorts „ heb ik nog geene van deeze Eieren gevonden, die, op „ hunne buitenvlakte met diergelyke ribben en inkervingen „ voorzien zyn, als die van alle andere Clasſen; want ze „ ſchynen veel meer allen eene gladde ſchaal te hebben. „ Aan die der tweede Clasſe is geen zeker onderſcheiden „ kenteken te vinden; eenigen zyn langwerpig, anderen „ geheel, en wederom anderen half rond, doch van ande- „ ren plat gedrukt. Ook zyn ze gedeeltlyk geheel glad; „ of, als men ze door een goed Vergrootglas beſchouwt, „ geſtippeld of netvormig getekend, of met ribbetjes of „ voorntjes voorzien." Op eene ſoortgelyke wyze is 't, volgens hem, met die der vierde Clasſe geſteld; maar nopens die der derde Clasſe tekent hy nog dit byzondere aan. „ De Eieren, welken van zodanige Vlinders uit de „ derde Clasſe gelegd worden, die uit 12 of 14 pootige „ Spanrupſen voortkomen, zyn zelden langkwerpig-rond, „ of gantsch kogelrond en glad, maar hebben doorgaans „ eene halfronde gedaante, met veele voorntjes of groef- „ jes rondsom. Hiertegen hebben de Eieren, die van de „ Vlinders, uit 10 pootige Spanrupſen voortkomende, ge- „ legd worden, gemeenlyk eene langkwerpige of ovaal- „ ronde gedaante. Ze zyn meerendeels alomme met veele „ ribbekens vercierd; ook wel met een zeshoekig tralie- „ werk of net overtoogen (*)."

(*) Zie *Röſel*, Nat. Hist. der Inſ. I. D. bl. 4, 66. Aant. van *Kleemann*, gemeld in de Voorr. van den Vertaaler, en verder op bl. 66, 92, 121, 182, 518 en 466.

Geſchiedenis van Graaf WILLEM van Holland, *Roomsch Koning*, *door* Mr. JOHAN MEERMAN, *Vryheer van Dalem. Eerſte Deel. In 's Gravenhage*, *by* N. v. Daalen *en* M. Wetters, 1783. *Behalven de Voorrede en den Inhoud*, 406 *bladz. in gr. octavo.*

Het is hun, die onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen kundig zyn, overbekend, welken grooten invloed de regeering van Graaf *Willem* van Holland, op verſcheiden omſtandigheden onzes Lands, gehad hebbe, en 't kan hun derhalven niet anders dan aangenaam zyn, dat de welgeoefende *Meerman* zig heeft willen verledigen, om het voorgevallen in die dagen vlytig na te ſpooren, oordeel-

kundig te overweegen, en zyne geschiedkundige penne te gebruiken, om het beloop der zaaken van dien tyd geregeld te ontvouwen. Zyn Ed. heeft, naar hy ons in de Voorreden berigt, de gunstigste gelegenheid gehad om eene menigte van oirconden, met betrekking tot dien tyd, byeen te verzamelen, zo uit zyn eigen Boekenschat, als uit het geene hem door Liefhebbers van oefening medegedeeld is. En de uitvoering van het Werk zelve toont, dat hy van een aantal uitgegeevene en onuitgegeevene Schriften, daartoe behoorende, een verstandig gebruik gemaakt heeft; waardoor zyn arbeid daadlyk strekt ter opbelderinge veeler byzonderheden, staande het tydsverloop tusschen den dood van Graaf *Floris* den IV, en dien van deezen *Willem* den II, of van het jaar 1235, tot het jaar 1256; waarvan dit eerste Deel het beloop der Geschiedenisse brengt tot het jaar 1250; hetwelk de Heer en Mr. *Meerman* in drie Boeken afgedeeld heeft.

In het eerste Boek ontvouwt hy ons het voorgevallene, zints den dood van *Floris* den IV, tot de verkiezing van *Willem* tot Roomsch Koning, in 't jaar 1247; en het tweede vervolgt de geschiedenis tot na 's Vorsten *Krooning*, in 't jaar 1248. Ten beteren verstande der zaaken, laat zyn Ed. in ieder Boek voorafgaan, een duidelyk berigt van de Staatsgesteldheid, eerst van Holland, en vervolgens van het Duitsche Ryk; waarin hy ons een leerzaam verslag geeft van alles wat tot de zaaken der Regeeringe van dien tyd behoort; 't welk by uitstek van dienst is in 't leezen der toenmaalige Geschiedenissen, als waardoor veele anders duistere tusschenkomsten van zelve opgehelderd worden. —— Wyders gaat het derde Boek over het gebeurde, zedert de Krooning van Koning *Willem*, tot den dood van Keizer *Fredrik* den II, of het afloopen van 't jaar 1250. Naar luid van het Voorberigt heeft men in 't tweede Deel te wagten, eene ontvouwing van 's Vorsten verdere lotgevallen tot op zynen dood, in 't jaar 1256; en te gelyk de *Diplomata*, die reeds actueel gegraveerd worden, benevens andere stukken, die tot nog niet uitgegeeven zyn, en strekken om deze en geene byzonderheden nader te verklaaren en te bewyzen. Hier benevens is het oogmerk van den Heer en Mr. *Meerman*, op dit alles eindelyk nog een derde Deel te laaten volgen, 't welk in zig behelzen zal, eene Geschiedenis van Zeden, Weetenschappen, Rechten, Godsdienst, Koophandel en andere merkwaardigheden onder 's Vorsten bewind, in Duitschland zoo wel als in Holland. —— De

ma-

manier van uitvoering van het eerfte Deel, als behelzende niet alleen een gefchied- maar te gelyk een oordeelkundig verflag van de gewigtigfte gebeurtenisfen, met betrekking tot derzelver oorfprong, beoogden invloed en verdere gevolgen, verleent ons een gunftig vooruitzigt op 's Mans verderen arbeid; des men het tweede Deel, dat reeds op de pers is, eerlang met genoegen te gemoet zie. —— Op deszelfs ontvangst zullen wy zekerlyk wel gelegenheid hebben, om op 's Vorften gefchiedenis een weinig ftil te ftaan; hierom zullen wy, thans daar van afziende, om egter een ftaal van 's Mans fchryfwyze te geeven, den Leezer mededeelen, 't geen de Heer en Mr. *Meerman*, in 't bovengenoemde berigt van 's Hollands Staatsgefteldheid, ons meldt, wegens de toeneemende magt der Graaven, die van Stadhouders allengskens Landsheeren, en als zodanigen gehuldigd werden.

„ Holland" dus vangt zyn Ed. de ontvouwing hier van aan, „ Holland behoorde thans, gelyk nog eeuwen daarna, tot het lighaam des Duitfchen Ryks, en erkende de Keizeren voor opperfte gebiederen en Opper-Leenheeren. De eerfte Frankifche Koningen, en inzonderheid Karel de Groote, hadden het door de wapenen t'ondergebracht, en in hunne uitgeftrekte Monarchie ingelyfd. De fplitfing van dit Ryk onder Karels opvolgeren had ook Holland, door eene aanzienlyke rivier doorfneeden, meermaalen van één gerukt, en aan verfchillende Vorften doen gehoorzaamen. Het gedeelte, dat ten noorden des Rhyns ligt, daar zich die ftroom by Katwyk in de zee placht te ontlaaden, viel fteeds den Oost-Frankifchen, of eigentlyken Duitfchen Koningen te beurt; doch die geheele ftreek, die door den Rhyn en de Schelde wordt ingeflooten, was onder Lotharingen begreepen, en wierd, gelyk dit gantfche Koningryk, dan eens door byzondere Vorften geregeerd, dan door de opperhoofden van het Franfche, dan door die van het Duitfche Ryk bemachtigd. De laatften behielden eindelyk de overhand: Lotharius, Koning van Frankryk, wierd tegen het eind der tiende eeuw gedwongen zyn recht op Lotharingen aan Keizer Otto II af te ftaan. En federt zyn de poogingen om den Roomfchen Keizeren deeze bezittingen te betwisten, zelden in 't werk gefteld en vruchteloos uitgevallen. Holland geraakte dus, van toen af aan, ook wederom onverdeeld onder hunne heerfchappy; en fchoon zy Neder-Lotharingen, waar dat Graaffchap toe behoorde, onder den naam van een Hertogdom te leen uitgaven, onttrokken zich echter de Hol-

landfche Vorften zoo veel en zoo fpoedig zy konden aan het gebied deezer Lotharingfche, of, gelyk zy daarna genoemd wierden, Brabantfche Hertogen, en vonden het edeler en vryer onmiddelyk den Keizeren onderworpen, dan onderdaanen van onderdaanen en Leenmannen van Leenmannen te zyn.

„ Het was 'er echter ver van daan, dat deeze opperhoofden des Roomfchen Ryks hier te lande die onbegrensde macht meer oeffenden, die Karel de Groote, en de Keizers van den Carolingifchen ftam geoeffend hadden. De Graaven, welke over de byzondere gewesten hunner Monarchie het gebied voerden, waren toen flechts Stadhouders, die uit hunnen naam de gerechtigheid handhaafden; voor hunne fchatkist de lasten, den onderdaanen opgelegd, heften; in hunne oorlogen de ftrydbaare mannen van het Graaffchap aanvoerden; door hen wierden aangefteld en afgezet, en hun alleen verantwoording fchuldig waren. Allengskens echter begonnen deeze Vorften naar meer gezag te haaken, en hunne eigen grootheid op de puinhoopen der Keizerlyke rechten te bouwen. Den grondflag van hun gevaarte leide de onafgebroken opvolging eenes Zoons in het Graaffchap zynes Vaders, welke, al vroeg in Duitschland ingekroopen, onder de zwakke regeering van Hendrik den VI, algemeen wierd, en in Holland van Dirk I af aan beftendig heeft plaats gegreepen. De aanhoudende oneenigheden tusfchen de Keizeren en den Pauslyken ftoel, de inwendige verdeeldheden van het Ryk, de magteloosheid van verfcheiden beheerfcheren deszelfs, om hunne voorrechten tegen de ftoute aanmaatigingen hunner Vafallen te handhaaven, voltooiden dit werk. Van zulke Vorften, die den Keizeren aankleefden, en ze tegen hunne vyanden hielpen verdeedigen, moest de aanhoudende trouw door herhaalde Gunstbrieven gekocht worden, in welke akker op akker, landgoed op landgoed, dan in eigendom, dan te leen, dan met, dan zonder rechten, uit de Keizerlyke domeinen wierd weggegeeven, en in welke de macht van gerichte te houden, van fchattingen uit te fchryven, van munt te flaan, en alles, wat oorfpronkelyk den Landsheer en niemand anders toekwam, den Vorften wierd opgedraagen, niet meer om dit als Stedehouders, maar uit eigen hoofde uit te oeffenen en te genieten.

„ Doch wat de Keizers ook mochten fchenken, de opperheerfchappy over de Vorftendommen van het Duitfche

Ryk

Ryk bleef altoos in hunne handen, en zy behielden zich byna in elken Gunstbrief de hoogste macht en het recht van opperbevel, over het geen zy uitdeelden, voor. En dit heeft in de twaalfde en dertiende eeuw die zonderbaare gesteldheid van Duitschland doen gebooren worden, waarvan men de flauwe overblyffels nog heden befpeurt; dat de menigvuldige Vorsten des Ryks de wezentlyke Landsheeren en Regeerders hunner Vorstendommen zyn, en dat zy echter den Keizer als hun hoofd en 's lands hoogsten heerfcher eerbiedigen. In eene vroegere verhandeling (*) heb ik in 't breede aangetoond en met bewyzen gestaafd, dat alles, wat tot nu toe omtrent Duitschland in 't gemeen gezegd is, ook in Holland zy waargenomen. Thans meen ik dus te kunnen volstaan, met de zaaken alleenlyk op te noemen. Geduurende de geheele middeleeuw zyn de Keizers als Heeren van dat Graaffchap aangezien en gegroet. De Rykswetten en de straffen, waardoor men het gezag derzelven deed klemmen, waren 'er van gezag. Het gewest moest het zyne toebrengen tot de lasten des Ryks en tot de Keizerlyke fchatkist. In de Gerichtshoven, hoe weinig de Keizers hier ook in de daad te gebieden hadden, wierd echter op veele plaatfen het recht uit hunnen naam gefproken. Van de Vonnisfen der Graaven konde men zich, op de beslisfing der Rechteren, beroepen, die onmiddelyk van 's Keizers wegen de vierfchaar fpanden. Niet alleen de Graaven, maar zelfs eenige Edelen in Holland, behoorden tot de Duitfche Ryksstenden, verfcheenen op de Ryksdagen, woonden de verkiezingen en krooningen der Keizeren by, plaatsten als getuigen hunnen naam onder de Keizerlyke Bevelen en Gunstbrieven, erkenden derzelver gebiedende macht, en droegen hun deel in byzondere lasten. De Gefchiedenis van alle Graaven, die, terwyl het huis van Zwaben den Duitfchen troon vervulde, dit land geregeerd hebben, van Dirk VI af aan, tot op onzen Willem II toe, levert hiervan de ontegenfpreekelykste blyken.

„ Maar boven dit alles was Holland ook een Keizerlyk Leen. De Graaven bezaten wel in deeze landstreek eene menigte goederen in eigendom, met welke zy naar hun goedvinden konden handelen; doch het geheele oorfpronkelyke Zuid-Holland, veele bezittingen boven de Merwe, verfcheiden Keizerlyke Regeerings-rechten, en vooral de Graaf-

(*) *De folutione vinculi, quod olim fuit inter S. R. I. et Belgii fœderati refpublicas, Lugd. B.* 1774.

Graaffelykheid, of de macht om het land als Graaf te bestieren, hielden zy van de Duitsche Opperhoofden slechts te leen. By 't aanvaarden van het bewind deeden zy hun wegens het Graafschap hulde; zy noemden zichzelve Leenmannen des Keizers en des Ryks; wanneer zy aanvallende of verdedigende verbonden slooten zonderden zy van de vyanden, tegen welke zy beloofden het harnas aan te gespen, steeds de Keizeren uit; door deeze ten oorlog opontbooden, volgden zy met de strydbaare manschap van hun Vorstendom, die mede het Keizerlyk bevel van op te trekken ontving, waar ook derzelver wapenen mochten heengewend worden. Het Graafschap was wel een erfleen, dat van Vader op Zoon verstierf: doch zo dra het mannelyk oir ontbrak, al leefde zelfs noch de broeder des overledenen viel het in den boezem des Ryks te rug, en het was een onverschuldigde gunstbewyzing der Keizeren wanneer zy in zulk een geval, gelyk doorgaands echter geschiedde, den naasten mannelyken aanverwandten de opvolging in de regeering toestonden. De bloedige burgerkryg, die in 't begin deezer dertiende eeuw, tusschen den schoonzoon en den broeder van *Dirk* VII, over het recht tot het Graafschap, in Holland woedde, heeft de leenroerigheid van dit Gewest aan het Keizerryk in het klaarste licht geplaatst, en bevestigt, in veelerlei opzichten, 't geen ik van dezelve heb voorgesteld.

„ De banden echter, die Holland aan de Duitsche Kroone vast hechtten, waren zo knellend niet; of de Graaven konden om deezen tyd (*) met vollen nadruk de eigentlyke Landheeren van dit gewest geheeten worden, en het Keizerlyk gezag beduidde weinig in vergelyking van het hunne. Wanneer een Vorst de regeering aanvaardde, ontving hy ten platten lande van de Edelen, en in de Steden van de burgeren en ingezetenen derzelven, den eed van hulde en getrouwheid; en het schynt, dat dit inzonderheid in agt zy genomen, als het recht van opvolging stry-dig was, en als een Heer, die het bewind in handen had gekreegen, zig op eene meer dan gewoone wyze van de aan-

„ (*) De Heer Prof. PESTEL, *Comment. de Rep. Bat.* §. 225. merkt aan, dat de Graaven van Holland zelfs vroeger dan andere Ryksvorsten de Stadhouderlyke tegen de Landsheerlyke waardigheid schynen geruild te hebben, 't welk de ligging van dit land op de uiterste grenzen des Ryks niet weinig begunstigde."

aankleeving zyner onderdaanen verzekeren wilde. Althans, om van vroegere voorbeelden niet te gewaagen, het verdrag in 1206, tusfchen den Graaf van Loon en Willem I, te Brugge getroffen, zet het recht der Graaven, om de inhuldiging te eisfchen, en de zekerheid, dat dezelve gefchied zy, buiten allen twyffel. Willem, die door eene nederlaag in Zeeland, gelyk het fchynt, tot dit verbond, waarvan de voorwaarden hem zo veel nadeel toebrachten, als ze hem met fchande overlaadden, gedwongen wierd, belooft in het zelve de Hollandfche Edelen, zo wel die toen te Brugge tegenwoordig, als die door geheel Holland verfpreid waren, te zullen beveelen van den Graaf van Loon en van Holland oogenblikkelyk trouwe te zweeren, en in perfoon de ingezetenen van vier aanzienlyke fteden in het gewest van den eed, aan hem gedaan, te zullen ontheffen, en tot het inhuldigen zyner wederparty aanfpooren en last geeven (*). Als Heeren van Kennemerland genooten de Graaop een' heuvel, die tusfchen Haarlem en Alkmaar ryst, voor eene talryke byeenkomst van edelen en onedelen, de vleiende eer der hulde: men plaatfte hen op een fchild, 't welk eenige op de fchouderen droegen; en terwyl men dus aan de faamgevloeide menigte haaren nieuwen Heer vertoonde, en zyne verheffing boven allen in een zinnebeeld affchetfte, wierd de eed van getrouwheid hem door een ieder gedaan. Dezelfde plechtigheid is lang in Westfriesland in gebruik geweest (†). Ook ontbreekt het niet aan voorbeelden van belastingen, die de Graaven ten tyde hunner inhuldiging by wyze van bede, of als een recht van blyde inkomfte, den ingezetenen hebben opgelegd, en waaraan zich deeze by eene zoo heuchelyke gelegenheid niet onttrokken (§). Hoe zeer ook de verbindtenis, die 'er tusfchen elken Vorst en zyne onderdaanen is, op wederzydfche belangens fteunt, en wederzydfche rechten vooronderftelt, zoo fchynen echter de Graaven van hunnen kant niet eerder eenige uitdrukkelyke belofte of eed, van hunne onderhoorigen by derzelver voorrechten te zullen handhaaven, gedaan te hebben, dan toen zy de fteden met Keuren en Vryheidsbrieven hadden begonnen te begif-

„ (*) Het verdrag is te vinden in MIERIS *Groot Charterboek der Graaven van Holland*, &c. I. p. 147."

„ (†) VAN THYE HANNES, *de inaug. Princ. Belg.* p. 35."

„ (§) Ibid. p. 135."

giftigen, waarvan de dertiende eeuw de eerste voorbeelden zag, en met welke de voornaamste plaatsen in Zeeland zoo wel als in Holland begunstigd wierden. Reeds in de Keure die Willem I en de Gravin Johanna van Vlaanderen in 1217 samen aan Middelburg verleenden, zweeren zy beide, dat zy en hunne Burggraaven van Zeeland dezelve onverbreekelyk zouden onderhouden (*). En, op dat men niet denke, dat hier de éêne mederegent den anderen slechts hebbe willen verbinden, Floris IV, die in 1223 aan de burgeren van Westkappel Handvesten schonk, doet eenen uitdrukkelyken eed, dat hy en zyne opvolgers dezelve ten eeuwigen dage naar zoude komen (†)."

„ (*) MIERIS, I. p. 172."
„ (†) Ibid. p. 184."

Tableau de l'Histoire generale des Provinces-Unies par A. M. CERISIER. T. X. à Utrecht, chez *B. Wild*, 1784. Sans la Preface et la Table des Matieres, 570 pp. en 8vo.

Dit tiende Deel, waar mede de Heer *Cerisier* zyn *Tafereel van de algemeene Historie der Vereenigde Nederlanden* schynt ten einde te brengen, behelst het voorgevallene zins het jaar 1715 tot het jaar 1751; welk tydbestek eene groote verscheidenheid van tooneelen uitlevert, die den Autheur eene ruime stoffe, zo ter geschiedkundige ontvouwinge, als tot het voordraagen van zyne bedenkingen over de verschillende lotgevallen in den onderscheiden toestand van ons Gemeenebest, in die dagen, aan de hand geeven. Volgens de schryfwyze, die de Heer *Cerisier* door 't geheele beloop van dit Werk gehouden heeft, maakt hy ook hiervan in dit Deel een vrymoedig gebruik; 't welk het zelve, schoon anders over een tydbestek gaande, dat al dikwerf door onderscheiden pennen verhandeld is, opmerkenswaardig maakt; vooral met opzigt tot de gebeurtenissen, die de Stadhouderlyke waardigheid betreffen, welken hy inzonderheid niet alleen van de geschiedkundige, maar ook tevens van de staatkundige, zyde opzetlyk beschouwt.

De

De Geest der Wetten door den Heere Baron DE MONTESQUIEU. *Uit het Fransch vertaald door* Mr. DIRK HOOLA VAN NOOTEN, *Raad in de Vroedschap, en Oud Scheepen der Stad Schoonhoven, Lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Weetenschappen. Met wijsgeerige staatkundige aanmerkingen zo van eenen Onbekenden als van den Vertaaler. Eersten Deels Eerste Stuk. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1783. *Behalven het Voorwerk,* 219 *bladz. in gr. octavo.*

By eene voorige Nederduitsche afgifte van dit hooggeschatte Werk, hebben wy deszelfs natuur, inhoud en beloop aangeweezen (*); des wy, om het zelfde niet te herhaalen, ons thans daar mede niet zullen ophouden; maar met een kort woord melding maaken van 't geen deeze laatere uitgave boven de voorige aanpryst. In den druk zelven is ze, gelyk men terstond op 't oog ziet, keuriger uitgevoerd; dan dit is het minste; van meer belang is de vertaaling. De voorige Overzetter, schoon hy der Fransche Spraake genoegzaam magtig mogte zyn, om een gemeen Fransch Werk te vertaalen, had de vereischte bekwaamheid niet, om een Staatkundig Werk, als dit van den Baron *de Montesquieu*, die doorgaans diep denkt, zig kort en kragtig uitdrukt, en ingewikkelde onderwerpen met eene schrandere diepzinnigheid behandelt, te vertolken. Van daar verloor dit Werk, met die vertaaling, niet alleen zyn natuurlyk schoon, maar te gelyk, in veele opzigten, de geheele kragt van voorstellen; en 't bleek menigwerf dat de Vertaaler geen duidelyk begrip van des Autheurs meening had; 't welk meermaals onverstaanbaare duisterheden veroorzaakte. Het tegenovergestelde hiervan heeft in deeze nieuwe uitgaave plaats. De Heer en Mr. *van Nooten*, niet alleen der Taale kundig, maar ook door oefening op het onderwerp zelve gevat, is in staat met den Autheur te denken, den nadruk van 't voorstel te gevoelen, en dus zig den geest des Schryvers, als 't ware, eigen te maaken; 't welk hem, by een natuurlyk gevolg, de bekwaamheid verleent, om zig in 't overzetten niet slaafsch aan woorden te verbinden, maar, de zaaken in 't

(*) Zie *Nieuwe Vad. Letteroef.* V. D. bl. 333. *Hedend. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 220. III. D. bl. 223.

't oog houdende, de denkbeelden des Franſchen Schryvers met gepaste woorden, met minder of meerder vryheid, naar den eisch van het onderwerp, in hunne kragt en nadruk, in 't Nederduitsch over te brengen. ——— De Leezer oordeele eenigermaate over dit onderſcheid, door het volgende gedeelte, over *de opvoeding*, te vergelyken met het geen wy voorheen, uit de vroegere vertaaling van 't zelve, bygebragt hebben (*). Dus luidt de tegenwoordige.

„ Alles hangt dus, in de republieken, daar van af, dat deeze liefde, [te weeten, de liefde jegens de Wetten, en jegens het Vaderland,] gevestigd zij. En 't is de zaak van de opvoeding, zorge te draagen, dat dezelve ingeboezemd worde. Maar 'er is *één* onfeilbaar middel om te maaken, dat de kinderen dezelve verkrijgen, en dat is, dat de ouders dezelve moeten bezitten.

„ Men is doorgaands meester, in welke kundigheeden men zijne kinderen wil doen onderwijzen, en men is nog meer meester, welke hartstogten men wil aanmoedigen. —

„ Indien dit zo niet uitvalt, dan komt het nergens anders van daan, dan dat men buiten 's huis weder *uitroeit*, 't geen in het huis van de ouders ingeboezemd word.

„ De groeijende burgers zijn het niet, die ontaarten; neen, de volwasſene burgers moeten eerst bedorven weezen, eer een volk uit den aart kan ſlaan."

Wyders heeft deeze nieuwe uitgave nog dit voordeel, dat dezelve, buiten de aanmerkingen van een onbekenden, die ook in de vroegere vertaaling gevonden worden, verrykt zy, met de aanmerkingen van den geagten Heer Vertaaler, die alomme blyken geeven van 's Mans dooroefende Staatkunde, en hier op veelerleie wyzen nuttig zyn. Zommigen derzelven dienen ter opheldering van 't geen de Heer *Montesquieu* gezegd heeft; anderen verleenen eene beſcheiden tegenſpraak van deeze en geene van 's Mans ſtellingen; en zomtyds neemt de Heer en Mr. *van Nooten* uit des Autheurs gezegde aanleiding, om die of deeze byzonderheid, raakende de beſtiering van ons Gemeenebest, te verklaaren. Voor tegenwoordig zullen wy van dit laatſte hier eene proeve bybrengen.

De Baron *de Montesquieu* geeft het volgende op als een algemeenen ſtelregel. „ In eene raadsvergadering, welke „ opgerecht is, om het opzicht over, en (om zo te ſpree- „ ken)

(*) Zie *Nieuwe Vad. Letteroef.* V. D. bl. 337, 338.

„ ken) de bewaarplaats van de zeden te wezen, moeten „ de leeden, voor hun geheele leeven, aangefteld worden. „ In eene raadsvergadering, welke opgerecht is om de „ zaaken voor te bereiden, kunnen de leeden, van tijd tot „ tijd, afgaan." —— By die gelegenheid brengt de Heer Vertaaler eene vraag te berde, die wel eenig onderzoek verdient, naamlyk deeze. *Waarom worden in de regeering der Hollandfche Steden de leeden van de Vroedfchap, voor hun leeven, aangefteld, en de Burgemeesteren en Scheepenen jaarlijks veranderd?* Ter beantwoordinge deezer vraage legt zyn Ed. tot eene grondflag de bekende gewigtige *korte vertooning van het recht der Ridderfchap en Steeden*, door de Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en Westvriesland zelve gepubliceerd, by *Refolutie van* 16 *Juny* 1587. Op het voordraagen hiervan vervolgt hy aldus.

„ Uit dit eerwaardig Stuk blijkt, dat ieder van de daarin genoemde collegien hun eigen bijzonder werk hebben.

„ 1. Het werk van de Vroedfchap is, *het adviseeren, refolveeren en disponeeren van alle zaaken, concerneerende den Staat van den Lande, en der Steede refepective.*

„ 2. Het werk van Burgemeesteren is, *het ordinaris beleid en gebied, in politieke zaaken, welke betrekking hebben, zo tot de adminiftratie van Stads goederen, als tot den welftand en bewaaring van de Stad.*

„ 3. Het werk van Scheepenen is, *de adminiftratie van de Justitie, zo in 't crimineele als civile.*

„ 4. Het werk van de Magiftraat (waardoor verftaan worden Burgemeesteren en Scheepenen, zie *Refolutie van Holland* 9 *Aug.* 1646.) is, *de adminiftratie van de politie, met alles wat daartoe behoort, met één woord, de eigentlijke regeering van de Stad.*

„ Wanneer men nu het bijzonder werk van ijder collegie van regeering, tegen elkander, vergelijkt, dan ziet men, dat tusfchen het collegie van de Vroedfchap, en dat van Burgemeesteren en Scheepenen, dit allerweezenlijkst onderfcheid plaats heeft, dat Burgemeesteren en Scheepenen jurisdictie exerceeren, maar de Vroedfchap niet.

„ Dit is alleen genoeg, om reden te kunnen geeven, waarom het ampt van Vroedfchap voor het leeven is, en dat van Burgemeesteren en Scheepenen, maar voor één of meerder jaaren. Immers het is op zig zelven zeeker, dat hoe langer men regeert, men des te meer ondervinding, en bekwaamheid in het behandelen van de zaaken verkrijgt: des te meer op de eigentlijke Staatkundige be-

belangen van den Staat afgerecht word. Dog het is tevens, van zeer oude tijden af, een bewijs van goede Staatkunde geweest, dat men zodanige regeeringscollegien, die met jurisdictie bekleed waren, van tijd tot tijd veranderde, uit vrees, dat die geene, welke dezelve bekleeden, indien zij te lang aanbleeven, zig te magtig zouden kunnen maaken, en de vrijheid benadeelen.

„ Hierom is het noodzaaklijk, dat de bediening van Vroedschap voor het leeven zij, terwijl het voor de vrijheid zeer gevaarlijk zou weezen, indien de Magistraaten niet telkens veranderd wierden.

„ Deeze Staatkunde heeft bij de beroemdste republieken altijd plaats gehad. Ik zou dit van Athene, Rome en andere volkeren in 't breede kunnen aantoonen, dan de plaats verbied het mij."

Reize door Frankryk en Spanje, van den Heere PH. THICKNESSE, *Esq. Uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1784. *In gr. octavo,* 174 *bladz.*

Met het einde van het eerste Deel, lieten wy den Heer *Thicknesse* op zyn vertrek uit *Barcelona* na *Montserrat* (*), en we vinden hem des by den aanvang van dit tweede Deel, op den weg derwaards. Van dit beroemde gebergte trekt hy, na het hier op gelegen Klooster, benevens de wooningen der Kluizenaaren bezigtigd te hebben, weder over *Perpignan*, naar *Montpellier* en *Nismes*, in het *Languedocsche*. Van hier begeeft hy zig, hebbende tusschen beiden een uitstap naar *Toulouse* gedaan, in *Provence*; alwaar hy *Arles*, *Aix* en *Marseille*, met de daaromtrent liggende plaatzen, in opmerking neemt; gaande voorts van *Marseille* over *Aix*, door *Lambresque*, *Orgon* en *Seacage* naar *Avignon*. Met zyn verblyf aldaar wordt dit tweede Deel beslooten; zynde het overige zyner Reize, in het derde of laatste Deel, reeds uitgegeeven. — De schryfwyze van den Heer *Thicknesse* is, gelyk we voorheen reeds aangemerkt hebben, alleszins leerzaam en vermaaklyk, te meer daar hy zyne reisberigten gemeenlyk doorvlegt, met welgegronde en aangenaame bedenkingen, over deeze en geene onderwerpen, waartoe hem de bezigtigde voorwerpen aanleiding geeven. Zulks ontdekt men steeds in 't geheele beloop deezer Reisbeschryvinge, en bovenal in zyne melding van *Montserrat*. Onze Reiziger heeft deezen Berg, met het daarop gebouwde Klooster, en een aantal van Kluize-

naars-

(*) Zie boven, bl. 80.

naarswooningen, die hy met veel moeite en gevaars beklommen heeft, naauwkeuriger beschreeven, dan het ons tot nog in andere berigten voorgekomen zy: 't welk te meer opmerkenswaardig is, om dat deeze Godsdienstige verblyfplaats voor een der beroemdste zogenaamde Heiligdommen, naast dat van *Loretto* in *Italie*, gehouden wordt. De verscheidenheid der voorwerpen maakte den werkzaamen peinzenden geest van den Heer *Thicknesse* op veelerleie wyzen gaande, en bragt hem tot verschillende soorten van bespiegelingen. Inzonderheid trof hem eene Kluizenaarswooning, die van de *H. Catharina* geheeten; welke hem aanleiding gaf, om het volgende op het papier te stellen.

„ Zy is gelegen in eene diepe en eenzaame valeie; doch heeft evenwel een zeer uitgestrekt en zeer vermaakelyk uitzicht omtrent den middag, na het Oosten. De gebouwen, tuin, enz. zyn bepaald binnen naauwe grenzen, zynde aangelegd in eenen schilderachtigen en veiligen inhoek, onder den voet van eenen der hooge bergtoppen. Hoewel de wooning van deezen Kluizenaar de afgelegenste en eenzaamste verblyfplaats van alle is, en ver afgezonderd van het gewoel der menschen, schynt echter de beleefde, spraakzaame, en leevendige bewooner het verlies der menschelyke verkeeringe niet te gevoelen, schoon, zekerlyk, niemand een grooter sieraad voor de menschlyke natuure kan weezen. Indien hy niet veel gewoon is de stem der menschen te hooren, dit wordt hem rykelyk vergoed door de zoetvloeiende toonen der Vogelen. Want dit is hun heiligdom zo wel als het zyne; en geen gedeelte van den berg is zo sterk bewoond door het geslacht van gevederde weezens, als deeze vermaakelyke plek. Misschien hebben zy, inderdaad, schranderheid genoeg, om te weeten, dat geene andere zo volmaakt veilig is. Hier woonen de Nachtegaal, de Meerle, het Sysje en eene oneindige verscheidenheid van kleine zangsters, meer vreemdelingen voor myne oogen, dan bevreesd voor myne handen, in volmaakte veiligheid, en leeven in de allervriendlykste gemeenzaamheid met haaren heiligen beschermer, en gehoorzaamen aan zyn opontbod: want, zeide de Kluizenaar,

Haast herwaards, lief geslacht, gepluimde zangers chooren!
Uw kunsteloos Muziek treff' de opgetogen ooren!
Koom, ted're, trouwe duif! uw' klaagstem streel' den zin,
Zit op myn' hand, en kor om 't voorwerp uwer min.

Wanneer oogenbliklyk de geheele *zingende hoop* hunne takjes verliet, en den persoon van hunnen dagelykschen weldoener omringden, sommigen op zyn hoofd gingen zitten, anderen zich in zynen baard verwarden, en, in den eigenlyken zin des woords, zyn brood zelfs uit zynen mond namen: maar het

het wordt hun vryelyk gegeven. Ook is hun vertrouwen zo groot (want de heilige Vader is hun borge) dat de vreemdeling zelfs deelt in hunne gemeenzaamheid en liefkoozingen. Het wordt deezen Kluizenaaren niet toegelaten, binnen hunne muuren, of hond, of kat, of vogel, of eenig leevend Dier te houden, uit vreeze, dat hunne aandacht van hemelsche aandoeningen tot aardsche voorwerpen zoude afgetrokken worden. Het doet my leed, dat ik deezen goeden man moet beschuldigen. Hy kan niet gezegd worden de wet te overtreeden, maar hy *ontduikt* ze zekerlyk. Want, schoon zyne gevederde zangers niet binnen zyne muuren leeven; zy komen altoos aan zyn *hof* hunne opwachting maaken, en geen Prins of Prinses, op aarde, kan roemen op hoofden, die in *zo keurigen smaak gepluimd* zyn, als men zien kan aan het hof van de H. CATHARINA: of op Onderdaanen, die hunne schattingen met de helft der vrolykheid betaalen, met welke zy gegeven worden aan, en ontvangen door, den Alleenheerscher van dit afgelegen dal.

Rys op vleugelen van vier,
Rys, myn ziel, by 't lieflyk zingen;
Hoor! natuur stelt zelv' de lier,
Stemt den toon van alle dingen.

Indien zyne maaltyden sober zyn, zyn nagerecht word opgedischt met eenen zang, en hy wordt door den nachtegaal in slaap gezust. En, wanneer wy overweegen, dat hy slechts weinige dagen in het jaar heeft, die behoeven te wyken voor sommigen van onze besten in Bloeimaand en Zomermaand, kunt gy ligtlyk begrypen, dat een man, die eene zo zuivere lucht inademt, die een zo ligt voedsel nuttigt, wiens bloed, door gematigde lichaamsoeffeninge, vryelyk rondloopt, en wiens geest nimmer gekrenkt word door waereldsche zaaken; wiens korte slaapen zoet en verkwikkende zyn, en die leeft in het vertrouwen, dat hy in den dood eene meer hemelsche verblyfplaats zal vinden, een leeven leidt, dat benydens en niet beklaagenswaardig is. ——— Wend uwe oogen slechts eene minuut van den staat deezes mans, tot dien van eenigen Alleenheerscher of Staatsdienaar op aarde, en zeg, aan welken kant de schaal overslaat! ——— Terwyl sommige Vorsten misschien bezig zyn met hunne handen te verwen in het bloed hunner Onderdaanen, offert deeze man Gode zyne gebeden ter behoudenisse van het geheele menschlyke geslacht. ——— Terwyl sommige Staatsdienaars Vlooten en Legers uitzenden, om hunne eigen byzondere wraakzucht te koelen op een braaf en nog onbedorven Volk, is deeze eenzaam leevende man bezig, met, van zyn eigen sober toegewezen deel, de vogels des hemels te voeden. ——— Verbeeld hem u, in zyn laatste

ſte uur, op zyn ſtroobed, en zie met welke bedaardheid en gelatenheid hy hetzelve te gemoet zie! ——— Zie in het aangezicht van eenen ſtervenden Koning, of van eenen plonderzieken en bloeddorſtigen Staatsdienaar, op zyn doodbedde, welken ſchrik moet het gezicht van hunne fluweelen bedden, opgeſierd met karmoſyne pluimaadje, in hunne ontſtelde verbeeldinge veroorzaaken! ——— In dat ontzachlyk uur zal het hun herinneren het onſchuldige bloed dat zy geſtort hebben. ——— Ja, misſchien, zullen zy denken, dat hunne bedden geverfd zyn met het bloed der geenen, welken het vel des hoofds afgerukt werd, en die vermoord werden om hunne verwaandheid en dartele ſtaatszucht te onderſchraagen! Kortom, waarde Heer, terwyl Koningen en Staatsdienaars verſcheurd worden door den dorst tot ongeoorlofde magt, en nutteloozen rykdom, in welker genot zy door duizend angſtige zorgen verhinderd worden, kan deeze arme kluizenaar ſlechts ééne bekommering hebben, te weeten, dat hy overgezonden worde (gelyk de Prior van het Klooster recht heeft om te doen) na eenige andere cel: want dat wordt ſomtyds gedaan, en wel om zeer goede redenen.

„ De Jongſte en ſterkst geſtelde lichaamen worden doorgaans geplaatst in de hoogſte kluizen, of in die, tot welke de toegang de ongemaklykſte is: want de lucht is op de hoogſte gedeelten van den berg zo fyn, dat zy, naar men zegt, dikwyls de ademhaaling moeilyk maakt. Niets kan derhalven redelyker zyn, dan dat deeze goede oude mannen, naar maate zy ouder, en minder bekwaam, worden tot het verdraagen der vermoeienisſen en ongemakken, aan welke de hoogſte verblyfplaatzen hen onvermydelyk blootſtellen, overgebracht worden tot gevoegelyker wooningen, en dat de jongſte en kloekſte mannen in hunne plaats opvolgen.

„ Daar de kluizenaars nooit vleesch eeten, konde ik niet nalaaten by deezen goeden man aan te merken, hoe gelukkig deeze omſtandigheid was voor de veiligheid van zyne kleine gevederde vrienden, gelyk ook, dat 'er geene Jongens waren om derzelven Jongen te ſtooren, noch Vogelaars of Jaagers om de ouden te dooden. ——— God verhoede, zeide hy, dat een hunner zoude vallen, dan door de handen des geenen, die het leeven gaf! ——— Geef my uwe hand, zeide ik, en zegen my! ——— Ik geloove dat hy dit deed, *maar het verkortte myn bezoek.*

„ Indien 'er een gelukkig man op deeze aarde is, hebbe ik dien ongemeenen man gezien, en hier woont hy! zyne gelaatstrekken, zyne manieren, zyn geheel uitzicht en alle zyne daaden verkondigen het —— evenwel had hy geenen enkelen *moravedi* in zynen zak. ——— Geld is voor hem zo nutloos als voor zyne Meerlen. My dunkt, dat ik in zyne borst de volgende ſchoone gevoelens zag:

De

De Meerle fluit, met kunst noch zorg belast,
Hier in deez' stille en naauwbeperkte dreeven:
'k Zie 't Winterkoninkjen, myn liefsten gast,
Digt by myn bed, het mossig nestjen weeven:
Terwyl 't gewoel en schooner streek ontvlucht,
Alleen om hier met d'onschuld zich te hoeden:
't Zoekt veiligheid en rust in vrye lucht:
In 't boschverblyf baart niets een eng vermoeden.

Wie wenscht dan niet tot zyn gezegend lot,
(Daar vreugd op vreugd myn zuiver heil volmaaken,)
De stille kluis en nederige grot?
Wie zou dan niet de schuldige eerzucht wraaken,
Wie voor deez' staf, gewaad, en bly gestel,
Niet graag en staat, en praal en pracht verliezen,
Des Kluiz'naars hut, en onbesprooken cel,
Voor 't woeltooneel der waereld niet verkiezen?

„ Binnen den afstand van eenen snaphaanschoot van dit *overblyfsel* van *Eden* zyn de resten van een oud kluizenaars verblyf, genoemd ST. PETRO. Terwyl ik daar was, volgde myn kluizenaar my: maar ik was ook *op de eenzaamheid gesteld.* Ik had juist een schoon vogelroer gekoft te *Barcelona*, en toen hy kwam, was ik bezig met my te bedienen van de geheiligde plek, om *myne gelofte* te doen, dat ik het nooit zou gebruiken. Inderdaad, waarde Heer, 'er zyn sommige soorten van vermaak zo wel als sommige smarten, die te sterk zyn voor het lichaam om ze te draagen.

„ Ik wenschte wel, door de pen van eenen meesterlyken Wysgeer, eene bondige redekaveling te zien opgesteld over de duurzaamheid en overmaat des vermaaks, en die der smarte, welke des menschen leven vervult. Ik zou denken, dat wy, wanneer wy de vermaaken en de smarten, die in het algemeen den mensch ten deel vallen, met elkander vergeleeken, zouden vinden, dat wy veel beter geschikt zyn om aanhoudende smart, dan om eene lange achtereenvolgende reeks van vermaaken, te verduuren. Waar is de man, die het vermaak geduurende vierentwintig uuren achter een (met hoe groote kunst 'er ook verscheidenheid in gebragt wierd,) zou kunnen verdraagen, zonder vermoeienis, zonder weerzin, zonder last, en zonder te wenschen om rust te zoeken in eene sluimering? maar achtereenvolgende pynen kunnen doorgestaan worden geduurende een langen tyd, zonder eenigen den geringsten trap van ruste: hoe dikwyls stelt de schrandere wreedheid van dwingelanden de menschen op de barbaarsche proef van deeze droevige waarheid? Men moet daarom besluiten, dat de natuur der smarte veel duurzaamer is dan die des vermaaks: en het is niet bezwaarlyk de maat der smarte met

met die des vermaaks in het menschlyk lichaam te vergelyken. Laat uw lichaam, by voorbeeld, aangevallen worden door geweldige pyn, of uw geest door de diepfte kwellingen; welke vermaaken kunnen u dan aangeboden worden, die in ftaat zyn van de eene of de andere af te wenden? Die voorwerpen, welke zy met de grootfte greetigheid en brandende begeerte najaagden, en die onze zinnen meest innamen, verliezen dan alle hunne bekoorlykheden; zy worden niet alleen fmaakloos, maar haatelyk. Aan den anderen kant, welke vermaaken, hoe lieflyk, zyn krachtig genoeg om den flag van zwaare kwellingen te kunnen wederftaan? Geen vermaak kan my van lichaamlyke fmarte verlosfen; maar 'er zyn zorgen genoeg, die in ftaat zyn my te berooven van lichaamlyke vermaaken. Waar is het vermaak, dat vermogende is my van tandpyn te geneezen? Geef iemand eer, rykdom, en alles wat weelde, of het vernuft van anderen, kan uitvinden, en ik wil aanneemen kwellingen en rampzaligheid voor hem te vinden, die genoeg zullen zyn, om elk denkbeeld van vermaak van dezelve te doen verdwynen. Om kort te gaan, myn waarde Heer, 'er is geen vermaak in ftaat ons te beveiligen voor elende, en elk mensch brengt het grootfte gedeelte van zyn leeven door als eene prooi der kwyninge, der rampzaligheid, en der wanhoope. Zodanig is het onvermogen des vermaaks, zo groot de magt der fmarte. Indien deeze fchildery eenige gelykenis heeft naar het gemeene lot der menschlykheid, zeg my dan, of ik niet de plek gevonden hebbe, alwaar ik, indien ergens een waarlyk gelukkig mensch leeft, mag zeggen, *ecce homo* (*).

„ Deeze luiden zyn inderdaad weezens in het Paradys; gezachlust, trotsheid, nyd, toorn en ftaatzucht zyn de hartstochten, die in het algemeen den fterflyken mensch beroeren; maar die hartstochten zyn onbekend op deeze geheiligde plek. Liefde, weldaadigheid, goedwilligheid en menschlievendheid, worden alleen hier uitgedeeld met ruime handen, aan alle die gebrek lyden, of 'er om vraagen. Hoe zeer is dan het leeven deezer kluizenaaren verheven boven dat van eenig Koning in het Christenryk? Ten ware wy Koningen konden vinden, die alle hunne magt aanwendden, om hunne Onderdaanen vry en gelukkig te maaken, door eene naauwkeurige onderhoudinge der wetten, en door eene vaderlyke zorge voor hun volk. Er is, naar myne gedachten, niets zo vernederende voor de menschlyke natuure, als dat men alle gedeelten der bekende waereld rond zie, en gewaar worde, dat zo veele millioenen volks geregeerd worden door een half fnees (†) dwin-

(*) [Zie den mensch.]

(†) [Ik hebbe geen beter woord geweeten, om hier en elders het Engelfche *fcore*, dat een getal van twintig betekent, te vertaalen. Het is een

dwingelanden! Welk een zegen is het geboren te zyn in dit gelukkig Eiland, alwaar de Koning en deszelfs Staatsdienaars zo geëerbiedigd worden, om hunne menschlievendheid, rechtvaardigheid, braafheid en oprechtheid! Alwaar mannen, uit alle Volken, die *weezenlyke* verdienste hebben, verzorgd worden, zelfs by voorkeuze boven de inboorelingen, alwaar geene verdeelingen in den Raad ontstaan, die de bestuurders kunnen dwarsboomen in hun groot oogmerk, om de schattingen te huis te verligten, door ze te leggen op de schouders van buitenlandsche Regenaaten. In het kort, alwaar vrede, eensgezindheid, liefde en vriendschap heerschen meer dan op eenige andere plaats der bekende waereld.

„ Het deed my leed, dat myn waard geen Engelsch, en ik geen Spaansch genoeg verstond om hem den zin op te geeven der regelen, die geschreven zyn in de Alcove van den armen SHENSTONE, te *Leasowes*,

Gy die u baadt in hoofschen zegen,
Aan rykdom 's duizelkring de zoete rust verruilt;
Denkt niet verkeerd, niet ongenegen
Van hem, die vergenoegd en stil zich hier verschuilt.

„ Ik hebbe de overige regels vergeeten; maar dus eindigen zy:

Want feilen zyn in 't woelig leeven,
Daar 't vreedzaam landverblyf volkomen vry van is."

een goed Nederduitsch woord, nog tegenwoordig in gebruik op de Hollandsche Zeedorpen en in Friesland, schoon in de Hollandsche Steden weinig bekend.]

Geschiedenis der Menschheid, door ISAAC ISELIN, *Dr. in de Rechten en Raadschryver te Basel. Eerste Deel. Uit het Hoogduitsch naar den vierden en vermeerderden Druk. Te Amsterdam*, by J. Weppelman, 1783. *Behalven het Voorwerk en den Inhoud*, 310 *bladz. in gr. octavo.*

Eene wysgeerige geschiedkundige beschouwing van den Mensch, door het oplettend in agt neemen van 't ontwikkelen zyner vermogens, en de daar uit ontstaande werkzaamheden, is zeker een onderwerp, waarin ieder Mensch, die eenigen trek tot oefening heeft, natuurlyk belang moet stellen. 't Kan des denzulken niet anders dan aangenaam zyn, dat de Heer *Iselin* dit Stuk opgevat, en zig bevlytigd heeft, om het zelve met de uiterste oplettendheid na te gaan; waar voor zy hem te meerder dank zullen weeten, naar maate zy, in 't doorbladeren van

van dit Werk, te meer zullen ontdekken, hoe zyne gegronde Menschkennis, die uit de Menschlyke natuur zelve ontleend, en door de Geschiedenis bevestigd wordt, hem in staat gesteld heeft, om dit onderwerp op de leerzaamste wyze te behandelen. Hier door heeft zyn Ed., om zo te spreeken, een gereeder weg gebaand, op welken men alle verdere onderzoekingen deswegens, zo ter beproevinge als ter uitbreidinge zyner opmerkingen, regelmaatig kan voortzetten; waartoe dit Geschrift, als ten hoogste nuttig, met volle regt aangepreezen mag worden.

Het thans in 't Nederduitsch afgegeeven eerste Deel is geschift in vier Boeken, welker eerste eene *Geestkundige beschouwing van den Mensch* behelst. In 't zelve overweegt de Autheur, met naauwkeurigheid, der Menschen vermogens en neigingen, verschillenden aart met de daaruit voortvloeiende bedryven, en geschiktheid tot een hoogeren of laageren trap van geluk; tevens in aanmerking neemende, 't geen daar toe eene weezenlyke betrekking, of daarop, 't zy een gunstigen, 't zy een ongunstigen, invloed heeft; 't welk hem ten laatste tot dit besluit brengt. „ De Menschlyke Geest dingt derhalven, tus„ schen *Verstand* en *Onverstand*, *Deugd* en *Ondeugd*, *Ellende* en „ *Geluk*, onvermoeid naar *Genoegen*. De *behoefte van Gewaar„ wordingen* is het eenig beweegrad van zyne *Werkzaamheid*. „ De *Wysheid* en de *Deugd* zyn de eenige werktuigen van „ zyne *Gelukzaligheid*; en de *Dwaasheid* en *Ondeugd* de eenige „ bronnen van zyne *Ellende*." ——— Na deeze algemeene overweeging van den Mensch in 't afgetrokkene, verledigt zig de Heer *Iselin*, tot eene byzondere beschouwing van den Mensch, in den *staat der Natuur*, in dien *der Wildheid*, en in *'t begin van den beschaafden staat, tot de vastfelling van de huislyke samenleeving*. Zyn Ed. schift de drie volgende Boeken van dit Deel, ter aanwyzinge van 't geen we van ieder deezer drie Staaten kunnen opmaaken, door behulp der *Geschiedenisse* en der *Wysgeerte*; welken hier, gelyk hy te regt opmerkt, steeds samen moeten gaan. „ Deeze tog, zegt hy, is altyd „ zeer zwak, als zy van geene niet ondersteund word, en „ geene is meestal onnut en dikwils schadelyk, als zy van „ deeze niet verlicht word." Met deezer behulp levert hy ons, in die drie Boeken, een Wysgeerig Geschiedkundig doorloopend verslag van elken Staat, en den trapswyzen overgang der menschen van den eenen tot den anderen Staat; met oordeelkundige bedenkingen over 't geen, naar de verschillende omstandigheden, op onderscheiden wyzen, daar toe medegewerkt heeft. ——— Op den inhoud van ieder Boek byzonder stil te staan, zou ons zeker te ver doen uitweiden: om egter den Leezer een algemeen denkbeeld van 't voornaame beloop te geeven, zullen wy 's Mans verdeeling en waardeering der Menschen, mitsgaders zyne verdeeling der Volken, hier nog

voordraagen; als Stukken, die ons den hoofdzaaklyken inhoud van dit Werk genoegzaam leeren kennen. ——— In 't eerste Stuk merkt onze Autheur aan, dat men de Menschen, hoe oneindig ook van elkanderen onderscheiden, zo wel met betrekking tot hunne werkzaamheid als met opzigt tot hun geluk, nogtans zeer gevoeglyk in drie Hoofdklassen kan verdeelen.

,, Tot de eerste klasse, zegt hy, moeten die geenen gerekend worden, welke, even gelyk de Beesten, onder de *opperheerschappy der Zinnen en der Zinnelyke Driften* staan, welke hunne Verbeeldingskracht zeer weinig, en hun Verstand geheel niet, verhoogd hebben; in welker Geest daarom veel meer donkerheid dan klaarheid, veel meer traagheid dan werkzaamheid heerschen; welker begeertens zich tot zeer weinige, enkel zinnelyke behoeftens bepaalen; welker neigingen zich tot een zeer klein getal van Wezens, die hun tot bevrediging van hunne begeertens behulpzaam zyn, uitstrekken; en welker ongenoegen zeldzaam verwekt worden, en altyd ook zeer weinig Menschen betreffen kan; die dus wel *Egoïsten* zyn moeten, maar die in 't gemeen onschadelyke, en onbekwaame om de gevolgen hunner handelingen in te zien, en dus altyd schuldelooze *Egoïsten* zyn." Zo komt de Mensch, naar 't denkbeeld van den Heer *Iselin*, ons gemeenlyk voor in den *staat der Natuure*.

,, De andere klasse, vervolgt onze Autheur, maaken die genen uit, welke hunne Zielsvermogens meer verhoogd hebben; by welken *de Verbeeldingskracht magtiger is den de Zinnen; maar de Reden zwakker dan de Verbeelding*; in welker ziel meer klaarheid dan duisterheid, maar echter meer verwarring dan duidelykheid en orde zich bevinden; welker begeertens zich tot menigvuldige voorwerpen kunnen uitstrekken, dewyl de Verbeelding geene paalen heeft zoo als de Zinnen; welker liefde zeer veele Weezens omvatten kan, dewyl zeer veelen hun dienstig kunnen zyn; welker haat nog uitgestrekter en heviger zyn moet, dewyl elkeen, die hun niet dienstbaar is door het geen hy heeft of doet, de bevrediging van hunne Begeertens en Hartstochten wel dra in den weg kan staan; die dus insgelyks *Egoïsten*, maar in den hoogsten graad schadelyke en verderflyke *Egoïsten* zyn moeten; schuldeloos, zoo lang zy dom zyn, en misdadiger, hoe meer zy in kundigheden en inzigten toenemen." Zo vertoont zich de Mensch, gelyk de ondervinding leert, veelal in den *staat der Wildheid*, doch met eene zeer merkbaare onderscheiding; 't welk den Heer *Iselin* verder doet zeggen:

,, In deeze klasse zyn oneindig verschillende onderdeelingen; alhoewel Verstand en Rede de Kundigheden en Neigingen van die genen, die hiertoe behooren, over het geheel nooit bezielen, zoo verheffen zy zich echter dikwils in zekere deelen tot eenen buitengewoonen graad van volmaaktheid, en dus bren-

brengen zy ze in zekere foorten zelfs tot het verhevene. Dus bereiken fommige Menfchen, die over het geheel eenen zeer laagen graad van gezond Verftand bezitten, en dien voor al het overige zeer beperkte en zeer ongefchikte bekwaamheden ten deele zyn gevallen, dikwils in de Dichtkunde, Welfprekendheid, Muzyk, en alle fraaie Kunften, in de Krygskunde, Koopmanfchap, zelfs in de Staatkunde en veele andere zeer uitgebreide Wetenfchappen, eene aanmerklyke volkomenheid.

„ Dus verwerven zich ook veele geringer Geesten, die het juist in een klein ftuk tot het verhevene brengen, door den gelukkigen invloed der verbeelding, nuttige en aangenaame hebbelykheden; en het kostelyk voordeel, van zich aan orde en redelyke bevelen te onderwerpen.

„ Anderen integendeel, die insgelyks tot deeze klasfe behooren, zyn niet zoo gelukkig. De Verbeeldingskracht fchynt hun geen anderen dienst te bewyzen, dan dat zy aan hunne Begeertens en Hartstochten eene buitengewoone hevigheid, en eene volkomene overmagt geeft, dat zy alle hunne opmerkzaamheid op derzelver voorwerpen alleen vestigt, en allen aanwas der hooger Zielskrachten by hen ftremt en verdonkert." ——— Dit laatfte is, volgens den Heer *Ifelin*, veelal het lot der geenen die in den *ftaat der Wildheid* leeven, waaruit ze gemeenlyk, niet dan by trapswyze vorderingen, overgaan tot den *Befchaafden Staat*, waaronder hy die volgende klasfe betrekt; welken hy aldus befchryft.

„ De derde klasfe beftaat uit die Menfchen, *by welken de Rede de heerfchappy handhaaft*, *over de Zinnen en de Verbeelding*. Derzulker begeertens zyn oneindig uitgeftrekter, dan de begeertens der Menfchen van de eerfte klasfe, dewyl ervaaring en rede hun de oneindige menigvuldigheid der goederen bekend gemaakt hebben, tot welker genot de goede Voorzienigheid de Menfchen geroepen heeft; maar zy zyn niet onordenlyk en losbandig, gelyk de Hartstochten der genen, welke door de verbeelding beheerscht worden, en zy bepaalen zich binnen de enge perken der Natuurbehoeftens, zoo dra het welzyn van anderen zulks vordert. Want hunne liefde ftrekt zich tot alle Wezens uit, welken zy zich ten nutte kunnen maken, en dryft hen aan, om in elke omftandigheid het grootfte, hun mogelyk, goed te doen; en voor haat zyn zy des te minder vatbaar, hoe meer zy hun Verftand opgehelderd en hunne Rede verfterkt hebben; en hoe meer zy daardoor overtuigd zyn, dat elk mensch een werktuig tot gelukzaligheid voor elken anderen behoort te zyn. Wanneer zy derhalven *Egoïsten* zyn, dan zyn zy het in den verhevenften zin, en om dat de Mensch aan anderen niets goeds doen kan, zonder zyn eigen geluk te vermeerderen." Hierop befluit de Autheur deeze zyne verdeeling en waardeering der Menfchen aldus.

 „ Wan-

„ Wanneer het grootste deel van een Volk nog tot de eerste klasse behoort, dan leeft het in den *staat der Eenvoudigheid.*

„ Maar is het grootste en heerschende deel van zulk een Volk onder de dwingelandy der Verbeelding zoo zeer verdrukt, dat het zich meer van Gemoedsbewegingen en Hartstochten laat voortslepen, dan dat het aan de Rede gehoor geeft, dan bevind zich zulk een Volk in den *staat van Barbaarschheid.*

„ Integendeel naarmate onder eenig Volk de hooger bekwaamheden zich uitbreiden en versterken, naarmate wyze en verstandige lieden inrigtingen, orde en overeenstemming by het zelve vastftellen; naar mate eene deugdzaame en verlichte Regeering, die handhaaft, en tot werktuigen maakt van eenen algemeenen welstand, naar die mate word een Volk beschaafd, achtingwaardig, en gelukkig."

Overeenkomstig hier mede beschouwt de Heer *Iselin* den Mensch, eerst, in den *Staat der Natuur*, gaande denzelven na, zo als die zig voordoet, in 't enkel dierlyke en 't zinnelyke, tot dat de zinnelykheid trapswyze verhoogd wordt door de verbeelding; waarmede deeze Staat, in welken alleen de *wet der driften* den Mensch beheerscht, eigenlyk schynt op te houden. Dus, met het afloopen van het tweede Boek, op de grenzen van den *Staat der Natuure* gekomen zynde, merkt hy op, dat men de Volken van daar, door zeer natuurlyke reden, in twee klassen kan verdeelen.

„ De denkbeelden van volkomenheid, orde en van rechtvaardigheid werden, zegt hy, by het eene deel van 't menschdom rechtmatiger, duidlyker en gemeener. De bekwaamheden breiden zich daar meer en meer uit; de gezindheden worden steeds zagter; de naarstigheid daaglyks werkzaamer, en elke trap van volkomenheid, die de Mensch bereikt had, maakte hem den voortgang tot een hooger gemaklyker. Ondertusschen is het zeer waarschynlyk, en het zal genoegzaam duidelyk blyken, uit het vervolg van onze aanmerkingen, dat, zelfs by de gelukkigste Volken, orde, welstand en rechtvaardigheid niet hebben kunnen bevestigd worden, voor dat groote wanordens waren voorafgegaan; voor dat oorlogen, veroveringen en onderdrukkingen de Geesten van den eenen verheven, en de Gemoederen der anderen in banden gebragt hadden. Dan, alhoewel ook deeze stormen by hun noodzaaklyk geweest zyn, schynen zy echter niet van de uiterste hevigheid, en niet van zeer langen duur geweest te zyn.

„ By andere Volken in tegendeel bleven de groote denkbeelden, op welken de welvaart des Menschen gegrond is, of onontwikkeld, of zy werden zelfs in de eerste Zaaden verstikt. De eenvoudigste en natuurlyke aandoeningen van het hart verbasterden, werden verwilderd, of beperkten zich zeer tot de ge-

geringste voorwerpen. De zaaden van groote bekwaamheden werden vernietigd of vergiftigd. De Geest bleef in eene diepe slaapzucht, en het Gemoed in eene verschriklyke woestheid." Dit laatste was het lot veeler Volkeren, en is 't nog heden min of meer van alle dezulken, die in den *staat der Wildheid* leeven; gelyk ons de Heer *Iselin* dezelven in het derde Boek afmaalt. En hier op ontvouwt hy, ten laatste, in het vierde Boek, den overgang tot den *beschaafden Staat*; in welks nasporing hy ons vertoont, hoe 't Menschdom, overeenkomstig met zyne bovenstaande aanmerking, niet dan na menigvuldige en aandoenlyke afwisselingen van Tooneelen, zig trapswyze, van de Eenvoudigheid en Wildheid, tot de Zeden, Wetten, Kunsten en Weetenschappen verheven heeft.

Proeve over het lachen en gelachverwekkende in spreken en schryven, door J. BEATTIE, L. L. D. *Hoogleeraar in de Natuurlijke Wijsbegeerte en Redeneerkunde aan de Hoogeschoole van Aberdeen, enz. Uit het Engelsch in 't Neêrlandsch overgezet, en verrijkt met eene Voorreden en eenige voorbeelden uit Nederduitsche Schriften. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1783. *Behalven de Voorreden, 259 bladz. in gr. octavo.*

In deeze Proeve verleent ons de Hoogleeraar *Beattie* eene naauwkeurige behandeling over een vrolyk en tevens nuttig onderwerp; over 't geen 'er vereischt wordt, om, het zy in 't spreeken of schryven, gelach te verwekken: 't welk denzulken, die 't daarop toeleggen, leert, wat zy ten dien einde in agt hebben te neemen; en tevens aanwyst, hoe men gegrond over alle soorten van voorstellingen van dien aart moge oordeelen. Ter ontvouwinge hiervan gaat hy eerstlyk na, zo het onderwerp zelve, als de gevoelens eeniger Wysgeeren, over de bepaaling: *Wat byzonderlyk eigen is aan die dingen, welke gelach verwekken*, of liever aan die dingen, *welke in het gemoed die aangenaame aandoening, of dat gevoel, doen ontstaan, waarvan lachen het uitwendig teken is.* Opgemerkt hebbende dat elk deezer gevoelens iets aanneemelyks hebbe, doch dat geene van die op zigzelve voldoende geagt kunne worden, legt hy 't 'er op toe om dit Stuk verder na te spooren. Men mag, zyns oordeels, wel als eene grondstelling opgeeven, dat het gelach ontstaat, „ uit het ontdekken van twee of meer „ voorwerpen of denkbeelden, waardnor het verstand neigt, „ om eene vergelijking te maken." By de ontvouwing hiervan wordt hy geleid tot de gedagten, „ dat de ongelijksoortige deelen van een gelachverwekkend voorwerp of „ denkbeeld dadelijk zoo vereenigd moeten zijn, dat ze, als „ 't ware, één geheel uitmaken, of althans ondersteld moeten „ worden, zoodanig te zijn." Zulks doet hem besluiten, dat

 het

het lachen ontstaat, „ uit het gezicht van twee of meer, on„ bestaenbaere, wanvoeglijke of ongelijksoortige deelen, of „ omstandigheden, aengemerkt als vereenigd en te saemgesteld „ tot één voorwerp, of als verkrijgende een soort van onder„ linge betrekking uit de bijzondere wijze, waerop het ver„ stand 'er kennis van krijgt." En overeenkomstig hier mede mag men, volgens hem, in algemeene bewoordingen wel zeggen, „ dat de oirzaek van lachen, of het gelachverwekkend „ onderwerp bestaet in eene tegenstelling van gepastheit en „ ongepastheit, of van betrekking en gebrek van betrekking, „ in het zelfde onderwerp; 't zij dan waerlijk of in onze „ verbeelding, vereenigd."

De Hoogleeraar erkent wel, dat deeze omschryving niet in alle deelen voldoenend is, maar hy beweert egter, dat zyne geopperde stelling, ten minste in zo verre streek houdt, „ dat, „ schoon elke vereeniging van strijdige voorwerpen geen ge„ lach verwekt, nochtans elke gelachverwekkende vereeniging „ bestaet uit niet bij elkander voegende voorwerpen." Verder kan men 't, zynes agtens, niet brengen. „ Het is," vervolgt hy, „ daerom, alleen door eene opgave van gebeurtenissen of „ voorbeelden, dat eenige stelling van deeze soort kan ge„ staefd of over hoop geworpen geworden. Door eene zodanige „ opgave is bewezen, of kan men bewijzen, dat de voorgaen„ de Bepalingen ongegrond, of niet genoegzaem volledig zijn. „ Eén enkel voorwerp, 't welk geene ongelijksoortige zaken „ of persoonen vereenigt, of ondersteld wordt te vereenigen, „ zou insgelijks het ongenoegzame der tegenwoordige bepalinge „ toonen; en ik wil niet staende houden, (want waerlijk ik „ kan niet,) dat 'er geen zoodanig voorbeeld kan worden „ bijgebracht. Het zou een vergeessche poging zijn alle de „ voorwerpen te willen opnoemen, welke gelach konnen ver„ wekken; en uit dien hoofde konnen wij nimmer hopen, „ die algemeene hoedanigheit, zonder eenige mogelijkheit van „ twijfel, daer te stellen, welke volstrekt eigen is aen alle „ gelachverwekkende zaken of persoonen, die 'er zijn, of ge„ weest zijn, of konnen worden uitgedacht. Alles, wat men „ in een geval van dezen aert kan doen, is, door eene ver„ scheidenheit van voorbeelden te toonen, dat de nu opgege„ ven stelling vollediger en beter gegrond is, dan eenige der „ voorgaende." En ten bewyze hier van schikt onze Autheur „ het overige van het tweede Hoofdstuk; brengende in het zelve eene verscheidenheid van voorbeelden, die zyne stelling bevestigen.

Voorts gaat hy in het derde Hoofdstuk na, waar uit het voortkome, dat zodanig iets niet altoos gelach verwekke; en zulks brengt hem, met het afloopen van het zelve, tot dit besluitend voorstel, waarin hy alles kortlyk te zamen trekt. ——— „ Vraegt men dan; *Welke is die hoedanigheit der din„ gen,*

„ *gen, waerdoor dezelve die aengename aendoening, of dat ge-*
„ *voel, in beweging brengen, waervan het lachen het uiterlijk*
„ *kenteken is?* —— Ik antwoorde: *Deze is een ongewoon*
„ *mengſel van betrekking en tegenſtrydigheit, tèn toon geſteld,*
„ *of onderſteld als te ſaem vereenigd, in het zelfde onderwerp.*
„ —— Vraegt men wederom: *Zal zoodanig een mengſel al-*
„ *toos gelach verwekken?* —— mijn antwoord is: —— *Het*
„ *zal altoos, of meest altijd, de neiging tot lachen opwekken,*
„ *behalven dan, wanneer de gewaerwording van dit mengſel ver-*
„ *zeld gaet met eenige andere aendoening van grooter gezach.*"

„ Men kan niet verwachten, dat ik een volledige lijst zal geven van die aendoeningen, welke, in eene gezonde ziel, de neiging tot lachen gemeenlijk bedwingen of overwinnen. Verſcheidene van deze zijn in den loop van dit onderzoek aengewezen. Wij hebben uit de bijgebrachte Voorbeelden gezien, dat zedelijke afkeer, medelijden, vreze, walging en bewondering onder dat getal behooren, waerbij elk, die gewoon is op te merken, wat in zijn eigen gemoed omgaet, welligt meer andere zal konnen voegen. —— Ik weet wel, dat de kracht onzer verſchillende aendoeningen, in vergelijking met elkander, niet even dezelfde is in ieder mensch. In ſommige hebben de ernſtigſte aendoeningen zoo verre de overhand, dat de neiging tot lachen maer zelden werkt, en dan nog met weinig aendrift; in andere heerscht de laetſte zoo ſterk, dat de eerſte naeuwlijks ooit in ſtaet zijn, haer vermogen te wederſtaen. Het is niet wel mogelijk, grondbeginſelen op te geven, welke de bijzondere verſchijnzels bij ieder mensch geheel en juist bevatten. Deze zijn ſomtijds zoo onbeſtaenbaer met den algemeenen regel van ieder ſoort, dat zij gehouden mogen worden voor afwijkingen van den gewoonen loop der natuur. In het naſpooren der eerſte beginſelen van dat *lachen, waer in de ziel een bijzonder deel heeft*, (*Sentimental Laughter* (*),) heb ik het zelve alleenlijk onderzocht, zoo als ik des-

(*) Door deeze benaming onderſcheidt de Autheur den in dit Werk beoogden *Lach* van den *Dierlyken Lach.* „ Het *natuurlijk* en *onſchuldig* gelach, in tegenoverſtelling van het *kwaedaertig* gelach, is," gelyk hy reeds by den aanvang opgemerkt heeft, „ tweeërlei. Het gelach, door kitteling veroorzaekt, verſchilt van dat, 't welk ontſtaet bij het lezen van het *vertelſel van de Ton.* Het eerſte mag men een *dierlijk* gelach noemen; maer het laetſte zou ik, (indien het mij vrij ſtaet, een nieuw woord te bezigen, 't welk onlangs zeer gemeenzaem is geworden,) liefst *ſentimenteel* [of *verſtandlijk gevoelig*] heeten. —— Dit *dierlijk* en *ſentimenteel* gelach wordt dikwijls met elkander verward; maer het laet zich gemaklijk onderſcheiden. Het eerſte is veeltijds buitenſpoorig; het laetſte nooit, ten zij het door het eerſte tot een hooger mate wordt opgevoerd. Het laetſte is altijd aengenaem, zoo in zich zelf als in de oirzaek; het eerſte kan in beide gevallen ſmartlijk zijn. —— Maer het voornaeme verſchil be-

deszelfs werking kon opſpeuren, bij het grooter deel van het gros des menschdoms."

Eindelyk deelt ons de Hoogleeraar *Beattie*, in 't vierde of laatſte Hoofdſtuk, nog mede, zyn onderzoek na de oorzaaken van de meerdere uitmuntendheid onzer Hedendaagſchen boven de Ouden, in gelachverwekkende Schriften; waaromtrent hy aantoont, dat een zamenloop van omſtandigheden gediend heeft, om onze hedendaagſche Boert *rijker* en meer *verfijnd* of *keuriger* dan die der Ouden te maaken.

Wy hebben geoordeeld op deeze wyze den Leezer best een verſlag te kunnen geeven van dit oordeelkundig Werk, 't welk de Hoogleeraar *Beattie* met eene ſchrandere opmerkzaamheid uitgevoerd heeft, en 't welk met een leerzaam nut overwoogen en nagedagt kan worden. Dan veelligt is dit voorſtel te droog voor een Boek, dat zulk een vrolyk onderwerp behandelt; wel aan, we zullen het ten laatſte nog vervrolyken, door 'er iets uit over te neemen, dat gelach kan verwekken.

Onze Autheur, gezegd hebbende, dat het lachen dikwils ontſtaat uit de ontdekking van onverwachte *gelykheid* in voorwerpen, welke *ongelyk* ſchynen te zyn, brengt hier van verſchillende ſoorten van voorbeelden te berde, die uit Engelſche Schryveren ontleend zyn; waarby de Nederduitſche Vertaaler, gelyk hy doorgaans in dit Werk doet, ook voorbeelden uit onze Inlandſche Schriften gevoegd heeft. ——— Wy zullen ons, om niet te breed uit te weiden, ſlegts tot één ſoort bepaalen, welke de Hoogleeraar betrekt, onder dat ongelykſoortig mengzel, wanneer, gelyk hy zegt,

„ Gewigtige, ernſtige, en groote zaken op eene boertende wijze vergeleken worden bij zodanigen, die laeg, beuzelachtig of gemeen zijn.

Koning Arthur geeft, in het Treurſpel van *Tom Tumb*, eene gelijkaertigheit op tusſchen twee aendoeningen, welke men nooit te vooren dacht, dat iets met elkander gemeen hadden.

I feel

beſtaet hierin. ——— Het eene komt altijd voort uit een gevoel of aendoening, in het gemoed verwekt door zekere voorwerpen of denkbeelden, welke zich aen het verſtand opdoen; van welke aendoening wij gewaerwording konnen hebben, zelfs wanneer wij ons van lachen onthouden. (Ik noeme deze aendoening ſomtijds *riſible Emotion* [de *neiging tot lachen*]; en ſomtijds *Ludicrous Sentiment* [*gevoel van 't grappige.*]) ——— Het ander ontſtaet niet uit eenig bezef of gewaerwording van grappige denkbeelden, maer van zekere lichaemlijke aendoening of prikkeling in het geen men dierlijke geesten noemt, komende, of ſchijnende voort te komen, uit de werking van louter ſtoflijke oirzaken. ——— Het tegenwoordige onderzoek bepaelt zich tot dat geene, 't welk wij nu, bij onderſcheiding, het *ſentimenteel* [verſtandlijk gevoelig] *gelach* genoemd hebben."

I feel a sudden pain within my breast,
Nor know I, whether it proceed from love,
Or only the wind-cholic. Time must show (a).

„ Wijsheit" (zegt SWIFT in zijn Inleiding tot het Vertelsel van de Ton,) „ is een vos, die u, na lang jagen, eindelijk „ nog de moeite zal geven, om aen 't delven te gaen; —— „ zij is een kaes, die, hoe zij dikker, lelijker en grover van „ korst is, dies te vetter zijn zal; en die de keurigste tongen „ best voldoet, wanneer 'er wormen in zijn; —— zij is een „ Kandeel (b), die te zoeter smaekt, hoe dieper men schept. „ —— Wijsheit is een hen, wier gekakel wij moeten „ waerdeeren en opmerken, om dat 'er een eij op volgt. — „ Nog eens; wijsheit is een noot, die, zoo gij geene oplet- „ tende keuze doet, u welligt een tand zal kosten, en niets „ geven dan een worm."

„ De Speelkunst in 't gemeen, bijzonderlijk die van het Krijgsveld, is een voorwerp van groote deftigheit voor den ernstigen Dichter, die dezelve omschrijft met verhevene Zinspelingen en in de welluidendste tael.

„ BUTLER maekt, door een tegenoverstaende kunstgreep, een gedeelte daer van belachlijk:

The kettledrum, whose sullen dub
Sounds —— like the hooping of a tub (c).

(a) *Ik voel gansch onverwacht een' pijn in mijne borst,*
En weet niet, of die komt van liefde, of van de winden,
De tijd moet zulks doen zien.

(b) *Sack-posset* is een Engelsche drank van sek, room, nootmuskaet, geklopte eijeren en suiker. Ik wist 'er niet nader bij te komen dan met onzen *Kandeel*.

(c) *De Keteltrom, wier norsch gebulder*
Klinkt.... als.... het kuipen van een ton.

Behalven deze voorbeelden, en dat door den Heer VAN ALPHEN aengehaeld uit *the Rape of the Lock*, (RIEDEL's *Theorie*, Iste Deel bl. 199.) en die, welke deze Heer bijbrengt uit HENNEBO: aldaar bl. 193.

„ *Uw mond beschaamt het rood der schoonste bietekrooten.*"

en bl. 205.

„ *Ik schat die wettige verklaring*
„ *Zoo veel als afgekeurde haring.*"

zij het mij geoorlofd, nog de volgende te voegen, waerin de snaeksche vergelijking van groote of deftige met laege en beuzelachtige dingen niet min sterk doorstraelt: dus vinden we in de verzameling van *Koddige Opschriften*, die zekerlijk over 't geheel weinig eer doen aen den Smaek onzer Natie, onder de weinige draeglijke ook dit,

Voor

Voor een Timmermans deur.

„ *Salomon was een wijs Vorst, en een magtig Koning,*
„ *Hij timmerde zijn Schepper een huis en een woning.*
„ *Maar al ben ik zoo rijk niet, noch zoo verstandig,*
„ *In 't timmeren nochtans ben ik gaauw en handig.*"

FOCQUENBROCH zegt van de Paleizen der Romeinen:

„ *Daer eer uw glorie blonk, daer pissen nu de honden,*
„ *En uw vermaerdst gebouw gelijkt een Varkenshok.*"

2 Deel bladz. 157.

Dan nog beter zullen hier smaken en te pas komen de volgende regels uit LANGENDYK:

Een Preeker tegen een Poëet.

„ *Uw Rijmkunst is een kunst, gelijk het beuling stoppen,*
„ *Dat is een vaers vol zins tot barstens toe te proppen.*"

Antwoord van den Poëet.

„ *Uw Preekkunst is een kunst, gelijk het gouddraad trekken,*
„ *Dat is een korten text heel lang en fijn te rekken.*"

HEEMSE. *Hof-Bosch- en Veldzang. In vier Zangen. Te Utrecht bij de* Wed. J. v. Schoonhoven, 1783. *Behalven het Voorwerk*, 134 *bladz. in gr. octavo.*

Uit de Opdragt van dit Dichtstuk, aan welker hoofd wy leezen, *Aan myne Kleinkinderen* REINHART IZAAK *en* MARIA CLARA, *Graaf en Gravinne* VAN RECHTEREN, leeren wy de stichtelyke Maakster deezer Zangen kennen, met naame CLARA FEYOENA VAN RAESFELT geboren VAN SYTZAMA. Eene omwandeling in de Overysselsche Havezate *Heemse* verleent haar Wel Ed., in de beschouwing van den Hof, het Bosch, en de daaromtrent liggende Velden, stoffe tot Dichtkundige Bespiegelingen, die zy met Zedelyke Bedenkingen doorvlegt. De manier van uitvoering heeft haare gevalligheid, waarvan het volgende tot eene proeve kan strekken. Buiten het Bosch op het Veld gekomen zynde, laat haar Wel Ed. zig dus hooren.

Straks valt het golvend GRAAN OP DE AKKREN *mij in de oogen.*
Hoe houdt mij al uw pracht verrukt en opgetogen,
Gezegend korenland, daar ge ons uw rijkdom toont,
En met uw rijke vrucht het werk der landlien kroont.
Hier praalt de beste schat, die 't aardrijk op kan geven.
Hier groeit en bloeit de staf van ons bouwvallig leven.
Wie wordt hier, bij 't gezigt van zijn afhanklijkheid,
Niet juichend tot de bron dier schatten opgeleid?

Het

Hoe ſchoon ſchakeert dat graan die hoogten en die dalen,
Met keur van verven, die om ſtrijd mijn oog onthalen,
Door velerlei gewas, gekweekt naar zijnen aart.
'k Zie rogge, om 't voedend brood, door 't gantſche land vermaard,
En bovenal gehard om gure wintervlagen,
Hoe nijpend en hoe fel, ſtandvastig te verdragen:
Ja, die, na 't woeden van een allerſtrengſte vorst,
Te voller airen voedt, te zwaarder halmen torst.
Kan ooit natuur een prent, met levendiger trekken
En aangenamer verf, voor 't ſpeelend oog ontdekken,
Van de ongeveinsde deugd, die best in tegenſpoed,
Als weelde en waanzucht kwijnt, haar eedle vrugten voedt:
Ik vind hier weinig tarwe, om dat, in deze ſtreken,
De grond te ligt is, om dien vetten halm te kweken.
Natuur gaf elk gewest zijn eigen nuttigheid,
En zijn bijzondren aard, om, bij dat onderſcheid,
Die hand, die haar beſtiert, te klaarder te doen merken.
Zoo vormt het wijs verband der Goddelijke werken
Een' band, die Adams kroost in maatſchappij verbindt,
Van de een tot de andere pool, zoo ver men menſchen vindt.
Wat zoete geur! zou hier een ſtroom van honig vloeien?
Of dampt de boekweit dien, nu midden in het bloeien?
Gewis dat ſchoon gewas, dat hier zoo ſierlijk praalt,
En, als een zilvren zee, bevallig rijst en daalt,
Verſpreidt hem door de lucht uit zijn getroste bladen,
Daar 't ijvrig bijtje op zweeft, om honig te vergaren.
Maar, och! vergaap u niet, mijn oog, aan 't ſierlijk wit,
De bruingebaste kern, die in die bloemen zit,
Toont zich wel minder ſchoon, doch wordt met meer verlangen,
Om 't nut voor menſch en dier, in bouwmans ſchuur ontvangen:
Tot vreugde voor 't gezin, dat liever vrugt geniet,
Dan 't veld met ſchoon gebloemt op 't ſierlijkst pralen ziet.
Die garst, hoe digt omzet met dikke en ruwe ſchalen,
Zal, van dien last gepelt, ons op haar kern onthalen;
Of dranken levren, die verkoelend zijn en friſch,
Vooral, daar 't bloed verhit, de long ontſtoken is.
'k Zie haver, hol van kruin, haar halmen uitgedreven,
Om 't hongrig paard te voen en nieuwe kragt te geven;
En raapzaat, klein van korl, doch rijk in vettigheid,
Een prent die voor de deugd van 't nedrig leven pleit.
Kan zulk een klein gewas een beek van olij zweeten?
Wie zou dien oceaan en al zijn ſtroomen meeten,
Waaruit natuur, zoo mild, zoo aangenaam en goed,
Al ons gebrek vervult en alle ſchepzels voedt.
'k Zie nog een rijk gewas, dees' akkers aanbevolen,
't Welk ſlegts zijn loof vertoont. De vrugt houdt zig verſcholen.
Aardappels, voor eene eeuw Europa onbekend,

En thans alom berugt. Ja, waar het oog zich wendt,
Het ziet dit aardgewas geheele velden dekken.
Geen vrugt kan tot meer nut van mensch en vee verstrekken:
Geen vrugt groeit in ons land, die doorgaans beter slaagt,
Die de armoê meer verligt, meer algemeen behaagt.
ô Heerlijk Tempe! daar geen oogen zig verzaden,
Dat u in eene Zee van zegening moogt baden!
Hoe veel verschilt gij, van 't gewest, daar alles blaakt,
Of dat een strenge lucht een' woesten bajerd maakt!
Hoe veel verschilt gij van u zelf in vroeger jaren,
Toen deze velden een tooneel van woestheid waren,
Toen hier noch akkerman, noch spa, noch kouter was,
En 't woeste volk hier niets dan wilde vrugten las.
Maar, landvolk, roem niet in uw eigen vlijt en kragten,
't Is God, die alles geeft.

Tafereel van harde Winters, doormengd met staatkundige en andere gebeurtenissen van die jaaren, in ons Vaderland. Door J. H. HERING. Te *Amsteldam*, by J. v. d. Burgh en Zoon. *Behalven het Voorwerk*, 236 *bladz. in gr. octavo.*

Kort verslag van verscheide harde Winters, zedert 't Jaar 554 *tot op den tegenwoordigen tyd. Benevens binnen en- buitenlandsche berichten, wegens den harden Winter en de daaruit ontstaane Overstroomingen in 't jaar* 1784. *Behalven de Voorreden*, 76 *bladz. in octavo.*

In 't weezenlyke onderwerp, de harde Winters, zyn beide deeze Geschriften genoegzaam van denzelfden inhoud; ja veelal woordlyk eveneens; als behelzende een verslag van 't geen men in vroegere Schriften wegens harde Winters, in voorige jaaren vindt aangetekend; en eene verzameling van 't geen, wegens laatere harde Winters, in de Nieuwspapieren gemeld is; des men, ten aanzien van 't Stuk zelve, zo wel met het eene als het andere, te regt kunne geraaken. Alleen heeft de Heer *Hering* hier en daar nog eenige byzonderheden, welken in 't kort verslag niet gevonden worden; en 't heeft hem goedgedagt, etlyke andere gebeurtenissen, by wyze van verpoozing, tusschen zyne berigten van de harde Winters in te vlegten. Men zou in zulk eene schryfwyze gebeurtenissen verwagten, die nog min of meer gemeenschap hadden met, of voortvloeiden uit de gesteldheden dier tyden; dan hier toe heeft zyn Ed. zig niet bepaald; ze komen alleenlyk voor als invallende gedagten op 't geen omtrent die dagen gebeurd, en algemeen bekend is. Uit dien hoofde vindt men 'er veel in, dat men in een Tafereel van harde Winters niet zou zoeken.

THEOPHRON, *of de ervaaren Raadgeever voor de onbedreeven Jeugd*, *van* J. H. CAMPE. *Een geschenk aan zyne Voedsterlingen, en alle volwassen jonge lieden, die 'er gebruik van willen maaken. Twee Deelen. Te Amsterdam*, by de Wed. J. Döll, 1783. *Behalven het Voorwerk*, 537 *bladz. in octavo.*

Dit Werkje is drieledig: het behelst (1.) Ondervindingen en Voorschriften ter gelukkige inrigtinge van het werkzaame leeven. (2.) Lessen van voorzigtigheid, welken ons moeten leiden in de verkeering met menschen. En (3.) Merkwaardige lessen, getrokken uit de Brieven van den Graaf van *Chesterfield* aan zynen Zoon. Het een en 't ander is geschikt voor jongelingen, die zo ver gevorderd zyn, dat ze op zigzelven in de waereld staan te treeden, en een aanvang te maaken van hunne werkzaame bezigheid in dit leeven: ten einde hen te waarschuwen tegen alle verleidingen waaraan ze bloot gesteld zullen zyn, en hun onder 't oog te brengen, hoe ze bestendig de Deugd ter harte hebben te neemen, om hun weezenlyk geluk te bevorderen, mitsgaders hoe omzigtig zy behooren te weezen in 't wel bestieren van alle hunne handelingen, om gelukkig te slaagen in hunne bezigheden. Men mag *Theophron*, die inkomt als een Man van ondervinding, met het hoogste regt een ervaaren Raadgeever noemen, en de Jeugd mag zig veilig op hem als een getrouwen Leidsman verlaaten.

Historie van den Graave DE VALMONT. *Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Te Delft*, *by* J. de Groot Pz., 1784. *In gr. octavo*, 310 *bladz.*

Op het doorbladeren van 't eerste Deel, hebben wy dit Geschrift reeds als nuttig beschouwd (*), en in deeze gunstige gedagten zyn we, by de leezing van het tweede Deel, nog meer bevestigd geworden. Het eerste Deel stelt ons den Graaf *de Valmont* voor in zyne losbandige en wispeltuurige Jeugd; waarin hy zig, door zyn wangedrag, herhaalde onheilen op den hals haalt. In 't tweede Deel ontmoeten wy hem, als op den weg der Deugd gekeerd, en zyne denk- en leevenswyze schetst ons het character van een by uitstek voortreffelyk Man. Deugd en Naarstigheid hebben hem met Rykdom begiftigd; hy keert, na eene veeljaarige afweezigheid, weder na zyn Vaderland, en ontdekt eerlang zynen Zoon, voor wien hy zig, uit hoofde van het vroegere voorgevallen, egter geheel onbekend houdt. Hy weet, met een omzigtig be-

(*) Zie boven, *bl.* 262.

beleid, zig als een onbekend perfoon van groot vermogen by zynen Zoon in te wikkelen, en brengt het, na verloop van eenigen tyd, zo verre, dat hy gansch gemeenzaam met zynen Zoon en deszelfs Huisgezin worde. Zulks heeft voorts ten gevolge, dat hy, hoewel fteeds onbekend, de opvoeding van zynen Kleinzoon grootlyks op zig neeme. Van dien tyd af komt hy voor als een Gouverneur, die een Perfoon van aanzien onder zyn opzigt heeft; die hem als Vriend en Raadgeever op de Academie vergezelt, en hem als zodanig een byblyft, tot dat hy hem, naar wensch, tot een gelukkig huwelyk brengt. Het gansche gedrag van den Graaf *de Valmont*, omtrent zynen aankweekeling, verleent eene reeks van nutte lesfen, die met vrugt in de opvoeding der Jeugd in agt genomen kunnen worden; het welk dit Gefchrift des te leerzaamer maakt. De verfchillende omftandigheden in welken deeze Jongeling zig bevindt, en 's Graaven verftandige leiding in ieder van dezelven, geeven eene verfcheidenheid van voorbeelden, die en der Jeugd, en den zodanigen aan welken derzelver opvoeding is aanbevolen, te ftade kunnen komen.

LODEWYK en EMILIA, *of de Standvastige Egtgenooten. Gevolgd naar 't Fransch van den Heer* DE VOLTAIRE. *In 's Gravenhage, by* J. Menfert, 1783. *In octavo*, 184 *bladz.*

Deeze Roman herinnert ons eenigermaate het beloop veeler vroegere Romans. 'Er is een tyd geweest, dat bykans alle Romans beftonden uit een gelykfoortig verhaal van verfchillende lotgevallen van twee Gelieven, die, op deeze of geene manier, onder de Turkfche Natie in eene afzonderlyke flaaverny geraaken; na 't doorftaan veeler wederwaardigheden elkanderen ontmoeten, weder na het Vaderland keeren, en aldaar hunne dagen gelukkig eindigen; hebbende niet zelden één of meer uit de Ongeloovigen hen vergezeld, en het Christelyke Geloof aangenomen. Even dit is het beloop der gefchiedenisfen van *Lodewyk* en *Emilia*; maar de wyze, op welke de lotgevallen deezer Gelieven ontvouwd worden, is met meer oordeel en fmaak gefchikt, dan men gewoonlyk in dat opgemelde flag van Romans ontdekt. Het verwonderlyke is 'er juist niet in gezogt; integendeel is de Natuur beftendig in 't oog gehouden; de gevallen zyn geregeld aaneengefchakeld; het tedere en aandoenlyke neemt den Leezer fteeds in, en de kiefche ftandvastige Min zegepraalt over alles, wat dienen kon, om haar te verleiden of te verftrikken.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS, *Verklaaring der Geschiedenis van de Begraavenisse en Opstanding van* CHRISTUS, *volgends de vier Euangelisten. Met betrekking tot de tegenwerpingen, gemaakt in de* Fragmenten, *en derzelver beantwoording. Uit het Hoogduitsch, door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam, by* J. Weppelman, 1784. *Behalven het Voorwerk, 346 bladz. in gr. octavo.*

Na herhaelde en sterk ter toets gebragte overwegingen der bedenkingen en twyfelingen, wegens het Euangelisch verhael van 's Heillands begravenis en opstanding, heeft de Hoogleeraer *Michaëlis* dit zyn Geschrift vervaerdigd; om daerdoor in 't algemeen het zyne toe te brengen, ter ophelderinge van dat verhael, en wel byzonder te toonen, dat de tegenwerpingen, in de zogenaemde *Fragmenten* aengevoerd, op verre na het gewigt niet hebben, 't welk zommigen 'er aen toeeigenen. Met dat oogmerk gaet hy het bericht der Euangelisten stukswyze na; deelt ons zyne aenmerkingen deswegens mede, en te gelyk zyne wederlegging der bedenkingen van den *Fragmentschryver*. Zyn Hooggeleerde behandelt dit onderwerp met zeer veel naeuwkeurigheid, en, schoon het reeds herhaelde keeren door verscheiden Schryvers ontvouwd is, brengt hy ons nog al etlyke nieuwe aenmerkingen over het zelve te berde, die de lezing van zyn Geschrift veraengenamen en des te nuttiger maken. Met het algemeen bekende, en klare, houd hy zich genoegzaem niet op; maer tracht het min of meer duistere licht by te zetten, en deze en gene byzonderheden, die, zynes oordeels, veelal niet behoorelyk opgemerkt zyn, onderscheidenlyker te verklaren, 't welk hem meermaels den weg baent ter bondiger oplossinge ener tegenwerpinge; te meer, daer de tegenbedenkingen niet zelden gegrond zyn op verkeerde bevattingen, en dus inderdaed niet zo zeer gericht zyn, tegen 't Euangelisch verhael zelve, als wel tegen onöordeelkundige uitleggingen daervan gegeven. —— Zo maekt, by voorbeeld, de *Fragmentschryver*, om het verhael van *Mattheus*, nopens de Wacht by het Graf, en het daermede voorgevallen,

len, te loogenſtraffen, een grooten ophef van de ongeloovelykheid, dat zulk een aanzienlyk Collegie, als de Joodſche Raed, op zodanig ene wyze gehandeld zou hebben. Intusſchen gewaegt *Mattheus* in dit geval niets van dien Raed; hy ſpreekt ſlechts van de *Hoogepriesters* en *Fariſeen* of *Hoogepriesters* en *Ouderlingen*; 't welk ons niet noodzaekt om op den geheelen Raed te denken, maer veeleer, overeenkomſtig met den aert van 't geval, tot die gedachten leid, dat dit alles enkel betrekkelyk gemaakt moet worden, tot eenigen der hevigſte en heethoofdigſte vyanden van Jezus, onder de Leden van dien Raed. Het aengevoerde is derhalven, gelyk de Hoogleeraer wel zegt, „ eene tegenwerping of tegen een Hersſenſchim, die de „ Opſteller der *Fragmenten* zichzelven gemaakt heeft, of „ tegen ellendige verklaaringen, die hy, misſchien om dat „ hy die in zyne jeugd gehoord, en nooit zelf onderzocht „ had, voor den echten zin van *Mattheus* hielt. Het is „ waar, dat zulke ellendige verklaaringen aanleiding ge„ ven tot de meeste tegenwerpingen tegen den Bybel, en, „ om dat juist de Geſchiedenis van de Opſtanding op „ den Predikſtoel ook van lieden, die nooit iets redelyks „ geleerd hebben, zo dikwils en zo wydloopig verklaard „ of verdraaid word, zo ontſtaan ook daartegen de mees„ te twyfelingen. Dit zyn twyfelingen, niet tegen *Mat*„ *theus*, maar tegen de *Postillon*, die ik den Opſteller der „ *Fragmenten* van harten prys geef." ——— Hier mede op dit Stuk gekomen zynde, zullen wy de overige tegenwerpingen van den Fragmentſchryver desaengaende, met des Hoogleeraers beantwoording van dezelven nog laten volgen.

„ *Is de zaak* (dus gaet de Opſteller der *Fragmenten* voort,) *waar, waarom beroepen zich de Apostelen niet voor het Sanhedrin te Jeruſalem, waarom ook niet voor vreemdelingen, in Synagogen en voor Rechtbanken, op het getuigenis der Wachters? waarom begeeren zy niet van Pilatus een gerechtlyk verhoor van de Wachters? (die toch wel geene bedenkingen zouden gemaakt hebben, ongeacht het eenmaal ontvangen geld, om voor hunne Landslieden de waarheid te zeggen.) Daar dit in het geheel niet geſchied, zo moet het verhaal van Mattheus leugen zyn.*

„ Het antwoord moet ik onderſcheiden, daar de Opſteller alles zamengenomen heeft.

„ Te Jeruſalem zelve ſtaan de Apostelen terſtond in het eerſte jaar eenige maalen voor het Sanhedrin, Hand. III. IV.

IV. V. waarom beroepen zy zich niet hier daarop, dat de Richters zelf de waarheid weten, en dringen op een verhoor van de Wacht? —— Hier is het antwoord ligt; om dat zy toenmaals nog niets van dat alles wisten, het geen *Mattheus* 8 of 14 of meer jaaren daarna wist, om dat de Wacht nog niets had laten uitlekken. Hoewel, ik denk, dat, indien zy ook iets daarvan geweten hadden, het nogthans dwaas geweest zou zyn, om, op het getuigenis van eene Wacht, die voor geld reeds om te kopen was geweest, zich te beroepen; die tegen hen getuigd zoude hebben, indien de Hoogepriesters op nieuw geld hadden gegeven.

„ Maar word 'er gefproken van buitenlandfche Synagogen B. v. in klein Afiën, in Macedoniën, in Griekenland, of van Rechtbanken in deeze Landen, voor welke *Paulus* gebragt werd, B. v. *Hand.* XIII, XVI, XVII, XVIII, zo valt de tegenwerping gantsch in het belagchelyke. Daar zou hy zich op onbekende Romeinfche Soldaaten beroepen, die te Jerufalem in bezetting lagen, en die daar niemand kende? hem zag men toch nog in het aangezicht, of hy als een eerlyk man uitzag; maar van hun wist men niet, of zy in de wereld waren! Daar zou hy van, ik weet niet of van de menigte, voor welke hy predikte, of van de Richters, die daarenboven toch in het geheel zyne klagers terftond afweezen, en de befchuldigingen voor belagchelyk hielden, of hem terftond den anderen dag los lieten, begeeren, dat zy aan den Landvoogd van Palestina fchryven, en eene verhooring van de Wachters zouden te wege brengen. Met dit verzoek zou hy immers uitgelagchen zyn; eenen Landvoogd van Palestina kon men niet met zulke zaaken lastig vallen, en hy zou een Synagoge, die daarom verzocht, uitgelagchen hebben. *Paulus* bleef immers meestal niet zo lang in eene Stad, dat 'er antwoord had kunnen komen. Bovendien nog, voor de Romeinfche overigheden in Griekenland, werd hy niet wegens de Opftanding van Christus aangeklaagd, (te Philippen, om dat hy eene Familie van haar gewin beroofd had, en eenen Koning behalven den Keizer zou prediken,) en zelfs in Palestina verhaalt *Festus* de befchuldiging der Jooden, dat *Paulus van eenen zekeren Jefus, die dood zou zyn, zeide, dat hy leeft*, met eenen fchimpenden toon, om dat die in het geheel tot geen rechtbank behoorde. Hand. XXV. 19.

„ De naam van *Pilatus* is ditmaal ongelooflyk ongelukkig

kig gesteld. Geen Landvoogd zou, by al het goede aandenken aan *Jesus*, toch meer dringende redenen gehad hebben, om zulk een verzoek van de Wacht te verhooren, tot welks voldoening hem toch niemand dwingen kon, indien niemand persoonlyk van de diefstal van een Ligchaam beschuldigd werd, af te slaan. En de verhooring van getuigen daarover, of iemand van den dooden is opgestaan, is toch wel geen overigheid, volgens een ons bekend recht, aan den verzoeker schuldig. Maar nog meer, *Pilatus*, die enkel op het Paaschfeest te *Jerusalem* was, maar anders te *Cesarea* zyn verblyf had, is niet eens weder naar *Jerusalem* gekomen, maar in het volgende jaar, kort voor den dood van *Tiberius*, door *Vitellius*, (den Landvoogd van *Syriën*,) wegens de beschuldigingen der Jooden, gevangen naar *Italiën* gezonden geworden: dus is in den tyd, toen hy nog in Palestina was, bezwaarlyk iets van de omkooping van de Wacht, en het geen zy by het Graf van *Jesus* gezien had, ruchtbaar geworden. Hy had niet terstond een Opvolger, maar *Vitellius* nam de Regeering van *Palestina* op zich, en deeze was den Jooden zo genegen, dat eene soortgelyke klacht aan hem te doen, de uiterste dwaasheid zou geweest zyn. Men leeze alleen van zyne genegenheid voor de Jooden en den Joodschen Godsdienst, JOSEPHUS *Oudh.* XVIII. 4. §. 2. 3.

„ Dan de Opsteller der *Fragmenten* stelt deeze tegenwerping nog onder een ander gezichtpunt voor, dat ik ook verpligt ben te onderzoeken. Hy meent, *dat de Leerlingen van Jesus, die beschuldigd werden van het Ligchaam gestolen te hebben, om hun eigen eere wil, op onderzoek van de zaak en verhooring van de Wacht hadden kunnen en moeten aandringen.*

„ Dit zegt hy ons waarlyk met eene genoegzaame onkunde van het recht. Het zou eene *klacht van Opeisching* (provocatio *ex lege diffamari*) geweest zyn, die wezenlyk nog heden plaats heeft, hoewel zy in het gemeen van weinig uitwerking is, indien zy van Menschen van geringen stand word ingebragt; dan *Rechtsgeleerden* onderrichten my, dat zy op het oude *Romeinsche Recht* eigenlyk niet gegrond is, maar enkel op eene Uitlegging der *Doctoren*. Doch tegen wien nu, en van wien, zou die klacht ingebracht worden?

Tegen wie? tegen de Soldaaten? dan denk ik zouden die by het verhoor daarop hebben blyven staan, dat zy geslaapen hadden, vooral, indien zy nog eene hartsterking

van

van geld ontvingen. —— Tegen de *Hoogepriesters*? maar deeze beschuldigden voor het Gericht hen niet eens van diefstal, als zy voor het Sanhedrin staan, derhalven hier ontbrak alle grond tot klagen. ——— Niets blyft 'er overig, dan eene klacht tegen een Stadspraatje; en zulks zou 'er zonderling uitgezien hebben.

„ En wie zou klagen? *zyne Leerlingen hebben hem gestolen* geeft niet te kennen de *Apostelen* hebben het gedaan, maar de een of ander van zyne Leerlingen en Aanhangers. Geen één word 'er in 't byzonder genoemd, by gevolg kan 'er ook geen één als beledigde klagen. Wanneer hier eens een Lyk vermist wierd, en 'er liep een gerucht in de Stad, dat de *Geneesheeren* het uit het Graf konden gehaald en ontleed hebben; zouden dan één of meer *Studenten* in de geneeskunde eene klacht tegen iemand kunnen inbrengen? Hy zou immers altyd zeggen, ik heb uwen naam niet genoemd, en beweer in het geheel niet, dat Gy het gedaan hebt. Het volgende kon in allen geval doorgaan, dat de gantsche *Geneeskundige Faculteit*, *Professoren* en *Studenten* zamen, eene algemeene klacht, met eene algemeene volmagt, inbragten, om dat zy een bekend en gepriviligeerd Genootschap zyn, hoewel geen *Advocaat*, (die uitgezonderd welke geld verdienen wilden,) het hun zou aanraaden, vermids 'er te weinig by slot van zaaken zou uitkomen. Op die wyze hadden dan hier alle de Christenen zamen moeten doen en klagen, ten minsten die allen, welke, voor den dood van *Jesus*, aanhangers van *Jesus*, zelfs alleen in 't geheim, geweest waren. Een bekend en *gepriviligeerd* Genootschap waren zy niet, en welk eene Zegepraal hadden zy voor hunne vyanden bereid, indien zy zich dus aanstonds alle genoemd, en eene klachte ingebragt hadden, die zy, zo de *Hoogepriesters* het slechts aan meer geld by de Wacht niet lieten ontbreeken, noodwendig, by het verhooren der *Soldaaten*, verliezen moesten. En voor veelen van hun, die alleen heimelyke Leerlingen van *Jesus* waren, zou 'er wel geen gelegenheid geweest zyn, om zich met de *Apostelen*, die niets te verliezen hadden, by zulk eene klachte bloot te geven; zeker niet voor *Nikodemus*, ook niet voor *Josef van Arimathia*, op welken toch wel het meeste vermoeden kon vallen. En als de geheime Leerlingen van *Jesus* ontbreeken, dan is buiten dien het antwoord aan de overigen klaar: wy meenen u niet, *Jesus* had buiten u nog geheime Aanhangers.

„ De Opſteller der *Fragmenten* dacht zelfs weinig daaraan, welk een ſterk bewys voor de Opſtanding van Jeſus, hy den Christenen in de hand geeft, en hen, als 't ware, noodzaakt, om het zelve te gebruiken. Ging 'er zulk een gerucht in de Stad, zeiden de Soldaaten iets dergelyks, (en daaraan is echter toch niet te twyfelen, om dat *Mattheus* zo ſtout is, om het in Palestina zelve te ſchryven,) dan is het onbegrypelyk, hoe de *Overigheid*, de *Hoogepriesters* geen onderzoek in 't werk ſtelden, en by den *Romeinſchen Landvoogd* verhooring van de Wacht begeerden. Het Graf was ledig, by het welk de *Romeinſche Soldaaten* de Wacht hadden gehouden, op dat het tweede Bedrog niet erger mogt worden dan het eerſte: het werd egter, want nu predikten de *Apostels* openlyk, dat *Jeſus* was opgeſtaan, en hunne prediking maakte eene groote opſchudding, eerst in *Palestina*, en daarna in de geheele wereld, doch van de laatſte wil ik niet ſpreken. Indien 'er zulk een bedrog gepleegd wierd, dat zo veel opſchudding veroorzaakte, zo zou toch wel ieder middelmaatig verſtandige overigheid, die daarenboven nog zigzelven in perſoon voelt aangetast, gelyk de *Hoogepriesters* doen moesten, (Hand. V. 28.) om verhooring en ſtraf van de Wacht, die geſlaapen had, by den Romeinſchen Landvoogd verzoeken; maar dan ook zelfs in hun Rechtsgebied, (onder hetwelk alle Leerlingen van *Jeſus* behoorden,) een zeer naauwkeurig onderzoek in 't werk ſtellen, wie het Ligchaam van *Jeſus* geſtolen had? en waar het gebragt was? Geſchied 'er van dit alles niets, dan is het zeker, dat de overigheid by zich zelve van eene kwaade zaak bewust is, van een getuigenis van de Wacht, dat geheel tegen hen kon uitvallen. Door een eenige goede verhooring en Protokol, benevens het ſtraffen van de Wacht, zou het geheele verdichtzel van de Opſtanding ten einde gebragt geweest zyn. *Pilatus* was van het *Sanhedrin*, om dat zyne handelingen bekend waren, zeer afhangelyk, en *Vitellius* de grootſte Vriend der Jooden. Hadden de Wachters waarlyk by het onderzoek getuigd, het geen zy in 't gemeen zeiden, dan had men wel de Leerlingen van *Jeſus*, zelfs *Nikodemus* en *Joſef*, gevangen kunnen nemen, afzonderlyk verhooren, en tot bekentenis van de waarheid, ten laatſten, volgens het Romeinsch gebruik, de pynbank kunnen gebruiken. Maar niets van dit alles. Daar moet een byzondere rede, een geheim, dat den *Hoogepriesters* bekend was, tot een grond leggen, indien zy geen onderzoek

zoek in 't werk ſtellen, dat hun zo ligt geweest zou zyn, en waardoor zy op eenmaal de gantſche leugen en de nieuwe *Secte*, met hoe meer opene deuren in het gericht hoe beter, hadden kunnen t'onder brengen.

„ *Mattheus alleen*, zegt eindelyk de *Fragment*-Schryver, *heeft deeze Geſchiedenis, alle de overige Euangelisten laaten ze weg.*

„ Ik zou denken, dat dit niet te verwonderen is, want wat zouden die zich met een Stadspraatje van *Jeruſalem*, en de daar gewoone tegenwerping tegen zyne Opſtanding, waarvan men in die Steden, daar zy ſchreven, niets wist, inlaten?

„ En van de eene Hoofdzaak, te weten, dat deeze de tegenwerping in de Stad tegen de Opſtanding van *Jeſus* geweest is; *de Leerlingen hebben het Ligchaam geſtoolen als de Wachters ſliepen*, is *Mattheus* een onwederſpreekelyk getuigen. Was dit in zynen tyd geen Stadspraatje, dan had hy het in *Palestina* niet kunnen ſchryven, en daarenboven in 't Hebreeuwsch, zonder van allen, die hem lazen, terſtond als een handtastelyke leugenaar erkend te worden. *Markus* had integendeel te *Rome*, *Lukas* ik weet niet waar, *Johannes*, na de verſtooring van *Jeruſalem*, te *Epheſe*, dit zeker kunnen ſchryven; het mogt dan waar of onwaar geweest zyn: hun getuigenis van het geen het Stadspraatje van *Jeruſalem* geweest zou zyn, zou niet verder voldoenend zyn, dan zo ver ik hun byna in het gezicht kan zien, en voor eerlyke Menſchen houde.

„ Dan echter nog één woord. By wien zou toch de Opſteller der *Fragmenten* dit bericht van de Wachters, die by de *Hoogepriesters* komen, en van hun omgekocht worden, zoeken? By *Johannes*? die laat gewoonlyk uit het geen zyne voorgangers hebben, en dan is zyn ſtilzwygen eene toeſtemming: heeft hy iets te verbeteren, zelfs alleen de duidelykheid betreffende, dan doet hy het. By *Markus*? Deszelfs Euangelium houd immers in het midden van de geſchiedenis der Vrouwen op, en word met het 8 vers afgebroken. Dus blyft enkel *Lukas* overig. Is dit nu wel eene tegenwerping tegen het verhaal van eenen inlandſchen Schryver, die zelfs te *Jeruſalem* tegenwoordig was: *het kan niet waar zyn, want een uitlandsch Schryver, die zelf terſtond in het begin belyd, dat hy het zyne alleen van anderen heeft, heeft deeze Geſchiedenis, die daarenboven geenen vreemdeling aanging, niet verhaald.*"

Leerredenen van BERNARDUS BOSCH, *Predikant te Diemen. Tweede Stukje. Te Amsterdam, by* M. de Bruin, 1784. *Behalven het Voorwerk, 224 bladz. in gr. octavo.*

In de wyze van uitvoering beantwoord dit tweede Stukje volkomen aen 't voorgaende; men kan Leerredenen van die natuur, waerin het overtuigende en gemoedlyke zich steeds verstandig te zamen paert, niet dan met een stichtend genoegen leezen. De twee daerin overwoogen onderwerpen zyn ook van dat algemeen gewigt, dat ze by uitstek ieders aendacht kunnen vestigen. Ze raken *den triumf van een Christen over dood en graf*, (naer luid van 1 Cor. XV. 55—57, en *de Onsterflykheid der Ziel uit de Reden betoogd*, naer aenleiding van des Predikers tael, Pred. XII. 7.

Zyn Eerwaerde ziet, in de door hem kortlyk opgehelderde woorden van Paulus, „ een' onverfaagd Godverheerlijkend Christenheld, die, door het geloof deelgenoot zijnde aan Jesus overwinning, den dood en het graf uittart, en over dezelven zegeviert." —— Dit doet hem, zynen Held in het sterkste licht beschouwende, de volgende waarheden overwegen. „ Alle menschen hebben eene vrees voor den dood, zoolang hij voor hun gewapend is met eenen, door de wet gesterkten prikkel. —— Jesus Christus heeft voor allen, die hem aannemen, den dood en het graf overwonnen. God geeft ons de overwinning door Jesus Christus. —— Zij, die deel hebben aan deze overwinning, vreezen geen dood noch graf; maar tarten hen uit, en juichen al stervende: Dood, waar is uw prikkel? helle *of* graf waar is uwe overwinning? Gode zij dank enz." —— Op de uitbreiding en het betoog dezer waerheden laet de Leeraer ene indrukbare toepasfing volgen, waerin hy etlyke leerzame overdenkingen uit het gezegde afleid. —— „ Is het geloof in het euangeli, of in Jesus Christus, het éénig middel, om kloekmoedig en gerust te sterven, dan is de godsdienst der Christenen de voortreflykste. —— Men slaa het oog op het onderscheid, dat 'er is tusschen een stervenden *wijsgeerigen vrind der deugd*, vervreemd van de waarheid des euangeliums, en een *godsdienstigen vrind der deugd*, het euangelium geloovig omhelzende: men bedenke tevens, zo zulk een wijsgeerige vrind der deugd vol vrees en hope sterft, met

„ welk

„ welk een angst en wroeging zullen zy dan niet sterven, „ die allerlei godloosheden gieriglijk bedrijven, en de les- „ sen der deugd met het gansche euangeli verachten." ——— Het schrikverwekkend tooneel hier mede onder 't oog gebragt, geeft den Eerwaerden *Bosch* aenleiding, om 'er ene heuchelyker voorstelling op te laten volgen, die van Gods genade in Jesus Christus, waeraen wy deel kunnen erlangen op het geloof; en van welker deelachtigwording wy ons verzekerd kunnen houden, wanneer ons geloof werkzaem is in de edelste plichten van onzen beminnelyken Godsdienst. ——— De noodzaeklykheid hiervan, en 't groot belang van dit heilryk vooruitzicht, ook met betrekking tot verschillende standen, aengedrongen hebbende, doet hy zyne Leerreden afloopen, met gepaste aenmerkingen over de voorbereiding tot den dood, en deszelfs gerust inwachten, zonder echter te wenschen om deszelfs verhaesting; zo dat men naerstig werkzaem zy, in dien kring van plichtsbetrachting, in welken de Voorzienigheid ons geplaetst heeft, en voorts vrolyk leve, onder een wachtend uitzien na den reeds naderenden dood.

In de tweede Leerreden bepaelt zyn Eerwaerde zich, na ene beknopte uitbreiding van des Predikers tael, tot het bewyzen der onsterflykheid van onzen Geest; zynde 's Mans oogmerk, by de uitgave van een derde Stukje, in ene volgende Leerreden dit leerstuk uit de Godlyke Schriften te staaven. By de uitvoering van dit betoog uit de Reden gaet hy trapswyze voort; toonende, dat *de ziel onsterflijk, eeuwig onsterflijk, — kan, — zal, — en moet zijn.* Dit maekt het betoogende gedeelte deezer Leerreden drieledig, waer in de Redenaer telkens een hooger trap van welgegronde verwachting beklimt; 't welk hy met zeer veel juistheid op het levendigste innemend voordraegt. ——— Vraegt men, hoe ver dit als een stuk van zuivere redeneering doorgae: men hoore deswegens 's Mans volgende oordeelkundige aenmerking, waermede hy dit betoogende besluit.

„ Mijn taak is afgedaan; het groote leerstuk van de onsterflijkheid betoogd. Dan, in hoe ver (*) de Reden de

(*) De geleerde *G. F. Meijer* heeft in 't jaar 1746 te *Halle* uitgegeven: Gedanken von Zustande der Seele nach dem Tode, waarin hij der *Reden*, om de onsterflijkheid der Ziel te bewijzen,

de zekerheid dezer waarheid bereikte, geve ik ter uwer beoordeeling. Wel is waar, veele heidensche Wijzen, puikverstanden der oudheid! hadden verheven gedagten van de eeuwige duurzaamheid der ziele; nogthans spreken zij 'er altijd van op eene twijfelende wijze (*). Zij hadden eerder eene vreesagtige hope dan eene zekere verwagting. Misschien heeft mijn reden van het licht der openbaring eenig schijnzel ontleend, waardoor ik deze waarheid klarer vertoon, dan ik immer, leevende in den nagt van heidensche onkunde, had kunnen doen. Edoch dit ontzenuwt de kragt van ons betoog niet; ten ware de Vrijgeest ons overtuigde, dat onze bewijzen der gezonde reden niet overeenkomstig en dus alleszins verwerpelijk zijn. Maar even dit zal hem in eeuwigheid onmogelijk zijn. Neen, neen! geen sterveling kan de steunzels van mijne zekere hoop immer verzwakken. Zoolang ik mijne eigene natuur niet verzaken, en de volkomenheden van eene Godheid niet verlochenen zal, (en daarvoor zal de goede God mij eeuwig behoeden,) zoolang zal niemand mij dit verrukkend uitzigt ontnemen; zoolang *zal ik* volharden in mijne betuiging: ik ben voor een eeuwigheid!"

Aen

zen, allen eisch ontzegt. De Heer *S. G. Lange* heeft hem van het tegendeel overtuigd. Waar op de doorziende *Meijer*, edelmoedig, (want valsche sehaamte vindt geen plaats in groote zielen,) zijne twijfelingen en onzekerheden herroepen, en tevens voorgesteld heeft in den jaare 1751, einen beweise/ dass die menschliche Seele ewig lebt. Welk bewijs door *Pontoppidan* en andere beoordeelt is. 't Is zoo, de meeste Philosophen beweeren; dat de Reden, in dezen, de zekerheid niet bereiken kan: maar hier uit volgt niet, dat de zekerheid dezer waarheid geen voorwerp onzer Reden zoude zijn. De vlugge *Lavater* ziet nog eene apodictische demonstratie te gemoet, en gelooft insgelijks, dat zij nimmer zal komen. Zie zijne *uitzigten in de eeuwigheid*, I D. IV Brief. De arbeidzame *A. P. L. Karstens* denkt in zijn werkje (versuch die grunde der Gewisheit des ewigen Lebens der menschlichen Seele vernunftmässig und practisch vorzutragen te Frankfurt/ 1760 gedr.) geheel anders, dan de meeste wysgeeren; te weten: hij twijfelt, of de op zig zelve gelaten *Reden* de onsterflijkheid der ziele bewijzen kan; hoewel het bewijs, 't welk hij daar van geven wil, redenmatig is."

(*) Onder anderen *Socrates* in zijn Apologie bij *Plato* c. 32. in de *Phædon* c. 8. *Cicero Tusc.* I. 9 en 11. en *Seneca* Ep. 102.

Aen dit betoogend gedeelte hecht zyn Eerwaerde wyders ene Toepasling, waer in hy nafpoort, van waer de Vrygeestery in onze dagen ontltae zy, en waerdoor dit doodlyk kwaed nog onder ons voortgezet worde. En hier aen voegt hy ene treffende fchets van 't ongelukkig character en den toeltand van een Vrygeest, vooral op het aennaderen des doods; met een tegenovergelteld uitlokkend tooneel van het heuchlyk character en den toeltand van een reiziger naer de eeuwigheid, in de troostvolle verwachting, dat een beter lot, dan dit ondermaenfche hem geven kan, zyn deel zal wezen in eeuwigheid.

Leerreden over Ps. CXXIV. 1—6. *Uitgefproken op den algemeenen Dank- Vast- en Bededag*, *den* 14 *April* 1784. *Door* P. A. VAN KOOTEN, *Predikant te Nieuw-Helvoet. Te Utrecht by* B. Wild, 1784. *In gr.* 8*vo.* 51 *bladz.*

De Eerwaerde *van Kooten* die den CXXIVften Pfalm, in vergelyking van Ps. LX, befchouwt als een Danklied, door David gedicht, om de gunstryke verlosfing, aan Israël, in den oorlog met de Syriers van Soba, of Nefibis, bewezen, met dankbaerheid te erkennen, geeft eerst ene korte oordeelkundige verklaring der bovengenoemde tekstwoorden, en neemt daer uit gelegenheid, om by overbrenging op de omftandigheden van ons Vaderland, de drie volgende zaken voor te ftellen. —— „ Voor eerst; hoogstkommerlyk en gevaarlyk zyn de omftandigheden geweest, in welke ons Vaderland zich eenigen tyd heeft bevonden. —— Ten tweede; wy zyn nog onvernield gebleeven, en niet geheellyk als een roof in de tanden onzer vyanden gekomen. Ten derden; dat wy niet vernield zyn, is, buiten twyfel, aan de gunstryke en hoogstweldaadige befchikking der Goddelyke Voorzienigheid toe te fchryven." —— Elk dezer hoofdzaken behandelt zyn Eerwaerde op een manlyken toon en overtuigende wyze, met ene duidelyke ontvouwing van onzen fterk nakenden ondergang en redding, niet door ons krygsbeleid, noch uit hoofde van onze deugdzaemheid, maer door de gunstryke befchikking der Goddelyke Voorzienigheid, die wy hebben aen te merken, als de enige oorzaek, dat wy niet vernield en als een roof in de tanden onzer Vyanden overgegeven zyn. —— Op deze zo gewigtige voorftellen vestigt zyn Eerwaerde voorts enige gepaste leeringen en aen-

aenmerkingen, die hy zynen Toehoorderen, met de vereischte bondigheid, ten ernstigste inboezemt. ——— Voor eerst, merkt hy aen, hoe wy verbonden zyn, met nederige en ootmoedige dankbetuigingen, de Goddelyke gunst en goedheid, welke ons Vaderland, zelf in het midden der rampen, heeft ondervonden, te erkennen en te eerbiedigen. ——— In ene tweede aenmerking leid de Leeraer ons op, om het rechte nut en voordeel uit dat gene, het welk ons zedert enigen tyd is overgekomen, te trekken; waer toe hy inzonderheid twee hoofdzaken brengt. (1.) Wy hebben door den oorlog leeren zien, wie de ware vriend en weldoener van ons vry Gemeenebest is. 'Er heerschte voorheen ene Volksdwaling: men hield Engeland voor den Vriend, en Frankryk voor den Vyand; thans beter verlicht, is het de zaek der Nederlanders zich te hoeden van ooit weder in zulk ene dwaling te vervallen. (2.) Het vuur van Vryheids- en Vaderlandsliefde is, door dezen oorlog, in de harten van Nederlands Volk ontstoken: dit vuur moet bestendig bewaerd en aengekweekt worden; men behoort die liefde tot het Vaderland en de Vryheid onschendbaer te houden, niet alleen als een Burgerlyken, maer tevens in volle kracht als een Godsdienstigen plicht. ——— Hier by komt als ene derde leering, dat 'er, willen wy den bloei en het welvaren van ons dierbaer Vaderland beschouwen, onder het lommer der aenminnelyke vryheid het goede genieten, dat 'er dan ene verbetering van zeden en gedragingen noodzaeklyk by ons plaets moet hebben. ——— En laetstlyk dringt de Leeraer aen op onzer aller verplichting, om, daer God zo dikwerf, en in onze dagen, en in de dagen onzer Vaderen, zyne gunstryke genegenheid aen ons Land en Volk betoond heeft, ons Vaderland en deszelfs belangen, met geduurige en ootmoedige gebeden, hem aen te bevelen. ——— Men kan uit dit beloop genoegzaem afnemen, dat deze Biddags-Leerreden wel ene byzondere onderscheiding verdient.

De Heilige Leer van de wederoprechting aller dingen uit Gods Woord, den eenvoudigen ten nutte, in vraagen en antwoorden kortelyk, doch teffens volledig, voorgesteld, door ZIMMERMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by* C. Plaat. *In groot octavo* 43 *bladz.*

Over de leerstelling van de wederoprechting aller dingen, volgens welke alle zondige Schepzels, en dus ook de af-

afgevallen Engelen, weder tot de Deugd en ter Gelukzaligheid zullen geraken, is in vroeger tyd reeds menig Gefchrift voor en tegen gewisfeld, waerdoor de kracht der wederzydfche bewyzen al dikwerf tegen elkander opgewogen is. Daer nu in dit ftukje over dit onderwerp flechts de oude en meermaels beantwoorde bewyzen ter begunftiginge dier Leere aengevoerd worden, zonder in agtneming van 't geen daer tegen ingebragt is, zo is het niet zeer gefchikt om iets af te doen. Op die wyze draegt men wel een min of meer nieuw Leerftelzel voor, verwachtende hoedanige bedenkingen of oplosfingen daar tegen zullen opkomen; maer zulks voldoet niet in een geval als het tegenwoordige, daer het tegengeftelde al voorlange plaats heeft.

Vervolg van Papieren in de zaek van J. J. LE SAGE TEN BROEK. *A. L. M. Ph. et Th. Dr. enz. enz.*

Wegens deze zaek is ons ter hand gekomen ene *Misfive van* DIKAIOPHILUS *aan zyn Vriend te Middelburg: nevens eenige Stukken betrekkelyk de zaek van* D. TEN BROEK. Deze Brief raekt voornaemlyk het gedrag van het *mindergetal* des Kerkenraeds te Rotterdam, en ftrekt ter beantwoordinge der volgende Vragen. „ 1. Behelst het „ *berigt*, door de *Minderheid*, wegens de zaak van Do. „ ten Broek aan Hunne Ed. Gr. Mog. overgegeven niet „ een verkeerde voordragt van zaken, eene verdonkering „ van pryslyke — eene aantyging van verkeerde oogmer- „ ken in de *Meerderheit*? en heeft men den Souverain „ daardoor niet eenigzins misleid? 2. Was de *Minderheit* „ verpligt, of zelfs wel bevoegd tot het overleveren van „ zulk een afzonderlyk Berigt? 3. Mogt zy dit zoo hei- „ melyk en buiten eenige communicatie aan de *Meerder-* „ *heit* verrichten, daar de *Meerderheit* het haare in den „ Kerkeraad gecommuniceerd heeft? En eindelyk 4. Heeft „ de Man, die het laatstgemelde als Scriba ondertekend „ heeft, in het byzonder, zich in dit geval niet zeer on- „ heusch en onbetamelyk gedragen?" *Dikaiophilus* beantwoord deze Vragen, met ene ontvouwing van de toedragt der zaken, op zodanig ene manier, dat hy ten klaerfte toone, hoe 'er in dit alles niets berispelyks plaets hebbe. Ten dien einde gaet nevens deze Misfive; het Request van Do. *ten Broek*, het berigt van de *Meerderheid*, benevens dat der *Minderheid*, met de daer toe behoorende Bylagen, en de

de Resolutie van de Heeren Staten van Holland en Westvriesland, op het inzien en overwegen dezer Schriften, in Hun Ed. Gr. Mog. Vergadering genomen: des de tot dit geval betrekkelyke Papieren hier by elkander gevonden worden. ——— Meer bepaeld tot de Leerstelling van Do. *ten Broek* zelve, is een ander Stukje, getyteld *Tweede Dubbel-Tweetal Brieven aan en van den Hoog-Eerwaarden Heer ten Broek*, zynde een vervolg van het voorige *Dubbel-Tweetal*, waervan wy onlangs gewag gemaekt hebben (*). By de melding dezer eerste Brieven, waeruit wy de beknopte opgave van 's Mans gevoelen medegedeeld hebben, zagen wy die Brieven aen, als best geschikt om ene grondige kennis van het wezenlyke verschil in dezen behandeld te verkrygen; en dit tweede dubbeld-tweetal bevestigt ons in die gedachten; daer deze laetste Brieven nog nader strekken ter opheldering van enige byzondere bedenkingen, welken daeromtrent zouden kunnen ontstaen; weshalven deze Brieven, in dit stuk, bovenal opmerking vorderen.

Men voege hierby een Geschrift, 't welk juist niet regelrecht tot deze soort van Papieren behoort, maer 'er echter van ter zyde wel duidelyk betrekking toe heeft, als by deze gelegenheid opgesteld. Het is getyteld, *de byzonderheden van Jesus Borgbetaaling, nevens de werkzaamheden van Gods Volk omtrent dezelve, opgehelderd door eenige voorbeelden. Na voorafgaande aanmerkingen over 's Heilands lijdende en doende gehoorzaamheid in 't gemeen, met oplossing der voornaamste tegenbedenkingen. Alles voorgedraagen in eenen Brief van* J. C. Appelius, *Predikant te Zuidbroek en Muntendam. Geschreeven aan, en uitgegeeven door* J. Habbema, *Dr. der H. Godgel. en Predikant te Rotterdam.* De Eerwaerde *Habbema*, door den geleerden Schryver, de vryheid hebbende om dezen Brief door den druk gemeen te maken, heeft, gelyk hy in zyne Voorreden zegt, denzelven uitgegeven, „ onder eenen Titel, waarin hij den „ hoofdzaakelijken inhoud heeft getragt op te geeven, en „ onder de aandagt te brengen:" ook kan men uit den titel genoegzaem afnemen wat het hoofdbedoelde van den Brief geweest zy. De Eerwaerde *Appelius* en *Habbema* zyn in hunne denkbeelden over 't Borgtogtlyke lyden van den Heiland, in deszelfs byzonderheden eenstemmig; des de inhoud van dezen Brief, wat het wezenlyke betreft, nagenoeg dezelfde zy, als die van het bekende Geschrift

van

(*) Zie boven, bl. 277 en 278.

van den laetstgenoemden. Voor hun derhalven, die den aert van 't verschil tusschen de Eerwaerde Heren *Habbema* en *ten Broek* begeerig zyn nog verder na te spooren, kan deze Brief van enigen dienst zyn, voor zo ver het Stuk hier en daer wel eens een weinig uit een ander gezichtspunt beschouwd word; dat echter in de zaek des verschils geen verandering te wege brengt.

Natuur- Genees- Heel- en Geboortskundige Waarneemingen en Mengelschriften, ten dienste van het Landvolk, uitgegeven door J. A. ROSELT, *Gezworen Wondartz en Geboortshelper tot Mechelen.* 2 *Stukken. Te Gent, by* J. F. van der Scheuren, 1781. *In gr. octavo.*

Zedert dat de Heeren *Tisfot* en *Unzer*, door hunne algemeen nuttige Schriften getracht hebben, den gemeenen Man te verlichten; zyne verouderde en schadelyke vooroordeelen, ten aanzien der Geneeskunst, tegen te gaan, en hem het voetspoor aan te wyzen, om voor het behoud zyner gezondheid zorg te draagen, alsmede welke voorschriften hy moet opvolgen, om zyne verlooren gezondheid wederom te herstellen, —— zedert schynt byna elk Geneesheer, elk Heelmeester, het zig voor eenen pligt te rekenen, om als een Priester der konst op te treeden, en raadgeevingen aan den onkundigen mede te deelen, zonder te bezeffen, met hoe veele zwaarigheden deeze onderneeming gepaard gaat, —— zwaarigheden! die zelf een *Tisfot*, een *Unzer*, niet heeft kunnen te boven komen: — en, zonder te overweegen, dat zoortgelyke raadgeevingen, (wanneer zy niet *ad Captum* van den gemeenen Man kunnen gebragt worden; en dit is gemeenlyk het geval) inderdaad meer kwaad dan goed uitwerken, en zelf tot Kwakzalveryen gelegenheid geeven. —— Dit waren zo ten naastenby de gedagten, die ons by het doorbladeren van de Waarneemingen van den Heer *Roselt*, te binnen schooten.

De reden, zegt de Schryver, die my bewogen hebben deeze Waarneemingen te laaten drukken, zyn niet om de Geleerde Hoogst- en Konstervarene iets byzonders te berichten, maar alleen die, welke, zonder genoegzaame onderwyzing en grondbeginsels, deeze Kunst, door oogluiking, ten platten Lande beoefenen, eenigermaate te onderrichten, en gelyk, als by vertelling, hun eenig begrip te doen vat-

vatten, alsmede om aan den op 't Land woonende *Onnatuurkundigen*, zo veel kennis te doen verkrygen, op dat hy overvallen wordende, van eene dusdanige opgehaalde Ziekte, een goed begrip zig daarvan zoude kunnen voorftellen, en zig zelf, in noodzaakelykheid, redden.

Wy zullen ons thans niet inlaaten om te beoordeelen, of deeze bygebragte redenen voldoende zyn, laatende zulks aan den kundigen Leezer over, alleen zullen wy maar in 't voorbygaan aanmerken, dat naamelyk de wyze, op welke de Heer *Rofelt* den Onnatuurkundigen Landman wil onderrichten, geenzints de beste is: en dat het leezen van Waarneemingen, voor Lieden die geene Geneeskundige grondbeginfels hebben, niet alleen nutteloos, maar zelfs zomwylen gevaarlyk is; *fed hæc in tranfitu:* wy gaan over om den Inhoud eeniger deezer Waarneemingen mede te deelen. —— *Vooreerst*, eenige Waarneemingen van verfcheiden gevaarlyke Ziekten, fchielyk veroorzaakt door eene haastige Onderdrukking der ongevoelige uitwaasfeming. —— De Schryver is een groot Voorftander van de vogtige Stoovingen en Aderlaatingen. — Deeze haastige onderdrukking der *tranfpiratie* brengt, by nieuwgebooren Kinderen, ook verfcheiden gevaarlyke toevallen voort, waarvan 'er eenige gevallen verhaald worden. —— De Heer *Rofelt* fchryft de oorzaak deezer fchielyk belette uitwaasfeming toe, aan het vroegtydig ter Kerk brengen van de Kinderen, en aan het koude water, 't welk men ten platten Lande tot den Doop bezigt. —— Vervolgens deelt de Schryver eenige Waarneemingen mede, van verfcheiden Steenen in de Blaas, gedeeltelyk door de Kunst, gedeeltelyk door de Natuur zelve, ontlast; — van eene overgefloofde Baarmoeder; — van eene by uitneemenheid over het Schaambeen hangende Baarmoeder; — van eene Dye- en Bloedbreuk. —— De Waarneemingen, welke het *tweede* Stuk deezer Verzameling bevat, zyn in de eerfte plaats over de Kinderziekte. Hy ftelt met regt de Inënting voor, als het eenigfte behoedmiddel tegens het gevaar deezer Ziekte, en zoekt de vooroordeelen daaromtrent tegen te gaan. —— Vervolgens deelt hy ons Waarneemingen mede, van een gevaarlyk Toeval, veroorzaakt door eene al te groote gifte van den geest van *Ammoniaczout*; — van een Kind dat met zyn aangezicht in eenen blusfchenden kalkhoop gevallen was; — van eene Drenkeling; — van eene Bloedbraaking; — van eene Etterzak in de Longen; — van eene Hoofdkneuzing; — van eene gegangræneerde Breuk in de linker Opperbuikszyde; ——

van

van eene vrucht in de Fallopiaansche Trompetten, waarby eene korte Verhandeling over dit onderwerp gevoegd is; — van eenen Polypus in de Keel. —— Eindelyk en ten laatsten, geeft de Schryver, aan den eenvoudigen Landman, eenige waarschuwende Waarneemingen, wegens het gevaarlyke gebruik der overtinde koperen Vaten. —— Onze Leezers zullen, uit dit weinige, met ons toestemmen, dat deeze Waarneemingen inderdaad gewichtige onderwerpen betreffen, en, voor den beoeffenden Geneesheer en Heelmeester, van een weezenlyk nut kunnen zyn. ——— Dog wy twyfelen zeer of zy aan het waare oogmerk van den Schryver zullen beantwoorden.

Proeve omtrent de Electriciteit der Ligchaamen, door den Abt NOLLET, *Lid van de Koninglyke Academie der Wetenschappen, enz. Uit het Fransch vertaald. Met Plaaten. Te Utrecht, by* S. de Waal, 1784. *Behalven het Voorwerk, 234 bladz. in 8vo.*

In dit Geschrift heeft de Heer *Nollet* byeenverzameld zyne opmerkingen wegens de Electriciteit, die hem ten grondslage van verdere waarneemingen strekten. Vooraf verleent hy, na eenige algemeene aanmerkingen over de Electriciteit, eene onderrigting omtrent de werktuigen, die tot de Electrische Proeven geschikt zyn, en de wyze hoe 'er zich van te bedienen. ——— Daaraan voegt hy een agtereenvolgend verhaal van de voornaamste verschynzelen der Electriciteit, om tot het onderzoek der oorzaaken te dienen: in 't zelve oppert hy verscheiden vraagen, die door Proefneemingen opgelost worden, en welker uitkomsten hem dezelven doet beantwoorden, met aanwyzinge van 't geen men uit die Proefneemingen kan opmaaken. En dit leidt hem ten laatsten tot de verklaaring der verschynzelen, welke hy bouwt op de grondvoorstellen, die hem de opgenoemde Proefneemingen aan de hand geeven: volgens welken de Electrische verschynzelen, zynes oordeels, in twee Classen verdeeld kunnen worden.

„ In de eene, zegt hy, zal men alle die wisselende beweegingen bevatten, die men onder den naam van *aantrekking* en *afstooting* kent, en in het algemeen alles wat uitgewerkt word door eene oorzaak, die onzigtbaar blyft. De andere zal alles bevatten wat verzeld is met ligt, kraaking, prikking, ontbranding, enz. Want, schoon alle deze won-

deren zich aan onze oogen vertoonen, onder verscheiden en verschillende gedaanten, en dat de weinige overeenkomst, die wy onder dezelve zien, ons aanzet om dezelve aan te merken, als zo veele verscheiden en van elkander niet afhangende voorwerpen, die dus byzonder moeten beschouwd worden. Wanneer egter de gewoonte een zekere schemering, die ons in den eersten opslag verblind, weggenoomen heeft, en de verwondering plaats maakt voor de overdenking, ziet men allengskens, dat de uitwerkingen, die het minst aan elkander overeenkomstig scheenen, nader by elkander komen, en de eene dikwils maar eene uitbreiding van de andere is, of noodzaaklyke gevolgen van eene gemeene oorzaak, maar door sommige omstandigheden veranderd, zal men, wanneer men 'er wat over denkt, zien, dat van alle de verschynzelen, die men kent, 'er geen is, die men niet onder de bovengemelde verdeeling brengen kan." —— Om dit te toonen gaat hy voorts de verschynzelen en van de eerste en van de tweede soort afzonderlyk na, en verklaart dezelven overeenkomstig met de bovengemelde grondvoorstellen uit de Proefneemingen afgeleid.

Men heeft zekerlyk, na den tyd dat de Abt *Nollet*, die dit Werkje in 't jaar 1742 schreef, deeze Proeven nam en beredeneerde, groote vorderingen in de kennis deezer verschynzelen gemaakt; dan desniettegenstaande behoudt deeze verzameling haare waarde; en de Nederduitsche Leezer zal het geschikt kunnen plaatzen by de andere vertaalde Schriften van dien geagten Natuuronderzoeker.

Natuurlyke en naar 't leeven naauwkeurig gekleurde afbeeldingen en beschryvingen der Cicaden en Wantzen, in alle de vier Waerelddeelen huishoudende, byeenverzameld en beschreeven door C. STOLL. *In 't Fransch en Nederduitsch. Te Amsterdam, by* J. Ch. Sepp, 1784. *In gr. quarto.*

Eene gezette naauwkeurigheid in 't beschryven, en eene vaste hand in 't maalen, deezer Insecten, doet de Liefhebbers der Natuurlyke Historie met vermaak zien, dat de bedreevene *Stoll* onvermoeid voortgaat in deezen zynen arbeid; daar hy ons verscheiden Cicaden en Wantzen, *die* voorheen onbekend, of althans minder opgemerkt *waren*, met zeer veel juistheid onder het oog brengt.

Nieu-

Nieuwe Aardrykbeschryving voor de Nederlandsche Jeugd, door den Heer W. E. DE PERPONCHER, *tot gebruik zyner Kinderen opgesteld. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1784. *Behalven het Voorbericht*, 532 *bladz. in octavo.*

Het plan van onderwys, dat de Heer *de Perponcher* zigzelven voorgesteld heeft, leidt hem thans tot de Aardrykskunde, waarvan hy met dit Stukje een aanvang maakt. 's Mans Voorberigt, voor het zelve geplaatst, vordert eenigzins eene byzondere opmerking, in zo verre dezelve, buiten de algemeene onderrigting nopens de uitvoering en het gebruik van deeze Aardryksbeschryving, tevens behelst een ernstigen aandrang van de noodzaaklykheid, om zig zo wel op het beschaavende onderwys der Dogteren als der Zoonen toe te leggen; welke eerstgenoemden niet zelden, in dit geval, schandelyk verwaarloosd worden; 't welk meermaals ten gevolge heeft, dat zy zeer ongeschikte Moeders ter opvoedinge haarer Kinderen zyn. Zyn Ed. hegt hier aan, een beknopt verslag van zyne agtervolgende leerwyze, met nevensgaande aanmerkingen over dezelve. En 't gewaagen hiervan geeft hem aanleiding, om ook nog mede te deelen, een Gesprekje om aan Kinderen de Godlykheid des Bybels te bewyzen, als een Voorlooper van zyne beoogde ontvouwing der Geopenbaarde Waarheden. —— Wat nu verder deeze zyne Aardryksbeschryving zelve betreft; de Heer *de Perponcher* brengt ons eerst onder 't oog, hoe men het onderwys in de Aardrykskunde met Kinderen ten meesten nutte kunne beginnen, en door welke middelen men hun hetzelve aangenaam en gemaklyk kan maaken. Hierop laat hy voorts volgen eene verklaaring van voorbereidende kundigheden, die tot deeze Weetenschap in 't algemeen behooren. En daarmede gaat hy bepaaldlyk tot zyne Aardryksbeschryving over; beginnende met eene beschryving der Vereenigde Nederlanden, als zynde het Vaderland, waar toe wy bovenal betrekking hebben, vestigt hy vervolgens het oog op de Oostenryksche Nederlanden; geeft verder een verslag van Vrankryk, en brengt nog in dit eerste Deel zyne berigten raakende de Brittannische Eilanden ten einde. Zyn Ed. behandelt dit alles als een Man van kunde, die, deezer Weetenschap meester zynde, het geen tot derzelver kennis behoort in een beknopt bestek klaar

byeenbrengt, met vermyding van het overtollige, zonder van het weezenlyk noodige iets te verliezen. Uit dien hoofde is dit Werk van dien aart, dat het, hoewel in de eerste plaatse geschikt voor Kinderen, die reeds voorbereid zyn, ter wier onderrigtinge het met veel vrugts gebruikt kan worden, ook tevens voor meer bejaarden van weezenlyken dienst kunne zyn, indien ze lust hebben, om een geregeld denkbeeld van de Aardrykskunde, en 't geen daar toe betrekking heeft, te erlangen. —— In 't behandelen der voorbereidende kundigheden, waartoe ook de kennis der verschillende Regeeringsvormen behoort, is ons eene voorstelling daarvan voorgekomen, in welke de Heer *de Perponcher* dit Stuk zo beknopt en duidelyk ontvouwt, dat wy gedagt hebben veelen geen ondienst te zullen doen, met dezelve ter deezer gelegenheid over te neemen.

„ Uit het 29 Gesprekje van 't 3de Deel onzes Onderwys p. 220 &c. (dus vangt hy aan (*)) zult gy u herinneren kunnen, dat 'er in alle maatschappyen of samenwooningen van menschen Overheden zyn moeten, om wetten te maaken; regt onder de menschen te doen; alles wat tot de goede orde, de veiligheid en 't welzyn der maatschappy, dienstig is te bezorgen; en ten dien einde belastingen op te leggen; amptenaars aan te stellen; de zaaken van vreede en oorlog te bestieren, verbintenissen met andere volken aan te gaan; en wel byzonder ook de belangen te bevorderen van den koophandel, die zelf de algemeene band is, welke alle de volken der aarde, door wederzydsch belang, samen verbindt, en met behulp der zeevaart, (nu deeze haar kring tot alle de deelen der waereld heeft uitgebreid,) in eene groote, en zig over 't gantsche menschlyke geslagt, uitbreidende, maatschappy vereenigt.

„ Het opperbestier, over de beschikking en bezorging dezer groote belangen, waarin eigentlyk het werk en gezag der

(*) Zyn Ed. vooronderstelt in dit zyn laater Geschrift steeds het gebruik van zyn voorig Onderwys, en raadt ook den geenen, die van dit zyn Geschrift voor Kinderen gebruik gelieven te maaken, dat ze, in soortgelyke gelegenheden, met de Kinderen daags te vooren nagaan, het geen daar in betrekking heeft tot dat gedeelte van dit Geschrift, het welk men hen vervolgens onder 't oog zal brengen. Zie onze berigten nopens dit nuttig *Onderwys voor Kinderen* in deeze *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 179, 512. en V. D. bl. 263.

der hoogste Overigheid van ieder land bestaan, is, in sommige, schoon weinige landen, door het volk aan zigzelven behouden; invoegen, dat alle BURGERS, dat is, alle manspersoonen van zekere jaaren, door inboorlingschap, aankoop, of anderzins, dit regt verkreegen hebbende, van tyd tot tyd, in groote algemeene vergaderingen, by den anderen, komen; om, over alle deze onderwerpen, te raadpleegen en beslissing te doen, als mede de nodige amptenaars aan te stellen; ten einde de, in deze vergaderingen, gemaakte wetten en genomen besluiten, ter uitvoer te brengen. Zulke regeeringen worden *Democratien* of *Volksregeeringen* genaamd. In dezelven bezit een ieder, van regtswegen ten minsten, de grootste vryheid. Ook geeven zy eene byzondere kragt aan 't volks character; werken, ten sterksten, om aan allen belang en liefde, voor het Vaderland en 't gemeene welzyn, in te boezemen; en bieden aan een iegelyk de overvloedigste gelegenheden aan, om zyne gaven en vermogens te ontwikkelen, en, ten dienste van 't gemeen, in 't werk te stellen. Dan, daar tevens, in dezelven, de driften, ten sterksten, worden opgewekt, en elk zig even zeer als een ander geregtigd vindt, om zyn zin te hebben, en zyn gevoelen door te zetten; terwyl 'er gemeenlyks niemand, met genoegzaam gezag, bekleed is, om de heethoofdigsten, in bedwang, te houden, zyn deze regeeringen aan veele beroerten, twist en tweedragt onderheevig; gelyk ook men dikwils de buitenspoorigste, en tegen de vryheid en regten der byzondere leeden ten sterksten aanloopende, ja zelfs 't gemeene welzyn meest benadeelende besluiten, by zulke Volksvergaderingen, nemen zag; om dat de menigte, die, in dezelven, heerscht, zig meest, door haare driften, laat bestieren; en ook niet altyd verlicht genoeg, en wel genoeg onderrigt kan zyn, om haare en 's lands waare belangen te kennen.

„ In andere landen, is de Oppermagt afgestaan, aan een min of meer groot getal, uit de voornaamsten en aanzienlyksten des lands, getrokken; en dit noemt men een *Aristocratie*, of *Regeering der besten* of *aanzienlyksten*. In dezelven vindt men gemeenlyks, daar zodanige Regenten beter onderweezen zyn, en meer tyd aan 't onderzoek en beleid van Regeeringszaaken geeven kunnen, het bestier, met meer wysheid en op een gelykmaatiger voet, ingerigt. Terwyl tevens die Regenten weinig genoeg, in getal, zyn, om gemaklyker, tot eenparigheid, te kunnen worden gebragt; en evenwel nog talryk genoeg, om de een den anderen, in bedwang,

dwang, te houden, en te beletten, dat een van allen de hun toebetrouwde magt misbruike. Dan ook dit wordt niet altoos, zonder twist en tweedragt, onder de leeden der Regeering en hunne aanhangelingen, en dus scheuring onder 't volk, te weeg gebragt. En wanneer deze leeden telkens, door 't geheele lichaam van 't volk, of een groot gedeelte van 't zelve, verkooren worden, geeft zulks, by ieder verkiezing, tot kuipery, omkoop, en niet zelden twist en beroertens, aanleiding. Vervullen zy, daarentegen, de onder hen openvallende plaatsen zelfs, dan weeten zy wel haast de geheele magt, onder een klein getal van geslachten, te brengen; verstaan zig met elkander; en maaken zig zodanig van alles meester, dat niets hun wederstaan kan, maar de voornaamsten uit hun zig, tot zoo veele kleine dwinglanden, opwerpen, die veilig en ongestraft hunne medeburgers, op allerlei wyzen, kunnen verdrukken en benadeelen. —— Nog veel erger is 't, wanneer, gelyk in enkele Staaten plaats heeft, van regtswegen, en door de Staatsgesteltenis zelve, een klein getal geslachten alleen zig, tot de Oppermagt, geregtigd vindt; want daardoor wordt dan de weg, tot deze dwinglandy, die de eerstgenoemden, met veel moeite en gevaar, voor zig, ontsluiten moesten, voor dezen, van zelve en als van regtswegen gebaand.

„ Beide deeze soorten van Regeeringen, die des volks en die der aanzienlyken, worden *Gemeenebesten* en *Republicainsche* of *vrye Regeeringen* genaamd; schoon in die van het tweede soort, in de laatstgemelde gevallen, weinig vryheid te vinden zy; uitgezonderd alleen voor de heerschende geslachten.

„ In zeer veele landen, heeft men *Vorsten* of *Alleenheerschers* aangesteld. Dat is, men heeft een enkel persoon, met al 't gezag der Oppermagt, bekleed, en aan hem de beschikking, over alle de belangen van den Staat, overgelaaten. Zulke Regeeringen worden *Monarchien* of *Alleenheerschingen* genaamd, en de Vorsten, die ze bekleeden, draagen verscheiden benaamingen, van *Keizers*, *Koningen*, *Prinsen*, *Hertogen* &c. In zodanige regeeringen heeft men gemeenlyk de minste beroerten, en tweedragt, te wagten; ook kan men, onder dezelven, wanneer de Vorst een uitmuntend goed character, by uitmuntende bekwaamheden, voegt, en zyn volk, gelyk een vader zyne kinderen, behandelen wil, zoo vry, als gelukkig leeven. Dan daar 'er, in zulke Staatsgesteltenissen, gemeenlyks, niemand is, die den Vorst, of de geenen, aan wie hy zyne magt toevertrouwt,

trouwt, in toom kan houden, hangt alles ook van zyne en hunne goede geneigdheid af. Wil de Vorst zyne magt misbruiken, of laat hy toe, dat zy, door zyne gunstelingen, worde misbruikt, dan is niemand, tegen hunne verdrukking, veilig; niemand ooit een oogenblik zynes leevens, zyner eer, of zyner goederen zeker; en geen ingezeeten kan meer vryheid of geluk genieten, dan de Vorst of zyne gunstelingen hem wel laaten willen. Deze onzekerheid, deze afhanklykheid, van den wil en wenk eenes enkelen mensche breekt de kragt van 't Volkscharacter; doet het belang en de liefde, tot het Vaderland, verdwynen; dooft alle vermogens uit, en maakt ook die ingezeetenen, die daadlyk vry komen, door de geduurige vrees en ongerustheid, ongelukkig. En dit alles heeft dan, voornaamlyk en in den hoogsten trap, plaats, wanneer 't gezag van den Vorst, door geene grondwetten van Staat, binnen zeekere grenzen, bepaald is. Daar zulke wetten ten gronslag zyn gelegd, vindt de onderdaan, ten minsten van regtswegen, nog eenige bescherming en toevlugt; —— die echter altoos geëerbiedigd wordt. —— De meesten dezer *Monarchien* zyn *erflyk*, zoo dat, de Vorst gestorven zynde, zyn Zoon hem, terstond en van regtswegen, (en dus zonder opzigt op zyne bekwaamheden of inborst,) in al zyn gezag en magt, opvolge. Sommigen daarentegen zyn *verkiesbaar*, zoo dat, na 's Vorsten dood, een ander, door 't Volk, door de Voornaamsten, of door eenige daartoe gestelde Kiesheeren, tot deze hoogste waardigheid benoemd wordt. En deze verkiezingen geeven zeer dikwils, tot beroerten, tweedragt, scheuring, ja binnen- en buitenlandschen oorlog, aanleiding.

„ Andere Regeeringen eindelyk zyn van een *gemengden* aart; zoo dat men b. v. wel een Koning hebbe, maar aan wien niet de geheele magt is toevertrouwd, daar hy 't gezag moet deelen, met een of meer Raden, of lichamen van Regenten en Volksvertooners; aangesteld om den Vorst te beletten, zyne magt, ter onderdrukking van 't Volk, te misbruiken. —— En zulke gemengde regeeringen schynen wel de besten te zyn; ten minsten wanneer zy zoodanig zyn ingerigt, dat het bewind in handen der voornaamste zy; het volk aan zigzelve invloed genoeg behouden hebbe, om het voor de Regenten moeilyk en gevaarlyk te maaken, hun gezag te misbruiken, of van hunnen plicht af te gaan; en een uitsteekend persoon, amptenaar of vorst, met juist bepaald vermoogen, bekleed, deze twee magten in evenwigt

wigt houde; de meenigte der deelhebbenden, in de Regeering, tot eendragt, eenpaarigheid, en de bejaaging van 't algemeenfte welzyn wederbrenge; mitsgaders, aan de uitvoering der befluiten, den vereischten fpoed en nadruk geeve. Op dat dus, in deze gemengde Staatsgefteltenis, de gebreeken der eene regeeringsvorm, door de voordeelen der andere, zoo veel mooglyk, opgewogen en verbeterd worden; daar tog geene menschlyke regeering, zonder gebreeken en zwarigheden, beftaan kan."

Brieven, betreffende eene Reize in het jaar 1772, *na Ysland gedaan, door* Dr. UNO VAN TROIL, *in het Nederduitsch vertaald. Met Plaaten. Te Leyden, by* S. en J. Luchtmans 1784. *Behalven het Voorwerk en het Register,* 460 *bladz. in gr. octavo.*

Ysland, hoe ongevallig ook in veelerleie opzigten voor Reizigers, is egter, ten opzigte van deszelfs merkwaardige Natuurverfchynzelen, een uitlokkend gewest voor de navorfchers der Natuure, die zig aldaar by uitftek in haare groote uitwerkingen vertoont. Zulks heeft veelen bewoogen om dit Gewest met oplettendheid te onderzoeken; tot welker getal ook te brengen zyn de beroemde Heeren *Banks* en *Solander*, benevens de bovengenoemde Heer *van Troil*; welke laatfte, in gezelfchap der eerstgemelden, een Zomerreis gedaan heeft, door de *Westelyke* Eilanden van *Schotland* naar *Ysland*, en in deeze Brieven een verflag verleent, van zyne aldaar gedaane opmerkingen, die veelvuldige getuigenisfen draagen van zyne bekwaamheid, als een Man van Studie in 't algemeen, en als een geoefend Natuurkundige in 't byzonder. Men ontmoet in deeze Brieven een oordeelkundig berigt van de gefteldheid des Lands; deszelfs Burgerlyken en Kerklyken toeftand; de zeden en leevenswyze der Inwoonderen; als mede van de vroegere en laatere bewyzen van Letter- en Dichtkunde aan deezen afgelegen oord; welk alles de Heer *van Troil* met leerzaame aanmerkingen over verfcheiden byzonderheden, daartoe betrekkelyk, doorvlegt. Hiernevens gaat een juist verflag van de Vuurbraakende Bergen, de heete Springbronnen, en de Bafaltpylaaren, zo als zyn Ed. dezelven met oplettendheid nagefpoord heeft. By deeze Brieven, aan verfcheiden Geleerden gefchreeven, komen nog drie Brieven, welken tot de daarin verhandel-

delde onderwerpen betrekking hebben; als een van den Heer Kancelary- Raad en Ridder *Ihre*, over de *Edda*, een Gefchrift, dat men vry algemeen gehouden heeft voor een werk dat de Godgeleerdheid der Ouden bevatte; doch 't welk, gelyk de Heer *Ihre* toont, niets anders is, dan eene onderrigting in de Yslandfche Dichtkunde. Een volgende Brief van den Heer Lyf-Medicus en Ridder *Bæck* gaat over den Yslandfchen Scheurbuik; waarnevens de Hollandfche Vertaaler nog een byvoegzel geplaatst heeft, behelzende een nader verflag van etlyke Stukken, van welke de Heer *Bæck* in dien Brief gewag maakt. De laatfte Brief is van den Hoogleeraar en Ridder *Bergman*, en ontvouwt ons zyne natuurkundige aanmerkingen over de werking van het Vuur, zo in brandende Bergen, als op de heete Bronnen, mitsgaders van den Bafalt; welk alles grootlyks dient ter opehelderinge van 't geen de Heer *van Troil* deswegens bygebragt heeft. Eindelyk heeft men, ten flot deezer verzamelinge van Brieven, hier nog geplaatst eene Lyst van eenige Werken, die over *Ysland* handelen. ——— Ten einde den Leezer gelegenheid te geeven, om zig eenigermaate een denkbeeld te vormen van het merkwaardigfte, dat de Heer *van Troil*, wegens de uitwerkzelen van het Vuur in Ysland, gade geflaagen heeft, zullen wy het hoofdzaaklyke van zynen eerften Brief, aan den Hoogleeraar en Ridder *Bergman*, die als ter inleidinge deezer Verzamelinge ftrekt, mededeelen.

„ Wy lieten, zegt hy, het anker vallen niet verre van *Beszeftedr*, (gelegen in het Zuidelyke gedeelte van het Eiland, niet ver van *Hafnefiord*,) en vonden aldaar twee groote, met *Lava* bedekte, ftukken lands; en van welke inzonderheid de laatfte opmerking waardig was, dewyl men aldaar behalven een veld, dat geheel met *Lava*, die ten uiterften vloeibaar moet geweest zyn, bedekt was, ook geheele bergen van op malkander gehoopte Tuffteen zag.

„Het geluk had ons juist gebragt op eene plaats, alwaar wy beter, dan op eenige andere plaats in *Ysland*, konden waarneemen de uitwerkzelen van het vuur, dat een ftuk lands van tien of twaalf mylen had verwoest. — Wy zagen hier byna alle werkingen van een vuurbraakenden Berg, uitgezonderd alleen de opening, uit welke het vuur gekomen was; waarom wy ten einde ook deeze te onderzoeken, eene reis naar den *Heckla* zelfs ondernamen, besteedende daartoe twaalf dagen. Vyftig of zestig mylen, [Zweedfche,

 wel-

welken ongeveer twee uuren gaans zyn, maakende 10 Zweedsche mylen de lengte van een graad,] ver, reisden wy over niets anders dan *Lava*, en hadden eindlyk het genoegen, dat wy de eerste waren, die ooit den top van deezen beroemden *Volkaan* beklommen.

,, De rede, om welke niemand voorheen aldaar geweest is, bestaat gedeeltelyk in bygeloof, maar ook gedeeltelyk daarin, dat, voor de laatste uitbersting van den Berg, de weg naar deszelfs top zeer moeijelyk was. Niemand was 'er onder ons gezelschap, die niet wenschte, dat zyne kleederen een weinig gebrand wierden, als hy maar het genoegen had, den berg *Heckla* brandende te zien, en daar ons de Bisschop van *Skallholt* schreef, dat 'er in den nagt tusschen 5 en 6 September, dat is tien dagen, voor dat wy aldaar kwamen, vlammen uit denzelven waren opgegaan, vleiden wy ons byna met deeze hoop; maar nu was de Berg bedaarder dan wy wenschten.

,, Wy bragten egter, van des nagts ten *een* uuren tot *twee* uuren van den volgenden dag, onzen tyd met het beschouwen van den Berg zeer vergenoegd door; ja wy waren zelfs zo gelukkig, dat de wolken, die het grootste deel van denzelven bedekten, zich tegen den avond zoo veel van een scheidden, dat wy van denzelven een zoo ver uitgestrekt gezigt hadden, als wy ooit zouden hebben kunnen verlangen. ——— De Berg is wat hooger dan 5000 voeten, en van boven verdeeld in drie toppen, van welke de middenste de hoogste is. Hy bestaat slegts voor zyn geringste deel uit *Lava*, het overige is assche, met harde en vaste steenen, die door de openingen zyn uitgeworpen, en een weinig Puimsteen, waarvan wy egter maar een klein stuk, met een weinig zuivere zwavel, vonden. ——— Onder verscheide openingen, welke wy zagen, verdienden vier byzondere opmerking. By eene van deeze had de *Lava* de gedaante van half omgevallen muuren van schoorsteenen: uit eene andere was water stroomswyze te voorschyn gekomen: by de derde zagen alle steenen zoo rood als tegels: uit de vierde eindelyk was een stroom van *Lava*, die zich een eind wegs van daar in drie armen verdeeld had, gevloeid.

,, Hierboven heb ik reeds gezegd, dat wy zo gelukkig niet waren, dat wy den *Heckla* vuur zagen uitwerpen, maar egter hadden wy voldoende bewyzen, dat hy inwendig brandde; want wy vonden op zyne bovenste helft, die ter hoogte van vier of vyf duimen met sneeuw bedekt was,

ver-

verſcheide plekken, op welke geen ſneeuw lag, en op deszelfs hoogſten top, alwaar de Thermometer van *Fahrenheit* in de Lucht op 24° ſtond, klom dezelve, op den grond gezet zynde tot 153°, ja in eenige kleine openingen was de warmte zoo groot, dat wy bezwaarlyk met eenen kleinen Hand-Thermometer den graad van warmte konden waarneemen.

„ Men weet niet, dat de *Heckla* zedert het jaar 1693 weder vuur heeft uitgeworpen voor het jaar 1766, wanneer hy op den eerſten April vuur begon uit te werpen, langen tyd brandde, en veele mylen ver verwoestingen aanrigtte. In de laatst verloopen maand December 1771, kwamen ook eenige dagen lang vlammen uit denzelven te voorſchyn; en men is in den omtrek van den berg van gedagten, dat hy in korten tyd weder vuur zal beginnen uit te werpen, dewyl men meent waargenomen te hebben, dat de ſtroomen, die digt by denzelven zyn, beginnen uit te droogen. Men gelooft, dat dit geſchiedt, uit hoofde dat de Berg het water na zich toe trekt, en dat dit altyd een zeeker teeken van eene nabyzynde uitberſting geweest is.

„ In deeze eeuw zyn de *Myvatn*, die tusſchen het jaar 1730 en 1740 gebrand heeft, en de *Kattlegia*, die in het jaar 1756 brandde, wegens hunne geweldige uitberſtingen ook bekender geworden (*).”

Als een tweede byzonder verſchynzel meldt de Heer *van Troil* de heete Waterbronnen, van welke *Ysland* overvloedig voorzien is, waaromtrent hy het volgende aantekent.

„ Deeze Bronnen verſchillen van elkander in warmte, en worden in dit opzigt van de Inwooners zelfs verdeeld in *Laugar* of warme Baden, en in *Heurer* of Springbronnen, Fonteinen. ——— Van de eerstgenoemden vind men ook voorbeelden in andere deelen van Europa, maar ik ben van

(*) Dit is de voornaame inhoud van den achttienden, negentienden en twintigſten Brief, waarin alle deeze byzonderheden breeder ontvouwd worden. Uit het aldaar gemelde blykt, dat 'er buiten den *Heckla* nog verſcheiden andere vuurbraakende Bergen op Ysland gevonden worden; doch men ſpreekt, gelyk de Autheur opmerkt, meest van den *Heckla*, zo, om dat hy zo dikwyls agtereen vuur uitgeworpen heeft, als om dat hy zulk eene ligging heeft, dat alle ſchepen, die naar *Groenland* of *Noord-America* zeilen, in het gezigt van denzelven henen vaaren.

van gedagten, dat zy elders niet tot alle die einden, waartoe men ze hier gebruikt, worden gebezigd. Want men baad zich niet alleen in dezelven, om de gezondheid te bevorderen, maar zy worden hier ook als een soort van *Galanterie* gebruikt. De armoede der Inwooners belet hun aan hunne Schoonen geschenken te geeven, en de Natuur verschaft hun alhier geene Bloemen om kranssen te vlegten, gelyk in andere Landen kan gedaan worden. Maar alhier is het eene gewoonte geworden, dat de Bruidegom zulk een Bad zeer schoon maakt, en dat de Bruid het zelve daarna met een bezoek vereerd. ——— Het andere soort, namelyk de Springbronnen, verdient meerder opmerking. Van deeze heb ik zeer veele gezien, doch zal nu slegts van de drie zeldzaamste gewag maaken.

„ Ik zag by *Laugarvatn*, (een kleen Meer binnen in het land, omtrent twee dagreizen van den *Heckla* afgelegen, en in den omtrek een myl groot,) voor het eerst een heete Springbron, en ik kan wel zeggen, dat ik daar de schoonste vertooning, welke ik ooit gezien heb, aanschouwde. De morgen was buitengemeen helder; de Zon had reeds begonnen de toppen der digstbygelegene Bergen te vergulden; daar was zo weinig wind, dat het Meer, in 't welke eenige Zwaanen zwommen, zoo gelyk als een spiegel was, en rondom het zelve zag men op veele plaatzen een damp van de warme Bronnen, die eindelyk hoog in de lucht verdween, opryzen. Uit alle deeze Bronnen sprong water in de hoogte, maar inzonderheid was 'er een, die by aanhoudendheid deed zien een Water-colom, die zes of agt voeten dik, en agttien tot vier- en twintig voeten hoog was. Het water was zeer heet, en een daarin gekookt stuk Schaapenvleesch, en eenige Salmforellen, zoo als ook een Sneeuwhoen, dat binnen zes minuuten byna aan stukken was gekookt, smaakten ons zeer wel.

„ Te *Reikum* was een andere bron van deezen aart, uit welken het water eenige jaaren geleeden, naar men my verzekeren wilde, ter hoogte van zestig of zeventig voeten had gesprongen; doch nu sprong het, uit hoofde van eene nederstorting van aarde, welke byna de geheele opening bedekt had, maar vier en vyftig of zestig voeten hoog, en dat zydwaards uit. Wy zagen aldaar zeer veele versteende bladeren, en ook eenige zuivere zwavel, die aan het water aldaar een veel sterker smaak, dan op andere plaatzen, medegedeeld had.

„ By

„ By *Geyser* eindelyk, niet ver van *Skallholt*, een Bisschoplyke zetel in *Ysland*, kan men zien een der grootste Springbronnen, die ergens gevonden worden, en waarby de beroemde Waterwerken te *Marly* en *St. Cloud*, te *Winterkasten* digt by *Cassel*, en te *Herrenhausen* in het *Hanoversche*, niet behooren vergeleeken te worden. Men vind aldaar binnen den omtrek van een halve myl tusschen 40 en 50 kookende Bronnen, die na myne gedagten allen een en denzelfden oorsprong hebben. Van sommigen is het water helder, van anderen is het dik, even als water met kley gemengd; van anderen, als het namelyk door zeer fyne oker gelopen heeft, is het bloed rood; van anderen eindelyk is het, dewyl het door een witter soort van kley zynen weg heeft genomen, zoo wit als melk.

„ Het water van alle deeze Bronnen springt in de hoogte, uit sommige altoos, uit andere van tyd tot tyd. De grootste Bron is in het midden, en die was het vooral, welke onze oplettendheid den geheelen dag, dat wy ons hier ophielden, van 's morgens ten zes tot 's avonds ten zeven uuren, bezig hield. De buis, uit welke het water sprong, en van welke ik de diepte niet kan bepaalen, was in haar middellyn negentien voeten. Aan haar bovenkant had zy een bekken, het welk met de buis de gedaante had van een ketel, en welks bovenste rand negen voeten en een duim hoger was dan de buis, zynde in zyn middellyn 56 voeten.

„ Het water springt uit deezen Bron niet by aanhoudenheid, maar egter dikwils op een dag; en wel, volgens het zeggen van menschen, die daar digt by woonen, als het koud en slegt weder is, hooger, dan op andere tyden. — Op dien dag, toen wy ons daar bevonden, sprong het water des voormiddags van zes tot elf uuren tien onderscheiden maalen, telkens van vyf tot tien vademen hoog. Tot dien tyd toe was het water ook nog niet hooger dan den rand van de buis geklommen, maar toen begon het ook allengskens het bovenste bekken te vullen, en eindelyk zelfs over te loopen. De menschen, die ons verzelden, zeiden, en 't kwam ons ook geloofwaardig voor, dat het water binnen korten tyd veel hooger, dan tot nog toe geschied was, springen zoude; weshalven de Heer Dr. *Lind*, die ons als Sterrekundige verzelde, zyn *quadrant* stelde, om de hoogte met naauwkeurigheid te kunnen meeten. Kort na vier uuren wierden wy gewaar, dat de aarde op drie onderscheiden plaatzen, en onder anderen ook op den top

van

van een Berg, die omtrent 300 vademen van de opening af was, begon te beeven. Wy hoorden ook zeer dikwils een onderaardsch geluid, overeenkomende met zwaare kanonſchooten; en kort daar aan ſprong uit de opening een Watercolom, die zich van boven verdeelde in verſcheiden ſtraalen, en ingevolge eene, met den *quadrant* gedaane, waarneeming 92 voeten hoog was. Hoe groot onze verwondering over de kragt van de lucht en het vuur ook wezen mogt, wierd dezelve egter nog grooter, door dat wy zagen, dat veele ſteenen, die wy te vooren in de buis geworpen hadden, nu met het ſpringend water weder om hoog geworpen wierden (*)."

Laatstlyk maakt de Heer *van Troil* ook nog gewag van de niet min merkwaardige *Baſaltpylaaren*.

„ De Natuurkundigen, vervolgt hy, hebben die pylaaren, welken zoo zelden voorkomen, en door de hand der Natuur zoo in *Ysland*, als op andere plaatzen, zyn vervaardigd, altyd met de grootſte oplettendheid beſchouwd. Men plagt die van *Giants Cauſeway*, of den Reuzendyk in *Ierland*, altyd te houden voor de grootſte en geregeldſte, maar wy hebben op onze reis door de westelyke Eilanden van *Schotland*, eene plaats ontdekt, die den *Reuzendyk* verre overtreft.

„ Het Eiland *Staffa*, (Westwaards van *Mull*, drie Zeemylen in het Noord-Oost van *Jona* of *Columbkill* gelegen,) beſtaat geheel en alleen uit zulke pylaaren, die zoo regelmatig zyn toegeſteld, dat men zich niets geregelder kan voorſtellen. Zy ſchynen volkomen van dezelfde ſtoffe te zyn als de Ierlandſche, en zyn van drie- tot zevenhoekig. Elke pylaar is van andere omringd, en deeze ſluiten zich zoo digt om denzelven, dat 'er tusſchen beide weinig plaats word overgelaaten, en deeze is dan nog dikwils vervuld met een *Gecryſtalliſeerden* korst. De pylaaren ſtaan op de meeste plaatzen loodregt; op andere een weinig ſcheef; en wederom op andere plaatzen liggen zy zoo, als het binnenſte houtwerk, of de ribben, van een Schip. De hoogſte pylaar was 55 voeten en één duim lang, en elke verdeeling van denzelven was één of twee voeten groot. Op dit Eiland is een Hol, genaamd *Fingals-hol*, dat alleen uit zulke pylaaren beſtaat, 367 voeten lang, 53 voeten en 7 duimen breed, en 117 voeten en

6

(*) Van deezen *Geyſer* en het daartoe behoorende vindt men een uitvoerig verſlag in den een en twintigſten Brief.

6 duimen hoog is. In dit Hol ſtaat drie vademen water, zo dat men gemaklyk met een Boot daarin vaaren kan (*)."

Men heeft dit Werk, buiten eene naauwkeurige Kaart van *Ysland*, verrykt met etlyke Plaaten, waar onder die met de aftekeningen van den *Geyſer*, en de *Baſaltpylaaren* op het Eiland *Saffa*, in verſchillende ſtanden, mitsgaders van *Fingals-hol* bovenal opmerking verdienen, daar ze ons deeze wonderbaare verſchynzels der Natuur kennelyk onder 't oog brengen.

(*) Deeze *Baſaltpylaaren*, en 't geen daaromtrent betrekkelyk is, mitsgaders het *Fingals-hol*, worden in den twee en twintigſten Brief breeder beſchreeven. En 't een en 't ander deezer drie Natuurverſchynzelen wordt, in den laatſten Brief deezer Verzamelinge, of dien van den Hoogleeraar en Ridder *Bergman*, nog nader ontvouwd.

Geſchiedkundige Verhandeling, betreffende het Regeeringsreglement, door zyne Hoogheid, WILLEM de III^de^ *in den jaare* 1674 *aan de Provincie van Utrecht voorgeſchreven. Waarby de onwettigheid en onbeſtaanbaarheid van het zelve, zo met eene vrye Staats-Regeering als met de Unie van Utrecht ten duidelykſten wordt aangetoond. Utrecht,* 1784. *Behalven de Voorreden, en* 42 *bladz. Bylagen,* 247 *bladz. in gr. octavo.*

Ter geſchikter behandelinge van dit zo gewigtige onderwerp gaat de Autheur het voorgevallene, met betrekkinge tot het ongelukkige lot der Provincie van Utrecht, in de jaaren 1672, 1673 en 1674, ten naauwkeurigſte na. Met den aanvang toont hy, hoe Utrecht zig niet in de handen van den Koning van Vrankryk overgegeeven hebbe, dan na het aanwenden van de uiterſte poogingen om manhaften tegenſtand te bieden; tot dat men, na 't afzakken van 't Staatſche Leger naar Holland, by mangel van eenig vermogen, volſtrekt genoodzaakt ware dien ſtap te doen. Vervolgens geeft hy een verſlag van de verrigtingen der Afgevaardigden van de Algemeene Staaten, (of wel der vier niet overheerd geweest zynde Provincien,) na dat de Franſchen den Stigtſchen bodem geruimd hadden. Welke Afgevaardigden, terwyl ze de Provincie tot een ſtaat van regeeringloosheid gebragt hadden, zig alleszins gedroegen, als waren zy in eene door hen overwonnen Provincie, welker

ker oppergebied in hunne handen gevallen was; zonder eenig gehoor te verleenen aan daartegen gemaakte Remonstrantien van de zodanigen, die, zelfs geduurende den tyd van de overmagt der Franschen, het Lands- en Stadsbewind gehandhaafd hadden. Dit leidt hem voorts ter ontvouwinge van den uitslag der raadpleegingen der vier Provincien, met overleg van Z. H. *Willem den III*, nopens het al of niet weder aanneemen der door de Franschen overheerd geweest zynde Provincien in de Unie, waardoor Utrecht, te gelyk met Gelderland en Overysfel, ieder weder in zynen ouden rang, in 't bondgenootschap ontvangen werd; waarop eerlang Z. H., door de bovengemelde Heeren Staaten, gemagtigd werd, om de Regeering in deeze drie Provincien te veranderen. Het voorgevallene by die gelegenheid in het Stigtsche is het onderwerp der vierde afdeelinge deezer Verhandelinge, waarin de Opsteller, een berigt gegeeven hebbende, van de benoeming en aanstelling der nieuwe Regenten, tevens meldt hoe Z. H. diestyds het bewuste Regeerings-Reglement invoerde, dat men toen zo *onbedagt* aangenomen heeft, en waarover de Nakomelingschap *klagtig* valt.

,, Deeze namelyk, gelyk onze Schryver zig uitdrukt, die dit Reglement met meerder Vryheid en met bedaarder zinnen heeft moogen overweegen, heeft het zelve uit een geheel ander oogpunt beschouwd, en gemeent, dat niet alleen de toenmalige Stadhouder of eerste Staatsdienaar van Holland en Zeeland, (1.) nooit geregtigd is geweest, om dit Reglement in te voeren, maar dat ook (2.) de wyze, waarop het zelve is ingevoerd, is geweest alleronrechtvaardigst, ongehoord, en zonder exempel, en dat (3.) het daarby gestatueerde, niet, gelyk zyne Hoogheid voorgaf, *naast, en meest overeenkwam met de Regeering van de Provincie, zoo als die van ouds geweest was*, maar in tegendeel in de meeste deelen daar mede *e diametro* [of lynrecht] streed. En eindlyk (4.) dat het onbestaanbaar was met de Unie van Utrecht, en dus vry wat gevoegzaamer prætext den Bondgenooten t'avond of morgen, eens had kunnen aan de hand geeven, om de Provincie buiten de Unie te sluiten, als het voorgevallen in den jaare 1672."

De Autheur gaat de drie eerstgemelde pointen ieder afzonderlyk na, en toont van welk een gewigt, mitsgaders hoe bondig, dezelven zyn: geevende voorts nog een kort verslag van het wyders voorgevallene op het aanneemen van dit Regeerings-reglement. En eindelyk doet hy in de laat-

ste

ſte afdeeling zien, hoe gegrond de opgemelde vierde bedenking, nopens de onbeſtaanbaarheid van dit Regeerings-reglement met de Unie zy: beweerende tevens dat 'er dringende reden zyn, om dit Regeerings-reglement, op het bezef van deszelfs verkeerde inrigting en ſchadelyke gevolgen, ten meesten welzyn der Provincie, te veranderen; welke dringende reden hy met nadruk ontvouwt; toonende te gelyk, dat 'er geen grond is, om dit Regeerings-reglement voor eene onverbreekbaare ſchikking te houden.

In het geheele beloop deezer Verhandelinge ziet men ten klaarſte, dat de Schryver geene moeite geſpaard heeft, om alles na te ſpooren, wat eenigzins tot dit onderwerp betrekking heeft; waardoor hy ons dan ook een vollediger en naauwkeuriger berigt van 't voorgevallene, verſterkt met de noodige Bylagen, mededeelt, dan tot nog het licht gezien had. En, daar hy zig niet bepaalt tot een enkel geſchiedkundig verſlag, maar 't zelve vergezeld doet gaan, van wel gewikte aanmerkingen over de byzonderheden, die bovenal opmerking vorderen, zo is deeze zyne Verhandeling by uitſteekendheid wel geſchikt, om den Leezer in ſtaat te ſtellen ter juiste beoordeelinge van het voorgevallene in die dagen, hetwelk van meer dan één zyde zo gewigtig is, dat men deszelfs overweeging, in 't nagaan van dit Geſchrift, der Natie wel moge aanbeveelen.

De Post van den Neder-Rhyn, met Bylagen. Te Utrecht, by G. T. v. Paddenburg. *In gr. octavo.*

De Correspondent in drie Verzamelingen, agtervolgd, onder den Tytel van *Staatkundige Bijdragen van* ADOLUS *den Opmerker. Te Utrecht, by* J. M. v. Vloten. *In gr. octavo.*

Onder het leezen der opgemelde Verhandelingen, herinnerden wy ons de twee hier bovengenoemde Utrechtſche Tydſchriften, als in welke mede verſcheiden leezenswaardige opmerkingen, nopens het gebeurde in die dagen, gevonden worden; en die daarbenevens verſcheiden bedenkingen aan de hand geeven, over het geen daaromtrent in den tegenwoordigen tyd in aanmerking komt. ——— De geagte Schryvers van *den Post van den Neder-Rhyn*, een uitgebreid Plan hebbende, konden zig niet wel gezet verledigen tot het behandelen van alle deeze laatere byzon-

 der-

derheden, en hebben daarom, (zo 't ons toeschynt,) deeze taak aan den opmerkenden *Adolus* grootlyks overgelaaten. Na den inhoud der door hem reeds afgegeeven Bladen vinden wy *Adolus* zeer wel geschikt om die taak te volvoeren; nadien hy dit onderwerp alleszins duidelyk en welberedeneerd behandelt; des zyne *Staatkundige Bydragen* met nuttigheid by den Post gevoegd mogen worden. — Wat verder *den Post* byzonder betreft, dit Papier behoudt bestendig zyne waarde, daar de Schryvers met die eigenste vrymoedigheid en bescheidenheid, waarmede zy dit hun Tydschrift aangevangen hebben, voortgaan, om der Natie zodanige kundigheden van 's Lands omstandigheden, en den toedragt der zaaken in te boezemen, die ter emstiger handhaavinge van de Vryheid en het Welvaaren van ons Gemeenebest kunnen strekken.

Ter meerdere bevorderinge hiervan, hebben de Opstellers van *den Post* al voor eenigen tyd besloten, daar hun bestek juist niet gehengde alles in hun gewoon Papier te plaatzen, om 'er nu en dan eenige Bylagen by te voegen; welken, om de kosten van hun Tydschrift niet te verhoogen, afzonderlyk te bekomen zyn, voor hun dien deeze meerdere kosten niet bezwaart. En dezulken, welken geen reden hebben, om tegen deeze meerdere kosten op te zien, is 't wel te raaden, dat ze zig ook deeze *Bylagen* door inkoop eigen maaken; gemerkt zy verscheiden gewigtige byzonderheden behelzen, die eener opmerkzaame leezinge waardig zyn. Men heeft thans reeds vyf zodanige Stukjes *Bylagen* afgegeeven; waarin buiten andere behandelde onderwerpen, te veel om ze hier allen op te tellen, wel inzonderheid de volgende Stukken gevonden worden. Nadere consideratien op de Memorie van Z. D. H.; de merkwaardigste Stukken raakende het beweerde regt van Alkmaar, betreffende de Magistraatsbestelling; een berigt wegens de Regeeringsvorm van Groningen en de Ommelanden; aanmerkingen over het regt der Gildens; over de Regeeringsvorm in het Stigtsche; over oproerige zogenaamde vrolykheden hier en daar; over de gewapende Burgery in verscheiden plaatzen; mitsgaders het aangepreezen voorloopig berigt van den Colonel *Schomaker* aan zyne Landsgenooten; benevens een verhaal van het voorgevallen met den Heer *Lidt de Jeude*, Student te Utrecht, benevens Professor *Voorda*, door den *Courier du Bas-Rhin* belasterd.

Ne-

Nederlandsche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene gewesten des Aardkloots. Doormengd met vreemde lotgevallen, en menigvuldige gevaaren, die de Nederlandsche Reizigers hebben doorgestaan. Met Plaaten. Tweede Deel. Te Amsterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 288 *bladz. in gr. octavo.*

Nadien wy het oogmerk en de inrigting deezer verzamelinge van Nederlandsche Reizen onlangs genoegzaam voorgedraagen hebben (*), kunnen wy, met de afgifte van dit tweede Deel, ten deezen aanzien volstaan, met te zeggen, dat het op de eigenste wyze, als het voorgaande, uitgevoerd is. Het behelst vier Reistogten der Nederlanderen naar de Oostindiën; te weeten: (1.) De tweede togt der Hollanders derwaards, langs den gewoonen weg, om de Kaap *de Goede Hoop*, in den jaare 1598, onder bevel van den Admiraal *Jacob Cornelisz. van Neck*, en den Vice-Admiraal *Wybrant van Warwyk*. (2.) Een gelyktydige reistogt, gemeenlyk de togt van *Sebald de Weert*, als in de uitvoering de voornaame hand hebbende, geheeten, welke geschikt was om door de *Magellaansche Straat* naar de Oostindiën te stevenen; 't welk, na 't doorstaan veeler moeilykheden, dien Kapitein mislukte. (3.) De togt van *Olivier van Noort*, die ten zelfden tyde uitgerust was, tot het doen eener reize, door de *Magellaansche Straat*, langs de *Westindische Kusten*, over de *Zuidzee*, en zo vervolgens rondom den geheelen Aardkloot, met oogmerk om alomme, daar het mogelyk was, Koophandel te dryven; welke omreize, die met veele wederwaardigheden vergezeld ging, doch te gelyk haare nuttigheid had, in weinig minder dan drie jaaren voltrokken werd. (4.) En eindelyk een togt naar de Oostindiën, langs den gewoonen weg, in de jaaren 1599, 1600 en 1601, onder het opperbevel van den Admiraal *Pieter Both* en *Paulus van Caerden*; welker beschryving inzonderheid een breedvoerig berigt geeft van het wedervaaren van *van Caerden*, te *Achin*, op het eiland *Sumatra*. ——— Het merkwaardigste deezer Reize word, overeenkomstig met het geen wy van de inrigting van dit Werk gezegd hebben, met agterlaating van het verveelende, dat men maar al te dikwerf in de oude manier van reisbeschryvingen ontmoet, in eenen goeden verhaalenden styl ontvouwt; waarvan wy, ter vervullinge onzer vroegere belofte, nu nog een staal zullen mededeelen, en wel uit de Reize van *Olivier van Noort*. ——— Na een berigt zyner moeilyke doorvaart door de *Magellaansche Straat*, en zyner komste aan de Kust van *Chili*, vervolgt het verhaal indeezervoege.

„ Naa-

(*) Zie boven, bl. 165.

„ Naadat zy deeze Kust verlaaten hadden, kreegen zy een Eiland in 't gezigt, vyf of zes mylen van het vaste Land. Daarheen wendden zy den ſteven, en lieten 'er, tegen den avond, het anker vallen. De naam diens Eilands was *Mocho*; het is van eene middelmaatige grootte. In het midden ligt een hooge Berg, welke als in tweeën verdeeld is; in deeze tusſchenruimte ſtroomt eene Rivier van zoet water. Van den voet des Bergs tot aan den oever der Zee, is het land geheel vlak en effen.

„ De Generaal VAN NOORT zondt eene Sloep na den oever, en in dezelve zekeren JAN KLAESSEN, die veroordeeld was om aan land gezet te worden, om te verneemen of hier gelegenheid ware, met eenige veiligheid, Koophandel te dryven; met deezen togt zou hy de vergiffenis zyner misdaad en ſtrafkwytſchelding verdienen. Hy tradt dan aan land; en alzo hy wel voorzien was van Mesſen, Yzer- en Glaswerk, wierdt hy van de Eilanders minzaam ontvangen; doch den handel ſtelden zy uit tot 's anderendaags, alzo het nu te laat op den avond was. De onze hoopten hier ververſchingen te zullen vinden, dewyl zy eene menigte Schaapen en ander Vee hadden zien in de Weide loopen, en het Land een lustig aanzien hadt.

„ Den volgenden dag roeiden twee Sloepen na Land, en bragten derwaards Bylen en zogenaamde *Neurenberger Waaren*. Voor een Byl gaven de Eilanders een Schaap; voor een Mes één en zomtyds twee Hoenders; andere Snuisteryen betaalden zy met Maïs, Meloenen en andere Vrugten, welke het Eiland opleverde.

„ Met de dus belaadene Sloepen begaven zich, uit eigen beweeging, twee van de voornaamſte Caciquen, of Landsheeren, na boord, alwaar zy, door den Generaal, vriendelyk ontvangen, en deftig onthaald wierden. Zy bleeven 'er den nacht over; en hoewel de Hollanders hunne taal niet verſtonden, deeden zy hun, egter, door tekens begrypen, dat 'er eenige *Spanjaards* vermoord waren, in *Baldivia*, te *Arauco* en *Tuccapel*, tegen over het Eiland aan de Kust van *Chili* gelegen.

„ Een zo gunſtig begin bewoog den Generaal eerlang twee Sloepen aan land te zenden. De Onzen deelden onder de Eilanders geſchenken uit van Hembden, Hoeden en andere goederen, en begaven zich met dezelve na hunne wooningen. Zy vonden eene Stad, of Vlek, beſtaande uit ongeveer vyftig Huizen, van Stroo gemaakt, langwerpig van gedaante, met een ſoort van Portaal in 't midden; doch hier mogten zy niet binnen koomen; ook gedoogden de Landzaaten niet, dat de Vreemdelingen hunne Vrouwen zagen.

„ Ondertusſchen kwamen deeze uit haare Huizen, en wierpen zich, op zeker geroep van haare Mannen, op de knieën, in twee of drie hoopen. De Mannen booden de Onzen blokken hout aan, om op dezelve neder te zitten. Gezeeten zynde

de bragt eene oude Vrouw hun een aarden Kruik, vol van hunnen drank, *Cica* genaamd, van welken zy met smaak dronken. Deeze drank is eenigzins zuuragtig, en wordt van water en Maïs, op de volgende wyze, bereid. De oude Vrouwen, die bykans geen tanden meer hebben, kaauwen de Maïs, en naa dezelve bevogtigd te hebben met haar speekzel, welk tot Gest verstrekt, leggen zy ze in Kuipen, die met water gevuld worden. Hoe de Vrouwen, welke de Maïs kaauwen, hooger bejaard zyn, hoe de drank, daarvan bereid, meer geagt wordt.

„ De Landzaaten drinken 'er zich dronken aan, inzonderheid op Feestdagen, welke zy vieren, door alle de Inwooners der plaatse te doen zamenkomen. Een uit den hoop klimt op een Paal; en de omstanders zich in 't rond geschaard hebbende, maakt hy een zeker geluid met fluiten of zingen; waarnaa de Beker lustig rond gaat.

„ Dit Eiland *Mocho* legt op achtendertig Graaden Zuider-Breedte, vyf of zes Mylen van de Vaste Kust. Een Spanjaard, die alleen overgebleeven was van een Bark, hier gestrand, hadt 'er voormaals gewoond. Hy leefde aldaar drie of vier jaaren in veiligheid; doch wanneer de Eilanders dronken waren, was hy genoodzaakt zich schuil te houden, uit vreeze dat zy hem zouden dooden, ter oorzaake van den haat, welken hy in hun, tegen de Spanjaards, bespeurde. Hy vertoefde hier zo lang, om dat hy kennis hadt gemaakt met eene van de aanzienlykste Dochters des eilands, die hem telkens schuilplaats verleende.

„ Deeze Eilanders trouwen zo veele Vrouwen als zy kunnen onderhouden. Die de meeste Dochters heeft, wordt voor den rykften Man gehouden, om dat de Jongmans, die haar willen trouwen, verpligt zyn, dezelve van den Vader te koopen; zy geeven hem, in betaaling, Osfen, Schaapen en andere goederen.

„ Zeer vreedzaam leeven zy onder elkander. Indien 'er een Manslag begaan worde, wreeken de bloedverwanten des gesneuvelden zynen dood in het bloed des doodslagers: althans indien deeze hen niet te vrede stelle, door zich onder de verpligting te leggen, om hun jaarlyks eene zekere hoeveelheid *Cica* op te brengen.

„ Dezelfde leevenswyze houden de meeste Landzaaten van *Chili*, die niet onder de Spaansche heerschappy staan. Hunne klederen zyn gemaakt van Wolle, welke zy verzamelen van eene zekere soort van Schaapen, die zulk lang hair hebben, dat het tot op den grond nederhange. Deeze Schaapen verstrekken hun tot Lastdieren; eveneens gelyk men zich in Holland van Paarden, en in Spanje van Ezels en Muilezels bedient.

„ Wanneer deeze Dieren vermoeid zyn, helpen 'er geen stok-

ſtokſlagen aan, om hen voort te dryven; zy keeren het hoofd na den geenen die hen ſlaat, en ademen een zeer kwaalyk riekenden adem uit. De Eilanders willen 'er niet van aan de Hollanders verkoopen; doch zy bragten hun anderen, die zeer veel overeenkomst hebben met de gewoone Hollandſche Schaapen, en zeer vet waren. Van alle Koopmanſchappen, die hun worden aangeboden, zyn ze meest geſteld op Bylen, Meſſen en allerlei Yzerwerk, dewyl zy deeze, aan de Opgezeetenen van het Vaste Land, zeer duur verkoopen.

„ Op den vierentwintigſten van Lentemaand des jaars 1600, verlieten de Hollanders *Mocho*, hebbende den tyd hunnes verblyfs in deezen oord, in zeer goed verſtand met de Eilanders geleefd. Thans richtten zy hunnen koers na het Eiland *St. Maria*, ten Noord-Noord-Oosten en Zuid-Zuid-Oosten, omtrent achttien Mylen van daar gelegen. In den naamiddag kreegen zy dit Eiland in 't gezigt, en zagen 'er een Schip op de Ree leggen. In 't eerst meenden zy dat het de Vice-Admiraal, PIETER DE LINT, was, dien zy, zints eenige dagen, gemist hadden; doch nader koomende, ontdekten zy dat het een Spanjaard was. Terſtond begaf deeze zich op de *vlugt*, tusſchen de Rotzen, en vervolgens in ruime Zee. De Onzen, uit vreeze, dat hy, van hunne aankomst in deezen oord, tyding zou brengen aan zyne Landgenooten, vonden het geraaden hem in de vlugt te volgen. En, indedaad, na bykans twee dagen hem gejaagd te hebben, wierdt hy ingehaald door het Jagt, 't welk den Spanjaard, terſtond, de laag gaf. Hy bleef deezen aanval niet ſchuldig, doch moest evenwel ſpoedig ſtryken.

„ Na deeze overwinning, deedt de Admiraal den Kapitein, Stuurman en Opperbootsman by zich aan Boord koomen. Terſtond deeden zy voor hem eenen voetval, biddende om Lyfsgenade, die hun ook geſchonken wierdt. By nader onderzoek bleek hun Vaartuig een Konings Schip te weezen, met Meel, Spek en andere leevensmiddelen, gezonden aan de Opgezeetenen van *Arauco* en *Conception*, die met de Indiaanen in Oorlog waren; dat zy reeds dertig zakken Meel aan boord hadden, en binnen twee of drie dagen Varkensvleesch zouden laaden, om vervolgens koers te zetten na *Arauco*, aan de Kust van *Chili*, vier mylen boven het Eiland *St. Maria*; dat zy midlerwyl de brandwagt hielden, op dat, ingevalle 'er vreemde Schepen door de Straat zeilden, zy daarvan kennis zouden geeven aan de Oorlogſchepen te *Lima*; eindelyk dat 'er ook nog twee Oorlogſchepen te *Arica* lagen, 't eene van welke door den Vice-Admiraal gevoerd wierd. —— Wyders verſtond men nog, dat men te *Lima* al voor een jaar tyding hadt gehad van den koers der Schepen onder het bevel van OLIVIER VAN NOORT, dien men by naam en toenaam kende: als

als mede dat men in deezen oord op zyn hoede was, en alle Oorlogschepen order hadden, om op hem te kruizen.

„ Ten zelfden dage wierden de Admiraal, de Kapiteins en Stuurlieden het eens, dat 'er geene mogelykheid ware, uit hoofde der tegenwinden, om het Eiland *St. Maria* aan te doen. Hierom besloten zy koers te zetten na eene Haven van *Sant Jago*, *Val Paraiso* genaamd, leggende op 33 Graaden Zuider Breedte. Hier door verwyderden zy zich nog verder van hunnen Vice-Admiraal; zy hadden niets van hem vernomen, en vermoedden daarom, dat hy insgelyks het Eiland *St. Maria* niet hadt kunnen vinden, om dat het, in de Zeekaarten en Schriften van den Amsterdamschen Leeraar PETRUS PLANCIUS, geplaatst was op 36 Graaden Zuider-Breedte, daar zy, in tegendeel, het vonden op de Breedte van 37 Graaden 15 Minuten.

„ En, in de daad, hadden zy de Engelsche Schriften niet gehad, Kapitein MELIS zou het ook niet gevonden hebben. Zeker Kapitein DIRK GERRITSZOON, behoorende tot de Vloot van VERHAGEN, was door de zelfde reden misleid, zo als blykt uit de Brieven, aan den Generaal VAN NOORT geschreeven. Hoe 't zy de twee Schepen zagen hunnen Vice-Admiraal niet weder."

De Aris & Lapidibus Votivis. —— De Monumentis Sepulcralibus Præsidiariorum Militum Romanorum Legionis X Geminæ ad Neomagum conditorum. —— De Mercurii Harpocratis aliisque Romanorum Sigillis ad Neomagum erutis, & Inscriptionibus antiquis GISBERTI CUPERI aliorumque Epistolæ ex autographis editæ. —— Accedit Antiquitatum Romanarum & Batavicarum Neomagi & in agro Neomagensium suburbano erutarum Indiculus. Neomagi e prelo *Ahasueri van Goor*, 1784. In octavo m. f.

De hier opgenoemde Stukjes, vier in getal, zyn eene agtervolging van de verzameling eeniger tot nog onuitgegeeven Brieven van geleerde Oudheidkundigen, over deeze en geene merkwaardige Stukken der Oudheid, om en aan de Stad *Nymegen* uit den grond gedolven. Wy hebben van het oogmerk deezer verzamelinge en derzelver aanvanglyke uitvoeringe reeds berigt gegeeven, weshalven wy den Leezer daartoe verwyzen (*). Alleenlyk hebben we, by deeze gelegenheid, nog te melden, dat de drie hier eerst genoemde Stukjes weder verscheiden leerzaame Brieven behelzen, die inzonderheid gaan over oude gedenkstukken der Romeinen, met betrekking tot gewyde Altaaren en Gedagtenis-Steenen, tot Begraafplaatzen, tot

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* V D. bl. 422, 423. en VI D. bl. 75, 76.

tot Zegelbeelden en ontdekte Opschriften; by de ontvouwing van welken ook nu en dan andere oudheidkundige opmerkingen komen, waartoe het verhandelde onderwerp aanleiding geeft; welk alles de geleerde Uitgeever deezer Brieven met welgewikte aanmerkingen vergezeld doet gaan, die ter ophelderinge strekken. Het laatstgemelde hier by gevoegde Stukje, de *Indiculus*, behelst, in de eerste plaatze, eene lyst van zeldzaame oude Romeinsche Penningen, en vervolgens eene opgave van de merkwaardige Oude Gedenkstukken van verschillende soorten, die de opmerkzaame navorsching om en' aan *Nymegen* ontdekt heeft. —— Liefhebbers der Oudheidkunde zullen zekerlyk niet afzyn van den Uitgeever deezer Brieven zyn aangewende moeite, in derzelver openbaare mededeeling, dankbaar te erkennen; nadien ze 'er een weezenlyk nuttig gebruik van kunnen maaken.

De Monnik van Libanon, een Vervolg op Nathan de Wyze. Uit Uit het Hoogduitsch. Te Deventer, by L. Leemhorst, 1784. *Behalven de Voorreden, 166 bladz. in gr. octavo.*

Van *Nathan de Wyze* gewag maakende (*), hebben wy gemeld, hoe we, over etlyke tusschen beiden komende Tooneelen in dat Stuk, buiten verband met het schynbaar hoofdonderwerp staande, niet gegrond genoeg konden gissen, naar het byzonder beoogde van den Heer *Lessing* in dezelven. Maar by de uitgave van dit Vervolg meldt men ons, dat de Heer *Lessing* in dat Stuk voornaamlyk ten doel heeft, „om zulke menschen, die „ boven de gemeene volksvooroordeelen van eene openbaring, „ —— van eene openbaring die op geschiedenissen, op daden „ rust, — van eene Christelijke openbaring ver verheven zijn, „ in alle hare heerlijke, voortreflijke, edele —— maar hoe dikwijls gestolene? —— deugd voor te stellen, en hen, die nog „ eenvouwig genoeg zijn om aan het Christendom te gelooven, „ als goede, opregte, ja! maar allermeest als zwakke *dwepers*, „ kinderagtige halzen af te malen." En men geeft ons hier te gelyk te kennen, dat dit Stukje, als een vervolg op het zelve, geschikt is ter wederleggiuge van den Heer *Lessing*. Naar dit bedoelde komt de hoofdzaak hierop uit. — De Sultan *Saladyn*, in 't voorgaande door *Nathan* tot twyfelaary vervoerd, vindt in eene doodlyke ziekte geen rust voor zyn gemoed in de twyfelaary, en toont ook *Nathan* de nadeelige gevolgen zyner drogredenen. Een Monnik van Libanon, als een ervaren Geneeskundige, door den Patriarch gezonden, om den Sultan van zyne zwaare ziekte, ware 't mogelyk, te herstellen, verschynt ten Hove, en ontvouwt, in zyne verkeering aldaar, tevens de kundigheden van den Christelyken Godsdienst op eene innemende wy-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* II D. bl. 624.

wyze. Zyne Vyanden weeten zyne gevangenis te bewerken, onder voorwendzel, dat hy den Sultan had gezogt te vergeeven, 't welk hem in 't gevaar des doods brengt. Hy gedraagt zig in dat hachlyk ongeval als een gelaaten en welgemoedigd Christen, die, in de overtuiging zyner onſchuld, zonder egter, daar 't hem geſmeed verraad te duister was, zyne onſchuld te kunnen bewyzen, door zyn gedrag zyne Christelyke Leer bevestigt. Eerlang egter is zyne onſchuld, met de ontdekking van het verraad, en het gevangenneemen van hun, die het geſmeed hadden, blykbaar; en ten laatſte ontdekt men dat de Monnik des Sultans Broeder is, die men waande dat in een ſlag geſneuveld was; en tevens dat hy de Vader is van *Recha* en den *Tempělier*, die in 't Tooneelſtuk van *Nathan de Wyze* eene voornaame rol geſpeeld hebben. —— De uitvoering van dit Stuk is in even denzelfden omſlagtigen ſmaak als dat van *Nathan*; en men vindt 'er eene groote verſcheidenheid van tooneelen in, die treffende characters behelzen. Bovenal dient het geſprek en gedrag van den Monnik, om den Christelyken Godsdienst eer aan te doen; 't welk zelfs *Nathan* doet zeggen: „ Gij ſpreekt welſprekender voor „ uwen Godsdienst, Monnik! dan uwe Patriarchen. Indien „ alle deszelfs bekenners zoo dagten, dan was ongeloof zon- „ de, dan was het een vreugd Christus te belijden.” Hierop geeft de *Monnik* ten antwoord, „ ô Nathan! was het voor u „ een vreugd, dan hadden wij ten minſten een der waardigſte „ menſchen meer, van welken wij zeggen konden: Hij is een „ Christen:” dan hierop zegt *Nathan*, „ Wij zullen daarover „ naderhand met elkander ſpreeken.”

Geſchenk voor de Jeugd. IVde Stukje. Te Amſterdam, by J. Allart. *In octavo,* 102 *bladz.*

Dit Stukje behelst eene groote verſcheidenheid van onderwerpen, op zodanig eene wyze voorgeſteld, dat de Jeugd dezelven met vermaak en nut kan nagaan.

Eerſtelingen van Surinaamſche Mengelpoëzy, door P. F. ROOS. *Te Amſterdam, by* H. Gartman, 1783. *Behalven het Voorwerk,* 171 *bladz. in gr. octavo.*

Deeze Eerſtelingen, die uit een aantal van Mengeldichten beſtaan, belooven by verderen voortgang iets goeds; gemerkt de Dichter betoont, dat hy op taal en ſtyl let, de verſcheidenheid van den aart der onderwerpen in 't oog houdt, en een vloeienden dichttrant in agt neemt. Men oordeele hier van eenigzins uit deezen zynen *Zeezang*, by zyn vertrek van

van Suriname naar 't Vaderland, met het Schip DE JONGSTE DAVID.

ô Suriname! dat een reeks van veertien jaaren
My 't vergenoegen deed uit uwen Landbouw gaêren;
Bekoorlyk Waereldde el! ik roep u, droef te moê,
Het tedere Vaarwel van 't hoog Kampanje toe!
Gy, Hoeker! die my thans doet slingren heen en weder,
Gy hoort de dankbaarheid die voortvloeit uit myn veder;
Gy hoort de wenschen, die ik in de Scheepskajuit
Op u myn Wingewest en uwe Burgers uit.
'k Zal op uw' leevensaart zo gul, zo gastvry, boogen.
Vaarwel!.... gy wordt allengs aan myn gezigt onttoogen.
Vaarwel!... en zie ik u nooit weêr, 't zy Thetis Vloed,
Met ziltige armen, myn gebeente ontvangen moet,
't Zy dat het lot my roept naar andre verre kusten,
En dat myn romp aldaar, van zwerven moê, moet rusten,
Vaarwel dan eeuwiglyk!... Vaarwel dan heuglyk Oord!
Stuuw, Westewindje, stuuw DE JONGSTE DAVID *voort.*
't Gaat wel, het Zeiltje spant, en 't haakende verlangen,
Naar 't dierbaar Vaderland, doet my met Zeegezangen
Den tyd verdryven, die my hier te langzaam spoed.
Hoe stout was hy, die 't eerst d' ontembren watervloed
Des grooten Oceaans dorst met een kiel bevaaren!
Toen Graadboog en Kompas (door 't brein der Kunstenaaren
In laater eeuw gevormd) aan 't volk was onbewust;
Toen men geen Pool kon; toen de Amerikasche kust
Aan Moor en Indiaan mogt tot een Vryplaats strekken;
Eer men den Dierenriem kwam aan de Lucht te ontdekken;
Toen men den Noorderbeer voor baak en zeilsteen nam;
Hoe weiflend was het toen, eer men ter haven kwam!
Toen deed geen zwellend doek de Kiel door 't water draaven;
ô Neen! die kunst lag toen nog in den tyd begraaven.
Geen Peilloot waagde zich toen ver van honk in Zee:
't Ging al van land tot land; 't ging al van Rêe tot Rêe.
Maar gy, myn Hoeker, zeilt thans midden door de baaren,
Ten trots des Noordewinds, ten trots der Zeegevaaren.
De nyvre Palinuur weet, door oplettendheid,
Hoe hy uw Kiel voor plaat, voor bank en klip bevryd:
Hy weet uw' Zeilloop, op de grootste waterplassen,
Door Stuurmanskennis en door Meetkunst, af te passen.
Van zulk een wetenschap wierd nooit voor heen gehoord.
Stuuw, Westewindje, stuuw DE JONGSTE DAVID *voort!*
Des morgens, als de Zon in 't Oost ryst uit de baaren,
Doet my de Zee op haar als in verrukking staaren:
Nu ryst de Steven als ten zwerk, van waar de Spriet
Dan weder naar om laag als tot den afgrond schiet.

En

Het Pekel ſchynt de Kiel door ſlag op ſlag te tergen.
Daar ſtapelt op elkdar een tal van waterbergen,
Wier kruinen, wit als ſneeuw, ons dreigen keer op keer:
Doch daar zich de een verheft daalt fluks weêr de ander neêr.
De winden loeien door het drillend wand en touwen,
Waarop de Zeeman klimt, zo aaklig om te aanſchouwen.
Nu toont dezelfde Zee, die kortlings vreeslyk was,
Zich glad en effen als een glinstrend ſpiegelglas.
Men bind het wapprend Zeil aan zyne raês en ſtaaken;
De Masten ſlingeren; men hoort de Stengen kraaken:
Hoe ſtiller 't Pekel is, hoe meer geraas aan boord.
Stuuw, Westewindje, ſtuuw DE JONGSTE DAVID *voort!*
ô Zee! gy doet myn oog en myn vernuft verſtommen!
Daar zweeft een ſchubbig heir op vleugelen by drommen:
Daar zwemt de Bruinvisch! die den Zeeman ſtorm voorſpelt.
Daar roeit, rondom de Kiel, de Haai, die het geweld
Der winden en den vaart des Hoekers durft trotſeeren:
Daar zie ik den Dolphyn zich kantlen, wentlen, keeren:
Daar vliegt een Voglenchoor, ſchoon ver van Land en Rêe,
Al zingende langs 't boord, en zoekt zyn aas op Zee:
Daar zie ik 't Zwemkroost op de woeste baaren glyden,
't Geen zich aan 't oog vertoont als beemden en als weiden,
Waarop een talloos tal van ſchepslen zich bevind.
Gelukkig is de mensch die de onderzoeking mint;
Die uit de ſchepping leert den grooten Schepper eeren;
En die zyn denkenskracht al denkend voelt vermeêren!
De Zee, hoe wreed, ſchaft toch iets zoets dat ons bekoort.
Stuuw, Westewindje, ſtuuw DE JONGSTE DAVID *voort!*
Hoe treffelyk een' ſchets van 't menſchelyke leven
Kan aan de oplettendheid het bruiſchend zilver geeven!
Gelyk de ziel, nu kalm en vreedzaam, binnen kort,
Door tweedragt, haat en wraak, ontroerd en woedend word;
Zo dreigt een ſtille zee, door kracht der Noordewinden
Allengskens aangezet, den Hoeker te verſlinden:
Dan geesſelt zy het boord, dan tiert die waterplas
Zo gruwzaam, zo barbaarsch, als of zy zinloos was.
Gelyk als Zephyrus het vlottend zeil doet zwellen,
En door zyn gunſtigheid ons doet ter haven ſnellen;
Zo zwelt zomtyds het zeil van voorſpoed en geluk.
Gelyk een tegenwind veroorzaakt Zeemans druk;
Zo doet een tegenwind van ongeluk en rampen
Het zwakke menschdom met het weiſlend noodlot kampen:
Zo wierd een Crœſus zelfs in zyn geluk geſtoord!
Stuuw, Westewindje, ſtuuw DE JONGSTE DAVID *voort!*
Myn heillot nadert op het zien der vaste Landen
By d' ingang van 't Kanaal: ik zie de baakens branden:
Wy vaaren 't magtig Ryk des Lelyvorsts voorby,
En groeten 't Krytgebergt' des Brits aan de andre zy'.

Nu

Nu klieven wy het ruim der woeste Noorderbaaren ,
En mogen eindlyk op de kust van Neêrland ſtaaren.
Hoe was myn haakend hart, hoe was myn ziel verrukt,
Toen 't anker in den grond des Vlieſtrooms wierd gedrukt !
Hoe heilryk was het uur, toen ik, aan Amſtels wallen
Geland, myn' Zegenaar, myn' GOD *te voet mogt vallen,*
In tempelen, geſticht door zuivre Dankbaarheid,
Waarin zyn groote naam en eer word uitgebreid !

Magazyn van Geſchiedeniſſen. Gevolgt naar de Franſche uitgave. Te Rotterdam, by D. Vis, 1784. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud,* 320 *bladz.*

In dit Magazyn heeft men, gelyk de Tytel breeder meldt, by een verzameld, „ echte, weetenswaardige, zeldzaame, „ ernſtige en vrolyke verhaalen; ſchertzende, zinryke en „ ſcherpzinnige tongſlagen; edelaartige en ter deugd leidende „ voorbeelden; geestryke invallen; ſchilderagtige ſchetſen van „ de vlugheid van het Verſtand, en de vruchtbaarheid van „ het Vernuft." ——— De inhoud komt meerendeels vry wel met deezen uitbreidenden Tytel overeen; en 't Magazyn is genoegzaam voorzien van waaren, die by den gemeenen Man gewoonlyk getrokken zyn; des 'er een goede voorraad in gevonden worde, in welks beſchouwing zy zig kunnen vermaaken.

De nieuwe In- en Buitenlandſche Kock, of voor een ieder in 't algemeen zeer nuttig en kundig Kookboek, waarin aangetoond word, hoe men allerlei ſpyſen op de Nederlandſche, Duitſche en Franſche wyſe het best zal toebereiden. II Deelen. Te Nymegen, by A. v. Goor. *Behalven de Vooореden en de Registers,* 569 *bladz. in octavo.*

Na eene raadpleeging met Dames, beter geſchikt dan wy, om over een Werkje van die natuur te oordeelen, kunnen wy berigten, dat het een in zyne ſoort goed Keukenboek is, en nevens andere ſchriften over de Kookkunst met nuttigheid gebruikt kan worden. Doch eene verſtandige Keukenmeid, zeggen ons die Dames, moet zig nooit te letterlyk aan zulke voorſchriften binden; ze behoort door eigen ondervinding te leeren, dat men, naar eisch der omſtandigheden, ook in deeze kunst wat heeft te neemen en te geeven.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Characterkunde van den Bybel, *door* A. H. NIEMEIJER, *Hoogl. der H. Godgel. op de Hooge School te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald. Vyfde Deels tweede Stuk. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Döll, 1783. *Behalven de Registers, 304 bladz. in gr. octavo.*

Tot een vervolg der voorige beschouwinge van 't character van Apostel *Paulus*, als Christen en Apostel, mitsgaders als mensch, met betrekking tot zyne zielsvermogens en zedelyke Eigenschappen, vangt dit tegenwoordige Stuk aen, met ene beschouwing van dien grooten Verkondiger der Euangelieleere in zyn gezellig leven, zo in zyne algemene verkering, als in den byzonderen ommegang met zyne Boezemvrienden. Hier by komt voorts in overweging het character der Apostelen, *Joannes*, *Petrus*, *Jacobus* en *Judas*. En laetstlyk hecht zyn Hoogeerwaerde 'er nog aen, enige characteristieke Fragmenten, uit de Geschiedenis der Apostelen, waertoe in de eerste plaets behoort, een tafereel van de eerste Apostolische Kerk, en verder ene beknopte beschryving van het character der byzonderste persoonen, buiten de Apostelen, in dat Geschiedboek gemeld. —— In het doorbladeren van dit gedeelte ontdekt men steeds dezelfde opmerkzaemheid van den Hoogleeraer, als in de voorige Stukken, waerdoor het, even als die, ten uiterste leerzaem is, als strekkende veelshands ter opholderinge der Apostolische Schriften. —— Zie hier als ene byzonderheid, die nader overweging vordert, 's Mans gedachten, wegens *Jacobus* en *Judas* als Broeders van *Jesus*?

„ Men had, zegt hy, de vraag: „ *In hoe verre zyn Jakobus* en *Judas* broederen van Jesus?" eenen langen tyd laaten rusten. Het gewoon gevoelen, hoewel alle oudere Kerkvaders tegenspreekende, dat zy eigenlyk slechts *Neeven* van Jesus, Zusters kinderen van hem geweest waren, was zo algemeen geworden, dat men aan de zwaarigheden, welke zich evenwel zichtbaar daarby opdoen, in 't geheel niet meer dacht, en het zelve in de Bybelsche uitlegging, hoe genaamd, zonder eenig verder

bewys, vast ſtelde. Men vergat, dat daarby alles berustte, niet alleen op meer dan ééne vooronderſtelling, welke op niets dan enkele gisſing gegrond was, maar zelfs op eene openbaare dwaaling in het bepaalen van de afkomst van *Judas*. De eene uitlegger nam het gemeenlyk van den anderen over; de byzonderheid ſcheen van te weinig belang te zyn, om veel moeite te beſteeden aan het naauwkeurig onderzoek; en indedaad maakte de groote gelykvormigheid van de naamen, en de *ſchynbaare* onbepaaldheid der Euangelisten, naarſtigheid en geduld noodzaakelyk. Eenige jaaren geleeden begon een geleerd man van onzen tyd op nieuws te vermoeden, dat de geheele vraag juist niet zo behoorlyk was beantwoord, en bewees, in een klein geſchrift, myns oordeels, zeer klaar, dat het algemeen gevoelen ontegenzeggelyk valsch was, en dat *Jakobus* en *Judas indedaad* broeders van Jeſus waren (*). Ik zal zyne gronden in het verband met eenige eigene gronden opgeeven, om dat de waarheid van de zaak in dit geval voor de Characterkunde van te veel belang is.

„ In onze Kerk heb ik byna niet noodig, te zeggen, dat 'er *op zich zelven* niets ongevoeglyks in te vinden is, om te gelooven, dat *Maria*, na de geboorte van *Jeſus*, Moeder van meer Kinderen geworden is. Wy zyn immers overtuigd, dat Kinderen altyd een zegen van God zyn; ook weeten wy, dat men onder de Jooden nog daarenboven deezen zegen zeer hoog ſchatte; dat *Joſeph* van God geenszins in zyn huwelyk met *Maria* verhinderd is; dat eindelyk de Euangelist, Matth. I. 25, wel niet te vergeefs heeft aangemerkt, dat *Joſeph* zich *zo lang*, tot dat *Maria* haaren *eerſten Zoon* had gebaard, niet met haar heeft verbonden. Dewyl over 't algemeen de Apostelen uitdrukkelyk yveren tegen *hen*, die in het ongehuwde leven eene grootere volmaaktheid zochten, kunnen immers ook hier, wanneer men ſpreekt van eene al te groote heiligheid van *Maria*, om ſterſſelyke zoonen te baaren, veele al te verre gaande denkbeelden ten grondſlag liggen; daar immers de volmaaktheid altyd mede berust op de hoogst

„ (*) Zie Brieven van twee Broederen van Jeſus in onzen canon. Lemgo 1775 (van HERDER.)" [In 't Nederduitsch vertaalden uitgegeven, te Utrecht, by J. v. Schoonhoven en Comp. 1777.] Zie ons Bericht in de *Hedend. Vaderl. Letteroef.* VI D. bl. 524.

hoogst mogelyke bereiking van de bedoeling, waartoe een wezen geschikt is, en het dus onbegrypelyk is, hoe 'er iets aanstootelyks in kan gevonden worden, dat *Maria*, door de geboorte van meerder Kinderen, ook nog dit gewigtig oogmerk van haar geslagt bereikt heeft.

„Dus komt hier alles aan op het getuigenis der geschiedenis, en hier is 't klaarblykelyk, dat de Euangelisten spreeken van *Broeders* en *Zusters*, dat zy onder deezen uitdrukkelyk zekeren *Jakobus* en *Judas* noemen; dat 'er zelfs niet één voldingende reden is, waarom deezen *alleenlyk* Neeven van Jesus zouden geweest zyn (1). Wel is waar, dat 'er ook van eene andere *Maria*, Zuster van Jesus Moeder, en Vrouw van *Kleophas*, gezegd wordt, dat zy twee zoonen, *Jakobus* en *Josef*, heeft gehad (2), en *deeze Jakobus* wordt van den voorigen onderscheiden, door den naam van *kleine* (3). Maar nergens noemen de Euangelisten meer zoonen van deeze *tweede Maria*, of, gelyk zy ook genoemd wordt *Maria* Moeder van *Jakobus* of *Maria* (Moeder) van *Josef* (4); nergens zeggen zy dat *Judas* haar zoon geweest, nergens dat haar *Jakobus* met den broeder van Christus dezelfde persoon is. Nog meer; het kan niet eens beweezen worden, (schoon het misschien niet geheel onwaarschynlyk is, dat hy een Apostel is geweest.) Hoewel dit raakt eigenlyk onze vraag niet —— Bedenkt men daarentegen, dat zekere *Jakobus* en *Judas* altyd nevens *Simon* en *Joses* broeders van Jesus genoemd worden; dat men hen altyd met de Moeder van Jesus niet alleen te gelyk hoort noemen, maar ook altyd in *haar* gezelschap, en niet in dat van *Maria Kleophas* vindt (5); dat *Judas*, de opsteller van den Brief, zich duidelyk noemt een broeder van *Jakobus*, den broeder des Heeren, die echter, volgens de aantooning der Euangelisten, *Judas* de Apostel niet was, (want zyn Vader hiet Jakobus (6),) dan is 't im-

„(1.) Matt. XIII. 55. 56. Marc. VI. 3. Matt. XII. 46. 47. Marc. III. 32. Joann. VII. 3. 5.

(2.) Matt. XXVII. 5. 6. Marc. XV. 40.

(3.) Marc. XV. 40.

(4.) Matt. XXVII. 61. XXVIII. 1. Marc. XVI. 1. Luc. XXIV. 10.

(5) Zie de te vooren aangehaalde plaatsen.

(6) Jude vers. 1. —— Hand. I. 13. wordt de Apostel Ju-

immers klaarblykelyk, dat 'er in de wyze, waarvan men zich tot dus verre bediend heeft, om de zaak op te helderen, veel verwarring heerscht.

„ Zelfs zou dit reeds duidelyk bewyzen, dat noch deeze *Judas* noch *Jakobus* Apostelen van Jesus geweest zyn. Maar nog nader. Als 'er gezegd wordt, dat zyne broederen daar buiten zyn, en hy dan zyne Leerlingen van deeze onderscheidt, hoe kunnen 't dan dezelfden zyn (7)? Of wanneer zyne broeders hem aanzetten, om naar Jerusalem te gaan, op dat zyne Leerlingen daar zyne werken mogten zien, hoe kunnen 't dan dezelfden zyn? En waarom zegt *Joannes* uitdrukkelyk, dat ook in dien tyd de *Broeders* van *Jesus* niet in hem geloofd hadden, zo zy met de Apostelen dezelfde waren (8)?

„ Voegen wy 'er nog by, dat zelfs *Paulus* en *Petrus* den broeder des Heeren, *Jakobus*, van de Apostelen schynen te onderscheiden (9); dat de Joodsche geschiedschryver *Josephus* van denzelfden *Jakobus* onder den naam van eenen *Broeder van dien Jesus, dien men den Christus genoemd had*, gewag maakt (10); dat *Hegesippus* uitdrukkelyk zegt, dat de Broeder des Heeren *met de Apostelen* een voorstander van de Kerk is geweest, en dat hy het was, dien men, *om dat veelen zynen naam hadden gehad*, den rechtvaardigen en *Olbias* had genoemd (11); dat *Eusebius* dien *Jakobus*, welken *Christus* na zyne opstanding byzonder verscheen, alleenlyk voor een van Jesus broederen, maar niet voor een Apostel, uitgeeft (12), en zelfs uitdrukke-

Judas uitdrukkelyk genoemd Ιυδας Ιακωβυ, *Judas Jacobi*, waarby de Uitleggers, om dat zy dit met de voorige plaats Jud. vers 1. wilden vereenigen, tegen al het gebruik van de taal αδελφος *broeder* ingelascht hebben, in plaats van υιος zoon te bezigen. Nergens worden *Jakobus* en *Judas*, de Apostelen, broeders genoemd, daar evenwel in de lyst van hunne naamen de broederen byeengevoegd, of als broederen voorgesteld worden. (Matth. X. 2-4. Marc. III. 16 Luc. VI. 14-19) En waar van immers zekerlyk één Euangelist zoude gewag gemaakt hebben.

(7.) Marc. III. 31—34.

(8.) Joh. VII. 3. 5.

(9.) Gal. I. 19. 1 Cor. XV. 7. Hand. XII. 17.

(10.) JOSEPH. *Antiquit.* XX. 9.

(11.) HEGESIPP. *ap.* EUSEB. *Hist. Eccl.* II. 23.

(12.) EUSEBI *Hist. Eccl.* I. 12. ter welker plaatze vaissius

kelyk zegt, dat hy een zoon van Joseph is geweest (13), dat het *Euangelium der Nazareners* hem zeker ongeloof toeschryft (14), het welk ten minsten uit het bericht van *Joannes* van het ongeloof zyner broederen *waarschynlyk* wordt; dat eindelyk *Jakobus* in zynen brief zich zo weinig als *Judas* een Apostel noemt (15), ook werkelyk altyd te *Jerusalem* blyft, — dan zal het moeite kosten, om iets van belang te kunnen inbrengen tegen een gevoelen, het welk tot dus verre altyd wel over 't hoofd gezien, maar evenwel door zeer sterke gronden bevestigd is.

„ Men heeft echter zeer vroegtydig aan dit gevoelen ge-
„ twyfeld. *Epiphanius* heeft *Helvidius*, die hetzelve leer-
„ de, en wien de *Antidikomarianieten* gevolgd zyn, onder
„ de

sius aantekent, dat veelen der Ouden deezen *Jakobus*, den Broeder des Heeren, die de eerste Bisschop te Jerusalem geweest is, gehouden hebben, niet voor een der Apostelen, maar voor een der zeventig Discipelen van Jesus. Zie G. NYSSENUS *in orat.* 2 *de resurr.* CLEMENS *in l.* 2. *Constit. c.* 59 *et in l.* 1 *Recogn.* DOROTHEUS *in libro de Apost. et discip. Domini.* ——— En inderdaad, zegt hy, Apostel *Paulus* schynt dit gevoelen te begunstigen in zyn brief aan de Corinthers, 1 Cor. XV. 7. alwaar hy *Jakobus* van de Apostelen onderscheidt. En dus heeft ook CYRILLUS deeze plaats verstaan.

(13) EUSEBIUS. *Hist. Eccl.* II. 1. Zie ook de aanmerkingen van VALESIUS op deeze plaats, in de uitgaave van EUSEBIUS van *Reading*, *Cantabr.* 120.

(14.) Zie FABRICIUS. *Cod. Pseud.* p. 593, alwaar men over 't algemeen nog veel andere aanmerkingen over de zaak by een zal vinden. ——— Men heeft hier, gelyk de hoogleeraar *Niemeijer* wat laager in zyn Character-beschouwing met regt aantekent, by 't woord *ongeloof* juist niet te denken aan dat geene, het welk wy thans daar by denken. Hier wordt alleenlyk gesproken van gebrek aan overtuiging, dat Jesus inderdaad de Messias was: 't welk niemand vreemd kan voorkomen. ——— Jesus was met zyne Broeders, even als een ander mensch, opgegroeid, van tyd tot tyd toegenomen, hy had zich, even als zy, aan zyne ouderen onderworpen, hen gediend, en nooit voorregten boven zyne broeders begeerd. En deeze zou nu de Messias, de verwachting der Natie zyn! ——— Men beschouwe de broeders van Jesus in dat licht, niet als verhard tegen de waarheid, maar als te zeer verduisterd door vooroordeel; en men zal dit voorstel als een natuurlyken trek van hun Character vinden.

(15.) Jac. I, 1. Jud. vers 1.

„ de dwaalleeraars gerekend!" Kunnen wy ons daarover verwonderen? Scheen niet *Epiphanius* het 'er byzonder op toe te leggen, om zyne aantekeningen van dwaalingen in de Kerk groot te maaken? en waren niet de buitenſpoorige denkbeelden van de Christelyke volmaaktheid, welke men afhangkelyk maakte van zodanige dingen, welke in 't geheel niet wezenlyk waren, gelyk het huwelyk, de ſpyzen, de zuiveringen zyn, mede geteld onder de eerſte afwykingen van de Leer van Jeſus en zyne eerſte Leerlingen. „Hoe „ deeze waan ontſtaan is," zegt de in 't voorige aangehaalde Geleerde, „ zal niet ligt iemand vraagen, die de „ wangeſchiedenis van de eerſte eeuwen kent."

„ Doch ik ben mogelyk al te wydloopig geweest, en leide nu alleenlyk nog uit alles wat 'er dus verre gezegd is, deeze gevolgtrekking af: „ *Jakobus* en *Judas*, de „ ſchryvers van de brieven onder hunnen naam in onzen „ Canon, zyn niet onder de twaalf eerſte Apostelen, en „ worden, om dat zy zoonen waren van *Joſeph* en *Maria*, „ broeders van Jeſus genoemd (*)." Hier uit is het misſchien

(*) Om alle dubbelzinnigheid te myden, welke byna onvermydlyk is by de gelykheid van naamen, zal ik hier eene lyst inlasſchen van de *Jakobusſen* en *Judasſen*, waarvan in het Nieuwe Testament wordt gewag gemaakt, zo als ik my dezelven voorſtel. Misſchien maakt dit den zin van veele plaatſen tevens begrypelyker.

Onder den naam van *Jacobus* meen ik de volgende te vinden.

1. *Jakobus*, Vader van Apostel *Judas*, Hand. I. 13.
2. *Jakobus*, een Zoon van *Zebedeus*. Matt. IV. 21. X. 2. XVII. 1. Marc. I. 19, 29. III. 17. V. 37. IX. 2. X. 35, 41. XIII. 3. Luc. V. 11. VI. 14. VIII. 51. IX. 54. Hand. XII. 2.
3. *Jakobus*, een zoon van *Alpheus*. Matth. X. 3. Marc. III. 18. Luc. VI. 15. Hand. I. 13.
4. *Jakobus*, de *kleine*, zoon van *Maria*, de zuster van Jeſus moeder. Matth. XXVII. 56. Marc. XV. 40. Luc. XXIV. 10.
5. *Jakobus*, de *groote*, *broeder des Heeren*, een zoon van *Joſeph* en *Maria*. Matth. XIII. 55. Marc. VI. 3. Hand. XII. 17. XV. 13. XXI. 18. 1 Cor. XV. 7. Gal. I. 19. II. 9. 12. Jak. I. 1. Jud. vers 1.

Onder den naam van *Judas* vind ik de volgende.

1. *Judas Iscarioth*, die altyd kennelyk genoeg is.
2. *Judas*, een zoon van *Jacobus* (No. 1.) ook geheeten Leb-

schien te verklaaren, dat men in de Christen-Kerk hier en elders twyfelde aan het Goddelyk gezag van hunne brieven."

Lebbeus, Thaddeus. Matth. X. 3. Luc. VI. 16. Joann. XIV. 22. Hand. I. 13.

3. *Judas*, de *broeder des Heeren*. Matt. XIII. 55. Marc. VI. 3. Jud. vers 1. Misschien ook Hand. XV. 22, 27, 32. Zo men al éénen *Jakobus* minder wilde stellen, zou men moeten *gissen*, dat *Maria*, de Vrouw van *Kleophas*, eerst aan *Alpheus* gehuuwd was geweest; want het kan niet beweezen worden, dat beide decze naamen dezelfde zyn. In dit geval zou de *derde* en *vierde Jakobus* één persoon zyn. —— Eenige ouden schynen ook geloofd te hebben, dat *Jakobus*, *Joses*, *Simon* en *Judas* wel zoonen van *Joseph* zyn geweest, maar uit een eerste huwelyk, en niet uit *Maria*."

Onderwys in den Godsdienst door J. VAN NUYS KLINKENBERG, A. L. M. S. S. *Th. et Phil Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch. aan het Illustre Athenæum, en Predikant in de Gemeente te Amsterdam. Mistgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Vyfde Deel. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1784. *Behalven het Voorwerk* 596 *bladz. in gr. octavo.*

In gevolge van des Hoogleeraers plan gaet dit vyfde Deel, den Godlyken oorsprong, en andere hoedanigheden der Openbaringe afgehandeld zynde, over het geschiedkundige der Openbaringe, waeromtrent zyn Hoogeerwaerde eerst enige voorafbereidende aenmerkingen afgeeft, onder welken hy ook voorstelt zyne verdeeling der Geschiedenissen zo van het Oude als Nieuwe Testament in tien Tydvakken. De vyf eersten worden in dit Deel nagespoord. (1.) Van de Schepping der Waereld tot aen den Zondvloed, of het jaer der Scheppinge 1656. (2.) Van den Zondvloed tot aen de roeping van Abraham, in 't jaer 2078. (3) Van Abrahams roeping tot den uittogt van Egipten, in 't jaer 2513. (4.) Van Israëls uittocht tot op den dood van Josua; en (5.) van daer het tydvak van het bestier der Richteren, tot op het invoeren der Koninglyke Regeeringe, 't welk ons brengt tot het jaer 2913 na de schepping. De Hoogleeraer ontvouwt deze Geschiedenissen beknopt en klaer, met byvoeging van gepaste aenmerkingen, ter nadere ophelderinge van deze en gene byzonderheden, als mede ter aenwyzinge van 't nut van derzelver kennis. —— Met opzicht tot

tot dit laetste staet hier in acht te neemen, dat het kennen van dit geschiedkundige gedeelte der Openbaringe van ongelyk meer gewigt is, dan velen zich wel schynen ter verbeelden; 't welk meermaels aenleiding geeft, om het zelve enigermate als te verwaerloozen. Dit heeft onzen geëerden Onderwyzer, in zyne Voorbereidende Aenmerkingen, opzetlyk dit Stuk doen gade slaen, en zich verledigen, om wel inzonderheid aen te toonen, dat men, zonder ene genoegzame bedrevenheid in de Geschiedverhalen van den Bybel, geen geoefend Christen, en nog veel minder een rechtschapen Godgeleerde, wezen kan. 's Mans verhandeling deswegens, te lang om hier te plaetzen, en door een kort uittrekzel te veel verliezende, pryzen wy den Lezer, te gelyk met het geheele Werk, inzonderheid aen. Alleenlyk zullen wy het laetste gedeelte in dezen nog geheel overnemen; te meer daer 't ons voorkomt, dat de minachting, die veelal omtrent het geschiedkundige van den Bybel plaets heeft, grootlyks gegrond is op een verkeerd inzien van het zelve.

,, *Men moet* naemlyk, gelyk de Hoogleeraer met recht opmerkt, *de Bybelsche Geschiedverhaelen niet beschouwen, als eene* NATIONAELE GESCHIEDENIS VAN HET JOODSCHE VOLK, *maer als eene* GESCHIEDENIS DER OPENBAERING.

,, De Geschiedverhaelen, welke in den Bybel geboekt zyn, verbreiden zeer veel licht over de geschiedenissen der Heidensche Volkeren; maer evenwel maekt het Joodsche Volk het hoofdonderwerp uit van de Heilige Geschiedenis. De reden is zeer klaer, zy behelst een bericht van de verschillende wyzen en trappen, op en langs welke God zynen wil aen het menschdom geopenbaerd heeft. Nu bepaelde zich de Goddelyke Openbaering het meest, en op het laetst alleen, tot het Joodsche volk. Wat wonder dan, dat het Joodsche Volk, in de Geschiedenis van deeze Openbaering, het voornaemste hoofdonderwerp uitmaekt.

,, Laet ik het een weinig nader ophelderen. ——— Zo dra de zonde en de dood was in de waereld gekomen, begivtigde God het ongelukkig menschdom, in onzen algemeenen Stamvader, met eene onmiddelyke Openbaering, om hem, en zynen nakomelingen, den weg aen te wyzen, langs welken zy in de Goddelyke gunst konden hersteld worden. Deeze Openbaering was wel donker en ingewikkeld, maer, naer die tyden, was zy evenwel genoegzaem. Dan, in de eerste tyden der waereld, nam het bederv der zeeden zo geweldig en greetig toe, dat het gantsche menschdom alle vrees voor God had afgelegd, uitgenoomen, alleen

leen één rechtvaerdig man, met naeme Noach. —— De rechtvaerdige Rechter verdelgde daerom dit grouwzaem geslacht, door eenen algemeenen watervloed; alleen werdt de gemelde Noach, met zyn huisgezin, gespaerd. In deezen Noach, als den tweeden Stamvader, begivtigde God het menschdom op nieuw, met eene Openbaering. Dan, binnen eenen zeer korten tyd, was de geheele aerde, met afgodery en bygeloof, als geheel overstroomd. Om nu voor te koomen, dat de kennis en de dienst van den eenigen en waeren God niet geheel van de aerde verbannen wierdt, bepaelde de Vader van het menschdom zich, met zyne Openbaeringen, tot den persoon en het geslacht van eenen zeekeren ABRAHAM, en wel byzonder tot dat gedeelte van Abrahams geslacht, het welke door ISAAC, uit JACOB, is voortgekoomen, en veelal JOODEN genaamd word. —— Deeze Natie zonderde God, ten tyde van MOSE, tot een hem byzonder eigen volk, af; aen dat volk alleen maekte hy zyne Openbaeringen, van tyd tot tyd, door onderscheidene Proheeten bekend, en alle andere Natien liet hy aen hunne dwaesheid en godloosheid over. Hieruit is het middagklaer, dat het Joodsche Volk, het voornaemste hoofdonderwerp van de Bybelsche Geschiedenis moest uitmaeken. —— De rede nu, waerom God zyne Openbaeringen tot het Joodsche Volk bepaelde, was niet gelegen in de meerdere waerdigheid van die Natie; maer in die Goddelyke schikking, dat de beloofde Verlosser van het menschdom, uit dat volk, zoude voortkoomen.

,, Hoe zeer derhalven de Bybelsche verhaelen meerendeels de lotgevallen van het *Joodsche Volk* betreffen, moet men dezelve evenwel niet als eene *Nationaele Geschiedenis van dat volk*, maer als eene *Geschiedenis der Openbaering*, beschouwen.

,, *En hier uit vloeit verder dit gewichtig gevolg voort, dat men de* BYBELSCHE GESCHIEDENISSEN, *in derzelver* VERBAND en OOGMERK, *beschouwen moet.*

,, Wanneer men sommige Bybelsche gebeurtenissen slechts afzonderlyk beschouwt, zonder derzelver zamenhang met, en invloed op, het geheel, gade te slaen, ziet men niets, dan eene Familie-of Volksgeschiedenis, in welke veele zaeken, van ongemeen weinig aenbelang, schynen voor te komen.

,, Maer men moet het geheele beloop der schrivtuurlyke Geschiedverhaalen, in derzelver verband en oogmerk, gaede slaen, dan zal men zich niet alleen verwonderen moeten,

ten, over de wysheid der bestiering van de Godlyke voorzienigheid, omtrent het Joodsche volk, maer ook ontdekken, hoe de achtereenvolgende en onderscheidene Openbaeringen, als mede hoe de verschillende weegen, met het volk der Israëlleren, ingeslaegen, gediend hebben, om de gezeegende bedeeling van het Christendom, ten meest geschikten tyd, in de waereld in te voeren."

Verhandeling van den Heidelbergschen Catechismus, *door twee Godgeleerden. No.* 9—13. *Te Utrecht*, *by* S. de Waal *en* G. v. d. Brink Jansz. 1784. *In gr. octavo.*

By de afgifte van No. 13, word het eerste Deel dezer Verhandelingen beslooten, en men geeft in de Voorreden te kennen, dat 'er schikkingen gemaekt zyn, om voortaen dertien Nommers te gelyk uit te kunnen geven; waerdoor men de uitgave, ten behoeve van minvermogenden, merkelyk onkostlyker zal maken. Het genoegen, waermede dit Geschrift in Nederlands Kerk ontvangen word, moedigt de Uitgevers aen, om op die wyze hunne begonnen taek verder te voltrekken; en de uitvoering is by aenhoudendheid zo ingericht, dat zy, die het reeds uitgegeven met zo veel genoegen doorbladerd hebben, zekerlyk genoopt worden, om de verdere ontvouwing van den Heidelbergschen Catechismus op dien trant met verlangen te gemoet te zien. — Wy vinden hier, aen 't slot van No. 13, ene aentekening van den tweeden Godgeleerden, die we niet ondienstig agten in dezen over te nemen.

De Opsteller der Verhandelinge zelve, by de toepassing op de overweging van Vrage 33 en 34, en inzonderheid aengedrongen hebbende, de verplichting van Gods Kinderen om hun Godlyk Kindschap in een godsdienstigen wandel te doen doorstralen, laet zich de tweede Godgeleerde, in ene daerbygevoegde aentekening deswegens aldus hooren.

„ Schryft *de Catechismus* zoo vrymoedig Vr. 33. *Wy zyn ook Gods Kinderen*, en zegt hy Vr. 34 zoo ruim, *Christus heeft ons gekogt en verlost*, *en ons hem tot een eigendom gemaakt*, het is droevig dat in *onze dagen* goede Christenen veelal met twyffelingen daaromtrent vervult zyn, en zeer bekrompen zulke betuigingen overneemen. Waarvan daan dit verschil tusschen *onze* tyden en *voorige* eeuwen in dit stuk oorspronglyk zy, hebben wy liever, dat geoeffende van zinnen onderzoeken, dan dat wy onze gedagten daarover uit-

uitlaaten. Dit wenschte ik van harten, dat oprechte Christenen, door het opgeeven van *onnoodige* en *ongegronde* kenmerken, en door het *vermenigvuldigen* van dezelven, niet in de war gebragt en twyfelmoedig gemaakt wierden! De gewigtigste waarheden zyn *eenvoudig*, en zeer verwyderd van *arglistigheid*. —— Onze Waare Christenen zouden best daar by staan, dat zy zich meer benaarstigden, om als *Kinderen van God* en als *Dienstknegten van onzen Heer Jesus Christus* zich werkelyk te gedragen, dan zoude het van zelfs blykbaar worden, *dat zy tot Kinderen Gods, tot het eigendom van Christus gemaakt waren*, Jac. 2. 14—26. 1 Pet. 1. 14——19. 2. 24. 2 Pet. 1. 3—11. 1 Joann. 2. 3—6, 29. 3. 2——10. Zy, wier harten geneigd zyn, om dien Waardigsten, Liefderykften en Beminnelykften Heer te dienen, mogen (en behooren ook) veilig op Hem te *vertrouwen*, en wel niet alleen dat Hy *als de mildste en zorgvuldigste Heer* hen met allen nooddruft naar ziel en lichaam bezorgen zal, in alle ongelegenheden helpen zal, dat Hy als de *magtigste en getrouwste Heer* tegen allen overlast van hunne vyanden, die ook *de zynen* zyn, beschermen zal, maar ook dat Hy *als de grootste Liefhebber en Bezitter van Wysheid en Deugd*, niet minder gewillig dan bekwaam is, om zyn diergekogt eigendom, dat wel lust heeft om Hem te dienen, maar dikwils mangel aan wysheid en kragten vindt, daartoe in staat te stellen. Zyn getrouw woord is het Spreuk. 8. 20. *Ik doe wandelen op de paden der gerechtigheid, in het midden van de paden des rechts*, en zyne toezegging Ezech. 36. 27. *Ik zal mynen Geest geeven in het binnenste van u, en ik zal maken dat gy in myne inzettingen zult wandelen, en myne regten zult bewaren en doen.* —— Ach dat 's Heeren volk, in plaats van ontmoedigende twyffelingen, en verdrietige klagten, geloovig dien Geest van onzen Dierbaarsten Heer mogten zoeken, en in zyne mogenheden zich met alle naarstigheid tot Godzaligheid oeffenen, dan zoude gewis hun leeven en heiliger en genoeglyker weezen!"

Ge-

Gedachtenis van den harden Winter en ongemeenen Watervloed van het jaar 1784. In twee Kerkelyke Redenvoeringen over Ams IX. 5, 6. *en* 1 Pet. V. 6, 7. *op den Dank-Vast-en Bededag* 1784, *uitgesproken, door* JOHANNES CLAESSEN, *Kerkleeraer te Leerdam. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn. *Behalven het Voorberigt*, 107 *bladz. in gr. octavo.*

Twee Leerredenen, in welken de Eerwaerde *Claessen* de opgenoemde Tekften onderfcheidenlyk ontvouwt; derzelver voorftellingen op 's Lands omftandigheden in 't algemeen, op die van *Leerdam* in de eerfte, en op die van *Asperen*, in de tweede, byzonder overbrengt, met een ernftigen aendrang der plichten, die uit de overweging van dit alles voortvloeien. Zyn Eerwaerde behandeld telkens zyn onderwerp met de gewoone levendigheid van geest, en richt alles, met oordeel, op ene gepaste wyze naer den toeftand der zaken in die Gemeentes, tot welken hy het woord voerde. Men zal deze Leerredenen derhalven niet onwaerdig vinden, om dezelven by 's Mans Leerreden over Ps. XLVI. 9, op den Watervloed 1776, en zyne Bedeftonden, te plaetzen.

De eer des Zaligmakers gehandhaafd in drie Redenvoeringen; uitgesprooken in de Beverwyk, in den jaare 1783, *door* G. H. PFEIFFER. *Onlangs Predikant by de Evangelisch Lutherfche Gemeente te Curacao. Te Amsterdam, by* J. C. Kuiper, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 93 *bladz. in gr. octavo.*

Uit de Voorreden, aen 't hoofd dezer Redenvoeringen geplaetst, is af te nemen, dat de Eerwaerde *Pfeiffer* opgemerkt hebbe, hoe 'er velen onder zyne Geloofsgenooten gevonden worden, die zich al te bekrompen denkbeelden van den Zaligmaker vormen; vooral met betrekking tot deszelfs Koninglyk Beftier; het welk hem noopt zich opzetlyk daer over uit te laten, en in deze Voorreden te toonen, „ dat wy bevoegt zyn, van den Heere onzen Ver„ losfer, te gelooven, dat hy alles voor ons befchikt, „ door de middelen en werktuigen zyner wysheid ons al„ les ryklyk bezorgende, wat wy tot onzen waaren wel„ ftand behoeven; en dat wy hiervan door de ondervin-

„ ding

„ ding overtuigd zyn." —— Overeenkomftig hiermede zyn dan ook deze drie Leerredenen ingericht, om zyne Toehoorders tot de hartlyke erkentenis dezer waerheid op te leiden, en hen te noopen, om hun gedrag, in ene geloovige gehoorzaemheid aen Koning Jezus, met een onwankelbaer vertrouwen op zyne beftiering, daeraen te doen beantwoorden.

Hier toe ftelt hy zich, in de eerfte Leerreden, naer aenleiding der Tekstwoorden Ps. XL. 14 voor, te toonen, (1.) dat het de Heere alleen is, die ons helpen en verlosfen kan; (2.) waerin die verlosfing en hulp befta, welke wy van den Heer verwachten mogen; (3.) welke de vruchten zyn, waeraen wy merken moeten, of wy waerlyk door den Heer verlost en geholpen zyn; en eindelyk (4.) hoe wy, by aenhoudendheid en vuuriglyk, het gebed tot God hebben aen te wenden, als een der krachtigfte middelen, om, zo fpoedig als mogelyk is, door hem verlost en geholpen te worden. —— Voorts ftrekt de tweede Leerreden, over Matth. IX. 2. om te doen zien, dat, zullen wy ooit vergeving der zonden by God erlangen, de Heer, 's Menfchen Zoon, ons dezelven vergeven moet; deze ftelling word eerst in 't algemeen bewezen, en vervolgens nader geftaafd, uit aenmerking van de voorwaerden op welken ons de zonden vergeven worden; —— van het begrip dat men zich van de vergeving der zonden te vormen heeft, — en van het kenteken, waeraen wy merken moeten, of ons de zonden vergeven zyn: het welk zyn Eerwaerde, ten flot dezer Redenvoeringe, met enige daer toe betreklyke betrachtende aenmerkingen vergezeld doet gaen. —— En laetstlyk verledigt zyn Eerwaerde zich in de derde Leerreden, om den zin van des Apostels tael, Gal. II. 20. in den zamenhang op te helderen; voorts te toonen, *waarom* en *hoe* wy in 't Geloof aen Gods Zoon hebben te leven; en eindelyk aen te dringen het gewigt der redenen in den Tekst bygebragt, die ons met den Apostel volftandig in 't geloof aen Gods Zoon moeten doen blyven ftaen; te weten, dat hy ons lief gehad, en zich zelven voor ons overgegeven heeft: welke tweeledige beweegreden men, gelyk zyn Eerwaerde opmerkt, ook dus tot één kan brengen, dat men des Apostels woorden in dien zin verftae, als of hy zeide: de Zoon van God heeft my zo lief gehad, dat hy zichzelven voor my heeft overgegeven. —— Men ontmoet in 't geheele beloop dezer Redenvoeringe ene recht ernftige en geleidlyke voordragt.

De

De Historie der Jooden, van den tyd van JESUS CHRISTUS *tot den tegenwoordigen tyd. Om te dienen tot een Vervolg of Derde Deel op de Werken van* FLAVIUS JOSEPHUS. *Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, by* J. v. Gulik, 1784. *Behalven de Voorrede, 696 bladz. in gr. octavo.*

Van het oogmerk en de manier der verkorte uitgave der *Werken van* FLAVIUS JOSEPHUS hebben wy, met de afgifte van 't eerste Deel reeds gewag gemaakt (*), zedert heeft men dien aangevangen arbeid, in zo verre het deezen Joodschen Schryver betreft in een tweeden Deel voltrokken; en men is daarop te raade geworden, om, by manier van Vervolg, of als een derde Deel, insgelyks een beknopt berigt te geeven van de lotgevallen der Joodsche Natie, zedert de verwoesting van Jerusalem tot op den tegenwoordigen tyd. In dit Deel verleent men ons aanvanglyk een kort verslag van den algemeenen toestand der *Jooden*, van hunne regeeringswyze en Leeraaren, kort na de omkeering van hunnen Kerk- en Burgerstaat; waar op de Autheur met het tweede Boek overgaat, tot eene agtervolgende ontvouwing der Geschiedenisse van dat Volk. De lotgevallen, welke die Natie, zo in 't Oosten als in 't Westen, zynde dezelve allengskens verder uitgebreid, ondergaan heeft, worden hier in eene welgeschikte orde voorgedraagen: te gelyk geeft men ons berigt van de voornaamste Mannen, die van tyd tot tyd onder dat Volk geleefd en geleerd hebben; als mede van de Verleiders of valsche Messiassen, en de verschillende Godsdienst-gezindheden welken onder hen opgekomen zyn. Laatstlyk wordt dit Werk beslooten, met een bericht van den staat der Jooden in alle de deelen der Waereld; benevens eenige aanmerkingen over de bekeering der Jooden, en de wegen welken men ten dien einde ingeslaagen is. Eene oplettende beschouwing van dit oordeelkundige verslag van den toestand der Jooden, zedert de verwerping van Jezus als den Messias, en de, agtervolgens zyne voorspelling, kort daarop gevolgde verwoesting van Stad en Tempel, levert een merkwaardig blyvend bewys voor de waarheid van den Christelyken Godsdienst; des dit Geschrift ook, buiten het Geschiedkundig, een Godsdienstig nut hebbe. Wel by-

(*) *Algem. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 206.

byzonder ontdekt men in het gantsche beloop dier Geschiedenisse, hoe dit Volk, in 't midden van veelvuldige wederwaardigheden, zig nog steeds gevleid hebbe met eene streelende hoop op verlossing en herstelling door de komst van den Messias. 't Is die hoop, welke hen, terwyl zy den reeds gekomen, den waaren Messias verworpen hebben, meermaals, gelyk Jezus voorzegd heeft dat geschieden zou, gehoor heeft doen geeven aan Bedriegers, die voorwendden de langverwagte Messias te zyn; waaronder, in 't afloopen der zeventiende Eeuwe, *Zabathai Tzevi* bovenal een zo grooten rol gespeeld heeft, dat het der moeite waardig zy het geschiedverhaal hem aangaande hier nog plaats te geeven.

„ Zyn Vader was slechts een Hoenderkooper van *Aleppo*, doch hy liet daarom niet na het heerschzugtig roekeloos voornemen te vormen, om te doen gelooven, dat hy de Verlosser van Israël ware, door de Propheeten beloofd, en sedert zoo een groot getal van eeuwen verwacht. Hy leerde al vroeg al het geene hy weeten moest om een zoo groote rol te speelen. Naauwelyks was hy uit de schoole gekomen, of hy gaf lessen; hy predikte op het veld in 't gezicht der Turken, die, terwyl zyne Leerlingen hem met verwondering aanhoorden, den draak met hem staken. Vierentwingtig jaaren oud zynde, trouwde hy met eene Joodinne, welke hy verstootte zonder haar bekend te hebben, en nam eene andere, met welke hy ook in onthouding leefde. Men kan niet nagaan, welk het doelwit van deeze herhaalde huwelyken, zonder voltrekking, ware, ten zy om de oogen der zotten door zyne zucht tot kuischheid te verblinden. Hy lei zich toe op de voorzeggingen, die hem den geest verder bedorven door de toepassing, welke hy zich daarvan deedt. Hy beeldde zich in, dat hy zich *boven de wolken moest verheffen*, gelyk *Esaïas* het voorzegd hadt (*); en, 't zy dat zyne inbeelding ten eenemaal ontsteld ware, of dat hy gezags genoeg dacht te hebben, om zyne leerlingen om den tuin te leiden, vraagde hy hun eens of zy hem niet in de lucht opgeheven gezien hadden, en misprees de verblindinge der geenen, die het niet gezien hadden.

„ Evenwel waren 'er verstandige lieden, die bespeurden, waar een man, die zich zoo stout beroemde wonderwerken te doen, en den naam van *Jehovah* uit te spreeken, heen wil-

(*) *Es*. XIV. 14.

wilde. Men ontboodt hem voor de hoofden der Synagoge te *Smirna*, waar hy toen was, en wierdt ter dood veroordeeld; maar niemand het vonnis ter uitvoer willende brengen, ſtelde men zich te vreden met hem uit te bannen.

„ Hy ging nu over naar *Thesſalonica*, eene Stad vol Jooden, welke hem een bekwaam Tooneel ſcheen, om zyn perſoonaadje te ſpeelen; maar men jaagde hem van daar, zoo wel als uit *Athene*, en uit verſcheiden andere plaatſen van Griekenland, 't welk hem noodzaakte om naar *Alexandrie* te wyken, waar hy meerder roem verworf. Hy was voor de derdemaal in den echt getreeden met een oneerlyk vrouwsperſoon, dewelke door haare Joodſche Ouders in Poolen, onder 't opzicht van een Christen-heer van aanzien, was gelaaten. Hy gaf voor, dat de geest des Vaders, van zyn lichaam ontbonden, uit *Azie* tot in *Poolen* was overgegaan, om deszelfs dochter weder op te eiſchen, en haar gantsch naakt in zyn huis over te voeren. *Tzevi* trouwde met haar, na dat ze *Duitschland* en *Italie* doorgeloopen hadt, en hy hadt gezags genoeg, om haar te doen aanzien als de Koninginne van het Ryk, dat hy veroveren moest. De broeder deezer vrouwe, die een Koopman in Tabak te *Frankfort* was, verliet zyn winkel, en ging zynen ſchoonbroeder opzoeken, in hoop van deel te hebben aan de waardigheden van de Kroon; doch hy kwam wederom, na dat hy zich, gelyk de anderen, bedroogen hadt gevonden.

„ *Tzevi*, die de waereld doorliep, vondt te *Gaza* eenen Jood van grooten naam, *Nathan Levi* of *Benjamin* geheeten, aan den welken hy zyn voorneemen mededeelde. De tyd was des te gunſtiger, om dat de Cabbalisten uit een plaats van *Daniël* beweerden, dat de Mesſias moest komen in den jaare 1675. *Levi* vondt dit voorneemen goed, en gaf zich uit voor den Profeet *Elia*, die den Mesſias moest voorgaan. Hy verzamelde de Jooden te *Jeruſalem*, ſchafte de vasten, die men daar in de maand Juny vierde, af, om dat de droefheid op het feest van den Mesſias niet betaamde. Hy wees op *Tzevi*, als op den geenen, dien men verwachtte. Een gedeelte van de Natie wierdt misleid. Men liet zich ſtreelen met de hoop van *Jeruſalem* verlost te zien door eenen Man, die de maand November bepaalde, als den beſtemden tyd van de nederlage en den ondergang des Grooten-Heers. De verſtandigen, die zich de oogen niet verblinden lieten, bemerkten dat deeze opſtand oorzaak zyn zoude van hun verderf; zy ſtelden zich derhalve

te-

tegen den nieuwen Mesſias, en deeden hem in den ban. Hy was dus genoodzaakt, om *Jeruſalem* te verlaaten, en wederom na *Smyrna* te gaan, en van daar naar *Conſtantinopolen*, waar hy navolgers hoopte te krygen; maar vyf en twintig Rabbynen waren hem voorgekomen, door brieven aan die van *Smyrna*, die te kennen gaven, dat hy een godloos mensch ware, en dat de geen, die hem zoude ombrengen, GODE een zoo aangenaam werk zoude doen, als of hy veele zielen hadt gewonnen. Hy verliet *Conſtantinopolen*, om naar *Smyrna* te rug te keeren, alwaar zyne tegenwoordigheid noodig was; want hy wist, dat vier Gezanten, door Levi gezonden, daar by hem moesten komen, en hem voor den Mesſias erkennen. Dit gezantſchap bedroog het volk, en zelfs een gedeelte der Leeraaren, om dat *Levi*, die het zelve zondt, onder hen een uitmuntend man was. De gantſche menigte, om den tuin geleid door zyne gemaakte nedrigheid, door zyne zorgvuldigheid van zich allen morgen te wasſchen, door het eerſte naar de Synagoge te gaan, en vooral door zyne hartroerende predikatiën, erkende hem voor zynen Koning; een ieder bragt hem geſchenken, op dat hy zyne waardigheid mogt ſtaande houden.

„ Ondertusſchen vergat *Levi* zichzelven niet, hy maakte allen den geenen, die hem gehoor wilden leenen, diets, dat *Tzevi* het hoofd der Natie ware; dat het Ottomanſche Ryk, onder zyn geleide, te niet zou gaan; dat men ſlechts negen maanden wachten moest, geduurende dewelke hy verborgen zyn, en den volke groote kwellingen veroorzaaken moest; maar dat hy daarna met luister zou verſchynen, op eenen leeuw gezeten, 't volk in zyn vaderland weêr brengende; en dat een prachtige tempel, waar men de gewoone offeranden in zou doen, als dan van den Hemel zoude nederdaalen.

„ De Smyrnaſche Leeraaren kwamen by een, om andermaal raad te pleegen over eene zaak, die van dag tot dag van meer belang wierdt. Het wyste gedeelte vondt de kentekens van den *Mesſias* niet in *Tzevi*, noch die van *Elias* in den perſoon van zynen voorlooper; men verwees hem derhalve ter dood: maar dit gedeelte was het talrykſte niet, men moest voor de menigte bukken. *Tzevi* liet het Volk in de Synagoge vergaderen, hy vierde een nieuw feest, ſprak verſcheiden maal den naam van *Jehovah* uit, veranderde eenige woorden in de *Liturgie*. Men erkende zyn gezag, en zelfs meende men iets god-

lyks in zyn perfoon te zien. Een derde doodvonnis, door de Rabbynen uitgefprooken, ontftelde hem niet, want hy wist dat niemand het ter uitvoer zoude durven brengen. Zyn vrienden hadden den Calif van *Smyrna* gewonnen. Hy ging denzelven in zyn Paleis vinden, en verworf deszelfs befcherming. Het volk verkondigde dat het vuur ten monde van *Tzevi* uitkwam, als hy tot den Cadi fprak; dat een Vuurkolom dien Turkfchen Landvoogd verfchrikt hadt, het welk hem verplicht had, om denzelven, in plaats van hem ter dood te brengen, wederom te zenden. Men haalde hem zegepraalende te rug, zingende deeze woorden eenes Pfalms: *de rechtehand des Heeren is verhoogd.*

„ Daar ontbrak nu niets meer aan deezen nieuwen Koning, dan een Troon; dus liet hy 'er zich een oprichten, mitsgaders eenen anderen voor de Koninginne, zyne Gemaalinne, en fprak zyne Onderdaanen van denzelven aan. Hy ftelde een nieuw *Geloofsformulier* op, 't welk een iegelyk verplicht was aan te neemen, als *komende uit de* handen van den Mesfias. Een vermaarde *Jood*, *Kam* genaamd, zich tegen zyn Ryk blyvende aankanten, liet hy hem by de Synagoge opeifchen, om hem te ftraffen; op de weigering ging hy daar zelve heen, aan 't hoofd van eene bende van vyfhonderd man, en *Kam* ontkwam den dood niet, dan door eene fpoedige vlucht. Zyne eigen Dochters ftonden tegens hem op, en bragten het geloof van huunen Vader aan het waggelen. Veele anderen, die ongeloovig waren geweest, weeken voor den vloed, of geloofden ter goeder trouwe, dat hy zich vergist hadde. Men duidde op deezen Bedrieger arglistig de Godfpraaken van het Oude Testament, en men deedt 'er de vervulling van in zyn perfoon zien.

„ Toen hy zich tot zulk een hoogen trap van gezag verheven zag, deedt hy den naam des Ottomanfchen Keizers uit de gebeden doen, om daar den zynen in te ftellen, en al eer hy zich tot de verovering zyns Ryks bereidde, deelde hy daar de ampten en bedieningen van uit aan zyne gunftelingen. Hy noemde zich den *Koning der Koningen van Israël*, en zynen Broeder, *Joseph Tzevi*, *den Koning der Koningen van Juda.* Vervolgens vertrok hy in een klein vaartuig naar *Conftantinopolen*, terwyl de meeste Jooden de reis te lande deeden. De overtocht duurde negenendertig dagen, geduurende dewelken de Groote-Heer van zyne komst gewaarfchouwd wierd, en

aan

aan den Vizier *Azem* last gaf, om hem gevangen te neemen, en een goed getal ſtokſlagen te geeven, 't welk nagekomen wierdt.

„ Doch dit toeval verſchrikte de Jooden niet, gedenkende aan de voorzegging van *Levi*, dat de Mesſias negen maanden moest verborgen zyn, geduurende dewelken de Natie veel zou lyden. Zy waanden dat dit de vervulling van de Godſpraak ware, en dit onheil verſterkte hen in hun vooroordeel, in plaats dat het hen uit de dooling zoude brengen. De misdaadige antwoordde in zyne verhooring, dat hy den eernaam van Koning niet dan tegen zyn zin hadt aangenomen, en om zich te dekken, tegens het geweld der Jooden, die hem daartoe gedwongen hadden. Dit antwoord verplichtte den Vizier *Azem*, die zich ter belegering van *Candia* op reis ſtondt te begeeven, hem met zagtheid te behandelen, en hem in de *Dardanellen* op te ſluiten. Dit was een nieuw wonderwerk; want de Jooden hielden ſtaande, dat de Groote-Heer de magt niet gehad hadt, om hunnen Koning ter dood te brengen, nademaal hy zulks niet gedaan hadt. Men kwam van alle kanten naar de *Dardanellen* toeloopen; men won den Gouverneur door menigvuldige geſchenken; men deedt 'er nog grootere aan den Mesſias, die, opgeblaazen, door de eerbewyzen, die men hem tot in zynen Kerker deedt, aan de geheele Natie geboodt, zyn geboortefeest te vieren; hy zondt overal gezanten, om te verkondigen dat hy de Mesſias ware, om de wonderwerken, welken hy zich beroemde gedaan te hebben, en nog te doen, openbaar te maaken. Eindelyk hy verleende volle aflaaten aan hun, die hunne Godsdienſtigheid aan 't graf van zyne Moeder zouden laaten pleegen.

„ Ondertusſchen hadt hy ook zyne vyanden. *Nehemias Cohen*, een Poolſche Jood, ging hem, tot in zyne gevangenis toe, ſtaande houden de valschheid zyner beweeringen, en wierdt een Muſulman, om hem des te zekerder in 't verderf te ſtorten, door den *Caimacan* dit geheel bedryf open te leggen. De Mufti wierdt toornig, om dat men genade bewees aan een man, die den Mahomedaanſchen Godsdienst, door zich vòor den Mesſias uit te geeven, onteerde. De Groote-Heer, aangezocht door zyne voornaamſte Amptenaaren, liet den Bedrieger te *Adrianopel* komen, en beval, dat men hem met een pyl en degen zou doorſteeken, om te zien of hy onkwetsbaar ware.

„ Dit bevel verſchrikte *Tzevi*, die, op aanmaaning van den Geneesheer des Keizers, die hem daar het voorbeeld

van gegeeven had, liever een Muzulman wilde worden, waarin hem zyne vrouw volgde. Evenwel, gelyk het volk nooit ongelyk wil hebben, was men nog niet geheel uit de dooling geraakt. De Caballisten beweerden, dat de Mesfias eenigen tyd by de Turken moest blyven, gelyk *Hester* by *Asſuerus* gebleeven was."

Waarneemingen over de Vuurbergen in Italie, Sicilie, en omſtreeks den Rhyn. Alsmede over de Aardbeevingen, voorgevallen in Italie, 1783, *door den Heer* W. HAMILTON, *Ridder van het Bad, Lid der Koninglyke Maatſch. en buitengewoon Afgevaardigden des Konings van Groot-Britannie aan 't Hof van Napels. Met aanmerkingen van den Heere Abt* GIRAUD SOULAVIE. *Uit het Engelsch en Fransch vertaald. Te Amſterdam, by* J. Yntema, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 552 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Niets bevordert meer den bloei en den voortgang der Weetenſchappen, dan dat Mannen van aanzien en gezag, die de luisterrykſte posten in den Staat bekleeden, de ledige oogenblikken hunner gewigtige bezigheden aan derzelver beoefeninge beſteeden. En zodanig een is by uitſtek de hier bovengenoemde Heer *Hamilton*; die, terwyl hy zyn post van buitengewoon afgevaardigden van 't Britſche Hof aan dat van Napels, zedert bykans twintig jaaren, als Staatsman, met ongemeenen luister, bekleedde, tevens als Natuurkenner, voorlang by alle deskundigen een onſtervelyken roem verwierf. Deeze zo geagte Heer verleent ons in dit Boekdeel een ſchat van waarneemingen, die ter opheldering van de Natuurlyke Historie des Aardbodems van veel belang zyn. Zyn Ed. heeft dezelve opgetekend, geduurende zyne geleerde reizen door Italie; in welken hy bovenal het oog gevestigd hield op de ontzaglyke Natuurverſchynzelen, welken dat Land ten overvloede uitlevert, en die vóór hem niet dan zeer gebrekkig beſchouwd waren.

De oorſprong der Vuurbergen; de verſchynzelen, welken zig daarby opdoen; de gevolgen die deeze groote gebeurtenisſen op de omliggende landſtreeken hebben; de eigenlyke natuur van 't aardryk zelve, welke gedeeltelyk als gevolgen, gedeeltelyk als oorzaaken, deezer vuurſpuwende Bergen beſchouwd moet worden, zyn onderwerpen, waaromtrent de Wysgeeren veele gisſingen te berde gebragt hebben. Maar men is 'er veelal niet zeer over voldaan ge-

geweest; dewyl ze grootlyks steunden op enkele bezigtigingen ter loops gedaan, of zelfs op berigten van reizigers, die gemeenlyk de zaaken maar oppervlakkig bezien, en met hunne aandagt by de uiterlyke verschynzels hangen blyven. „ Het is te beklaagen," zegt *Hamilton* deswegens met regt, „ dat zy, die het meest geschreven hebben over de Natuurlyke Historie, hunne toevlucht niet „ genomen hebben, tot de waarneemingen, op de plaatzen zelve gedaan; maar dat zy, al te ligtvaardiglyk, „ stelsels hebben aangenomen, die, misschien, in de boekvertrekken, met even weinig ervarenheid als gegrondheid, gevormd waren. Naarmaate deeze stelzels met „ meerdere schranderheid zyn voorgedragen, hebben zy „ ons meer van de waarheid verwyderd: zy hebben dwaaling op dwaaling gehoopt." ——— Onze doorlugtige Schryver, overtuigd van het gevaar van zodanige Stelzels aan te neemen, heeft een veiliger weg ingeslaagen, om de geheimen der Natuur, zo veel mogelyk, te ontdekken. Hy heeft de merkwaardigste Vuurbergen in Italie zelf bezogt; de ontzachlyke gebeurtenissen der Natuur aldaar van naby gezien; en inzonderheid de verschynzelen, uitwerkzelen en voortbrengzelen van den Vesuvius met eene ongemeene oplettendheid nagespeurd. Zyne weetlust bepaalde zig intusschen niet tot deezen alleen; hy bezogt ook den Etna op Sicilie, de Vuurbergen der Liparische Eilanden, en ieder plek van eene groote uitgestrektheid lands, rondsom de Hoofdstad des Napelschen Ryks: vergelykende tevens alomme de voortbrengzelen der Vuurbergen, met den aart van den omgelegen grond.

Zyne Ed. heeft deeze zyne waarneemingen van tyd tot tyd medegedeeld aan de Koninglyke Maatschappy te Londen, die dezelven in haare Wysgeerige Verhandelingen plaatste. Voorts heeft hy die byzondere Brieven byeenverzameld, en ze met eene nevensgaande Fransche Vertaaling in 't licht gegeeven, welke uitgave met een aantal van overkeurige en juist gecoleurde aftekeningen pronkt. Ook heeft men in 't Engelsch, uit de Wysgeerige Verhandelingen, eene verzameling dier Brieven gemeen gemaakt. En vervolgens is 'er, onder het opzigt van den Heer Abt *Giraud Soulavie*, eene afzonderlyke uitgave der opgemelde Fransche Vertaalinge dier Brieven, met agterlaatinge der kostbaare Plaaten (*), te voorschyn gekomen; waarby,

(*) Van welke men egter éene in dit Werk gevoegd heeft. Benevens eene Kaart.

by, behalven des Abts oordeelkundige Aantekeningen, ook nog twee Brieven van den Heer *Hamilton* gevoegd zyn. Men vindt van dit alles een breeder verslag, in de Voorrede des Vertaalers der Nederduitsche Uitgave, welke wy thans onder handen hebben; waar in ons ook gemeld wordt, dat men dien Franschen Druk, welke in 't jaar 1782 het licht zag, in deeze hoofdzaaklyk gevolgd heeft; egter zo, dat men ze overal vergeleken hebbe, met de bovengemelde Engelsche Verzameling, terwyl men tevens het oog sloeg op de Wysgeerige Verhandelingen; waaruit mede nog eenige vermeerderingen ontstaan zyn. —— Ook heeft de geleerde Nederduitsche Vertaaler, (die de Latynsche en Grieksche aangehaalde plaatzen nagezien, en 'er doorgaans zyne vertaaling by gevoegd heeft,) het Werk hier en daar met eenige leezenswaardige Aantekeningen verrykt, welken ter ophelderinge van zommige plaatzen dienen kunnen. —— Hieruit is af te neemen, dat deeze Nederduitsche afgifte den gemelden Franschen druk niet weinig overtreft; maar 't geen haar nog meer den voorrang geeft, is eene hierbygevoegde beschryving van den Heer *Hamilton*, nopens den toestand van het ongelukkige *Calabrie*, zo als hy denzelven vond, wanneer hy dit Landschap bezogt, in 't jaar 1783; kort na dat het zelve, door de geweldigste Aardbeevingen, zo deerlyk geteisterd was. En deeze beschryving gaat nog vergezeld van een Brief des Graaven *Francisco Ippolito* aan den Heere *Hamilton* over het zelfde onderwerp. —— Deeze Nederduitsche uitgave, op zodanig eene wyze uitgevoerd, behelst dus alles, wat de Heer *Hamilton* deswegens opgetekend heeft; en te gelyk het voornaamste, dat de beroemdste naspoorers der Natuurlyke Historie over dit Stuk voorgedraagen hebben; van waar dit Werk, met oordeel, op een onpartydig onderzoek gegrond, vervaardigd, zeer veele, geheel nieuwe en gewigtige waarneemingen bevat, die alle de zodanigen, welke lust hebben tot onderzoekingen van die natuur, met een leerzaam vermaak zullen kunnen nagaan.

Wel inzonderheid is de Ridder *Hamilton*, door den zamenloop zyner herhaalde naspooringen, op goede gronden, tot het volgende aanmerkelyk besluit gebragt. —— Dat de eigenlyke brandplaats der Vuurbergen zeer veel dieper onder de aarde ligt, dan de meesten, zelfs van de Wysgeeren, zig tot nog verbeeld hebben. Dat een zeer groot gedeelte van het vaste Land, en verscheiden Eilanden,

den, hunnen oorſprong verſchuldigd zyn aan vuurſpuwingen, die, op den bodem der Zee begonnen, allengskens hoogten en droogten veroorzaakten, op plaatzen, welken te vooren door het Zeewater bedekt werden. En dat waarſchynlyk veele voortbrengzels van het Ryk der Delfſtoffen alleen door dezelven ontſtaan zyn. —— Om den Leezer dit denkbeeld, en deszelfs gegrondheid, eenigermaate duidelyker voor te ſtellen, zullen wy hier nog plaatzen, het geen de Heer *Hamilton* deswegens ſchryft aan 't einde van zyn berigt, raakende zyne waarneemingen in *Calabrie*.

„ Eer ik, (zegt hy,) myn afſcheid neeme, zal ik de uitkoomst myner waarneemingen in Calabrie en Sicilie, in een kort beſtek by een brengen, en u de redenen voordraagen, waarom ik geloove, dat de tegenwoordige Aardbeevingen veroorzaakt zyn, door de werkinge van eenen onderaardſchen Vuurmond (*), wiens zitplaats zeer diep ſchynt te liggen, het zy onder den bodem der Zee, tusſchen het Eiland *Stromboli* en de kust van Calabrie, het zy onder de ſtreeken der vlakte aan den kant van Oppido en Terra Nuova. Indien gy op eene Kaart van Italie, met eenen pasſer, op de ſchaal der Italiaanſche mylen, 22 afmat, en dan uw middelpunt bepaalende in de Stad Oppido, (welke my toeſcheen de plaats te zyn, alwaar de Aardbeeving haare grootſte kracht geoeffend had) eenen kring beſchreeft, (wiens ſtraalen, gelyk ik zo even zeide, 22 mylen lang zullen zyn) zoudt gy daarin beſluiten, alle Steden en Dorpen, die te eenemaal verwoest zyn, en de plaatzen, op welke de meeste menſchen het leeven hebben verloren, en de meeste zichtbaare veranderingen op de oppervlakte der aarde gebeurd zyn. Open dan uwen pasſer, op dezelfde ſchaal, tot op 72 mylen, hetzelfde middelpunt behoudende, en trek eenen anderen kring, en gy zult de geheele ſtreek inſluiten, die eenig blyk draagt, van door de Aardbeevinge iets geleden te hebben. Ik bemerkte duidelyk eene trapswyze opklimming in de ſchade, welke aan de gebouwen geſchied was, zo wel als in het getal der omgekomenen, naarmaate de plaatzen meer of min verre waren afgelegen van dit onderſtelde middelpunt des kwaads. Eene omſtandigheid, in het byzonder, merkte ik op, dat, naamelyk, wanneer twee Steden op eenen gelyken afſtand van dit middelpunt gelegen waren, maar de eene op eenen heuvel, de andere in de vlakte of in eene laagte,

(*) [Volcano.]

te, de laatste altoos veel meer had geleden door de schokken der Aardbeevingen, dan de eerste; een genoegzaam bewys voor my, dat de oorzaak van beneden kwam, daar dit natuurlyk zulk eene uitwerking moest hebben. En ik hebbe reden om te gelooven, dat, indien de bodem der Zee konde gezien worden, dezelve, als zo veel nader zynde aan het onderaardsche vuur, dat de oorzaak (*) der Aardbeevinge was, zoude bevonden worden nog meer geleden te hebben, dan de vlakte zelve. Maar (gelyk gy vinden zult in de berichten, raakende deeze Aardbeevinge, die op de pers, en zeer talryk zyn) de Wysgeeren, die niet gemaklyk hunne oude Stelsels opgeeven, doen de tegenwoordige Aardbeevingen voortkoomen, van de hoogten van het Apennynsche Gebergte, die Calabria Ultra doorloopen, gelyk den Monte Dejo, Monte Caulone, en Aspramonte. Ik wenschte wel hun deeze eenvoudige vraag te doen: Zyn de Æolische of Liparische Eilanden (die, ongetwyffeld, alle van den bodem der Zee opreezen, door de losberstingen van onderaardsch vuur, en wel in onderscheiden, en *misschien* zeer afgelegen, tydperken) hunne geboorte *verschuldigd geweest* aan het Apennynsche gebergte in *Calabrie*; of aan aderen van mynstoffen in de ingewanden der aarde, en onder den bodem der Zee? Stromboli, een nog daadelyk werkende vuurberg, en waarschynelyk het jongste deezer Eilanden, is niet meer dan 50 [Engelsche] mylen van die deelen van Calabrie, welke door de onlangs voorgevallen Aardbeevingen het meeste geleden hebben. De loodrechte schokken, of, in andere woorden, die, welker richting van beneden na boven was, zyn, voor de ongelukkige Steden der vlakte, de vernielendste geweest; maar kwamen dezelve van Monte Dejo, Monte Caulone, of Aspramonte? Kortom, het denkbeeld, dat ik hebbe van de tegenwoordige plaatslyke Aardbeevingen, is, dat zy veroorzaakt zyn door dezelfde soort van stoffen, welke den oorsprong gaven aan de Æolische of Liparische Eilanden, dat misschien, in den bodem der Zee eene opening gemaakt is, en waarschynelyk tusschen Stromboli en Calabria Ultra, (want allen zyn het eens, dat het onderaardsche geluid van dien kant scheen te komen;) en dat, misschien, de grondslag tot een nieuw Eiland, of tot eenen nieuwen Vuurberg, gelegd is; schoon 'er eeuwen, die voor de Natuure slechts oogenblikken zyn, kunnen verloopen, eer dezelve tot volkoomenheid geraake, en

(*) [Volcanic cause.]

en zich boven de oppervlakte der Zee vertoone. De Natuur is altoos werkzaam, maar haare verrichtingen worden, in het algemeen, zo geheel langzaam voortgezet, dat zy naauwlyks door sterflyke oogen kunnen bespeurd, of opgetekend worden in het korte bestek, van het geene wy de Geschiedenis noemen, hoe oud dezelve ook weezen moge. Misschien kan ook de geheele vernieling, welke ik beschreven hebbe, enkel voortgekomen zyn van de uitwaassemingen van besloten dampen, voortgebragt door de gistinge van zulke mynstoffen, als welke de Vuurmonden (*) veroorzaaken, die zich eenen wech gebaand hebben, waar zy den minsten tegenstand vonden, en natuurlyker wyze de vlakte zwaarder moeten getroffen hebben dan de hooge en vastere gronden rondom dezelve."

Wy eindigen met de woorden van den Vertaaler, ten slot zyner Voorreden: „ Gebruik, Leezer, het aangeboden Werk niet alleen tot eene schuldelooze uitspanning; maar ook tot vermeerdering van nuttige kundigheden; verwonder u over de verbaazende werken der Voorzienigheid, en aanbid de groote Oorzaak, welke, uit schynbaar kwaad, de heilrykste gevolgen weet voort te brengen."

(*) [Volcanoes.]

Verhandeling over de Quotæ der vereenigde Provinciën, waar in wordt getoond, wat men behoorde te weeten, om de Quotæ van ieder Provincie genoegzaam wiskonstig te berekenen, en hoedanig die, uit het geene men waarschynelyk weet, op die wyze, ten naasten by bepaald kan worden. Door N. YPEY, *Math. & Archit. Milit. Prof. Ordin. in Frieslands Hooge School te Franeker. Te Harlingen, by* F. v. d. Plaats, 1784. *In gr. octavo* 38 *bladz.*

In dit geschrift tragt de Hoogleeraar *Ypey* de berekening der Quotæ van ieder Provincie op een regelmaatigen voet te brengen, ten minste zo na als hem mogelyk is; welk Stuk de opmerkzaamheid der Natie verdient, vooral van hun, die de hand hebben, in 't beraamen van de daar toe vereischte schikkingen. Een verslag zyner rekeninge te geeven is ons niet wel doenlyk, zonder het grootste gedeelte deezer Verhandelinge zelve uit te schryven; des wy daarvan afzien. De leezing van het Stuk dan slegts aanbeveelende, zullen wy den Leezer alleen uit het zelve onder 't oog bren-

gen, hoe de Quotæ, zynes agtens, tegenwoordig te ſtellen, en voor ieder Provincie te vermeerderen of te verminderen zyn: naar de voorafgaande berekening, zo van de opgegeeven inkomſten der zes Provincien in den jaare 1718, als der quotæ deezer Provincien, in vergelyking met de tegenwoordige Quota van Holland, met betrekking tot de inkomſten, welke die Provincie waarſchynlyk in het jaar 1718 gehad heeft.

De voorheen gemelde en berekende inkomſten van alle de Provincien voor gegeeven wordende gehouden zynde, zullen, zegt de Hoogleeraar, „ de waare evenredige quotæ „ van elke Provincie, met betrekking tot alle de overige, „ volgens den voorheen geſtelden regel (*), zodanig zyn, „ als zy in deeze tafel gevonden worden."

Zeven Prov.	Inkomſten.	Evenredige quotæ.	Tegenwoordige quotæ.	Meerder.	Minder.
Gelderland.	1,500000	6- : -1	5-12- 4	:-7-13	
Holland.	14,835000	59- 7-8	58- 6- 3	1-1- 5	
Zeeland.	2,200000	8-16-2	9- 3-10		:-7- 8
Utrecht.	1,525000	6- 2-1	5-16-10	:-5- 7	
Friesland.	2,400000	9-12-2	11-13- 4		2-1- 2
Overysſel.	1,000000	4- : -1	3-11- 7	:-8-10	
Stad en Lande.	1,525000	6- 2-1	5-16-10	:-5- 7	
te Zamen	24,985000	100- : -:	100- : - :	2-8-10	2-8-10

„ Maar, vervolgt hy, indien men meenen mogt, dat de „ Provincie van Zeeland, wegens eenig verval van voorſpoed, in vergelyking met de overige Provincien, tegenwoordig minder inkomſten heeft, dan zy in 't jaar „ 1718 hadde, zo vermindere men dezelve, indien dat „ genoegzaam gebleeken is, met honderd duizend guldens, in welk geval de inkomſten der Provincien en „ haare evenredige quotæ op deeze wyze gevonden zullen „ worden."

Ze-

(*) De regel is deeze. *Uit de Som der Inkomſten van alle de Provincien te zamen genomen, moeten worden betaald honderd guldens. Hoe veel uit de Inkomſten van ieder Provincie in 't byzonder? en de Som, die men vindt, zal haare quota zyn.*

Zeven Prov.	Inkomsten.	Evenredige quotæ.	Tegenwoordige quotæ.	Meerder.	Minder.
Gelderland.	1,500000	6- : - 9	5-12- 4	:- 8- 5	
Holland.	14,835000	59-12- 5	58- 6- 3	1- 6- 2	
Zeeland.	2,100000	8- 8 -12	9- 3 -10		:-14-14
Utrecht.	1,525000	6- 2 - 9	5-16-10	:- 5-15	
Friesland.	2,400000	9-12-14	11-13- 4		2- : -6
Overysfel.	1,000000	4- : - 6	3-11- 7	:- 8-15	
Stad en Lande.	1,525000	6- 2- 9	5-16-10	:- 5 15	
te Zamen	24,885000	100- : - :	100- : - :	2-15- 4	2-15-4

„ Alhoewel 'er, voegt de Hoogleeraar hier nog by, tot „ de berekening der quotæ niets noodiger was, dan ook „ te weeten, volgens de naauwkeurigste opgave, hoe groot „ de inkomsten van Holland in 't jaar 1718 geweest zyn (*), „ kan men egter, zonder op dezelve te letten, uit de inkomsten der zes Provincien, en de tegenwoordige quotæ van alle zeer waarschynlyk nagenoeg bepaalen, welke „ de evenredige quota van elke Provincie in 't byzonder „ behoorde te zyn." Volgens deeze zyne berekening, zouden die van alle de Provincien bevonden worden zodanig te zyn, als dezelven in de onderstaande Tafel uitgedrukt worden, die zeer weinig verschilt, van de hier bevoorens eerst opgegeeven Tafel.

Zeven Prov.	Evenredige quotæ.	Tegenwoordige quotæ.	Meerder.	Minder.
Gelderland.	5-19-14	5-12- 4	:-7-10	
Holland.	59- 8 -14	58- 6- 3	1-2-11	
Zeeland.	8-15-13	9- 3 -10		:-7-13
Utrecht.	6- 1 -14	5-16-10	:-5- 4	
Friesland.	9-11-13	11-13- 4		2-1- 7
Overysfel.	3-19-14	3-11- 7	:-8- 7	
Stad en Lande.	6- 1 -14	5-16-10	:-5- 4	
te Zamen	100- : - :	100- : - :	2-9- 4	2-9- 4

„ Zo

(*) Ter berekeninge van Hollands waarschynlyke inkomsten in 't jaar 1718 bedient zig de Hoogleeraar van deezen algemeenen regel. *De geheele som van de quotæ der zes andere Provincien is tot derzelver inkomsten, te zamen genomen, alzo is de tegenwoor-*

„ *Zo lang* men dan, zegt de Hoogleeraar wyders nog,
„ de inkomften van alle de Provincien, naar eene gelykmaatige belasting niet heeft berekend, en van ieders inkomften, zo wel de onkosten van het onderhoud der Landswerken, als de fom der intresfen, welke wegens haare gemaakte fchulden jaarlyks moeten worden betaald, heeft afgetrokken, en bygevolg de waare inkomften van ieder Provincie niet zyn bepaald, aan welke haare quota behoorde evenredig te weezen, of duidelyk wordt beweezen, dat de inkomften der zes Provincien, zo als die in 't jaar 1718 opgegeeven, en in opzigt van Utrecht en Stad en Lande veranderd zyn, aan veel te groote gebreken, om tot de berekening der quotæ te dienen, onderworpen zyn geweest, en geenszins, naar eene gelykmaatige belasting gefchikt, of op den tegenwoordigen tyd niet toepasfelyk zyn, *zo lang* kunnen 'er geene reden tegen de evenredige quotæ, in de bovenftaande eerfte Tafel worden ingebragt, en deeze moeten ondertusfchen, omtrent zaaken van deezen aart, voor genoegzaam wiskonftig berekend worden gehouden."

woordige quota van Holland tot de inkomften, welke zy *waarfchynlyk in 't jaar* 1718 *gehad heeft.* —— Deeze berekening brengt de toenmaalige inkomften van Holland, op 14,891402; en eene andere foort van berekening door hem voorgefteld, zou die op 15,049146 brengen; doch om dezelven, zegt hy, niet te groot te maaken, ftelle men ze gelyk aan 14,835000 guldens.

Redenvoering van F. A. VAN DER MARK *over de Liefde tot het Vaderland, te beftuuren overeenkomftig met de redelyke en gezellige natuur der menfchen, of over den waaren aart van het zogenaamde Patriotismus. Openlyk uitgefprooken den* 25 *van Herfstmaand des jaars* 1783. *By gelegenheid van het plechtig aanvaarden van het gewoone Hoogleeraarsampt in de Rechten, in de Doorluchtige School te Deventer. Uit het Latyn vertaald. Te Deventer*, *by* G. Brouwer, *en te Amfterdam*, *by* J. Allart, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 64 *bladz. in gr. octavo.*

Ter juister behandelinge van het opgemelde onderwerp leidt ons de Hoogleeraar aanvanglyk, tot eene behoorlyke onderfcheiding van de tweederleie foort van Liefde tot het Vaderland, waarvan de eerfte flegts hartstogtlyk en de ande-

dere redelyk is; welke laatste hier eigenlyk bedoeld wordt. Aangemerkt hebbende, dat de eerste, die geen deugd kan heeten, ligtlyk tot buitenspoorigheden overslaat, zo laat hy zig wegens derzelver bestuuring aldus uit. „ Om derhalven de Liefde voor het Vaderland met de Wetten der „ Natuur overeen te brengen, moeten wy die drift zo „ bestuuren, dat zy ons aanzette en brenge tot die heer- „ lyke deugd, waardoor wy het Vaderland op eene rede- „ lyke wyze beminnen, in deszelfs geluk te bevorderen „ ons vermaak stellen, en alle vlyt aanwenden om de „ Vaderlandsche deugden, zo wel de Verstandelyke als de „ Zedelyke, op te wekken, te beoeffenen, en luisterryker „ te maaken; en niets verzuimen om van de ondeugden, „ die het menschdom en den burgerstaat overstroomen, „ het Vaderland te zuiveren en te bevryden, en op „ die wyze den verworven roem onzer Natie bescher- „ men, vermeerderen en verder uitbreiden." ——— Vraagt men wat heeft men hier door 't woord Vaderland te verstaan? het antwoord is. Juist niet het Land onzer Geboorte, noch dat, waaruit onze Vaders afkomstig zyn, maar dat Land, 't welk wy ons ter wooninge verkoozen hebben, met welks Burgerlyke Maatschappy wy ons vereenigd hebben. „ In een *zedelyken zin* is, zegt de Hoog- „ leeraar, ons Vaderland de geheele Weereld, of, zo „ men liever wil, de natuurlyke maatschappy der men- „ schen, waarin het Opperweezen de Vorst is, en wy „ allen even gelyk zyne Onderdaanen zyn, zonder onder- „ scheid te maaken tusschen Edelen, Eigengeerfden en „ Gemeenen, of tusschen Geestelyken en Weereldlyken. „ Maar uit dit Vaderland, 't welk een ieder natuurlyk is, „ zyn wy in verschillende burgermaatschappyen overge- „ gaan, waardoor elk voor zich een byzonder Vaderland „ verkrygt, 't welk dus in een *burgerlyken zin* verstaan „ wordt. ——— In dien zin heeft elk verstandig mensch, „ naar den toestand van zyn persoon, gezin of andere zaa- „ ken, zulk een Vaderland verkozen, waar hem de aan- „ genaamheid van plaats en luchtsgesteldheid bekoorde, „ waar hy verzekerd was van de gemakken en voordeelen „ des leevens te kunnen genieten, en waar elk de ge- „ wenschte gerustheid kon hebben, om de vruchten van „ zyn arbeid veilig in te samelen, en eindelyk, waar hy „ alle de deelen van zyn geluk wysselyk, en op de gemak- „ kelykste wyze, kon ontwikkelen. Zulk een Vaderland, „ waarin hy zyne wooning en alle zyne bezittingen geves-

„ tigd

„ tigd heeft, draagt hy natuurlyk ook liefde toe. Want
„ zo lang als iemand zichzelven bemint, bemint hy ook
„ wel degelyk het Vaderland, 't welke hy zelf voor zich
„ heeft uitgekoozen." ——— Het komt 'er nu maar op aan, dat hy deeze liefdedrift, overeenkomftig met de redelyke en gezellige natuur der menfchen, beftuure.

Hier toe is ten hoogften noodig, dat men den waaren aart van een Burgerftaat grondig kenne; het welk den Hoogleeraar noopt, om dien ten duidelykfte te ontvouwen; waaruit hy dan de byzondere pligten van het Patriotismus ten bondigfte afleidt, en ten kragtigfte voordraagt: befluitende verder zyne Redenvoering met naar zyne *omftandigheden* gepaste Aanfpraaken. ——— Om den Leezer nog eene Les uit 's Mans Patriottifche voorftellingen mede te deelen, zullen wy hem de volgende onder 't oog brengen.

„ Wy behooren de rechten van 't Menschdom, die Natuurlyke rechten, welken aan allen toekomen, om dat zy menfchen zyn, naauwkeurig te beoefenen, by *elke* voorkomende gelegenheid gade flaan, aan allen op *gelyken voet* te vergunnen, en niemand dezelve te *ontneemen*. Want deeze zyn rechten, die aan geene verandering onderheevig, van geene omwenteling in burgerlyke zaaken afhankelyk zyn. Deeze rechten derhalven, die in elk mensch, om zo te fpreeken, zeer vast zyn ingeworteld, en niet van hem kunnen afgefcheurd worden, deeze heeft het Volk noch *kunnen* noch *willen* aan het goeddunken van een' ander onderwerpen. ——— En *zo het dit al had willen doen*, zou het zottelyk gehandeld hebben, en het verdrag van een onzinnig Volk kan den Nazaat niet verbinden: ook is het Volk zelve, 't welke zulke rechten, waarover geen Mensch vryheid heeft om te befchikken, aan anderen opdraagt, door zulk een verdrag niet verbonden; noch kan ook de Vorst, gelyk men hem noemt, uit zulk eene onzinnige overdracht van rechten, die niet van de menschlyke befchikking afhangen, en gedaan is van een dom en onbezonnen Volk, nimmer eenig recht om te heerfchen verkrygen, 't welk altoos verhinderd wordt, door de verpligting, welke op het overdraagende Volk ligt, om dat verdrag te herroepen, als 't welk het algemeene welzyn van 't Menschdom belemmert, omkeert en vernielt; en 't welk dus op geen recht gegrond is, dewyl, gelyk de fchrandere Hutchefon wel zegt, *het verdrag zelve ondeugend is*. Want deeze allerheiligfte rechten zyn aan geene fchikkingen van den burgerftaat onderworpen, dat is, kunnen niet door den-

denzelven verbroken, maar moeten daardoor onderſteund worden, dewyl zy van een Goddelyken oorſprong zyn, en ons gelyke verpligtingen opleggen, waaraan wy derhalven gehouden zyn te voldoen, om dat wy zelve menſchen zyn, en anderen zo wel als wy. Hierin heeft de Natuur eene volmaakte gelykheid onder ons geſteld, op dat de een niet afhange van den wil des anderen, maar elk zyn eigen oordeel en niet dat van een ander volge. Dus heeft de Schepper der Natuur hierin eene volkomene vryheid onder de menſchen ingevoerd en vastgeſteld, welke te ſchenden onder de menſchen, Muitery is in den Burgerſtaat Gods. En om deeze rechten, naar de waardigheid des Menschdoms, tegen elken overtreeder derzelven, krachtdaadig te beſchermen, daartoe is ieder Mensch Zoldaat. — Deeze trouwhartigheid jegens het Vaderland, en deeze grootmoedigheid, vordert het verdrag zelve van den burgerſtaat ten krachtigſten van ons. Want daarom hebben wy eene burgerlyke maatſchappy aangegaan, niet op dat wy onze natuurlyke vryheid zouden verliezen, maar op dat wy van dezelve ten algemeenen nutte en welzyn des volks beter gebruik zouden maaken, en dus het geluk van allen, overeenkomſtig met de wet der Natuur, met vereende krachten gemakkelyker bereiken. De burgerlyke Maatſchappy ſtrekt derhalven daartoe, om te beletten, dat onze vryheid niet tot toomelooze woestheid overſlaa, en ſtrekke tot verderf van anderen. ——— Maar, zo lang iemand door vryelyk te handelen niets doet, 't welk ſtrydt tegen het volkomen recht van een ander en tegen het algemeene welzyn zelve, moet elks natuurlyke vryheid in den burgerſtaat behouden en ongekrenkt blyven; zoo dat elk in deeze oeffening van zyne vryheid, tegen alle onderdrukkingen van dezelve, onderſtand en beſcherming van de burgermaatſchappy zelve ontvange."

J. P. FOKKER, *Inwijings Redenvoering, uitgeſproken* 25 *Juny* 1783, *wanneer hij, in het Athenæum Illustre te Middelburg, het Ampt van Lector in de Wis-Natuur- en Starrekunde plegtig aanvaardde. Uit het Latijn vertaald door* J. H. KROM, *Student in de Fraaije Letteren en Wijsbegeerte. Te Middelburg; by* J. Abrahams, 1784. *Behalven het Voorberigt* 71 *bladz. in gr. octavo.*

Het oogmerk des Redenaers in deezen is, te toonen, dat de nuttigheid van de onſterflykheid der Ziele zich niet

niet alleen bepaelt tot de Zedekunde; maer dat de hoop eener bestaenlykheid zonder einde tevens aan te merken is, als de krachtigste dryfveer tot het onderzoek der Natuur. 's Menschen lot is, gelyk de Heer *Fokker* by den aenvang toont, ten uiterste ongelukkig, indien zyn bestaen slechts binnen het tydperk dezes levens bepaeld is; en zyn onderzoekgrage geest, die in dit leven niet voldaen kan worden, strekt dan tot overmaet van zyn ongeluk: en 't is deze trek tot kennis, die hem het allerovertuigendst bewys oplevert, dat 's menschen ziel, van een Godlyken oorsprong, onstervelyk is. „ Ja, worden," vervolgt hij, „ worden onze zielen voor eeuwig uitgeblust, dan „ is het geheele leeven eene onafgebrookene foltering, een „ wijduitgestrekt rijk van zielenpijn; —— ja, dan is „ de deugd zelve misdaadig (*); dan is onkunde, die „ schrik voor eene onsterflijke ziel, het toppunt van alle „ menschelijke wijsheid." ——— Om dit zynen Toehoorderen ten duidelykste voor den geest te brengen, zo maelt hy hun het rampzalig lot van den door de *fortuin* mildst bedeelden, den wysten, den braefsten sterveling; maer, —— die verstooken is van de *hoope* op de onstervelykheid. ——— En hiertegen over stelt de Redenaer, met welk ene bedaerdheid een ander, (schoon in min gunstige tydlyke omstandigheden levende,) de wisselvalligheden der ondermaensche zaeken beschouwt, terwyl hy *den dood niet aanziet als een alles vernielenden tyran*, *maer slechts als ene verplaetzing naer zaliger gewesten*, *ene verandering van leven* (†). ——— Deze tegenoverstelling leid dan de Redenaer tot het volgende besluit.

„ Is het in de daad zoo met de zaak gelegen, Myne Hoorders, dat die drift tot onderzoek, den mensch zoo natuurlyk eigen, in haare uitzichten zoo onbepaald, het onwraakbaarst getuigenis voor een toekomend leeven aan de hand geeft, — dat de Zaligheid van dien gelukstaat voornamelijk zal bestaan in de nu geheiligde weetlust eeuwig te voldoen, nimmer te verzaaden (*); — dat de rampen,

(*) Lact. *Div. Inst.* V.
(†) Cic. *Tusc.* I. 12.

„ (*) Wie weet, of de mensch niet wel geschaapen zij, om bij trappen tot de kennis der geheele natuur te geraaken? welk een onuitputbaare bron van vergenoeging wordt mij door die gedagte geopend! 't Is niet te verwonderen dat onze zielen voor een eeuwig leeven zijn *geschikt*; want hoe zouden wij zon-

pen, aan dit tegenwoordig leeven onaffcheidbaar verknogt, welke de fchranderfte niet kan voorzien, noch de wijsfte fterveling ontduiken; dat de rampen van dit elendig leeven, door de hoope op eene zalige onfterfelijkheid uitermaaten verligt, ja minder dan niets geacht, worden; — dat het met de deugden der Godheid onbeftaanbaar is, den mensch tot eeuwige onkunde te doemen; —— dat de hoop op eene beftaanlijkheid hier namaals, wat men ook morre, de waare Godsverdediging aan de hand geeft; dat eene verhevene befchouwing der Natuur den kring onzer uitzichten in de onfchendbaare, eeuwige Natuurwetten zeer verwijdert, ja onze vooruitzichten op een eeuwig leeven doet opklaaren: is het zoo; hoe billijk ftelt men dan de beoefening der Natuur op hogen prijs! hoe billijk ftelt zich dan de natuuronderzoeker de hoop op eene onfterfelijkheid geduurig voor oogen! —— Is het zoo met de zaak gelegen, Mijne Hoorders, dat dit kortftondig leeven ons flegts als een voorbereidend leeven vergund wordt; —— welaan dan, neemen wij de belangens van den Godsdienst, het heil van 't waarde Vaderland, de wetten, onze dierbaare Vrijheid, het bevorderen van nuttige Kunften en Weetenfchappen, met alle vermogens ter harte. —— Zoo moet de geheiligde Godsdienst van bijgeloof en huichelaarije, zoo moeten de inwoonders van ons gezegend Vaderland van de vrees voor harder gebied en flaavernije, voor eeuwig bevrijd blijven!"

De Redenaer heeft hier mede zyne taek treffende en aenmoedigend uitgevoerd, doch hy tekent zyne charactarizeering wat fterk, en declameert wat meer dan in zulk een gewigtig onderwerp, dat overtuiging vordert, dienst kan doen; doch men moet hier veelligt iets op een jeugdige Oratorie affchryven. —— Voorts befluit hy zyne Redenvoering met de gewoone pligtplegingen op ene gepaste wyze.

zonder de eeuwigheid tot zoodaanig eene kennis geraaken? O laage zielen! die met het lichaam wilt vergaan; gij verdiende in waarheid, dat uw wensch vervuld wierde; en gij, bijziende, wier verftand niet opgeklaard is, die op dit alles geen acht geeft, en deeze kennis van den Schepper in de werken der Natuur uitmaakt voor wijsgeerige droomen, ftreelt u met uwe bekrompene denkbeelden. FORMEY *Nat. Befp. over de Grooth. van 't Heelal*, in de *Algem. Oefenfchool door* B. MARTIN. IV. p. 173, enz.

Nederlandsch Afrika; of Historisch en Staatkundig Tafereel van den oorspronge lyken Staat der Volkplantinge aan de Kaap de Goede Hoop, vergeleeken met den tegenwoordigen Staat der Volkplantinge. Uit het Fransch vertaald. In Holland 1783. *Behalven het Voorwerk*, 180 *bladz. in gr. octavo.*

Om den inhoud en het oogmerk van dit Geschrift te melden, kunnen wy niet beter doen, dan dat we gebruik maaken van des Schryvers eigen bewoordingen, daar hy zig deswegens aldus uitlaat.

„ In een eerste Hoofdstuk zal ik aanwyzen, wat de Volkplanting der Kaap zy; welke de oorspronge lyke voorrechten der Planters, welke hunne oorspronge lyke verplichtingen ten aanzien der Maatschappy zyn; In één woord ik zal trachten *het oorspronge lyk Maatschappy'yk Verdrag (Contrat Social primitif)* tusschen de Maatschappy en de eerste Planters, door haar naar dezen vruchtbaaren oord van Afrika gezonden, aangegaan, te ontvouwen. Ik zal, in een tweede Hoofdstuk, met groote trekken, het afgryselyk flecht en vernielend bestier dezer Volkplanting trachten af te maalen; een bestier, het welk vroeg of laat de bedurven Planters tot de eene of andere daad van geweld en wanhoop moet brengen, en 't welk eindelyk de Maatschappy naar den grond der steilte, op welker kant zy sedert veele jaaren met al te veel verzekerdheid wandelt, moet sleepen. Men zal de verschrikkelyke gevolgen zien, waarvan het zelve het beginsel is voor de tegenwoordige Planters, en die, welke zich reeds openbaaren voor de Maatschappy, en welke haar met eenen ganschen ondergang bedreigen. In een derde Hoofdstuk zal ik de vryheid neemen, kortelyk aan te wyzen, de eerste middelen, welken de Maatschappy of liever de Hooge Overheid moet neemen, zoo om de buitenmaatige misbruiken te verhelpen, als om, zo veel mogelyk is, voor te komen, dat het misnoegen der Planters niet, gelyk het gereed staat, tegen ontrouwe Dienaren, die hunne onderdrukkers geworden zyn, uitberste. Hoedanig is de oorspronge lyke binnelandsche Regeeringsvorm der Volkplanting van de Kaap geweest? Hoedanig is de tegenwoordige toestand dier Regeeringsvorm? Hoedanig eene hervorming moet 'er in 't bestier der Volkplanting gemaakt worden? Dusdanig is het Ontwerp, het welk ik my heb gemaakt, en aan 't

werk

welk ik zal trachten te voldoen. Het Tafereel van vergelyking, het welk ik onder het oog van den verstandigen Leezer gaa brengen, zal ten minste dienen, om onbetwistbaarlyk aan te toonen, dat een zacht, menschelyk, rechtvaardig, en in zyn oorsprong wel ingericht bestier, spoediglyk in een heerschachtig, haatelyk, wreed, onrechtvaardig en tyrannisch gebied verontaart is." —— De Autheur ontvouwt ieder gedeelte op eene manier, welke alleszins blyken van opmerkzaamheid draagt; uit welken hoofde zyn Geschrift de overweeging schynt te vorderen, van alle zodanigen, die eenig deel hebben in de handhaaving deezer gewigtige Volkplantinge.

De Oost- en Westindische Post, behelzende Considerations over den Critiquen toestand der Colonien. Met de Bylagen en Aanhangzels. Eerste Deel. Te Utrecht, by J. M. van Vlooten, 1784. *In gr. octavo.*

Het groote belang, dat de Natie, over 't algemeen, in de welgesteldheid onzer Oost-en Westindische Bezittingen heeft, maakt dezelve zekerlyk tot een gewigtig onderwerp van nadenken, dat op zigzelve veeler aandagt tot zig trekt. Uit dien hoofde is 't niet oneigen, dat men een Tydschrift bepaaldlyk geschikt hebbe, om dit Stuk in overweeging te neemen; en deskundigen daardoor gelegenheid te geeven, om met het mededeelen hunner bedenkingen deswegens den Lande nuttig te zyn. Ten dien einde hebben zig de Uitgeevers van zodanig een Papier, onder den tytel van *de Oost-en Westindische Post*, het volgende plan voorgesteld.

1. Zullen ze, zo wel in het algemeen als in het byzonder, beginnen, met den toestand van de *O. I. Comp.* open te leggen, en daartoe vooraf de Memories en Missives van de Heeren Bewindhebbers aan de Heeren Staaten; mitsgaders het berigt van Heeren Commissarissen daarop, by wyze van considerations aan onze Landgenooten mededeelen, om vervolgens tot byzondere vertogen deswegens over te gaan.

2. Tusschen beiden zullen ze alle spoed en hulpvereischende pointen, zo over de *Oost* als *West*, naar mate het beschouwender wyze kan voorgesteld en ter uitvoer gebragt worden, op eene geregelde orde, by *Extra Nommers*, in het licht geven.

3. Alle Brieven, Vertogen en Bedenkingen, die hun van nuttige Correspondenten toegezonden of aan de hand gegeeven worden, zullen ze met alle mogelyke promptheid plaatzen en beantwoorden: hoopende dat hun niets gesuppediteerd zal worden, dan 't geen met de waarheid en billykheid overeenkomt.

4. Zy zullen van hun Papier geen twistschrift maaken; doch zich egter voor welgegronde overtuiging bloot stellen.

5. Eindelyk zullen zy, *de Oost* voor het grootste gedeelte afgehandeld hebbende, aan den toestand en directie van de Westindien hunne aandagt bepaalen, en die in orde afhandelen.

Agtervolgens dit Plan heeft men het *Eerste Stuk* reeds uitgewerkt, behelzende *achttien Nommers*, met de daartoe behoorende *Bylagen* en *zes Aanhangzels* of *Extra Nommers*; waarop men nu voorts het *Tweede Stuk* schikt, ter nasporinge van het *politieke mercantiele* der Colonien, waarvan ook reeds eenige *Numeros* het licht zien. —— Men verkrygt door dit Geschrift een duidelyk en oordeelkundig verslag van 't merkwaardige dat onze Colonien betreft, in eene welgewikte overweeging van 't geen tot derzelver welstand kan strekken; waardoor onze Landgenooten te beter in staat gesteld worden, om over de omstandigheden onzer Colonien, en 't geen tot derzelver nut besloten en aangewend moge worden, te oordeelen; weshalven de leezing van dit Papier als weezenlyk nuttig aan te pryzen zy.

Brieven van eenen Americaenschen Landman van Carlisle in Pensilvanien, geschreeven aen een zyner Vrienden in Engeland; behelzende den toestand, zeden, landbouw, en gewoonten der Inwoonders van eenige der nu Vereenigde Dertien Gewesten van Noord-America, voor, en in, den nu geëindigden Oorlog. Uit het Engelsch. Te Leyden, by L. Herdingh, *in gr. 8vo. behalven het Voorwerk,* 328 *bladz.*

Onmiddelyk naa dat deeze *Brieven van eenen Americaanschen Landman* het licht in 't *Engelsch* zagen, werden ze ons ter hand gesteld. Eén onzer Medearbeideren, doorlas ze, en bleef niet in gebreke, om onzen Leezeren, in het *Mengelwerk*, een en ander Stuk, daar uit overgenomen en vertaald, aan te bieden: terwyl wy van elders nog een Stuk deezes Werks

Werks ontvingen (*). Wy zouden zeker voortgevaaren hebben met 'er meer uit te ontleenen; dewyl die brokken, op zichzelve ſtaande ſtukken behelzende, de goedkeuring onzer Leezeren wegdroegen: dan de Brief des Boekverkoopers, die ons zyne Bekendmaaking eener geheele Vertaalinge van dit Werk vertoonde, deedt ons hier van afzien. Dit overneemen, dit oogmerk, duidt genoegzaam aan, dat wy de *Brieven des Americaenſchen Landmans*, met een gunſtig oog, en als der Leezinge onzer Vaderlanderen waardig, beſchouden. Wy ſtaken met genoegen de ſpade by onzen overneemenden arbeid, op de kundſchap der geheele vertaalinge, waar mede wy den Liefhebberen van een Boek,'t welk alleszins leezenswaardig is, geluk wenſchen. De onlangs voorgevallene omwentelingen in dat Waerelddeel, waar over deeze Brieven loopen, de betrekking welke wy, *Nederlanders*, gekreegen hebben tot die Vereenigde Gewesten, welker lot zo veel overeenkomsts heeft met dat onzer Voorouderen, en de voorraad van weetenswaardige byzonderheden van allerlei ſoort, welke zich, in deeze Brieven, opdoet, pryst dezelve, gelyk de Vertaaler te recht opmerkt, aan. Zo doen ook de inwendige blyken van egtheid, welke in het Voorberigt worden aangeweezen.

Het geheele Werk beſtaat uit Twaalf Brieven. —— De Iſte is eene Inleiding, welke den oorſprong en aanleg des letterarbeids van den Landman JACOB HECTOR ST. JOHN, ontvouwt. —— De IIde geeft ons een leevendige en aandoenlyke ſchets van den Toeſtand, Gewaarwordingen, en Vermaaken van eenen *Americaanſchen Landman*. —— De IIIde beantwoordt de Vraag: *Wat is een Americaan*, en vervat de Geſchiedenis van ANDRIES DEN HEBRIDEËR. —— De IV, V, VI, VII en VIIIſte ſtelt ons voor oogen de zonderlinge Schildery van het Eiland *Nantuket*, van de Zeden, Gewoonten, Staatkunde, Opvoeding, Bezigheden der Inwoonderen, die van den Vischvangst, en wel inzonderheid van die der Walvisſchen, leeven, welker wyze meer bepaald beſchreeven wordt; als mede eene Beſchryving van het Eiland *Marthas Vineyard*, welks Opgezetenen van den Veebouw beſtaan. —— De IXde Brief beſchryft *Charles Town*; en behelst verder allerleezenswaar-

(*) Wy plaatſen daar uit, de Vraag: *wat is een Americaan?* door een *Americaan* beantwoord. *Algem. Letteroef.* IVde D. IIde St. bl. 548. Brief van een *Rusſiſchen* Edelman, JUAN AL—Z, bevattende eene Beſchryving van zyn bezoek, afgelegd by den Heer JOHN BERTRAM, 1e oemd Kruidkundigen in *Pennſylvanie.* Vde D. 2de St. bl. 262. 309; en eindelyk een *Berigt van de Slaaverny der Negers.* Ald. bl. 642, waar men de beſchryving eens mishandelden *Negers*, door den *Nederduitſchen* Vertaalder, met eenige uitlaating, voor welke wy de reden niet genoegzaam vinden, geplaatst, in haar geheel vinden.

waardigste bedenkingen over de Slaaverny der Negers, gepaard met het berigt van eenen mishandelden *Neger*. —— De Xde gaat over de Slangen en het Bromvogeltje.—— De XIde is een Berigt van een *Russischen* Heer, IW-N AL-Z, nopens een bezoek by Mr. JOHN BERTRAM. —— De XIIde vermeldt den akeligen toestand van eenen Bewoonder der Grenzen, by den ontstaanen Oorlog, op eene allertreffendste wyze.

Wy zouden ons, uit aanmerking der reeds uit dit Werk ontleende Stukken, van de moeite, om een staal te leveren, ontslaagen mogen agten: en onze Leezers tot de aangeweeze plaatzen in ons *Mengelwerk* wyzen. Dan wy kunnen het niet uit de hand leggen zonder nog iets over te neemen van een Schryver, die de taal der Natuur, de taal van het *Hart*, zo meesterlyk spreekt, en vrymoedig de *Europische* Gebreken berispt. Gebreken, ook in de bloeijendste Americaansche Gewesten ingesloopen. Laaten wy zyne beschryving van *Charles Town*, als kort en zeer onderscheiden van alles wat in onze *Letteroefeningen* uit dit Werk te vinden is, afschryven. Men bedenke dat het een Landman is die Stedelingen afmaalt.

„ *Charles-Town* is in 't Noorden, 't geen *Lima* in het Zuiden is; beide zyn ze de Hoofdsteden in de rykste Gewesten der twee verschillende Luchtstreeken; hier uit moogt gy derhalven gissen, dat beide Steden, die vertooningen opleveren, welke uit de rykdommen noodzaeklyk voortvloeijen. Daer *Peru* ruim voorzien is van goud, is *Lima* opgevuld met Inwoonders, welke alle die trappen van vermaek, kieschheid en weelde, bezitten, die de overvloed doet beklimmen. *Carolina* brengt vruchten voort, meer waerdig misschien dan goud, om dat ze met grooter vlyt verkreegen worden; dit levert ook, in ons Noorderdeel, een vertooning van rykdom en weelde, welke wel minder zyn dan de evengemelde, maer verre verheeven boven alles, wat in onze Noordlyke Steden te zien is. —— De ligging der Stad is bewondereuswaerdig schoon, daer zy gebouwd is aen de vereeniging van twee groote rivieren, welke in haeren loop een groot aental kleenere riviertjes ontvangen; alle, in de Lente, bevaerbaer met platboomde schuiten. Dus is zy het aentrekkend middelpunt van die uitgebreide Landstreek, en van daer de zetel van den overvloedigsten uitvoer; haer werven, dokken, en magazynen, zyn geschikt om den grooten Koophandel gemaklyk te maeken. De Inwoonders zyn de vrolykste in *Amerika*: zy is het middelpunt onzer *Beau Monde*, en altyd vol van de rykste Landeigenaers in het Gewest, welke zich herwaert begeeven, om gezondheid en vermaek te zoeken. Ook is hier altyd een groot aental zieklyke Menschen uit de *West-indien*, om herstel hunner kragten te vinden, die door den verzwakkenden aert hunner zonne, luchtgesteldheid, en leevenswyze, zyn uitgeput. Ik hebbe veele deezer West-indiërs gezien, die, in den oe-

ouderdom van dertig jaeren, zuchtten onder de zwakheden van eene hooge grysheid: want niets is gemeener in die landen van overvloed, dan dat de Menfchen de vermogens tot het genot van de vermaeken des leevens verliezen, op dien tyd, dat wy bewoonders van het Noorden pas de vruchten beginnen te fmaeken van onzen arbeid en voorzichtigheid. ——— De kring van vermaeken en de kostbaerheid der burgertafelen in *Charles-Town* gaen alles te boven, wat gy u zoud konnen verbeelden, en de aenwasch deezer Stad en van dit Gewest is verbaezend fnel voortgegaen. Jammer is het, dat de engheid van den uithoek, op welken de Stad gebouwd is, verhindert, dat zy in grootte toeneeme; en deeze is de reden, waerom de huizen zo duur zyn. De Hette der Luchtftreek, welke fomtyds zeer groot is in de binnenfte deelen van het Gewest, is in *Charles-Town* altyd zeer gemaetigd, fchoon 'er de zon ook veel kracht heeft, wanneer de zeekoeltjes niet opwakkeren. De luchtgefteldheid maekt alle foorten van buitenfpoorigheden zeer gevaerlyk, en vooral die der maeltyden; en nochtans, ongevoelig of onbezorgd voor dit gevaer, leeft men voort, en geniet een vrolyk maer kortduurend leeven; de ftraelen der zonne fchynen hen onwederftaenbaar te dryven tot uitfpanning en vermaek. De Vrouwen, integendeel, maetig zynde, bereiken een hooger leefperk, en fterven zelden, zonder verfcheide mannen gehad te hebben. Een Europeër moet by zyne eerfte aenkomst zeer verbaesd ftaen, wanneer hy de fraeiheid hunner huizen, het kostbaer huisraed, zo wel als de pracht hunner tafelen ziet; ja, kan hy zich wel verbeelden, dat hy zich in een Gewest bevindt, 't welk fints zo weinig tyds eerst is bevolkt geworden?

„ De drie voornaemfte rangen van Inwoonders, zyn Rechtsgeleerden, Planters, en Koopluiden; en het is dit Gewest, 't welk aen den eerften den rykften buit heeft opgeleverd; want hun welvaert, magt, en invloed, gaen alles te boven. Zy hebben het uiterfte perk van wereldsch geluk bereikt; geen landhoeve is wel verzekerd, geen koopbrief goed, geen uiterfte wil van kracht, ten zy deze alles opgegeeven, geregeld, en goedgekeurd hebben. De geheele omtrek aller eigendommen in het Gewest is fynsbaer geworden aen dezen troep menfchen, die, den Priesteren en Bisfchoppen verre te boven, geheel niet te vrede zouden zyn met het geringe Molaïfche aendeel der tienden. Ik beroepe my op zo veele der Inwoonders, als, onder het twisten om hun recht, misfchien, op eenige weinige honderd gemeten lands, in het doolhof der rechten, hun geheele erflyke bezitting verlooren hebben. Deze menfchen zyn met meer recht wetgeevers dan uitleggers der wet te noemen: en hebben hier, zo wel als in de meeste andere Gewesten, de listen en de fchranderheid der Schriftgeleerden, vereenigd met de magt en de heerschzugt van den

 Vorst:

Vorst: wie weet waer op dit nog ten eenigen dage zal uitloopen? De natuur onzer wetten, en de geest van vryheid, welke dikwyls dient om ons twistziek te maeken, moet noodzaeklyk het grooter deel der eigendommen van de Volkplantingen brengen in handen van deeze Heeren. In een volgende Eeuw zullen de Rechtsgeleerden in het Noorden bezitten, 't geen nu de Geestlyken bezitten in *Peru* en *Mexico*.

„ Zoudt gy wel denken, dat, terwyl alles blydschap, vrolykheid, pracht, en genoegen is in *Charles-Town*, tooneelen van elenden verspreid zyn over het Gewest van rondsomme! De ooren zyn hier door gewoonte doof, de harten verhard geworden; zy zien, noch hooren, noch gevoelen de elenden hunner arme slaeven, van wier handen arbeid al hun welvaert voortvloeit. De yslykheden der Slaverny, en het harde van een onophoudelyk slaaven, worden niet opgemerkt; niemand denkt met medelyden aen die regenvlaegen van zweet en traenen, welke dagelyks uit de oogen en van de lichaemen der *Americaenen* nederdruipen, en den grond bevochtigen, welken zy bearbeiden. Het geklap der zweepen, waermeê men de elendige weezens tot eenen buitenspoorig zwaeren arbeid dryft, zyn te verre van de alzins vrolyke *Hoofdstad* verwyderd, om gehoord te worden. Dit uitverkooren Geslacht eet en drinkt, en leeft gelukkig, terwyl die rampzaligen op den grond omkruipen, indigo teelen, of rys dorschen, in de hitte eener zonne zoo verschroeiende als die in hun Vaderland, zonder de hulp van goed voedzel, zonder de hartsterking van eenig aengenaem vocht. Dit verbaezend groot verschil heeft my dikwyls stof verschaft tot de treurigste bedenkingen.

„ Ik zie, aen den eenen kant, een volk, genietende alles wat dit leeven bekoorelykst en vermaeklykst oplevert, zonder arbeid, zonder vermoeijinge, nauwlyks onderworpen aen eenigen ontrustenden wensch. Men zendt vaertuigen met goud, uit de bergen van *Peru* gegraeven, nae de kusten van Guineé; uit kracht van dat goud worden 'er oorlogen gevoerd, doodslach en verwoesting aengericht, in deze en gene onschuldige vreedzaeme Afrikaensche gehuchten, waer een onnozel volk woont, die zelfs niet anders weeten dan dat alle menschen zwart zyn. De dochter wordt afgescheurd van haere schreijende moeder, het kind van de elendige ouders, de vrouw van haeren geliefden echtgenoot! Geheele huisgezinnen worden weggesleept, en in 't midden van stormen en onweders overgevoerd nae deze ryke Hoofdstad! Daer worden ze op een ry geplaetst gelyk de paerden op een jaermarkt, worden ze gebrandmerkt als het vee, en dan voortgedreeven, om zich af te slooven, honger te lyden, en binnen weinig jaeren uit te teeren op de verscheide landhoeven dezer burgers. En voor wien moeten zy werken? —— voor men-

menschen, die zy niet kennen, en die geen andere magt over hun hebben, dan die van geweld, geen ander recht dan 't geen dat vervloekt metael hun gegeeven heeft! Vreemde orde der dingen! ô Natuur! waer zyt gy? Zyn niet deze Zwarten zoo wel uwe Kinderen als wy? Kinderen van denzelfden Hemelvader!

„ Aen de andere zyde is 'er niet te zien dan wyduitgestrekte elende en rampzaligheid, zonder eenige gedachten op, of wensch nae, redding: dag aen dag wroeten en slaeven zy voort, zonder eenig uitzicht om voor zichzelven te maeien; zy zyn genoodzaekt, hun leven, hunne leden, hunnen wil, en alle krachten te bezigen om den rykdom te doen zwellen van meesters, die hen niet met de helft der vriendlykheid en genegenheid aenzien, als waer meê zy hunne honden en paerden behandelen. Geen vriendlykheid, geen genegenheid valt hun ten deele, die de aerde bebouwen, groote lasten draegen, en de zwaere stammen in geschikte planken veranderen. Deze vergelding, hoe eenvoudig en natuurlyk zy voorkome, zou op de grenzen komen van menschlievenheid, en daer van moet een Planter niets bezitten." . . . . Wy verzenden den Leezer, om het tafereel dier jammeren voltooid te zien, na 't werk zelve.

Hoe zeer is het te wenschen, dat de Inslokkingen der Regtsgeleerden, te *Charles-Town*,, en de plaagingen der *Negeren*, in 't Gewest daar omstreeks met de Omwenteling in *America* een einde neemen; dat het deerlyk lot der Grensbewoonderen verzagt worde; anderzins zal *America* dat begeerlyk Land niet zyn, hoedanig het ons op andere plaatzen in dit Werk geschilderd wordt, en bovenal in 't begin des Vierden Briefs.

In het Voorberigt vinden wy gewag van een mogelyk aanstaande Tweede Stuk; mogt die Schryver ons een verslag doen van de verbeteringen des lots dier elendigen, in dat anders nu met de Vryheid gezegend Gewest!

De ontdekking van America, geschikt ter aangenaame en nuttige leezing voor Kinderen en jonge lieden, door J. H. CAMPE. *Derde Deel. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Döll. *In octavo,* 332 *bladz.*

In dit derde Deel besluit de Heer *Campe* zyne onderrigtende gesprekken, wegens de ontdekking van America, met de ontvouwing van het gedrag en de lotgevallen van *Pizarro*, welken hy, op eene soortgelyke leerzaame wyze, als die van *Kolumbus* en *Kortes*, in de twee voorige Deelen, den Kinderen voordraagt. Hy stelt hun in de behandeling van dit onderwerp,

werp, gelyk wy in een vroeger berigt gemeld hebben (*), niet flegts het gefchiedkundige voor, maar hy tragt hen tevens op te leiden tot eene oordeelkundige onderfcheiding van braave en laakenswaardige bedryven, om hen daardoor van de Ondeugd af te fchrikken, en ter Deugd op te leiden. Tot een ftaal hiervan verftrekke het volgend onderhoud van den Vader met zyne Kinderen, op het verhaal van een trouwloos bedryf van *Pizarro*, op welk verhaal de Vader de aandagt der Kinderen vestigt.

„ Laat ons, kinderen! zegt hy, hier een oogenblik ftil ftaan, om aan het gevoel van afkeer voor zulk een arglistig gedrag, het geen gy, gelyk ik hoop, allen in dit oogenblik by u vindt, tyd te geeven, om in onzer aller harten recht diepe wortelen te fchieten. Is 'er wel één onder ulieden, die PIZARRO, naar 't geen wy nu wederom van hem hebben gezien, nog de minfte genegenheid en achting zou kunnen toedraagen? wel iemand die met hem wenschte te leeven, of in hem eenen vriend te hebben?

ALLEN. Neen! neen!

VADER. En kunt gy u wel verbeelden, dat 'er andere goede menfchen zyn, die een karakter, het welk zo weinig te vertrouwen, en zo vol van arglistigheid en valschheid is, minder verfoeijen? Doch dit kunt gy niet gelooven! Uw eigen gevoel zegt u, wat elk braaf mensch daar by moet ondervinden —— tegenzin en afkeer! Leert hier uit, myne lieve jonge vrienden! dat de grootfte talenten, —— want hier aan ontbrak 't den listigen PIZARRO niet —— dat zelfs de grootfte daaden een man niet beminnelyk, niet achtenswaardig kunnen maaken, indien dezelven niet van eenen oprechten, openhartigen en eerlyken inborst verzeld zyn. Geveinsdheid, huichelaary, list en valschheid onteeren de menfchelyke natuur, brandmerken dezelve met een teeken, het welk door geene verdienften, zelfs niet de uitfteekendfte, kan uitgewischt worden, en het welk alle goede welgezinde menfchen met eenen natuurlyken afkeer fchuwen. En wat is hier van de oorzaak? Waaruit ontftaat de algemeene verfoeijing van alle listige ftreeken, van alle heimelyke kunften en bedriegeryen, al zyn zy ook nog zo fyn en fchrander uitgevonden? Wat meent gy PIETER?

PIETER. Om dat de lieve God ons zodanig gefchapen heeft, dat wy niet anders kunnen dan valfche menfchen fchuwen.

VADER. En waarom zou de lieve God ons wel zodanig gefchapen hebben? —— Is 't niet daarom, dewyl hy zelf waarachtig, zelf een vyand van alle geveinsdheid en loogen is, en dewyl hy wilde, dat wy Hem, den Heiligen en Goeden, voor zo verre dit mogelyk is, gelykvormig zouden worden? —— En ftelt u eens voor, kinderen! wat 'er van de menfchelyke maat-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* V D. bl. 341.

maatſchappy zou worden, zo dra 'er geen geloof en goede trouw meer plaats hadden, en zo dra het niet meer voor ſchandelyk gehouden werd, anders te ſpreeken dan men denkt, zynen evenmensch te verſchalken, en zich door bedrog en listige ſtreeken tot een groot man te maaken? Of zoudt gy wel lust hebben te leeven in een land, welks inwooneren allen zulke dubbelzinnige, listige, leugenachtige en valſche menſchen waren?

JOHANNES. Daar bewaare ons God voor! Ik zou liever by de ſmeerige GROENLANDERS in hunne morſige holen in de aarde woonen.

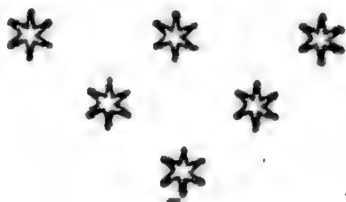
KLAAS. En ik liever by de ſmullige *Hottentotten* in hunne ſtinkende hutten.

GODLIEB. En ik liever by de kleine *Laplanders* met hunne platte neuzen, lange ooren en korte beenen, in hunne tenten uit basten van boomen ſaamgeſteld.

VADER. (*Met een bedenkelyk en belommerd gelaat.*) En gy, ——?
(De wangen van.... hadden reeds, op dit voorſtel, als ſcharlaaken beginnen te gloeijen. Het geweeten knaagde; want hy wist, dat hy, voor eenigen tyd, eene onwaarheid had gezegd. Thans ſtortte een ſtroom van traanen uit zyne oogen, en hy vernieuwde by zichzelven het vaste voorneemen, om in het toekomende nooit, nooit weder, het minſte hairbreed van de waarheid af te wyken. De oogen van allen waren vol van medelyden op hem gevestigd, en de Vader was 'er borg voor, dat zyn berouw en zyne voorneemens oprecht waren. —— Na eene kleine tusſchenpoozing:)

O, myne lieve kinderen! prent het u allen toch diep, recht diep in uwe jonge harten, dat de mensch in dezelfde maat den adeldom van zyne natuur, de liefde en achting van alle welgezinde menſchen, de toejuiching van zyn eigen geweeten en van den alzienden God, en dus ook zyne geheele tydelyke en eeuwige gelukzaligheid verbeurt, wanneer hy van den rechten weg van eene ongeveinsde ſtrenge oprechtheid afdwaalt. En veroorloft u zelven toch vooral nooit, nooit in uw geheel leven, de minſte onoprechtheid, het zy in woorden of in daaden, al ware het ook, dat gy 'er Vorſten kroonen door zoudt kunnen verwerven. Alleenlyk de oprechte, de waarheidminnende, de ongemaskerde braave man durft zyn hoofd gerust opheffen; kan op den weg des levens, hoe ruuw, hoe gevaarlyk ook zyne loopbaan immer zyn moge, zonder eenige angstvalligheid, gerust, blymoedig en vol vertrouwen op Gods albeſtierende Voorzienigheid, met vaste ſchreden wandelen; kan vry van alle zyden rondsom zich zien, en zelfs de lasterzucht trotſeeren, wanneer deeze, hoewel vruchteloos, poogt zynen goeden naam eene ſmet aan te wryven. Hoe verachtlyk en ellendig is daarentegen een mensch, die zich tot

tot listige ſtreeken verlaagt, die langs kromme wegen voortſluipt, en geduurig vreezen moet, dat het oog van den menſchenkenner door zyn momaangezicht tot het binnenſte van zyn onedel hart zal doordringen, en zyne valschheid ontdekken! Met hoe veel angst moet hy alle zyne woorden op de weegſchaal leggen, en over alle zyne houdingen en gebaarden waaken, op dat hy zichzelven niet mooge verraaden! En hoe zulk een mensch, die zich bewust is, dat het inwendig geheel anders met hem geſteld is, dan hy uiterlyk ſchynen wil, hoe kan hy, zeg ik, ooit met vrymoedigheid en met een kinderlyk vertrouwen op God, den alweetenden hartenkenner, denken; of, wanneer de nood hem treft, met het toeverzicht van een goed kind zich in zyne vaderarmen werpen! Beeft kinderen! voor zulk eenen rampzaligen ſtaat, en mydt toch het gevaar, om u zelven ooit daarin gedompeld te zien; maar dat gy u toch altoos benaarſtigt, om de grootſte oprechtheid in woorden en daaden te bewyzen, en dat ge uzelven nooit aan de minſte onwaarheid ſchuldig maakt, en gy, by geene gelegenheid, voor iets anders wilt gehouden worden, dan voor 't geen gy indedaad zyt."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bijbel door beknopte uitbreidingen en ophelderende aanmerkingen verklaerd, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Ph. Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch. aen 't Ill. Ath. en Predikant in de Gemeente te Amsterdam. Mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen. Zesde en Zevende Deel. Te Amsterdam, by J. Allart. In gr. octavo.*

In deze twee Deelen worden de Boeken van *Samuël* en die der *Koningen* opgehelderd. Behalven de gewoone *Inleidingen* van den Hoogleeraer, dienende ter ontvouwinge van 't geen omtrent deze Boeken in 't algemeen in aenmerking komt, vind men hier, voor de Boeken der *Koningen*, ene zeer naeuwkeurig uitgewerkte *Tydrekenkundige Verhandeling over de jaren der Koningen van Juda en Israël*, vergezeld van ene *Tafel van vergelyking*, en ene uitvoerige *Tydtafel der Geschiedenissen*; met de mededeling van welk een en ander de oordeelkundige Heer *J. C. Mohr*, ter opheldering van het Tydrekenkundige, den Lezer een wezenlyken dienst gedaen heeft. ——— Wat voorts de uitvoering der Bybelverklaringe zelve betreft, onze Hoogleeraer gaet daerin op den aengevangen voet voort, en houd langs dien weg de agting van dit Werk staende. Zie hier, tot ene nieuwe proeve, 's Mans oordeelkundige aenmerkingen over het bekende verzoek van Naaman den Syrier, 2 Kon. V. 18, welk verzoek hier enige nadere opheldering vordert, die de Hoogleeraer indezervoege verleent.

„ I. *Rimmon* was een afgod der Syriers. Het *huis Rimmons* was de Tempel, welken de Syriers, ter eere van dien afgod, gesticht hadden; en de Koning was gewoon, van tijd tot tijd, vooral op de plechtige Feestdagen, in dezen Tempel te gaen, om zich voor den *Rimmon neder te buigen*, en hem Godsdienstige hulde te bewijzen.

„ II. In zulk een geval, was de Koning gewoon, te leunen *op de hand van Naaman*. Hij leunde op de hand, dat is op den arm of liever op den schouder van Naaman; niet zoo zeer om hem te ondersteunen, als wel om de pracht te vermeerderen. Het was een teeken van Maje-

ſteit, dat de Koning, wanneer hij zich in het openbaer, en vooral in den Tempel van Rimmon, vertoonde, op den ſchouder leunde van zulken grooten heer, als Naaman was. —— Zoo lang zijne melaetsheid duurde, was hij van deze plechtigheid ontſlagen, maer nu herſteld zijnde, begreep hij, dat hij 'er weder toe zoude gebruikt worden.

III. Hieruit nu ontſtond de zwarigheid van Naaman. Hij erkende nu den God van Israël, voor den eenigen en waren God; en evenwel ambtshalve was hij genoodzaekt met zijnen Koning in den afgodstempel te gaen, en zich aldaer neder te buigen. Hiervan zou hij zich niet kunnen ontſlaen, en wenschte dat de HEER hem dit niet zoude toerekenen als eene daed van afgodery.

„ Maer, zal men denken, *zich neder te buigen*, *in het huis van Rimmon*, was, of eene onverſchillige plechtigheid of eene daed van afgoderij. Zo het eerſte, dan had Naaman 'er geene verſchooning voor behoeven te vragen; en zo het laetſte, dan kon de HEER het niet onverſchillig aenzien; en dan had Naaman liever alle zijne waerdigheden en eerampten moeten laten varen. —— Wij antwoorden met de volgende aenmerkingen.

„ A. Sommigen houden *het nederbuigen in het huis van Rimmon* voor eene daed van afgoderij, en vertalen de woorden van Naaman, in den voorleden tijd: *in deze zaek vergeve de* HEER *uwen knecht*; *dat ik*, *wanneer mijn heer in het huis van Rimmon ging*, *om zich neder te buigen*, *en op mijne hand leunde*, *mij in het huis Rimmons heb nedergebogen*; *in deze zaek vergeve toch de* HEER *uwen knecht*. —— Men moet erkennen, dat de Hebreeuwſche woorden deze vertaling dulden, en dat, langs dezen weg, alle bedenkingen worden wechgenomen: want dan begeerde Naaman alleen verſchooning, om die daden van afgoderij, aen welke hij zich voorheen, eer hij den God van Israël kende, had ſchuldig gemaekt. Dan evenwel met dit begrip kunnen wy ons niet vereenigen. Indien Naaman vergeving verzocht had van zulke misdaden, aen welke hy zich te vooren had ſchuldig gemaekt, zou hij zich niet bepaeld hebben tot die enkele bijzonderheden; maer tot alle die daden van afgoderij en ongerechtigheid, welke hij te vooren zoo onbekommerd begaen had: immers, toen zoo blind als zijn Vorst, zal hij, niet alleen in 's Konings dienst, maer ook voor zichzelven, Rimmon geëerd hebben. —— Zelvs leeren alle de omſtandigheden, dat Naaman het oog had, op plechtigheden, welke hij, in het vervolg, ambts-

ambtshalven niet zoude kunnen nalaten, op het bevel van zijnen Koning, in den Tempel van Rimmon, te verrichten.

„ B. Al de zwarigheid ligt in de uitdrukking, *zich nederbuigen in het huis Rimmons.* Indien Naaman daer door bedoelde, Godsdienstige hulde aen Rimmon te bewijzen, dan begeerde hij strafeloos afgodery te bedryven. Maer dit was in 't geheel niet bestaenbaer met zijne verklaring, dat hij den God van Israël als den eenigen en waren God erkende. Dit had Eliza hem ook geenszins kunnen toestaen, en zeggen: gae in vrede. —— Het *nederbuigen* beteekent ook zeer gemeenzaem een burgerlijk eerbewys. Wanneer de Koning in het huis van Rimmon ging, dan zou Naaman genoodzaekt zijn, om zich aldaer neder te buigen, want de Koning leunde op zijnen schouder; en derhalven, wanneer de Koning zich zoude nederbuigen, moest Naaman zich eerst buigen. Maer in het Oogmerk dezer nederbuiging zou een verbazend verschil zijn. De Koning zou zich nederbuigen, tot een Godsdienstig eerbewijs voor den Rimmon; maer het nederbuigen van Naaman zou een burgerlijk eerbewijs zijn, om den Koning gelegenheid te geven, dat hij zich nederboog. In Naaman was het derhalven eene onverschillige plechtigheid. Hij vroeg 'er evenwel vergeving voor, niet om dat hy Rimmon eenige hulde zou bewijzen; God, die zijn hart kende, wist dat hij nu de afgoderij verfoeide, en alleen zijnen heer de verschuldigde onderdanigheid bewijzen wilde. Maer Naaman vond 'er zich daerom bezwaerd over, om dat de Sijriërs, die hem zagen zich in 't huis van Rimmon nederbuigende, dit nederbuigen voor een Godsdienstig eerbewijs zouden aenzien. Hij verkeerde in zulke omstandigheden, dat hij zich niet genoeg van den schijn des kwaeds wachten konde, en hierover verzoekt hij eene gunstige vergeeving.

„ IV. Men kan derhalven, uit dit geval van Naaman, niet besluiten, dat iemand zich, ten gevalle van zijnen Vorst, aen zekere misdaden mag schuldig maken. en zelvs zijnen Godsdienst verzaken: want de plechtigheid, welke Naaman verrichtte, was in het geheel niet afgodisch, en enkel een burgerlijk eerbewijs.

„ V. Ja maer, zal men eindelijk nog zeggen: Naaman wachtte zich niet genoeg van den schijn des kwaeds; hij had liever alle zijne waerdigheden hebben moeten afstaen, dan aen anderen eene schijnbare aenleiding geven van te

denken, dat hij eere bewees aen Rimmon; en hoe kon Eliza zulk een doen goedkeuren? ——— Dan Naaman was een nieuwling in den waren Godsdienst, en misschien zou het gevaerlijk geweest zijn, deze zwakheid in hem niet te dragen. Hij was nog niet sterk genoeg, om zulk eene geweldige verzoeking te wederstaen, als het afstaen van alle zijne waerdigheden. ——— Daerenboven het gerucht van Naamans wonderdadige genezing, en zijne bekeering tot den God van Israël, moest in den weg der Voorzienigheid dienen, om de eer van JEHOVAH onder de Sijriërs bekend te maken, en onder dit volk gezonde begrippen omtrend den Godsdienst te verspreiden: dit kon veel beter geschieden, wanneer Naaman zijnen rang en zijne waerdigheden bleev behouden, dan wanneer hij als een ambteloos persoon leevde. ——— Eindelijk, 't kan zeer wel zijn, dat Naaman kort daerna zijne waerdigheden 'er aen gegeven hebbe: Kap. 6: 8. vinden wij de Sijriërs weder in oorlog met Israël, zonder dat we iets van Naaman lezen; en dat moet niet lang na dit geval geweest zijn, als wij de menigte van zaken in Jorams 12 jarige regeering beschouwen."

Wanneer men het verzoek van Naaman op zodanig ene wyze inziet, begrypt men ligtlyk, dat de Propheet, ter zyner gerustftellinge, zeer wel kon zeggen *Gaet in vrede*! dat is, volgens des Hoogleeraers uitbreiding, „ reis gelukkig naer uw Vaderland, en weiger uwen Koning het „ gemelde eerbewijs niet; het zal u niet, als eene daed van „ afgodery, worden toegereekend."

Waarom is de Bybel met geene blykbaardere bewyzen voorzien? beantwoord, en de niet algemeenheid van het Christendom verdeedigd, door J. H. TOLLNER, *in zyn leven openbaar Hoogl. der Godgel. en Wysb. te Frankfort aan den Oder. Vertaald door eenen Leeraar der Protestantsche Kerke. In 's Gravenhage by* J. van Cleef 1783. *Behalven de Voorreden 360 bladz. in gr. octavo.*

Dit Geschrift dient, ter wegneminge ener gewigtige zwarigheid, welke de Nederduitsche Uitgever beknopt, in hare volle kragt, aldus voorgesteld heeft. „ Is 't Christendom waarachtig; is Jesus Leer Goddelyk en de eenige „ weg tot zaligheid, hoe is het dan met de Goddelyke „ deugden, en met zyne goedheid, die alle onze verbeel-

„ ding

„ ding overtreft, bestaanbaar, dat hy de H. Schrift, als
„ 't ware, met opzet, slechts voor zulk een gering deel
„ van 't menschelyk geslacht geschikt heeft? ——— Hoe is
„ 't mogelyk, dat God, geduurende zo veele eeuwen,
„ bykans niets doet, om dezelve algemeen te doen worden?
„ ——— Hoe komt het dat God de bewyzen voor 't Chris-
„ tendom indiervoege heeft ingericht, dat dezelve nimmer
„ volledig kunnen overtuigen, zonder de uiterste inspan-
„ ning, zeer veel kunde, en een zeer uitgestrekt en geleerd
„ onderzoek, waartoe maar zeer weinige menschen geschikt
„ zyn? ——— Konden de bewyzen niet menigvuldiger,
„ baarblykelyker en van eene onwederstaanbaardere sterkte
„ zyn? ——— Begeert God ernstigst der menschen over-
„ tuiging door de H. Schrift, en zou Hy dan geene ster-
„ kere middelen hebben willen bezigen, om die overtui-
„ ging te bevorderen, te meer, daar zonder die overtuiging
„ 'er volstrekt geene zaligheid mogelyk is? of God is niet
„ oneindig goed, of 's menschen zaligheid is hem onmoge-
„ lyk zo onverschillig."

Ter oplossinge dezer zwarigheid schikt de Hoogleeraer *Tollner* zyn Werk indezervoege. (1). Geeft hy ene beoordeelende voorstelling van de bewyzen, waermede de Bybel daedlyk voorzien is. (2). Toont hy, dat 'er meerdere en blykbaerdere bewyzen voor hare Godlykheid mogelyk waren. (3). stelt hy zich voor, de verkeerde of ten minste de onvoldoende gronden, waerom God deze sterkere bewyzen aen het menschdom niet verleend heeft, op te geven en te wederleggen. (4) Poogt hy de ware redenen van Gods handelwyze in dezen voor te dragen. En eindelyk verledigt hy zich, om uit al het bygebragte enige vruchtbare en nuttige gevolgen of te leiden. ——— Zyn Hoogeerwaerde heeft dit Stuk met alle oplettendheid behandeld, en het zelve zo van de ene als van de andere zyde met een welwikkend oordeel overwoogen. Weetgierige Lezers, die zichzelven, omtrent deze zwarigheid niet wel hebben kunnen voldoen, of deswegens nog nadere opheldering zogten, zullen in dit Geschrift, zo al niet ene volkomen overtuiging, ten minste ene ongemeen bekwame handleiding vinden, om op het spoor ener gegronde gerustgestellinge, nopens dit onderwerp, te geraken. ——— Het is ons, zonder zeer breed uit te weiden, niet wel mogelyk ene voldoende ontvouwing van 's Hoogleeraers aeneengeschakelde redeneering in dit Geschrift mede te deelen; wy zullen ons derhalven, hier van afzien-

 de,

de, alleen voornaemlyk bepalen, tot 's Mans eigen zamentrekking van zyn hoofdbewys.

Men kan naemlyk, volgens den Hoogleeraer, verscheiden redenen aenvoeren, die ons het betamelyke van Gods handelwyze in dezen toonen, gelyk hy 'er ook zelve eelyken te berde brengt; doch men heeft, naer 't hem toeschynt dien grond, die uit het Godlyk oogmerk by zyne nadere Openbaring voortvloeit, te beschouwen als de eigenlyke, de gewigtigste en de voornaemste reden; waerom hy dien grond bovenal aendringt. „ Wanneer men, zegt hy, bewyzen kan, dat het Goddelyk oogmerk by zyne Openbaring geene sterkere noch blykbaardere bewyzen voor dezelve gedoogd heeft, maar dat bewyzen, die meer in 't oog vielen, dit Goddelyk oogmerk zouden gehinderd hebben; dan zou 't dwaas zyn, zo wy ons over gebrek aan zoortgelyke bewyzen wilden bezwaaren, of wel dieswegens vermoeden tegen de Goddelyke Openbaring te willen opvatten, of tegen de Goddelyke voorzorg voor 't geloof aan zyne Openbaring." —— *Zulks* doet hem dit bewys, in 't vierde hoofddeel § 38—49, met ene beantwoording der tegenbedenkingen § 50——54, ten sterkste in 't breede uitwerken; waerop hy dan § 55. het geheele bewys als onder enen opslag dus voordraegt.

„ De trap van zekerheid, waarmede de Goddelyke Openbaring in de H. Schrift voorzien is, rust op eene vrywillige keuze van God; (§ 38.) en deze trap van zekerheid moet uit het oogmerk afgeleid worden, 't geen God met dezelve heeft. (§ 39).

„ Het Goddelyk oogmerk nu, by zyne nadere Openbaring in de H. Schrift, was niet zo zeer daar heen gericht, om daardoor een middel te verschaffen tot der menschen zaligheid, op zichzelven en in 't algemeen beschouwd, als veel meer, om een middel te verleenen, tot een hooger graad van zaligheid, (§ 40, 43) Want tot de zaligheid, op zichzelve beschouwd, leid God de menschen reeds door zyne Openbaring in de Natuur. (§ 41).

„ En 't is onlochenbaar, dat de Goddelyke Openbaring in de H. Schrift moet beschouwd worden als een middel tot eene hoogere en grootere zaligheid. (§ 42).

„ Zou nu de H. Schrift, overeenkomstig met het Goddelyk oogmerk, waarlyk zulk een middel zyn, dan moest alles in en by de H. Schrift indiervoege ingericht worden, dat de menschen gelegenheid verkregen, om meerdere en grootere deug-

deugden uitteoefenen, en langs dien weg voor grootere belooningen vatbaar te worden, (§ 46).

„ By dezen door God goedgekeurden trap van zekerheid of bewyzen verkrygen de menschen daartoe de gelegenheid; doordien hun geloof by die bewyzen zelfs een deugd kan worden. En by een hooger trap dier bewyzen zou niet alleen 't geloof zelve, maar ook alle de deugden, die daaruit voortvloejen, voor kleiner belooningen vatbaar zyn, (§ 47).

„ Gevolglyk is 't bewezen, dat God, overeenkomstig met het oogmerk, 't welk hy by zyne Openbaring gehad heeft, aan dezelve deezen, en geenen hoogeren, graad van zekerheid heeft kunnen verschaffen. —— Gevolglyk is 't ook bewezen, dat een hooger trap van zekerheid met de Goddelyke wysheid en goedheid niet zou gestrookt hebben, (§ 48, 49)."

En deze redeneering verstrekt den Hoogleeraer dan tevens ten grondslage, om de zwarigheden uit den weg te ruimen, welken het ongeloof afleid, uit de *niet-algemeen wording* der Openbaringe. —— Want, zegt hy, „ zo „ ons dat tot eene gegronde ergernis zal verstrekken, dat „ God alle menschen, ten aanzien van zyne nadere Open„ baring, en dus ook ten aanzien van de middelen ter „ zaligheid, niet aan elkander gelyk maakt; dan zouden „ wy ons ook met grond moeten kunnen ergeren en be„ zwaren, daarover, dat God alle menschen, in de mid„ delen en in de bronnen van tydelyke gelukzaligheid, „ niet aan elkander gelyk maakt." —— Verder merkt hy aen, hoe 't bewysbaer zy, dat God in zyne Voorzienigheid, om zyne Openbaring waerlyk algemeen te maken, alles, en zo veel doet, wat, en zo veel als zonder nieuwe en opeengestapelde wonderwerken slechts mogelyk is. Brengt men dan daerop de vraeg in, wel waerom besteed God tot zulk een gewigtig einde geen nieuwe wonderwerken? zo is het antwoord, om dat zulks niet overeenkomt met het Godlyk oogmerk, by deze zyne nadere Openbaring in de H. Schrift: welk antwoord zyn Hoogeerwaerde, op de bovengemelde redeneering gegrond, overtuigend uitbreid.

De XXV Psalm verk'aard en toegepast, *door* P. A. C. HUGENHOLTZ, *Predikant te Ysselstein. Te Utrecht*, *by* A. van Paddenburg *en* J. M. van Vloten, 1784. *Behalven het Voorwerk* 284 *bladz. in gr. octavo.*

Volgens de gedachten van den Eerwaerden *Hugenholtz*, die ons in dit geval wel gegrond voorkomen, heeft, tot het samenstellen van dezen Psalm aenleiding gegeven, die haggelyke omstandigheid, waerin David, door *den opstand van zynen ontaarten zoon Absolom*, gebragt werd, welke oproerige onderneming de Godlyke Voorzienigheid over hem gehengde, om hem wegens zyne zonde met Bathseba te tuchtigen, volgens de bedreiging 2 Sam. XII. 9-12. In die tydsomstandigheden, toen 'er van buiten stryd, en van binnen zo veel vreze was, zond David deze smeekbede ten hemel, welker beloop onze geagte Schriftverklaerder beknoptlyk indezervoege voordraegt.

Na ene gepaste Inleiding vs, 1-3, waerin David zyne Godvruchtige gezindheid, zyn Vertrouwen op God, en oogmerk om niet beschaemd te worden, mitsgaders den grond van zyn Vertrouwen uitdrukt, hooren wy den Dichter zyne smekingen tot God uitstorten, —— *voor zich zelven* vs. 4—21; en die besluiten met ene bede *voor geheel Israël*, vs. 22.

„ *Voor zich zelven* begeert hy —— *Goddelyk Bestier*, en *Onderwys*, om zich betaamelyk te draagen in die duistere en benauwende wegen, daar hy thans in geleid wierd, vs. 4 en 5. —— Vervolgens, de heuchelyke *Ervaring van vorige Goedertierenheden*, byzonder, ter *wegneeming* van alle *gedachten zyner ongerechtigheid*, die hy voor de *oorzaak* aanzag van zyne tegenwoordige *elenden*, vs. 6 en 7.

„ Hier word het gebed *afgebrooken* door eene *vertroostende inspraak*, die wy aanmerken als een *Goddelyk antwoord op het gebeedene* (*) strekkende tot bemoediging en be-

(*) Nopens dit denkbeeld laet zich de Eerwaerde *Hugenholtz*, by de verklaring dezer verzen aldus uit.

„ Deeze gedachte koomt my waarschynlyk voor, wyl wy hier duidelyk de taal van een ander hooren; de Dichter gaat niet voort met *van zich zelven* en *voor zich zelven* uit zyn eigen hart te spreeken; maar hem word toegesprooken van een ander. —— Ik weet wel, dat de spraakwendingen zeer gebruikelyk zyn in 's Heeren woord, ook byzonder in de gebeden der

beſtiering van den bidder, gelyk ook, tot aanwakkering van zynen bid-ernst, vs. 8, 9, 10.

„ Waarnaa de Godvruchtige ſmeekeling het gebed hervat, en nogmaals de *Vergeeving zyner zonde* begeert, vooral van *die zonde, die groot was*, vs. 11.

„ Daar hy dan ook wederom een *Goddelyk antwoord* op ontvangt, vs. 12, 13, 14.

„ Waardoor hy, met meerdere gemoedigtheid onderſteund, in een aanhoudenden ernst het gebed voortzet, zoo, dat hy *vertrouwend* ſmeeke —— om *bewaaring* —— en *verlosſing* zyner ziele *in den rechten weg*, vs. 15-21.

„ Laatstlyk toont hy ook deel te neemen in den *algemeenen nood*, en ontboezemt, op 't einde van zyn gebed, zyne zuchtingen voor de behoudenis van geheel Israël, vs. 22."

Naer dit beloop ontvouwt zyn Eerwaerde dezen Pſalm, gevende ene oordeelkundige verklaring van deszelfs inhoud, met ene leerzame uitbreiding van de daarin vervatte waerheden, waer aen hy telkens, by iedere afdeling, enige toepasſelyke aenmerkingen en beſtieringen verknocht, in welken ſteeds een gemoedelyke ernst doorſtraelt. —— Men oordeele van dit laetſte, waertoe wy ons zullen bepa-

der Godvrugtigen. En dus zoude men kunnen denken, dat onze Dichter de Waarheden, in deeze drie verſen begreepen, zichzelven te gemoed voere, als gronden, om zyn vertrouwen meê te onderſteunen en te ſterken. Edog ik twyffel zeer, of men een voorbeeld zal kunnen aantreffen, dat aan onzen Text volkoomen gelyk zy; men zal altoos by die ſpraakwendingen, in alle die plaatſen, welke hier zouden kunnen in aanmerking komen, zeer duidelyk hooren, dat de ſpreeker Zelf zyne reden vervolgt, het zy dan met eene bemoedigende aanſpraak tot zich zelven, of met van zich zelven tot God te ſpreeken, of van den Heere betrekkelyk zich zelven, om hem getuige te maaken van de gronden zyner hoope en bemoediging; maar hier is de zaak geheel buiten hem, een ander neemt het woord op, en, wyl men met geene voegzaamheid onderſtellen kan, dat iemand, by den bidder op dien tyd tegenwoordig, tusſchen het gebed zou hebben ingeſprooken, zoo is het natuurlyk te denken, dat men hier de taal van den Heere hoort; te meer, dewyl deeze taal een kennelyken weerſlag heeft op de voorige beden, aan welker *inhoud* en *oogmerk* zy volkoomen beantwoord. —— Wy geeven dit egter alleenlyk op als eene waarſchynlyke onderſtelling." Men brenge dit ook over op den inhoud van vs. 12, 13, 14.

palen, uit zyne toepasfelyke aenmerking, betreffende de Opvoeding der Kinderen, waeromtrent hy den Ouderen het volgende onder 't oog brengt.

,, Abfolom, de eige zoon van David, was oorzaak van den opftand, die zynen Vader zulke bittere klagten uitperfte, als in deezen Pfalm gevonden worden: *zyn zoon, die van zynen lyve was voortgekomen, zocht zyne ziele.* 2 Sam. XVI. 11. ——— Het gebeurt niet zelden, dat Godvruchtigen, door de misdraaging van hunne kinderen, zeer veel lyden moeten. Daar is een Abfolom, zomtyds meer dan één, waardoor zy in de doodelykfte engtens en benauwtheden gebragt worden; want de Genade, weeten we, is niet erflyk. Dit harteleed moet gewisfelyk alle andere wederwaardigheden, in bitterheid, zeer verre overtreffen. ——— De oorfprong hier van is veelal in eene verwaarloozing van Tugt en Opzigt, immers, in 't gebrek van eene bedagtzaame en verftandige opvoeding, te zoeken; te veel toegevenheid, infchiklykheid en oogluiking, uit eene verkeerde liefdedrift fpruitende, bederven de jeugd. Godvrugtigen houden dit menigwerf niet genoeg onder 't oog; en dit fchynt ook het zwak van David, byzonder ten opzigte van Abfolom, geweest te zyn. ——— Deeze overweeging behoort ons gewisfelyk in dit wigtig ftuk oplettend te maaken, om het kwaade in de kinderen niet te verdraagen, maar alles, by tyds, aan te wenden, wat in 't middelyke dienen kan, om hen tot eene gelukkige gefteldheid van geest te vormen. Hier toe worden wy door eenen anderen zoon van David, namelyk *Salomo*, in zyne fpreuken, en ook elders in de H. Schrift, door den Geest van God nadruklyk opgewekt.

,, Ik weet wel, en de ondervinding leert het, dat zelfs de beste opvoeding geen toereikend vermogen heeft, om de ontaardheid der natuur te verbeteren. David verfuimde niet zyne kinderen te onderwyzen, en zy hadden aan hem een voorbeeld van den weg, dien zy bewandelen moesten; lees Salomos getuigenis, Spr. 4: 3. ——— Maar ik weet ook, ——— dat de bedoelde eindens door gepaste middelen moeten bereikt worden, —— dat de Heer door middelen wil werken, ——— en dat men op een gelukkige uitkomst dan eerst hoopen mag, wanneer men zorgvuldig met zynen pligt te raade gaat, en zich daarvan, in afhanging van de Godlyke genade, met zelfverloochening, getrouwelyk zoekt te kwyten; dit bevestigt de ervaring insgelyks. ——— Evenwel kan de Heer, naar zyne

ne vrymagt, om wyze redenen, tot beproeving van zyn volk, deezen dierbaaren zegen te rug houden, gelyk Hy dat ook wel doet, zoo dat de yverigſte poogingen zelve vruchteloos zyn. ——— Maar het verſchilt tog oneindig veel, of men met een goed Geweeten in die Goddelyke Vrymagt berusten kan; dan of men de misdraagingen zyner Kinderen, en het hartzeer dat men daar door lydt, als een natuurlyk gevolg van zyne eigene nalaatigheid, en dus als eene kaſtyding van den hemel, te beſchouwen heeft. Hoe treurig, hoe grievend moet deeze bewustheid zyn! David had Amnon en Abſolom beide, met eenen kennelyken inbreuk op de Goddelyke wet, verſchoont. Was dit niet geſchied, het leven, vooral van den laatstgemelden, zou voor hem zoo bitter niet geweest zyn; maar nu was de ramp, die zyne ziele met zoo veel droefheid overſtelpte, niet anders dan eene roede, die hy zichzelven bereid had; hy had eene ſlang in zynen boezem gekoestert. ——— Dit voorbeeld, en eene menigte van dergelyke, behooren ons gewislyk bedagtzaam te maaken in eene zaak van zoo veel gewigt, en ons aan te zetten, om onze kinderen, zoo veel immer mogelyk, onder het beſtuur en de tugt der wysheid te houden, met eene ernſtige inroeping van den Goddelyken byſtand, en zorgvuldige aanwending van alle middelen tot het verkrygen en beoeffenen van die allermoeilykſte weetenſchap, namelyk, om het opkoomend Geſlacht voor de pligten van het tegenwoordige en de genietingen van het toekoomende leven te bereiden. ——— Worden wy van de bittere gewaarwordingen verſchoont, die uit een wederſpannig gedrag van de kinderen ſpruiten, —— niet ons, niet ons, maar den Heere zy Eere! wy hebben het, volgens het beredeneerde, alleen aan zyne Goedheid te danken; en deeze dankſtof klimt tot eene verbaazende hoogte, wanneer wy zelfs *beginzelen van Genade* in onze kinderen mogen beſpeuren! dan moet het, buiten tegenſpraak, vooral onze ernſtige toeleg zyn, om die beginzelen, in de vreeze des Heeren, zorgvuldig aan te kweeken en te verſterken, door den aandrang van eene wyze, en wel verlichte kinderliefde. ——— Maar, gebeurt het, Godvruchtigen! dat gy onder eene tegengeſtelde ervaring moet zuchten, dan behoort gy wel ernſtig na te gaan, of ook uwe onagtzaamheid en blinde Liefde daarvan de oorzaak zy? en indien dit uw geval is, zoo moet gy u wel niet aan de moedeloosheid overgeeven, als of de Heer volſtrekt geen welgevallen aan u had; want deeze verkeerdheid

heid kleeft ook den Godvruchtigen aan. ——— Maar het is tog uwe zaak, de kastyding en het ongenoegen des Heeren in die droevige ervaring op te merken, die u wil doen ondervinden, wat gy omtrent uwe kinderen verzuimt, als ook, hoe kwaad en bitter dit zy, en die u aan uwe verkeerdheid wil ontdekken, op dat gy zoudt te rugge komen, uwe fchuld bezeffen, u daarover verootmoedigen, verzoening zoeken, en met meer getrouwheid in de bezorging van uwe dierbaare panden verkeeren. ——— Neemt dan dit onderwys ter harten, op dat de fmertelyke wegen, die niet dan uw nut bedoelen, ook dadelyk tot dat heilryk einde mogen ftrekken, waartoe zy eigenlyk gericht zyn. ———

,, Maar, indien gy, door Genade, voor eene aanmerkelyke verwaarloozing van uwen pligt omtrent uw zaad zyt bewaart geworden, en evenwel ondervind, dat uwe pogingen vruchteloos zyn, ——— zoekt dan tog Gode te zwygen, en uwen mond in het ftof te fteeken; Hy is de HEER! — geeft het intusfchen niet moedeloos op, maar houdt aan in den arbeid uwer Liefde, en laat de uitkomst Gode bevolen zyn. Zoo zult gy eene goede Confcientie bewaaren, en mogelyk zal de vrucht van uwe gebeden en traanen agternaa nog uitfpruiten, wanneer gy niet meer op deeze waereld zult zyn, zoo dat de onverwachte ontmoeting van uwe kinderen, die gy dagt verloren te hebben, eene van uwe gelukkigfte verrasfingen in den hemel weezen zal. ——— Hoe 't zy, wy worden geroepen, om voort te gaan in den weg van pligt, en het ontbreekt ons niet aan beloften tot onze opwekking en aanmoediging. Och! dat wy tog ftandvastig, onbeweeglyk, altyd overvloedig zyn in deezen gewigtigen pligt! Wat is ons nader dan het eeuwig belang onzer eigene kinderen? en wy weeten immers, dat, hoe 't ook gaa, onze arbeid niet ydel zal zyn in den Heere. ———

,, Maar, welk een verfchriklyk uitzigt opent zig hier voor menfchen; die de gewigtigfte aangelegenheden van hunne kinderen, en dikwils derzelver tydelyke belangen tevens, geheel en al verwaarloozen; die hun zaad voor de waereld, en voor den God deezer eeuwe, opbrengen. Hoe vreeslyk zal die ontmoeting zyn, wanneer het bloed van zulke kinderen tot den Rechter van hemel aarde, in 't gezigt van hunne Ouders, door wier fchuld zy verloren gaan, om wraak zal roepen; en deeze van die ondraaglyke benaauwdheid zullen worden aangegrepen, welke het onvermydelyk gevolg van zulk eene boosheid weezen moet! ——— Wat zal

ik

ik zeggen? myn geest bezwykt... ik durf my niet dieper in deeze geduchte toekomenheid wagen... God erbarme zich over zodanigen, en opene hunne oogen, om medelyden met zichzelven, en met hun eigen zaad, te hebben! —

„Maar ook, rampzalige kinderen! die hunne braave ouderen eene bitterheid des geestes zyn, en den geenen naar 't harte steeken, welke, met de hartelykste liefde, hun tydelyk en eeuwig welzyn zoeken te bevorderen; daar zy, naast God, hun bestaan, en de middelen om hier en namaals gelukkig te worden, aan te danken hebben! —— Wat zal 't te zeggen zyn, wanneer die gedachte in hun zal levendig worden. „ Ik heb ouders gehad, die alles deeden, wat zy konden, om my uit een eeuwig verderf te „ behouden; ik heb hun veele moeite en traanen gekost; „ zy hebben my gebeeden en gesmeekt, om tog de paden „ der helle te verlaaten. Ik konde nu eeuwig gelukkig „ zyn, indien ik my had laten gezeggen, maar ik heb niet „ gewilt; ik heb allen hunnen Raad verworpen; ik heb dit „ gedaan met eene onverwinnelyke boosheid en hardnek- „ kigheid. Nu gaa ik verloren, door myn eigen schuld „ eeuwig, onherstelbaar verloren! myne ouders staan nu „ gereed, om ter heerlykheid in te gaan: ik had by hen „ kunnen weezen; maar nu zal ik, onder het gezelschap „ der duivelen, voor eeuwig van hun gescheiden zyn! „ Och! had ik tog naar hunnen Raad gehoort! maar, „ maar..." Mogten zich alle jonge lieden deeze ontzachlyke uitkomst veel vertegenwoordigen, om wysheid en tugt aan te neemen, en in die gehoorzaamheid te volharden, aan welke eene kroonende vergelding is toegezegd, *want het gebod is eene lampe, en de wet is een licht, en de bestraffingen der tugt zyn de weg des levens.* Spr. 6: 23."

Het uitnemend voordeel der tegenspoeden voor den bezochten mensch, en eene aanpryzing van de rechte werkzaamheit onder dezelve, voorgestelt uit Job V. 17. En een Dankreden op zynen vyf- en twintigsten verjaardag in den Predikdienst, uit Ps. LVI. 13, 14. Door G. W. CARP, *Predikant te Zwolle. Te Zwolle, by* S. Clement, 1784. *Behalven het Voorwerk,* 172 *bladz. in gr. octavo.*

Beide de opgemelde onderwerpen worden hier in twee Leerredenen, over Job V. 17, leerzaem en stichtend afgehandeld, wel byzonder ook met betrekking tot de omstan-

ſtandigheden van ons Vaderland, toonende de Eerwaerde *Carp* ten duidelykſte en met nadruk aen, welke voordeelen wy uit onze tegenheden kunnen trekken, en op hoedanig ene wyze wy ten dien einde daeronder werkzaem behooren te zyn. De laetſte Leerreden over Pſ. LVI. 13, 14. is zeer wel geſchikt naer 's Mans byzondere omſtandigheden, en behelst recht toepasſelyke vermaningen op dezelven.

Drie Kerkelyke Redenvoeringen van JOHANNES CLAESSEN, *Kerkleeraar te Leerdam, in zyn verblyf te Amſteldam, als eerſte Correspondens van de Zuid- op de Noordhollandſche Synodus uitgeſprooken. Te Amſteldam, by* M. de Bruyn. *Behalven het Voorbericht,* 111 *bladz. in gr. octavo.*

In deze drie Leerredenen, te Amſterdam, Sloterdyk en Sloten uitgeſproken, worden de volgende onderwerpen behandeld. (1.) De onweerſtaanlyke voortgang van het Euangelie, tot wezenlyk heil van de geenen, die het zelve gelooven en betrachten, naar luid van Matth. XI. 12. (2.) De verſchyning van den Mesſias, 's Heeren Legervorst, aen Joſua, om hem te bemoedigen, van hem eerbiedig en geloovig aengenomen, volgens het verhael Joſ. V. 13—15. En (3.) Het groot geluk van Gods Kinderen, als een gevolg van hunne nauwe en duurzame geloofsvereniging met Christus, naer aenleiding van 1 Joh. II. 28. De Eerwaerde *Claesſen* behandelt ieder dezer onderwerpen, naer zyne gewoone denkwyze en leertrant, zo dat de genen, die zyne voorheen uitgegevene Leerredenen byeenverzameld hebben, ook aen dezen niet ongevoeglyk plaets zullen geeven.

De Goddelyke hulp en zegen, een onmiddelyk gevolg der waare Bekeering tot God, betoogd in eene Leerreden over Hoſea VI. 1. *Gedaan op Bededag, den* 14 *April,* 1784. *Door* F. E. SCHMITZ, *Predikant te Oosterzee en Echten. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, 1784. *In gr. octavo,* 34 *bladz.*

Uit de overweging der voorgeſtelde tekstwoorden Hoſea VI. 1, als behelzende „ eene gemoedelyke opwekking „ der oprechten onder Israël, tot eene waarachtige en „ boet-

„ boetvaardige bekeering tot God, op grond van nood-
„ zaaklykheid hiervan, uit aanmerking van Gods slaande
„ hand, waardoor zy hier toe geroepen wierden, en op
„ grond van hope en belofte van Gods herstellende gena-
„ de," leid hier de Eerwaerde *Schmitz* deze gewichtige waerheden af.

„ 1. Dat in de gunst des Heeren onze hoogste gelukza-
„ ligheid gelegen is.

„ 2. Dat de rampen gevolgen zyn der zonden en des
„ Goddelyken toorns.

„ 3. Dat 'er een onverbreekbaar verband is tusschen de
„ bekeering tot God, en 't genot van den Goddelyken
„ zegen.

„ 4. Dat God het alleen is, die ontfangen plaagen kan
„ herstellen.

„ 5. Dat de hope op den Goddelyken zegen niet zelden
„ eene drangrede tot bekering zyn kan."

Zyn Eerwaerde ontvouwt deze stellingen beknoptlyk, en doet derzelver zekerheid op een bondigen betoogtrant zien, dringende telkens derzelver betrachting ernstig aen; 't welk hem, de laetste stelling op de voorigen grondende, indezervoege doet besluiten.

„ Hierin toch bestaat 's menschen vryheid, dat hy altyd dat geen begeert, en wil, waardoor hy meent dat zyn geluk vermeerdert word; dit is de gewoone dryfveer van 's menschen handelingen, en zonder een toeverzicht hierop zou voorzeker niet ligt iemand tot deez' of geene werkzaamheid te bewegen zyn, alzoo het toch ontwyffelbaar zeker is, dat men niets zonder rede doet, en hierin moet in 't algemeen die rede gezogt worden, dat men naamlyk door deeze of geene daad zyn geluk meent te bevorderen. Wanneer dit nu de gesteldheid van den mensch is, en wanneer in de Goddelyke gunst en vriendschap onze hoogste gelukzaligheid gelegen is, en God zyne genade niet kan bewyzen, dan aan hun, welke Hem in zyne Goddelyke deugden en volmaaktheden eerbiedigen, dan kan voorzeker de hoop op de Goddelyke gunste en vriendschap een drangrede zyn tot bekering, om dat God dan eerst zyne gunsten bewyst, wanneer een zondaar zich tot Hem bekeert.

„ Dit leert de natuur der zake; dit leert ons de Heilige Schrift; dit zien wy duidelyk in onzen Text, alwaar de hoop op herstelling bygebragt word als een drangrede tot bekering.

„ In-

„ Indien dit dan zoo is, laat dan de hope op reeds eenigzints aanlichtende herstelling een gewisse drangrede voor ons zyn tot bekering: en tot een geduurige verootmoediging voor God, op dat wy in tyd en tot in een nimmer eindigende eeuwigheid gelukkig zyn mogen."

ED. SANDIFORT, Med. Anat. & Chir. in Academia Batava, quæ Leidæ est, Professoris, Exercitationes Academicæ. Lugd. Bat. apud *S.* & *J. Luchtmans*, *P. v. d. Eyk* & *D. Vygh*, 1783. in 4to. m. f.

Onder deezen Tytel, deelt ons de Hoogleeraar SANDIFORT verscheiden Ontleedkundige Waarneemingen mede, die, zo om haare zeldzaamheid als nuttigheid, voor den Beoefenaaren der Ontleed- en Heelkunde van niet weinig belang zyn. — Wy zullen, daar de meeste onzer Leezers de wyze, op welke de Hoogleeraar gewoon is, soortgelyke onderwerpen te behandelen, ons voor het tegenwoordige vergenoegen, met den hoofdzaakelyken inhoud en de Waarneemingen zelve mede te deelen. In het *eerste* Hoofdstuk komen Waarneemingen voor, omtrent de Anchylosis van het Cranium met de Atlantis. — De Hoogleeraar merkt voornamentlyk aan, dat de wyze, op welke deeze Anchylosis gemaakt word, zeer veel verschilt, gelyk blykt uit de beschryving der byzondere Specimina, en de Afbeelding daarvan op de *Plaat*. In het *tweede* Hoofdstuk, handelt de Schryver over eene t'zamenvloeijing (*confluxus*) van het agter Hoofdbeen met de Atlantis — een gebrek, 't welk veel zeldzaamer is, dan de t'zamengroeijing. In het *derde* Hoofdstuk is eene Beschryving eener t'zamengroeijing van het Cranium, den Atlas en de Epistropheus, met eene dislocatie der Ribben. In het *vierde* Hoofdstuk word gehandeld over de zeldzaame grootheid van het Cranium, waarvan ook reeds de beroemde ALBINUS eene Beschryving gegeeven, dog waarvan hier eene naauwkeurige afmeeting en aftekening word medegedeeld. Het *vyfde* Hoofdstuk behelst eene Waarneeming, van een aanmerklyk diepe Sinus, in beide de Ossa verticis. In het *zesde* Hoofdstuk, vind men eene Beschryvinge van Spieren, die men zeer zelden waarneemt. Het *zevende* is eene Beschryving, van 't geen de Hoogleeraar, by de dissectie van een Cadaver, heeft merkwaardig gevonden, bestaande hierin, dat het Cavum uteri, door een Tumor poly-

lyposſus geheel was opgevuld, en de tegennatuurlyke verplaatſing van de Viscera abdominalis, uit hoofde van eene Hydrops pectoris. —— De Ductus thoracicus had communicatie met de vena ſine pari, welker byzondere loop hier vervolgens beſchreeven word. —— Eindelyk in het *agtſte* Hoofdſtuk, handelt de Heer *Sandifort*, over *Charterii* Editio Operum Hippocratis & Galeni, en over de reden, waarom men zo zelden compleete Exemplaaren van deeze Uitgave vind. —— De Schryver geeft hieromtrent een ſoort van uittrekzel, uit zekeren Brief van Doct. *Villiers*, die, zynes oordeels, eenig licht over deeze zaak verſpreid. Agter deeze Verhandelingen zyn geplaatst, zeven fraaije Plaaten, met Afbeeldingen der verhandelde Onderwerpen. —— En hierop volgt eene Verhandeling van een Kind zonder herſenen. In welke de Schryver veele Waarneemingen van beroemde Mannen, betreffende dit onderwerp, bybrengt. —— Deeze Verhandeling behoort eigenlyk tot des Hoogleeraars *Opuscula Anatomica*, waarvan reeds twee Verhandelingen zyn uitgekomen, welke met deeze een compleet Boekdeel uitmaaken, waarom 'er dan ook een Titel met den Index is bygevoegd.

Verzameling van ſtukken, betreffende het Jagtregt, door den Heer C. J. BLOYS VAN TRESLONG. *Te Amſterdam, by* A. Borchers, 1784. *In groot octavo 75 bladz.*

Onheuſche behandelingen en gepleegde baldaadigheden, inzonderheid door Jaagers, die, ſtout op hunne actens, het ſtuk tot uiterſten dryven, hebben den Heer *van Treslong* als genoodzaakt, op zyn Landgoed niet te wandelen dan voorzien met een Snaphaan, om gewelddaadigheden af te keeren. Dit wandelen met een Snaphaan op zyn eigen grond, waarin hem ook wel eens een Hond vergezelde, hebben die van de Houtvestery aangemerkt als een delict; en hem deswegens een en andermaal gegyzeld; 't welk verdere procedures ten gevolge had. Zyn Ed. niet genegen zynde, om langwylige en kostbare Procesſen uit te houden, heeft zig voorts by Requeste vervoegd tot hun Ed. Gr. Mog.; eerbiedig ſmeekende, „ dat H. E. Gr. Mog. goede geliefte
„ zy te verklaren, dat, uit hoofde van de Placcaten en
„ Reglementen op het ſtuk van de Jagt en Wildernisſen ge-
„ émaneert, aan de Houtvesterye van Holland en West-

„ vriesland geen regt noch jurisdictie competeert, om over „ de conduites van den Suppl. op zyn buitengoed, genaamt Oud-Klingendaal, gehouden of nog te houden, „ fpecialyk die, waarover de voorz. procedures rouleeren, „ te oordeelen, en dat diensvolgens de Lieutenant Houtvester onbevoegt is eenige Gyzelingen of Callanges aldaar „ te laaten doen." H. E. Gr. Mog. hebben deeze Requeste, na de leezing, gefteld in handen van den Lieutenant Houtvester en Meesterknapen van Holland, „ om dezelve „ te examineeren, en H. E. Gr. Mog. Vergadering daarop „ te dienen van Advis, blyvende de geëntameerde Procedures, ter zaake voorsz. hangende H. E. Gr. M. deliberatien, gefurcheert en in ftatu quo." En hier op hebben eerlang die van de Houtvestery het verzogte Advis aan H. E. Gr. Mog. ingeleverd: omtrent welk Advis, benevens het bovengemelde Request, na voorgaande deliberatie, is goedgevonden en verftaan, dat die ftukken „ zouden „ worden geëxamineert door de Heeren Gedeputeerden „ der Stad Haarlem, en verdere H. E. Gr. Mog. Gecommitteerden tot de zaaken van Juftitie, en de Vergadering „ daarop gedient van derzelver confideratien en advis."— By deeze dus ver genoemde ftukken, hier te zaam gebragt, voegt de Heer *van Treslong* zyn Antwoord en Remarques op de Confideratien en advis of berigt van Heeren Lieutenant Houtvester en Meesterknaapen aan de Ed. Groot mog. Heeren Staaten van Holland overgegeeven; welk gefchrift dient ter wederlegginge van 't opgemelde Advis, en ter ftaavinge van ieders regt, om op zyn eigen grond vreemde Jaagers te mogen afweeren. Zyn Ed. befluit dit zyn Gefchrift, in die aangename hoope en verwagtinge, „ dat H. „ E. Gr. Mog. als Souverainen van den Lande, ten beste „ van de goede Ingezetenen zullen gelieven te verklaren, „ dat, of fchoon de Jagt, van de alderoudfte tyden af, met „ meer extenfie, en zelfs met nog meerder violentie en „ vexatien op de goederen van Particulieren was geëxerceert „ geworden, zoo ten tyde van de Heeren Graven of vroeger of daar na, nogtans een zodanig jagen en fchieten op „ de eigene Landgoederen van Particulieren daar, en gelyk „ zulks als nu gefchiet, met de conftitutie van dit Land en „ de Regten van een Vry Volk niet is over een te brengen, „ en dat haar E. Gr. Mog., niet alleen tot voorkoming „ van alle Procedures, tegens den Supplt., *maar tegens* „ *alle Particuliere Eigenaaren van Landgoederen*, en tot „ ruste en welvaart van een yder Opgezeten ten platten

„ Lan-

„ Lande, zoodanige Voorfieninge zullen doen, als Hoogst-
„ dezelve zullen oordeelen te behooren." —— Laatstlyk doet de Heer *van Treslong* hier op nog volgen eenige nadere bedenkingen, welke kunnen dienen tot een Aanhangzel op de Verhandeling van den Wel Ed. Geftrengen Heer en Mr. J. RENDORP, *over het regt van de Jagt* (*). Dit Aanhangzel ftrekt grootlyks ter wederlegginge der gronden, op welken veele Jaagers beweeren geregtigd te zyn, om op eens anders Landgoed, tegen wil en dank van den Eigenaar, te mogen jaagen. Zyn Ed. doet het wederregtlyke hier van, met aanwyzinge van de haatlyke gevolgen en uitwerkzelen, ten overtuigendfte zien. —— Vermits ons voorgekomen is, dat de Jaagers 'er veel op aanftaan, dat men dan zyn Landgoed geheel en al moet affchutten, zo zullen we, ter deezer gelegenheid, nog mededeelen, 't geen de Heer *van Treslong* hier deswegens bybrengt.

„ Van waar tog, zegt hy, zoude die fustenue der Jaagers kunnen komen, dat alle Eigenaaren van Landen, zelfs die, welke tot reguliere Buitenplaatfen of Hofftedeu aangelegt zyn, dezelve moeten met Slooten of Gragten omgraven, ofte met Palisfaden omzetten, wil men de Jagers van zynen grond houden. De Heer *Rendorp* verklaart dit niet te weten, en wat my aangaat, ik heb veele moeite genomen, om na te gaan, of 'er eenige grond of fchyn van egtheid voor die fustenue te vinden ware; maar nergens heb ik diesaangaande iets kunnen opdoen; en zodanig een wet is 'er nooit in Holland geweest, immers niemant weet die aan te wyzen; zoo dat dit by de meeste menfchen, en ook by my voor een verfinfel van de Jagers en anderen, of voor een droom gehouden werd.

„ 't Zoude ook kunnen wezen, dat eige interest deze uitvinding heeft in de Wereld gebragt! het eigen interest fpeelt fomtyds al een wonderlyke Rol! De Lieden, die hun voordeel van de actens, en van de moeijelykheden en Procedures over 't point van de jagt voorvallende, genieten, zouden onder den haren 'er kunnen hebben, die de Jagers zulks diets maakten, of het zelve door anderen laten doen. Althans de Koddebeijers onderrigten dat niet alleen aan de Jagers, maar brengen haar zelfs alleszins in de Bosfchen aan myn Huis gelegen, in. Zy wandelen met de Jagers in de vers opgeherkte Lanen, en de een en ander

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef.* VI D. bl. 595.

der met zo veel authoriteit, of zy ten minsten de plaats in Erfpagt hadden.

„ Het beste dat ik hebbe kunnen vinden, dat eenige aanleiding tot dit schrandere versinsel, of liever tot dezen droom zoude hebben kunnen geeven, zal misschien uit Huig de Groot, uit het 2 e boek 4 e deel van de Hollandsche Regtsgeleerdheid gehaalt zyn geworden, om dat die Regtsgeleerde aldaar §. 27. zegt: maar wie eenige Conynen houd *in besloten Waranden*, die wert verstaan daarvan den eigenaar te zyn, en de zyn zodanige Conynen by andere niet vangbaar.

„ Wel nu Jagers, wat is zodanig eene warande? dat is een hoekje, een stukje of een campje Land, dat ymand op zyn buitengoed, naarmaate dat het zelve groot is, met een steene muur, of met hout, of anders afmaakt, en daar in Konynen of ander wild gedierte opgeslooten houd. Dat is niet te zeggen, dat men al zyn Land tot zoo een warande maaken, en dat men dus al zyn Land met slooten en graften omgraaven, of met Palisfaden omzetten moest!

„ Dat graven van zodanige slooten of graften, en het zetten van die Palisfaden, waaraan zommige duizende te koste leggen, was ten tyde van Hugo Grotius nog niet bekent. Der Heeren Hofsteden of Buitenplaatsen waren als toen meerendeels, maar rontom de Huisingen, met zodanige gragten of sluitingen voorzien, *als men tot zyne beveiliging, tegens geweldenaars en Dieven, noodig oordeelde*; maar naarmate dat 'er meer en meer ander soort van Jagers zyn gekomen, en naarmate dat de insolentien van de Jagers zig verder hebben uitgebreid, hebben zommige eigenaars verkosen haare gragten, slooten en Pallisfaden mede verder te extendeeren, ten einde haar van die insolentien meer te bevryden, en een rustiger verblyf van hare Buitengoederen te kunnen neemen, zonder gevaar van door die Jagers op haar eige grond met de Snaphaanen zoo gemakkelyk op haar lyf geschooten te worden, of eenige onaangenaamheden af te wagten.

„ Hugo Grotius heeft gesproken van waranden te maken, *om Conynen te houden, door de geene die dat goed vond*; maar geensinds van Graften en Palisfaden te maken, om menschen uit te sluiten. En voor my ik zoude nieuwsgierig zyn, naar het bestek, dat de jagers gemaakt hebben van die graften en Pallisfade-makerije! Moeten dezelve zoo zyn, dat een Jager 'er nog te Voet nog te Paard kan over-

overfpringen, doorwaden of overklauteren? of ftaat het ter discretie van de Jagers? Voorwaar, zoo het op discretie ftaat, een flegt vooruitzigt, voor de eigenaars van Landgoederen, in een vry gevogten Land! Naar myn gedagten zyn 'er maar weinig Buitenplaatzen in Holland, daar, niet jegenftaande alle gemaakte voorzorg, niet in te dringen zoude wezen; die van de Wel Ed. Heeren Meesterknapen van de Houtvesterye van Holland en Westvriesland niet uitgezondert.

„ My dunkt, hier hoor ik veel Jagers te gelyk uitroepen: Wilt gy uw Land of Buitenplaats niet omflooten of met Pallisfaden bezetten, het ftaat u vry, maar dan hebt gy geen eigendom aan de Conynen die daarop zyn! Maar ik beken dat ik op de Conynen, die los op myn land loopen, zo veel eigendom niet heb, als op die gene die opgefloten zyn, en met rede, want de eerfte kunnen wegloopen. Dit geef ik volkomen gewonnen; maar gy Jagers zult zeggen, dan komen wy die fchieten op uw grond; dog Jagers daar hebt gy geen regt toe, *want ik verbied u te komen op myn grond*; dat zegt immers Hugo Grotius duidelyk §. 6., fprekende van de Jagt: *dat yder een mag een ander verbieden te komen op zyn grond*, en dus Jagers gy moet wagten, tot dat de Conynen, die op myn Land liepen, op een anders land gelieven te komen, alwaar gy, vooraf, permisfie, om die te vangen, bekomen hebt, of zoo zy van myn Land afloopen in de Wildernisfen onder de Houtvesterye gelegen, daar kunt gy die, gequalificeert zynde, ook gaan vangen.

„ Zoo dat Grotius 'er wel zeer verre van daan is geweest, om de eigenaren der Landeryen te noodfaken, deze vrymaking van haare Landgoederen, als tegens dieven en geweldenaars te moeten doen; om dat anders *het verbieden, om te komen op eens anders grond*, onnoodig was, dewyl het als dan zig zelve verbied.

„ Hoe men dezen Autheur ook raadpleegt of niet, hy is die Jagers altoos in de weg; misfchien worden zy nog toornig op 's mans nagedagtenis! maar bedaar Jagers, hy heeft ons als Regtsgeleerde geadvifeert, als Jager had gy misfchien favorabeler uitfpraak gehad; dewyl ik denk dat hy niet zoo groot Jager als Regtsgeleerde was: althans zoo vertrouw ik, om dat op zyn reize van Loeveftein bleek, dat hem de kennis van 't geld ontbrak, daar hy, Jager zynde geweest, ten minfte de zilvere Spetien zoude gekent hebben, om de Koddebeijers wat in de hand te ftoppen."

Nederlandsche Reizen tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene Gewesten des Aardkloots. Doormengd met vreemde Lotgevallen, en menigvuldige gevaaren, die de Nederlandsche Reizigers hebben doorgestaan. Met Plaaten. Derde Deel. Te Amsterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1784. *In gr. octavo,* 224 *bladz.*

Zeven onderscheiden Reistogten der Nederlanders, naar de *Oostindiën*, zyn in dit derde Deel byeen verzameld; te weeten. Een tweede togt van den Admiraal *Jacob van Neck*, geduurende de jaaren 1600—1604. Een Scheepstogt van den Admiraal *Stephen van der Hagen*, gedaan in de jaaren 1599—1601. Eene Reis van twee Hollandsche Schepen, byzonder na het Koningryk *Achem*, in de jaaren 1600 en 1601. Een Reistogt van den Admiraal *Jacob van Heemskerk*, in de jaaren 1601 en 1602. Een Scheepstogt van den Admiraal *Wolphart Harmanssen*, geduurende de jaaren 1601—1603. Een togt van *Kornelis van Veen*, in de jaaren 1602—1604. En eindelyk een eerste togt onder den Admiraal *Joris van Spilbergen*, in de jaaren 1601—1604. De Uitgeevers deezer Reizen houden zig bestendig aan dezelfde manier van uitvoering, bepaalende zig tot het behouden van het merkwaardige, met agterlaating of inkorting, naar 't gevoeglykst geschieden kan, van 't geen min gewigtig of te langdraadig is. ——— Tot eene nieuwe proeve uit deeze leerryke verzameling diene het volgende berigt, nopens het Koningryk *Siam*, en de daaraan grenzende Gewesten.

„ Van de haven van *Martavan* begint de kust van het Koningryk *Siam*, [liggende op het Schiereiland van Indië aan deeze zyde van den Ganges,] hebbende eene uitgestrektheid van vyfhonderd mylen, en loopende tot aan de Stad *Tavaïa*. In overouden tyd was dit Koningryk zo magtig, dat de Oppervorst met den tytel van *Keizer* bekleed wilde worden. Maar toen de Koning van *Pegu*, in den jaare 1568, met een Leger van eenige honderdduizenden Krygslieden, zich te velde hadt begeeven, sloeg hy het beleg rondom de Hoofdstad van het Koninkryk, die insgelyks den naam van *Siam* voert. Het beleg duurde twee jaaren, en kostte den belegeraaren meer dan vyfhonderdduizend man. Ten langen laatste wierdt de Stad door verraad bemagtigd. ——— Aanleiding tot deezen bloedigen

gen en veelkostenden oorlog gaf het volgende beuzelagtige voorval. De Koning van *Siam* hadt twee witte Elefanten. De *Peguaanen*, welke deeze dieren een godsdienstigen eerbied toedraagen, vernomen hebbende, dat in *Siam* twee witte Elefanten waren, zonden Gezanten derwaarts, om dezelve te koopen, tot wat prys het ook mogt weezen. Doch de Koning van Siam hadt hier geene ooren na. Die van *Pegu*, over deeze weigering in arren moede ontstoken, trok hierop te velde, en maakte zich niet slegts door geweld meester van de Elefanten, maar maakte het geheele land schattingschuldig, naa dat hy alvoorens een gedeelte van den Adel hadt doen ombrengen, de andere gevanklyk weggevoerd, en alle hunne schatten en kostbaarheden na zyn eigen land gezonden hadt. Op het berigt, dat zyne Hoofdstad in 's Vyands handen was gevallen, nam de Koning vergif in, en maakte alzo een einde van zyn leeven.

„ De grond deezes Koninkryks is gedeeltelyk vlak en effen, gedeeltelyk bergagtig. Overal is hy vrugtbaar in Weilanden en verscheiden andere dingen; doorgaans aangenaam, vet, overvloeiende van Ryst en andere leevensnoodwendigheden; leverende, onder andere, zeer veel Peper, die van eene goede soort is. De bergen geeven Goud, Zilver, Tin en verscheiden andere metaalen. Men ontmoet 'er ook veele Paarden en Elefanten."

„ In 't algemeen zyn de Landzaaten genegen tot vleeschlyken wellust, overdaad en brasfery. Zy gaan zeer pragtig gekleed; bykans allen beroemen zich van Adelyke afkomste te weezen. Zy oeffenen geenerhande Ambagten of Handwerken, maar laaten dezelve voor hunne Slaaven over. Zeer zyn zy gesteld op de Muzyk. Zy hebben openbaare Schoolen, alwaar de Jeugd in de Wetten des Koninkryks en in den Godsdienst, in de gemeene landtaale, onderweezen wordt.

„ Zy betoonen godsdienstigen eerbied aan verscheiden soorten van Afgoden, voornaamlyk, aan de vier Elementen; hierom begeeren zy doorgaans, na hunnen dood, begraaven te worden in die Hoofdstoffe, welke zy, by hun leeven, inzonderheid gediend hebben. Zy, die de Aarde bovenal hebben aangebeeden, worden 'er in begraaven. De vereerders van het Vuur begeeren verbrand te worden. In het Water worden dezulken geworpen, die het als hunne Godheid gediend hebben. En Luchtvereerders

worden opgehangen, om door de vogelen gegeeten te worden.

„ De muuren der Hoofdſtad, naar welke het geheele Koningryk wordt genoemd, zyn meest vervallen. Uit de overblyfzelfs, egter, is het nog duidelyk te zien, dat zy zeer ſterk moeten geweest zyn. De Stad is groot, volkryk en zeer geſchikt tot den Koophandel, als zynde geleegen aan eene wyde en diepe Rivier.

„ Behalven deeze groote Stad, ontmoet men 'er nog veele andere Steden; onder andere *Camboya*, leggende aan den oever eener ſchoone Riviere, welke in *China* haaren oorſprong heeft, en die, naa verſcheiden andere Rivieren in haaren boezem te hebben ontvangen, een Meir formeert, 't welk meer dan tweehonderd mylen in zynen omtrek beſlaat.

„ De *Siammeezen* zyn Afgodendienaars, goede Soldaaten en Zeelieden, doch zeer beestagtig van leevenswyze: want zy gelooven dat menſchen en beesten weezens van eene zelfde ſoort zyn. De Vrouwen worden te gader met de Lyken hunner Mannen verbrand. By het overlyden van den Koning, werpen zich niet alleen zyne Vrouwen, maar ook een goed aantal Ryksgrooten, uit eigen beweeging, op den Houtſtapel, op welken zyn Lyk verbrand wordt.

„ *Campan* is insgelyks eene Zeeſtad, in het zelfde Koninkryk geleegen. Van hier koomt het beste Aloë-hout, 't welk, by alle Oosterſche Volken, in geene mindere waarde dan Zilver wordt gehouden. Het wordt gebruikt tot het verbranden van de Lyken der Koningen, Prinsſen en andere groote Heeren.

„ In het Zuidlykſte gedeelte van het Koninkryk legt eene Stad, *Sincapura* genaamd, tegen over eenen Uithoek of voorgebergte, 't welk, naar den naam der Stad, *Kaap-Sincapura* wordt geheeten. Van hier koomen zeer veel Paarden en Elefanten. Ook ontmoet men in de wildernisſen zeer veele Leeuwen, Tygers, Aapen, Meerkatten en meer andere dieren.

„ Uit de Schriften van FERDINAND MENDEZ PINTO, een kundig en oplettend Portugeesch Reiziger door het Oosten, tekenen wy hier aan, dat de Hoofdſtad van het Keizerryk *Sornau*, in deeze gewesten doorgaans bekend by den naam van *Siam*, *Odiaa* wordt genaamd, en dat ten zynen tyde, dat wil zeggen, in den jaare 1540, de Keizer aldaar zyn Hof hieldt.

„ Volgens deezen Schryver beſlaat het Keizerryk in de leng-

lengte 700 Spaansche mylen, en in zyne grootste breedte 160 mylen. Meestal is de grond laag; doch de landeryen worden wel bebouwd, en door schoone rivieren besproeid. Zy geeven Ryst en eene menigte van andere leevensmiddelen.

„ De bergen zyn bedekt met boomen, van welke duizenden van allerlei soort van schepen kunnen getimmerd worden. Men vindt 'er Mynen, welke Goud, Zilver, Staal, Lood, Tin, Zwavel en Salpeter opleveren. Wyders vindt men nog in 't Land veele Zyde, Arendshout, 't welk in de Indiën wordt gebruikt tot het balzemen der Lyken, Benjoin, Lak, Anil, Katoen, Robynen en Saphyren. Aan en omtrent den Zeekant groeit veel Brasilienhout, en nog eene soort van zwart hout, van het welk alle jaaren wel honderd Jonken eene laading inneemen, en het na *China*, *Anian* en *Camboja* brengen. Eindelyk valt 'er ook zeer veel Honig, Wasch en Zuiker.

„ De inkomsten des Konings bedroegen, ten deezen tyde, jaarlyks, ruim twaalf miljoenen Dukaaten, of driehonderd en zestig Tonnen Gouds, behalven de diensten, welke de Ryksgrooten voor hem moesten verrigten, en de schattingen, die zy verpligt waren hem op te brengen; al het welk insgelyks eene zeer aanzienlyke somme beliep.

„ In de geheele uitgestrektheid zyns Ryksgebieds lagen zes en twintighonderd bewoonde plaatzen, bestaande uit Steden, Vlekken en groote Dorpen: want de kleine gehugten zyn hier onder niet begreepen. De meeste dier plaatzen zyn open en weerloos, en alleen van Schanspaalen omringd. De Inwoonders zyn uit den aart traag en lafhartig.

„ De Hoofdstad *Odiaa* alleen is met een Muur omgeeven. Men wil dat binnen dezelve ruim vierhonderdduizend Huisgezinnen woonen, van welke ten minste het vierde gedeelte bestaat uit Vreemdelingen, uit alle oorden en gewesten der waereld. Want vermits dit Koninkryk zeer uitgebreid, en wel geleegen is tot den koophandel op alle Indische gewesten en eilanden, verloopt 'er geen jaar, of 'er gaan en komen ten minste duizend Jonken, behalven een groot getal andere kleine vaartuigen, van welke de Rivieren en Havens onophoudelyk krielen.

„ De Koning noemt zichzelven *Prechau Salen*, zo veel betekende als *Heilig Lidmaat Gods*. Slegts tweemaal 's jaars verschynt hy in 't openbaar, en dit geschiedt met

zeer veel ſtaatelykheids. Nogthans erkent hy de opperheerſchappy des Keizers van *China*, aan wien hy hulde betoont, en eene ſchatting betaalt voor de vryheid om zyne Jonken te mogen zenden na de Haven van *Combai*, en aldaar handel te dryven.

„ Behalven de koopmanſchappen en levensbehoeften, van welke wy boven reeds geſproken hebben, levert dit land zeer veel Peper, Gember, Kaneel, Kamfer, *Canne Fistula*, Tamarinden en Kardamon; met waarheid mag het derhalven genoemd worden, een der beste en rykſte Koninkryken der geheele waereld.

„ Aan *Siam* grenst het Koninkryk *Tanasſarin*. De Stad van dien naam wordt veel bezogt van de *Portugeezen*, die 'er eenen ſterken handel dryven. Zy is de ſtapelplaats der goederen, welke uit *Pegu* en *Siam* koomen, en aldaar worden zamengebragt, om na *Malacca* verzonden te worden. Men vindt 'er, onder andere, veel Indiaanſchen Brandewyn, die van Kokosnooten wordt geſtookt. Op verſcheiden andere plaatzen van de *Indiën*, en voornaamlyk te *Goa*, wordt deeze drank bereid; doch die van *Tanasſarin* wordt voor de beste gehouden. De Indiaanſche Vrouwen zyn zeer verſlingerd op deezen drank, en drinken dien greetig, wanneer zy het kunnen doen buiten weeten van hunne Mannen, want voor deeze ſchaamen zy zich dien drank te gebruiken.

„ Het Koningryk *Tanasſarin* ſtaat tegenwoordig op zichzelf. Voormaals plagt het ſchattingſchuldig te zyn aan den Keizer van *Siam*, wiens ſterkte en rykdommen merkelyk verminderd zyn, zints de Oorlogen, welke hy gevoerd heeft tegen den Koning van Pegu, aan wien hy zelve thans eene jaarlykſche ſchatting moet betaalen.

„ Van zynen kant, egter, voert de Koning van *Siam* een zeker oppergebiedt over *Camboya*, *Jagoma* en de geheele ſtreek lands *Patana*, te weeten van de Oostzyde van den Hoek van *Malacca* tot aan *Pahan*. Tot een blyk van afhankelykheid zenden de Koningen dier gewesten jaarlykſche geſchenken aan zyne *Siamſche* Majeſteit. Om den band van afhankelykheid en wederzydſche verbintenisſe te vaster toe te haalen, zenden de opgemelde Vorſten eenige hunner kinderen ten Hove, in ſchyn om aldaar opgevoed, dat is, in de daad, om als een onderpand van getrouwheid bewaard te worden."

Or-

Oude en tegenwoordige staat van alle Godsdiensten, van de Schepping der Waereld tot op den tegenwoordigen tijd. Door W. HURD D. D. *Uit het Engelsch vertaald. Vyfde Deel. Vercierd met een prachtig stel Kunstplaaten. Te Amsterdam, by* M. de Bruin, 1784. *In gr. octavo* 627 *bladz.*

Onder de voorheen in dit Werk gemelde Afgodische Volkeren, waren tot nog de Americanen niet begrepen, en dit doet den Heèr *Hurd*, ter voltooijinge van zyn arbeid in dit opzicht, hier het oog slaen, op den Godsdienst der *aloude* of *wilde Amerikanen*, verstaende daerdoor dezulken, die voormaels Afgodendienaers waren, of het nog heden zyn. By die gelegenheid verleent hy ons ene beschryving van de verschillende Godsdiensten der voornaemste Volkeren in de Nieuwe Waereld. En daerop gaet hy, den Roomschen Godsdienst reeds ontvouwt hebbende, over tot het behandelen van den Protestantschen Godsdienst. Vooraf gaet ene Inleiding; behelzende een oordeelkundig verslag van den oorsprong en aenvanglyke invoering der Hervorminge; waeraen hy zich voorstelt te hechten, eerst een bericht van zulke Godsdiensten, welken, onder den naem van *Protestantsche*, onder verschillende Natien zyn vastgesteld; en daerna van de zodanigen, die gemeenlyk by den naem *Dissenters*, of anders denkende, bekend zyn. Hy bepaelt zich in dit Deel tot de Luterschen, en de Engelsche Kerk, van welke beiden hy een uitvoerig verslag verleent; staende de overige Protestantsche Gezintheden, in 't volgende Deel, nader overwoogen te worden. ——— Wy hebben, reeds meermaels van dit nuttig leerzaem Werk gewag gemaekt hebbende, juist niet byzonder stil gestaen op de ene of andere beschryving der Heidensche Godsdiensten; dit noopt ons, daer ze nu in dit Deel voor 't laetst inkomen, nog ene proeve te geven van zodanig ene beschryving; waertoe wy ons, om gene al te breedvoerige te plaetzen, ons bepalen tot het bericht, het welk de Heer *Hurd* ons geeft van den Godsdienst der Wilden van *Hudsons Baai*, dat aldus luidt.

„ Zeer duistere en verwarde begrippen hebben de inwooners van *Hudsons Baai* van den Godsdienst; want zij hebben eene groote menigte van verschillende Godheden of liever Afgoden, welke zij vereeren naar hunne grilligheden. In de daad, de losbandige, zwervende leevenswijze deezer Wilden is een kragtige hinderpaal, dat zij geene agt kun-

kunnen ſlaan op betaamelijke begrippen van Godsdienst of van den waaren God. Even als de *Manicheen*, in de vroegſte tijden van het Christendom, ſchijnen zij twee Beginzels, het eene goed, het andere kwaad, te aanbidden. De Zon houden zij voor het goede, en de Maan voor het kwaade Beginzel. Dit ſchijnt eenige overeenkomst te hebben met het gevoelen der Ouden, welke alle ſchadelijke en heillooze uitwerkzels aan de Maan toeſchreeven.

„ De Wilden, van welke wij thans handelen, ſchijnen de Zon aan te merken als den Opperheer van 't Heelal: want zij offeren haar Tabak, in plaats van Wierook; dit noemen zij *de Zon rooken*. Op de volgende wijze wordt deeze plegtigheid volvoerd.

„ De hoofden der huisgezinnen vergaderen met het aanbreeken van den dag, ten huize van eenen der aanzienlijkſte Landzaaten. Deeze ontſteekt den Tabak, en offert denzelven aan de Zon. Met beide handen dit kruid beweegende met den loop der Zonne, zendt hij, ten zelfden tijde, tot haar zijne gebeden op, ſmeekt om haare beſcherming, bidt haar, dat zij hem het verſtand wil verlichten en beſtuuren, en draagt alle de gezinnen van het gewest aan haare zorge op. Naa dit alles rookt het Opperhoofd den Tabak, en deelt dien, aan elk der aanweezenden, beurtelings mede.

„ *Calumet* is de naam van het werktuig, waarvan zij, tot het Godsdienſtig rooken, zich bedienen. Het is eene ſoort van zeer langen Pijp van roode aarde gemaakt, verſierd met de hoofden van Houtſnippen, en eene ſoort van Eendvogels, die op boomen nestelen. De hoofden deeze Vogelen zijn van de ſchoonſte ſcharlaken kleur, welke men zich kan verbeelden; niet minder fraai zijn alle hunne overige vederen. Midden op den buis, of het lichaam van de *Calumet*, maaken zij zekere vederen vast, genomen van den vlerk eens Vogels, *Kibon* bij hen genaamd, die veele gelijkheid met een Arend heeft. Altoos wordt de *Calumet* gebruikt, zo dikmaals zij een Kruistogt zullen onderneemen.

„ Eene naauwkeurige beſchrijving van de *Calumet*, ontmoeten wij bij Vader HENNEPIN, een geleerd Jeſuit, die deeze gewesten bezogt, en 'er eenige jaaren vertoefd heeft. Het is, dus ſchrijft hij, een groote Tabakspijp, van rood, wit of ſmart marmer, veel gelijkende naar een Heirbijl, met een zeer gladden kop. De buis, die ongeveer derdehalf voet lang is, is gemaakt van ſterk riet of rotting, met veeren van allerlei kleuren bezet, door

wee-

weeven met vlegtzels van Vrouwenhair. Hieraan binden zij vast twee vleugels, die het werktuig, eenigermaate, doen gelijken naar dat geen, van 't welk de Gezanten van ouds, bij het fluiten van den Vrede, zich plagten te bedienen. Dit Riet fteeken zij door den Nek van zekere Vogelen, met zwarte en witte vederen gefprenkeld, en ongeveer van grootte als onze Ganfen, of door den hals der bovengemelde Eendvogelen.

„ Ieder Natie geeft aan de *Calumet* zulk een gedaante, en aanbidt dezelve op eene wijze welke haar meest behaagt; of liever, allen volgen, ten deezen opzigte, de aloude vastgeftelde gewoonte. De *Calumet* is een vrijgeleide voor de geenen, welke van de eene plaats na de andere zich begeeven. En vermits het een zinnebeeld des Vredes is, zijn zij allen van gevoelen, dat eene in 't oog loopende wraak zou nederdaalen op het hoofd der geenen, die vermetel genoeg waren, om dit teken van goede trouw te fchenden. 't Is het zegel van alle openbaare onderneemingen, van alle gewigtige handelingen, van alle gewijde plegtigheden.

„ Doch laaten wij wederkeeren tot de overige plegtigheid deezes volks. Nimmer, dan by zeer buitengewoone gelegenheden, wordt de plegtigheid van *het rooken der Zonne* onderhouden. Want, doorgaans, zenden zij hunne gebeden op tot zekere kleine Beelden, welke zij bij zich draagen, en die gemeenlijk door hunne Gochelaars hun worden ter hand gefteld. Zommigen hunner zijn van gedagten dat de ftormwinden worden veroorzaakt door de Maan, die, volgens hunne begrippen, zomwijlen haar verblijf houdt op den bodem der Zee.

Om haar, derhalven, te vrede te ftellen, offeren zij haar het waardigfte, welk zij in hunne Kanoe hebben, en werpen alles in de Zee, den Tabak niet uitgezonderd. Deeze offerande wordt voorafgegaan van een gezang en zekere andere plegtigheden, die de kragt bezitten om den boozen Geest te verjaagen. Weinig onderfcheids fchijnt in dit alles plaats hebben, tusfchen deeze gebruiklijkheden en de gewoonten der Ouden: want zij zijn op verre na niet zo wild en onbefchaafd als veele andere Amerikaanen.

„ Om den uitflag van eenige zaak te weeten, vervoegen zij zich bij hunne Gochelaars, die met veel plegtigheids en Kunstbetooningen hunne antwoorden voortbrengen. De Gochelaar plant ftokken in de aarde, en bouwt op dezelve eene ronde Hut, welke hij bekleedt met de vellen

van

van beesten. Boven in den top laat hij eene opening, wijd genoeg voor een mensch om daardoor na binnen te kruipen. Hier sluit zich de doortrapte Gochelaar alleen op; hier zingt hij, stort hy traanen, tuimelt op en neder, pijnigt zichzelven, en brengt eene menigte bezweeringen voort. Naa dit alles ontvangt hij een antwoord met eene donderende stemme. Dit alles is zeer overeenkomstig met de begrippen, welke de Heidenen aangaande het Godlijk Opperweezen voeden.

„ Deeze begrippen, naamlijk, doen hen gelooven, dat hunne Goden de antwoorden op hunne gebeden, altoos, met eene donderende stemme moeten voortbrengen. Ja, zij zijn in het denkbeeld; dat geen antwoord van de Goden zou komen, ten zij het min of meer de wetten der Natuure opschorte. Ongetwijfeld is zulks waarheid. Doch het geen deeze verdwaalde volken voor de stemme des Opperften Weezens houden, is niet anders dan een trek, door hunne Gochelaars gespeeld, met oogmerk om het Volk te misleiden, en hun eigen gezag te handhaaven.

„ Zo dra het gerugt gehoord wordt begint des Gochelaars zinverrukkende verbeelding zich te openbaaren in een mompelend geraas, gelijk dat van eene nedervallende rots. Alle de stokken schudden met zulk een geweld, dat het schijne als of het geheele gevaarte tegen den grond zal vallen. Te midden van deeze gewijde beroeringen, openbaart de Gochelaar zijne Godspraaken. Niets kan listiger overleid zijn dan deeze vond: want hij neemt de gelegenheid waar, dat des Volks gemoederen door vreeze en angst bevangen en ontsteld zijn.

„ Wat het Huwelijk onder hen betreft, zij trouwen zo veele Vrouwen als zij kunnen onderhouden. Niets is gemeener, dan dat vijf of zes zusters gezamentlijk éénen Man hebben. Die het eerste kind ter waereld brengt, geniet boven de andere verscheiden voorregten. Naast den Huisvader, wordt zij als het hoofd van het huisgezin aangemerkt. Dit heeft meestal plaats overal daar de Veelwijverij geduld wordt.

„ In 't oogenblik dat een Wilde op eene Vrouw verlieft, openbaart hij zijne drift, en, om het doelwit zijner wenschen te bereiken, onthaalt hij haare Bloedverwanten op een plegtigen maaltijd. Aan haaren Vader doet hij eenige geschenken; en naauwlijks heeft hij deszelfs toestemming verkreegen, of hij geleidt zijne Beminde, zonder

eeni-

eenigen verderen omflag of plegtigheid, na zijne eigen wooning. Nimmer treeden zij in 't Huwelijk, met oogmerk, om geduurende hun geheele leeven aan elkander verbonden te blijven; want zij woonen niet langer te zamen, dan zij in elkander behaagen fcheppen. Dezelfde gewoonte heeft plaats, onder de meeste *Noord-Americaanfche* Natien.

„ Met zo veel ftaatelijkheids, als hunne omftandigheden gedoogen, begraaven zij hunne dooden. Zij kleeden hen aan, befchilderen hunne wangen en het geheele lichaam met verfchillende kleuren, en leggen het vervolgens in eene Kist van den bast van boomen gemaakt, welke zij van buiten met puimfteenen glad polijsten. Daarnaa planten zij paalwerk in de aarde rondom het Graf, ter hoogte van zeven of acht voeten boven den grond.

„ Daarenboven richten zij maaltijden aan ten behoeve van de dooden, overeenkomftig met hunne zeden en gewoonten in andere opzigten. Alles vertoont een treurig en droevig gelaat, naar evenredigheid van de omftandigheden des tijds. De naastbeftaanden van den overleedenen houden een diep ftilzwijgen, en gedoogen niet dat 'er gezongen of gedanst wordt. Alle de gasten doen gefchenken aan de Ouders en Bloedverwanten van den Overleedenen, en werpen dezelve neder aan hunne voeten, onder het fpreeken van deeze woorden. *Dit dient om hem te bedekken; dit om eene Hut voor hem te bouwen; dit om zijn Graf te omheinen.* Alle zijne nooddruftigheden worden aldus opgenoemd.

„ Wij mogen deeze Afdeeling niet befluiten, zonder alvoorens te hebben aangemerkt; dat verfcheiden van deeze Volken meer befchaafd zijn geworden in hunne zeden, zints de *Engelfchen* eene Maatfchappij van Koophandel voor deze gewesten hebben opgericht. Hieruit blijkt het groot nut van den Koophandel, en het gebruik, welk van denzelven altoos behoorde gemaakt te worden; naamlijk, de befchaaving der gemoederen van een ruuw onkundig Volk, op dat zij de voordeelen der zamenleevinge, en de zegeningen van den Godsdienst, mogen genieten."

Gedenkſchriften van den Marquis DE POMBAL. *Twee Deelen. Te Amſterdam, by* D. Schuurman, 1784. *Behalven de Voorreden* 605 *bladz. in gr. octavo.*

Het voorgevallene in 't Portugeeſche Ryk, geduurende het Miniſterie van den Marquis *de Pombal*, is van te veel gewigt geweest, en heeft nog te duurzaame gevolgen, dan dat men niet begeerig zoude zyn, om deezen Staatsminiſter wat nader te leeren kennen; waartoe deeze Gedenkſchriften dienen. Derzelver Opſteller komt alleszins voor als kundig, en de nevensgaande bewysſtukken verleenen ons een genoegzaamen grond van geloofwaardigheid; 't welk de leezing van dit Geſchrift aanpryst. Het zelve behelst een agtervolgend verſlag van 's Mans leevensloop zints zyne Jeugd, van zyne trapswyze opklimming, tot dat hy eindelyk het gantſche Ryksbeſtier als in handen had; met eene ontvouwing van zyne voornaamſte Staatsverrigtingen, en een byzonder verſlag van zyn bewind, met betrekking tot den toeleg op het leeven des Konings en de ſtraf der zaamgezwoorene, als mede tot het verbannen der Jeſuiten en de Vredebreuk met het Hof van Rome. Zyn Character was, over 't geheel, in den hoogſten trap eigendunklyk en wreed; voor 't overige was 'er in zyn beſtier, in verſchillende tydperken, zulk eene verſcheidenheid in den aart zyner bedryven, dat men naauwlyks bezeffen kunne, hoe ze door éénen en denzelfden Man werkſtellig gemaakt zyn. ——— „ Wy zien, zegt onze Autheur, hiervan ſpree„ kende, wy zien niet dan twee zaaken, in welken CARVAL„ HO (*) altoos aan zigzelven gelyk geweest is; naamlyk, een „ geweldige dorst naar Rykdommen, die hy niet kon leſſen of „ verzadigen, en eene onverzoenlyke wraakgierigheid tegen zyne „ wezendlyke of ingebeelde vyanden. Deeze beide driften of „ hartstogten groeiden by hem aan, naar mate van zyn vermo„ gen, en hy liet zig door dezelve zo verre wegſlepen als zy „ hem konden brengen". Hier van ziet men, inzonderheid met betrekking tot het wraakgierige, een zoo doorſlaand bewys, dat het moeilyk valle een ſoortgelyk voorbeeld van verregaande wraakgierigheid in de Geſchiedenis aan te treffen. Zulks ontdekt zig in een door hem verdichten toeleg op des Konings leeven, die geheel Europa verbaasd heeft; waardoor *Carvalho*, zig wreekende over zyne Vyanden, het bloed veeler aanzienlyke Perſoonen des Ryks, als waren zy ſchuldig aan eene zamenzweering tegen den Koning, heeft doen ſtroomen. ———

Dit

(*) CARVALHO was de Geſlagtnaam van deeze Miniſter, onder welken hy in dit Geſchrift gemeenlyk voorkomt, waarom wy denzelven ook voorts zullen bezigen.

Dit zooveel gerugts verwekkende, en zoo veel gevolgen met zig fleepende geval, fleunt, naar uitwyzen van deeze Gedenkfchriften bykans geheel en al op een verdichtzel van den wraakzugtigen *Carvalho*; 't welk wy te merkwaardig vinden, om 'er niet eenige byzondere melding van te maaken. Het in deezen bygebragte verhaal is te lang, om geheel geplaatst te worden; maar zie hier kortlyk wat 'er van de zaak zy.

Een Officier, verbonden aan den huisdienst van het Paleis, met naame *Texeira*, was een vertrouweling der Minnaryen van Koning *Joseph*, en vergezelde den Vorst in zyne koets, zo menigmaal als hy by nagt uitreed, om, in het geheim, zyne Maitresfen te zien. Met deezen *Texeira* was de Hertog van *Aveiro*, Grootmeester van het Huis des Konings, in woorden geraakt, welken tot die hoogte gestegen waren, dat de Hertog zeide, „ ô ongelukkige, zeg dank aan de muuren van „ dit Paleis, welke voor dit oogenblik myne wraakzugt be„ letten; maar zyt verzekerd, gy zult my niet ontfnappen." Zedert dien tyd zogt de Hertog gelegenheid, om zig van zyn vyand te ontflaan, en tragtte dit inzonderheid by nagt te verrigten, om des te gemakkelyker zyn oogmerk te bereiken. ——— Na verloop van eenige dagen, toen men vastflelde, dat de Koning met *Carvalho*, des nagts, in zyn Staatskabinet arbeidde, en toen de geftrenge rouwplegtigheid, wegens het overlyden van des Konings zuster, naauwlyks toeliet te denken, dat de Koning eene nagtvifite van die natuur zou onderneemen, befloot die Vorst, en wel ter zaake van de rouwplegtigheid, met de uiterfte geheimhouding, zig ten deezen einde, in den berugten nagt van den 3 September 1758, te bedienen van het rytuig van *Texeira*, welken hy doorgaans met zig nam. ——— Op het wederkeeren word dit Rytuig door drie mannen te paard aangerand. Een van hun, welke men voorgeeft de Hertog van *Aveiro* geweest te zyn, fchoot op den koetzier met een karabyn, welke by geluk geen vuur vatte; de beide andere bedienden van dien zelfden Heer fchooten op het agterfte van het rytuig. ——— Wanneer men nu naaukeurig agt geeft op de omftandigheden van deeze droevige gebeurtenis, dan heeft men moeite om zig zelven te overreeden, dat de Hertog een ander oogmerk gehad heeft, als dat van *Texeira* dood te fchieten, wiens rytuig hy kende. ——— De koetzier dus gelukkig ongekwetst gebleeven zynde, gelyk wy gezegd hebben, riep in zyne verbaasdheid uit: „ ô Ongelukkige wat doet gy? de Koning is 'er in." ——— En op dit gefchreeuw namen die ongelukkige zamengezwoorenen fchielyk de vlugt, in plaatfe van hunne onderneeming te volvoeren, en zig daar door te dekken, en ze bewaaren voor nadeelige en doodlyke gevolgen, welke natuurlyk dien heiligfchendenden aanflag voor hen moest hebben. ——— De beide pistoolfchooten van agteren op het rytuig gedaan, gingen juist tusfchen den Koning en Te-

Texcira. —— By ongeluk, en het welk eene ſoort van gemeenzaamheid aantoont, die tusſchen den Vorst en zynen vertrouwling heerschte, zat *Joſeph* aan de linkerzyde, en werd gekwetst aan het bovenſte gedeelte van zyn regterarm. —— Zyne eerſte zorg was, zo dra hy zig gekwetst gevoelde, den Koetzier te beveelen hem te brengen, by den Marquis van *Angeya*, wiens Hotel in de nabuurſchap was.

Na dit verhaal zal men, buiten twyfel, verwonderd ſtaan, van in het Manifest van den 9 December van dat zelfde jaar te leezen, dat de Koning is aangerand geworden, op het oogenblik wanneer hy uit zyn lusthuis kwam, *Quinto do Meys* genaamd, om de kleine plaats, welke het zelve van het Koninglyk Paleis van *Belem* afzondert, dwars over te ryden. Byaldien dit waar is geweest, wat had die Vorst dan noodig, om zyn toevlugt naar het Hotel van *Angeya* te neemen, welk meer dan een myl van *Belem* is verwyderd. —— Intusſchen, dat hy in dienzelfden nagt derwaards gegaan is, zulks was eene openbaare waarheid, welke men niet in twyfel kan trekken. —— Maar CARVALHO, die de party van deeze groote gebeurtenis wilde trekken, maakte 'er geen zwaarigheid van, om alle omſtandigheden te veranderen, de gemoederen in onzekerheid te brengen, door die verſchillendheid der verhaalen, en de zaaken onder zulk een gezigtspunt te plaatzen, als met zyne oogmerken het meest overeen kwam.

Het was reeds in het hol van den nagt, en de Marquis de *Angeya* had zig te rust begeeven, maar zo dra hem de komst des Konings werd aangekondigd, ſtond hy ſchielyk op, en hy werd met verbaasdheid bevangen, zo dra hy uit den mond van zyne Majeſteit zelve den aanſlag vernam op zyn perſoon gedaan. Hy vroeg 's Konings order, welke hem beval zyn heelmeester *Antonius Soares* te doen haalen. Waarop de Marquis van *Angeya* zelve hem ging opzoeken; hy wekte hem op; en bragt hem by den Koning. —— Na dat men dien Vorst het eerſte verband gelegd hadt, ſtelde men zyne Majeſteit voor, om hem naar zyn Paleis te vervoeren, alwaar men hem gevoeglykst de noodige hulp konde toebrengen; doch *Joſeph* was niet van dat gevoelen, en kon in 't eerst hier toe niet beſluiten; maar op ſterk aanraaden en gedaane voorſtellingen liet hy zig overhaalen, en vertrok naar Belem, alwaar hy meer dan drie maanden, of tot aan 't midden van December, vertoefde, zonder zig publiek te vertoonen. Hy liet zig geduurende dien tyd van niemand zien, zelfs niet van de Koningin, die zomtyds, maar altoos in 't donker, in 't vertrek kwam: voorts waren *Carvalho* en de Chirurgyn *Soarez* de eenigſten, die in zyn vertrek kwamen; en het was uit handen van den laatſten, dat hy zyn voedzel en zyne remedien ontving.

Ondertusſchen hield *Carvalho* de Hovelingen in onzekerheid, door nieuwe tegenſtrydige berigten, welken hy hen telkens

van

van des Konings toeftand gaf. En middlerwyl bereikte hy, in zyne aanhoudende eenzaame gefprekken met den Vorst, ligt zyn oogmerk, om hem, met behulp van zyne gewoone betuigingen van getrouwheid en aankleeving, te overreeden, dat men eene zamenzweering tegen zyn perfoon gemaakt had, aan welker hoofd zig de Hertog van *Aveiro*, de Marquis van *Tavora* en de Graaf van *Atonguia* (*) bevonden. ——— Hy gaf hem te kennen, dat hun voorneemen was, om den Infant *Don Pedro* op den troon te brengen, op hoop van zelve het Ryk onder zyn naam te regeeren. ——— En om zyne trouwlooze inboezemingen des te meer kragt by te zetten, zo herinnerde hy den Vorst, zonder ophouden, het droevig noodlot van zyn oudoom, den Koning *Alphonfus*; onttroond door de listige aanflagen van eenige zyner onderdaanen, die zo ftoutmoedig als vermogende waren. ——— Hy befloot hieruit alzo de noodzaaklykheid, in welke hy was, om, door een groot voorbeeld, den onrustigen en oproerigen geest van zyn Adel te beteugelen, om hunne hoogmoed te fnuiken, en ze binnen de waare grenspaalen te fluiten; eene magt, welke zo doodelyk was geworden voor het gezag, en zelfs voor het leven van den Souverein. ——— Een Vorst, als *Jofeph*, vreesagtig, agterdogtig en reeds onderdrukt, kon zigzelven niet lang behoeden voor den ftrik, welken men hem fpande. ——— Hy geloofde blindelings, al wat de Minister hem zeide, en gaf hem volmagt, om de daaders en medepligtigen van het gewaande complot zamengezwoorenen te ftraffen; waarop *Carvalho*, zonder eenig uitftel, de volvoering zyner bloedige ontwerpen een aanvang deed neemen; van welker fchrikbaarende voltrekking de Autheur verder een uitvoerig verflag geeft. ——— Gemerkt het algemeene beloop hiervan genoegzaam bekend is, en wy, zonder te wydloopig te worden, op geene byzonderheden kunnen ftil ftaan, zo zullen wy ons daarmede niet ophouden. Alleenlyk hebben wy nog een kort woord te melden, wegens de voorzorg van *Carvalho*, om den gepleegden Regtshandel gedekt te houden; die egter, na verloop van eenige jaaren, verydeld is.

De Minister naamlyk was, na de voltrekking van alles, niet gerust. —— Het denkbeeld alleen, dat men met 'er tyd eenige twyfelingen kon maaken aangaande de naauwkeurigheid van het Vonnis van 12 January 1759, dat men dit gewigtig Proces kon herzien, en veelligt de onfchuld ontdekken van zo veele aanzienlyke ongelukkigen, en op het enkel zeggen van hunnen befchuldiger, veel eer, dan op wettige bewyzen, veroordeelden; dit denkbeeld alleen, zeg ik, veroorzaakte hem ongerustheid, en

(*) Deeze Heeren, met hunne Maagfchap, waren boveral gehaat by *Carvalho*, om dat ze zyn eigendunklyk beftier en invloed op den Koning meermaals dwarsboomden, en dikwils hunnen afkeer van hem te kennen gaven.

en een altoosduurende vreeze en benaauwdheid. ——— Om nu deeze herziening van het Proces, zo veel ten minsten als in zyn vermogen was, onmogelyk te maaken, deed hy een *Alvara* of Edict des Konings uitgegeeven, gedateerd den 17 January, het welk in alle stukken de Sententie van den 12 den dierzelfde maand bevestigde, en op het nadruklykste en plegtigste gebood, om dezelve nimmer aan eenig nieuw onderzoek te onderwerpen. ——— Maar de doorlugtige Vorstin, welke thans Portugal regeert, heeft het Request van den Marquis van *Alorna* gunstig ontvangen, dat berugt Edict op den 9 October 1780 vernietigd, de herziening van die Sententie bevolen, en den 23 Augustus 1781 te Lisbon een Decreet, tegen het onregtvaardig gedrag van dien Minister, plegtig bekend gemaakt: een Decreet, in 't welk de Koningin, *meer haare Goedertierenheid dan haare Regtvaardigheid raadpleegende, den schuldigen de straf kwyt schelt, welke hy verdiend heeft, maar enkel uit hoofde van zyn Ouderdom en zyne zwakheden.*

Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandsche Jeugd. Tweede Deel. Te Amsterdam, by J. Allart, 1784. *In duodecimo* 304 *bladz.*

Het voorige Deel bragt ons 's Lands Geschiedenissen, tot op den dood van Keizer *Karel den Grooten* en deszelfs opvolging door zynen zoon *Lodewyk den Vroomen*; waarop dan dit tweede aanvangt, met een verslag der gesteldheid des Keizerryks in die dagen, en deszelfs verdere verdeeling onder de nakomelingen van opgemelden *Lodewyk*. Voorts wordt ons hier ontvouwd de aanvang van 't Graafschap Holland, in 't jaar 863, en 't verdere beloop der Graaflyke Regeeringe, tot op den tyd dat *Filips van Bourgondie*, met het overlyden van Vrouwe *Jacoba* in den jaare 1436, des Graaflyken bewinds volkomen meester was. ——— De Autheur behandelt het voorgevallene in die dagen, in zeven gesprekken van een Vader met zyn zoon, op de eigenste wyze als hy het vroegere tydbestek heeft nagegaan; vestigende steeds de aandagt bovenal op zodanige byzondere omstandigheden, die een merkelyken invloed op 's Lands toestand hadden, en leerzaame aanmerkingen, ook met betrekking tot laatere dagen, aan de hand geeven. Hier door kan dit Geschrift van te meerder dienst zyn voor de Vaderlandsche Jeugd, welke eene geregelde kennis onzer Geschiedenissen niet te duidelyk en nadruklyk ingeprent kan worden, om dezelve van kindsbeen af op te leiden tot handhaavers van Nederlands Vryheid en Welvaart.

Leerzaame gesprekken voor de Jeugd, of kort begrip van veele nuttige Weetenschappen. Te Amsterdam, by J. Wesfing Willemsz. 1784. *Behalven het Voorwerk, 326 bladz. in octavo.*

Een aanvanglyk gesprek van een Vader met zyne Kinderen over de Sterren geeft hier aanleiding tot een verder onderhoud over de Sterrekunde: en de Vader, de leergierigheid zyner Kinderen bemerkende, verklaart daarop nader wat hy voor heeft, ter hunner onderrigtinge te doen. „ Het is, zegt „ hy, my lief, dat gy leergierig zyt, en als gy daarin behaa„ gen vind, zal ik, behalven over de Sterrekunde, ook over „ andere zaaken, die leerzaam en vermakelyk zyn, met u „ spreeken: by voorbeeld, uit de Sterrekunde is de Zeevaart „ ontsprooten, door de Zeevaart zyn de Landen ontdekt, door „ het ontdekken der Landen heeft men kennis gekreegen aan „ de wonderen der Natuur, die in andere Landen zyn, en „ door den omgang met vreemde Volkeren, zyn de menschen „ beschaafd geworden, en de Konsten en Weetenschappen tot „ een hoogen top geklommen. Hiermede wil ik zeggen, zo „ gy 'er lust in hebt, dat ik dan zal spreeken over de *Sterre*„ *kunde*, de *Zeevaart* en *Geographie* of *Aardryksbeschryving*, „ over de *Natuurlyke Historie*, en eindelyk over den *Mensch*, „ en in 't byzonder over de, *Handwerken*, *Konsten* en *Wee*„ *tenschappen*, welken hy oeffent, en tusschen beiden zal ik „ uw verstand met andere nuttige dingen trachten op te scher„ pen." ——— Naar dit plan gaat het eerst afgegeeven gedeelte, over de *Sterrekunde*, de *Zeevaart*, de *Tydrekenkunde*, de *Aardrykskunde*, en de *Natuurlyke Historie*; komende tusschen beiden, by gelegenheid, ook andere onderwerpen in overweeging; als daar zyn de *Heidensche Goden en Godinnen*, de *Romeinsche Geschiedenis*, de *gewoontens en zeden der Persiaanen*, de *Godsdienstplechtigheden*, *Zegepraalen en Heirbaanen der Romeinen*, de *Mythologie* of *Fabelkunde*, en zo ook ten slot een gesprek over de *Electriciteit*. Alle deeze onderwerpen, met zodanige tusschenpoozingen voorgesteld, behandelt de Schryver deezer gesprekken, naar de vatbaarheid der Kinderen, op zodanig eene manier, dat zyne onderrigtingen vry wel geschikt zyn, om 'er den Kinderen een oppervlakkig denkbeeld van in te boezemen; en 't oogmerk is de verdere uitvoering van het Plan in nog één of op zyn hoogst nog twee Deeltjes te voltooien.

Proeven van Geestelijke Oden en Liederen: uitgegeeven, door AHAZUEER VAN DEN BERG, *Tweede Deel. Te Utrecht*, *by* de Wed. J. v. Schoonhoven. *Behalven de Voorreden*, *enz.* 119 *bladz. in octavo.*

Eene tweede verzameling van treffende Zangstukken, waarvan Godsdienstige gemoederen een opwekkend stigtelyk gebruik kunnen maaken. Men ga, ten voorbeelde, na, het volgende Lied, getyteld AVONDBEPROEVING.

De dag is weer verbij! maar hoe is hij geweken?
Hoe bracht ik hem aan 't eind? is hij mij nut verstreken?
Heb ik met allen ernst het goede nagestreefd?
Slechts enkel voor mij zelf, of voor mijn plicht geleefd?

Heb ik hem, in de vrees des Heeren, aangevangen,
Met dank en met gebed? met ijverig verlangen,
Om, voor mijns Scheppers oog, niet slechts in blooten schijn,
Maar waarlijk kuisch, oprecht en 's hemels vriend te zijn?

Heb ik in het beroep van God mij aangewezen,
Door ijver en door vlijt, hem, dezen God, geprezen?
Mij en 't gemeen gediend? elk bijgestaan in nood,
Niet slechts om menschen lof, maar om dat hij 't gebood?

Hoe heeft zich, dezen dag, mijn hart in mij gedragen!
Heb ik, in 't eenzaam, 't oog met vreugd op God geslagen?
Mijn ziel in hem verblijd, die op ons zuchten merkt?
En door een vast geloof mijn hope in hem gesterkt?

Dacht ik, bij 't zoet genot der goedren van dit leven,
Aan de Almagt die ze schiep, en die ze ons wilde geven?
Aanbad ik hem in 't stof? trof zijne gunst mij 't hart?
Droeg ik mijn spoed met dank, en met geduld mijn smart?

En hoe genoot ik 't zoet gezelschap mijner vrinden?
Sprak ik tot eer van God, tot nut van deugdgezinden?
Was 't ernstigst woord zelfs zagt, onschuldig zelfs mijn lach,
En heb ik niets gezeid dat mij berouwen mag?

Zogt ik mijn gansche huis door voorzorg te verplichten,
En door mijn voorbeeld zagt in goeddoen te onderrichten?
Was ik ook traag tot hulp of troost in ramp en druk?
En smaakte ik zoet vermaak in 's naastens waar geluk?

Was

Was mij mijn misslag leed, zoo ras hij was misdreven?
Zogt ik mijn neiging zelfs tot kwaad te wederstreven?
En, eischt mij dezen nacht Gods vrij en wijs bestel,
Ben ik dan zonder schroom gereed op zijn bevel?

ô God, die alles weet, wat zou ik u verheelen?
Mijn zwak — mijn schuld kent gij volmaakt, in alle deelen!
Vergeef me, in Jezus bloed, mijn vaak verzuimden plicht!
Vergeef me! treed toch niet met mij in het gericht!

Ja dat belooft gij hem, die zijne zonden rouwen,
Op uw barmhartigheid blijf ik, in Hem, vertrouwen.
Op uwe wacht en zorg vertrouw ik mij ook nu.
Het zij ik leef of sterf, ik sterf, ik leef voor u.

Minnezangen en Jeugdige Gedichten. Te Haarlem, by A. Loosjes, Pz. *In octavo 88 bladz.*

Volgens het naberigt van den Autheur hebben gelukkige uuren van onschuldige liefde deeze Stukjes gebooren doen worden, en zyn wensch is, dat ze ook in dezelven gebruikt worden. Ze zyn by uitstek wel geschikt, om daaraan te beantwoorden; als behelzende op veelerleie wyzen eene natuurlyke afmaaling van de werkzaamheden der Liefde, in haare kragt voorgesteld, doch steeds indiervoege dat kuische ooren 'er niet door gekweist kunnen worden. Het gewoone gebrek der Minnezangen, die veelal tot eene weeldrige dertelheid overslaan, heeft de Dichter ten zorgvuldigste vermyd, in de bewustheid, dat waare Liefde altoos vergezeld is van zuivere Kuischheid; 't welk hem ook in een Dichtstukje, getyteld *de Kuischheid*, 't welk hier ter proeve kan strekken, aldus doet zingen.

Wat Hemelschoonheid daalt beneden?
ô Maagdenrei! beschouw dit beeld;
Haar aanschijn blinkt van Godlijkheden,
Daar stille vrede in de oogen speelt.
Niet dartel maar teder
Strekt zij haar hand na 't Hemelhof:
De Kuischheid daalt op 't Aardrijk neder,
De Kuischheid daalt; elk zing haar lof.

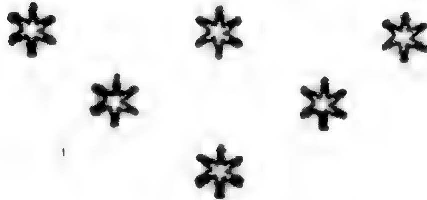
Ver-

Verruklijk zijn deeze oogenblikken:
De kuische meisjes treeden blij,
Daar zij voor heur Godes niet schrikken,
Met vlugge tredjes op haar zij.
Eén zegt 'er: „ Ik nader
„ Met schroom, ô heilige Godin!
„ Ik eer u wel, maar min te gader
„ Een braaven knaap, mijn lust en zin.

„ Dan moet u 't huwlijks kransje dekken,"
Herneemt de Kuischheid, „ lieve maagd!
„ Zou 't uwe deugd tot oneer strekken
„ Dat zij een jongling liefde draagt?
„ Zou 'k aan mijn vriendinnen
„ Verbieden, op een trotschen trant,
„ Een jongling, die mij dient, te minnen?
„ Neen! Liefde en ik gaan hand aan hand.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel verdeedigd, door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Tweede en Derde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1784. *Behalven de Voorredens, 798 bladz. in gr. octavo.*

Ingevolge van het gevormde plan dezer verdediginge vangt de Hoogleeraer van *Hamelsveld* het tweede Deel aen, met den Bybel vry te fpreken van tegenftrydigheden; toonende dat die fchynftrydigheden, welken het Ongeloof, het zy in de Schriften van denzelfden Schryver, of in die der Schryveren onderling, waent te vinden, zeer wel te vereffenen zyn. De overweging hiervan leid hem vervolgens natuurlyk tot het nafpooren van 't geen het Ongeloof bybrengt, als ware de Bybel in velerleie opzichten ftrydig, met het gene welberedeneerde en gegronde kundigheden ons aen de hand geven. Zulks doet hem ftil ftaen op de overeenkomst der Heilige Schriften met de Rede, byzonder ten aenzien der Geestkunde; op derzelver overeenftemming met de Natuurlyke Godgeleerdheid; met de Meet-en Natuurkunde, als mede met het Regt der Natuure. —— Tot dus verre getoond hebbende dat de Bybel gene tegenzeglykheden, noch van de ene noch van de andere foort bevat, zo gaet hy, in 't laetfte Hoofdftuk van 't derde Deel, over, tot het beantwoorden der tegenwerpinge, welke het Ongeloof ontleent, uit het gedrag van deze en gene Perfoonen, die in den Bybel geprezen worden, hoe zeer berispenswaerdig ze ook anders voorkomen. De Hoogleeraer behandelt dit met de uiterfte voorzichtigheid; hy verfchoont hunne menschlyke gebreken niet, integendeel hy erkent dezelven; doch doet tevens zien dat het Ongeloof dikwerf die Perfoonen ten onregte bezwaert, en wel byzonder, dat ze niet te berispen zyn in die handelingen, wegens welken de Heilige Schryvers hen geprezen hebben. —— Het gehele beloop van dit tweede en derde Deel bevestigt ons in de gunftige gedachten, welken wy, op het doorbladeren van 't eerfte Deel, van dit Werk gevormd hebben (*), nademael zyn Hooggeleerde

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V D. bl. 511.

de de bedenkingen der Ongeloovigen, met een welwikkend oordeel, ten bondigste tegengaet. Tot een voorbeeld hier van strekke het door hem aengevoerde, nopens het stilstaen der Zonne en Maen, op het bevel van Josua, volgens Josua X. 12—14; waerin het Ongeloof meer dan éne ongerymdheid meent te ontdekken, gaende gedeeltelyk over de spreekwyzen hier gebruikt, en gedeeltlyk over de zaek zelve.

„ Laaten wy, zegt hy, de beschuldigingen hooren. In de eerste plaatze heeft men het ten opzigte der spreekwyzen geladen, op die woorden, *Zon, sta stil!* daar immers het samenstel van COPERNICUS, hedendaagsch by de meeste Wysgeeren aangenomen, ons leert, dat niet de Zon om de aarde, maar de aarde om de Zon draait, zoo wel als om haar eigen as; doch het antwoord hier op is ligt; Zonder in het onderzoek te treden, wat 'er voor het stelzel van PTOLOMÆUS, dat de wereld doet stil staan, en de Zon rondöm de wereld doet draaïen, nog misschien zou kunnen gezegd worden, kunnen wy het stelzel van COPERNICUS aannemen, en zeggen, dat *Josua* spreekt naar de *gezigtkundige waarheid*; ja ik denk, indien onze Wysgeeren zich verplaatsten in het geval van *Josua*, dat zy niet anders spreeken zouden (*); Volgends die zelfde gezigtkundige waarheid, zegt *Josua* verder: *Zonne, sta stil te Gibeön, en gy Maan, in het dal van Ajalon*; immers op geene andere wyze kan men deeze woorden begrypen, want deeze Hemel-ligchaamen waren niet eigenlyk in deeze plaatzen. Maar hoe kon *Josua* op den middag de Zon boven *Gibeön*, en de Maan boven het dal *Ajalon*, zien? Hoe kon hy, geduurende het onweder, dat zoo hevig was, de Zon, en hoe tevens op den middag, de Maan, zien? Ik weet, wat de Uitleggers hier op hebben geäntwoord, maar ik twyfel te gelyk, of het wel nodig zy, deeze bedenking wydlopig te beäntwoorden. Waar staat toch in den Text, dat *Josua* de Zon en Maan gezien heeft? Het was op den middag, dus wist *Josua*, alschoon hy

„ (*) Dus volgt de Bybel hier wederöm niet de dwalende Volks-begrippen, gelyk SPINOZA *Tract. Theol. Polit. Cap.* 6. *pag.* 78. S. TYSSOT DE PATOT *Lettres Choisies Part I. pag.* 14?. sqq. TINDAL *Christend. zoo oud als de wereld. Cap. XII. pag.* 25?. enz. gewild hebben. Vergelyk *la Bible enfin expliquee pag.* 219. Men zie hier tegen R. OUWENS *in Bibl. Hag. Class. V. pag.* 149. sqq."

hy de Zonneſchyf niet zag, waar de Zon zich thans aan het oog vertoonen moest, indien zy doorſcheen, te weten, boven *Gibeön*; den nacht te voren had hy de Maan waargenomen, ſchynende boven het *dal van Ajalon*, en daaröm zegt hy: *Zon ſta ſtil te Gibeön, en gy Maan, in het dal van Ajalon* (*). In de ſpreekwyzen derhalven is niets ongerymds, nog met de natuur der zaken ſtrydende. ——— Wat nu het geval zelve betreft, zie hier, wat men daar tegen inbrengt. Heeſt waarlyk Zon en Maan ſtil geſtaan, en is de dag verlengd geworden, hoe ondraaglyk moet de hitte dan niet geworden zyn, byzonder in die landen, als ook in het heete luchtgewest, daar moet alles verbrand en verſchroeid zyn door de geduurige Zonneſtraalen. Welk eene verwarring moet dit veröorzaakt hebben in het Heel-Al? Indien de aarde in haaren loop geſtuit is voor éénen dag, dan is 'er een nieuw wonderwerk nodig geweest, om te verhoeden, dat geen algemeene Zondvloed op nieuws het aardryk overſtroomde; welk eene verwarring in de Tydrekening? enz. En hoe zal men dit wonder overëen brengen met Gods wysheid, die men niet vooronderſtellen kan, zulk een verbaazend wonder zonder gewigtige redenen te hebben daargeſteld; maar had *Joſua* dit wonderwerk nodig? Het was niet meer dan middag, de vyand in verwarring, en reeds aan 't vlugten, 'er ſchoot dus tyd over tot de vervolging; ja, boven dien, indien de dag zoo veel verlengd was, hoe kon het Israëlitisch leger, het welk, volgends *vs.* 9. den gantſchen nacht door, in beweging geweest was, het hebben uitgehouden, met ſtryden, vervolgen en najaagen der vyanden? Zou God voor het Israëlitisch volk zulk een wonder doen, het welk het geheele ſamenſtel der wereld veranderde, en zulks, om een leger van 600000 man, tegen een leger van misſchien 20 of 30000 te helpen? Eindelyk, niet alleen dat ongewyde Schryvers van dit wonder zwygen, maar men vind 'er ook geen ſpoor van by de gewyde Schryvers, noch in de *Pſalmen*, noch in het XIde Hoofdſtuk *aan de Hebreën*, alwaar men evenwel verwachten mogt, het zelve aangehaald te vinden. Nog voegt men hier by, dat de Schryver van het boek *Joſua* zich beroept op het *Boek des Oprechten*, maar dit *Boek des Oprechten* word nog eens aangehaald 2 *Sam.* I. 18. en is dus van zoo veel later tyd, waar uit men beſluit,

(*) Vergelyk Hezel. *II. Deel. Bl.* 39.

ſluit, dat de Opſteller van het boek *Joſua* dan ook van zulken laten tyd zyn moet, en men gevolglyk op zyn verhaal geen ſtaat kan maken (*). ——— Sommigen van deeze tegenwerpingen zyn gemaklyk, anderen in de daad moeilyk, om op te losſen. By voorbeeld, het geen men zegt van de verwarring der Tydrekening, en van het ſamenſtel van 't Heel-Al, heeft zoo veel gewigts niet; want het was alleen de daaglykſche beweging der aarde, die ſtil ſtond, dewyl de jaarlykſche haaren voortgang bleef behouden, zodat dit op het gantſche ſamenſtel van het Heel-Al geenen invloed had; het geen men aanmerkt van de brandende hitte, die dit ſtil ſtaan der Zon zou veroorzaakt hebben, kan opgelost worden, door te ſtellen, dat wolken en winden zoo beſtuurd zyn geworden, dat daar door de hitte merklyk gematigd is; de verwarring in de Tydrekening komt over het geheel hier op uit, dat het jaar, waar in dit wonder gebeurd is, een jaar van 364 dagen geweest zou zyn; het geen men bybrengt, of *Joſua* het wonderwerk nodig gehad hebbe, rust op vooronderſtelling, dat *Joſua* met het gantſche leger der *Israëliten* zy opgetrokken, en dat hy in getal van volk zoo zeer de overmagt had boven zyne vyanden; in de vraag, of de *Israëliten* den ſtryd en vervolging geduurende anderhalf etmaal hadden knnnen uithouden, vooronderſtelt men zonder bewys, dat zy na den togt van den voorgaanden nacht geen rust genomen, geen ſpyze of drank gebruikt hebben, welke onderſtelling zelfs onwaarſchynlyk is. Zou God voor *Israël* zulk een wonder doen? is eene vraag, die men beäntwoorden kan door de aanmerking, dat immers *Israël* het volk was, waar door de dienst en kennis van den eenigen waaren God op aarde moest bewaard blyven, terwyl afgodery en bygeloof de geheele weereld hadden overmeesterd; *Israël* was het volk, voor het welk God zoo veele en zoo verbazende wonderen verricht heeft, enz. Uit het ſtilzwygen der ongewyde Schryveren kan men hier niet redekavelen, welke Schryvers van dien tyd heeft men toch overig? Hoe menige gebeurtenis is 'er niet, die waarlyk alle gronden van zekerheid heeft, alſchoon ze maar van éénen Schryver te boek ge-

(*) De bovenäangehaalde Schryvers hebben deeze Tegenwerpingen, by welke men voegen kan de Marquis D'ARGENS *Philoſophie du bon Sens Tom. I. Refl. I.* §. 5. *p.* 1. *Collection des lettres ſur les miracles* p. 92. vergeleken p. 29, 56, 71.

geſlagen is? Men vind in de *Pſalmen*, en *Hebr.* XI geen gewag van dit wonder; maar men vind 'er gewag van, *Habak.* III. 11. *De Zon en Maan ſtonden ſtil in haare wooninge*, enz. En wat de *Pſalmen* betreft en *Hebr.* XI. vind men dan in dezelve gewag van alle wonderen, die ons in de geſchied-boeken des O. T. verhaald worden? Kan men dus beſluiten, een Schryver gewaagt niet van eene gebeurtenis, daar hy van had kunnen ſpreeken, daaröm is ze onwaar (*)? — Wat belangt de tegenwerping, ontleend uit de aanhaaling van het *Boek des Oprechten*; men merke aan, dat dit *Boek des Oprechten*, of gelyk men met verſcheidene Ouden ſchynt te moeten lezen, *der Gezangen* (†), eene verzameling is geweest van hiſtoriſche liederen, welke, uit verſcheiden tyden, daar in byëen verzameld zyn; en dit Boek van Gezangen word niet zoo zeer tot bevestiging van de waarheid der gebeurtenis, als wel ter herïnnering hier aangehaald, volgends eene gewoonte by de Oosterſche Geſchied-ſchryvers nog hedendaagsch in gebruik. ——— In alle deeze oploſſingen der Tegenwerpingen hebben wy onderſteld, dat waarlyk hier een wonderwerk hebbe plaats gehad van het ſtil ſtaan van Zon en Maan, en ook dan zouden de *Deïsten* nog niet kunnen bewyzen, dat 'er iets ongerymds in dit verhaal zy; ondertusſchen hebben veele Geleerden geloofd, dat de zin van het verhaal geheel anders kan, ja moet, opgevat worden, zonder dat men om zulk een verbazend wonder behoeve te denken. Zy merken aan, dat hier eene aanhaling uit een Dichtſtuk voorkomt, en dat derhalven op de woorden niet te ſterk moet gedrongen worden, ſchoon zy het onderling niet ééns zyn, hoe men dezelve dan te verſtaan hebbe. Wy zullen alle de verſchillende verklaringen niet in den Text melden, maar ze alleen kortelyk in de aantekening (§) aanroeren, en hier alleen zeg-

(*) Op deeze of dergelyke wyze heeft de Heer Prof. BONNET alle deeze Tegenwerpingen beäntwoord, in zyne *Leerredenen I. Deel. Bl.* 355. volgg.

(†) Vergelyk LOWTH *de Poëſi Sacr. Hebræor. Tom. II. p.* 463. men leeze השיר voor הישר. VENEMA *Hist Eccleſ. Tom. I. pag.* 277.

(*) SPINOZA *Tract. Philol. Polit. Cap.* 2. *pag.* 22. & *Cap.* 6. *pag.* 78. denkt om eene By-zon, maar deeze kon toch niet langer duuren, dan de natuurlyke Zon ſcheen. Is. PEYRERIUS

zeggen, hoe men allerwaarschynlykst de zaak zou kunnen begrypen. Den gantschen nacht was *Josua* met zyn leger opgetrokken, om den vyänd onverhoeds te overvallen, en

Systema. Theol. ex Præadamitarum hypothesi. Lib. IV. Cap. 5. pag. 170. denkt om een buitengewoon licht door middel van straalbuiging, gelyk CLERICUS het nader verklaart, *Comment. in libros Hist. V. T. pag.* 23. van wien CAREL BLOUNT *Orac. Ration. pag.* 9. OTTO DE GERICKE *Exper. de Vacuo, Lib. I. Cap.* 8. *p.* 14. en BERN. PETRUS KARLIUS *Bibl. Brem. Class.* 4. *p.* 657. niet veel verschillen; Maar zulk een licht, of een Noorder-licht, waaröp iemand misschien ook de gedachten kon laten vallen, kan geen *stilstaan van Zon en Maan genoemd worden.* C. A. HEUMAN *Interpret. nova duor. S. S. locor. Num. XXII.* 20—25. & *Jos. X.* 11—14. *Hanov.* 1758. §. 8. denkt, dat *Josua*, als hy het vervolgen, de lucht door den wind, regen en hagelbui geheel verduisterd was, zou gewenscht hebben, dat de Zon helder wilde schynen, en de Maan helder opkomen voor hem en zyn leger, terwyl het duister bleef voor de *Amoriten*; dan ook deeze verklaring kan geen stand houden. De Ridder MICHAËLS in *Not. ad* LOWTH. *de Poës. S. Hebr.* p. 459. sqq. en in zyne *Aanmerk. op de Bybelvertaaling ad Jos. X.* ontleend zyne opheldering uit *Habak. III.* 11. welk *vers* hy vertaalt, *de Zon en Maan stonden stil in haare plaats; zy trokken voort by 't licht zyner blikzemen* enz. Dus zouden de vreeslyke blikzemen den nacht voor de Israëliten tot eenen dag gemaakt hebben; maar deeze verklaring heeft iets onnatuurlyks; De schitteringen van den blikzem, hoe zwaar het onweder moge zyn, geven geen licht, geschikt om eenige handeling te verrichten, en laten den mensch wel dra over aan des te grooter en zwaarer duisternis. Om van geen anderen te spreken, onlangs is in 't Nederduitsch vertaald, een *onderzoek over het stil staan* enz. door J. H. WEPLER, *Gouda* 1782. welke een gevoelen oppert, niet zoo zeer verschillende van dat van HEUMAN boven gemeld. Als *Josua*, dit is zyne meening, zag, dat de Hemel betrok en met wolken bezwangerd werd, zoo ontstond de wensch in hem, dat toch de Zon des daags, en de Maan des nachts zou blyven schynen, op dat de duisternis hem niet verhinderde in het slaan van den vyänd, en dit zy dan ook gebeurd; de hagelbui vervolgde den vyänd, maar de Israëliten hadden in den stryd voor *Gibeön* helder weder. De zaak komt hier op neder; אוּב zal niet alleen het *ondergaan* der Zon des avonds beteekenen, maar ook het verschuilen derzelve achter dikke wolken. Doch deeze opheldering wykt even als die van HEUMAN van het eenvoudige af. Maar genoeg hier van. Vergelyk VENEMA *Hist. Eccles.* Tom. I. p. 276.

en het belegerd *Gibeön* te ontzetten *cap.* X. 9. dan heeft men *vs.* 10. in het gemeen het verhaal van den veldslag en deszelfs uitkomst. Waar by de Geschiedschryver eenige byzonderheden voegt, wat 'er in de vlugt der vyanden gebeurde *vs.* 11. en wat 'er by het aanvangen van den slag had plaats gehad *vs.* 12, 13. ter opheldering van het geen men las in het *Boek der Gezangen*, het welk aangehaald word *vs.* 13—15. alles zal met deeze omschryving klaarder worden *vs.* 10. Op den volgenden dag verschrikte de Heere Israëls vyänden, door zyn onweder, donder en blikzem, zodat *Israël* de *Amoriten* gemaklyk sloeg met eene groote nederlaag by *Gibeon*, en hen vervolgde op den weg naar *Bethhoron*, ja hen sloeg tot *Azeka* en *Makkeda* toe *vs.* 11. Als zy op deeze vlugt gekomen waren, by den afgang of hollen weg van *Beth-horon*, brak het onweder los in eene vreeslyke hagelbui, de Heere wierp groote hagelsteenen op de vyanden van den Hemel, die van deeze bui vervolgd werden tot *Azeka* toe, zodat 'er veele omkwamen, ja dat 'er meer door den hagel sneuvelden, dan door het zwaard der Israëllers *vs.* 12. Onder het merkwaardige van deezen buitengemeenen dag, was ook dit, dat *Josua*, ziende de donderbui samentrekken, vol moeds en vertrouwen op de overwinning, ten aanhooren van al het volk zeide: *Zon, sta stil te Gibeön, en gy Maan, in het dal van Ajalon*; de meening van deeze woorden, zoo vol verheven geloofs-vertrouwen uitgeboezemd, was, dat de Zon, die nu den middag omtrent maakte, niet eer ondergaan, de Maan niet eer opkomen zou, met één woord, dat deeze dag niet ten einde zou lopen, of Israël zou eene volslagene overwinning bereikt hebben; gelyk dit dan ook gebeurde *vs.* 13. de Zon stond stil, en de Maan bleef staan; de dag eindigde niet, voor dat het volk zich aan zyne vyanden met de hulpe van God gewroken had. En juist dit is het, dat in het *Boek der Gezangen*, in het oude en den Israëliten bekende krygslied, dus word uitgedrukt met de verhevene stoutheid van eenen Dichter: *De Zon nu stond stil, in het midden des Hemels, en haastte niet onder te gaan, omtrent een volkomen dag*, *vs.* 14. *En daar was geen dag deezen gelyk voor hem noch na hem, dat de Heere de stem van eenen man* [*alzoo*] *verhoorde; want de Heere streed voor Israël vs.* 15. *Doe keerde Josua weder, en gantsch Israël met hem, naar het leger te Gilgal* (*). ——— Uit dit Lied heeft naderhand

(*) Dus meen ik, dat dit 15de *vers* ook tot de aanhaling uit het

hand *Habakuk*, wiens gedachten ook ftout zyn Cap. III. 11. de fpreekwyze insgelyks overgenomen, met toefpeling op de woorden van *Jofua* (*). Iemand, die fmaak en dichterlyk gevoel heeft, zal niets ongegronds in deeze omfchryving van het gefchied-verhaal vinden; de geleerdfte onder de Rabbynen, MAIMONIDES, geeft reeds deeze verklaring (†), GROTIUS keurde dezelve niet af (§), en ik kan niet doorzien, dat men, op deeze wyze een Bybelsch gefchied-verhaal verklaarende, den *Deïsten* in de hand zou werken (,); maar veeleer vallen hier door hun alle de wapenen uit de hand, en 'er blyft voor vitlust zelve niet de minfte uitvlugt open. ——— Wat 'er ook van deeze verklaring zy, die niemand begeere op te dringen, ik befluite de behandeling van dit onderwerp, met de woorden van HESS (‡): „ Zonder in de uiterfte diepten der Natuur-kunde te treeden, kan men, zoo 't my voorkomt, den zin en de „ geloofwaardigheid van 't geen de Gefchied-fchryver zegt, „ en door 't aanhaalen van een oud historisch krygslied be„ vestigt, genoegzaam inzien en gevoelen."

het *Boek der Gezangen* behoort, anders baart het hier zwaarigheid, hoe dit *vers* overëen te brengen met *vs*. 43. Het ontbreekt in de overzetting der LXX.! Waaröm CLERICUS, HOUBIGANT, enz. het voor ingefchoven in den Text hebben aangezien; maar, volgens onze opvatting, is zulks niet nodig.

(*) De hier opgegevene verklaring heeft HEZEL in zynen *Bybel* over deeze plaats; fchoon in deeze en geene byzonderheden verfchillende.

(†) *More Nebhochim Part.* 2. *Cap.* 35. *pag.* 392.

(§) *Comment in h. l.*

(,) Gelyk de Prof. HOFSTEDE te kennen geeft *Byzonderh. der H. S.* I Deel, bl. 436. doch men vergelyke *het vervolg der Nalezingen*, enz. bl. 124.

(‡) *Gefchied. der Israel.* V. Deel, bl. 138.

De denkende Christen. Derde Stukje. Te Rotterdam, by J. F. Lindenberg, 1784. *In gr. octavo*, 119 *bladz.*

In dit derde Stukje dezer verzamelinge, van welker inrichting en oogmerk wy voor enigen tyd verflag gegeven hebben (*), ontmoet men een vyftal van Verhandelingen, over wezenlyk gewigtige onderwerpen. ——— De eerfte geeft

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 406.

over Gods onderhoudende Voorzienigheid, beschouwd „ als eene voortduurende werking der magt, die alles ge- „ schapen heeft, en de steeds aanhoudende uitvoering van „ 't eensberaamde onderwerp, het daadlijk daar stellen van „ de ontwikkeling der eensgevormde beginselen." Men ontvouwt hierin beknoptlyk de bewyzen voor dezelve, met beantwoording der tegenbedenkingen, en toont te gelyk het gewigt dezer leerstellinge, uit hoofde van dezelver invloed op andere deelen van den Natuurlyken en Geopenbaerden Godsdienst. —— Een volgend Geschrift behelst een onderzoek, of de Waereld van tyd tot tyd zedelyk beter worde; welk onderzoek ons opleid, om 'er ten gunstigste over te denken. —— Hierby komt ene overweging van de Godlyke aenkondiging aen Maria, als de voorschikte Moeder onzes Heren, of ene beredeneerde verklaring van 't verhael *Lucas* 1. 26-37. —— Wyders ene Verhandeling over de reden, waerom de Zaligmaker, op ene bovennatuurlyke, en wel op ene blykbaer bovennatuurlyke, wys, zyn oorsprong nam, op Aerde. En eindelyk ene navorsching der reden van de afgebroken wys, waerop Jezus, na zyne opstanding, met zyne Discipelen heeft omgegaen. —— Elk dezer onderwerpen word hierop zodanig ene wyze behandeld, dat ze den oplettenden onderzoeker ter verdere nasporinge noopen; te meer daer de Schryvers wel eens geheel van den gewoonen weg afwyken, dat te meer aenleiding geeft, om op nieuw te denken.

Van dien aert is wel byzonder de bovengenoemde beredeneerde verklaring van Lukas 1. 26-37; waervan wy het hoofdbedoelde, om derzelver byzonderheid, kortlyk zullen opgeeven. Derzelver Schryver, opgemerkt hebbende, dat verschyningen van, boodschappen door, Engelen of Hemelgeesten, in vroeger tyden, byzonderlyk onder de Joodsche bedeeling, een der middelen en wegen waren, door welken God zyne Openbaringen den menschen mededeelde, laet 'er, met betrekking tot dit Euangelisch verhael op volgen. „ Men heeft egter, noch hier, noch in andere gelijksoortige verhalen, nodig, zig zo geheel stipt aan den *Letter* te „ houden, om eene wezenlijke en *persoonelijke* verschijning „ van enen Hemelgeest; iets, 't geen ten minste zeer onbegrijpelijk, zo niet tegenstrijdig en ongerijmd, moet „ voorkomen, te onderstellen; kunnende men, zonder de „ waarheid en geloofwaardigheid van 't verhaal, in 't „ minste, te krenken, het zelve zeer gevoeglijk verstaan „ van ene *Goddelijke Verrukking*, waarmede *Maria* toen „ zig

„ zig, door enen buitengewonen invloed des Allerhoog-
„ ften, vond aangedaan, en welke, of door den Euange-
„ list zelven, volgens de gebruikelijke taal en gewonen
„ denktrant dier tijden, onder de Joden, op ene meer
„ leenfpreukige wijze en bij wege van *Perfoonsverbeelding*,
„ met de daartoe behoorende bijvoegzels, befchreven
„ word; of, 't geen misfchien wel zo natuurlijk is, wel-
„ ke *Verrukking*, inderdaad, van dien aart was, en bij
„ *Maria* dat uitwerkfel hadde, als haar *wezenlijk* aan ha-
„ re *levendigfte verbeelding* het gezigt en de ftem eens
„ Engels kon doen voorftellen, met welken zij ene duide-
„ lijke en verftaanbare redenwisfeling hield." —— Op dien grondflag, dat hier geen *perfoonlyke* verfchyning eens Engels plaets heeft, maer dat de *natuurlyke verbeelding* van *Maria*, te gelyk met de *bovennatuurlyke verrukking*, waermede zy toen werd aengedaen, zamen wrocht en gepaerd ging, vestigt de Schryver zyne achtervolgende verklaring dezer gebeurtenisfe; met aenwyzing waerin dezelve het *Godlyke* van het *menschlyke*, het *buitengewoone* van het *gewoone*, de *Verrukking* van de *Verbeelding* te onderfcheiden zy. En hierop drukt hy zich, na zyne gegeven verklaring, aldus uit.

„ Dus vinden wij hier, op ene wijze zeer naauwkeurig aan den gehelen voordragt der zake beantwoordende; te weten, de onderftelde verfchijning van enen Engel, bij wege van ene woordelijke redenwisfeling of gefprek tusfchen enen perfoonlijken boodfchapper en *Maria*, de Goddelijke Openbaringen, waarmede deze toen verwaardigd werd, befchreven en uitgedrukt. Egter, hoe naauwkeurig, in deze merkwaardige befchrijving, het een op het ander flaat, en dus een zeer gepast en overeenftemmend geheel uitmaakt, zal, 't geen wij vooraf, omtrent deze verhaalde verfchijning van enen Hemelbode, en het onderfcheid tusfchen de Verrukking en Verbeelding van *Maria*, of het Goddelijke en het Menfchelijke, hebben opgemerkt, ons hier, op nieuws, het eenvouwige, naakte en ware, van de bijgevoegde *bekleedzels* gemakkelijk doen onderfcheiden, en ons doen begrijpen, dat alles, wat hier word aangeduid, kortelijk daarop uitkomt.

„ *Maria*, op zekeren tijd, mogelijk wel terwijl zij zig in den Gebede had afgezonderd, vind zig, door den Goddelijken invloed, in ene buitengewone Geest verrukking gebragt, waardoor zelfs hare uiterlijke zinnen, op ene vreemde wijze, worden aangedaan. —— De denkbeelden,

den, haar ingeboezemd, maken enen zo ſterken indruk op haar gemoed, dat zelfs oog en oor daarin betrokken word. ——— Zij ziet, zij hoort zeldzame dingen. —— Op eenmaal rijst de duidelijke en meest verzekerde bewustheid in haar op, dat zij de *Moeder van den Verlosſer zou wezen.* Thans getuigt Gods Geest met haren Geest, meer dan ooit, hoe zeer zij in de gunst van Jehovah ſtaat. Het is of iemand uit den Hemel zelve haar komt zeggen, dat zij de gelukzalige Maagd is, van welke *Jezaias* geprofeteerd hadde, en dat de grootſche en heerlijke beloften, aangaande den verwagten Verloſſer, aan *David*, *Daniel* en anderen gedaan, eerstdaags, door middel van haar, zouden vervuld worden: zo vast hield zij zig thans hiervan verzekerd. ——— Zij durft egter zig, in een denkbeeld zo vleijende, zo heerlijk voor haar, niet terſtond te veel optoegeven, daar het niet alleen nooit te voren in haar oprees, maar ook weldra enigermate tegengehouden werd, door de te gelijk in haar opwellende gedagten, niet alleen van haren *geringen*, maar bijzonderlijk van haren *ongehuwden* ſtaat. En ware deze laatſte zwarigheid niet bij haar opgeloscht, veelligt zou zij de Hemelſche inboezeming voor eene vermetele Verbeelding van haar zelve gehouden hebben. ——— Dan om zulks voor te komen ontving zij, onmiddelijk, ene *twede* Openbaring, die haar ten *teken* en *waarborg* van de egtheid en zekerheid dezer eerſte konde dienen. ——— Haar word van God zelven, en op gelijke ontwijfelbare en zinnelijke wijze ontdekt, 't geen niemand der menſchen, buiten *Zacharias* en *Elizabeth* tot dus verre geweten hadde, dat, namelijk, deze hare Bloedverwante, ſchoon hoog bejaard, en dus tegen den loop der Natuur aan, Zwanger was. ——— Nu kan zij begrijpen, dat haar maagdelijke ſtaat gene tegenwerping opleverde. Bij God was alles mogelijk, zij kan, zo wel kuisch en ongehuwd, Moeder worden, als de verouderde en onvrugtbare Vrouw. Dus twijfelt zij niet langer, of het denkbeeld en de bewustheid bij haar opgerezen, komt van God, en zij geeft een blijmoedig en verzekerd geloof aan de Openbaring haar heden gedaan; een geloof, welk, zelfs na de Verrukking, zulke diepe indrukken bij haar overliet, dat zij, van dat uur af, zich haastte, om hare Nigt te bezoeken, en zig dus, door middel van het aangewezen teken, meer en meer, in het zelve te verſterken."

Wy vinden deze verklaring vernuftig uitgevoerd, doch wy kunnen niet zien, dat ze de verhaelde geſchiedenis in een

een duidelyker licht ſtelt, dan de gewoone, op den grondſlag ener *perſoonlyke* verſchyninge enes Engels. Men kan zich hier, onzes agtens, zeer wel aen den Letter houden: 't is waer, de Schryver duid aen, „ dat het ten minſte „ onbegrijpelijk, zo niet tegenſtrijdig en ongerijmd moet „ voorkomen;" dan hy verleent ons hiervan geen het minſte bewys. Veelligt zou ene opzetlyke Verhandeling van den Schryver over dit onderwerp, ſtrekkende om te onderzoeken, in hoe verre de verſchyningen der Engelen, in de H. Schriften gemeld, al of niet *perſoonlyk* te verſtaen zyn, niet ongevallig wezen.

CORNELIUS de Hoofdman, *in drie Boeken. Met Plaaten. Te Haarlem*, *by* A. Loosjes Pz. 1784. *In gr. octavo.*

Eene leerzaame voorſtelling der geſchiedenisſe van *Cornelius den Hoofdman*, door Lucas geboekt Hand. X.; welke, naar de verſcheidenheid der behandelde onderwerpen, in drie Boeken verdeeld is. —— In 't eerſte Boek geeft *Cornelius* aan zyn Huisgezin, en eenen Jood, met naame *Joſeph*, die in 't heimelyke met hem verkeerde, verſlag van zyne Godsdienſtige denkwyze. Zyne Dochter *Cornelia* is 'er zeer mede ingenomen; maar, op de overweeging der Godlyke goedertierenheid, openbaart zy eene twyfeling, ontſtaande uit het wedervaaren der goeden en kwaaden in dit leeven. *Cornelius* erkent, dat 'er ook voor hem duisternis zy in deeze wegen der Voorzienigheid; doch hy merkt tevens op, dat een enkele zwaarigheid ons geene welgegronde waarheden in twyfel kan doen trekken. Hy zondert zig voorts van 't gezelſchap af, en zendt in ſtille eenzaamheid zyn gebed ten Hemel, om meerder Lichts. Zyn gebed wordt verhoord; een Engel verſchynt, en deeze gelast hem, Mannen naar Joppe te zenden, om van daar te ontbieden een zekeren *Petrus*, die hem de Leer der Waarheid zal verkondigen. *Cornelius* zendt daarop zynen getrouwen *Amilcar* met nog twee Knegten derwaard. —— Intusſchen was 'er eene ontmoeting geweest van *Cornelia* en *Joſeph*, waarvan zy haaren Vader berigt geeft. *Joſeph* had aan *Cornelia* zyne Liefde voor haar verklaard, en wilde, om haar bezit, den Joodſchen Godsdienst verlaatende, dien van haaren Vader omhelzen. *Cornelius* ſcherpt zyne Dogter lesſen van voorzigtigheid in, en vordert een uitſtel van drie dagen, eer hy met *Joſeph* daarover

over ſpreeke. —— Ten derden dage, (en hiermede begint het tweede Boek,) ontbiedt hy *Joſeph* tot zig, om, in de tegenwoordigheid van *Cornelia*, met hem te ſpreeken. *Joſeph* betuigt hem zyne hartlyke genegenheid voor *Cornelia*, en openbaart hem tevens een droom, die hem tot den Christelyken Godsdienst, als Jooden en Heidenen vereenigende, ſcheen te roepen; waarop *Cornelius* hem ook de verſchyning des Engels aan hem verhaalt. Hy neemt hieruit aanleiding, om *Joſeph* te verzoeken, dat hy hem den oorſprong en de natuur van den Joodſchen Godsdienst ontvouwe. Zulks doet *Joſeph*, met een beknopt verſlag van de lotgevallen zynes Volks; maar zonder een woord te ſpreeken van de verwagting der Jooden op de komst van den Meſſias. *Cornelius* leidt hem tot dat onderwerp, en dus tot dien *Jeſus*, die zig onder hen den Meſſias genoemd had. *Joſeph* meldt deswegens zyne dubbing; doch te gelyk den invloed, welken de opgemelde droom by hem had. Ook geeft hy, op de vraag van *Cornelius* na *Petrus*, dien hy ontbooden had, te kennen, dat 'er onder de aanhangers van dien *Jeſus* een *Petrus* was; doch dat men moest afwagten of de benoemde perſoon deeze of een ander ware. En hierop wil hy weder van zyne Liefde voor *Cornelia* ſpreeken; dan de Hoofdman ſtuit hem terſtond, zeggende: „ Uwe belangen verpligten „ mij u vaderlijk te waarſchouwen voor eene liefde, die „ u nadeelig en hoogstverderſlijk wezen zou. Het onder„ ſcheid tusſchen ons is nog te groot; en uwe voorge„ ſlagen overhelling tot den mijnen is alleen een uitwerk„ zel van drift, die mogelijk wel dra bekoelen zal.".... Dit geſprek werd afgebroken door de komst van *Petrus*, en hier mede loopt het tweede Boek ten einde. —— Het derde of laatſte Boek behelst het onderhoud van *Petrus* met *Cornelius*, waarin die Apostel byzonderlyk den Hoofdman een verſlag geeft van 's Heillands Godlyke zending, deszelfs lotgevallen, en den inhoud zyner Leere. Dit heeft ten gevolge, dat *Cornelius* en de zynen, mitsgaders de Joodſche Jongeling, den Christelyken Godsdienst omhelzen, en vervolgens het Doopzel ontvangen; waarop de Hoofdman ook zyne toeſtemming geeft tot de vervulling der wenſchen van *Joſeph* en *Cornelia*. Laastlyk wordt dit Stuk beſlooten met eene melding van de onderhouding des Avondmaals, by welke gelegenheid *Petrus* zig in dezervoege uit. —— „ Groote God! Vader van Jeſus Chris„ tus, den Zaligmaaker der Waereld! Hoe gelukkig maakt

„ Uwe

„ Uwe Genade het Menschlijk Geslagt! Niets dan Liefde,
„ niets dan Genade bewijst Gij een gevallen Menschdom.
„ Den Jood, van zijnen Vaderlijken Godsdienst bijkans
„ geheel ontaart, verscheen uw eigen Zoon. Den Heiden,
„ den Dienaar van 't Veelgodendom, verlicht de heldre
„ glans van Uwe Openbaaring. Jaa, hoe het nog afkeerig
„ Joodendom ons vloeke, het Heidendom onzen Godsdienst
„ dwaasheid rekene, Gij, o God! zijt met ons, gelijk Gij
„ waart met uwen Zoon. De Leer van onzen Meester
„ breidt zich uit tot de Afgodische Volken der Aarde,
„ en zal éénmaal den glans haarer straalen uitspreiden, zo
„ ver het Zonnelicht het Aardrijk beschijnt. Jooden en
„ Heidenen zullen bekeerd worden, in den Naam van
„ Christus den Gekruisten."

Men heeft dit Stukje inzonderheid geschikt tot een Geschenk voor de Jeugd, waarom het ook met drie Plaatjes vercierd is. Het kan aan dezelve met nut in handen gegeeven worden, daar het een voor hun verstaanbaar en indruklyk berigt behelst zo van den Natuurlyken als Mozaïschen en Christelyken Godsdienst; terwyl het voorts uitgevoerd is op eene schryftrant, die zyne gevalligheid heeft.

Inwijings Redevoering van J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Th. et Ph. Dr. mitsgaders Predikant te Amsterdam, by het plechtig aanvaarden van het geworen Hoogleerampt in de H. Godgeleerdheid en Kerkelyke Geschiedenissen, openlyk uitgesprooken in het Athenæum Illustre te Amsterdam. In 't Nederduitsch vertaald, door* W. CHEVALLERAU, *Predikant te Reeuwyk. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1784. *In gr. octavo, 74 bladz.*

Het onderwerp dezer Redenvoeringe is, *de verderflyke invloed van het Ongeloof op het Gemenebest*; en ter behandelinge van het zelve, verklaert de Hoogleeraer eerstlyk wat nader, wat hy versta, door de poogingen en den invloed van het ongeloof; vervolgens bewyst hy overtuigend, dat alle die poogingen des ongeloofs een allerverderflykst en invloed op het Gemenebest hebben; ruimende tevens ene en andere bedenking uit den weg; waarop hy zyne Redenvoering met de gewoone plichtsplegingen ten einde brengt. ——— Zyn Hoogeerwaerde schetst hier ten levendigste en eigenaertig het character der Ongeloovigen, in hunne oogmerken, en de verschillende manieren door hen

hen in 't werk gesteld, om den bedoelden invloed te verkrygen; oogende, in dit zyn voorstel, niet zo zeer, op dien algemeenen zwerm van zogenaemde Vrydenkers, die de opmerking van een verstandig Man naeuwlyks waerdig zyn, als wel op de zodanigen, die men in zekeren zin predikers van 't Ongeloof mag noemen, die het voetspoor van een *Tindal*, *Edelman*, *Voltaire* en dergelyken volgen. Hy maelt ons een treffend Tafereel van den Christelyken Godsdienst, als geschikt ter bevorderinge van 't geluk van een Gemenebest. Hy stelt daer tegen den heilloozen invloed van 't Ongeloof, welks hoofdbedoeling is dien heilzamen Godsdienst, uit de gemoederen der Menschen, uit te rooijen. En doet dan te gelyk zien, hoe derzulker pogingen maer al te veel geschikt zyn om allen Godsdienst, ook den natuurlyken, te verbannen; waermede dan alle zaden van Deugd verstikt worden, 't welk niet anders dan ten uiterste verderflyk kan zyn voor een Gemenebest; en wel inzonderheid, gelyk de Hoogleeraer opzetlyk toont, allernadeeligst is voor de Vaderlandliefde en den Koophandel; welke beiden een krachtigen steun vinden in den Godsdienst in 't algemeen, en vooral in den Christelyken Godsdienst, die geschikt is, om de daer toe vereischte gesteldheid, door een Volk ter deugd te brengen, te bevorderen. ——— Zie hier, ten besluite van dit Artikel, het opgemelde Tafereel van dezen Godsdienst, door den Hoogleeraer gemaeld.

„ Die hemelsche Godsdienst, welke zynen verheeven naam ontleend, van deszelfs grooten Insteller, den eeuwiggezegenden, den nooit volpreezen CHRISTUS, behelst eene zedeleer, welke al het geen immer, door de geroemste Wysgeeren der Heidenen over de Zedeleer geschreeven is, zo zeer verdooft, als de glansvolle zon het licht van eene flaauwe nachttoorts. Het Euangelium niet alleen leert en pryst ons aan, alle die pligten, welke wy, in alle omstandigheden en betrekkingen, Gode, ons zelven, en onzen medemenschen verschuldigd zyn; maar het leert tevens die pligten zo duidelyk, zo overredend, zo klaar, dat elk, die den Bybel leest, al aanstonds, en zonder moeite, den waaren zin en de meening daarvan vatten, en 'er uit leeren kan, hoe hy zich, in de byzondere omstandigheden zynes leevens te gedraagen hebbe. Daarenboven en wel voornaamlyk bepaalt de Christelyke Leer niet slechts onze uitwendige daden en bedryven; maar zy leert ons ook den oorsprong der gebreeken, de schuilhoeken

van

van ons hart kennen, en toont ons dus de vergiftige bronwel der ondeugden aan.

„ Dan, het is niet genoeg alleen den waaren weg tot de deugd aan te wyzen; maar het is vooral noodzaaklyk, de nadruklykste beweegredenen aan te voeren, geschikt om menschen, die van natuure niet alleen traag, maar ook afkeerig zyn van waare deugd, op den rechten weg te brengen, en daarop volstandig te doen blyven.

„ De oude Wysgeeren hebben dit zeer wel begreepen; maar hoe zwak, hoe flaauw waren hunne drangredenen! zy ontleenden dezelve, van de innerlyke schoonheid, het aangenaame en het nuttige der deugd. ——— Dan hoe weinig vermogen deeze drangredenen ter verbetering van 's Menschen gedrag en hart? De H. Schrift daarentegen stelt ons geheel andere, zeer veele, en wel de allersterkste beweegredenen voor, ter beoeffeninge van allerleie Christelyke deugden. Geene uitneemende gelukzaligheden kunnen wy ons voorstellen, dewelke den oprechten Christen, die God in waarheid vreest en dient, niet worden beloofd en toegezegd; en om deeze troostvolle uitbiedingen des te aanneemlyker, des te dierbarer voor ons te maken, leert ons de H. Schrift duidelyk kennen, het ydele en verganglyke, het bedrieglyke en onbestendige van alles wat de waereld geeven kan. En daartegen stelt ons de Godlyke Openbaring op het ernstigst en allernadruklykst voor ogen de onfeilbare zekerheid, het ontzachlyk gewicht, de eindeloze duursaamheid van alle die rampzaligheden, waar in de verachters van Gods geboden, de verwaarlozers van zynen dienst, zich onherstelbaar nederstorten. Dit met menigvuldige bewyzen en voorbeelden op te helderen en te staven, zou zeer gemaklyk zyn. ——— Om alles, in één woord, 't zaam te trekken, 'er is geen deugd tot welker betrachting de H. Schrift niet op het krachtigst aanspoort; 'er is geen ondeugd, waarvan zy niet op het nadruklykst afmaand; 'er zyn geene bedekte ondeugden, geene verborgene neigingen van het verdorven hart, waartegen niet de H. Schrift ons op het krachtigst waarschuwd en vermaand.

„ Hoe gelukkig, hoe voorspoedig zou dan zulk een Gemeenebest zyn, waarin ieder leefde naar de heilige voorschriften van het gezeegend Christendom! waarin ieder een God zo oprecht diende, zo vuurig beminde, zo hartelyk vreesde, op Hem zo gerust vertrouwde; een Gemeenebest van menschen, die hunne ongeregelde hartstogten zo be-

beteugelden, en zich in alles aan Gode onderwierpen; die zo matig, kuisch, oprecht, zachtmoedig, nedrig waren, als het Euangelium vordert! Hoe gelukkig, hoe luisterryk zou zulk een Gemeenebest zyn!"

Uitgeleezene Verhandelingen over de Wysgeerte en fraaije Letteren, getrokken uit de Werken der Koninglyke Akademie der Weetenschappen te Berlyn. En uit het Fransch vertaald. Vierde Deel. Met byvoegzels vermeerderd, door J. FR. HENNERT, *Hoogl. in de Wysg. en Wiskunde, Lid van de Maatschappyen der Weetenschappen, te Haarlem, Vlissingen, Rotterdam en Utrecht. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en* J. v. Vloten 1784. *Behalven het Voorwerk,* 407 *bladz. in gr. octavo.*

Naar den aart der inrigtinge deezer verzamelinge, behelst dit Deel weder eene verscheidenheid van Leerzaame Verhandelingen, die, elk in haare soort, den oefengraagen geest aangenaam bezig kunnen houden, en aanzetten om de hier overwoogen onderwerpen verder na te spooren. ——— By den aanvang betoogt ons de Heer *Sulzer*, dat een mensch zomtyds werkzaam is, en oordeelt, niet alleen zonder reden van zyn doen te kunnen geeven, maar zelfs, tegen dringende en overtuigende reden aan. ——— In een volgend Stuk ontwikkelt de Heer *Formey* het denkbeeld van den Smaak, welken, volgens hem, in 't algemeen is: „ de kennis, van welke schoonheden het „ ook zy, die in de werken der Natuur en der Konst „ verspreid zyn, voor zo verre deeze kennis met eenig „ gevoel gepaard is." Hierby komt eene Verhandeling van den Heer *Merian* over de Begeerte, ter onderzoekinge of dezelve een goed of een kwaad, een vermaak of eene smerte zy. Zyn Ed. beschouwt dezelve als een kwaad, maar hy bezeft tevens, dat 'er, zonder dit kwaad, byna niets goeds voor ons zou zyn: dat dit zelfde beginsel, de verstoorder van onze rust, de bron is van de meeste aangenaame oogenblikken, die wy genieten; en dat, schoon de begeerte een kwaad zy, de geheele vernietiging onzer begeerten nog grooter kwaad zou weezen. ——— Verder ontvouwt ons de Heer *Sulzer* het ..t der Tooneel-Dichtkunde; — en van die zelfde hand .. hier een Vertoog over de vermogens der Ziele, wan..eer zy gewaar wordt en voelt; — mitsgaders eene Psy-

chologifche overweeging van den Zedelyken Mensch. ——— Wyders ontmoeten we een Kort Ontwerp van den Heer *Formey*, over het ftelzel der vereffeninge van het goed en kwaad in deeze waereld; met eene aanwyzing, „ dat ieder verlicht en deugdzaam mensch, die „ zich de best mooglyke denkbeelden der vereffeninge „ vormt, en die de gefchiktfte middelen om daartoe te „ geraaken in 't werk ftelt, zich een onfeilbaaren en vol„ maakt goeden uitflag mag belooven." ——— Op dit Stuk volgt eene Verhandeling van den Heer *Touffaint*, over de gevoeligheid voor anderen, die ons doet deel neemen in de aandoeningen, waarmede wy hen zien aangedaan, zo in blydfchap als in droefheid, indiervoege dat wy niet alleen weenen met dezulken die weenen, maar ook lachen met de geenen die blyde zyn. Zyn Ed. ftelt zig voor, die werkzaame gevoeligheid, welke ons in de belangens van anderen doet deel neemen, op te wakkeren; ten welken einde hy den Leezer doet opmerken, welke de gebreken der ziele zyn, die 'er de gevoeligheid buiten houden; en door welke middelen men dezelve in ons kan doen opkomen, en in ons behouden. ——— Hier nevens zyn gevoegd Aanmerkingen van den Heer *Sulzer* over den wederzydfchen invloed van de Rede op de Taal, en van de Taal op de Rede. ——— By dezen komt eene Proeve over de Eigenliefde, als een zedelyk beginzel befchouwd; welke proeve men wil dat opgefteld zou zyn door den *Koninglyken* Schryver der *Memoires de l'Histoire de Brandenbourg*. ——— Eene daaraanvolgende Verhandeling behelst een onderzoek der Vraage, of alle opvolging een begin moet influiten? welke vraag de Heer *Cochius* in 't ontkennende beantwoordt; brengende zyne voorftellingen deswegens, voor het oplosfen der tegenwerpingen, kortlyk aldus te zamen. ——— „ De vraag is niet, of „ 'er ooit opvolgingen geweest zyn, die begonnen zyn? „ maar de vraag is deze, of het *denkbeeld van opvolging* het denkbeeld van begin zoo noodzaakelijk in „ zich fluite, dat dit laatfte in het eerfte begreepen is, „ zodanig dat eene opvolging zonder eerstbeginnenden „ term eene tegenftrijdigheid is? Men heeft gezien, dat „ het denkbeeld van opvolging in zich fluit de denkbeel„ den van *veelheid* en van *orde*, welke niet dan eene be„ trekking is; dat het denkbeeld van veelheid niet in zich „ fluit het denkbeeld van eenen term, 't zij eerften 't zij „ laatften; dat de betrekking niets gemeens heeft met

„ het

„ het getal, derhalven dat geen begin te hebben niet „ ſtrijdt tegen het denkbeeld van opvolging. Overgaande „ tot het denkbeeld van *Wezens*, die als leden in *eenige* „ *opvolging kunnen geplaats worden*, heeft men alleen hun„ ne toevalligheid te beſchouwen; maar een toevallig we„ zen, dat op een ander volgt, vooronderſtelt altijd een „ voorgaande, 't welk nooit eindigt; om te eindigen zou „ men een voorgaande noodzaakelijk moeten onderſtellen; „ maar noch het beſtaan, noch de werking van een nood„ zaakelijk wezen heeft eenen term, waarvan het begint. „ Dus is eene oneindige opvolging niet onmogelijk, ge„ lijk men gemeenlijk denkt; en indien men ze begrijpt „ als het onmiddelijk uitwerkzel van eene noodzaakelijke „ oorzaak, kan ze ook geen begin hebben." ——— Voorts verleent men ons hier nog eenige Aanmerkingen van den Heer *de Beauſobre* over het Voorgevoel, onderſcheiden van eene welberedeneerde voorkennis van het toekomende; welke laatſte min of meer gegrond kan zyn, terwyl het eerſte geen den minſten grond heeft. ——— Eindelyk deelt ons de Hoogleeraar *Hennert* zelve nog mede zyne nadere bedenkingen over de natuur van Zedelyk Gevoel. Hy brengt de verſchillende gedagten deswegens tot drie hoofdgevoelens. *Campbel* neemt de *Eigenliefde* als een algemeen beginzel der Zedelykheid aan; *Hutcheſon* leidt de zedelyke hoedanigheden uit de *Algemeene Goedwilligheid* af; en *Smith* verkiest de *Sympathie* tot een grondbeginzel. De Hoogleeraar *Hennert*, opgemerkt hebbende, dat het elk dier Engelſche Wysgeeren gelukt is, zommige zedelyke verſchynzels uit zyne aangenomen ſtelling gemaklyker en natuurlyker te verklaaren, dan andere, op welken integendeel eene tweede of derde ſtelling toepasſelyker gemaakt kon worden, is daardoor op de gedagten gekomen, of 'er ook in den mensch meer dan één zedelyk vermogen huisveste? of de zedelyke natuur des menſchen uit de vereeniging van verſcheiden beginzels zaamgeſteld zy? Zulks heeft hem aanleiding gegeeven om te denken, dat de *Eigenliefde*, de *Algemeene Goedwilligheid* en de *Sympathie* het *Zedelyk Gevoel* uitmaaken; welke gedagten hy in deeze zyne Verhandeling ontvouwt; en waarvan hy het hoofdbedoelde op deeze wyze voordraagt. ——— „ Ik zal den „ zedelijken mensch vertoonen, met eigenliefde, of met „ bewustheid en gevoel zijner volmaaktheden bezield, be„ geerende wat hem behaagt, en afkeerig zijnde van 't „ geen hem misnoegen baart; egter de eigenliefde verdooft

 „ niet

„ niet de algemeene goedwilligheid; deeze opent onzen
„ boezem voor menschlievendheid en gezelligheid; eindelijk
„ de Sijmpathie verwekt en versterkt in het menschlievend
„ hart beweegingen, die overeenkomstig zijn, met
„ de aandoeningen van den medemensch; wanneer wij
„ voelen zijne lippen op de onzen beeven, *zijn hart* op
„ het onze slaan, dan gelooven wij zijne natuur, *zijnen*
„ staat, aangenomen te hebben. Van eigenliefde ontbloot,
„ zou de mensch dikwils gevaar loopen zijn geluk te verwaarloozen;
„ van goedwilligheid beroofd, was hij niet
„ beter dan een beest, dat alleen voor zich en niet voor
„ andere Schepzelen zorgt, onbekwaam tot het gezellig
„ leeven; stortte niet de Sijmpathie de aandoeningen van
„ den medemensch in mijnen boezem over, ik zou de eigenliefde
„ moeijelijk beteugelen, of mijne natuurlijke
„ goedwilligheid zou slegts het gevoel gaande maaken,
„ slegts eene traane uitpersfen: ik kon tot fraaie en roerende
„ beschouwingen over mijn geluk en den rampspoed van
„ een ander overgaan; maar zou ik zyne traanen afwisschen?
„ zou ik balsem in zijne wonden gieten?"

Tafereel der Algemeene Geschiedenissen van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar het Fransch van den Heer A. M. CERISIER, *VIde Deels 2de Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild. *In gr. octavo.* 343 *bladz.*

Twee Boeken, en Drie Tydperken, behelst het Zesde Deels Tweede Stuk des Tafereels 't geen wy thans aankondigen. Het Eerste Boeks Eerste Tydperk, hier voorkomende, beschouwt, het Stadhouderschap van WILLEM DEN II, en den eersten Oorlog met *Engeland*: waarin wy ontmoeten den Staat van het Gemeenebest ten opzigte van andere Mogenheden en Inwendige Onlusten tusschen de *Algemeene Staaten*, en de *Staaten van Holland*, als mede tusschen den Prins van ORANJE en de Stad *Amsterdam*; de mislukte aanslag van dien Vorst op de Stad; zyn Dood. Graaf WILLEM FREDERIK, Stadhouder van *Groningen* en de *Ommelanden*, Opening en Raadpleegingen der *Groote Vergadering*. ——— In het tweede Tydperk, hier afgetekend, vinden wy vermeld, de oorzaak des Oorlogs tusschen *Engeland* en de *Vereenigde Gewesten*; Bloedige Zeeslagen tusschen deeze twee Mogenheden, de verrigtingen van den Raadpensionaris JOAN DE WITT; de On-

Onderhandelinge en Vrede met *Engeland*; de *Acte van Seclusie*. —— Het tweede Boek voert ten opschrift, *Staat der Vereenigde Gewesten* tot den tweeden Oorlog met *Engeland*, en stelt ons voor oogen: hoe *Holland* de Onlusten in andere Gewesten doet bedaaren; 't Verlies van *Brazil*; de *Africaansche*, *Engelsche* en *Fransche* Zeeroovers beteugeld; de Staaten de Vryheid van het *Noorden* tegen *Zweeden* verdeedigende; de Omwenteling in *Engeland*; de Uitsluiting vernietigd; 't Verbond met CAREL DEN II; 't Verbond en de verdeeling der *Nederlanden* met *Frankryk*; *Oostindische* zaaken; Koophandel, Geldmiddelen, Zeden, Geleerdheid, en Weetenschappen.

Deeze verkorte opgave van den Inhoud der Landslotgevallen, als in zo veele Tafereelen ten toon gehangen, is genoeg om het belangryke te doen opmerken. Des *Franschen* Schryvers Staatkundige begrippen, en die zyns *Nederduitschen Naavolgers*, zyn genoeg bekend om vooruit te bepaalen, welk eene Opgave der Gebeurtenissen, welk soort van tusschengevlogte Aanmerkingen, men te wagten hebbe. Vryheid voert de pen; doch is verre van het laakenswaardig Onbescheid, zo veele Schriften thans ontluisterende. Om hier van een voorbeeld, en tessens een Staal uit dit Stuk, te geeven, zullen wy overneemen, 't geen in 't laatste Tydperk wordt aangemerkt, wegens de Geestgesteldheid in de *Vereenigde Gewesten*, ten opzigte van het Stadhouderschap.

,, 't Is niet vreemd dat *Holland* zich zo zeer tegen het Stadhouderschap verzette, en 't zelve geheel wilde vernietigen: dewyl de Stadhouder altoos op de zyde der Algemeene Staaten was. 't Moet ons even min verwonderen, dat de andere Gewesten met zo veel drifts de herstelling daar van begeerden. Uit deezen tweestryd ontstonden twee Partyen: eene der driftige *Gemeenebestgezinden*, met een onverzoenlyken haat vervuld tegen alles, wat slegts den minsten zweem hadt van eene eenhoofdige Regeeringsvorm: eene andere van gemaatigder Voorstanders der Gemeenebestregeeringe, die, zonder te ontveinzen, dat het Stadhouderschap den Staat nadeelen kon veroorzaaken, nogthans deeze Waardigheid noodzaaklyk hielden; wanneer de Regten daar van, even als in *Friesland*, binnen behoorelyke paalen beperkt waren (*). Maar de eerstgemelde Party beweerde, dat alle de bepaalingen weinig te be-

(*) CAPELLE *Gedenksch.* op veele plaatzen.

beduiden hadden, en als nietsbetekenende Bolwerken moesten aangemerkt worden tegen een Hoofd, met de Krygsmagt gewapend; dat door natuurlyk beloop der zaaken, het Stadhouderfchap moest geraarten in eene eigendunklyke Regeering in een *Huis*, 't welk geloofde, door het regt van opvolging, daar toe geroepen te zyn: en dat men geene beslisfende voorbeelden kon ontleenen van eenige kleine Gewesten, welker inwendig Staatsbeftuur derwyze zamengevoegd was, dat een Stadhouder nooit te magtig kon worden. Men voege hier by, dat *Gelderland* en *Overyszel* vervuld waren met Adel, altoos nayverig op zyne Voorregten, en 'er op gefteld, in, ten aanzien der Krygsbedieningen, van een enkel Hoofd af te hangen.

„ De Tegenftadhouderlyke beginzels bevestigden het gezag der Partye, aan dezelve toegedaan. En 't is bekend, hoe in de vryfte Gemeenebesten byzondere belangen zich doorgaans vereenigen met de belangen van het Vaderland, en gezuiverd worden door die vereeniging. BRUTUS en CASSIUS, en alle Helden der Vryheid, die de laatfte *Romeinen* genoemd worden, kreegen gezag, door den geenen te doen omkomen, die alles aan zich getrokken hadt. 'Er is een zeer groot onderfcheid tusfchen de Staatzugt der Regenten, wier gezag flegts voor een tyd en nimmer erflyk is, en de Staatzugt eens Hoofds, voor zyn ganfche leeven aangefteld. De ftoute ftappen van een Lichaam Burgeren, die geagt worden alleen uit naam hunner Lastgeeveren te handelen, kunnen zo haatlyk niet zyn als die van een éénig Opperhoofd, op magtsvermeerdering gefteld. 't Is eene blykbaare onkunde in de eerfte beginzelen der Gemeenebestregeeringe, en de lesfen, welke de Gefchiedenis ons oplevert, twee gevallen, zo hemelbreed verfchillende, te verwarren. Men ontdekt niet dat DE WITT, zo veel vermogend in dit tydperk, ooit gedagt heeft op de vermeerdering van de voorregten zyner bedieninge, welke hy altoos, ten einde van vyf jaaren, den daartoe geftelden tyd, verzogt neder te leggen. Geldzugt kon by hem de dryfveer niet zyn, want hy trok niet meer dan drieduizend guldens 's jaars. De ftandvastigheid, welke hy liet blyken tegen de zodanigen, die den Koophandel ftoorden, wyst uit, hoe hy 't welzyn van den Staat meer ter harte nam, dan de gunst zogt van vreemde Mogenheden. Zo ras hy zyn gezag gevestigd vondt, hadt hy ten grondregel, dat een onafhanglyke Staat, in zaaken die redelyk zyn, nooit voor eenen anderen moet wyken: dewyl

zulk

zulk eene inschiklykheid altoos strekt om de onbeschoftheid en gierigheid voet te geeven (*).

„ Maar hoe meer maatregelen men nam om den weg tot het beklimmen van Waardigheden voor den jongen Prins te sluiten, hoe meer de algemeene genegenheid voor hem aangroeide. De luister zyner Geboorte, de diensten zyner Voorouderen, de Grootschheid van zyn Staat, zyne ontluikende bekwaamheden, zyne Jeugd, en, bovenal, het ongelyk, 't geen men meende hem aangedaan te zyn, maakte hem een Afgod der menigte. Dit waren de hoofdoorzaaken van 't Volk. De Gemeenebestgezinde Regenten vonden zich te meer verlegen, dewyl zy de toevlugt niet durfden neemen tot de middelen, door Gemeenebesten, oudtyds, in dergelyke gevallen, gebruikt. Alle de Ingezetenen van den laagsten rang, en een groot gedeelte der aanzienlyker Burgeren waren voor het *Huis van Oranje*. Dit vondt plaats in alle Steden, en bovenal in den *Haage*, den Zetel der Regeeringe. Zy, die aan 't roer van Staat zaten, vreesden voor de gevolgen dier gesting in de gemoederen. Zy droegen zelfs voorzorgen om zich te dekken tegen het geweld van 's Volks Aanhang. De vrymoedigheid van zommige Leden, in 't uitbrengen hunner stemmen ter Vergaderinge van *Holland*, baarde dugten, dat zy, mogelyk, by verandering van tyden, deswegen eenig nadeel zouden te wagten hebben. Men nam, derhalven, naa rypen raade, onder de Edelen en in de Vroedschappen der Steden, een eenpaarig besluit om alle zulke Leden der Vergaderinge, die, in vervolg van tyd, ter oorzaake van de voorslagen, vertoogen, raad, of besluiten, ter handhaaving der tegenswoordige Regeering en behoudenis der Vryheid, eenig nadeel in lyf, goed, ampt, of eer, mogten overkomen, schadeloos te houden, en hun, of hunne Erfgenaamen, vergoeding te doen uit 's Landsmiddelen. Elk kreeg, vervolgens, eene *Acte van Indemniteit* of Schadelooshouding, met naame, ook de Raadpersionaris DE WITT (†).

„ Om 's Volks gunst te winnen betoonden de Regenten te vergeefsch, de Gemeenebestgezinde Deugden van Belangloosheid, Eenvoudigheid, en Zedigheid. DE WITT stel-

(*) *Resol. van Consid.* bl. 696. 710. 822.

(†) *Resol. van Consid.* bl. 696. 710. AITZEMA, IV D. bl. 1039.

ftelde zyn fchrander vernuft, in de Rekenkunde fix bedreeven, te werk, ter opzigte van alles, wat ten beste van den Staat kon dienen. Hy voerde eene nieuwe fchikking in omtrent de Geldmiddelen, en deedt alle Jaar gelden, die alleen op gunften fteunden, intrekken. Alle Ingezetenen werden onderworpen aan 't betaalen der *Belastingen*. De Renten, die *Holland* gaf, verminderde hy in den Jaare MDCLV van vyf tot vier ten honderd (*), *Holland* won, door die vermindering, jaarlyks veertien tonnen fchats uit: waar uit volgt, dat dit Gewest, ten dien tyde, honderd en veertig millioenen aan Renten en Schuldbrieven ten zynen laste hadt. En, vermids 'er weinigen waren, buiten de Regenten, die hem Geld aan 't Land opfchooten, hadden zy het meest te lyden by die Vaderlandlievende fchikkingen.

,, De gedaante des Staatsbeftuurs hadt een blykbaaren invloed op de Zeden. De beide Partyen, die 't Gemeenebest verdeelden, uit hoofde der omftandigheden verpligt elkander te ontzien, voerden in de Staatsbehandelingen eene agterhoudenheid en omzigtigheid in, die tot het gedrag der byzondere Burgeren overfloeg. De kleine uitgeftrektheid van 't Gemeenebest doet alle daaden van eenig belang door 't zelve klinken: wie tot Waardigheden wilde opklimmen, moest alle zyne woorden en daaden afmeeten. Ondanks dit alles, werd de eer der Regeerderen bykans nooit erger dan toen aangetast; ter wederzyden hoorde men befchuldigingen wegens het verkoopen van zyne ftem en vryheid aan den meestbiedenden. Zeker gaat D'ESTRADES te verre, als hy het getal der onomkoopbaare Perfoonen in 't Gemeenebest, op vier bepaalt: en zyne waarneeming is te algemeen, wanneer hy zegt; dat men de *Hollanders*, zonder dat zy het merken, moet op zyn zyde beginnen te trekken; doch dat men ze, ééns op den weg hebbende, kon brengen waar en zo verre men wil.

,, De Ingezetenen behielden den ouden roem der Milddaadigheid. De Verzamelingen, in de Kerken gedaan, verzorgden groote fommen aan het *Engelsch Parlement*, het welk, ter belooninge, den Staaten een onnatuurlyken en verderflyken Oorlog aandeedt. De verdrukte en vervolgde *Piemonteezer Dallieden* ontvingen, in den Jaare MDCLIV, de

(*) *Refol. van Confid.* bl. 250. 253. DE WITT. *Brieven*, III D. bl. 101. WICQUEF. *Liv.* IX. 510.

de aanzienlyke ingezamelde gifte van tweehonderd, één duizend en twee- en twintig Guldens (*).

„ Zodanige Liefdegaven ſtrekten ten blyke van den rykdom deezer Landen; en die Schatten waren de vrugten van den Handel ingezameld. Deeze uit te breiden en te beſchermen was het voornaame doel geweest der groote Krygstoerustingen ter Zee. Om de noodzaaklykheid hier van te toonen, ging men naa, hoe veel voordeels de Handel in 't *Noorden* den Lande aanbragt. De Koopwaaren, uit *Frankryk* herwaards aangevoerd, vermeerderden met het toeneemen der Weelde (†), die langs hoe meer voets kreeg in de *Veréénigde Gewesten.* —— Dan de Weelde, als ook de Zedeverbastering hebbe men hier min aan te merken voor zaaken, op zichzelven ſtaande, dan als hoedanigheden, aan vermeerdering en vermindering blootgeſteld. 't Is, derhalven, niet te verwonderen dat het geen den *Hollanderen* van ouden tyde Weelde toeſcheen, zulks niet was in de oogen der Vreemdelingen, die hier ten Lande kwamen. Deezen ſtonden, integendeel, verſteld over de Zedigheid en Eenvoudigheid. De RUITER was nooit zwieriger gekleed dan een gewoon Scheepskapitein; hy hield een Knegt, maar geen Koets. De WITT, die gezegd mogt worden het geheel Gemeenebest te beſtuuren en met de grootſte Vorſten handelde, hadt niets 't geen hem onderſcheidde van andere Regenten en Staatsdienaaren. Hy hieldt geen kostbaare Tafel, en bediende zich alleen van eene Koets by het afleggen van Staatlyke Bezoeken; anders, even als de geringſte Burgers, dikwyls alleen te voet gaande. —— Geen wonder, dat een klein Volk, zo grooten Handel dryvende, en zo weinig uitgeevende, in ſtaat was tot verbaazende verrigtingen; doch, welk een vreemd vertoon! een Volk, dat ſtoffe tot Weelde en Overdaad aan alle andere Volken verſchafte, nam weinig voor zichzelven. De Vreemdelingen zagen de Weelde der *Hollanderen* niet dan in voorwerpen, waarin dezelve behoorde door te ſtraalen, in Werken ten algemeenen nutte en tot cieraad aangelegd. Allerverbaazendst was het ſtigten van kostbaare Gebouwen, terwyl men de kostbaarſte Oorlogen voerde. In 't hevigst van den Oorlog bouwde men, in den *Haage*, de ſchoone Geſchutgietery; en te *Amſterdam* wierd het Stadhuis, voor een der heerlykſte Gebouwen der Wereld beroemd,

(*) AITZEMA, III D. bl. 726. 1240.

(†) WICQUEF. Liv. X. p. 583. 591.

roemd, voltrokken. Deeze Stad deedt door haare Volkzendingen en Geldligtingen, de Volkplanting *Nieuw Nederland*, van de *Westindische Maatschappy* gekogt, en de Stad *Nieuw Amsterdam* aldaar gebouwd, bloeijen (*).

„ Geen voordeeliger Handel dreef dit Gemeenebest dan den *Oostindischen.* Hoewel de Maatschappy in geduurigen Oorlog was met de *Portugeezen* of met de Ingezetenen dier Gewesten, en zelfs met de *Engelschen* kwam zy 'er niet alleen met eere, maar ook dikwyls met voordeel, af. . . . . Wy staaken hier ons Uittrekzel, om, door den welverdienden lof onzer Voorvaderen op te haalen, onze Tydgenooten niet op nieuw te doen bloozen.

(*) WAGENAAR, *Amst.* V. St. bl. 224.

Geschiedenis van Graaf WILLEM van Holland, *Roomsch Koning, door* Mr. J. MEERMAN, *Vryheer van Dalem Tweede Deel. In 's Gravenhage, by* N. v. Daalen *en* M. Wetters, 1784. *In gr. octavo*, 403 *bladz.*

Het eerste Deel van dit Geschrift bragt, gelyk we onlangs gemeld hebben (*), 's Vorsten geschiedenis tot op het jaar 1250, en het tegenwoordige ontvouwt zyn verderen leevensloop, tot op zyn overlyden in 't jaar 1256. De Heer en Mr. *Meerman* geeft ons hier, even als in 't voorige, een onderscheiden verslag der verrigtingen van Graaf *Willem*, zo in Duitschland als in onze Gewesten, doorvlogten met oordeelkundige aanmerkingen over de gewigtigste gebeurtenissen; 't welk het beloop der Geschiedenissen van dien tyd in veelerleie opzigten ophelderf. By dit geschiedkundige verslag komt eene lyst der handvesten en oorspronglyke Stukken, zo door Graaf *Willem*, als door de geenen, die onder hem eenig deel aan de regeering gehad hebben, vervaardigd; of anderszins tot zyne Geschiedenis betrekkelyk, en in deeze twee Deelen aangehaald. Hier onder zyn verscheiden Stukken, die tot nog niet uitgegeeven waren, en zyn Ed. heeft dezelven, terwyl hy andere reeds bekende Stukken slegts gedeeltlyk aanhaalt, om het Werk niet noodloos te doen uitdyen, in hun geheel gemeen gemaakt, met aanwyzinge waar ter plaatze de oorspronglyke Stukken zelven berus-

(*) Zie boven, bl. 323.

rusten. Daar nevens zyn nog gevoegd vier keurlyk gegraveerde Plaaten, vertoonende juiste aftekeningen van Graaflyke zegels, Monogrammata en Munten, mitsgaders van 't schrift in die dagen. Oefengraage Liefhebbers onzer Vaderlandsche Geschiedenissen hebben te over reden om den arbeid van den Heer en Mr. *Meerman* in deezen dankbaar te erkennen; en men verlangt des te meer na de afgifte van het derde Deel, geschikt ter ontvouwinge van den toestand der Zeden, Weetenschappen enz. in dien tyd, waaromtrent wy ons van 's Mans opmerkzaamen geest iets nuttigs belooven. ——— Om nu nog, uit dit Deel, volgens voorige toezegging, een staal van 's Vorsten bedryven onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepaalen tot het hier gegeeven berigt, nopens zyne verovering van *Henegouwen* ten voordeele van *Avennes*. ——— In de bekende onlusten naamlyk met Vrouwe *Margaretha* Graavin van *Vlaanderen*, had Graaf *Willem van Holland* bestendig de party van haaren Zoon *Jan van Avennes* ondersteund, en inzonderheid alles aangewend om hem in het bezit van *Henegouwen* te stellen, en daarin te bevestigen. Middelerwyl had *Margareta* aan 't Fransche Hof weeten te bewerken, dat des Konings Broeder, *Karel*, Graaf van *Anjou*, zig in den jaare 1254 meester maakte van dat Graafschap. *Willem* bragt hem de onregtmaatigheid hiervan onder 't oog, en tragtte hem in 't vriendlyke daar van te doen afzien; dan *Karel* beantwoordde dit, met eene uitdaagende oorlogsverklaaring, zeggende onder anderen, door zynen Herout, *U vrees ik niet, en verlang slechts u, op welk eene plaats gy kiest, aan 't hoofd myner benden te ontmoeten.* Dit deed den verstoorden Vorst een scherpen brief schryven, waarin hy hem de heide van *Assche*, niet ver van *Maastricht*, tot een strydveld aanbood, bepaalende tevens den tyd, op welken de twee heiren elkander zouden aantreffen, met vaststelling, dat die van beiden, die 'er eerst was, zyn vyand ten minsten een dag lang moest blyven afwagten. Zulks ontzettede den Graaf van Anjou, die eer verwagt had dat zyne uitdaaging Holland en den Vorst met schrik zou vervullen, en hem om vrede doen verzoeken. De zwakheid zyner Legermagt kennende, zogt hy hulp by zynen Broeder *Lodewyk*; doch de Fransche Monarch vond het niet geraaden hem daar in ten wille te zyn, en gaf hem tot bescheid, „ dat, zoo lang de Roomsch Koning hemzelven niet vy„ andlyk aantastte, hy zich ook in geenen twist met

„ hem

„ hem wilde inlaaten: doch dat Anjou voor 't overige „ doen konde 't geen hem behaagde."

„ De tyding der geweigerde hulp, (dus vervolgt het Geschiedverhaal,) maakte den Prins byna raadeloos, en deed hem nu te laat de ligtvaardigheid, met welke hy Willem ten stryde had opgevorderd, berouwen. Hy dacht reeds aan eene verzoening met dien Vorst: doch Margaretha stelde alle haare welspreekenheid terstond in 't werk, om hem te overreeden van ten minsten af te wachten, of de Hollanders ook werkelyk in 't veld zouden durven verschynen. *Vreest niet*, zeide zy; *de Koning zal nooit zoo vermeetel zyn. Schryf hem slechts, dat gy de plaats en den dag, dien hy bepaald heeft, aanneemt; sla dan gerust uw leger op de heide op, en vertoef 'er twee of drie dagen. Wees verzekerd, dat hy 'er u niet zal komen opzoeken, al laagt gy 'er ook jaaren achter één. Dus zult gy u handhaaven als Graaf van Henegouwen: een rang, tot welke myn onwaardige Zoon zich nimmer zal verheffen.* Door deeze aanmoediging liet Anjou zich eindelyk beweegen, en deed een antwoord aan Willem ter hand stellen, by welk hy in het opontbod toestemde, met deeze byvoeging, „ dat de geen, die zich het eerst op de vlakte van „ Assche bevinden zou, den anderen drie dagen zou ver„ wachten." De eenigste hoop des Graaven was nu, dat het den Koning of aan den wil of aan de macht ontbreeken mocht, om aan zyn woord getrouw te zyn. Doch ook dit laatste plechtanker wierd spoedig afgesneeden. Verheugd, dat hem de gelegenheid vergund wierd, om nieuwe laurieren in te zamelen, en met een Heer, door dapperheid en edelmoedigheid vermaard, zyne krachten te beproeven, had Willem zyne bodens naar alle zyden uitgezonden, om hem hulptroepen te verschaffen. Hy had aan de Duitsche Vorsten en aan alle zyne Leenmannen de hoonende uitdaaging medegedeeld, die hy van Anjou had moeten dulden, en hun zyn voorneemen bekend gemaakt van zulk eene beleediging niet ongewrooken op zich te laaten rusten. Hy had hen gebeden, aan zyne eer te willen indachtig zyn, hem in de omstandigheden, in welken hy zich thans bevond, te willen bystaan, en 'er de verzekering bygevoegd van ryke belooningen aan de getrouwen te zullen uitdeelen, en hun de hartelykste dankbaarheid te zullen toedraagen. Eene reis naar Duitschland, in Juny deezes jaars, door hem gedaan, was met dat zelfde oogmerk ondernomen, en hy vleide zich veelligt, dat de mondelinge

aan-

aandrang ook die geenen winnen zou, die zich door brieven niet hadden laaten beweegen. Zyne poogingen, intusschen, waren lang niet vruchteloos geweest. De Hertogen van Brunswyk, Saxen, Limburg, Luneburg, de Landgraavin van Thuringen, eenige Markgraaven en andere Grooten, hadden hem benden toegezonden (*). In den Westfriefchen kryg hebben wy reeds verscheiden Vorsten in zyn leger aangetroffen, waarvan elk weder zyne krygslieden onder zich had. Deeze allen samengevoegd, en, by het inrukken in Braband, door den Opperheer van dat Hertogdom en de twee Avennes versterkt, maakten met de Hollanders en Friesen een heir uit onder Willems bevel van weinig minder dan 100, 000 man. Hiermede verschynt de Koning op den afgesproken dag, die waarschynlyk één der dagen van September geweest is, op de heide van Assche. Hy vondt 'er echter zyne vyanden niet. Anjou, die slechts de helft van 't volk, over welk Willem het gebied voerde, had kunnen by één brengen, kon niet van zich verkrygen, het zelve aan zulk eene overmacht op te offeren, en verkoos liever de schande te draagen, van eene trotseering, in een onbedachtsaam oogenblik gedaan, niet te hebben kunnen volhouden. Zoodra hy dus van 't aannaderen van 's Konings benden onderricht was, brak hy het leger voor Enghien, waarin hy tot nu toe met Margaretha vertoefd had, onmiddelyk op, en week naar Valenciennes te rug. Willem, te vergeefsch drie dagen op de heide hebbende doorgebragt, voert nu zyn heir midden door Brabant heen naar het veroverd Henegouwen. Zoodra hy zich voor Enghien vertoont, worden hem de poorten geopend. Hy trok 'er met Avennes binnen, en beiden wierden door de dappere stedelingen met eene blydschap ontvangen, die men, van eene herhaalde en bange belegering ontzet, by het wederzien van een geliefden Vorst natuurlyk gevoelt. 't was echter nutteloos zich hier lang op te houden. Valenciennes, de sterkste plaats van 't Graafschap, stak den Koning vooral in de oogen. Hy wilde thans beproeven of

„ (*) MATTH. PAR. noemt ook den Hertog van Oostenryk en dien van Beyeren onder de geenen, die Willem met krygslieden ondersteunden. Zelfs zou de laatste 100, 000 Mark Keulsch, die hy aan inkomsten had, aan deezen oorlog te koste hebben gelegd. Doch moogelyk is dit wel ten voordeele der vyanden geweest. De hulp van den Hertog van Oostenryk is om andere redenen niet waarschynlyk."

of hy die Stad ten voordeele van Avennes kon innemen, en zich dat bolwerk der Vlaamſche en Franſche magt onderwerpen. Doch ook hier dorst Anjou hem niet afwachten. Zyn perſoon 'er niet veilig genoeg rekenende, gaf hy het bevel over de vesting, wier bezetting hy te vooren verſterkt had, aan Hugo van Bouchain, en voerde zelve zyne krygslieden naar Douai, de uiterſte grensſtad van de hem ingeruimde landſchap. Valenciennes wierd nu door den Koning omringd, en de belegering nam een aanvang. Hugo zag terſtond dat hy met eene groote zwaarigheid zou te worſtelen hebben. De burgers voelden geene de minſte genegenheid by zichzelven, om ten gevalle eenes vreemdelings de wapenen tegen een Vorst te voeren, die hun alleenlyk den Zoon van hunne wettige Landsvrouw kwam wederbrengen. Hy nam hun dan uit wantrouwen de wapenen af, die hy ſlechts gedoogde, dat door de krygslieden der bezetting gevoerd mochten werden. Dit nam evenwel de vrees niet weg, dat zy de eerſte gelegenheid de beste zouden waarneemen, om hunne ſtad Avennes en den Koning in handen te ſpeelen. Vooral was om deeze reden een uitval der bezetting ten hoogſten gevaarlyk, dewyl de plaats, geduurende dien tyd, voor 't grootſte gedeelte aan de bewaaring der burgeren moest toevertrouwd worddn. Het wierd aan Hugo derhalven als eene rukelooze onderneeming toegerekend, dat hy met den Heer van Belesme, een Normandisch Edelman, 'er eenen op de vyanden dorst waagen. Dezelve had evenwel geen ongelukkigen uitſlag. Dit had de Bevelhebber aan den Graaf van Vendôme te danken, die, van zyn voorneemen verwittigd, met eenige uitgeleezen benden van het heir van Anjou was aangenaderd, en dezelven, terwyl Hugo in een heet gevecht met de belegeraaren begreepen was, in hun gezicht binnen de ſtad had geworpen, die hy teffens van eenigen mond- en krygsvoorraad voorzag. Valenciennes was echter met dat alles niet in ſtaat zich lang tegen de macht, die men 'er tegen aanvoerde, te verdedigen. Hugo, na eenige beſtormingen te hebben afgeweerd, gaf zich ten laatſten over. Men wil nogthans dat het Kasteel, waarin Alexander, een Zoon van Koning Bela van Hongaryen, bevel voerde, het langer hebbe uitgehouden dan de ſtad, en dat de ſtroomen van vyandelyk blood, waarmee hy in herhaalde woedende uitvallen den bodem rood verwde, hem en zyn geſlacht den naam van *Rougenpré* daarna in *Rubemaré* veranderd,

ver-

verworven hebben (*). Het verlies deezer gewichtige plaats was voor de verbindtenisfen, die Karel en Margaretha met elkander hadden aangegaan, allernoodlottigst. 'Er bleef nu voor deeze niet veel meer anders over, dan het hoofd in den fchoot te leggen; en voor geenen, onverrichter zaake, naar Frankryk te rug te keeren. De Graaven van Blois en van St. Pol, en de Heer van Coucy, die, fchoon ze aan Avennes vermaagfchapt waren, in 't Leger des Franfchen Prinfen dienden, bewerkten echter nog voor zyn vertrek een ftilftand van wapenen, geduurende welken alles in den ftaat zou blyven, waarin het zich thans bevond. Het fchynt evenwel, dat, eer dezelve getroffen wierd, Bergen (†) en Binch zich aan Avennes overgaven, gelyk zyne benden ook aan de Abdy van de Goede Hoop en andere nabuurige plaatzen veel nadeel toebrachten (§)."

Rei-

„ (*) D'OUTREMAN *Hist. de Valenciennes p.* 144. Zie ook BUTKENS II. 278. Volgens fommigen zou hy dien tytel reeds in 't Heilige Land verworven hebben, en dezelve hem hier flechts bekrachtigd zyn. Doch zyn Graffchrift in St. Paulus binnen Valenciennes begunstigt ons gevoelen."

„ (†) Volgens de Handv. Cron. van V. D. HOEVE zou de Koning van hier aan Zierikzee eenige Voorrechten gefchonken hebben."

„ (§) MELIS STOKE II. p. 99 *feq.* en alle de andere *Holl. Chronyken.* MEYER en SUEYRO *ad. h. a.* RUTEAU *Hist. du Haynaut.* DELEWARDE *Hist. gener. du Haynaut* IV. 16 *feq.* Volgens MATTH. PARIS. *p.* 886. en 887. en VOSSIUS 133. zou de Koning in deezen Veldtocht de Friefen, die zich onder zyne benden gefchaard hadden, onredelyk en als vyanden behandeld hebben; 't geen hunne geneegenheid van hem vervreemde, hen bewoog om tot den vyand over te loopen, en, toen Willem hen hierin tegenging, naar huis deed te rug keeren, waar zy hunne landslieden tot den opftand, die kort daarop volgde, zouden aangezet hebben. 't Is mooglyk, dat 'er in 't leger iets tusfchen den Koning en deezen landaart zy voorgevallen; doch dewyl ons niet verhaald wordt, wat 'er aanleiding toegegeeven, noch waar in Willem de Friefen mishandeld hebbe, kunnen wy weinig hierover oordeelen: doch vry zeker fchynt het, dat dit vooral niet de reden geweest zy van den gevolgden burgerkryg: dewyl deeze door de Westfriefen, en niet die aan de overzyde der zee begonnen is; en 't waren tog de laatften, die zich in 't leger bevonden, en niet de eerften, met welken hy reeds in oorlog was, die hy weinig maanden te vooren verflagen had, en die hy buiten twyffel niet genoeg vertrouwde, om ze zoo kort daarna tegen zyne vyanden te gebruiken."

Reize door Frankryk en Spanje van den Heer PH. THICKNESSE, *Esq. Uit het Engelsch vertaald. Derde Deel. Te Amsterdam,* *by* J. Yntema, 1784. *In groot octavo* 144 *bladz.*

In dit derde Deel voltrekt de Heer *Thicknesse* de beschryving zyner terugreize naar *Calais*, gaande van *Avignon*, door 't Landschap van Dauphiné, naar *Lyon*; en verder in Bourgogne door *Chalons* en *Beaune*, over *Arnay le Duc*, naar *Auxerre*; van daar door Champagne naar *Sens*. Vervolgens over *Pont sur Yone* in l'Isle de France komende, zettede hy, over *Fontainebleau*, zyne reis naar *Parys* voort, en kwam eerlang, den gewoonen weg over *Amiens* en *Boulogne*, in Picardie, neemende, weder te rug te *Calais*, na een aanmerkelyk gedeelte van Frankryk tweemaal doorkruist te hebben. Zyne manier van schryven is tot aan 't einde dezelfde als in 't begin; hy geeft gemeenlyk een kort verslag van 't merkwaardigste dat hem ontmoet is, en doormengt zyn verhaal met leerryke aanmerkingen en geestige invallen over veelerleie soorten van byzonderheden, die hem voorgekomen zyn. Tot eene proeve hier van strekke een gedeelte van den Brief, waarmede dit laatste Stukje aanvangt. Op zyne reis door 't Landschap Dauphiné, trok hy, behalven door andere plaatzen, ook door *Vienne*, niet meer dan vyf uuren gaans van *Lyon* gelegen; zyn verhaal en verdere bedenkingen, by de melding zyner komste aldaar, luiden aldus.

„ *Vienne* is eene zeer oude Stad, en was voortyds eene Romeinsche Volkplanting. De Cathedraale Kerk is een groot en treflyk Gothisch gebouw; en in dezelve is eene fraaie Graftombe van den Cardinaal DE MOUNTMOIN; in de bewerkinge, naar men zegt, die van RICHELIEU in de *Sorbonne* evenaarende. Maar dit wordt zo gezegd door persoonen, die geheel niet bevoegd zyn om 'er behoorlyk over te oordeelen. Het is, inderdaad, een kostbaar, maar tevens ellendig, stuk werks, wanneer het om den prys dingt met de werken van GIRARDEAU. Omtrent eene halve [Engelsche] myl van de Stad, is een treflyk Romeinsch Gedenkteken, eene kantzuil (*), die gezegd wordt, ten tyde der Romeinen, op de marktplaats gestaan te hebben. Nog is in deeze Stad te zien eene vloer van Mosaïk werk, eerst voor weinig jaaren ontdekt, inderdaad verwonderlyk schoon, en na genoeg tien voeten vierkant, schoon niet volkomen in haar geheel; zynde, kort na dat zy ontdekt was, door eenig kwaadaartig volk, in den nacht, uit enkele baldaadigheid, gebroken.

„ In deeze Stad had men my [de Herberg] *de ronde Tafel* aan-

(*) [Pyramide.]

aangeprezen. Maar dewyl 'er twee van dien naam zyn, *de groote* en *de kleine*, moet ik u *de kleine* aanpryzen. Want van alle verſchrikkelyke Vrouwen, welke ik ooit naby kwam, heeft Madame ROUSSILLION de minst zoetluidende toonen. Haare ſlechte behandeling, evenwel, bezorgde my de eer van eene zeer aangenaame kenniſſe, den Markgraave DE VALAN, die my beſchaamd maakte, door ons eene beleefde oplettendheid te toonen, welke wy geen recht hadden te verwachten. Maar deeze is eene, onder veele andere aangenaame omſtandigheden, welke vreemdelingen, die in Frankryk reizen, ontmoeten. Fatzoenlyke luiden, in Frankryk, zien nimmer Vreemdelingen kwalyk behandelen, zonder zich voor dezelven in de breſſe te ſtellen, en ik hoope, dat de fatſoenlyke luiden in Engeland, welken HORATIUS noemt: *Britannos hospitibus feros* (*), derzelver voorbeeld zullen volgen, dewyl dit een ſtuk van rechtvaardigheid is, jegens Vreemdelingen, in welk Land, of van welk Land, zy ook mogen weezen; het is, anderen doen, gelyk men zelve zou wenſchen dat ons gedaan wierd. Dat vooroordeel, dat in Engeland, zelfs by ſommige luiden van fatſoen, de overhand heeft, tegen de Franſche Natie, is in den hoogſten trap onedelmoedig; ja, het is meer, het is eene ſchandvlek voor de Natie. Wanneer ik my herinnere, met hoe veel gemak, en onbelemmerd, ik zo veele groote en kleine Steden, en wyduitgeſtrekte Landſchappen, doorgetrokken ben, zonder dat my eenige ſchyn van baldaadige ruwheid wierd aangedaan, blooze ik op de gedachten, hoe een Franschman, indien hy geen beter figuur maakte, dan ik deed, zou behandeld zyn geworden op eenen tocht door Britannie (†).

—— Myn

(*) [*De jegens Vreemdelingen woeste Britten.* HOR. L. III. Od. IV. vs. 33.]

(†) Men kan zig uit de nevensgaande *Plaat*, vertoonende zyne Manier van reizen, eenigzins een denkbeeld vormen van de figuur, die hy maakte; ter opheldering waar van nog het volgende dient. De Heer *Thickneſſe* had zynen Vriend op zyn vertrek uit *Calais* voorheen gemeld, dat hy aldaar een Franſchen *cabriolet* gekogt had voor tien guineas; (welken hy voorzien had van alle gemakken, om hem en zyn Huisgezin, met zyne pakkaadje te voeren;) en een zeer fraai Engelsch koetspaard, doch dat een weinig aamborſtig was, voor zeven guineas. Met dit rytuig, ſlegts door één paard getrokken, volvoerde hy zyne geheele reis. „ En ik kan," ſchryft hy, by zyne terugkomst te *Calais*, „ u nu onderrichten, dat, wanneer ik deeze „ Stad verliet, het beest aan den mageren kant was, en een zeeren rug „ en ſchoft had; welke beide door zorge en oplettendheid ſchielyk ge„ heeld waren, en dat het te rug gekomen is dik en vet, en met een „ hair uit zyne plaatze, ſchoon hy twee volwasſen perſoonen, [te weeten „ den Heer *Thickneſſe* en zyne vrouw.] twee kinderen, het eene dertien „ het andere tien jaaren oud, een zeer zwaaren Franſchen *Cabriolet*, en al „ onze pakkaadje, ja genoegzaam alle myne goederen, have, en waereld„ lyken eigendom, te trekken had, op de uit- en t'huisreize; uitgezonderd „ tusſchen *Lyon* en *Pont St. Eſprit*, *Cette* en *Barcelona* op de *uitreize*, „ en tusſchen *Lyon* en deeze Stad of *Calais*, in het te rug komen."

—— Myn Aap, met een paar groote Franſche laarzen, en zyn hair *en queue*, reed dagelyks eenige uuren a's postknecht op myn ſterk paard. Zulk een gezicht, moogt gy wel denken, bragt oud en jong, ziek en lam, voor den dag om na hem en zynen meester te kyken. *Jocko* zette heele Steden in beweeging, maar haalde nimmer zynen meester eenigen hoon op den hals. Men kwam uit om hem te zien en te lachen, maar nooit om ons te beſpotten of te beleedigen. De postjongens, het is waar, vonden geen vermaak, in te zien, dat hunne Broederſchap dus *ten toon geſteld* wierd op *myn klein Tooneel*; maar zy lieten dit zelden anders blyken dan door eene deftige groete; en fomtyds noemde een vrolyke knaap hem kameraat, en boog zich voor *Jocko*. Zy konden niet lachen om zyne ſlechte wys van zitten; want geen van hun reed met meer gemak, of droeg een fraaier gegaloneerden rok. De Heer DE BUFFON zegt, dat de Meerkat en de *Aap* (en de myne behoort tot de laatſte ſoort, want hy heeft geen ſtaart) hunne grynzingen of het kletteren met de tanden eveneens doen, zo om hunne gramſchap te toonen, als om hunne begeerte te kennen te geeven. Met alle behoorelyke eerbiedigheid voor deezen grooten kenner der Natuurlyke Historie, moet ik verlof verzoeken om te zeggen, dat zyne aanmerking niet heel naauwkeurig is: 'er is zo veel onderſcheid tusſchen de grynzingen van mynen *Jocko*, wanneer hy toornig of hongerig is, en wanneer hy grynst om zyn genoegen te toonen, als 'er is in een man, wanneer hy in toorne met de tanden knarst, of lacht uit vrolykheid.

„ Tusſchen *Avignon* en deeze Stad, ontmoette ik een danzenden Beer, bereeden door een *Aap*: dewyl het op den grooten weeg was, vroeg ik verlof om *Jocko* aan zynen Grootvader aan te bieden; want zodanig ſcheen hy te zyn, beide in ouderdom en grootte. De byeenkomst, ſchoon zy beide mannetjes waren, was zeer aandoenlyk. Nooit ontving een vader zyn lang verloren kind met meer ſchynbaare genegenheid, dan de *oude Heer* mynen *Jocko* deed; hy omhelsde hem met de grootſte maate van tederheid, welke men zich kan verbeelden, terwyl de *jonge Heer*, (gelyk meer jonge Heeren van het tegenwoordige geſlacht) eene volmaakte onverſchilligheid liet blyken. Op myn geweten, ik geloove, dat 'er eenige bloedverwantſchap tusſchen hen was, of de verwelkoming zoude meer van weerskanten gelyk geweest zyn. Tusſchen u en my, indien ik weder in Engeland ſtond te komen, geloove ik, dat ik misſchien eene droevige party zou maaken in zulk eene byeenkomst. Dit is eene bedroevende bedenking: maar mogelyk zyn de zaaken wyslyk dus geſchikt, met oogmerk, om de menſchen, naarmaate zy ouder worden, te ſpeenen van de voorwerpen hunner waereldſche genegenheden, op dat zy te gereeder zich overgeeven aan de beſluiten van het noodlot.

Die

ESSE ,

Die goede man, Dr. ARBUTHNOT, scheen de nadering des doods niet zo zeer te vreezen met opzicht op zichzelven, als wel om de grievende tegenspoeden, welke hy reden had te vreezen, dat dezelve over zyne kinderen en huisgezin zouden brengen".

Op zodanig eene wyze is zyn verhaal gemeenlyk verlevendigd door invallende bedenkingen, die haare leerzaamheid of aangenaamheid hebben. Begeert men hiervan nog een ander staal, men vindt 'er, onder veele andere, een in zyn laatsten brief uit *Parys*, in welken hy, na het Koffyhuis van *Monsieur* en *Madame* FELIX *au caffé de Conti*, tegen over de *Pont Neuf*, aangepreezen te hebben, als het beste en bestgelegen Koffyhuis in *Parys*, *om menschen voorby te zien gaan*, in deezer voege vervolgt.

„ Ik sta verbaasd, dat, daar een zo oneindig getal van menschen leeft in eenen zo naauwen omtrek, (want *Parys* is geenzins zo groot als *Londen*) men toelaat dat de lyken op zulk eene wyze als men hier doet, of in de Stad, begraven worden. 'Er zyn verscheidene grafkuilen in *Parys*, van eene bysere uitgestrektheid en diepte, in welke de doode lichaamen, et eene naast het andere, geplaatst worden, zonder dat 'er enige aarde over gedaan worde, voor dat de onderste laag vol is. Dan, en niet eerder! bedekt hun eene dunne laag van arde, en eene tweede laag van lyken komt 'er boven op, tot at, door laag op laag, en lyk op lyk, het gat gevuld is met enen hoop van menschlyke verrottinge, genoeg om eene pest e veroorzaaken. Deeze plaatzen, het is waar, zyn besloten innen hooge muuren; maar daardoor kan, evenwel, de lucht iet *verbeterd* worden; en het denkbeeld van eene verzameling an rottende lyken, in één graf, zo dunnetjes bedekt, is zeer naangenaam. De begraavenissen in Kerken worden ook dikyls doodlyk voor de Priesters, en de menschen die het lyk erzellen. Maar ieder mensch, en ieder ding, te *Parys*, is zo evendig, dat geen ziel zich bemoeit met de dooden. Ik enschte dat ik een Franschman geboren ware. ——— De ranschen leeven, als of zy nooit zouden sterven. De Engelchen sterven geduurende *hun gantsche leeven:* en, evenwel, o als LODEWYK DE XIV zeide, „ denke ik niet, dat sterven eene zo moeilyke zaak is, als de menschen zich gewoonlyk verbeelden, wanneer zy 'er slechts in ernst de proef van neemen." Ik ben verzekerd, dat de dood een grooten troost anbrengt, te weeten, dat men dus verlost wordt van een onndig aantal van schurken.

„ Ik moet u, eer ik *Parys* verlaate, nog vertellen, dat ik ens overgestapt ben na *Marli*, om de Koningin te zien. Den oning had ik voor negen jaaren gezien: maar toen was hy en Koning over acht (*) millioenen van menschen, en over het

(*) [Dit getal is veel te klein gesteld, en zou beter overeenkomen met de

het schoonste Land onder de Zonne. Evenwel schynt hy niet zo zeer zich te verheffen op zyn magtig vermogen, als men wel zou mogen verwachten van een zo jongen Vorst, hy heeft een deftig en peinsachtig voorkomen. Men verteld my, dat hy veel werk maakt van den arbeid, en zyn best doet om zyne Onderdaanen gelukkig te maaken. Zyn besluit, om zich de Kinderziekte te doen inënten, onmiddelyk na dat hy in de regeering van zulk een Koningryk was opgevolgd, is een bewys, dat hy eene groote maat van klockmoedigheid bezit. In Engeland zou men zulk een besluit met onverschilligheid hebben aangezien: maar in Frankryk, daar het gros des Volks niet gelooft, dat de inënting den Lyder beveiligt tegen een tweeden aanval; daar de Geestelykheid, in het algemeen, dezelve, zelfs in een Godsdienstig licht, als schadelyk beschouwt; en daar de Geneeskundigen, by gebrek van oeffeninge, de behandeling deezer ziekte niet zo wel verstaan, als dezelve in Engeland bekend is, mag ik waagen te zeggen, zonder dat ik van vleierye beschuldigd worde, dat het een heldhaftig besluit was. Voeg hier by, dat, gelyk de Koning wist, dat, indien zyne Onderdaanen zyn voorbeeld volgden, het werk voornaamelyk moest gedaan worden door hunne eigene Heelmeesters en Geneeskundigen, hy zich ook geheel aan derzelver behandelinge overgaf, niettegenstaande, zo ik meene, SUTTON op deezen tyd te *Parys* was.

„ De Koningin is van eene fraaie gedaante, schoon, en ten uiterslen leevendig, kleedt zich in den tegenwoordigen smaak van hoofdsierselen, en zonder halsdoek, en spreidt daardoor een allerliefsten hals ten toon.

„ Ik zag in een porcelein-winkel, te *Parys*, de beeldtenissen van den Koning en van de Koninginne, fraai uitgevoerd, en zeer wel gelykende, in porcelein. De Koning speelt op de harp, en de Koningin wordt verbeeld haar werk neder te leggen om naar het speelen te luisteren. De beide beelden, omtrent een voet hoog, waren geplaatst in een fraai vertrek, en het geheel was het aartigste stuk poppegoed, dat ik immer zag. De prys was dertig guineas."

Laatstlyk zyn by deeze Brieven nog gevoegd, *Algemeene Onderrichtingen voor Vreemdelingen, die in Frankryk reizen*, welken etlyke leerzaame Reislessen bevatten, die veelen te stade kunnen komen.

de bevolkinge van Grootbrittannie. Het getal der Inwoonderen van Frankryk wordt gerekend op omtrent tweeëntwintig millioenen. Zie M. BUTOZEN's, *Inleiding tot de Staatkunde van Europa*, IIIde D. bl. 266, enz.

Index & Argumentum Epistolarum ad D. ERASMUM Roterodamum, cum nonnullis aliis, ex Bibliotheca ERASMI Autographis, quæ nunc adservantur Lipsiæ, in Bibliotheca J. FR. BURSCHERI Prof. Prim. & Sen. Ord. Th. Lipf. &c. &c. &c. Lipsiæ apud G. G. *Sommerum*, 1784. Absque Prefatione; 80 pp. in oct. f. maj.

Eene verzameling van Brieven, door veele Geleerden en Mannen van Aanzien, aan den beroemden *Erasmus* geschreeven, en door hem opzetlyk byeenvergaderd en weggeleid, is, zedert veele jaaren, als heimelyk, bewaard, eerst in Zwitzerland, vervolgens in Holland, en laatstlyk in Engeland. Van daar is dezelve gunstig vereerd aan den vermaarden Leipsiger Hoogleeraar *Burscher*. En deeze, dien Letterschat bezittende, heeft met de uitgave van dit Geschrift, behelzende een Register deezer Brieven, met melding van derzelver Inhoud, waarby ook nog komt die van eenige andere Handschriften, uit de Boekery van *Erasmus*, der geleerde Waereld den dienst gedaan, van haar dien Schat te leeren kennen. —— Ten deezen einde heeft hy aangetekend, door wien de Brieven geschreeven zyn, (welke Persoonen hy gemeenlyk kortlyk ten aanzien hunner waardigheid, enz. aanduidt;) verder, van waar en wanneer dezelven geschreeven zyn; als mede hoe ze aanvangen, en welke onderwerpen ze behelzen. —— Klaarheidshalve zullen we zyne melding van den hier eerstgenoemden Brief plaatsen.

Ao. 1520.

JACOBI WIMPHELINGI, *Schletstadiensis*, Theologi & Historici cel. *Ex Schletstadio, Esto mihi.* Incipit: *Opto Herasmum meum fore longevum.* Dicit de hominum erga se iniquitate; de sua spe vitæ melioris; de solatio, ex Erasmi libris capiendo.

Op eene dergelyke wyze maakt de Hoogleeraar alle deeze byeenverzamelde Brieven kennelyk, en schikt dezelven in eene agtervolgende jaarorde; 't welk hy ook met betrekking tot de andere bovengenoemde Handschriften in 't oog houdt. Daarbenevens vindt men, tot meerder gemak, aan 't einde van dit Geschrift, nog een Alphabetisch Naamregister van de Schryvers, met aanwyzing, waar van derzelver Schriften, in de gemelde jaarorde geplaatst, gewag gemaakt is.

Hierdoor verleent de Hoogleeraar *Burscher* den oefengraagen gelegenheid, om na te gaan, hoe veele byzonderheden in deeze tot nog verborgen Papieren gevonden worden; waarvan ze, by tyd en wylen, ter ophelderinge van het voorgevallene, geduurende de jaaren 1520—1535, (staande welk tydverloop deeze Brieven geschreeven zyn,) een nuttig gebruik zouden kunnen maaken. Wy twyfelen niet of de Hoogleeraar, die

deezen Schat dus ontdekt heeft, zal t'over gewillig zyn, om denzulken, die hem heuschlyk om een of ander nader verſlag desaangaande verzoeken, hierin de behulpzaame hand te bieden.

Geſchiedenis der Menschheid, door J. ISELIN, *Dr. in de Rechten en Raadſchryver te Baſel. Tweede Deel. Uit het Hoogduitſch, naar den vierden en vermeerderden Druk. Te Amſterdam*, by J. Weppelman, 1784. *Behalven den Inhoud*, 344 *bladz. in gr. octavo.*

Het oogmerk, de inhoud, en het beloop van dit Geſchrift is den Leezer, uit het geen wy wegens het eerſte Deel gezegd hebben (*), bekend; en daar de Heer *Iſelin*, in 't reeds beſchouwde, den Mensch nagegaan heeft in den ſtaat *der Natuur*, in dien *der Wildheid*, en *in 't begin van den beſchaafden ſtaat, tot de vastſtelling van de huislyke ſamenleeving*, zo gaat hy thans natuurlyk over tot het vestigen onzer aandagt, *op den voortgang der Gezelligheid tot den Burgerlyken ſtand.* ——— Ter ontwikkelinge van dit Stuk, ſlaat hy eerst dien voortgang in 't algemeen gade, zo met betrekkinge tot Menſchen die ruwe Landen, als die zagter Gewesten bewoonden; en toont dat de trapswyze vorderingen, hoewel ſpoediger by de laatſten dan by de eerſten, niet dan van langzamerhand plaats konden hebben; welke vorderingen de Autheur zeer geleidelyk ontwikkelt. ——— Op de algemeene voordragt hiervan, laat hy wyders volgen eene byzondere overweeging van de voortgangen der beſchaafdheid, by de *Oosterſche Volken*, by de *Grieken* en *Romeinen*, en laatstlyk by de *hedendaagſche Europiſche Natien.* De Heer *Iſelin* levert ons hier eene oordeelkundige beſchouwing der geſchiedenisſen van de beſchaafde Volkeren; welke ons doet zien, hoe veel het in hebbe eene Natie te beſchaaven, die beſchaafdheid ſtaande te houden, en allengskens tot meerdere volmaaktheid te brengen: waaromtrent zyn Ed. verſcheiden opmerkingen aanvoert, die van een leerzaam nut zyn. ——— Wel inzonderheid, (om ons tot een byzonder gedeelte zyner beſchouwinge te bepaalen,) leert hy ons in agt neemen, hoe 'er onder al merkelyk beſchaafde Natiën nog ſteeds overblyfzels van Barbaarsheid gevonden worden; die men wel, als aan dezelven gewoon zynde, zo niet inziet, maar er egter inderdaad toe behooren. Veelen zal het naastdenkelyk in den eerſten opſlag zo niet voorkomen; maar men leeze, en beoordeele, als men kan, onpartydig 's Mans volgende bedenkingen, wegens de Overblyfzelen der Barbaarsheid

(*) Zie boven, bl. 340.

heid onder de Edelen, de Ryken en de Voornaamen, waaromtrent hy zig aldus uitdrukt.

,, Indien de Edelen, de Voornaamen, de Ryken; indien deeze voorbeelden van het Volk, aan welken de onder hen kruipende hoop zo angstelyk tracht gelykvormig te zyn, waarlyk beschaafd waren, zo zouden Zeden, Menschelykheid en Rechtschapenheid veel gemeener zyn. Dan, hoewel vreedzamer dan voor een paar Eeuwen, zyn toch verre de minsten van deze schitterende Stervelingen in den grond redelyker. Ook staan nog de meesten van hun onder het juk der *Zinnelykheid* en der *Verbeelding*, maar van eene *verzachte*, van eene niet meer woedende en boosaartige verbeelding. Zy hebben de *mannelyke Barbaarsheid* hunner Voorouderen grootendeels verlaten. Dan zy schynen des te dieper in de *verwyfde Buitensporigheden* der *Wildheid* vervallen te zyn.

,, Nog voor eene Eeuw, had de eerste in de meeste Europische Landen de geëerdste plaats. Het *Drinken* bekleedde toen byna de aanzienelykste post; en Menschen, die tot *Denken* al te slaaperig waren, vergoedden zich daardoor, gelyk by de Barbaarsche Wilden, het gebrek van denkbeelden. De *Jagt*, de vuurigste Hartstocht der Barbaaren, was, zo als het *Tweegevegt*, het geliefde voorrecht der Edelen en der Magtigen. De grofste Onwetendheid, de ruwste Wraakzucht, de onverstandigste Eigenbaat, waren by hun schier algemeen, en verstikte elk goedaartig zaadje van Menschelykheid en van Gerechtigheid.

,, Zedert het begin van onze Eeuw is ook in dit stuk de toestand van *Europa* byna doorgaans veranderd. De verwyfde Driften en Neigingen verkrygen dagelyks eene merkelyke overmacht.

,, De zucht, om door allerhande *kinderlyke Opschikken* zynen Persoon luisterryk en aanzienlyk te maken. De smaak van *Kleinigheden*, van buitenspoorige *Optooizels*, *Zwier*, enkel wezenlyke eigenschappen van de Wildheid, nemen in het zo beschaafd *Europa* dagelyks meer de overhand, en worden gewigtige bezigheden voor een oneindig gedeelte van Perzoonen van beiderlye Geslagt, die billyk hunne Zielen aan edelere poogingen, en hunne onkosten aan nuttiger en hoger oogmerken moesten toewyden.

,, Het *Spel*, eene andere heerschende neiging der Wilden, is zulks ook van onze beschaafde wereld. Men heeft reeds lang gezegd, dat het alle Standen gelyk maakt; dan het doet nog grooter wonderen. Als eene onuitputbare bron van gedachten voor hem, die onvermogend is om te denken, maakt het alle vatbaarheden, alle gaven, alle verdiensten, gelyk. Het deelt aan den Domkop in de gezelschappen de waarde van den Verstandigen mede; het verheft hem boven dezen, door een groter geluk, en zelfs dikwils door eene groter hebbelykheid. Het is billyk voor den kleinen, voor den middelmatigen Geest on-

oneindig dierbaar, nadien het hem van de vernedering bevryd, waaraan hy anders in een goed gezelſchap zou onderworpen zyn, en nadien het hem zo dikwils en zo ligt de zoetigheid van een gelukkig gevolg, van overwinning, van Triumph doet genieten. Het Spel, het welk den grooten hoop zulke gewigtige voordeelen bewyst, en zo veel kwaad toevoegt; dat zo veele buitenſpoorigheden verhoed, en zo veele veroorzaakt; dat aan zwakke zielen eene zo aanmerkelyke werkzaamheid mededeelt, en dikwils edele niet minder vernedert: Het Spel is een waar behoefte voor Lieden van Staat, welken zo veele ledige oogenblikken tot eenen moeilyken last worden, en die hunne ledige levenswyze noodzaakt, om kostelyke uuren als te dooden, welke Wyzen en Deugdzaamen met geld zouden koopen.

„ De Barbaar kent eindelyk geene paalen voor zyne begeerten, dan die van zyne kragten, en die, welke hem de vrees voor eene hoogere magt voorſchryft. Noch Eer, noch Orde, noch Matigheid houden hem te rug van de uiterſte buitenſpoorigheid. Ook hierin is hem de *groote wereld* gelyk; dus noemen zich die genen, welke aan de Hoven en in de Steden de ledige plaatzen vervullen. De *Galanterie van onze tyden*, oneindig verſchillende van de eerbiedige en beſchaafde *Galanterie der Ridderſchap*, is daarom niets anders dan een te rug keeren tot den ſtand der Wildheid; en wy moeten haren eerſten oorſprong in de Bosſchen zoeken, waarheen de fynere Vernuften thans de Deugd, de Orde, en de Huwelyksliefde willen verzonden hebben.

„ Dus zyn de zonderlinge pracht, de buitengemene weelde, de tomelooze uitgelatenheid en andere buitenſporigheden van onze dagen, niets dan verſynde overblyfzels der Barbaarsheid. Derzelver verderfelyke invloeden maken den voortgang tot eene waare volmaaktheid voor byzondere Menſchen oneindig zwaar; bepalen zyne gewaarwordingen tot hem zelven; dreigen door eene te verregaande vermeerdering van behoefte byna elk kostbaar zaadje der waare Vriendſchap, der Menſchenliefde, van den openbaaren Geest, van de Gerechtigheid, van de Redelykheid, van de Waarheid, en elke gezellige Deugd te verſtikken, en de grofſte Eigenbaat, en laagſte Eerzucht, in alle Zielen te doen zegevieren.

„ Ondertusſchen moeten wy ook aan onze Tydgenooten die Gerechtigheid wedervaren laten, die hun toekomt. Hun verderf is veel menſchelyker, veel vernuftiger, veel nutter, dan dat van hunne Voorouderen, welk van onze Predikanten voor Deugd aangepreezen word.

„ De Rykdom en de Overvloed, welke het te wege brengen, verplichten ook de verdorvenſten, om het behoud van Orde, van Zekerheid en van Gerechtigheid te wenſchen; en die Mensch, wiens voordeel orde en zekerheid noodig maakt, is

is in de oogen der Rede altyd dierbaarer, dan die, welke alleen dan vergenoegd en blyde is, wanneer wanorde en twist heerſchen.

„ De gekunſtelde Smaak, de liefde tot het valſche Schoone, en alle Kinderlyke Neigingen, welke de ydelheid van onze Eeuw voeden, veredelen in de daad kleine Zielen niet, maar zy verzachten dezelve, en houden haar van veel kwaad af, dat zy by de ruwheid hunner Vaderen zouden geoefend hebben. Voor den beteren en meer edelen ſmaak baanen zy den weg, en zy verwekken altyd eene gelukkige naarſtigheid, welke ontelbare elendelingen, die voor honderd jaaren niets dan werktuigen van wanorde en voorwerpen van mededogen, of van verachting, of zelfs van openbare wraak zouden zyn geworden, tot nuttige en dierbare Leden der Maatſchappy maakt. Dus zyn Menſchen, welke door hunne verkwisting, en door hunne ydelheid, de naarſtigheid hunner Medeburgeren opwekken, hunne vlyt beloonen, en dus ontelbare uit de ellende en uit de traagheid trekken; dus zyn Menſchen, die, ſchoon zy eenig kwaad, ſchoon zy niet alle goed doen, wat zy doen konden, maar echter andere aan het werk helpen, veel dierbarer dan zulken, die nog meer kwaads doen, en de Vlyt, Naarſtigheid en Welvaart van anderen ſtremmen en vernietigen.

„ Eindelyk toegeſtaan zynde, dat de Gastvryheid en zelfs de Weldadigheid van onze meeste Tydgenooten ydele vertooning is, zo is nochtans de getemde, de zwakke Mensch altyd ligter te verbeteren, en tot de waare oogmerken der Burgerlyke *Maatſchappy*, tot de algemeene *Welvaart* te brengen, dan de Wilde en Onbandige. En wanneer geene niet zelfs goed en deugdzaam gemaakt word, zo zyn toch zyne Kinderen veel meer tot Deugd en tot de Verlichting opgeleid (*), dan die van de Barbaaren.

„ Zo geeft zelfs het verderf van onze tyden ons troostelyke vooruitzichten voor het toekomende. Zo mogen wy hoopen, dat onze Nakomelingen gelukkiger zullen zyn dan hunne Vaderen."

„ (*) Onder tien Perſoonen, die zedert twintig jaren gebooren zyn, zal 'er nauwlyks één zyn, die niet naar evenredigheid beter zal opgevoed wezen dan zyn Ouders."

Pree-

Proeve van Poëtische Mengelstoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootschap, onder de spreuk: Kunstliefde spaart geen Vlyt. *En Prijsvaarzen. Xde Deel Iste Stuk. Te Leyden, bij* C. v. Hoogeveen Junior, P. van der Eyk *en* D. Vygh, 1784. *In gr. octavo, 156 bladz.*

Het onderwerp der Prysvaerzen, hier medegedeeld, is de *Verheerlyking van Christus op den Berg*; waarover drie Dichtstukken afgegeeven worden, welken ieder in hunne soort voortreffelyk uitgevoerd zyn. De Dichter *J. H. v. d. Palm* heeft den gouden Eerpenning weggedraagen; de zilveren is toegeweezen aan *J. v. Dyk*, en het Dichtstuk van *P. Haak* is waardig gekeurd, om als een Accessit gedrukt te worden. Voorts behelst dit Stukje, naar gewoonte, een aantal van *Poëtische Mengelstoffen*, die, het zy ze ernstige onderwerpen voor den geest brengen, of in 't boertige opgesteld zyn, meerendeels hunne gevalligheid hebben. Onder die van de laatste soort is de volgende Satyre op de Astrologisten, welke wy om haare aartigheid in deezen plaats zullen geeven. Zy heeft ten opschrifte, *De schim van* LUDEMAN *aan* HERSCHEL, *Ontdekker eener nieuwe Planeet*, en luidt aldus.

Wel wel! geleerdheid wint met woeker!
't Is vreemdheid wat men hoort en ziet!
Gij, Muzikant en Starrenzoeker,
Baart mij nu eindlijk ook verdriet.
'k Was in mijn' tijd een hooggeleerde;
Ik zag met vreugd dat iedereen
Mijn kunst in 't Starrenlezen eerde,
Dat ieder, maar vooral 't gemeen,
Tot mij liep, niet slegts om zijn kwaalen
Te doen in 't nanagtswater zien,
En zoo veel hulp bij mij te haalen,
Als mijn geneeskunst hem kon biên;
Maar om uit Starren en Planeeten,
Zo als ze, op elks geboortedag,
Zig voegden, door mijn' mond te weten
Wat nimmer sterveling weten mag.
Ik werd, om dit Planeten lezen,
Daar mijn voorspelling vaak in schijn
Vervuld werd, als Profeet geprezen;
De mensch wil tog bedrogen zijn.
Hoe 't was, het gaf mij roem en voordeel;
En dat ontstak mijne eedle drift,
Om mijne orakels aan het oordeel
Van wijs en dwaas, in schrift op schrift,

Dat

Dat ik in druk gaf, te onderwerpen,
Schoon 'k zorg droeg, dat geen mensch daarin,
Hoe fijn hij zijn verſtand mogt ſcherpen,
Ooit vond een vastbepaalden zin.
'k Moest maaken, dat men mijn voorzeggen
Altijd op eene of andre wijz'
Als juist bewaarheid uit kon leggen;
En zoo behield mijn kunst den prijs.
Mijn Starrekunde bleef bij 't oude,
Door Ptolomeus reeds geleerd,
Die zoo zijn waereldſtelſel bouwde,
Dat alles zig om de aarde keert.
De Zon liep om, dit kon niet faalen;
Zoo zag men telkens ook de Maan
En 't vijftal hoogre Starren dwaalen,
Elk in zijn afgeperkte baan.
'k Had dan een zevental Planeeten;
Voor elks regeering was altijd
Eén jaar van zeven afgemeten,
Eén dag van ieder week gewijd:
Op elk der zespaar hemelteekens
Was één der maanden toegepast.
Ik meende dus, — veel tegenſprekens
Verſtond ik niet — mijn kunst ging vast.
Ik hoorde wel geleerde Mannen,
(Die eernaam is hun graag gegund,)
In deze ſtelling t'ſamenſpannen:
„ *De Zon ſtaat vast in 't middenpunt;*
„ *Ze is geen Planeet; de Maan daartegen*
„ *Is ſlegts een wagter van onze aard,*
„ *Die jaar op jaar regeert, en zegen*
„ *In ieder maand voor 't menschdom baart:*
„ *Mercuur loopt honderdtwintigmalen,*
„ *Terwijl 't Saturnus éénmaal doet,*
„ *Zijn kring in 't rond; wat bijster dwaalen,*
„ *Dat elk één jaar juist heerſchen moet!"*
Dit worp mijn kraam wel 't onderst boven;
Ik liet hen evenwel begaan;
Want niemand van die mij gelooven
Kan dat tog in den grond verſtaan.
Ik dagt; dit is mij nog om 't even:
Wat Sol en Luna dan ook zij,
Met vijf Planeten maakt het zeven,
Daar komen tog geen meerdre bij.
Maar! ... nu nog een Planeet te ontdekken',
Dat 's erger! zulk een agtſte Star
Doet ieder nu mijn kunst begekken!

Nu

Nu is mijn ſtelzel in de war...
Ik maal om iets daar op te vinden:
Maar, hoe ik mij heb afgeſloofd,
Nog tast ik om, gelijk de blinden,
En breek vergeefsch mijn ſchimmehoofd.
Dan denk ik: wat? die George dwaaler,
Of Uranus, die zoo veel tijd
Elks oog ontweek, die uil, die draaler,
Is al 't bewind voorlang reeds kwijt.
Dan weêr: hij loopt in zijn beperking
Een ſchip vol mijlen van onze aard
Te ver, — geen wonder dat zijn werking
Hier geen den minſten invloed baart.
Dan meer bedaard: indien hij egter
Tot ons Planeetgeſtel behoort,
Dan heeft hij invloed, goed of ſlegter;
Maar dan is al mijn werk verſtoord!
Geen weekdag ſchiet voor hem meer over;
Ook gaan de jaaren uit hunn' kring:
Kortom; hoe ik met ſijffren toover,
Ik weet geen goede rekening.
't Is waar, de kring van zeven jaaren,
Waarin bij beurten elk Planeet,
Kou, hitte, droogte of vogt zou baaren,
In ieder jaar dat naar hem heet,
Is lang betoogd niet uit te komen;
Ja dat al veel het grootst verſchil
Juist in die jaaren was vernomen:
Dus dagt ik ook eens: nu ik wil,
Als ik een agttal jaaren reken,
Bezien, of de uitkomst beter ſluit:
Maar, hoe ik mij den kop wil breeken,
Het komt met agt noch zeven uit.
Ai raad mij hoe ik 't zal beleggen...
Dit komt mij best voor: 'k wil de Maan
Voorts haar regeeringsbeurt ontzeggen,
En ſtellen Uranus dan aan:
En mogt ge 'er nog een agterhaalen,
Die zal de plaats bekleên der Zon;
Al moet dan wat aan de orde faalen,
't Is 't beste dat ik vinden kon.
Maar zoo ge 'er dan — ik wil 't niet hopen —
Nog meer vindt tot mijn ergenis;
Dan haal de droes uw Teleskoopen
Naar de allerverſte die 'er is.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS, *nieuwe Overzetting de O. T. met aanmerkingen voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt, door den Heer* W. E. DE PERPONCHER, *Vde Deel. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1784. *In gr. octavo*, 273 *bladz.*

Het vierde Boek van Mofes, gewoonlyk *Numeri* of dat der *Tellinge* geheten, uit hoofde van de menigvuldige Volkstellingen, die in 't zelve voorkomen, word in dit Deel afgegeven, op ene foortgelyke wyze als de voorige Boeken behandeld. Uit dien hoofde behelst het, by de nieuwe Overzetting, een aental van oordeelkundige aenmerkingen, die de Bybeloefenaer met een leerzaem genoegen nader zal kunnen overwegen, en waeruit op velerleie wyze nuttigheid te trekken is. Men neme, tot een ftael hiervan, het volgende tafereel van de reis der Israëliten, zints hunnen uittogt uit Egypten, tot aen hunne komst op de grenzen van Kanaan, by den aenvang van het veertigfte jaer, na dat ze uit Egypte getoogen waren.

,, Van Rammefes, daar de uittogt begon, kwamen zy, door drie of vier legerplaatfen, by Pihariroth aan de roode zee. Door de Egyptenaaren vervolgd, trokken zy, over dezelve, door een wonderwerk, uit de hand hunner vyanden, gered. Aan de overzyde gekomen, konden zy nu, regtsftreeks door 't land der Philiftynen, naar Kanaän, getrokken, en, binnen weinig dagen, tot aan deszelfs grenzen gekomen zyn. Dan daar zy nog niet, tegen den kryg, beftand, ja niet eens, tot eenen geregelden burgerftaat, gebragt waren, liet God ze dieper de woeftyne intrekken, naar den berg Sinaï, digt aan de roode zee, ten zuidoosten van de plaats hunnes overtogts, gelegen; ten einde aldaar hunne vorming, tot eenen onafhanklyken burgerftaat, tot ftand te brengen. Zy kwamen 'er aan, in 't begin van de derde maand, na hunnen uittogt, geduurende twee maanden tyds, 12 legerplaatfen gehad hebbende; en dus, na genoeg, in eenen geduurigen optogt, zynde geweest. Ondertusfchen hadden zy meer dan eens, wegens gebrek aan water en fpyfen gemurmureerd, en

werden telkens daarvan, door wonderwerken, voorzien. Zy waren ook door de roofzugtige Amalekieten aangetast geweest, doch hadden dezelven gelukkig afgeslagen. Aan den berg Sinaï bleeven zy bykans een jaar, geduurende 't welke het Volksverbond aangegaan, de afgodery met het gulde kalf bedreeven en gestraft, de wetten gegeeven, de tabernakel opgerigt en ingewyd, met een woord *alle de eerste* grondslagen van staat en kerk gelegd werden. Dit *alles* t'einde gebragt zynde, toogen zy, in de tweede maand van 't tweede jaar, regtsstreeks naar Kanaän; betrokken drie legerplaatsen, in korten tyd; braken wederom, meer dan eens, in murmureeringen, uit, over 't oude bezwaar van gebrek aan spysen, enz. en werden ook wederom van alles voorzien, doch nu tevens, wegens hunne herhaalde oproeren, gestraft; kwamen eindlyk tot aan de zuidlyke grenzen van 't beloofde land, en zonden verspieders uit, om zig, door goede kondschap, wegens deszelfs gelegenheid, tot den aanval, te bereiden. Dan hier ontzonk hun de moed; zy mistrouwden hunnen God, die reeds zoo veele wonderen, voor hen, gedaan had, en weigerden te gehoorzaamen aan zyn bevel. Ook was het, zoo om hen, wegens deezen afval te straffen, als om hen des te beter tot de verovering van Palestina, en de vestiging van hunnen staat in 't zelve, geschikt te maaken, dat zy veroordeeld werden, om in 't geheel 40 jaaren, in de Arabische woestenyen, te verblyven. Zy keerden derhalven wederom zuidwaards te rug, en bleeven zig, geduurende de volgende 37 jaaren, in die gewesten, ophouden, zonder eenigen nieuwen aanval op Kanaän, te onderneemen. En 't is van 't geen, in deezen tusschentyd, gebeurd mag zyn, dat Mozes ons geen uitvoerig verslag geeft. Alleen moet men, in dit tydperk, plaatsen, behalven eenige offerwetten, de straf van den Sabbathschender, den opstand van Korah, het wonderteken van Aärons bloeienden staf, en de verscheiden verordeningen, raakende het priesterschap, gemaakt, (al het welke van 't 15 tot het 19 Cap. van Numeri verhaald word;) benevens nog die verscheide afgoderyen, murmureeringen en afvalligheden, waarmeê de Israëliten, door hunne volgende schryvers, zie Jos. 24:14. Ps. 78 en 106. Jer. Ezech. 14 en 16. Amos 5:26. Hand. 7:43. beschuldigd worden. Daar zy nu, geduurende de zoo even gemelde 37 jaaren, niet meer dan 17 legerplaatsen hebben gehad, (zie Num. 33.) blykt daar uit, dat zy, geduurende dien tyd, niet zo zeer eene reis, door de woestyne, afleiden, als wel

het

hun gevestigd verblyf, in dezelve, hielden; alles door een gerekend, meer dan twee jaaren vertoevende, in elke legerplaats. Men moet het volk dus, geduurende deezen tyd, niet aanzien als een optrekkend leger, 't welk tegen den vyand in aantogt is, maar als een gevestigde ftam van omzwervende herders, die, in de woeftyne leevende, en heen en weder trekkende, even als de oude Herdersvorften, de Arabieren, de Scythen en anderen Nomaden, deszelfs hoofdleger, nu hier, dan daar neemt, naar maate de gelegenheden van weiden en wateren voordeeligst vallen; van 't hoofdleger, de kudden, in de omliggende ftreeken, uitzendt; en zoo, door middel van deszelfs eigen lastdieren, als door dat der voorbytrekkende Karavanen, met de voortbrengzelen zyner kudden en de daaruit bewerkte ftoffen, eenen min of meer uitgebreiden handel dryft, en zig dus van veelerlei noodwendigheden voorzien kan. Hoe veel voordeel deeze leevenswys kon aanbrengen, hebben wy in de voorbeelden van Abraham, Ifaak, Jacob, Ismaël, &c. gezien. En voor de Israëliten kwam hier nog by, dat zy, grootendeels, door 't Manna gevoed, ('t welk vooral, voor de armer menigte, nodig was;) zoo veel minder aan 't koopen van koorn &c., tot hunnen daaglykfchen nooddruft, te befteeden hadden. Geduurende deezen tyd, moet derhalven hunne magt en rykdom meer vermeerderd dan verminderd zyn, en zy zig genoegzaam in ftaat hebben kunnen ftellen, om zig, van de nodige wapenen, of wat hun verder, tot den inval in Kanaän, ontbreeken mogt, te voorzien. Ook wordt Deut. 2:7. uitdruklyk gezegd, dat God hen gezegend had, in al het werk hunner handen, dat hun niets had ontbrooken, en vs. 6. dat zy ook in ftaat waren, om fpyfe te koopen, voor geld, &c. Na 37 jaaren, op deeze wyze, te hebben doorgebragt, kwamen zy, in 't begin van 't 40 jaar, (zoo als Num. 20. verhaald wordt;) te Kades in de woeftyne Sin, hunne drieëndertigfte legerplaats, aan; en de beftemde tyd hunner ftraf en voorbereiding nu ten einde loopende (*), begonnen zy, van dit oogenblik af aan, zig

(*) Men heeft naamlyk in de bedreiging of ftrafaankondiging, Num. XIV. 33, *uwe zoonen zullen veertig jaren lang in de woestyn omzwerven*, onder die veertig jaren te betrekken het geheele tydverloop zedert hunnen uittogt uit Egypte: zy zouden, in 't geheel, veertig jaren in die woestyne blyven. Vergelyk Num. XXXIII. 3 en 38. Deut. XXIX. 5. en Amos II. 10.

zig wederom tot den aanval te bereiden. Tot dat einde verzoeken zy eerst eenen vreedzaamen doortogt aan die volken, die niet, in hun oude land, woonende, hunne eigentlyke vyanden niet waren; en na van de Edomieten, die zy, hierom, in de eerste plaats, aanspraken, een weigerend antwoord te hebben bekomen, trekken zy af, en neemen een nieuwen omweg, die hen aan de grenzen van Sihons Koningryk brengt. Aan deezen Vorst het zelfde verzoek gedaan hebbende, kreegen zy niet alleen ook van hem een weigerend antwoord, maar hy trok hun zelfs te gemoet, en viel op hen aan; doch wordt geslagen, en verloor zyn geheele land, het welk dus de eerste vaste bezitting werd, in deeze gewesten, veroverd, door de Israëlieten; die vervolgens hunne veroveringen, in eene aaneenschakeling van zegepraalen, zoo onder Mozes, als in 't byzonder, onder Josua, al verder en verder uitbreidden. Ondertusschen betrokken zy, geduurende dit 40ste jaar, tien onderscheiden legerplaatsen, van Kades, in de woestyne Sin, tot aan Sittim toe, 't welk aan de Jordaan, en de grenzen van 't eigentlyk Kanaän gelegen was; en waren dus nu wederom niet alleen in geduurigen optogt, maar begonnen zelfs den kryg, en maakten, gelyk wy zo even zeiden, een aanvang met hunne veroveringen."

Leerredenen over de Bergpredikatie van JESUS CHRISTUS. *Door* J. S. VERNEDE, *in leven Bedienaar des Goddelyken Woords, in de Walsche Gemeente, te Amsterdam. Uit het Fransch vertaald, door* J. G. THIN VAN KEULEN. *Vierde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1784. *In gr. octavo,* 348 *bladz.*

Met dit Deel loopen de Leerredenen van den Eerwaerden *Vernede*, over 's Heillands Bergpredicatie, ten einde; als behelzende het zelve 's Mans wel doorwrogte overdenkingen over Matth. VII. 3. en vervolgens tot aen het einde van dat Hoofdstuk. De Bergpredicatie zelve, afloopende met het 27ste vers, heeft zyn Eerwaerde afgehandeld in XXXVIII Leerredenen; en hier by komen nog twee Leerredenen over vers 28 en 29, waerin ons bericht word, dat Jezus zyne predicatie eindigde, en welk ene uitwerking dezelve op de toehoorders had. In de eerste van die draegt zyn Eerwaerde voor, ene uitbreiding van de gehele Predicatie, welke geschikt is, om ons dezelve in den gehe-

Ir

zamenhang onder 't oog te brengen, zo als dezelve voorheen ſtukswyze verklaerd is; 't welk ons 's Mans gedachten deswegens gereedlyk kan doen nagaen. En de laetſte is byzonder ingericht, om, by het overwegen van derzelver uitwerking op de toehoorders, onze aendacht te vestigen op de voortreflykheid dezer Bergpredicatie van onzen Hemelſchen Leermeester, in derzelver beſchouwing, als ene voorbereiding tot de omhelzing van het Euangelie, en als ene zedekundige Redenvoering; in beide welke betrekkingen de Eerwaerde *Vernede* derzelver uitmuntendheid op ene overtuigende en treffende wyze ontvouwt. Dit ſtrekt dan tevens ter bevestiginge van 't geen zyn Eerwaerde, meermaels, in zyne byzondere Leerredenen over des Heillands voorſtellingen aengedrongen heeft, om ons te leeren opmerken, hoe voortreflyk dezelven zyn. ——— Zo bepaelt hy zich, by voorbeeld, in zyne Leerreden over Matth. VII. 12, byzonderlyk om ons het uitmuntende van dat voorſchrift, *Alle dingen die gy wilt dat u de menſchen zouden doen, doet gy hun ook alzo*, te doen gevoelen; ten welken einde hy ons de volgende overwegingen voor den geest brengt.

„ 1. Het is een eenvoudig voorſchrift, naar de bevatting van alle verſtanden geſchikt.

„ 2. Het is ten hoogſten rechtmaatig, en legt eene verpligting op alle menſchen.

„ 3. Het is byzonder klaar, en, terwyl het ons onzen pligt beveelt, doet het ons te gelyk denzelven kennen.

„ 4. Het is zeer uitgeſtrekt, en op eene groote menigte van gevallen toepasſelyk.

„ 5. Eindelyk, het is krachtig, en ſtelt ons tevens byzondere en veel vermogende drangredenen voor, om het zelve op te volgen."

Ieder dezer overwegingen breid zyn Eerwaerde leerzaem en nadruklyk uit, waervan zyne voorſtelling der opgemelde vierde overweginge hier ter proeve kan ſtrekken, dienende om te toonen, dat dit voorſchrift zeer uitgeſtrekt, en op eene groote menigte van gevallen toepasſelyk is.

„ A. Het is toepasſelyk, op alle de pligten van onderlinge betrekking. ——— Gy allen, wien de naamen van Overheid of onderdaan, van Vader of kind, van Rechter of pleiter, van Leeraar of lidmaat, van Geneesheer of zieke, van Meester of dienstknecht toekomt; ô indien gy allen by het licht van deezen fakkel wandelde! aan den eenen kant, gy zoudt niet begeeren gewelddaadige Overhe-

heden, harde Vaders, onrechtvaardige Rechters, laauwe Leeraars, achtelooze Geneesheeren, noch ſtraffe Meesters: aan den anderen kant gy zoudt niet begeeren wederſpannige onderdaanen, ongehoorzaame kinderen, lastige pleiters, ondankbaare lidmaaten, onbillyke zieken, noch luije dienstknechten. En zyt gy allen oplettend *genoeg*, om, in de posten, welke de Voorzienigheid u heeft *toebetrouwd*, dat geene niet te doen, 't welk gy niet *aarzelen* zoudt in anderen te beſtraffen, indien zy in *dezelven* geſteld waren?

,, B. Dit voorſchrift is toepasſelyk op alles, waarin het belang te pas komt. Heeft de verkooper, *in zyne* eiſchen, die goede trouw, welke hy zou willen dat men gebruikte als hy kogt? en heeft de kooper, in zyn bod, die eerlykheid, die naauwgezetheid, welke hy zou willen dat men had, als hy verkogt? Zou de ambachtsman aan den geenen, die hy in zynen dienst gebruikte, een evengelyk loon toewyzen, als hy van anderen begeert? en betaalen zy, die werklieden in hunnen dienst hebben, *derzelver* arbeid, even gelyk zy zouden wenſchen, dat men den hunnen beloonde? Laat de ſchuldeiſcher die gemaatigdheid, dat geduld, dit mededoogen blyken, 't welk hy zou willen, dat men gebruikte, indien hy verpligt was van anderen te leenen? en betaalt de ſchuldenaar zyne ſchulden met die braafheid, die ſtiptheid, welke hy zou vorderen, indien hy anderen geld geſchooten had?

,, C. Dit voorſchrift is toepasſelyk op alles wat den goeden naam betreft. ——— Zoudt gy willen, dat men genegen ware een ongunſtig oordeel over u te vellen? dat men geloof ſloeg aan alle de kwaade geruchten, welken men ten uwen nadeele verſpreiden mogt? dat men, zonder noodzaake, uwe zwakheden aan anderen openbaarde? dat men uwe gebreken kwaadaartiglyk vergrootte? —— Wel, waarom zoudt gy dan toch *anderen meeten, met eene maate*, waarmede gy niet wenſchen zoudt, en met reden niet wenſchen zoudt, dat anderen *u zouden meeten*? Is de eer van den geenen onder hen, die de geringſte in ſchyn is, hem niet even dierbaar, als de uwe voor u dierbaar is? en heeft hy dezelve niet doorgaands des te wezenlyker noodig, naar maate hy meer afhanglyk is?

,, Myne Toehoorers! eene wydloopiger optelling zou ons te verre leiden. ——— Jeſus heeft het gezegd: *Dit is de Wet en de Profeeten*; dit is een kort vertoog van alle onze pligten jegens onze evenmenſchen. Gaat het zelve zorg-

vul-

vuldig na, en gy zult moeten toestemmen, dat 'er niet ééne omstandigheid is, waarin het niet genoegzaam zy, om ons rechtmaatig, weldaadig, vriendelyk, barmhartig en dankbaar te maaken.

„ Dit is het nog niet alles. —— Dit voorschrift is genoegzaam om veele gewetensgevallen op te lossen, waarin men, zonder het zelve, gevaar loopt eene verkeerde party te kiezen, en maar al te dikwils gekoozen heeft. Laat ons slechts één voorbeeld daarvan opgeeven. Deeze vraag: *Is het geoorloofd iemand te vervolgen om den Godsdienst?* heeft ze wel een ander antwoord noodig dan dit: *Doet aan anderen, 't geen gy zoudt willen dat men u deed?* —— Hy, wiens Godsdienst van den mynen verschilt, gelooft dat de zyne waarachtig is, even als ik zulks denk van dien, waaraan ik my verbonden heb. Nu; terwyl ik mynen Godsdienst als den eenigen waaren aanzie, zou ik dan wel willen, dat men gevangenissen, boetens, ballingschappen, lighaamsstraffen gebruikte, om my te beletten denzelven te belyden; om my te dwingen denzelven te verlaaten, en eenen anderen te omhelzen, van welks valschheid ik overtuigd ben? Daar is niets dan de hoogmoed en de gierigheid der Priesters, dan de dweepzucht der Vorsten en der volkeren, welke hen op dit stuk kunnen doof maaken voor de stem van de Reden, van het Christendom, van de Menschlykheid: en, in het byzonder, welke hen kunnen aanspooren, zo openlyk, zulk een klaar voorschrift, als onze text bevat, te overtreeden."

Cardiphonia, *of gemeenzaame Brieven van* J. NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN, *en uitgegeeven met eene Voorreden, door* C. BREM. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1784. *Behalven het Register*, 518 *bladz. in gr. octavo.*

Eene verzameling van Brieven van soortgelyken inhoud, als die van het eerste Deel, waervan wy voor eenigen tyd berigt gegeven hebben (*); in welken de Eerwaerde *Newton* zynen Vrienden, naar hunne omstandigheden, zyne welmenende raedgevingen mededeelt. By 't gewag maken van het eerste Deel, bragten wy den Lezer onder het

(*) Zie boven, bl. 189.

het oog, 's Mans voorſtelling, wegens de voortreflykheid van een Godsdienſtig, boven een waereldschgezind, leven; om nu een ſtael van gemeenzamer aert te geven, zullen wy, tot ene nieuwe proeve, hier nog plaetzen zyne waerſchouwing aen een jong Predicant, van wien hy by geruchte gehoord had, dat zyne predicatien doorgaens twee uuren lang duurden, en dat hy zyne ſtem zoo krachtig uitzettede, dat men hem verre buiten de Kerk konde hooren.

„ Zeer ongaarne, zegt hy, zou ik uwen ijver verdooven; maar ik zou ook niet gaarne zien, dat gij, door onmaatigen en onnoodigen arbeid, uzelven in éêns zoudt afwerken, en voor het toekoomende nutloos maaken. Ik ben misſchien te gereeder, om aan dit bericht geloof te geeven, dewijl ik weet dat uwe geesten, daar gij jong en moedig zijt, ten uiterſte vlug zijn. Ik beſchouw u, als gezeten op een vuurig ros, en mids gij het wel beſtiert, en de noodige omzichtigheid oefent, dan rijdt gij vermaaklijker, dan wij oude bezorgde lieden op onze makke en traage paarden; maar indien gij, in ſtede van uw paard in toom te houden, het met de ſpooren ſteekt, en vleugelen geeft aan den wind, dan kan ik niet nalaaten voor de gevolgen te vreezen. Vergun mij, u het ſpreekwoord van TERENTIUS te herinneren: *Ne quid nimis;* [d. i. *Niet te veel.*] Het oogmerk van het ſpreeken, is gehoord te worden; en als zij, die het verſte van den Predikant af zitten, hem kunnen hooren, dan ſpreekt hij hard genoeg. Bij ſommige gelegenheden, mag men aan eenige ſpreuken in eene Leerreden wel door eenige verheffing van de ſtem wat meerder nadruk bijzetten; maar van het begin tot het einde ongemeen luid te ſpreeken, en uit de keel te roepen, is nadeelig voor den ſpreeker, en, zoo ik denke, geenszins nuttig voor den hoorder. Het is een gebrek, waartoe veelen in het eerſte onbedachtzaam vervallen zijn, en waarvan veelen te laat berouw gehad hebben; wanneer de gewoonte het tot eene hebbelijkheid heeft gemaakt, dan is het niet ligt te veranderen. Ik weet hoe ſommige waanen, dat zeer luid te prediken, en met kracht te prediken, woorden van dezelfde betekenis zijn; doch gij hebt te veel verſtands, om aan dat vooroordeel plaats te geeven. Was ik genoeg ervaaren in het *Grieksch*, ik zoude u eene plaats uit HOMERUS zenden, waar hij de welſpreekendheid van NESTOR beſchrijft, en dezelve vergelijkt, zoo ik wel geheuge, niet bij eenen ſtorm of orkaan, of donderſlag, maar — bij

bij eene ſneeuwvlaag, welke, of ſchoon ſterk, zwaar en doordringende, nogthans zacht en lieflijk is. Gij kent de plaats. De gelijkenis, dunkt mij, is ſchoon, en zegt veel.

„ In de tweede plaats, gelijk wij zeggen; wat het lang prediken aangaat. 'Er is nog een ouderwetsch werktuig in wezen, genaamd een Uurglas, het welk in vroeger dagen, eer de klokken en horlogien zoo menigvuldig waren, gebruikt werd, om de lengte van menige goede preek af te meeten; en ik denk dat het eene vrij goede maat is. Ik kan met geen genoegen mijne redevoering beſluiten, binnen veel korter tijd, noch mijzelven voldoen, wanneer ik veel langer predike. Indien een Engel twee uuren lang predikte, dan geloof ik, dat het grootſte deel zijner hoorderen, ten ware zij altemaal Engelen waren gelijk hij, zouden verlangen naar het einde. Het is eene ſchande, dat het 'er dus mede gelegen is; maar het is zoo. deels van wegen de zwakheid, en deels door de boosheid van het vleesch. Wij kunnen zelden onze aandacht omtrent geestlijke dingen twee uuren lang ingeſpannen houden, zonder dezelve te krenken, en haare veerkracht te verzwakken; en wanneer de moeite begint, dan houdt de ſtichting op. Misſchien is het beter onze hoorderen te voeden, gelijk men de kiekens doet, een weinig, en dikwils, dan hen, gelijk de kalkoenen, vol te proppen, tot dat zij geen enkelen brok meer houden kunnen. Daar beneven, zijn al te lange predikaatſijen nadeelig voor de huislijke belangen, en geeven niet zelden aanleiding, dat de gedachten van de preek worden afgetrokken, tot den pot welke t'huis over het vuur hangt, in gevaar van over te kooken. Zij laaten desgelijks te weinig tijd overig voor huislijke of verborgene Godsdienstoefeningen, welken beide zeer goed zijn op haaren tijd, en aan welken ook een gedeelte van 's HEEREN Dag moet toegewijd worden. Op den Prediker zelven moet het noodwendig eene ſchadelijke uitwerking hebben, en ſtrekken om hem af te ſlijten voor zijnen tijd. Ik heb ſommigen gekend, die, door zich in het eerſte te overwerken, genoodzaakt geweest zijn, om naderhand maanden of jaaren ſtil te zitten, kunnende weinig of niets meer verrichten. Ik wil u liever den raad van den Voerman aanprijzen, naamlijk, In het begin zoo te rijden, dat gij het tot het einde der reize kunt uithouden.

„ Nu, indien de Faam, met haare honderd monden, mij een valsch gerucht van u gebragt heeft, en gij niet schuldig staat aan te lang of te hard prediken, dan begeer ik echter niet, dat mijn vertoog worde aangemerkt als niets betekenende. Ik verzoek dat gij het aanneemt, als een bewijs van mijne liefde tot u, als ook van de oprechtheid mijner vriendschap; want hadde ik u willen vleien, dan konde ik ligtlijk eene andere stof verkoozen hebben."

Lykreden ter gelegenheid van het onverwagte en vroegtydige afsterven van wylen den Hoog en Welgebooren Heer, Jonkheer J. DERK BARON VAN DER CAPELLEN, *Heer van Hagen, Appeltern en Poll, beschreeven in de Ridderschap van Overysel &c. &c. &c. overleeden den 6 Juny* 1784. *Uitgesprooken den* 27 *derzelver maand, door* HENDRIK BERGH, *Luthersch Predikant te Deutichem. Te Amsteldam, by* J. van Woensel, Junior 1784. *Behalven het Voorwerk*, 33 *bladz. in gr. octavo.*

Lofreden op J. D. VAN DER CAPELLEN. *Uitgesproken te Zwolle, den* 16 *Augustus* 1784. *Door* ISAAC DU PUY. *Te Zwolle en te Amsterdam, by* H. Hoogop *en* W. Holtrop. *In gr. octavo, 69 bladz.*

Twee weluitgevoerde treffende Redenvoeringen, die ons den braaven *van der Capellen* afmaalen als een waardig Regent en Vader des Vaderlands, als een Voorstander der Vryheid en Handhaaver van 't welzyn van ons Gemeenebest. Men vindt in de eene en in de andere verscheiden tafereelen, welken men, zo 't hart anders wel geplaatst is, niet dan met eene dankbaare aandoening kan beschouwen; en die den aanschouwer, ieder in zynen rang en omstandigheden, noopen, om in dat voetspoor, 't welk die uitmuntende Man zynen Landzaaten aangeweezen en zelf bewandeld heeft, rustig te treeden, en daarin standvastig voort te gaan.

Har-

Handelingen van het Geneeskundig Genootschap, onder de Zinspreuk: Servandis Civibus. *IXde Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, 1784. *In gr. octavo*, 360 *bl. Behalven een Inleidend Vertoog van* 80 *bl.*

In de Inleiding van dit Boekdeel, ontmoet de Leezer eene oordeelkundige wederlegging dier Bedenkingen, welke men misschien tegens den waaren zin, van de Gouden Spreuk van BOERHAVE, *Simplex Sigillum Veri*, zoude mogen aanvoeren.

Wy zyn het volkomen eens, met den geleerden Opsteller van dit Vertoog, dat deeze gewichtige Les, die de groote Hervormer der Geneeskunst niet slegts aan zyne verstandige Navolgers, maar ook aan zig zelf, heeft voorgeschreeven, — en waardoor hy de Geneeskunst tot zulk een aanmerkelyken trap van volmaaktheid heeft opgevoerd —— volkomen in de natuur gegrond is, en dus in de beoefening van alle Weetenschappen, maar inzonderheid in de Geneeskunst, ten uiterften nuttig en noodzaaklyk.

Waar is het, dat de groote Stichters der Geneeskunst, langs deezen weg, Meesters in de Kunst zyn geworden, en dat, in deeze edele Eenvoudigheid, de waare verhevenheid der Geneeskunst te zoeken is. — Een jong Geneesheer, derhalven, die gevoel van zynen pligt, en van de verhevenheid zyner Konst heeft, zal zig, door het betrachten van deeze les, aangemoedigd vinden, de voetstappen van zynen uitmuntenden Meester te drukken.

Zeer gaarne onderschryven wy den lof, welken de geleerde Opsteller deezer Inleiding den allezints voortreflyken BOERHAVE toekent, en twyfelen ook niet, of een yder, die 's Mans Werken geleezen en doorgedagt heeft, zal moeten toestaan, dat, in de meesten derzelven, de kenmerken van eene verhevene Eenvoudigheid allerzichtbaarst zyn. ——— Dan, wanneer men wil beweeren, dat het Systema van deezen grooten Geneesheer onverbeterlyk is, — wanneer men de Ontdekkingen en Waarneemingen van laatere tyden, die gewis merkelyke verbeteringen hebben aangebragt, al te zeer zoekt te verkleinen, dan schynt het ons toe, dat men, in zynen eerbied jegens den uitmuntenden BOERHAVE, te verre gaat.

Wy gaan over tot de Verhandelingen zelve. De Schryver van het eerste Antwoord, 't welk den gouden Eereprys be-

behaald heeft, is de Heer TERNE, *Medicinæ Doctor en Lector in de Vroedkunde, te Leiden.* —— De wyze op welke deeze Schryver het onderwerp behandelt, is, dat hy de Zinspreuk van BOERHAVE op de Genees- Heel- en Vroedkunde toepast, en betoogt, dat de minst zamengestelde Genees- en Heelmiddelen, Werktuigen en Handgreepen, de waare en beste middelen zyn, om de Genees-, Heel- en Vroedkunde gelukkig te oefenen, en daarom verre boven de groote zamengestelde middelen te verkiezen zyn. —— Dit word, in drie byzondere Afdeelingen, afgehandeld.

Het tweede Antwoord, over dit onderwerp, is door den Heer PEREBOOM, *Geneesheer te Amsterdam*, toegezonden. De Schryver zoekt eerst aan te toonen, wat men door *zegel der waarheid* verstaan moet, en zoekt zulks uit het vierde Voorstel van *Euclides* op te helderen. —— Daar zyn in de Geneeskunde verscheide Leerstellingen, die, op de eenvoudigste beginzelen steunende, dit Zegel der Waarheid draagen. —— Dit word, in de eerste plaats, door eenige voorbeelden uit de Ontleedkundige Beschouwinge, duidelyk gemaakt. —— Vervolgens zoekt de Heer PEREBOOM te bewyzen, dat de fyne BOERHAVE deezen zynen stelregel, op de Ziektekunde en Ontleedkunde, toegepast heeft.

De Heer KRUMPELMAN, *Geneesheer te Amsterdam*, is de Schryver van de derde Verhandeling. Hy beschouwt ons ligchaam als een waterwerktuig, „ bestaande uit een „ menigte beweegende buizen, die een byzondere vocht „ voeren in byzondere directien, na dat deeze werktuiglyk „ zyn; en de gevolgen deezer bewerkingen zyn veranderingen, dienende tot bestaanbaarheid des ligchaams, „ volmaaking der gezondheid en afweering der Ziekelykheden." Hieruit leid de Schryver eenige Geneeskundige Grondstellingen af. Vooreerst, de maathouding van het beweegend beginsel. Ten tweeden, de versterking van het werktuiglyk deel word op verscheiden wyze volvoerd. De derde grondstelling is, de Geneeskundige hulpbieding aan het werktuiglyk deel geschied, door ondervinding en gevolgtrekking, die wy nuttig bevonden hebben.

Na dat de Heer KRUMPELMAN byna wiskunstig, op deeze grondstelling, het gansche Systema der Geneeskunst gebouwd, en vervolgens eenige uitvallen op de hedendaagsche practyk gedaan heeft, besluit hy zyne Verhandeling, met ons te beduiden, dat *Salomon*, *Mozes*, *David*

en

en *Paulus*, ook reeds groote Voorſtanders van de Eenvoudige Geneeskunst geweest zyn.

De vierde Verhandeling is van den Heer BUCHNER, *Heelmeester te Amſterdam*; deeze Schryver beſchouwt, in de eerſte plaats, de Genees- en Heelkunst zo als die van ouds was. Ten tweeden, geeft hy de redenen op, waarom de Kunst geen meerder volkomenheid kreeg; en ten derden, geeft hy de middelen op, waardoor de volkomenheid der Kunst, zo veel mogelyk, kan bereikt worden. —— Wy zyn niet gewoon, bekroonde Prysverhandelingen te beoordeelen, laatende zulks aan den verſtandigen Leezer over, die, zonder onze bygevoegde aanmerkingen, wel in ſtaat zal zyn, het goede van het kwaade te ſchiften. Achter deeze Verhandelingen, is geplaatst eene Vertaaling van de doorwrochte Redenvoering van BOERHAVE, „ waarin de gemakkelyke Eenvoudigheid der gezuiverde „ Geneeskunst betoogd word." —— Eene Redenvoering, die wy vertrouwen, dat door elk Geneesheer reeds herhaald geleezen is.

Hierop volgen drie Waarneemingen, door den Heer LOOFS medegedeeld; alsmede eene Waarneeming van den Heer Â ROY, *beroemd Geneesheer te Amſterdam*. In deeze Waarneeming, geeft de kundige Schryver een ſchets van eene kwaadaartige Zinkingkoorts, welke in het Roomſche Meisjes-Weeshuis, te *Amſterdam*, in de maanden November en December 1782, en January en February 1783, geregeerd heeft. —— Eindelyk vind men ook nog eene Waarneeming van den Heer STEENHUYZEN, *Heelmeester te Buikſloot*, over de witte Zwelling van het Kniegewrigt.

Charaĉterkunde der Vaderlandſche Geſchiedenisſen. Eerſte Deel. Tweede Stuk. Te Haarlem, by A. Loosjes, Pz. *In gr. oĉtavo, 218 bladz.*

Wie onzer Leezeren begeerig is, den aanleg en het plan van dit op een nieuwe leest geſchoeide Vaderlandſche Werk te weeten, ſla in onze *Letteroefeningen* terug, tot de onder aangeweezene plaatze (*), waar wy 't zelve in 't breede ontvouwd hebben. 't Zal voor tegenwoordig genoeg zyn, en beantwoorden aan onze toenmaalige belofte,

(*) Zie hier boven, bl. 29.

te, dat wy, den hoofdinhoud van dit Stukje opgegeeven hebbende, iets ter proeve aanbieden.

Het Eerste Deels, Eerste Stuk, tot den Tyd des Graaven loopende, vangt het tegenwoordige aan, met de *Characters der Graaven*, uit den *Huize van Holland*, en hunne voornaamste Tydgenooten, in de andere gedeelten der thans *Vereenigde Nederlanden*; deeze beschouwing maakt het Tweede Boek uit, 't geen in Negen Hoofdstukken verdeeld is, welks laatste, Algemeene Aanmerkingen behelst over de Staatsgesteltenisse en het Volks-Character, geduurende de Regeering der Graaven, uit den *Huize van Holland.* —— Het Derde Boek schetst ons de Graaven uit de *Huize van Henegouwen*, met derzelver Tydgenooten.

„ De *Graaven van Holland* leveren," gelyk de Schryver te regt opmerkt, „ den besten Leiddraad op, ten aanziene van de Tydsonderscheidingen. —— Eene Characterkundige beschouwing, wel is waar, ligt niet gebonden aan eene Tydrekenkundige stiptheid, dan 'er dienen, nogthans, eenigzins Tydonderscheidingen in agt genomen te worden. Dezelve zyn, andere redenen daar gelaaten, als zo veele rustplaatzen, waar by de geest zich ter verpoozinge nederzet, op het voorledene te rug, en met verlangen na het volgende uitziet. Mogten wy, onder die volgreeks van Mannen, mogten wy onder hunne Tydgenooten, Characters aantreffen, die ons het grootsch, edel en beminnelyk Character eens rechtschapen *Bataviers* vertegenwoordigen! Ontmoeten wy die trekken minder dan ons hart wenscht; die weinige zullen ons te dierbaarder weezen; en in wien zy ook voorkomen, naar verdiensten, zo veel in ons is, geschetst worden. Hoe zeer willen zy afsteeken by de veelvuldige, van den oorspronglyken Landaart jammerlyk verbasterden, wier Characterbeelden, nogthans, onzer kennisneeming waardig zyn, om ze, naar eisch, in een wanverderflyk licht te plaatzen; en, als verdrukkers van een vry Volk, onmagtig zyne Voorregten te handhaaven, te verfoeijen. —— Worstelende Vryheid! hoe vaak zullen wy met uw hard en onverdiend lot begaan; hoe dikmaals uwenthalven verlegen zyn! hoe menigmaal u het hoofd zien onderhaalen! doch niet zonder flikkeringen van hoope, dat gy het weder boven zult steeken."

Hoe veel keeren ook dit dorre gedeelte der Vaderlandsche Geschiedenisse beschreeven zy, en 'er dus niet veel nieuws, ten dien opzigte, in eenig Werk, te wagten is, zal de wyze van behandeling, gansch van alle voorgaande verschillende,

de, de aandagt opwekken en gaande houden. Het raadpleegen met laatere Schryveren, dan de groote WAGENAAR tot zyne *Vaderlandsche Geschiedenisse* heeft kunnen inzien, inzonderheid van HUIDECOPER en KLUIT, twee dikmaals tegen elkander over staande Schryvers, zet verscheide gevallen in een ander daglicht: en is waarschynlyk oorzaak, dat de Schryver, zich zomtyds meer in 't Geschiedkundige uitlaat, dan hy anders zou doen. Om de Characters te treffen, is het noodig de gevallen te weeten, in welke zy zich vertoonden. Deeze waarneeming dient om eene bevreemding, welke ons, by 't eerste doorbladeren, beving, weg te neemen: te weeten, dat wy, aan den voet van de meeste bladzyden, HUIDECOPER's *Melis Stoke*, en KLUIT's *Hist. Crit. Com. Holl. et Zeel.*, aangehaald vinden: en wy herinnerden ons tevens, dat, in de Inleiding, de Schryver gezegd hadt, zich van aanhaalingen te zullen onthouden, die men ter bevestiging der gevallen vindt, by WAGENAAR en in de Naavolging van CERISIER.

Om zo veel verscheidenheids als de aart des Werks toelaate in 't zelve te brengen, en den geest des Leezers te verpoozen: vinden wy hier meer dan elders byeen, van den *Vader der Nederduitsche Dichteren*, JACOB VAN MAERLANT, en diens Tydgenoot, MELIS STOKE. Wy kwamen in bekooring, de Characters deezer Mannen af te schryven: doch het zou ons te breed gevallen hebben; zo was het ook met NICOLAAS VAN PUTTEN en WITTE VAN HAAMSTEDE, die, als Verlossers eens veegen Vaderlands, hier ommeesterlyk geschetst worden. Wy bepaalden eindelyk, onze keuze, om het voornaamste van den laatsten der Graaven uit den *Huize van Holland*, JAN DEN I, en diens Voogd WOLFERT VAN BORSELEN, op te geeven.

„ Was de aanslag om Graaf FLORIS DEN V, uit de hand zyner Verraaderen te verlossen, gelukt, zyne verpligting daar voor aan de hem getrouwe Edelen en Landzaaten, zou onbeschryflyk groot geweest zyn, en waarschynlyk daar op eene geheele verdelging des trouwloozen aanhangs gevolgd hebben. Thans was de Adel verdeeld; veelen stonden schuldig aan het gepleegde schelmstuk; anderen verfoeyden het niet min dan het Volk, en haakten om de schuldigen te straffen.

„ Niemand twyfelde, ondertusschen, om 's Graaven eenigen egten Zoon JAN, dus lang in *Engeland* opgevoed, en geheel afhanglyk van EDUARD DEN I, voor Graaf te er-

erkennen. De Staatshulk, geschokt op ongestuime baaren, en gedreigd met nieuwe stormen, vorderde aan 't roer een steviger hand, dan die eens zwakken en onbedreeven Jongelings van vyftien jaaren. —— De Verraaders en Moordenaars van Graaf FLORIS zogten zich te dekken, door de Voogdyschap over den jongen Graaf in eigen handen te krygen; althans WOLFERT VAN BORSSELEN en DIRK, Graaf van KLEEF, beiden met grond verdagt, van tot het Eedgespan behoord te hebben, dongen na dezelve. Andere Edelen, en de Stad *Dordrecht*, 's Graaven dood zullende wreeken, ontbooden JAN VAN AVENNES, *vollen* Neef van FLORIS, om het Voogdy, en het daaraan verknogte Bewind, op zich te neemen. Hy verscheen te *Dordrecht*, en een aantal Manschap is, ten zynen dienste, gereed; te *Delft* wordt hy voor Regent erkend, en de Graaf van *Kleef*, die zich het Bewind hadt aangemaatigd, moest het Land ruimen.

„ Niets kon sterker stryden, met de oogmerken van Koning EDUARD, dan zyn Schoonzoon, onder de Voogdyschap te zien van eenen, die de zyde van *Frankryk* hieldt. Hy deedt deezen zweeren, dat hy FERRER en HAVERING, tot zyne Raadsheeren zou neemen, en niets doen, strydig met hunnen raad, dan na het met hem overlegd te hebben. JAN DEN I moest dus aan den leidband blyven, van eenen heerschzugtigen en veinzenden Schoonvader, die zich het beslisfen eens Geschils, tusschen de *Hollanders*, *Vlaamingen* en *Brabanders*, aanmaatigde, en niets onbeproefd liet, om te voorkomen, dat de Jonge Graaf zich niet overgave aan het bestuur van JAN VAN AVENNES.

„ WOLFERT VAN BORSELEN, een Mensch van snooden, bedrieglyken en verraadlyken aart, was de Man, met wien Koning EDUARD Briefwisseling hieldt, en hem diende, om het VAN AVENNES in *Holland* te bang te maaken.

„ VAN BORSELEN ontvangt den Graaf JAN te *Veere*, by diens overkomst uit *Engeland*, en maakt deezen ten speelbal zyner Eerzugt. VAN AVENNES ontkomt, ten nauwen noode, de laagen door dien Gunsteling des Graaven, met groote kosten, gelegd, en VAN BORSELEN kreeg den geheelen klem der Regeeringe in handen; de *Hollandsche*, *Zeeuwsche* en *Engelsche* Heeren, die den Raad uitmaakten, hadden niets te zeggen boven hem, die den Graaf staatlyk hadt doen zweeren, waarschynlyk met voorkennisse van den *Engelschen Vorst*, dat hy niets zou doen zonder zyn raad, en hem tegen allen beschermen. —— Een braave

en

en eerlyke DIRK VAN BREDERODE werd, door den onbeschaamden Indringer en onwaardigen Gunsteling, thans Bedryfal geworden, afgezet. JAN VAN RENESSE, in den aart edelmoedig, op de schynvriendschap zyns doodvyands VAN BORSELEN vertrouwende, werd beschuldigd van een toeleg op den Persoon des Graaven, moest in ballingschap zwerven, zyne goederen werden verwoest, door den Man, die niemand nevens zich wilde dulden, en zorg droeg, dat de Jonge Graaf hem steeds vergezelde (*). Zyne Grilligheid, en Belang, schreef den vervoogden JAN DEN I voor, wat hy moest bevelen en zegelen, wien gunsten betoonen, wien dezelve ontneemen; zyne Inhaaligheid vondt ryklyk voedzel in de verbeurd verklaarde goederen der gehaate, en aan zyne inzigten opgeofferde, Heeren.

„ Schoon eenigen der Medepligtigen, aan den Moord van FLORIS DEN V, de straffe hunner euveldaad, na het overgaan van het Slot *Kroonenburg*, hunne wykplaats, geleden hadden, waren veelen het ontkomen; doch keerden, tot schrik der Landzaaten, door VAN BORSELEN begunstigd, weder; en wil men, dat men de onbeschaamdheid hadt, om, in *Vlaanderen*, de Moordenaars van 's Jongen Graaven Vader in diens tegenwoordigheid te brengen. Schaamte verft het gelaad des Jongelings, hy slaat de oogen neder, dit was alles wat hy vermogt, om zich gevoelig te toonen over dien hoon. Zugt om *Engeland* te believen, en haat tegen *Frankryk*, zetten VAN BORSELEN aan, om den volgzaamen Graaf te beweegen, dat hy met de *Vlaamingen*, bekende Vyanden zyns Vaderlands, en deelgenooten in den doodlyk afgeloopen aanslag op zyn Vader, tegen *Frankryk* optrok.

„ Geen der verongelykte en verdrukte Edelen scheen zich tegen dien haatlyken Verdrukker te durven verzetten. Zyn Trotsch groeide hier door aan, en hy waande elk over 't hoofd gewassen. ——— In de Munt, een voorregt der Oppermogenheid, durfde hy eene verandering brengen, die het misnoegen der Kooplieden, door FLORIS DEN V beschermd, gaande maakte en klagten verwekte. ——— Hy hadt, gelyk meest alle Volksverdrukkers, Mannen onder zich, die op zynen wenk vloogen; onder dit getal behoorde ALOUD, Baljuw van *Zuid-Holland*. Hy zogt indragt te doen op het Regt, 't welk Schepenen van *Dordrecht* toekwam;

(*) HUIDECOPER, *Melis Stoke*, II. D. bl. 224. 226.

kwam; meer moeds dan de Edelen bezittende, floegen zy zynen eisch af. Welhaast verscheen VAN BORSELEN met den Graaf, om, door gezag, de wederstreevenden te doen bukken; doch zy vonden meer tegenstands dan zy gewoon waren te ontmoeten. Na *'s Gravenhage* te rug gekeerd, verzogten zy twee Schèpens, de yverigste Voorstanders van het Stederegt, daar te komen; waarschynlyk met oogmerk, om, door de behandeling hun aangedaan, de overigen af te schrikken, van het verder verdeedigen der Vryheid. Te *Delft* gekomen, en onderrigt van den toeleg tegen hun gesmeed, verydelden zy denzelven, door te rug te keeren. Deeze te leurstelling deedt den euvelmoed in VAN BORSELEN's hart opblaaken, en hy denzelven in des Graaven gaande worden. Men betwiste het geschilstuk heftig. ALOUD hadt de dwaasheid, om zich ten tweegevegt aan te bieden tegen hun, die de zyde der *Dordrechtschen* koozen; doch de Wethouderschap van *Delft* was te wys, om der Steden voorregten aan dien wapenkaus te hangen.

„ *Dordrecht* vreest voor Geweld, stelt zich in staat van tegenweer, en vaardigt rondgaande Brieven af, aan de Steden van *Holland* en *Zeeland*; dezelve uitnoodigende, om zich de gemeene zaak, de behoudenis der Stadsvoorregten, aan te trekken. Het gevreesde geweld nadert. *Dordrecht* wordt van alle kanten ingesloten. Het bukt niet. De Geweldenaar ontdekt te duidelyk, om het voor zichzelven te verbergen, het misnoegen tegen hem gaande geworden in de gisting der gemoederen; hy oordeelt zich niet veilig in den *Haage*, en besluit na *Zeeland* te trekken. ——— Hadt hy dit volvoerd, zonder den Graaf mede te neemen, hy was misschien 's Volks woede ontkomen. Doch, deeze gewoon hem steeds te volgen, haalt hy over, om, door den nagt begunstigd, met hem na *Zeeland* te wyken. Het Hof in *'s Gravenhage* geraakt in rep en roere over dit ontkomen, dit wegvoeren. Hy wordt nagezet, agterhaald, gegreepen, na *Delft* gesleept, in verzekering genomen. 's Volks woede, aangehitst door mishandelde Edelen en verongelykte Heeren (*), kon niet dan door zyn Dood gestild worden. De getergde wraak gaf

(*) Wie hier aan raad- of handdaadig geagt werden, blykt uit eenen Zoenbrieve, by MATTHÆUS, T. I. p. 745. ook te vinden in het *Charterboek*, II D. bl. 84. HUIDECOPER, *Melis Stoke*, III D. bl. 77.

gaf geen tyd tot een Regtsgeding: men eischt den Gevangenen buiten, of dreigt de gevangenis in brand te steeken. Het slachtoffer van den algemeenen haat wordt uitgestooten en opgeofferd, hy sneuvelt, onder veele vervloekingen, als een Landverraader. ——— Schoon bedaardheid geene Volkswoede, noch de straffe daar door volvoerd, konne goedkeuren, zal deeze woede nogthans eenige verschooning vinden, als zy haare mishandelingen pleegt aan schandvlekken der Maatschappy, die, door toomlooze Eerzugt vervoerd, hunne verheffing zoeken, door op de hoofden hunner vertrapte Medeburgeren te treeden, en zich, door het verkragten der Wetten, als 't ware van derzelver bescherming beroofd hebben. ——— Kunnen wy nalaaten, hier met een verwonderend oog te beschouwen, hoe *Hollands* oudste Stad liever een Beleg verduurt, dan haare Voorregten overgeeft! De smaadlyke Dood, den Schender dier Handvesten, te *Delft* aangedaan, bemoedigt de *Dordrechtschen*, om *Krdjenstein*, de Legerplaats van ALOUD, den eersten berokkener des tegenwoordigen geschils, te belegeren; zy vermeesteren dezelve stormenderhand, en ALOUD ondergaat, met eenigen zyner voornaamste Medestanderen, een zelfde lot als VAN BORSELEN trof, zy worden by de poort omgebragt.

„ Graaf JAN DE I maakt zo weinig vertoon, dat wy hem als uit het gezigt verlooren hebben; en hy zal even niets beduidend blyven. Van zynen Gunsteling afgerukt, ging hy, zonder des eenig hartzeer te toonen, van *Delft* na den *Haag* te rugge. ——— Men schryve dit niet toe, gelyk dit het geval van een moediger Jongeling, die reeds zo veele jaaren bereikt hadt, zou geweest zyn, aan een inwendig genoegen, dat hy zich ontslaagen zag van eenen Man, die te lang hem de handen gebonden, en op zynen naam geregeerd hadt, dan zou hy zich, in die omstandigheden, voor Meerderjaarig hebben doen aanmerken; neen, 't was verstandloos- 't was onaandoenlykheid.

„ 's Lands bestuur kon in zulke handen niet aanbevolen of toevertrouwd worden. Een nieuw Regent moest de plaats van VAN BORSELEN vervullen. De haat tegen de *Engelschen* was te groot, om deeze Waardigheid te geeven aan een Inbooreling, als BREDERODE, die in *Engeland* de opvoeding van den Jongen Vorst bestuurd, en zich, by zyne overkomst hier te Lande, met de hoop op het Regentschap gevleid hadt; door zulk een keus, hadt men VAN

AVENNES kunnen missen; doch men hieldt hem waarschynlyk te *Engelschgezind*, en neigde zo zeer tot de zyde van *Frankryk*, dat men, met vervoering van vreugde, de groote voordeelen vernam, die de *Franschen* behaalden op den Graaf van *Vlaanderen*, Bondgenoot van den om zyne gevloekte Staatkunde gehaaten EDUARD DEN I. Men besloot den voormaaligen *Franschgezinden* Voogd JAN VAN AVENNES, weder in te roepen, en de Regeering in handen te stellen, des geslaagen Vyands van VAN BORSELEN, die zich, gelyk men verwagtte, op den Aanhang des snooden Staatsdienaars, als mede op de Medepligtigen aan den dood van Graaf FLORIS, zou wreeken."

Om alles byeen te trekken, „ *het Kind* JAN, gelyk MELIS STOKE den vervoogden Graaf noemt, moest, zo lang hy zich in *Engeland* bevondt, doen, spreeken, schryven en ondertekenen, wat Koning EDUARD behaagde — zyn hand en pen hadden voorts VAN BORSELEN's hoofd gevolgd. — Thans schreef en zegelde hy, wat VAN AVENNES goed dagt."

Staatkundige Geschriften, opgesteld en nagelaaten, *door* Mr. SIMON VAN SLINGELANDT, *geb.* 14 *Jan.* 1664, *aangesteld tot Secretaris van den Raad van Staaten*, 4 *Aug.* 1690, *Raad en Thesaurier Generaal der Vereenigde Nederlanden*, 27 *Oct.* 1725, *Raadpensionaris van Holland*, 17 *July* 1727, *overleeden* 1 *Dec.* 1736. *Eerste Deel.* *Te Amsterdam*, *by* P. Schouten, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 314 *bladz. in gr. octavo.*

Men maakt hiermede een aanvang van de uitgave eeniger Staatkundige Geschriften van den beroemden Staatsman Mr. *van Slingelandt*. Het menigvuldige afschryven van sommigen dier Schriften, waaruit ligtlyk verminkte Handschriften ontstonden, heeft eerst aanleiding gegeeven om dezelven door den druk gemeen te maaken. En de Familie, dit oogmerk verstaande, is, op veeler aanzoek, te raade geworden, om den Wel Ed. Geb. Gestr. Heer, *Philip Jacob van der Goes*, Raad in de Vroedschap en Burgemeester der Stad Rotterdam, onder wien de Handschriften van den Heer Raadpensionaris berusten, te beweegen, om toe te staan, dat deeze uitgave, naar die onder hem berustende Handschriften, zou mogen geschieden. Dit gunstig toegestaan zynde, zo kan men zig volkomen verlaaten op de echtheid

heid deezer Schriften; waarvan de Heer Raadpensionaris, reeds hy zyn leeven, eenigen ter drukperse geschikt had; als af te neemen is, uit eene Concept-Voorreden, onder 's Mans nagelaaten Papieren gevonden, welke ook in deezen medegedeeld wordt. Voor hun, die zig op het Staatkundige, byzonderlyk met betrekking tot ons Vaderland, toeleggen, waar in de Heer en Mr. *van Slingelandt* zig by uitstek een grooten naam verworven heeft, behelzen deeze Geschriften een zeer kostelyken schat, waarvan ze op veelerleie wyze een nuttig gebruik kunnen maaken: daar 's Mans uitgestrekte ondervinding en welwikkend oordeel hem in staat stelden, om alles, wat tot dit onderwerp behoorde, te doorgronden, en met den vereischten nadruk voor te draagen.

Het thans afgegeeven gedeelte behelst de volgende Stukken. I. „ Eene Verhandeling van de oude regeering van Holland, onder de Graaven, en van de verandering daarin gevallen sedert de troeblen, opgestelt in 't jaar 1716; waarin de Heer Raadpensionaris ons ontvouwt, (1.) den oorsprong der Graaflyke Regeering en de magt der Graaven: (2.) den toestand der Edelen en Steden, mitsgaders het regt of de magt der Staaten onder de Graaven: (3.) het deel dat de Stadhouder en het Hof gehad hebben in de Regeering onder de Graaven: (4.) de verandering in de Oude Regeering van Holland, voorgevallen, geduurende het leeven van Prins Willem den Ouden: (5.) de verandering in de Regeering van Holland, geoccasioneert door den dood van Prins Willem den Ouden; en byzonderlyk het Ampt van Gouverneur en Capitein Generaal van Holland, gecreeert in den persoon van Prins Mauritz." ——— By deeze Verhandeling komt II. „ Eene Memorie, dienende om aan te wysen de noodwendigheid van het in practyq brengen van het veertiende Articul der Ordonnancie op de Vergadering van Holland, particulierlyk met opsigt tot het redres der Financien, en tot vaststelling der jegenwoordige forme van Regeering, opgesteld in het jaar 1725." En eindelyk nog III. „ Een Discours over de defecten in de jegenwoordige constitutie der Regeering van den Staat der Vereenigde Nederlanden, en over de middelen van Redres, opgestelt in Januarius 1716, uitgesondert de Voorreeden, en eenige veranderingen, en byvoegsels, in het Discours selff." —— Elk deezer Stukken behelst eene groote verscheidenheid van aanmerkingen, die ook in onze tegenwoordige omstandigheden te stade kunnen komen; doch ze zyn gemeenlyk,

 of

of te uitvoerig, of te veel aan anderen verknogt, om 'er hier eenige byzonderheid uit mede te deelen; waarom wy den Leezer liever tot het werk zelve verzenden; hetwelk hy ongetwyfeld niet zonder een leerzaam nut zal doorbladeren.

Request der Remonstrantie, benevens de daarby gevoegde Deductie, cum annexis, op den naam van de Roomschkatolieke Gemeente van Arnhem, ter verkrijginge van een onbepaald Burgerschap, aan de Wel Ed. Gr. Achtb. Heeren van den Magistraat der Stad Arnhem gepresenteert, en ter vergaderinge van dezelve ingediend op den 5 Mey 1784. Te Nymegen, by A. v. Goor, 1784. *In folio.*

In deze Stukken stelt de Roomschkatholieke Gemeente van Arnhem hare zaek met alle bescheidenheid voor, en dringt dezelve op het nadruklykste aen. Haer verzoek is van den volgenden inhoud.

„ Dat het Hunne Wel Edele Groot Achtbare moge behagen, om, de in de *Ordonnantie op het Burgerschap der Stad Arnhem* van den jare 1737 voorkomende *Artijkelen*, concernerende het *winnen* van het *Burgerrecht* door de *Roomschgezinden*, in te trekken, te altereren, en buiten effekt te stellen, en wel zoodaniglijk, dat de *Roomskatolieken* mogen worden verklaard, tot het acquireren van dezer Stads burgerrecht, even, en op dezelfde wijze, als de Gereformeerden, voor hun, en hunne Kinderen, voortaan te zullen zijn berechtigd, met uitzonderinge nochtans van de bekledinge der Magistrature, en de bedieninge van alzulke publieke ampten, waartoe het lidmaatschap tot, ofte de aankleving van den hervormden Godsdienst, naar de fondementele en constitutionele 's Lands en des Stads wetten, keuren en gewoonten, specialijk word gerequireert.

„ Mogende de Suppliantcn, en hare Geloovsgenoten, in gevolge van het gunt Zij deswegens bij de nevensgaande Deduktie bereids mede hebben gedeclareert, en ter nadere betoninge tevens, dat het hun niet te doen is, om door dit middel eenige aan dat burgerrecht wijders geaccrocheerde bijzondere agrementen ofte voordelen te consequeren, ofte ook de Weeshuizen met de alimentatie van der *Katolieken* ouderloze Kinderen te belasten, daarbenevens, en *casu quo* zeer gaarne lijden, dat niet alleen de *roomsche Burgeren* van alle direktie, en bewind in, en over de Gilden, tot wel-

welke zij, uit hoovde van hare, aan het volledige burgerrecht gemeenlijk geättacheerde, admisfie, op hunne touren, onder de benoeminge, en in hoedanigheid van Boekhouderen, Gardianen, ofte onder wat naam het ook zoude mogen wezen, anderszins zouden zijn bevoegd, en verkiesbaar, maar ook hare Kinderen van het beneficie der opneminge in de Weeshuizen, bij Uwe Wel Edele Groot Achtbare daaromtrent te nemene Refolutie mogen blijven geexcludeert, indien op dat fubject, het zij bij Uwe Wel Ed. Gr. Achtb., het zij ook bij zommige Burgeren van deze Stad, onverhopenlijk eenige tegenftrijdige konfideratien, ofte bedenkingen mochten vallen."

Tafereel van Gedenkfchriften des Christelyken Ouderdoms, nopens de Oorbiecht, door den Hooggeleerden Heere EYBEL, *Roomsch- Catholyk Profesfor te Weenen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amfterdam, by* J. F. Rofart *en* Comp., 1784. *In gr. octavo, 74 bladz.*

Naer uitwyzen dezer verzamelinge van 't geen men in de Schriften des Nieuwen Testaments, en die der Kerkvaderen, wegens de vergeving der zonde en de boetedoening, vind aengetekend, kan men niet zeer gunftig denken, over de oudheid der thans in de Roomschkatholyke Kerk gebruikelyke Oorbiechte. Dit heeft de Hoogleeraer *Eybel* in dit Tafereel zeer duidelyk onder 't oog gebragt, en Schriften van die natuur, over foortgelyke gebruiken, kunnen, in de tegenwoordige omftandigheden, van dienst zyn, om de Leden dezer Kerke opmerkzamer te maken. Zie hier, hoe zyn Hooggeleerde dit zyn Gefchrift laet afloopen.

„ Het Befluit van deze myne Verhandeling zal dit zyn. Ifte Bekenne ik myn zwakheid, dat ik in de oude Christelyke Gedenkfchriften de tegenwoordige Biechtwyze niet heb kunnen vinden, en deze zwakheid kan my niet kwalyk genomen worden, nadien ook zo veele Geleerden Katholyken, om voorgemelde redenen, de Oorbiecht aldaar niet hebben kunnen vinden. IIde Eerbiedige ik de Kerkenraad van *Trente*, en alle plaatzen, welke deze Kerkenraad tot bewys der noodzaaklykheid van de Oorbiecht bybrengt. IIIde Onderwerp ik my hoofdzaaklyk aan de Kerk, en houde my aan den regel van VINCENTII LIRINENSIS: *Katholyk is eigenlyk dat gene, wat aan alle plaatfen, in alle*

le tyden, van alle Christenen is geloofs geworden (1). IVde Wil ik al dat geene geheel niet geschreven hebben, wat nooit *voor God rechtzinnig kan zyn*. Ten Vde houde ik daarbenevens, met goed vertrouwen, de aangehaalde plaatzen der H. Vaderen en Gedenkschriften der Christelyke oudheid voor hoogachting en overdenkenswaardig, en meene ten VIde zonder Kettery te mogen zeggen, dat „ in de tegen„ woordige wyze van Boete te doen, niet tegenstaande de „ Kerkvergadering van Trente, eene Verandering konde „ gemaakt, en hierdoor eene Vereeniging met de afgeschei„ dene Christenen konde getroffen worden."

„ Mocht 'er echter geene Verandering mogelyk zyn, zo geef de Almachtige God, dat de heimelyke Oorbiecht nooit tot meerdere Verleiding als Gelegenheid voor de Jeugd — nooit tot Verzoeking en Verleiding der Onnozelheid (2), nooit den Staat, *welke, ten aanzien van dit heimelyk Gerecht, niet eens op zyn hoede kan zyn* (3), tot schade en stremming van zulke schikkingen, *welker deugd en noodzaaklykheid menig Biechtvader niet mocht inzien*; dat ze nooit eenig Huishouding tot nadeel, en meer tot stooring der rust in 't Huis als onderhouding van dezelve; nooit *tot een Vraag- en Kondschaps-Ampt van zulke Omstandigheden, die niet tot den Biechtstoel behoren*, nooit tot Bedelaryen en kostbaare Handvullingen der Biechtvaders; nooit tot Versterking in Vooroordeelen en Voortzetting der Misbruiken; en nooit niet tot iets van al dat geene, wat niet tot het Oogmerk van een Bekentenis der zonden behoort, en wat nog geen zonde is, maar eerst tot zonde word, misbruikt worde.

„ Dit

„ (1) Id proprie Catholicum est, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditus est. *in Coman.* I. 3."

„ (2) Zie Gregor. XV const. universi Dominici van 't jaar 1612. Benedictus XIV Sacramentum pænitentiæ van 't jaar 1741. Etsi pastorales van 't jaar 1742. Apostolici van 't jaar 1745. Giraldi Exposit. juris pontif. T. II. p. 1. in append. ad Tit. de Hæretic. En hoe laat zich dit wel aanzien, als men een Ongebaarde den Vrouwen en Echte lieden de Biecht ziet horen, en hoe veel te ergerlyker was het als eenige Biechtvaders van niemand anders dan van 't Vrouwelyke Geslacht de Biecht horen wilden."

„ (3) Ik hebbe ook eene Verhandeling van de rechten van een Katholyken Landvorst, ten aanzien der Biechtstoelen, onder de Pen." [De Hoogleeraer *Eybel* heeft mede onlangs eene Verhandeling over den Aflaet uitgegeven]

„ Dit Gebed is juist ter Eere van de Biechtftoel aan te pryzen, en ieder Katholyk niet alleen geoorloofd, maar ook een zeer fchoon en kragtig Gebed."

Mengelwerk. VIde Stukje. Tendimus ad Cælestem Patriam. *Te Utrecht, by de Wed.* J. van Schoonhoven, 1784. *In octavo* 128 *bladz.*

Behalven een oorfpronglyken Zang over de blyde Lente, welker aangenaamheid hier lieflyk bezongen wordt, vervat dit gedeelte van 't Mengelwerk eene vertaaling van een Gefchrift van *Cicero*, betyteld, *De oude Cato, of gefprek over den Ouderdom*, mitsgaders eene navolging of vertaaling van drie Dichtftukjes van *Horatius*, te weeten, *Aan Licinius Varro Murena*, behelzende eene vermaaning, tot evenmoedigheid, en vergenoegd zyn met de middelmaat. *Aan Pompejus Grosphus*, leerende dat het geluk best door 't bedwingen der begeerten verkreegen wordt. En laatstlyk *de lof van 't Buitenleeven*, waarin de Woekeraar *Alfus* het buitenleeven pryst; hy wil des zyne leevenswyze veranderen; doch hy vervalt 'er weer ras toe, verwonnen door zyne geldgierigheid. Deeze Dichtftukjes, gelyk ook de Zang op de Lente, zyn allen, in rymlooze maat, op onderfcheiden wyzen gefchikt; welker fraaie uitvoering de gunftige gedagten, die ons de Autheur in 't vierde Stukje, nopens het rymlooze Dicht, heeft ingeboezemd, ten kragtigfte bevestigt. ——— Wat wel byzonder het opgemelde gefchrift van *Cicero* betreft; oordeelkundigen hebben het zelve, in het oorfpronglyke, altoos voor een der treffendfte ftukken van *Cicero* gehouden; en de hier medegedeelde vertaaling van het zelve ftelt het ons met den vereischten nadruk in onze taale voor. Het is een ftuk dat de leezing en van jongen en van ouden verdient; daar het de eerften leert, hoe zig te gedraagen, om een gelukkigen ouderdom te bereiken; en de laatften onder 't oog brengt, hoe den ouderdom gemaklyk te maaken, en zig in deszelfs gevolgen te troosten.

Cicero heeft dit Gefchrift opgefteld by manier van eene Zamenfpraak tusfchen den ouden *Cato* en *Lælius* en *Scipio*, welke twee laatften zig verwonderen over de blymoedigheid van dien gryzaard, in tegenoverftelling van 't meerendeel derzulken, die over den last des Ouderdoms niet zelden bitter klaagen. Zulks brengt een gefprek over dit onderwerp

werp te berde, en *Cato* doet hen, by den aanvang, in 't algemeen opmerken, dat alle leevensſtanden hunne natuurlyke gevolgen hebben, naar welken een verſtandig Mensch zig behoort te ſchikken; en dat wel byzonder een gelukkige of ongelukkige ouderdom grootlyks afhangt van 't vroeger leevensbedryf; weshalven zy, die een gelukkigen ouderdom wenschten te bereiken, 't 'er vroegtydig op toe moeten leggen om hunne ziel met nutte kundigheden te verryken, en een deugdzaam leeven te leiden. Verder nagaande, dat 'er vier oorzaaken zyn, wegens welken de Ouderdom ons elendig toeſchynt, zo bepaalt *hy zig* om te onderzoeken, in hoe verre elk deezer oorzaaken welgegrond en van aanbelang zy. De vier oorzaaken zyn de volgende: 1. Om dat hy ons van de behandeling der gemeene zaaken afhoudt. 2. Om dat hy 't lichaam verzwakt. 3. Om dat hy ons ſchier van alle vermaaken berooft. En ten 4. Om dat hy den dood naby is. Elk deezer oorzaaken afzonderlyk nagaande, toont de oude *Cato*, dat ze op verre na het gewigt niet hebben, 't welk men 'er gewoonlyk aan toeſchryft, vooral niet, gelyk hier, overeenkomſtig met het bovenvereischte, vooronderſteld wordt, in een Ouderdom, die op eene welbeſteede Jeugd volgt. Het gantſche geſprek van *Cato* is uitmuntend, en boven al treffend, daar hy, met het afloopen van zyn geſprek, zyne verwagting op de onſtervelykheid te kennen geeft. —— Wy kunnen niet nalaaten, dit gedeelte, ſchoon 't wat lang moge zyn, den Leezer hier onder 't oog te brengen; daar 't ons eenigermaate toont, hoe ver een der verlichtſte Heidenen, die de kundigheden aller vroegere Wysgeeren bezat, en zig daar van kon bedienen, in dit ſtuk gekomen zy, en hoe hem intusſchen die zekerheid ontbrak, op welke hy zig volkomen kon verlaaten.

„ Ik zie niet, zegt hy, waarom ik u niet zou durven mededeelen, wat ik zelfs, raakende den dood, gevoel; en waarin ik des te beter doorzigt meen te hebben, als ik 'er nader by ben. Ik geloof dan dat uwe Vaders, o P. SCIPIO! en ook gy o C. LÆLIUS! gy, zoo beroemde, en, in 't verbond van vriendſchap, met my geſtaan hebbende mannen, nog daadlyk leeft, en wel dat leeven leidt, dat men alleen een leeven noemen mag! Want terwyl wy, binnen den kerker van dit lichaam, beſlooten zyn, verrichten wy eenen arbeid, eenen plicht, ons, door nooddwang, opgelegd. Onze hemelſche ziel toch werdt, uit

des-

deszelfs hooge woonplaatse, nêergeworpen, en als bedolven, in deeze aarde, eene plaats, die, met haare Godlyke natuur en eeuwigheid, ten eenenmaale strydig is. Dan ik geloof, dat de onsterflyke Goden de zielen, in menschlyke lichaamen, beslooten hebben, op dat 'er bewooners zouden zyn, die 't aardryk bezet hielden; en de gezette beweegingen der hemelen aanschouwende, dezelven, in de standvastige regelmaatigheid hunner leevenswyze, mogten nabootsen. En niet alleen door reede en betoog, ben ik overgehaald, om zoo te denken, maar ook door den roem en 't gezag der grootste Wysgeeren.

„Want ik heb geleerd, dat PYTHAGORAS en die Italiaansche Wysgeeren (onze medeburgers bykans,) die men eertyds PYTHAGORISTEN noemde, geenzins twyffelden, of onze zielen waren, uit den Goddelyken Waareldgeest, afgedaald. Terwyl my teevens ook dat geen ten bewys verstrekte, was SOCRATES, door de Godspraak van APOLLO, den wysten aller menschen genaamd, op den laatsten dag zyns leevens, over de onsterflykheid der ziele beredeneerde. Doch waarom meer gezegd? Ik ben overtuigd, en van gevoelen, dat, daar de zielen zoo veel gezwindheid hebben, zoo veel geheugen van 't voorleedene, zoo veel uitzigt op 't toekomende, zoo veel weetenschap en kunst, zoo veel uitvinding, dat zeg ik die Natuur, dewelke dit alles, in zig, vereenigt, niet sterflyk zyn kan. Dat daar de ziel altyd in beweeging is, en geen ander grondbeginsel van beweeging heeft, wyl zy zig zelf beweegt; 'er ook geen einde aan haare beweeging zyn zal, wyl zy zig zelven nooit zal verlaaten. Dat, daar de natuur der ziel eenvoudig is, en niets verschillende, niets ongelykslagtigs met haar zelve, in zig, vermengd heeft, zy ook niet kan gedeeld worden; en dat dit onmooglyk zynde, zy dan ook niet kan vergaan. Terwyl het daarenboven niet onwaarschynlyk wordt, dat de menschen de meeste dingen, reeds voor hunne geboorte, weeten; doordien zy, kinderen zynde en de moeilykste kunsten leerende, zoo schielyk, eene zoo onnoemlyke meenigte van dingen vatten, dat zy schynen dezelven, niet zoo zeer voor 't eerst te hooren, als wel zig te herinneren en weer te binnen te brengen. Dit zyn de bewysredenen van PLATO.

„ Maar, by XENOPHON, spreekt CYRUS de oude aldus op zyn sterfbed: „ denkt niet, myne lieve Zoonen! dat „ ik, wanneer uit uw midden verhuisd, nergens of niets

„ meer

„ meer zyn zal. Want toen ik, met u, was, zaagt gy
„ myne ziel niet, maar oordeelde, dat dezelve, in myn
„ lichaam, was, door de dingen, die ik deed. En daar-
„ uit moet gy besluiten, dat zy ook, wanneer gy my niet
„ meer zult zien, dezelfde zyn zal."

„ Zou ook de roem der doorlugte helden wel overbly-
„ ven, na hunnen dood, indien niet hunne zielen nog iets
„ deeden, om hunne nagedagtenis levendig te houden?
„ Ik ten minste kon my nimmer laaten overreeden, dat
„ de zielen, terwyl zy, in sterflyke lichaamen, zyn, lee-
„ ven, maar wanneer zy 'er uitgaan sterven zouden; of
„ dat de ziel als dan verstandeloos zou worden, wanneer
„ zy uit het verstandeloos lichaam scheiden zou. Veeleer
„ denk ik, dat zy als dan begint wys te worden, wan-
„ neer zy, van alle lichaamlyk byvoegsel, bevryd, begint
„ zuiver en onbesmet te zyn. Voords wanneer der men-
„ schen natuur, door den dood, ontbonden wordt, blykt
„ het van al het overige klaar genoeg, werwaards het hee-
„ nen gaat. Want alles keert derwaards weder van waar
„ 't oorspronklyk is. Maar de ziel alleen wordt niet ge-
„ zien, noch wanneer zy 'er is, noch wanneer zy ver-
„ trekt. Ten laatsten gy ziet, dat niets zoo veel overeen-
„ komst, met den dood, heeft, als de slaap; maar de
„ zielen der slaapenden leggen ten sterksten hunne Godde-
„ lykheid aan den dag."

„ Want terwyl zy dus ontslagen en vry zyn, zien zy
„ veele toekomende dingen vooruit; waaruit men afleiden
„ kan, hoedanig zy zullen zyn, wanneer zy geheel, uit
„ de boeien des lichaams, zyn losgelaaten. Indien der-
„ halven dit alles zoo zy, eert my dan, gelyk eenen God.
„ Of zo de ziel, te gelyk met het lichaam, moet vergaan,
„ houdt dan evenwel, uit eerbied voor de Goden, die
„ dit schoone gestel beschermen en regeeren, onze nage-
„ dagtenis, in een heilig en onbevlekt geheugen." „ Dus
verre CYRUS, op zyn sterfbed. Doch keeren wy, zo gy
wilt, tot de onzen te rug.

„ Niemand o SCIPIO! zal my immer doen gelooven, dat of
uw Vader PAULUS, of beide uwe grootvaders PAULUS en
de AFRIKAAN, of de vader en oom deezes laatstgenoem-
den, of zoo veele andere voortreflyke mannen, die 't niet
nodig is op te noemen, zulke groote dingen zouden onder-
nomen hebben, om eene nagedagtenis te verwekken, by
de nakomelingschap, indien zy niet, in hunne ziel, had-
den gevoeld, dat de nakomelingschap, nog iets, voor hen,
zyn

zyn zou. Of denkt gy, (op dat ik my, naar de wyze der gryzaards, ook een weinig beroeme,) dat ik, by dag en by nagt, t'huis en in den kryg, zoo veel arbeids, op my, zou genoomen hebben, indien ik van gevoelen ware, dat myn roem, binnen dezelfde paalen, als myn leeven, beslooten zou zyn? Ware het dan niet veel beeter geweest een stil en gerust leeven, zonder arbeid of inspanning van kragten, te leiden. Maar ik weet niet, hoe myne ziel, zig steeds verheffende, de nakomelingschap zodanig in 't oog hieldt, als of zy dan eerst zou leeven, wanneer zy, uit dit leeven, zou zyn uitgegaan; en ware het niet waar, dat de geesten onsterflyk zyn, dan zouden niet de geesten van alle de besten der menschen zodanig, naar de onsterflykheid, streeven.

„ Waarom tog is het, dat de wyste menschen, met de meeste gelaatenheid, de dwaasten, met het meeste ongenoegen sterven? Denkt gy niet daarom, dat die geest, die meer en verder ziet, wel voelt, dat hy, naar eene beetere plaats, vertrekt; daar die geen, wiens gezigt duisterer is, zulks niet ontwaar wordt? Wat my betreft, ik brand van begeerte, om uwe vaders, die ik geagt en bemind heb, weer te zien. En niet alleen verlang ik die geenen te zien, die ik zelf gekend heb, maar ook die geenen, van dewelken ik heb gehoord, geleezen, of zelf geschreeven. En vertrok ik eens derwaards, dan zou niemand my ligt te rug haalen, of, gelyk PELIAS de verjeugdigende kooking doen ondergaan. Ja indien ook eene Godheid my toestond, dat ik, op deeze jaaren, weder een kind kon worden, en in de wieg gaan liggen schreien, zoude ik 'er zeer veel teegen hebben, en, 't renperk nu eens hebbende afgeloopen, niet gaarne, van 't einde, naar den ingang, te rug geroepen worden.

„ Want welk genoegen is 'er in 't leeven? Hoe veel arbeid niet veel eer? Doch laat 'er al genoegen in zyn, voorzeeker tog heeft dit, of deszelfs maat, of deszelfs verzadiging. Want ik wil niet, over 't leeven klaagen, gelyk veele, zelfs geleerde mannen, doen. En 't berouwt my niet, dat ik geleefd heb, wyl ik zoo heb geleefd, dat ik denk, niet zonder nut gebooren te zyn. Ook ga ik uit het leeven, als uit eene herberg, en niet als uit een huis; want de natuur heeft ons hier eenen optrek gegeeven, om 'er eenig verblyf, en niet onze wooning, in te houden.

„ ô Schoone dag, wanneer ik, naar die Godlyke byeenkomst en vergadering der zielen, vertrekken, en uit deezen

zen faamengevloeiden mengelhoop, verhuizen zal. Want ik zal gaan, niet alleen naar die mannen, van dewelken ik te vooren fprak, maar ook naar mynen CATO, beeter dan wien niemand ooit gebooren werdt, en dien niemand in vroomheid overtrof; wiens lichaam ik heb verbrand, daar hy in tegendeel het myne verbranden moest; doch wiens ziel, niet my verlaatende, maar 't oog op my gevestigd houdende, voorzeeker naar die plaatfe vertrok, daar hy zag, dat ik ook moest komen. En dit verlies heb ik, zoo 't my toefchynt, kloekmoedig gedraagen; niet om dat het my onverfchillig was, maar om dat ik my troostte, met de gedagte, dat het vertrek en de fcheiding, *tusfchen* ons, van geen langen duur zou zyn.

„ Door dit alles, o SCIPIO! valt my de ouderdom ligt, (want dit is 't geen gy zeidet, met LÆLIUS, fteeds te bewonderen;) en niet alleen ligt, maar ook aangenaam. Ja zo ik hierin dwaal, dat ik de zielen der menfchen als onfterflyk befchouw, dan dwaal ik gaarne, en wil niet, dat men my deze dwaaling, in dewelke ik zoo veel vermaak fchep, zoo lang ik leeven zal, ontneeme. Doch zo ik, (gelyk eenige geringere wysgeeren denken,) na mynen dood, niets meer zal voelen, dan heb ik ook niet te vreezen, dat de afgftorvene wysgeeren my, over myne dwaaling, befpotten zullen (*).”

„ (*) Verhevenfte Wysgeerte der Menfchen! dus geeft gy dan, na zulk eene edele pooging, na zulk eene verheeven vlugt, in 't einde niets anders dan een enkel *misfchien*, eene twyffeling, eene onzeekere kans! —— Of een *Engel*, of niets! —— Aanbiddelyke Euangelieleer, hier ftraalt uw voorregt door! Zoo waarlyk als God waarheid is, zo *waarlyk* als myn Verlosfer leeft, ik zal, zoo ras de dood my *nedervelt*, voor de eeuwigheid, ontwaaken! Ik zal met de Engelen des Hemels, met de beminnaars der deugd, met de Helden des Geloofs, met mynen God en mynen Verlosfer, leeven, eeuwig leeven! Zalige byeenkomst! luisterryke vergadering! daar zullen wy de wysheid fcheppen, uit haaren bron, daar de deugd, in haaren oorfprong, beminnen. —— Juicht dan Christen Gryzaard! uw verfchiet wordt, door geene twyffelingen, beneeveld! Een onbewolkte Hemel lacht u toe. God zelf, niet eene onzeekere Wysgeerte, roept u? En zoudt gy aarfelen met vreugde, daar Hy u roept, te volgen! ô dat ons einde het einde eens Christens zy! en God zy gezeegend, dat hy ons 't aanzyn gaf, dat hy ons, door den dood, tot Hem, roept!”

His-

Historische berichten van het Leeven en de Schriften van GALILEO GALILEI, *door* C. J. JAGEMANN. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, by* C. H. Bohn en Zoon, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 192 *bladz. in gr. octavo.*

Gemerkt men tot nog geene voldoende berigten had, nopens den zo hooggeagten *Galileo Galilei*, zo heeft de Heer *Janemann* het wel der moeite waardig geoordeeld, alles na te speuren, en by een te verzamelen, wat maar eenigzins zou kunnen dienen, om een gegrond verslag van 's Mans Leeven en Schriften te verleenen. Zyn Ed. is zo wel geslaagd in zyne onderneeming, dat dezelve hem in staat gesteld hebbe, om een duidelyker narigt van alles, wat daar toe betrekking heeft, af te geeven, dan tot nog gemeen gemaakt was. Hy brengt ons hier onder 't oog eene agtervolgende ontvouwing van den aanvang, en de trapswyze vorderingen van *Galilei* in de beoefening der Natuurkunde, die, terwyl ze hem de agting deeden verwerven van allen, die de Weetenschappen op haare rechte waarde schatten, hem tevens bloot stelden voor veeler nyd en boosheid, welken, geholpen door de onkunde, hem verscheiden wederwaardigheden brouden. Aan 't berigt van dit alles is wyders gehegt een beknopt verslag van zyne nalaatenschap en zedelyk character, vermaaken en leerlingen; van zyne begraavenis en de verzameling zyner schriften; met byvoeging van eene lyst zyner gedrukte werken en brieven; waarby ten laatste nog komen eenige Brieven, welken, als echte stukken, ter bevestiginge deezer Leevensbeschryvinge kunnen dienen. Voor hun die zig toeleg en op de *Biographia*, of eene verzameling der Leevensbeschryvingen van Geleerde Mannen, komt dit Geschrift, zo ten aanzien van den Persoon, als ten opzigte van de uitvoering, grootlyks te stade; en ieder, die lust heeft, om na te gaan, hoe de beoefening der Natuurkunde, met het herleeven der Geleerdheid, haare trapswyze vorderingen gehad heeft, zal ook dit Stukje met genoegen doorbladeren. Wel byzonder zal men, het oog slaande op het gedrag der Inquisitie, die de Natuurkunde in haaren nieuwen bloei zogt te fnuiken, door *Galilei* in 't voortzetten zyner kundigheden te belemmeren, bevroeden, welk een geluk wy genieten in onze dagen, daar we niets van dien aart te dugten hebben, en een Man van oefening de ongestoorde vryheid bezit, van zyne waarneemingen haaren loop te laaten, en die aan anderen mede te deelen. ——— Vermits dit gedrag der Inquisitie omtrent deezen beroemden Natuurkundigen bovenal de aandagt tot zich trekt, en de Heer *Jagemann* deswegens eene juister berigt geeft, dan ons tot nog elders voorgekomen is, zo zullen wy den Lee-

Leezer het hoofdzaaklyke van dit zyn berigt, kortlyk, onder het oog brengen.

Het voorſtaan van 't Leerſtelzel van *Copernicus* had tot nog geen nadeelige indrukken gemaakt; maar toen *Galilei* het, vooral omtrent het Jaar 1613, niet meer als eene willekeurig aangenomen Hypotheſe, maar als eene zekere waarheid beſchouwde en voordroeg, begon men het in een *haatlyker* licht te plaatzen. Men gaf voor, dat deeze nieuwe Leer het *gezag* der H. ſchrift, den Godsdienst, een doodlyken ſteek *toebragt*, en ſchold *Galilei* in *Italie* voor een gevaarlyk man uit. *Galilei* tragtte de gevolgen hier van wel te verhoeden, door, zo by mondlyke als ſchriftlyke onderrigtingen, *de ſchynbaare* ſtrydigheid tusſchen de H. ſchrift en dat Leerſtelzel op te losſen; dan de verbittering nam, inzonderheid door *aanhitzing* der Dominikaaner Monniken, des niet tegenſtaande *geſtadig* toe. Schoon verſcheiden rechtſchapen Mannen zig voor hem als in de bresſe ſtelden, wisten de Dominikaaner Monniken hem alomme haatlyk te maaken, niet alleen als iemand die ketterſche gevoelens had, maar ook als zodanig een, wiens zedelyk character ſlegt was. By die geſteldheid van zaaken begaf hy zig, in December des jaars 1615, vrywillig naar Rome, om het onweer, boven zyn hoofd hangende, te verſtrooien, voor het uitborſte. Dit gelukte hem ook in zo verre, dat hy meer dan ooit de hoogagting van Paus PAULUS V, en deszelfs Conſiſtorie, verwierve. In eene Audientie, welke hy by dien H. Vader had, verzekerde hem deeze, dat hy zo zeer van zyne onſchuld, oprechtheid en goede gedagten in zaaken van den Godsdienst overtuigd ware, dat, zo lang als hy leefde, geen lasteraar meer gehoor by hem zou vinden.

Indien *Galilei* in deeze overwinning over zyne vyanden berust had, was de zaak voor tegenwoordig afgeloopen: maar neen; hy beoogde voorts eene redelyke vryheid van denken en ſchryven voor de Geleerden te bewerken; zich vleiende met het denkbeeld van daarin te zullen ſlaagen: dan hy bedroog zig. Kort na den 20 February 1616 verſcheen 'er een decreet, 't welk de boeken verbood, die beweerden, dat de beweeging der aarde niet tegen de H. ſchrift aanliep. En toen *Galilei* voortvoer, zyne zaak yveriger dan te vooren door te zetten, waar by nog kwam, dat de Cardinaal *Orſini* hem al te driftig in het Conſiſtorie voorſtond, zei de Paus, dat hy de zaak aan de Inquiſitie wilde overgeeven. Hierop wierd tusſchen den Paus en den Kardinaal *Bellarmini* vastgeſteld, en den 2 Maart van eene Congregatie van 't H. Officie openlyk verklaard, dat het gevoelen van *Galilei*, nopens de beweeging der aarde, dwaalend en kettersch was. Veelligt was dit voor *Galilei* verder van zeer nadeelige gevolgen geweest; doch ze werden gelukkig voorgekomen, doordien de Grootthertog van *Toscanen*, op aanraaden van zynen Afgezant aan 't Roomſche Hof,

Hof, hem by tyds te rug riep; aan welk opontbod *Galilei* gehoorzaamde, komende in de maand Juny weder te *Florence*. Dus ontkwam *Galilei*, voor deeze keer, de handen der Inquisitie: dan 'er verliepen naauwlyks zestien jaaren, of hy zag zig aan feller ramp van die zyde bloot gesteld.

Galilei, naamlyk, had reeds, in 't jaar 1610, begonnen een Werk over het Waereld-stelsel te schryven; in 't jaar 1620 besloot hy het zelve te voltooien. Maar, nadien 't hachelyk was de leer van *Copernicus*, als kettersch veroordeeld, voor te staan, zo bedagt *Galilei* een weg, om zig tegen de vervolging der Inquisitie te beschermen, en te gelyk zyn oogmerk te bereiken. Alles, wat hy tot zyn groot onderwerp had verzameld, bekleedde hy in een problematik gesprek van vier dagtyden, 't welk hy, onder den tytel van zamenspraaken over het groote Waereld-stelsel volgens *Ptolemæus* en *Copernicus*, ter drukperse schikte. De zamenspreekers waren drie in getal. *Salviati* brengt de reden by, waarop het Stelzel van *Copernicus* rust; *Simplicius* verdeedigt dat van *Ptolemæus*, en *Sagredo*, tusschen beiden spreekende, maakt dat de zaak onbeslist blyft; doch de bewyzen van *Salviati* op zig zelve zyn zo sterk, dat ze die van *Simplicius* overhaalen. Hy gaf aan dit zyn Plan nog een grooter schyn van waarheid, door in de Voorreden te verzekeren, dat zyn oogmerk was, den Geleerden aan de overzyde der *Alpen* te bewyzen, dat men in *Italie* alle mogelyke gronden van het *Copernicaansche* stelzel kende, alhoewel het de Kerk, met regt, aldaar had verbooden. Onder deezen schyn, en op de inneemende voorstellen van 's Pauzen Secretaris *Ciampoli*, verkreeg hy, zyn Werk te *Rome* aan de Pauslyke Censure onderworpen hebbende, de eigenhandig ondertekende Approbatie van den *Magister Sacri Palatii*. En hy liet het in 't jaar 1732 te *Florence* drukken, na dat hy het ook hier, eerst uit eigen verkiezing, door den *P. Inquisitor*, [1] vervolgens, op bevel van den *Magister Sacri Palatii*, door een Consultor der *Florentynsche* Inquisitie had laaten beoordeelen.

Niettegenstaande deeze voorzorg en omzigtigheid, brouwde men hem, wegens dit Werk, een groot onheil. Hy vond 'er wel die zyne zamenspraaken ten hoogsten preezen, maar zy die het laakten waren magtiger; en deezen wisten zyn Geschrift in een zo ongunstig licht te plaatsen, dat men geen zwaarigheid maakte, om *Galilei* in November des jaars 1632 voor de gedugte vierschaar der Inquisitie naar *Rome* te daagen. De toenmaalige Groothertog van *Toscanen*, *Ferdinand* II, hoewel den Paus meer onderworpen dan zyn Vader en Voorganger, *Cosmus* II, zogt egter dien doodlyken slag van 't hoofd zyns omtrent zeventig jaarigen Leermeesters te weeren; dan vrugtloos. Hy vertrok des, in een ongunstig jaargetyde, en met een zwak gestel, naar *Rome*, (op bevel des Groother-

togs van alle dienſtige gerievelykheden en brieven van aanbeveeling voorzien;) alwaar hy den 13 February des jaars 1633 aankwam, in eene rosbaar, welke de Toscaanſche Gezant *Nicolini* hem tot *Ponto a Centino* te gemoed zond, gedraagen; ſtappende uit dezelve in *Villa Medici*, alwaar hem de Gezant op 't vriendlykst onthaalde. Men ſtond hem ook toe aldaar te mogen verblyven, met de vriendlyke waarſchouwing van geen bezoek van iemand aan te neemen.

Geduurende de twee eerſte maanden, had hy niets van belang met het Gerigtshof te doen. Inmiddels deed men hem een Proces by het Inquiſitie-geregt aan, om dat 'er de Paus by bleef, dat *Galilei* voor zigzelven van de beweeging der aarde overtuigd was, en ze in zyne gedrukte geſprekken meer, dan de tegenoverſtaande Leer, verdeedigd had. Na dat hy twee maanden tusſchen vrees en hoop in *Villa Medici* doorgebragt had, moest hy eindelyk, omtrent het midden van April, voor de vierſchaar der Inquiſitie verſchynen, alwaar hy niet alleen voort verhoord, maar ook in hegtenis genomen werd. Doch de menigvuldige en dringende brieven van aanbeveeling des Groothertogs, en de onbeſchryvelyke poogingen van den Toscaanſchen Gezant, bewerkten zo veel, dat hem, in plaats van een naaren Kerker, drie wel gemeubileerde vertrekken, in het Paleis der Inquiſitie, welken anders de Fiscaal deezes Geregts bewoonde, werden ingeruimd, en de vryheid werd gegeeven, tot in de voorplaats van dit huis te gaan, zig van zynen gewoonen knegt, die in en uitgaan kon, te bedienen, uit des Gezants Huis gespyzigd te worden, onverhinderd aan zyne Vrienden te ſchryven, en brieven van hen te ontvangen. Het was hy nog geen volle maand, wannneer hem, den 30 April. de Kardinaal *Barberini*, uit eige magt en onverwagt, na *Villa Medici* terug zond, om dat hy, ter plaatſe zyner gevangenisſe, van zyne gewoone pynen in de leden werd overvallen. By het einde der maand May kreeg hy zelfs de vryheid, gezondheidshalve, in de Laanen van *Villa Medici* in eene half geſlooten koets rond te ryden. Den 22 Juny werd hy, op nieuw, voor het geregt gedaagd, om zyn ſlotvonnis te ontvangen. Men hield hem dien dag en den volgenden nagt in de Inquiſitie. Van hier bragt men hem, den morgen daarna, in het Dominicaaner Klooster, *alla Minerva*, alwaar hy voor de Kardinaalen en Prelaaten, tot de H. Inquiſitie behoorende, de Leer, raakende de beweeging der aarde, verzweeren en vervloeken moest. Hierop wierd hem zyn vonnis voorgeleezen, waarin hy, voor een onbepaalden tyd, tot den formeelen Kerker der Inquiſitie, verweezen, en hem geboden wierd, geduurende drie jaaren, eens weeks, de zeven boetpſalmen van David te bidden, en zyn bovengenoemd Werk over het Waereld-ſtelſel verbooden werd (*). Na

(*) Men zie dit Vonnis der Inquiſitie, en de beroeping van Galilei, in de *Nieuwe Vad. Letteroef.* II. D. bl. 470.

Na dat men hem de tot geen zekeren tyd bepaalde ſtraf des Kerkers, tot zyne grootſte ontſteltenis, had voorgeleezen, werd ze voor hem in een huisarrest in *Villa Medici*, en, op de voorbede des Gezants, na eenige dagen, in eene banning na het Aartsbisſchoplyk Paleis te *Siena* veranderd, alwaar het hem vryſtond in de Domkerk te gaan. De Groothertog tragtte vergeefsch te bewerken, dat hy naar *Florence* te rug mogt keeren; alleen verwierf hy de vergunning, dat *Galilei*, tot eene verdere verordening, op zyn Landgoed by *Florence*, in ſtilte woonen mogt: doch hem werd verbooden Muziek- of geleerde gezelſchappen te houden, groote gastmaalen of dergelyke vrolykheden aan te regten. Hy betrok des, na een verblyf van vyf maanden te *Siena*, zyne wooning in *Villo Bellosguardo*, niet verre van *Florence*; en, ongeveer een jaar laater, vertrok hy van daar na *Monte Ripaldi* in het Kerſpel *Arcetri*, 't welk hy zyn gevangenhuis noemde. Van hier ging hy, in 't jaar 1638, toen zyne blindheid en andere zieklykheden ſterk toenamen, over in de *Villa Giojello*, alwaar hy den 8 January 1642, in 't 78ſte jaar zyns ouderdoms, overleed.

Men wil dat de Inquiſitie in 't jaar 1633 het ſtuk te ſterker doorzette, om dat *Galilei*, in 't jaar 1616, door de Inquiſitie, zo als die Heeren beweerden, verbooden was, over het Copernicaanſche ſtelſel te disputeeren of te ſpreeken. Dan *Galilei* ontkende dit, houdende ſtaande dat hem ſlegts verbooden was deeze Leer te gelooven en te verdeedigen. Uit dien hoofde meende hy zig te kunnen regtvaardigen, om dat hy dit in zyne problematike zamenſpraaken zorgvuldig gemyd had, en 'er in zyn boek, daar de gronden van weerszyden voorgedraagen worden (*), geen bewys te vinden is, dat hy deeze Leer goedkeure of verdeedige; en dat hy zig ook anders aan de Kerk geheel en al onderwierp. Intusſchen maakt egter het vonnis van 't jaar 1633 ook gewag van dit verbod in 't jaar 1616: maar de Heer *Jagemann* is niet vreemd, van te denken, dat de Jeſuit *Riccioli* dit verdicht heeft, om de laatere ſtrenge handelwyze van 't Roomſche Hof te regtvaardigen. ——— Voorts merkt de Heer *Jagemann* aan, dat men die handelwyze evenwel te bovenmaatig ſtreng maakt, als men uit eene uitdrukking in 't vonnis wil afleiden, dat *Galilei* gepynigd zy; dat hy ten minſte die pyniging zou geleeden hebben, waarby de overtreeder met een touw, aan de handen op

(†) Niet weinig kwaads brouwde het hem, dat hy, volgens veeler oordeel, *Simplicius*, in deeze zamenſpraaken, niet alle de ſterkſte bewyzen voor de onbeweegelykheid der aarde had doen voorſtellen; waarby nog kwam de verdenking, dat hy, door des ſpreekers naam *Simplicius*, die het Stelſel van *Ptolemæus* zo ſlecht verdeedigde, het oog had op de eenvoudigheid van den ligtgeloovigen Paus. Dit verbitterde dies tyds den Paus to meer, en 't liep aan tot in 't jaar 1636, eer de Paus overtuigd wierd, dat *Galilei* geenzins bedoeld had, met hem den ſpot te dryven.

op den rug gebonden, wordt opgehaald. Het komt hem voor, dat dit niet wel ftrookt met de overige handelwyze; doch hy vindt het nogtans waarfchynlyk, dat men hem, dags of nagts voor de bekendmaaking van zyn vonnis, by de pynbank gebragt, en zig met de daar geftaafde belydenis vergenoegd hebbe.

Verdeediging der Vereenigde Nederlanders, tegen het orakel der Vreemde Staatkundigen, le Courier du Bas-Rhin. *Eerfte Deel. Behalven het Voorwerk* 333 *bladz. in gr. octavo.*

De Opfteller van dit Gefchrift, met de regtmaatigfte verontwaardiging tegen den Schryver van *le Courier du Bas-Rhin* aangedaan, vermits hy niet alleen de Natie tragt op te rokkenen tegen haare wettige Beftierders, waarin hy egter, de Natie meerendeels uit beter oogen ziende, niet heeft kunnen flaagen; maar ook tevens de Natie by Vreemden alleszins gehaat poogt te maaken, 't welk hem, daar hy hen, die geene rechte kennis van onze Staatsgefteldheid hebben, op allerleie manieren deswegens misleidt, beter gelukt is, tragt hier dien Schryver in zyne haatlyke misleidingen ten duidelykfte bekend te maaken. Het is oorfpronglyk in 't Fransch gefchreeven, als byzonder gefchikt, om Vreemden de oogen te openen; dan men heeft het voorts niet ondienftig gedagt, het zelve mede in 't Nederduitsch te voorfchyn te doen komen, gemerkt het ook onder onze Landzaaten zyne nuttigheid kan hebben. Zie hier 's Mans bedoeling en plan.

„ Ter befchaminge van dezen bedrieger en lasterzieken Schryver, moet ik voor de oogen der vreemdelingen zyn kwaade trouw, en de trouwloosheid in zyn verhaal, ontwikkelen; de zaaken welken hy verhaalt vergrootende, of van natuur doende veranderen. Ik moet zyne trotsheid doen opmerken in het laaken onzer Soverainen; zyne vermetelheid in hen met lasteringen te overlaaden; zyne losbandigheid in perfoonaliteiten, van welke zyn blad krielt; perfoonaliteiten, welken des te meer te veroordeelen zyn, om dat zy de achtingwaardigfte onzer Patriotten aanranden; eindelyk moet ik die walgelyke en onophoudelyke *Ikheid* ontmaskeren, welke onze valfche Staatkundige Profeet in al de nommers van zyn Weekblad flanst. Ik zal in 't voorbygaan aanmerken, dat zyne Nommers hoe langer hoe onbetaamelyker worden, naar maate de party, welke hy dient, grond by ons verliest. 'Er is niet dan een ftap noodig van de wanhoop tot de razerny, en de party der Anglomanen fchynt dezelve al lang overfchreden te hebben.

„ De *Courier du Bas-Rhin* is een onkundige in de Conftitutie der zeven vereenigde Provincien; het weinige dat hy 'er van weet misvormt en vervalscht hy, en ftelt het in een valsch licht

licht voor: dit is het geen ik in het eerste gedeelte van deze Verdediging bewyzen zal. De *Courier du Bas-Rhin* is een onbescheiden schreeuwer; dit zal ik in het tweede gedeelte doen zien, waarin ik de Natie regtvaardigen zal, wegens het verwyt van ondankbaarheid door MANSON aan haar gedaan, ten opzichte van het huis van Oranje, en dat van onregtvaardigheid jegens den tegenwoordigen Stadhouder. De *Courier du Bas-Rhin* is een eerlooze, schaamtelooze, oproerige en lafhartige lasteraar; dit zal ik handtastelyk doen zien in een derde deel, alwaar ik tot een éénig oogpunt brengen zal, alle de verspreide trekken van onbeschaamdheid, oproerigheid en lkheid, welke deze ellendige Courantschryver zich veroorlooft tegen onze Natie, onze Souverainen, en tegen onze waardigste Burgeren.

„ Zodanig is het plan 't welk ik ontworpen hebbe, en 't welk ik my vlei gelukkig te zullen uitvoeren. Den Vreemdelingen een beknopt maar waar denkbeeld van onze Constitutie te geeven; de Natie te ontschuldigen van de misdaad van ondankbaarheid en onregtvaardigheid jegens de Prinsen van Oranje; MANSON te doen kennen en te schilderen door zyn eigen schriften; zie daar het doel dat ik my voorgesteld heb, om in deze Verdediging te bereiken."

Naar dit plan behelst het thans afgegeeven eerste Deel eene ontvouwing van het Staatsbestuur onzer Gewesten, met aanwyzing van de menigvuldige misslagen en verdraaijingen van den *Courier du Bas-Rhin*, die te gelyk en de onkunde en de kwaadaartigheid van MANSON ten sterkste tekenen. Men zal, in 't doorbladeren hiervan, ten overtuigendste zien, dat MANSON met regt verdiend heeft, op zodanig eene wyze behandeld te worden, als in dit Geschrift geschiedt. En buiten dat, het geen in 't weezen der zaake van meer gewigt is, men zal 'er in vinden, eene zo duidelyke en beknopte beschryving van de algemeene Constitutie onzer Vereenigde Nederlanden, en van de afzonderlyke Constitutie van ieder onzer Provincien, dat verre de meesten onzer Leezers, zo we vertrouwen, op het aandagtig nagaan hier van, zig een juister en regelmaatiger denkbeeld van het Staatsbestuur onzes Vaderlands zullen vormen, dan ze wel voorheen bezaten; des men 't over reden hebbe, om den Schryver deezer Verdedigingе zyne aangewende moeite dankbaar te erkennen, en de verdere uitvoering van dit plan met vermaak te gemoet te zien.

De Weelde in Nederland, met ophelderende Aanteekeningen en Bijvoegzels. Te Dordrecht, by A. Blussé en Zoon, 1784. *Behalven het Voorberigt, 72 bladz. in gr. octavo.*

Om den inhoud van dit Hekelschrift te melden, kunnen we, onzes agtens, niet beter doen, dan dat we ons van des Schryvers eigen woorden, in zyn Voorberigt, bedienen.

„ *Het digtstukje*, [dat hier de eerste plaats heeft,] is, zegt deszelfs Maaker, een *badinerie piquante* der verbastering van Nederlands zeden, bij de zoogenaamde *beau monde*; men heeft het *un stile á la mode* gegeeven, om te verstaanbaarder en aangenaamer voor hen te zyn: zy zullen 'er zig naar 't leeven in ontdekken even als in een spiegel, hun geliefd meubel, wijl ze tog altoos gaarne zig zelven zien. ——— De aanteekeningen zijn egt, schoon zomtijds wat satiriek; een schrijver mag immers zoo wel *badinant* als *serieus* de waarheid zeggen; 't eerste is veelal van meer *effect* als het laatste. ——— *De nagelaaten papieren eens Franschen Gouverneurs van een Neerlands jongeling*, [welken als een *interessant Aanhangsel* bij het *digtstukje* gevoegd zijn,] zijn in denzelfden stijl en smaak als het digtstukje, en bevatten veele waarheden, beschaamend inderdaad ten opzigte onzer zeeden, maar van een onontbeerlijk nut voor onze *charmante* heertjes en dames, door *decouvertes* en lessen, die zij 'er in zullen vinden; terwijl *het leevensverhaal van den Eerw.* POUPONVILLE, [waarmede dit Stukje besloten wordt,] niet min *significant* aanduidt, dat 'er bij ons ook geestelijke *petitsmaitres* worden gevonden."

Wat de uitvoering deezer dus by een gebragte Stukjes aangaat, wy hebben 'er hier en daar nog al eenige geestige trekken in gevonden; doch de Schryver, behalve dat hy te dikwerf in 't *obscene* valt, en 'er buiten noodzaak over uitweidt, *badineert* zo met alles, dat hy de rechte Zedemeester niet zy; dewyl zulke lessen meestal *en badinant* geleezen worden; men lacht 'er mede, en dit is 't al. Daarenboven worden de voorgestelde zaaken hier gemeenlyk te zeer in 't uiterste gebragt; men staat een Hekelschryver gereedlyk toe, dat hy wat sterk schildert; dan hy mag daarom het Stuk niet boven maaten *outreeren*. Zulks maakt de *Satyre* in die gevallen onvernuftig en lomp, waardoor ze de gevalligheid verliest, en maar meest de buitenspoorigsten treft; terwyl de minder buitenspoorigen dan daarin een glimp voor hun gedrag vinden; nadien zy 'er zig onschuldig aan kennen. Dit heeft in deeze Stukjes wat al te veel plaats. Zie hier intusschen egter een staal, 't welk minder *geoutreerd* is, en waarvan men zeggen moet, dat het voor Nederland jammer zy, dat het zo veel echte trekken hebbe. Het leert een jong heer van aanzien, hoe hy zig in de *beau monde* moete gedraagen.

„ Hij moet zig een wet maaken, naar niemand, dan naar zig

zel-

zelven te hooren; niemand raadpleegen dan *zig zelve*, en *zig zelv'* als 't enigst voorwerp van verwondering beschouwen, en als het middenpunt, daar alles op af moet stuiten. —— Zyn groeten moet hij schikken na de persoonen; een vreemdeling, schoon *elegant* gekleed, ontmoetende, moet hij met een *air affecté*, maar zoo hij hem meer dan eens, ontmoet met een *air de connoisſance*, groeten; een burger, mits die hem eerst groet, met een *air de mepris*, en een verstandig man, schoon nederig gekleed, met een *air de protection*; dit is *gepermitteerd*. —— Op een *consert* of *assemblee* moet hij alle dames *cajoleeren*, schoon hij ze nooit gezien heeft, haar *coëffure* prijzen, over de *modes en maitre decideeren*, dan bij deeze, dan bij die gaan, niet dan *Sottises debiteeren*, want dit is *l'esprit du siecle et l'ame des conversations à la mode*; zig met haar in verwarde gesprekken verliezen, gesprekken alleen uit woorden zonder zin bestaande, daar men in één oogenblik spreekt van den keizer van China, en van een aartig schoothondje, van de dampige lugt, van een lint, van de kerk en van een nieuwe opera, enz. enz. zig aan een speeltafeltje zetten, zonder *attentie*, zeer *distract*, en binnens monds een nieuw airtje neuriënde, speelen; midden in 't spel schielijk vertrekken, om madame C. of B. een Visite te geeven, en zig houden of men zeer met die dame *gelieërd* is. —— Hij moet geheel een *automate* zijn; geen ziel kennen dan de oogen, tong, en handen; —— *diverse Tabatieres* bij zig draagen, zoo met enkele als dubbele dekzels, de laatste vooral met *galante* figuuren tusschen de dekzels; dezelve de een na de andere *presenteeren*; nu een Engelsch dan een Fransch zakuurwerk voor den dag haalen, 't een met een lint, 't ander met een fraai gewerkte ketting vol *Berloques* en kleine *colifichets*; —— altoos de eerste stoffen van ieder nieuwe fabriek hebben; een *œil de mepris* op de kleêren van anderen slaan; —— dikwerf de *manchetten* in order schikken, om te toonen, dat ze, zoo wel als de *jabot*, van *point d'alençon* of brusselsche kant zijn; —— zig bevallig en zomtijds *geforceerd* den neus snuiten met een *geparfumeerden* zakdoek; —— een pragtige en *elegante* koets gebruiken, met een zwaar geknevelden koetsier, en een à twee jonge en mooije knegts in een *galant* livrei agter op, want dit is een groot bewijs van smaak; eene *Actrice* of een ander *jolië fille maintineeren*, dit is vooral *du premier ton*. —— een *catalogue* van alle *galante* en godsdienst bespottende boeken houden; dagelijks de boekwinkels doorsnuffelen, overal de prijs van vraagen, en eindelijk, om de *libraires* niet te *chagrineeren*, een *bagatel* koopen, veel *complimenten* maaken, en hem zijne *recommandatie* belooven. —— Hy moet den spot drijven met iemand, die veel ter kerk gaat; daar niet dan in *passant* of op 't einde zig vertoonen, om de dames te *lorgneeren*; — de *Religie* een *politieke inventie* noemen, en staande houden, dat het eeven eens is een Turk of een Christen te zijn, als men maar *un honnette home* is. ——

Zomtijds moet hij den Philoſoof ſpeelen, ja zelfs *moraliſeeren*, zeggende: „ dat het leven een last is, en dat hij waarlijk ge-
„ lukkig leeft, die *en ſolitaire* en ver van de wereldſche ie-
„ delheden woont." ——— Zeer langzaam moet hij eeten, de ſpijs *attent* bekijken; over een kwaade maag klaagen, niets dan water drinken, *enfin* zig zeer ongezond noemen, om 's nagts zig te beter aan de ſnoodſte *debauches* over te geeven: ingevolge hiervan is het egte *portrait* van een heertje na de mode, een lang, mager postuur, dunne beenen, een bleek en ingevallen gezigt, ſchoon hij ſomtijds pas twintig jaaren heeft: —— bloozende wangen en friſſe beenen vindt men zelden onder hun zoort, of het moest nog een nieuwling zijn; —— altoos zeer geoccupeerd ſchijnen; ſchoon men niets te doen heeft; —— bij elk ſchulden maaken, vooral bij eenige kleêrmakers; —— dikwerf de naamen van eenige aanzienlijken gebruiken, als: ik *ſoupeer* bij *le duc de V.* — *madame* O wagt mij op 't *diné*; — ik ben *l'ami affidé* van den *Graaf*, enz. enz. — Hij, die deeze voorſchriften volgt, is een *homme du jour*, *l'homme comme il faut*, dat is, zoo als men ze thans in de *beau monde* begeert. ——— 't Is zekerlijk *du bel air* een Bibliotheek te hebben; hierin zal ik ook onze *elegante* heertjes, zoo veel mij mooglijk is, ook met mijn raadgeeving *adſisteeren*. ——— Voor eerst *Romans* in ſoorten, dog alle in 't Fransch; men heeft deeze ſlegts *pour paſſer an mauvais quart d'heure*, *ou pour faire eclorre un feu presque eteint par debauche*; hier toe kunnen de volgende werkjes dienen, als: *l'ecumoire*; *Themidore*; *le Pithagore moderne*; *les lauriers eccleſiastiques*; *la foutromanie*; *l'aretin*; *le portier des chartreux*; *la putaine errante*; *l'academie des dames*; *les priapiädes*; *Traduction de meurſius*, en *le chemin le plus facile pour arriver à l'enfer*, *traduit de l'anglois*. —— Voorts *un Collection des œuvres de Theatre*; eenige *pieces fugitives* en kleine *brochures* moeten hier en daar op de ſtoelen en tafel leggen; —— van de *philoſophie moderne* meest zulke die met de ziel en den Godsdienst ſpotten. ——— In de natuurlijke historie *Buffon* en *Linæus*, om de naamen en de menigte boekdeelen; —— dan nog *contes moraux et à rire*; jaarlijks *almanachs chantans* in zoorten; *Dictionnaires* kan men niet miſſen, vooral niet, *le dictionnaire philoſophique* en *l'esprit de l'Enciclopedië*, enz. enz. Eindelijk moet men alle verboden boeken ten duurſten prijze koopen, en die fraai laaten binden. —— In 't verzamelen van Plaaten moet men de *galantſte* kiezen; want dit is de nieuwe ſmaak; eenige *airs d'opera* en muziekwerken eindigen zulk eene *magnifique collectie*."

Tas!

Taal-Dicht- en Letterkundig Kabinet. *Door* G. BRENDER à BRANDIS. *Zesde Deel.* *Te Amſterdam*, *by* C. en L. Groenewoud, 1784. *In groot octavo*, 364 *bladz.*

Dit Deel vervat, even als de voorgaanden, eene groote verſcheidenheid van behandelde onderwerpen, die den Liefhebbers van Taal-Dicht- en Letterkunde een genoeglyk uur van uitſpanningen kunnen leveren. Men heeft het goedgedagt hier mede het Kabinet te ſluiten; doch met oogmerk om eene andere ſoortgelyke verzameling aan te vangen, onder den tytel van *Taal-Dicht- en Letterkundig Magazyn*, 't welk men weder om de twee maanden zal afgeeven, en waarin men den Leezeren niet minder zal tragten te voldoen. — Zie hier, uit het laatſte Stukje, nog een Lied van *Menalkas* op den Herfst, gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heer *Gesſner*; die *Menalkas*, na een voorgaand geſprek met zynen Zoon *Tityrus*, zyn Herfstlied dus doet opheffen.

„ Welk eene tedere verrukking doet gij, herfstlijk oord! mij, daar ik u nog aanſchouwe, ontwaar worden! Hoe prachtig tooit zich het ten ſterven neigend jaar! —— Hoe oogverlustigend vertoonen zich de Wilgen en Weiden om de kabbelende ſtroomen! —— Hoe bekoorlijk mengelt zich het bleeke geel der Appel- en Peerenboomen, met het gloeijend rood des Kerſenbooms, op de groene heuvelen en velden! Het Herfstlijke Bosch is uitgedost, gelijk in de Lente de Weiden, wanneer ze met tallooze bloemen prijken. De roodagtige weêrkaatſing der Zonne, met het altoos groene der Dennen- en Pijnboomen, verwekken het keurigſte gezigt van de bergen in de dalen. Het afvallend loof risſelt reeds onder de voeten des Wandelaars. De Kudde dwaalt kwijnende op het verwelkte bloemlooze Gras; en geene dan de laate Herfstbloem, die eenzame bode van den nakenden Winter, vertoont zich nog. Thans, daar de Winter met ſpoedige ſchreden nadert, thans, o Boomen! is ook uwe rust nabij. Hoe mildelijk, hoe overvloedig, en hoe dikwerf hebt gij ons een ſmaaklijk Ooft, en den Herderen en de Kudde eene verkwikkende ſchaduw, geſchonken! ô Dat ook niemand onzer ter ruste des Grafs nederdaale, ten zij hij zoete vruchten van Weldadigheid en Menschlievendheid voortgebragt, en de afgematte Lijderen, met zijne verkoelende ſchaduw', overdekt heeft. Hij, mijn Zoon, die dusdanig handelt, en zijn vertrouwen alleen op de Goden vestigt, zal nimmer op bedriegelijke paden wandelen, maar eene beſtendige zegen zal op zijne wooning, en voorraadſchuuren, rusten. Wanneer de deugdzaame offert, dan verheft zich de rook des offers tot den hoogen Olijmp; en de Goden hooren zijne dankzeggingen en verzuchtingen, en zegenen hem. De Uile en de droevig krasſende Nachtraave voorſpellen hem geen ſchikbaa-

baarend onheil; hij woont zeker en gerust onder zijn vreedzaam dak; ook de gunstige gezellige Huisgoden zien zijne deugdzaame handelingen; hooren zijne vroome gesprekken; en zegenen hem. Vaak komen 'er donkere en droeve dagen in de Lente; vaak is de Lucht met donderwolken bezwangerd in den zegenvollen Zomerdag; mijn Zoon! murmureer niet, wanneer het de Opperste Godheid behaagt, onder uwe handvol dagen, ook droevige oogenblikken te mengen. —— Vergeet nimmer myne lessen, mijn geliefde Zoon! daar ik u voorga ten grave. —— Spaart, gij stormwinden! spaart den kostelijken tooi des Herfsts; dat zachte winden, al speelende, de boomen van het stervende loof ontblooten: zo kan mijn oog zich nog dikwerf in dit bekoorlijk gezicht vermaaken. ——— Veellicht, wanneer gij weder komt, schoone Herfst! veellicht zie ik u dan niet meer, en welke Boom zal dan zijne stervende bladeren op mijn Graf doen nedervallen?"

Verhandeling over de Vriendschap, als de voornaamste plicht en band der Menschen aangemerkt, waarop het gebouw der Liefde tot den Naasten is rustende. Te Amsterdam, by J. Roos en Zoon, 1784. *In groot octavo* 14 *bladz.*

Eene verwarring van de denkbeelden van Vriendschap en Vriendlykheid, of geene naauwkeurige onderscheiding van de eigenlyk gezegde Vriendschap, en de ruimere betekenis waarin dat woord veelal in de gewoone wandeling gebruikt wordt, heeft, naar 't ons toeschynt, aanleiding gegeeven tot het opstellen deezer Verhandelinge. Het volgende gedeelte uit dezelve zal zulks genoegzaam aanwyzen, en 't zal niet noodig zyn breeder hier van te gewaagen.

„ Lieve Vriendschap! —— waar woont gy nu? Waar, waar hebt gy u thans verscholen? onder en tusschen de Menschen vind men u niet meer (*). Dit is misschien de reden ook,

(*) Deeze uitroep komt eenigzins te stade, als men van de eigenlyke Vriendschap spreekt; maar als men 't woord Vriendschap in den ruimen zin neemt, dan is de Vriendschap zo ten uiterste zeldzaam niet. En deeze laatste betekenis is de heerschende in deeze Verhandeling; men ziet dat in des Autheurs volgende redeneering met betrekking tot den Hollandschen Prediker; en overeenkomstig hier mede, schryft hy wat vroeger: „ Herodes „ en Pilatus wierden vrienden met elkander, door het zenden van Christus over en weder. Deeze beiden hadden lang in vyandschap geleefd, „ zynde den eenen Landvoogd over Judea, en de andere in Galilea. Dan „ deeze daad vereenigde hun, verbande de lang gehuisveste Vyandschap, „ en maakte hun tot Vrienden. Hieruit volgt juist niet dat zy elkander „ lief gehad hadden; maar mogelyk is die daar uit gebooren. Maar dit „ bewyst genoeg dat Vriendschap voor de Liefde gaat; dus, daar Liefde „ plaats heeft, is ook Vriendschap; maar daar Vriendschap is, is niet altoos Liefde."

ook, dat eene der voortreffelykste Engelsche Schryvers zegt: „ Het ware winst doen, met eene geheele Waereld af te slaan, „ om een waar Vriend te verkrygen." Hier mede is niet wel overeen te brengen het zeggen van eenen Hollandschen Prediker, die de Vriendschap voor geen plicht erkent, en daarom, zegt hy, niet in het Euangelium aanbevolen. ——— Deze Prediker, dunkt my, wykt af van zyne aangenomene Leere, vermits men geen liefde tot den Naasten kan betoonen of hebben, zo men geene Vriendschap aan zyn Evenmensch tracht te betuigen, en zulks metter daad toont. Zo deeze zelfde Prediker geen Vrienden gehad hadt, hadt hy nooit een beroep gekregen. De Vrienden van zoortgelyke en andere Lieden, die bevorderd worden, noemt men hedendaags Kruiwagens; maar daarop is juist geen liefde gelaaden. Zoo een Leeraar niet vriendelyk is jegens zyne Gemeente, zo hy een Paus in zyn buik draagt, Trots en Verwaand is, heeft hy geene Vriendschap van zyne Gemeente te verwachten; waardoor het spreekwoord, de eene Vriendschap is de andere waard, ten volle bewaarheid word. Hier uit blykt dan, dat de Vriendschap, wederkeerig, en als in den grond van het Bestaan der Weezens gelegd is, het geen men niet onduidelyk in de Dieren zelfs heeft opgemerkt, en nog dagelyks ondervind en ziet. Een Hond kan vriendlyk zyn, zonder daarom liefde te hebben, voor de persoonen, aan wien hy vriendschap bewyst; hierom zegt men ook een vriendelyk Beest. Een Beest koomt zyn Meester Vriendschap bewyzen, als hy iets verlangt, ten einde van zyn Meester weder eene vriendschap te erlangen, welke in staat is om zyn gebrek te vervullen; na dat hy het ontvangen heeft, lekt hy de handen van zyn weldoener, is dankbaar, is vrolyk en wel te vreeden, gaat vol Erkentenisse heen, en blyft getrouw aan dien, die hem Vriendschap en Weldaadigheid bewezen heeft. ——— Deeze wederzydsche Vriendschap tusschen Mensch en Beest leveren eene waarschynlykheid op, dat de Vriendschap in de dierlyke vermogens zelfs gelegd is, en, zo men de Fabel-Historie raadpleegt, zo vind men 'er duizenden trekken in, die dit bewyzen. En, behalven dit, zo ziet men nog heden in de Vogelen, die, geene Nieren hebbende, voor liefde niet vatbaar kunnen zyn, en toch evenwel geeven zy blyken van vriendschap."

St. Nikolaas Geschenk voor Neerlandsch Jeugd. Met fraaie Platen. Te Amsteldam, by W. Wynands. *In octavo* 19 *bladz.*

Acht kleine Dichtstukjes, met daartoe behoorende Plaatjes, maaken dit St. Nicolaas Geschenk uit; 't welk op zodanig eene wijze ingerigt is, dat het zeer wel tot het bedoelde einde gebruikt kan worden. Men neeme tot een voorbeeld, *Het blijde vooruitzicht.*

Mijn Zus, wat ben ik blij, zei Pietje,
Ik zing en spring, dat is een dag!
Wij gaan deez' avond uit, hoor Mietje,
Want Vader zeid dat ik wel mag;
Gij, ik, en Trijntje onze Meid
Gaan t'saamen, ô wat ben ik blijd!

Wij zullen all' wat mooi is kijken,
Op ieder graft in elken straat,
In alle buurten, alle wijken,
Daar nu maar wat te pronken staat:
't Zal alles fraai zijn wat men ziet,
Ik was zo blij mijn leven niet.

De smaak van all' die Lekkernijen
Streeld reeds mijn zinnen. Zus, wie weet
Hoe Sint Niklaas ons zal verblijen!
Wat hij voor ons reeds heeft gereed!
Ja morgen ochtend, dat is vast,
Gaan wij wis, rijkelijk te gast.

✠ ✠ ✠

De Voorsmaak van een zalig leven
Kan hem, die 't Eeuwig heil bedoelt,
Die waare Zielsvernoeging geven,
Die een vergode Ziel gevoelt;
Als waaren zij reeds in 't genot
Van 't zalig ervdeel, bij hun God.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Proeve over den inhoud van het Euangelie, en aangaande de voorwerpen, tot welke het naar het Goddelyk oogmerk gerigt is. Alom te bekomen. Behalven het Voorberigt, 179 bladz.

Naer het inzien van den Schryver dezer Proeve, beantwoord de gewoone voordragt der Gereformeerde Leer niet aen den inhoud van het Euangelie, byzonder met betrekking tot de voorwerpen, tot welke het naer 't Godlyk oogmerk ingericht is; en 't komt hem voor, dat de leiding, welke enige, zo Leeraers als Leden der Gereformeerde Kerke, volgen, daer mede beter overeenstemt. Het is naemlyk bekend, hoe verschillende gedachten men voede over de Leer der algemene aenbiedinge; en onze Schryver, een voorstander van dezelve zynde, is daerdoor genoopt, om zyne aendacht te bepaelder te vestigen, op den inhoud van het Euangelie en Gods oogmerk, ten einde daer uit af te leiden, wat men desaengaende hebbe te denken. By die gelegenheid ontvouwt hy de verschillende leerwyzen, welke, aen de ene en andere zyde, nopens de voornaemste stukken, die tot dit onderwerp betrekking hebben, byzonder in aenmerking komen, en tracht te doen zien, dat de gewoone voordragt, zyns oordeels, niet te verdedigen zy; met aenwyzing van 't geen men, zyns achtens, omtrent die stukken, als Euangelische waerheden, hebbe te gevoelen. ——— Van partyzuchtigen kan een geschrift van die natuur niet wel anders dan zeer verschillend beoordeeld worden; doch wy vleien ons nog al met het denkbeeld, dat dezulken, die of geheel geene, of althans geen sterke party trekken, het niet gansch en al hunner overweginge onwaerdig zullen vinden; en wy twyfelen niet, of het zal de oplettendheid van dezen en genen oefengragen tot zig trekken; dewyl de Autheur zig bestendig aen een beredeneerden leidraed houd, en de bescheidenheid steeds in acht neemt. ——— Tot een voorbeeld hier van strekke zyne voorstelling, wegens het wederzydsche gevoelen over de voldoening; welker naeuwkeuriger begrip hy met regt dienstig acht, om

de zwevende verschillen over het Leerstuk der verzoeninge wel te beoordeelen.

„ Men is, zegt hy, gewoon, zich hier omtrend op deze of dergelyke wyze uit te drukken. Kristus heeft in zyn lyden eene straffe gedraagen, volkomen evenredig met de zonden, tot welker verzoening het geschikt was. *Kristus*, zegt men, was, in een allereigenlykften zin, de *Borge* der uitverkoorenen; hunne zonden heeft hy in eenen eigenlyken zin op zich genomen; dezelve wierden hem in Gods gericht eigenlyk toegerekend; hy wierdt van den Opperrichter aangezien en behandelt als alle de Zonden van uitverkoorenen voor zyne Rekening hebbende. God heeft hem, ter voldoening aan zyne Geregtigheid, eene straffe opgelegd, op het naauwkeurigst geschikt, naar de zonden, welker verzoening hy op zich hadde genomen. Jezus heeft in zyn lyden in het Goddelyk gericht eenen prys opgebragt, volmaakt geëvenredigd naar de schuld, voor welke hy Borge was geworden. Jezus, deeze straffe geleeden hebbende, zyn alle die zonden, om welke hy gestorven is, daadelyk verzoend, en zo uitgewischt, als of ze nooit bedreeven waren. 't Is daarom ook onmogelyk, dat zulk een mensch, wiens plaats Jezus heeft bekleed, immer eenige straffe der zonden ondergaa, om dat Jezus alle straffe, die het hooge Gods recht eischte, voor hem geleeden heeft; 't is daarom onmogelyk, dat zulken, voor welken Jezus heeft voldaan, zouden verlooren gaan; en Gods toorn in het verderf ondervinden, om dat Jezus alles, wat zy schuldig waren, tot den laatsten kwadrantpenning heeft betaald; zo dat God, die hun rechter is, naar de hoogste rechtvaardigheid, schuldig is, hun de zonde te vergeeven: Ja dat God tweemaal betaaling zoude eischen, en tweemaal de zonde zou straffen, indien 'er iemand van dezulken verlooren ging. —— Men houdt zich, zo als duidelyk is te zien, in het ontwikkelen zyner gedachten hier omtrend, stipt aan de denkbeelden, die de woorden van Borg, prys, koopen en rantsoen geeven; Men verstaat die zinnebeeldige spreekwyzen, van welke de Bybel zich bedient, eigenlyk; en men bouwt op dezelve zyn geheel stelzel. —— Zy voegen 'er by, dat Jezus, uit kracht van die verklaaring, welke God gedaan heeft, *doet dat en gy zult leeven*, met eene volmaakte gehoorzaamheid aan de zedelyke wet, het eeuwig leven als een loon verdiend heeft, voor allen, welker plaats hy bekleedde. De Heer, zo als men gemeenlyk spreekt, had

een verbond met het menschdom gemaakt, volgens 't welk het eeuwig Leven het Loon zou zyn van de gehoorzaamheid aan zyne geboden. Alle menschen, bedorven door de zonde, waren onvermogend, om langs dien weg in de bezitting van het eeuwig leven te geraaken. Kristus heeft dit in de plaats der uitverkoorenen gedaan. God is dan, naar het gemaakt verdrag, en naar zyne gedaane beloften, het Leven schuldig, aan allen, welker plaats Jezus bekleed heeft. Het eeuwig leven komt zulken toe. God moet hen, naar de hoogste rechtvaardigheid, stellen in deszelvs bezitting. Zy hebben, geloovende in Jezus, recht op het eeuwig Leven, om dat Jezus, in hunne plaats die gehoorzaamheid geoefend heeft; waarop God zelf het eeuwig Leven als een Loon beloofd heeft." —— Onze Autheur op dit voorstel, inzonderheid zo ver het de daedlyke gehoorzaemheid van Kristus betreft, enige aenmerkingen gemaekt hebbende, om deszelfs onaenneemlykheid te toonen, draegt daer op de denkwyze van hem en anderen deswegens aldus voor.

,, 't Zal minder gezocht zyn, wanneer wy hier omtrend, met anderen, op de volgende wyze denken. Jezus Heilig bestaan en Leven was een noodzaakelyk voorvereischte. Zonder heilig te zyn, geheel onbesmet van handel en wandel, konde hy geen Middelaar zyn, zonder dat was hy niet geschikt om de plaatsbekleeder van anderen te weezen. Zonder eene nederige en gehoorzaame onderwerping aan den wille zyns Vaders konde zyn Lyden niet aangenaam zyn in de oogen van den Opperrichter. —— Jezus voldoening moet alleen bepaald worden tot Jezus bloedige gehoorzaamheid, tot zyn Lyden. Alles wat hy verworven heeft, heeft hy daarmede verworven; en alles wat zondaars om Jezus wille ontfangen, ontfangen zy daarom. Zyne heiligheid en gewillige onderwerping aan zynen Vader is daaronder dan wel begreepen, doch niet als zoo iets, waardoor aan eenen anderen eisch der Wet is genoeg gedaan, als door zyn Lyden geschied is; maar als noodzaakelyke vereischtens, zonder welke zyn persoon tot het Middelaarswerk ongeschikt zyn zou, en zonder welke zyn lyden ter verzoening van de zonden niets zou vermogen. Door zyn Lyden, 't welk hy heilig en onbevlekt in zichzelven heeft ondergaan, en waartoe hy zich met eene volkomene gewilligheid en gehoorzaamheid aan zynen Vader heeft overgegeeven, daarmede heeft hy eene volmaakte verzoening te wege ge-

bragt. Wanneer een zondaar, zyne zonde betreurende, en zich bekeerende, gelooft, worden zyne zonden hem kwyt gescholden. De genieting van de Goddelyke gunst, in zulk een staat, als God daartoe bepaald heeft, is een gevolg van de vergeeving der zonden. Wanneer des menschen schuld is uitgedelgd, en wanneer hy met *God* verzoend is, dan is hy ook van zelve een deelgenoot van Gods gemeenschap; terwyl eene waare boetvaardigheid een noodzaakelyk voorvereischte blyft, zonder 't welk niemand met God verzoend kan zyn; en een deugdzaam en Godzalig leven noodzaakelyk blyft, niet alleen om *daar* mede dankbaarheid te betoonen, maar ook om een *voorwerp* der Goddelyke gunst te zyn, 't welk men, zonder dat, *niet* weezen kan."

Verder brengt de Autheur ook zyne aenmerkingen tegen het opgemelde voorstel te berde, zo ver het bepaeldlyk de gedachten dier Godgeleerden behelst, omtrent de voldoening, welke Jezus met het lyden der straffe heeft gegeven. Ter dier gelegenheid handelt hy ook wel byzonder over de uitgestrektheid van Jezus voldoening, die men, zyns oordeels, niet tot sommige persoonen moet bepalen, maer algemeen begrypen, ten goede voor 't menschelyk geslacht; des men rondborstig kunnen zeggen, dat Jezus voor allen voldaen heeft, wanneer men den aert van zyne voldoening maer recht begrypt; welken aengaende de Autheur zich in dezer voege verklaert.

„ Om ons hier van rechte en op Gods Woord gegronde bevattingen te maaken, merken wy, *voor eerst*, aan, dat wy de denkbeelden van schuld, van naauwkeurige betaaling, van prys, van koopen, waaraan wy zo gewoon zyn, moeten daar laaten (*). Wanneer wy deeze zinnebeel-

(*) „ Men blyft, gelyk de Autheur voorheen opgemerkt heeft, hier gemeenlyk ongevoelig te veel hangen, in die oneigenlyke uitdrukkingen van schuld, en betaaling van prys en rantzoen, die men gewoon is, in de behandeling van dit stuk, te beezigen. De schuld moet betaald worden, en de betaaling moet evenredig zyn met de gemaakte schuld, zal ze eene betaaling zyn. ——— In eene voldoening, die dezen naam waardig is, wordt alles ten vollen afgedaan. Alles wat een schuldenaar met recht kan vorderen, wordt hem gegeeven, wanneer hy voldaan wordt. 't Is waar, de Bybel gebruikt, in de beschryving dezer zaake, de kundigheden van prys, van rantzoen, van koopen en betaalen; doch niet als of de innerlyke

beeldige uitdrukkingen, tegen derzelver oogmerk, aanzien, als zulke, die ons den innerlyken aart deezer zaake zo juist verklaaren; en wanneer wy uit de denkbeelden, die ons die woorden geeven, ons ſtelzel formen, dan moeten wy noodzaakelyk vervallen tot zulke gedachten omtrent Gods rechtvaardigheid en de voldoening aan dezelve, die noch uit de reden, noch uit den Bybel, konnen beweezen worden, ja die ongerymd zyn. Deeze zo gewoone denkbeelden moeten wy derhalven ter zyden ſtellen. *Ten tweeden*, wy moeten integendeel de voldoening aanmerken, zo als ze in waarheid is, als eene Opluiſtering van Gods volmaaktheden, —— als eene Openbaaring van 't Godlyk ongenoegen tegen de zonde. Jezus moeten wy juiſt niet beſchouwen als eenen eigenlyken borg, wien nauwkeurig zo veele zonden en niet meer waren toegerekend, of als zulk een, die eene ſtraffe moeſt lyden, net evenredig met de ſchuld, die op hem gelegd was: maar als zulk eenen, wien God verordend had, om in hem zynen toorn tegen de zonde te openbaaren, als den plaatsbekleeder van 't menschdom, in wiens perzoon de Rigter van Hemel en aarde de wraak oeffende over de zonde; met welke Adams nakomelingen zyne hoogheid beledigd hebben: —— in wiens lyden de Heer een openlyk bewys gaf, van het heilig en rechtvaardig ongenoegen, 't welk hy tegen de zonde hadde opgevat. Jezus heeft dan eigenlyk geen ſtraffe gelee-

lyke aart dier zaake volkomen over een kwam met dat geen, 't welk in de menschlyke zamenleving door deze woorden wordt uitgedrukt. Maar de geest bedient zich van deze uitdrukkingen, om dat in het werk der verlosſing en verzoening iets is, 't welk met eene betaaling van ſchuld, en met de vrykooping eens gevangenen eenige overeenkomst heeft, 't welk daarom onder deze zinnebeeldige benaamingen zeer gevoeglyk kan worden voorgeſteld. Wy gaan dan buiten twyffel veel te verre, wanneer wy de genoemde woorden niet alleen zo aanmerken, maar ze aanzien als eigenlyke beſchryvingen van het werk der verlosſing; en wanneer wy uit de rechten, die omtrent het betaalen en vrykoopen onder de menſchen plaats hebben, den aart en de geſteldheid van dit werk naauwkeurig willen bepaalen. —— Alle die bewoordingen moeten zekerlyk als zinnebeeldig worden aangezien. 't Is daarom ongerymd, op derzelver eigenlyke verklaaring een ſtelzel te bouwen, omtrend de natuur dier zaake, die door dezelve wordt uitgedrukt."

leeden, die evenredig was, met de zonden van alle menschen; maar Gods majesteit, en alle Gods volmaaktheden, zyn in Jezus op eene uitneemende wyze verheerlykt. ——— *Ten derden*, het naast gevolg dan, 't welk Jezus gehoorzaamheid voor het menschdom heeft, is, dat God zich met de wereld verzoend heeft. De zonde maakte eene scheiding tusschen God en den mensch. Is God zo heilig, zo rein van oogen; de zonde sloot dan den mensch buiten Gods gunst en gemeinschap. Gods wysheid liet niet toe, aan zondaars vergeeving te verleenen, ten zy eerst Gods volmaaktheden verheerlykt waren. Dit is geschied in Kristus. En dit geschied zynde, zyn alle dingen by God gereed. God is verzoend, hoe heilig onze Opperheer is, hy kan en wil, om de verheerlyking zyner deugden, in Kristus genade bewyzen, en overtreeders zyner geboden, wanneer ze maar gelooven en zich bekeeren, tot deelgenooten zyner gunst maaken.

„ Met ons zulk een begrip van den aart der voldoening, en van derzelver uitgestrektheid tot het geheele menschdom te maaken, ontwyken wy de meeste zwaarigheden, die anders tegen eene algemeene verzoening konnen gemaakt worden. Wanneer wy Jezus voldoening ons niet voorstellen als zulk eene naauwkeurige betaaling van de gemaakte schuld, of als eene nette vervulling van den eisch van het verbond der werken, waardoor het Leven, 't welk men wil dat in dat Verbond beloofd was, verdient is; maar men dezelve begrypt als een opluistering van Gods volmaaktheden; dan kan men niet zeggen, dat alle menschen ook moesten zalig worden, wanneer Jezus voldoening ten goede van 't menschdom was; dewyl deeze tegenwerping eeniglyk voortkomt, uit de bevatting, welke men zich van de voldoening maakt, naar de oneigenlyke uitdrukkingen van koopen, van schuldbetaaling &c. verdienen en toepassen, kunnen dan wel van elkanderen gescheiden worden. 'Er heeft dan geen verdienen plaats. Niets anders is door Jezus voldoening te wege gebragt, als dat de scheiding, welke de zonde gemaakt heeft, is weggenomen, en dat God met menschen, die tegen hem gezondigd hebben, in genade handelen wil. Alle zwaarigheid zelfs, die uit de eeuwige verkiezing, tegen de algemeene voldoening, gemaakt wordt, vervalt dan ook, wanneer men maar de denkbeelden van prys en eene juiste betaaling ter zyde stelt.

„ Het zou zeker tegen de Godlyke wysheid zyn, de schul-

ſchulden van allen te laaten betaalen, en echter weinigen om deeze gegeevene betaaling te ontſlaan, of eene ſtraffe te oeffenen, die opwoog tegen de zonden van allen, en echter weinigen van de ſtraffe der zonden te ontheffen. Doch wanneer wy deeze begrippen daar laaten, en wy ons de voldoening voorſtellen, als eene verheerlyking van Gods deugden, dan krygt de zaak eene geheel andere gedaante. Dan immers was 'er het zelvde noodig ter zaliging voor sommigen, 't welk tevens voor allen genoegzaam is."

Invloed van den Christelyken Godsdienst op 't geluk der Burgerlyke Maatſchappy, betoogd in vyf Leerredenen, door wylen den Heer LAGET, *V. D. M. te Geneve, met Historiſche aantekeningen. Uit het Fransch vertaald. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, 1784. *Behalven de Voorreden,* 135 *bladz. in gr. octavo.*

Van het beloop en den inhoud dezer by uitſtek aenpryzenswaerdige Leerredenen, hebben wy al voor enigen tyd, by de melding der Franſche uitgave, gewag gemaekt (*); diestyds raedden wy derzelver vertaling reeds aen, en thans komen ze wel vertolkt in onze Moederſpraek te voorſchyn. Onze Nederlandſche Lezers kunnen 'er derhalven nu ook nut van trekken; en zullen, op ene aendachtige overweging der voorſtellingen van den Eerwaerden *Laget* ten overtuigendſte zien, dat de Christelyke Godsdienst, niet alleen uit eigen aert, maar ook naer uitwyzen der Geſchiedenisſen, alleszins geſchikt is, om het geluk der Burgerlyke Maetſchappye te bevorderen; en dat de poogingen van 't Ongeloof, om de Euangelieleer haren invloed, ware 't mogelyk, te doen verliezen, lynrecht uitloopen, op het weder doen herleven der voorige Barbaarſche tyden, en 't invoeren van Dwinglandy en ſlaverny. — Zie hier, (om dit nog by ons vroeger Beſtigt te voegen,) hoe de Eerwaerde *Laget*, in zyne laetſte Leerreden, de door hem betoogde byzonderheden deswegens te zamen trekt. Geſproken hebbende van de kracht van 't bewys voor de voortreflykheid der Euangelieleere, ontleend uit de gebeurtenisſen, die onder onze oogen zyn, welken zyn Eerwaerde in deze Leerredenen heeft doen

(*) Zie *Hed. Vad. Letteroef.* VII D. bl. 63.

doen opmerken, herinnert hy den Toehoorderen de voorgedragen heilzame uitwerkzels der Euangelieleere, op deze wyze.

„ Geliefde, is 't niet waaragtig (1.) dat het Euangelie in alle de gewesten, daar het wel bekend is geweest, de rechten der menschheid, door de vernietiging van de dwinglandy, hersteld heeft? Dat het de gehoorzaamheid des Volks op eene vaste grondvest gegrond heeft, op de grondvest der goddelyke wetten, om aldus de eerbied voor de menschlyke wetten in te boezemen (*)? Is 't niet waaragtig (2.) dat door de éénige wet der liefde, van welke het Euangelie de grondwet der Christenen gemaakt heeft, het zelve de geesten en harten, de burgers en de natien door eenen onvergelyk sterkeren band vereenigd heeft, dan alle andere beginzels van Godsdienst en Regeering, tot op dien tyd uitgedagt, ooit geweest waren? Is 't (3.) niet waaragtig, dat het Euangelie de waare liefde tot het Vaderland wederom ontstooken heeft, niet dat blind vooroordeel dat alles aan één eenig land opofferde, maar die tedere en yverige aankleeving aan de belangens van dat lichaam wiens leden wy zyn? Is 't niet waaragtig (4.) dat het Euangelie het hoogwaardig character van uit den Hemel afgedaalde wetten gegeeven heeft aan die menigte gezellige deugden, welken te vooren alleen beschouwd wierden, als enkele gevoelens van eene vernuftige wysbegeerte, als zinredenen der schoolen, aan de eigenzinnigheid van een ieder verlaaten? Is 't niet waaragtig (5.) dat het Euangelie de waereld verlost heeft van oneindige rampen, van bygeloovige verschrikkingen, van 't yzer juk, onder welk de volkeren zugteden, van de woestheid der overwinnaaren, van de barbaarschheid, die de vaderen aan hunne kinderen pleegden, van de geduurige offeranden van menschenbloed, van de afschuwelyke ongebondenheid der bloedschande, van het ombrengen van gryzaarts, van de opoffering van gantsche huisgezinnen ter vereering van een dood lichaam, van de kampvegteryen, van de onmenschelykheid der heeren omtrent hunne dienstbaare, van bloeddorstige schouwspellen, en andere tallooze verfoeilykheden, waarvan het denkbeeld alleen afkeer verwekt? Is 't niet waaragtig (6.) dat door de herstelling van de beginzels van minzaamheid, en veele andere trekken, van welken wy de byzonderheden hebben opgenoemd, het Euangelie den koop-

(*) Zie C. F. WEGENER. *Bewys dat de Godsdienst de ziel van een staat zy.* II H. 11 Afd. § 53. p. 213. *De Vert.*

koophandel oneindig begunſtigd heeft, dat het aan denzelven gemak, veiligheid, goede gevolgen verleend heeft, die hy te vooren niet had, noch ouwlings hebben kon? Is 't niet waaragtig (7.) dat het Euangelie de order in de huisgezinnen geplaatst heeft, de eensgezindheid onder de gehuwden te wege gebragt, het vaderlyk gezag in zyne billyke regten herſteld, de onderdanigheid der kinderen kragtig aangedrongen, de goede opvoeding, die men hen verpligt is te geeven, verzorgd, ongebondenheid en veele andere misdaaden voorgekomen; 't zy door de veelwyvery te ontzeggen, 't zy door het gruwelyk misbruik van verſtooting en echtſcheiding te wraaken; dat dus alles in de voorige order, welke die der ſchepping is, is wedergekeerd? Is 't niet waaragtig (8.) dat het Euangelie de volksſlaaverny onder de Christenen gantſchelyk vernietigd heeft; dat het gevolglyk aan 't grootst gedeelte van 't menschdom de rechten der vryheid, die het van God en van de natuur ontfangt, heeft wedergegeeven? Eindelyk is 't niet waaragtig (9.) dat, om alle deeze weldaaden in de waereld te handhaaven, het Euangelie eene openbaare bediening, een Godsdienst heeft opgeregt, altoos en alleen bezig met de handhaaving van de euangeliſche grondregels, welke den voorſpoed der Staaten kunnen bewerken?

Synodale Openingsrede over Hagg. II. 5. *voor de Hooge Kerkvergadering van Stad en Lande, gehouden te Groningen, den* 10 *May* 1784 *en volgende dagen, uitgeſproken door* J. E. WINTER, *Predikant te Zuidhorn. Te Groningen, by* J. Oomkens, 1784. *In gr. octavo,* 44 *bladz.*

De Kerk een Gods gebouw, of Kerkelijke Redenvoering over Hebreen III. 4. *l. d. ter ſluiting van het Noordhollandſche Synode te Amſterdam, uitgeſproken in de Nieuwe Kerk aldaar, den* 5 *van Oogstmaand* 1784, *door* D. A. REGULETH, *Predikant te Haarlem. Te Haarlem, by* C. v. d. Aa, 1784. *In gr. octavo,* 45 *bladz.*

Twee Synodale Redenvoeringen, die, uit hoofde van derzelver oordeelkundige bewerking, den Eerwaerden Opſtelleren ter eere ſtrekken. —— Naer aenleiding der verhandelde textwoorden Hagg. II. 5, ſtelt de Eerwaerde *Winter* zich voor te ſpreken, „ over den voordeeligen „ invloed van den Godsdienst op het geluk eens Volks; „ als het middel in de hand der Voorzienigheid, om

 „ haar

„ haar ontwerp daar toe uit te voeren: en over het geen
„ men, uit aanmerking daarvan, onder opzien tot Gods
„ hulp, aan den Godsdienst, manmoedig werkzaam, en
„ in gezellige pogingen hebbe toe te brengen." ——
De Eerwaerde *Reguleth* doet ons, by de ontvouwing van 's Apostels tael Heb. III. 4. *die dit alles gebouwd heeft is God*, die treffende waerheid opmerken, „ Hij, *die de* „ Kerk door alle tijden, de Kerk van 's waerelds uch-„ tenstond, tot op den tijd toen Paulus schreef, gebouwd „ heeft, is God;" 't welk zyn Eerwaerde tot den tegenwoordigen dag uitbreid, zeggende: „ *Die de Kerk*, „ door alle eeuwen, tot op dit oogenblik, *gebouwd heeft*, „ is God." Ter dier gelegenheid gaet hy beknoptlyk alle de eeuwen der Kerke door, verzamelende de stalen van ondoorgrondlyke wysheid, oneindige almagt en onveranderlyke trouw, daerin blykbaer, welken ons, by ene oplettende beschouwing, moeten noopen, om uit te roepen, *die dit alles gebouwd heeft is God!* waeruit zyn Eerwaerde dan laetstlyk de vereischte plichtsbetrachting afleid.

Leerrede door C. C. H. VAN DER AA, *Bedienaar des Godlyken Woords by de Gemeente toegedaan der onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse te Haarlem, Secretaris van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen enz. Uitgesprooken den* 29 *Aug.* 1784, *by gelegenheid dat zyn Eerwaarde den Eerwaarden Heer* P. A. HULSBEEK, *als zynen Ampigenoot bevestigde. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. (*Ten voordeele van het Lutherſche Wees- en Armhuis.*) *in gr. octavo* 18 *bladz.*

Na ene korte uitbreiding van het Apostolische voorstel 2 Cor. V. 20, beantwoord de Eerwaerde *v. d. Aa* hier de vraeg: „ *In hoe verre* kan men van de *tegenwoordige* Be-„ dienaaren van het Euangelie zeggen, dat zy *booden* of „ *boodschappers van God in Christus plaatse* zyn?" En hy trekt het door hem deswegens bygebragte in weinig woorden dus te zamen. „ Daar de Heer *Jezus Christus* zyne „ Apostelen, — *die* Herders en Leeraars enz. — en „ *die* wederom *anderen* in hunne plaats aangesteld hebben, „ — daar deeze instelling niet alleen tot bevordering van „ waarheid en gelukzaligheid zo *dienstig* is in de Waereld, „ maar ronduit in zekeren zin *noodzaaklyk*, terwyl men „ anders meer dan waarschynlyk het bederf en geheele ver-

„ val

„ val van een en ander althans met 'er tyd had te duchten, „ —— daar God aan *sommige* menschen byzondere *krachten*, *bekwaamheid* en *neiging* daar toe geeft, somtyds in „ eenen zeer hoogen trap, —— als dan de *uiterlyke roeping* daar by koomt, en wy *Gods wil* daarenboven in „ geschrift hebben, en aanwyzing *wat* en *hoe* wy dien *allen* menschen in 't gemeen, en *ieder* naar zyne vatbaarheid in het byzonder, zullen voordraagen; hoe zal men „ ons euvel kunnen duiden, wanneer wy zeggen, *wy zyn* „ *Gods booden in Christus plaats*, *God vermaant door ons*, „ enz. Zo *dat* géene roeping is, dan is 'er in 't geheel „ *geene Godlyke roeping* meer, en niemand kan met recht „ zeggen, in welken staat hy ook zy, al is hy de hoogste „ of mindere overheid: —— „ Ik ben door *God*, ofte door „ „ *zyne Voorzienigheid*, in deezen post gesteld, *God* heeft „ „ my tot dit Ampt geroepen." —— En dan loopt „ alles in de waereld maar zoo *by geval* door malkanderen, „ —— en evenwel komt alles toch in het einde *goed uit*, „ en maakt een *volmaakt geheel*. En dus word uit een „ *blind ongerymd*, en *onkundig* geval, *de volmaaktste juistheid* en *orde* geboren. Dit, dunkt my, kan geen gezond verstand gelooven." —— Op dit voorstel toont zyn Eerwaerde verder, wat 'er in opgesloten ligge, zo ten opzichte der Leeraren, als ten aenzien der Gemeente; brengende voorts zyne Leerreden met gepaste aenspraken ten einde: welk alles de Eerwaerde *van der Aa* beknopt en nadruklyk uitvoert.

Het niet Christelyk gedrag, by den Kerkenraad der Gereformeerde Gemeente in Amsterdam, sedert den jaare 1767, tot op heden, in het licht gebragt, en ter beoordeelinge der Gemeente opengelegd, door ALDERD DE LANGE. *Te Amsterdam, by* L. Nutbey Lz. 1784. *Behalven de Voorreden, 72 bladz. in gr. octavo.*

Zich op het Gemeen te beroepen in Kerkenraads verschillen is zeer gebruikelyk, doch het doet gemeenlyk weinig af, om dat de zaek dus slechts van éene zyde beschouwd kan worden, en men natuurlyk reden heeft, om te denken, dat ze door den Klager van de voor hem schoonste zyde zal opgegeven worden. Men kan des uit zodanig ene voordragt, niet wel, over het geschil oordeelen. Dit heeft hier te meer plaats, daer het verschil van

de

de Lange met den Amsterdamschen Kerkenraed hem niet betreft als een byzonder Lid der Kerke, maer bepaeldlyk als een Catechizeermeester, dus men, ter regtmatige beoordeelinge, niet alleen de zaek ook van de andere zyde behoorde te kunnen zien; maer tevens wel byzonder kundig te zyn in de reglementen nopens de Catechizeermeesters, dat hier, zo veel wy 'er over oordeelen kunnen, bovenal in aenmerking zou komen.

Brief van PAULUS VAN HEMERT, *geschreven aan de Eerwaardige Classis van Rhenen en Wyk. Vergaderd te Rhenen op den 24 van Oogstmaand*, 1784. *Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1784. *In gr. octavo* 16 *bladz.*

In dezen Brief geeft de Heer *van Hemert* der Eerwaerdige Classis rekenschap van de reden, waarom hy zyne bediening, als Leeraer, in de Gereformeerde Kerk, en tevens zyn lidmaetschap van dat collegie, heeft moeten nederleggen, neemende te gelyk een zegenend *afscheid* van hunne Wel Eerwaerdens. Zyn Ed. zou, volgens het Voorbericht, dezen Brief, als het Gemeen niet rakende, niet uitgegeven hebben, was 't niet dat 'er geruchten liepen, als of hy de Eerwaerde Classis daar in zeer onbehoorlyk behandeld, en leeringen voorgesteld had, die, gelyk hy zich uitdrukt, naer ik weet niet welke ketteryen rieken. Ter stuitinge hiervan kan ook deze Brief wezenlyk strekken, daer dezelve ene heusche behandeling van de Eerwaerde Classis behelst, en men 'er uit zien kan, dat men hier op gene zeldzame ketteryen heeft te denken, maer dat zyn Ed. grootlyks van de Contraremonstrantsche tot de bekende Remonstrantsche denkbeelden is overgegaen; 't welk hem dan genoodzaekt heeft zyn Ampt vrywillig neder te leggen, als bezeffende, dat hy, behoudens zyne van de leer der heerschende Kerk zeer veel verschillende gevoelens, in die Kerk niet langer konde blyven leeren; daer hem de eerlykheid verbood anders te denken, en anders te spreken. Zyn Ed. heeft dit by geen overhaesten stap gedaen, maer na een welberaden overleg, als uit zyne volgende voorstelling is af te nemen.

„ Zoo lang ik, zegt hy, my door vooroordeelen liet regeeren, heb ik ook overeenkomstig met die begrippen gepredikt: maar zoo haast bekende ik niet de eenvouwigheid der kristelyke leer, of ik moest myne predikwys veran-

anderen, en ondervond meer dan eens, hoe moeilyk het zy, een eerlyk man te blyven, door, aan den eenen kant, niets te zeggen, 't welk tegen de aangenomen leer ſtrydig is, en, aan de andere zyde, zyne konsjenſy niet te verkragten. —— Ik poogde wel het groot onderſcheid tusſchen het geen wat eigenlyk leer van den Godsdienst is, en den grondſlag legt tot kristelyke deugd, rust, hoop, en tusſchen de verdere enkel beſpiegelende leerſtukken en bepaalingen, ſteeds in het oog te houden, mynen hoorders lievderyke en verdraagzaame gevoelens omtrend andere kristenen in te boezemen, en hunne aandagt, zoo veel ik konde, af te trekken van alle onvrugtbaare geſchillen, menſchelyke vindingen en eigendunkelyke uitleggingen der ſchrivtuur, welken maar al te vaak aanleiding geeven tot dien beſlisſenden toon, waarmede wy enkele onderſtellingen tot het volkomen gezag van uitgemaakt Goddelyke leeren verheffen. Evenwel wil ik niet ontveinzen, dat ik my telkens verlegen vond, vooral wanneer ik de Heidelbergſche Catechisme verklaaren en van de zoogenaamde partyleeren ſpreeken moest. Het is tog den gemeenen hoop der Kalvinistiſche Kristenen niet genoeg, de algemeene geloovsleer te hooren voorſtellen, en de werkzaame leeringen van Jezus hemelſchen Godsdienst te hooren aanklemmen; maar men wil ſchier by alle gelegenheden het karacteristieke van Kalvins ſtelſel, jaa zelvs de verſchillende begrippen, waarover de kristenen zig helaas van elkanderen geſcheurd hebben! van den predikſtoel hooren voordraagen; onttrekt de Prediker zig aan deze onkristelyke gewoonte, terſtond word hy het voorwerp der lievdelooze verdenking en ſmaadelyke naſpraak, gelyk ik ook in myn perſoon ondervonden heb. Hoe moeilyk derhalven, jaa onmogelyk is het voor eenen Leeraar, die begrypt, wat eigenlyk het Kristendom zy, en dat het Predikambt niet anders nuttig is, dan, wanneer het de menſchen waarlyk verbetert, zyn ambt in consjenſy waar te nemen, onder zulke Kristenen, die den Prediker gewoon zyn te beoordeelen, naar maate van den yver, waarmede Hy de woorden behoudt, en zig aan de formulieren en uitdrukkingen verbindt, welke hunne Vaders gemaakt, en als volſtrekt noodzaakelyk voorgeſteld hebben. Het Predikambt, Myne Broeders, houde ik van onberekenbaar nut, mits het zelve wel bediend worde, en regtſchapen Predikers veel eere waardig: maar hoe ongelyk meer nut konden de dienaars van 't Euangelie aan hunne Gemeenten toebrengen, indien

zy het voorbeeld van Gods grooten Afgezant, en van de Apostels meer volgden, welken in alle hunne onderwyzingen dat alleen als Godsdienst deeden voorkomen, wat welgezinde en regtschapene menschen maakt, en de hersfenen der hoorders nimmer met hoogvliegende en netelige verschilstukken warm maakten! Geerne had ik op deze wys langer in dit ambt bezig geweest; dog de staat, waarin de Hervormde Kerk zig tot nog toe bevindt, maakt dit onmogelyk."

De Heerschende Persloop, (Dysenteria Epidemica,) *die in de laatste Jaaren, vooral in* 1783, *de Provincie Gelderland sterk getroffen heeft, nagespoord, inzonderheid op het Quartier van Veluwen, en ten gemeenen nutte verhandeld, door* M. VAN GEUNS, *Archiater dier Provintie, en Professor der Geneeskunde aan haare Academie, enz. Te Harderwyk, by* J. Moojen, *en te Amsterdam, by* W. Holtrop, 300 *bl. in gr. octavo.*

Reeds lang was het de wensch van alle waare Beminnaaren der Geneeskunst, dat eene kundige hand zig mogte verleedigen, om ons eene nauwkeurige Beschryving te geeven van den waaren aart, het beloop, de oorzaaken, en geneeswyze des heerschenden Persloops, welke in den Jaare 1783, op verscheiden plaatzen, voornaamentlyk van Gelderland, zo veele verwoesting heeft aangeregt. Soortgelyke Beschryvingen, wanneer ze door een man van kennis en oordeel worden ter nedergesteld, kunnen niet anders dan de nuttigste gevolgen, zo tot welzyn van het menschdom, als tot bevordering der Geneeskunst, hebben. —— Deezen welmeenenden wensch heeft de Hoogleeraar *van Geuns* vervuld, op eene wyze, die gewis zyne bekende verdiensten eere aandoet. —— Wie tog was ook beter tot zulk een taak geschikt, dan deeze Hoogleeraar, die deeze verschrikkelyke Ziekte, in haare verschillende gedaanten, zelve gezien, zelve behandeld heeft; en die, bovendien, in de groote kunst van wel waar te neemen, bedreeven, door den nevel der vooroordeelen weet door te dringen, om de natuur uit het waare gezichtpunt te beschouwen.

Zyn Hooggeleerde beantwoord in deeze Verhandeling de drie volgende vraagen.

Voor eerst. *Kan men iets toebrengen, om door de algemee-*

meene aanleidende oorzaaken deezer Ziekte niet zo ligt getroffen te worden?

Ten tweeden. *Kan men ook voor besmetting zich beveiligen, wanneer men by, of onder, de Zieken verkeeren moet?*

Ten derden. *Hoe gaat men best de kracht der Ziekte, wanneer ze werkelyk iemand aantast, te keer?*

De Geleerde Schryver maakt een begin met de beantwoording der laatste vraag, die eigentlyk de geneeswyze aangaat; hy geeft vooraf eene korte, dog duidelyke, beschryving, van den waaren aart en de onderscheiden kentekenen der Ziekte, zo in deszelfs begin, als in deszelfs voortgang, en onderscheid vervolgens de Ziekte, in Persloop, die *schielyk* of die *langzaam* aanvalt, terwyl elk dier twee soorten verder, of *ligt* en *goedaartig*, of *zwaar* en *kwaadaartig*, pleeg te zyn. —— De verschynzelen van beide zyn verschillende. —— De geneeswyze moet altoos geregeld zyn naar den byzonderen aart der Ziekte, en dit heeft ook de Hoogleeraar wel degelyk in 't oog gehouden.

Daar zyn, omtrent den aart deezer Ziekte, voornaamentlyk *twee* misvattingen, die niet zelden tot eene verkeerde behandeling gelegenheid geeven.

Voor eerst, dat men, even als in den Buikloop, zo ook in den Persloop, de voornaame aanleidende oorzaak zoekt in eenige stoffen, die in den Darmbuis vergaderd zouden zyn, 't zy gal, slym, diertjes, of scherpe uitwerpzelen.

Ten tweeden, dat men, vooral onder de Lyders en Bystanders, misleid door de gewoone benaaming van Roodenloop, door deeze kwaale niet aangetast meent te zyn, om dat men, of zo lange, men geen rooden bloedigen afgang loost, en door dit wanbegrip wel eens tydige hulpe verzuimt. —— Omtrent het *eerste* merkt de Hoogleeraar te regt aan; dat de oorzaak voornamentlyk in eene fyne scherpte te zoeken is, die de rokken van 't gedarmte prikkelen, en alle de verschynzelen des Roodenloops voortbrengt. —— En wat de *tweede* misvatting betreft, zo is het zeker, dat de ontlasting van roode bloedige uitwerpzelen geenzints behoort tot het weezen of de eigene kenmerken van den Persloop.

In de geneezing dringt de Hoogleeraar voornamentlyk daarop aan, om, door verzagtende en krampstillende middelen, de hevige en ongeregelde aandoeningen der darmen te doen bedaaren, de scherpe prikkelende stoffe te verzagten, en, door eene zagte transpiratie, de stoffe van de darmen af te leiden. Wanneer 'er, in den beginne der Ziekte

te, tekenen van vuile stoffen in de eerste wegen zig mogten kenbaar maaken, als dan heeft zyn Hooggeleerde een zagt werkend braakmiddel heilzaam gevonden: ook kunnen zagte buikzuiverende middelen, in zodanige gevallen, het zy in den beginne, het zy in 't vervolg, der Ziekte, dienstig zyn. ——— Dog de voornaame geneezing bestaat in de hier vooren genoemde ontwikkelende en krampstillende middelen; en tot het laatste, voornamendyk, pryst de Heer *van Geuns* de Opiata. Wy zyn het, hieromtrent, volmaakt met den Hoogleeraar eens, en herinnerden ons, by deeze gelegenheid, aan de geneeswyze die de groote *Boerhave*, in zyne Brieven aan *Busfandus*, opgeeft, en zig, omtrent dit middel, aldus uitdrukt: *Opium forte summum in his meretur nomen super omnia reliqua* (*). De voorzichtigheid, die de Heer *van Geuns* by 't gebruik van dit middel aanraad, verdient elks overweeging.

In de *tweede* Afdeeling beantwoord de Hoogleeraar de eerste vraag. *Kan men iets toebrengen, om door de algemeene aanleidende oorzaaken deezer Volkziekte niet zo ligt getroffen te worden?* De regelen, die tot deeze algemeene voorbehoeding behooren, moeten uit de natuur der Ziekte ontleend worden.

Dus toont de geleerde Schryver in de eerste plaats *dat de aanleidende oorzaak niet altoos eene besmetting is*; *ten tweeden*, *dat de aanleidende oorzaak vooral te zoeken is, in Luchts- en Weers-gesteldheid, welke niet alleen de neiging tot rottig bederf in het menschlyk leevend lichaam vermeerdert, moet ook de geduurige uitwaasfeming, verhindert.*

In de *derde* plaats word onderzogt, of 'er ook nog aanleidende oorzaaken te vinden zyn, in voedzel, drank, enz.! ——— De Hoogleeraer brengt voldoende redenen by; waerom men in deezen niet zo zeer eene aanleidende oorzaak tot deeze Ziekte moet zoeken, en pleit ook voor de onschuld der vruchten.

De groote vraag, *waarom evenwel alle deeze aanleidende oorzaaken, dog niet by allen nog overal, de Ziekte voortbrengen?* moet in 't algemeen, uit de meerdere of mindere vatbaarheid der verschillende Persoonen en plaatsen beoordeeld worden. Ten dien einde beschryft ons de Hoogleeraar, den loop der beide Epidemien, zo van het Jaar 1779 als 1783; hy deelt ons verscheiden zeer gewichtige aanmerkingen mede, zo ten aanzien van het onderscheid 't welk men in den byzonderen loop deezer Ziekte heeft waargenoomen; als ook

(*) Zie *Epist.* X.

ook met betrekking tot de byzondere plaatfen *in*, en Luchtsgefteldheid *onder*, welke men voornaamentlyk deeze ziekte befpeurt, uit welk alles vervolgens zodanige algemeene gevolgtrekkingen worden afgeleid, die over de waare natuur deezer, Ziekte zeer veel licht verfpreiden, en ons duidelyk doen zien, aan welke hoofdoorzaaken men de meerdere of mindere vatbaarheid moet toefchryven.

Behalven deeze algemeene oorzaaken komen ook de Sexe, het onderfcheid van ouderdom, en de byzondere gefteldheid des Lyders in aanmerking. —— Vervolgens gaat de Hoogleeraar over ter beantwoording der vraage: *Of de ziekte inderdaad ook befmettelyk zy — en of men haar uit 'ien hoofde zo zeer ontzien moete?* en befluit uit de gedaane waarneemingen,

Vooreerst, dat de Persloop, in zynen eerften oorfprong, gelyk ftaat aan gewoone ziekten, als zekerlyk *ontftaan kunnen* uit algemeene, zo voorfchikkende als opwekkende, oorzaaken, zonder dat befmetting hiertoe vereischt word.

Ten anderen, dat de *Persloop* ook *aanwezig kan zyn*, en geheel afloopen, zonder blyken te geeven van een befmetlyken aart.

Ten derden, dat de *Persloop zeer ligt* befmettelyk worden kan, zo dra hy een kwaaden bederflyken aart aanneeme. —— Uit dit alles nu leid de Hoogleeraar de regelen af, die men by de algemeene voorbehoeding moet in 't oog houden. —— Doch wy moeten hier, hoe ongaarne ook, den draad afbreeken, en onze Leezer tot de uitgewerkte Verhandeling zelve wyzen.

Eindelyk, in de *Derde* Afdeeling, beantwoord onze Schryver de laatfte Vraag, namentlyk: *Kan men ook voor befmetting zich veiligen, wanneer men by of onder de zieken verkeeren moet?* — De regels, die hier omtrent voorgedraagen worden tegen de voortplanting der werkelyk ontftaane ziekten, voor zo verre zy aanfteekende of befmettelyk is, komen ons voor alleszins voldoende te zyn, en fteunen op het denkbeeld, welk ons de Hoogleeraar van de befmetlykheid der ziekte gegeeven heeft. —— Wy oordeelen het onnodig, iets meerder, dan deeze korte fchets, ter aanpryzinge van deeze Verhandeling by te brengen. Wenfchelyk ware het, dat alle befchryvingen van heerfchende ziekten op deeze leest gefchoeid wierden: hier door zou de Geneeskunst oneindig meer winnen, dan door alle de geleerd-fchynende Theorien. —— Met verlangen zien wy het *Aanhangzel* en de *Bylaagen* te gemoet.

Natuurlyke Historie of uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het samenstel van den Heer LINNÆUS, *met naauwkeurige Afbeeldingen. Derde Deels, Vierde Stuk. Te Amsterdam, by* J. v. d. Burgh en Zoon, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 498. *bladz. in gr. octavo.*

Volgens de voorheen gemaakte verdeeling *van het* derde Ryk der Natuure, dat der *Mineraalen*, of wel zo eigen der *Delfstoffen*, in drie Clasfen, te weeten *Delfstoffen*, (*Fossilia*,) *Steenen*, (Petræ,) en *Mynstoffen*, (*Minera*,) maakt de Heer *Houttuyn*, de twee eerstgemelde Clasfen afgehandeld zynde, met dit Stuk een aanvang van de befchouwing der laatstgenoemde, en verledigt zig om ons een naauwkeurig verflag van de *Mynstoffen* te geeven. —— Onze oplettende Natuurkundige verdeelt dezelven, naar de hoofdonderfcheidingen, in *Zouten*, *Zwavels* en *Metaal-Ertsen*. ——— Na eene voorafgaande algemeene befchouwing van de Krystalmaaking, komen des hier de Zouten eerst in aanmerking, die naar *Linnæus*, tot de volgende zes Geflagten gebragt, en ieder afzonderlyk befchreeven worden. *Salpeter*, *Kalkzout*, *Lymzout*, *Pekelzout*, *Aluin* en *Vitriool*. Hierby voegt de Heer *Houttuyn*, om de Historie der Zouten eenigzins volkomener te maaken, eene befchryving van eenige andere middelflagtige Zouten, die meest van eene *Armoniakaale* natuur zyn. —— Op de Zouten volgen dan voorts de Zwavels, die, onder de verdeeling van vyf Geflagten, in haare voornaamfte byzonderheden nagefpoord worden. Men noemt ze *Amber*, *Barnsteen*, *Aardharts*, *Zwavel* en *Rottekruid*. ——— Ten laatfte komen nog in aanmerking de *Metaal-Ertzen*, voor welker ontvouwing de Autheur laat gaan, eene algemeene befchryving van dezelven, inzonderheid ten opzigte van de plaatfen daar men ze vindt, en de manier op welke zy gewonnen worden; met eene aanwyzing van de voornaamfte Bergwerken in Europa en elders. Voorts fchikt hy, naar de gewoone verdeeling der Ertfen, dezelven in *Halfmetalen* en *Metaalen*, anders *onsmeedbaare* en *smeedbaare* Metaalen geheeten. Tot de eerften behooren de zeven volgende; *Kwikzilver*, *Potlood*, *Spiesglas*, *Spiauter*, *Bismuth*, *Kobalt* en *Platina* of *Wit-Goud*: en onder de laatften zyn deeze zes te betrekken; *Tin*, *Lood*, *Yzer*,

Yzer, *Koper*, *Zilver* en *Goud*. De Halfmetaalen worden in dit vierde Stuk nog afgehandeld; en de zes erkende Metaalen zal de Heer *Houttuyn* in 't volgende laatste Stuk beschryven, welken hy daartoe afgezonderd heeft, om ze des te beter naar waardy en uitvoeriger te kunnen voordraagen. ——— Het een en ander door zyn Ed., naar gewoonte, met veel oplettendheid behandeld, verleent eene menigte van byzondere aanmerkingen, die ter ophelderinge van etlyke stukken, raakende het Ryk der Delfstoffen, dienen; des ook men dit gedeelte met veel vrugts zal doorbladeren. Tot een staal, uit veele, verstrekke in deezen des Autheurs voorstellingen en bedenkingen, wegens den oorsprong van den *Amber*, welken wy hier den Leezer te liever onder 't oog brengen, om dat wy onlangs gemeld hebben, hoe zommigen beweeren, dat men deszelfs oorsprong nergens anders dan in eene zekere soort van *Cachelotten* heeft te zoeken (*); 't welk egter aan tegenbedenkingen onderhevig is, als blykt uit het geen wy in dit Werk, by de beschouwing van het *Ambergrys*, aangetekend vinden.

,, De Ambergrys, zegt de Heer *Houttuyn*, wordt in de Oceaan, of nog op het water dryvende, of aan het Strand opgeworpen, gevonden. Voornaamelyk heeft dit plaats in de Oostindische Wateren, en wel aan de Kusten van Madagaskar en Sumatra, of ook aan die van Malabar, van de Molukkische Eilanden en aan de Oostkust van Afrika. Somtyds, doch zeer zeldzaam, heeft men ze ook aan die van de Atlantische Zee, in de Westindiën, of zelfs in de Noordzee, en wel aan de Westelyke Kusten van Groot-Brittanie, aangetroffen. Immers CAMBDEN verhaalt, dat aan de Noordelyke Kust van Schotland eens een groot stuk Amber gevonden zy. Zonderling groot was dat Stuk, dat men by RUMPHIUS afgebeeld vindt, 't welk onze Kompagnie uit Oostindie gekreegen hadt, weegende 182 Ponden (*a*). Voorts meldt hy, dat de Koning van Tidore, in 't jaar 1693, van zyne Papoesche Visschers een Stuk Ambergrys hadt bekomen, van 194 Ponden, waar voor hem de Kompagnie gebooden hadt, elfduizend Ryksdaalders. Dit was, volgens KÆMPFER een en 't zelfde Stuk, door de Kompagnie gekogt, weegende net 185 Ponden. Toen hy in Japan was, werdt aldaar op 't Strand gevonden een Stuk van 130 Ponden, waarvan het vierde deel hem te koop

(†) Zie ons *Mengelwerk*, bl.

(*a*) RUMPH. *Amb. Rariteitkamer.* Pl. LIII. pag. 262.

koop werdt aangebooden (*b*). Dat 'er in 't jaar 1555, omtrent Kaap Kormoryn, bewesten Ceylon, tegen over de Maldivische Eilanden, een Stuk gevonden zy van drieduizend Ponden zwaarte, is minder geloofbaar. Evenwel kan men daaromtrent de Natuur niet bepaalen, aangezien het bedenkelyk is, of niet de groote Stukken uit samenhooping van kleinere gevormd worden. Het grootste Stuk, dat hy ooit gezien hadt, woog niet meer dan omtrent vyftien Ponden (*c*).

„ Omtrent den oorsprong van dit Product *zyn zeer* verschillende bedenkingen geweest. De algemeenste verbeelding, by de Ingezetenen der plaatsen daar men het meest vindt, was, dat het een Uitwerpzel van Walvisschen of Kazilotten zoude zyn; weshalve die van de Zuidooster-Eilanden van Indie het zelve Vischdrek noemden. Een oud Portugeesch Schryver, van de Amber spreekende, die zeer uitmuntende op de Maldivische Eilanden gevonden wordt, verzekert, dat dezelve de Afgang zy van Vogelen, welke welriekende Kruiden eeten; en, als men aanmerkt, dat Koedrek dergelyken reuk heeft is zulk een denkbeeld niet ongerymd: te minder alzo men in den Buik van groote Visschen, by de Japansche Eilanden gevangen, Amber gevonden heeft; maar het zelve neemt niet weg, dat deeze Stoffe ook een anderen oirsprong hebben kan. Zeevogels kunnen zeer wel eenige Amber hebben ingeslokt, en die weder uitgeworpen; dat zelfde uitwerpsel kan wederom door Kazilotten, of dergelyke Visschen verzwolgen en door hun op nieuw geloosd zyn. Zelfs zou men zulks nog meer mogen denken, uit de zwarte kromme Bekjes, zomtyds in de Amber voorkomende, die denkelyk niet van Vogels, maar van Zeekatten, zyn; welke zekerlyk van dergelyke Visschen in menigte verslonden worden.

„ Het zou ook kunnen zyn het Schot of Zaad van dergelyke Visschen, 't welk wederom anderen was in 't Lyf geraakt; daar de Visschen, gelyk bekend is, niet vreemd van zyn. De geilheid van den Geur baart ten dien opzigte bedenking. Men weet dat veele Dieren, zelfs de Krokodillen, by of in hunne Teeldeelen, stoffen hebben van dergelyken Reuk. In zekere Kazilot zyn zelfs in eene Blaas, met Oranjekleurige Olie gevuld, ronde Klonten gevonden, van drie tot twaalf duimen dik, en van anderhalf tot twintig

tig

(*b*) *Amæn. Exot.* Fasc. III. bl. 634.
(*c*) 't Zelfde Werk, bl. 267.

tig Ponden zwaar; in 't eerst ſtinkende, vervolgens van een zeer aangenaamen Amberreuk (*d*).

„ Dit alles ſcheen den Dierlyken Oirſprong van deeze Stoffe te bevestigen; doch anderen, wederom, hebben geoordeeld, dat het een Plantaartig Voortbrengzel zy. Zeker Gouverneur van 't Eiland Mauritius, genaamd HUBERT HUGO, ſchreef in 't Jaar 1671, aan den Gouverneur Generaal te Batavia, hoe het hem voorkwam, dat het de vette Gom ware van zekeren Boom, welke dezelve uit zyne Wortelen in de Zee ontlastte; doch dit Denkbeeld is naderhand niet bekragtigd, en dergelyke Gomharst zou ook waarſchynlyk niet in zulk eene gedaante, maar in afgeronde brokken, gelyk de Barnſteen, verſchynen.

„ De meesten zyn van gedagten, dat de Amber eene Aardharst zy, uit Olie-Bronnen, in de diepte der Zee ontſpringende, gevormd, en ſommigen ſtellen dit zelfs vast, beweerende, dat tot bewys daarvan ſtrekken de vreemde dingen, welken men 'er in vindt, naamelyk Steentjes, Schulpen, Beenders van Dieren, Vogelbekjes en Nagelen, en wat dies meer is. (*e*) Ook wordt zulks van de overeenkomst, die in eenige opzigten, inzonderheid door Destillatie, tusſchen de Amber en den Barnſteen plaats heeft, afgeleid. (*f*) Maar dit Gevoelen is mede niet zonder zwaarigheden. Omtrent den Oirſprong van den Barnſteen is men zelfs niet volkomen zeker, en de Geſtalte, waarin men die vindt, verſchilt te veel, om een volmaakte gelykheid van afkomst te onderſtellen. Hy is veelal glad en van eene harstachtig doorſchynende gedaante, hebbende geen Reuk. Van waar bekomt de Amber haaren zonderlingen Geur, overal dezelfde, in welk gedeelte van den Oceaan zy ook gevonden worde? Zou het niet een ſoort van Zeeſchuim kunnen zyn, gelyk dat men in de Zwarte Zee vindt, uit dergelyke in Zee vloeijende Olien geſprooten, 't welk door verteering in den buik der Walvisſchen of Kazilotten zynen Geur bekomen hadt? Immers men heeft tot honderd Ponden Amber in zulk een Zeegedrocht gevonden, en, volgens KÆMPFER, is het omſtreeks Japan gewoon, in zekere Dieren van 't Walvisſchen-Geſlagt, drie of op 't hoogſte vier vademen lang, Ambergrys te vinden, doch van de ſlegtſte ſoort. Dit zou wel tegen 't voorgeſtelde Denkbeeld ſchynen te ſtryden; doch men begrypt ligt, dat

(*d*) Zie 't I Deels III Stuk deezer *Nat. Hist.* bl. 527.
(*e*) GEOFF. *de Mat. Medica.* Tom. I. p. 162.
(*f*) WALL. *Syst. Min.* II. p. 120.

dat het een groot verschil zy, of die stoffe aldaar nog besloten legge, dan door den Afgang uitgeworpen voorkome: terwyl hy zelf van de Amber in 't algemeen zegt, dat zy, versch door de Zee aan Strand geworpen, op 't oog gelykt naar Koeijen-Stront, en dat de Japoneezen die Stoffe ook, in hunne gewoone taal, *Kusura no fun*, dat is Walvisschen-Drek, tytelen. (*g*)

„Dus zou de Amber, uit eene Aardharst of Aard-Olie haaren Oorsprong hebbende, tevens een schuim der Zee, en niettemin een uitwerpzel van Walvisschen *of dergelyke* Zeedieren, kunnen zyn, gelyk ik daarvan bevoorens gesproken heb. (*h*) En dit wordt nog waarschynlyker, wanneer men aanmerkt, hoe verschillende de Amber voorkome; zodanig zelfs, dat men, naar 't zeggen van KÆMPFER, uit de hoedanigheid, de plaats der afkomst, byna gelyk die van den Wyn, beoordeelen kan. Eenige, schryft hy, gelykt naar zwarte Aardharst of Joodenpek, is digt en zwaar; een andere wit, ligt en zeer welriekende; een andere zo Spongieus, dat men ze gehouden heeft voor een soort van Zeezwammen. Zonderling is 't, dat men ze niet in de Zee dryvende vindt, terwyl zy zo veel ligter is dan Water. Zeer aanmerkelyk is het ook, dat men ze nergens vindt, daar geene Zeedieren van 't Walvisschen Geslagt zyn. Het Gevoelen van zekeren Autheur, nu ruim een Eeuw geleeden ter baan gebragt, dat zy uit een mengzel van Wasch en Honig, aan 't Zee-Strand door Byen verzameld, en vervolgens door de Baeren tot een Zeeschuim geworden, bestaan zou, maakt hy voor zeer belachelyk uit, en gelooft niet, dat 'er ooit Honigraaten in zyn gevonden. (*i*) ——— Myn gemelde Denkbeeld wordt nog meer daardoor bevestigd, dat men zelfs zogenaamde *onrype Amber* vindt, die geen Reuk heeft, gelyk ik uit Oostindie bekomen heb, en andere, wel goed van Kleur en Zelfstandigheid, maar met weinig Reuk. Ondertusschen geef ik dit voor een beter over."

(*g*) *Amœn. Exot.* ut supra.
(*h*) Zie 't I. Deels III Stuk deezer Nat. Hist. bl. 528.
(*i*) *Amœn. Exot.* ut supra.

Re-

Redevoering over het Regt der Opperste Magt, *door* GERARD NOODT, *in leven Hoogleeraar in de Regten*, *aan 's Lands Universiteit te Leyden. Naar het Latyn en Fransch gevolgd. Te Amsterdam*, *by* J. Weppelman, 1784. *Behalven de Voorreden*, 124 *bladz. in gr. octavo.*

In een tyd, daar de Natie meer, dan in vroegere jaaren, de aandagt vestigt op de wederzydsche regten van Overheden en Onderdaanen, brengt men dezelve zeer gepast, in onze Landtaale, onder het oog, deeze Redenvoering, welke de geagte Hoogleeraar *Noodt*, in den jaare 1699, by gelegenheid van 't nederleggen van zyn Rectoraat, op 's Lands Universiteit te Leyden, uitgesproken heeft. Dat dezelve niet eerder in 't Nederduitsch vertaald zy, en thans dus te voorschyn kome, heeft men ongetwyfeld aan de verscheidenheid der tydsomstandigheden toe te schryven. Edoch, wat hier van ook zy, dezelve is altoos, zo in 't oorspronglyke, als in eene Fransche Vertaaling van den Hoogleeraar *Barbeyrac*, door alle Voorstanders der Burgerlyke Vryheid, onder eene Regeering, die het welweezen der Maatschappye ernstig bedoelt, met het hoogste vermaak geleezen, en door hun als een voortreflyk Meesterstuk aangemerkt. En onze braave Nederlanders zullen, op het aandagtige leezen van dit Stuk, ook zekerlyk hunne goedkeuring daaraan hegten, terwyl de overweeging van 's Mans Redenvoering zal dienen, om hunnen geest aan te vuuren, door hunne denkbeelden des aangaande te versterken. Laffe Hoofsche Vleijers mogen dit met een oog van versmaading aanzien, men kan niet wel anders van hun verwagten; maar, zo 't gelukte, dat die of deeze 'er nog een oplettend oog op mogte slaan, 't zou hem tot inkeer brengen; nadien de Hoogleeraar alle de zodanigen, tot in hunne diepste schuilhoeken, volgt, en de overtuiging met zig voert.

Onze Redenaar vangt aan, met het onderscheid tusschen een Vorst en een Dwingland voor te draagen, en te toonen, hoe onbezonnen het zy, de zaak van den Dwingeland onder den naam van een Vorst te verdeedigen, met den Vorst boven de Wetten te verheffen. Dit denkbeeld met kragt van reden tegen te gaan, de vryheid des menschdoms te verdeedigen, en de natuurlyke regten van den Souverain te bepaalen, is het hoofdoogmerk deezer Redenvoeringe. Intusschen verklaart hy egter aan den anderen

kant openlyk, „ dat een goed Burger zynen Souverain al-
„ le die eerbied moet bewyzen, die men voor een mensch
„ kan bezitten; en dat eene Magt, die eenmaal ter hand-
„ haavinge van de algemeene rust en veiligheid is vastge-
„ steld, nimmer al te onafhanglyk, noch al te ver uitge-
„ strekt kan wezen, mits dezelve niet naar de ingevingen
„ van wreedheid of trotsheid, maar overeenkomstig de
„ voorschriften van het gezond verstand, en den algemee-
„ nen welvaart der burgeren, te werk gaa." ——— Na deeze verklaaring treedt de Redenaar bepaaldlyk ter zaake, om het voorgestelde onderwerp trapswyze in een duidelyker licht te stellen, en kragtiger te betoogen. ——— Men heeft, doet hy zien, een valsch denkbeeld van grootheid, wanneer men daaraan verknogt het denkbeeld van onbepaalde Vryheid, om naar zinlykheid en willekeur te mogen handelen; waar door een Vorst veeleer de laagheid dan de grootheid zyner ziele zou aanduiden. ——— Te vergeefsch zoekt men ook dit denkbeeld te versterken, door God te beschouwen als den insteller der Oppermagt; want al ware dit zo, 't geen intusschen zo niet is, dan nog zouden de Vorsten egter geen onbepaalde magt bezitten. Zulks kortlyk getoond hebbende, tragt hy dit nog wat byzonderlyker te ontwikkelen, met den oorsprong van het regt der Oppermagt na te gaan. ——— Ten dien einde vestigt hy eerst het oog op de gelykheid aller menschen, die hen allen in gelyke Vryheid stelt, doch welke natuurlyke Vryheid hun nogtans geen losbandigheid veroorlooft: te minder daar de Natuur de menschen leidde om in maatschappy te leeven, en gevolglyk wilde, dat zy alles in agt zouden neemen, wat ter in standhouding der menschlyke maatschappye noodig is. ——— Hier uit afleidende wat denkbeeld wy te vormen hebben van de Vryheid in den Staat der Nature, gaat hy verder na, welke zwaarigheden de menschen verpligt hebben, om afstand van die Vryheid te doen, en burgerlyke maatschappyen te vormen. ——— De Hoogleeraar heeft dit alles was onderscheidenlyker ontvouwd, om daarop te duidelyker te toonen, dat de aart en 't oogmerk der burgerlyke Maatschappye zelve klaarblyklyk bewyst, dat het gezag van den Souverain zig niet verder uitstrekt, dan tot het geen voor het algemeene welzyn noodig is.

„ Het Oppergezag is, „ zegt hy volgens die gronden," geene natuurlyke zaak, zoo als de wetten der menschlyke samenleeving, maar de menschen, die vry gebooren worden,

den, en zelven ieder in dat geen, welk zyn eigen voordeel betreft, oppermagtige regters zyn, hebben, na verloop van tyd, vrywillig en door onderlinge verdragen het oppergezag der burgerlyke regeering zelven vastgesteld. Schoon nu door zoodanige eene instelling ieder byzonder mensch van de verdediging zyner eigene vryheid afstaa; en schoon het hem niet geoorlofd zy, iet meer te eischen, dan het geen de Vorst of Oppermagtige Magistraat nuttig oordeelt voor de Maatschappy, zoo is echter deze Oppermagt geenzins ten verderve der burgeren, maar alleen ter hunner verdediging vastgesteld, om namelyk al dat gene te regelen, welk tot hun gemeen belang betreklyk is. In één woord, men heeft daar mede nimmer gemeend, zich te onderwerpen aan alle de eigenzinnige denkbeelden van den Souverain; maar men heeft zich alleen, in vertrouwen op zyne eerlykheid en opregtheid, onder zyne bescherming begeven. Kan men ook met eenige de minste reden vermoeden, dat menschen, die wel by hun verstand waren, en zich te samen onder eene burgerlyke regeering voegden, met oogmerk om die goederen, die zy van de Natuur ontvangen hadden, gerust en vreedzaam te kunnen genieten, immer tot die buitenspoorige dwaasheid zouden vervallen zyn, om, na dat die maatschappy gevestigd was, het oogmerk, waartoe zy dezelve hadden opgericht, geheel en al te niet te doen, en zich, ten behoeve van den Souverain, van hunne regten en natuurlyke voordeelen te berooven, om naderhand niet meer geacht te worden, dan een hoop van beesten, van welken de meester alleen de winst zou trekken, die 'er van komen mogt, en die hy weidt, jaagt, melkt, scheert, slacht, vilt en eet, zoo als hem behaagt? Weg met zulk een denkbeeld, zoo strydig met de reden, met het gezond verstand, en met de wet der natuur! Het is geenzins om een Koning of Vorst te hebben, dat men zich onder het juk der burgerlyke regeeringe gesteld heeft; maar de reden, waarom ieder in 't byzonder liever verkozen heeft, zich aan het vonnis van den Staat, of van hun, die denzelven vertegenwoordigen, te onderwerpen, dan het regt zyner eigen uitspraak te behouden, is alleenlyk deze; op dat hy, behoudens zyne eerbied voor de oppermagt, voortaan vry en veilig dat geen zou kunnen doen, welk hy dienstig oordeelt; op dat hy meester zou zyn van zyn ligchaam, en naar goedvinden over zyne goederen zou kunnen beschikken. Vraagt men, in hoe verre zich de regten der oppermagt uit-

uitstrekken, ik kan deze vraag zeer gemaklyk met één woord beantwoorden; vermits dit, uit het geen ik tot hiertoe gezegd heb, zal moeten volgen. ——— De Vorst namelyk, of de oppermagtige Magistraat, of welke andere benaaming men denzelven ook gelieve te geven, heeft over zyne onderdanen, en over het geen verder tot hen behoort, geene andere magt gekregen, dan voor zoo verre het belang der maatschappy zulks vordert; dat is te zeggen, zoo veel magt als nodig is, om ieder burger vry en veilig te doen leeven: maar zoo dra hy deze paalen overschreedt, en een kwaad gebruik maakt van de algemeene en byzondere magt, die hy in handen heeft, dan verzaakt hy zyn karakter, en handelt geenszins, zoo als het een Vorst of Overigheid betaamt."

Veelligt zou iemand denken, dat onderscheiden bedingen hieromtrent eene groote verandering kunnen maaken, dan de Hoogleeraar doet zien, dat zulks geen verandering maakt in 't weezenlyke regt der Oppermagt, blyvende altoos het gemeene welzyn de opperste Wet; zo dat het, ten dien einde, niet noodig zy, dat het Volk de opperste magt aan den Vorst, onder eene bedingende volmagt, hebbe over gedraagen; noch het 'er op aankome, of de Vorst zigzelven, op eene plegtige wyze, verbonden hebbe of niet, om zekere wetten te volgen. Ja, men heeft hier, zynes oordeels, nog een stap verder te gaan, en te beweeren, dat een Volk, het welk zig aan de beheersching van een Vorst op genade overgeeft, nog niet geagt mag worden, hem daarom eene onbepaalde magt op te draagen; gemerkt zodanig eene overdragt met de wet der Natuure zou stryden. Brengt men hier tegen in, dat elk byzonder lid der maatschappye zyne vryheid kan verkoopen, en wil men hier uit afleiden, dat het een geheel volk insgelyks vry staa, om dit te doen; zo toont onze Regtsgeleerde, dat dit, alles toegestaan zynde, niets zou afdoen, tegen het geen hy beweert; vooral niet, daar het zeker is, dat hy, zelfs een byzonder Persoon als Slaaf beschouwd, die zyne Vryheid verkoopt, zynen Meester volstrekt geene onbepaalde magt geeft, om met hem naar zyne loutere eigenzinnigheid of willekeur te handelen.

De Redenaar hier mede zyn Stuk voldongen hebbende, zo ver het Natuurlyke Regt aangaat, stond nu te eindigen, daar toch het Burgerlyke Regt tot dit onderwerp niet behoort; dan aangezien 'er gevonden worden, die meenen dat de zogenaamde *Koninglyke Wet des Romeinschen Volks*

hun

hun een vasten grond verleent, om ſtaande te houden, dat een Vorst, die geen byzonder bepaalend beding aangegaan heeft, geheel en al boven het bereik der Wetten verheven is, zo kan hy niet wel afzyn, van zig hierover nog nader uit te laaten. Na vooraf aangemerkt te hebben, dat, al waren de Romeinſche Keizers waarlyk boven de Wetten verheven geweest, zulks egter daarom, by gevolgtrekking, geenzins op alle Vorſten zou kunnen toegepast worden, zo toont hy in 't breede aan, hoe verkeerdlyk men den Roomſchen Keizeren eene onbepaalde magt toeeigent, om alles naar loutere eigenzinnigheid te mogen doen; als zynde hun nimmer zodanig eene magt verleend. Hy erkent gereedlyk dat 'er Keizers geweest zyn, die zig gedraagen hebben, als waren ze boven de Wetten verheven; doch dit geſchiedde, zegt hy, niet uit hoofde van eenig regt, in gevolge dier beweerde Koninglyke Wet, maar alleen door misbruik van hun gezag: weshalve ook de Raad en 't Volk zig geregtigd oordeelde, om aan zulke Monſters tegenſtand te bieden, wanneer 't hun mogelyk ware, als uit etlyke voorbeelden blykbaar is. ——— „ Deeze voorbeelden, (vervolgt hy daarom,) verleenen een klaar bewys, dat het Volk niet dan met tegenzin aan zulke Vorſten gehoorzaamde; en dat, zoo dra het zelve middel vond om zich over hunne mishandelingen te wreeken, het ook dan onbewimpeld hun regt en hunnen wil deed gelden; want, terwyl men niet altoos in ſtaat was, om de Keizers, die zich eene verbaazende magt hadden verworven, tot reden te brengen, eischte de voorzichtigheid, dat, zoo lang men zich tegen hunne mishandelingen met geen gewenscht gevolg kon verzetten, men dezelven als dan geduldig verdroeg. Op dezelfde wyze verdraagt men regen, koude en andere ſoortgelyke ongemakken, wanneer men geen middel by de hand heeft, om 'er zich tegen te dekken. Maar, gelyk het natuurlyk recht ons geenszins verbiedt, om ons, zoo wy kunnen, tegen deze ongemakken te beveiligen, even zoo keurt de reden geenszins het gedrag van een volk af, welk zyne magt, die het in handen heeft, gebruikt, om het knellend juk van eenen dwingeland af te ſchudden." ——— De Hoogleeraar wel voorziende, dat 'er gevonden zouden worden, die deeze zyne ſtelling, wegens het regt des Volks, om eenen Dwingeland geweldigen tegenſtand te bieden, ten kwaade zouden duiden, hegt daaraan een beknopt betoog, ten bondigen bewyze, dat die Leer in zichzelve noch

voor

voor de Maatschappy, noch voor goede Vorsten, schadelyk is; en trekt daarop, ten besluite, den hoofdzaaklyken inhoud zyner Redenvoeringe kortlyk dus te zamen.

„ Gy zult, zoo ik meen, genoegzaam overtuigd zyn, „ dat de Oppermagtige Overheid, of welke andere benaaming men derzelver gelieve te geven, geenszins van „ den Hemel gezonden, maar met algemeene toestemming „ der Burgeren is aangesteld. — Gy zult duidelyk genoeg „ gezien hebben, dat ieder, Vorst of Regeerer, indien hy „ zich overeenkomstig zyne waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet, dat hy wel deugdelyk aan „ de wetten onderworpen is, en dat hy zich nimmer moet „ verbeelden, boven alle wetten verheven te wezen: — „ dat hy zyne magt niet moet afmeten naar zyne eigenzinnigheid, maar naar het welzyn der maatschappy: — „ dat, zoo hy dezelve op eene andere wyze gebruikt, hy „ dan ook niet als Vorst of Overheid, maar als dwingland, „ te werk gaat; — en eindelyk, dat hy by zoodanige handelwyze, uit kracht van Goddelyk en menschelyk regt, „ door zyne onderhoorigen kan en mag beteugeld of gestraft worden."

Het Oppergebied der Regeerders en des Volks beoordeeld en bepaald, door Mr. WILHEM SCHORER. *Te Middelburg, by*, P. Gillissen en Zoon, 1784. *In gr. octavo, 46 bladz. behalven nog 17 bladz. Bylagen.*

Het onderwerp, hier op den tytel uitgedrukt, wordt in dit Stukje slegts oppervlakkig behandeld, en grootlyks door 't gezag van voornaame Schryvers aangedrongen. Ook dient het deswegens bygebragte, zo als 't ons, op het doorbladeren van dit Geschrift, toeschynt, voornaamlyk tot een grondslag ter billykinge van het gedrag van den Heer en Mr. *Schorer*, welke hier aan hegt zyne klagten over eenige abuisen in het bestier der *Generaliteit*; waartoe hy op de gelegde gronden geregtigd is.

Wat des Schryvers denkbeelden, over *het oppergebied der Regeerders en des Volks*, betreft, ze zyn na genoeg eenstemmig met die van den beroemden Regtsgeleerden *Noodt*, in zyne zo evengemelde Redenvoering over *het Regt der opperste Magt*; van welke hy ook, reeds by den aanvang, gewag maakt, als het Stuk waarin dit onder-

werp

werp bondiger dan elders beredeneerd wordt. Het geen hy beoogt komt, gelyk hy het zelf zamentrekt, hier op uit. „ Dat de Regeeringen zyn om het volk; dat die „ in sommige zeer zwaare gevallen rekenschap moeten ge- „ ven van haar doen en laten, dewyl zy voor lastaanne- „ mers moeten gehouden; dog dat hieromtrent met de „ uiterste omzigtigheid moet worden te werk gegaan. Als „ mede dat het in een gemeenebest zeer gevaarlyk is, „ wanneer een Minister, hy mag dan zelfs zoo kundig „ zyn, als men hem ook wensche, in aanzien en magt „ te hoog steigere." ——— Het hieromtrent gestelde past hy vervolgens toe op byzondere omstandigheden in de Generaliteit, welke toepasling het voornaamste oogmerk van dit Geschrift schynt te weezen.

„ Ik las, zegt hy, onlangs, met de uiterste verontwaardiging, in zeker tydschrift, dat de Roomschgezinden in de *Generaliteit*, door een ongehoorde en alleszints strafbare schraapzugt der *Schouten* of *Drosten*, op 't ongehoordste gevild worden: zoude men wel kunnen gelooven, dat zulk een verfoeilyk addergebroetsel in ons gemeenebest huisvestte? Ik verheugde my, dat 'er iemand was, die het ongelukkig lot dier ingezetenen onder het gemeen bragt, of liever aan de wettige Souverainen van dat land ter verbetering aanprees: dan ik dagt te gelyk, het zyn niet alleen de Roomschgezinden, die in dat quartier hard behandeld worden, maar ook andere ingesetenen dezer republiek, aldaar goederen bezittende, hebben al mede groote reden van klagten: door dat, het zy met de diepste eerbied gezegd, Hun Hoog. Mog. te zeer het oor leenen aan Ministers (*Consiliarii Principis*) die wel buiten malice, en ook allerzekerst buiten eenig eigenbelang, maar voornamelyk ook uit geene genoegsame terriroriale kennis, of dat zy al mede worden misleid door hunne adviseurs, en dus ook buiten staat gesteld worden Hun Hoog. Mog. als *Consiliarii* behoorlyk te kunnen adviseeren. Dit evenwel doende is dat quartier in die gelukkige situatie niet als wel behoorde." ——— De Heer en Mr. *Schorer* bewyst dit door eenige voorbeelden, betrekkelyk tot het stuk van bedyking, en de belasting der Landen, met de daaruit ontstaane verschillen, en beslissingen ten nadeele der Ingezetenen: welke voorbeelden hy in 't breede ontvouwt en beredeneert, ter aantooninge van 't goed regt, dat den Ingezetenen in deezen behoorde te wedervaaren.

„ Ik

,, Ik heb, zegt hy voorts ten besluite, Ik heb de vryheid genomen deeze bezwaaren aan het gemeen voor te dragen, en als een middel van redres aan het goedgunstig en æquitabel oog van H. H. M. zelve allernederigst over te geeven, en eerbiedig aan te beveelen: terwyl ik oprechtelyk betuig niet dan schoorvoetende hiertoe te zyn gekomen, dewyl de allerootmoedigste smeekschriften nietwes hebben kunnen uitwerken. Wy hebben reeds boven getoond, dat het vooral in eene republiek zeer schadelyk is, wanneer een Minister zig te veel credit aanmatigt, dewyl alle fauten, het zy door onkunde, hy zy door verkeerde raadgeeving, voor rekening blyven, niet van hem, maar van den Souverain: het geen, indien dit bestek het toeliet, zeer betoogbaar zou zyn. Dan met al het geposeerde vereenige ik my met het sentement van den kundigen Schryver *de Courier van Europa* n. 47. *Het is geensints altoos*, en hier voorzeker niet, *het karacter en de personelyke ondeugd van hem, die als Opperhoofd der Maatschappy wordt aangezien; maar het is dikwerf de goddeloosheid zyner onderhoorigen, en de snoode inzigten der mindere dienaars van het Volk, die als wezentlyke oorzaken van den ondergang eener bloeijende Maatschappy moeten worden aangemerkt*, &c. Ja ik geloof zelfs niet, want het tegendeel staat by my paalvast, dat 'er eenige malice plaats heeft gehadt, dewyl 'er nimmer eenig personeel eigen belang zelfs kan gepræsumeert worden: *nemo gratis nequam*: en dit laat my veel hoop over, dat men in de *Generaliteit* de abuisen zal verbeteren, dewyl ik niet geloof, dat 'er zulke raadgevers zyn, die zouden oordeelen, dat een Souverain nimmer moet te rug keeren; dezulken worden genoemd kwaade burgers en vyanden van het oppergebied.

,, Ik weet dat de Schryvers van het Staatsregt zeggen, dat men een reformateur der abuisen doorgaans nageeft, een ongemakkelyk man te zyn, een muitemaker, &c. maar een liefhebber der vryheid moet zig dat getroosten; kan hy die verkrygen en behouden, hy heeft een dierbaar kleinoodt gevonden; dat met het leven in eene gelyke schaal moet gelegd worden. Dan de Schryver van *de Vryheid in den Burgerstaat*, die byna over 54 jaaren in de groeve der aarde is nedergedaalt, klaagde (*pag.* 76.) dat in zyn tyd de zugt tot de Vryheid, weleer zoo hoog geschat, begon te verflaauwen, en byna geheel uitgedooft was: wel, is het 'er op gebeterd? neen! zy is in een diepe slaapzugt gevallen, en wel zoo gevaarlyk, dat de kundigste Arts aan

haar

haar leven zoude twyfelen: egter in onze dagen geeft die eenige teekens van leven. Wel aan dan, Souverainen dezer vereenigde Provincien! hand aan 't werk: in onze dagen worden veele abuisen ter verbetering voorgedragen; indien men een gunstig oor aan die regtmatige klagten gelieft te leenen, weest ten vollen verzekert, Gy zult bemint, geëert, en met een vry en vaderlandlievend hart gedient worden. Is 'er iemand, die andere abuisen aan den Souverain vermeent te moeten overleggen, dat het geschiede, niet met eene pen in bittere gal gedoopt, maar met die bescheidenheid en eerbiedt, die een regtgeaart burger aan zyne wettige Overheid verschuldigt is. Hier toe werke de VOORZIENIGHEID, die der *Koningen* harte neigt als waterbeken, ten goede mede.

„ Dit is de hartelyke wensch van hem, die het lieve Vaderlandt en deszelfs hooge Bestierders alle heil en zegen met nederige eerbiedt oprechtelyk toewenscht!"

Beschryving van Neder-Calabrie, enz. in de Landstreeken van Messina en de nabyliggende Eilanden. Iste en IIde Afdeeling, met Kaarten. Te Amsterdam, by W. Holtrop, 1783. 92 *bladz. in groot octavo.*

Een gevoelig hart, getroffen door de rampen der schrikkelyke Aardschokken, onlangs *Neder-Calabrie* en *Messina* overgekomen, vondt zich opgewekt daarvan een Tafereel te maalen. Om de Leezers te beter in staat te stellen tot een recht begrip van de zwaarte der onheilen, die ongelukkige Inwooners overgekomen, oordeelde hy het niet ondienstig, hun met die Landen vooraf bekend te maaken en dezelve in tweeërlei opzigten af te beelden, in de twee thans afgeleverde Afdeelingen. ——— De Eerste beschouwt deeze gefolterde Gewesten in dezelver Alouden Toestand, en toont hoe dezelve reeds van de vroegste tyden af tooneelen van verwoesting en omkeering geweest zyn. ——— De Tweede schetst ons de laatere gesteldheid dier Landen, tot op het noodlottig Tydstip der Omkeering in den voorleden Jaare. Deeze Twee Afdeelingen, vergezeld van twee Kaartjes, daartoe betrekkelyk, dienen om den Leezer voor te bereiden tot eene breedvoerige beschryving des Jongsten Rampspoeds, en dus tot de Derde Afdeeling, welke nog te wagten staat, en ten welker opzigte de Schryver, in het Voorberigt, verklaart:

„ De

„ De dagelyks inkomende berigten, buiten andere omstandigheden, die tot den Leezer geene betrekking hebben, „ kunnen ons de Derde Afdeeling nog niet ter hand doen „ stellen. —Vertrouw, dat wy, om nauwkeurig te zyn, „ ons langzaam spoeden."

Wat het afgeleverd gedeelte betreft. Oude *Aardryksbeschryvers* en Dichters staan den Vervaardiger van dit Werkje tot de eerste Afdeeling ten dienste. De aanmerkelykste plaatzen worden verduitscht medegedeeld, en de anders dorre Plaatsbeschryvingen, door de eene en andere Gebeurtenisse, die Plaatzen overgekomen, verleevendigd: langwyligheid is vermyd. ——— In de Tweede *Afdeeling* heeft men gebruik gemaakt van de beste en nieuwste berigten.

Laaten wy, uit eene en andere Afdeeling, overneemen wat 'er van *Messina* gezegd wordt. „ De oudste naam der Stad *Messana*, thans *Messina*, was *Zancle*, betekenende een Zeis, waar mede de Maaijers het Kooren afsnyden. Het zy om de gedaante der Landtong, aan welker overzyde zy gelegen was, die de gedaante van dat *werktuig* des Landbouws hadt, het zy tot den ryken overvloed van graanen, waar mede zy *Italie* voorzag, het zy naar den Koning ZANCLUS (Sil. Ital. Lib. XIV. 195.) De Stad *Messena*, of *Messana*, is gesticht, door de Messanische Peloponnesers, van welke zy haaren naam ontleend heeft. In de vroegste tyden heeft deeze Stad reeds veel door de pest geleden. Maar door de Samniten, die zich daar ter nederzetten, wierdt die verwoesting eenigzins geboet. (Cluv. Lib. III. Cap. 4.) ——— De Romeinen gebruikten deeze Stad als hunne verschansing en wykplaats in de Punische Oorlogen. Misschien had de Natuur nimmer schooner en geschikter ligplaats voor Schepen gevormd dan de inham van *Messana*. ——— De *Messaniers* hebben ook eenigen tyd den naam van *Mamertiners* gedraagen, en de Wyn dier Stad was zeer beroemd onder den naam van Mamertynschen Wyn. —— Men wil dat de Dichter IBYCUS in deeze Stad gebooren is, schoon hy by anderen een Rheginer genoemd wordt. Deeze verviel, op zekeren tyd, in de handen van Struikroovers, op het oogenblik dat zy hem ombragten, riep hy eenige Kraanvogels, die boven zyn hoofd vloogen, als getuigen aan van den doodslag, die aan hem begaan wierd. ——— Zyne moordenaars, zich eenigen tyd daar naa op een markt bevindende, zagen eenige Kraanvogels: Ziet daar, riep 'er een, de wrekers van

IBY-

IBYCUS! dit werd door eenen vreemden gehoord, die hier op nader aandringende, en een verlegen antwoord ontvangende, hun den rechter aandiende, die, naa door de pynbank de belydenis afgeperst te hebben, hun de verdiende ſtraf deedt ondergaan. —— Dit geval werd by de Grieken tot een ſpreekwoord: Αἱ Ἰβύκου γέρανοι, de *Kraanvogels van* IBYCUS, 't geen zy gebruikten als door een vreemd en onvoorzien geval een misdaad werd uitgebragt, en de ſchuldige de verdiende ſtraf onderging. (Strabo, Lib. IV. Cellarius, Lib. II. c. 12. Silius Italicus, XIV, c. 195. Cluverius, Lib. III. c. 41. Erasmi Adagia. c. 724)."

Dezelfde Stad wordt in de Tweede Afdeeling nader in deezervoege beſchreeven. „ In de Faro *di Meſſina* ligt, ſchuins over de Stad *Reggio*, een Landtong, vormende een der beste en ſchoonſte havens van de waereld: men wil dat 'er duizend Schepen, veilig voor alle winden en jaargetyden, kunnen liggen. Ook was deeze haven zeer verſterkt met een kasteel, door de Spanjaarden gebouwd op dat gedeelte, waar de Landtong aan de kust is vastgehegt, buiten nog vier kleine Forten, die den ingang van de haven beſtryken; hier by lag het Lazaret of Ziekenhuis, in volle zee op paalen gebouwd. Het was een groot, ruim en gemaklyk gebouw. Het water in de kom, door de Landtong gevormd, is altoos effen en vlak, daar men uit een zee komt, waar alles loeit en brult, daar de Echo's op de rotzen en klippen het afgryzelyk geluid verdubbelen. Aan het einde van die Landtong ſtondt ook nog een vuurbaak, om de Schippers tegen de nadering van den draaikolk *Charybdis* te waarſchuwen. Aan den overkant van deeze Landſtreek deedt zich een der fraaiſte kaaden op, die ooit te aanſchouwen zyn; en deeze ſchoonheid nam zyn oorſprong uit den fraaien aanleg van de Stad, die een Paleis ſcheen te zyn, met een voorgevel van bykans duizend ſchreden lengte. De huizen aan de haven waren van vier verdiepingen, allen naar dezelfde evenredigheid der bouwkunde geſticht, en deeze vormden dat heerlyk gezigt, 't geen de Mesſiners met reden den naam van Schouwtooneel gaven.

„ Voorts was *Meſſina* een Aartsbisſchoplyke Stad, voorzien van Mannen- en Vrouwen-Kloosters, —— de huizen waren 'er gemaklyk, de leevensmiddelen overvloedig en goedkoop. —— 'Er waaide een wind met de aangenaamſte geuren opgevuld, door de kruiden veroorzaakt,

zaakt, die op de Messinische velden wiefchen: de Heer BRYDONE geeft 'er eene befchryving van, zo uitlokkende, dat wy niet nalaaten kunnen een klein gedeelte den Leezeren, die hem niet bezitten mogten, mede te deelen. ,, De Messiners hebben ook eene groote verfcheidenheid ,, van bloemheesters, byzonder hebben zy 'er een in groo-,, ten overvloed, welken ik my niet herinner ooit te voo-,, ren gezien te hebben. Hy draagt een fchoone en ronde ,, vrugt, van eene helder geele kleur; zy noemen dezelve ,, *il Pomo d'oro*, of Gouden Appel. Alle de velden, rond-,, om *Messina*, zyn bedekt met de malfte witte Klaver, ,, met eene verfcheidenheid van balzemagtige en welrie-,, kende Planten doorweeven, die de lucht met de lieflyk-,, fte geuren vervullen, en de wandelingen ten uiterften ,, aangenaam maaken. Maar, 't geen opmerklykst is, wy ,, hadden de meeste gewaarwording van deeze geuren, als ,, wy op de haven wandelden, het welk evenwel op den ,, grootften afftand van deeze velden is.' ——— De Heer PILATI meldt, gelyk ook anderen, dat zy die geur op zee en in de *Faro* van *Messina* gerooken hebben. Egter *dunkt* het ons vreemd, dat die geur zynen oorfprong zou ontleenen, gelyk iemand den Heer BRYDONE vermeldde, van het zout, door de hitte der zonne voortgebragt; een aangenaamen reuk, dien van vioolen gelyk, van zich geevende.

Elk der Leezers zou denken, dat Messina, zo fchoon gelegen, zo wel gebouwd, een Stad van het grootfte geluk en den bloeijendften handel moest geweest zyn, tot op het oogenblik haarer korts voorgevallene verdelging. Zo was zy ook in de daad tot het Jaar 1743. Dit Jaar was voor haar zo noodlottig, dat 'er wel drie- en veertig duizend menfchen, door de woede der pest, het leevenslicht verlooren hebben. ——— Dit heeft die Stad ontvolkt, en de helft der huizen ftondt ledig van inwoonders, waarom de Graaf DE BORCH 'er zeer aartig van zegt, dat *Messina* zich in deezen ftaat van kwyning vertoont, als een fchoon lichaam van zyn leevenwekkenden adem beroofd. ——— De Hoofdkerk was nog een gedenkftuk der oude Normannen, die het Eiland *Sicilie* bewoond hebben. Zy fcheen gefticht op eenen Heidenfchen Tempel, en hadt, 't geen het zonderlingfte is, de gedaante van een groot Schip met twee laage zyden; doch de kenners der bouwkunde verwerpen deezen fmaak zeer verre, en fchynen die Kerk alléén aan te merken als een duidelyk betoog van de gedrochtlyke bouwkunde der voorige dagen.

De

De Walvischvangt, met veele byzonderheden daartoe betrekkelyk. Met Plaaten. Te Amsterdam, by P. Conradi, *te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1784. *Behalven het Voorberigt, 96 bladz. in groot quarto.*

Het groote belang, dat ons Vaderland by de Walvischvangst heeft, maakt het hier behandelde onderwerp voor de Natie gewigtig; uit welken hoofde het eenigzins eene opzetlyke beschouwing vordert. Om hierin opmerkzaamen van dienst te zyn is dit Geschrift opgesteld, met oogmerk om hun een welgegrond verslag van alles, dat daar toe betrekking heeft, in handen te geeven. ——— Ten dien einde behelst het by den aanvang eene soort van geschiedkundig berigt van de eerste ondernemingen ter Walvischvangst, met aanwyzing hoe dezelve vervolgens in bloei geraakt is. Verder wordt ons gemeld, waar, en hoedanig de Walvischvangst in den beginne geoefend wierd, en welke veranderingen zy vervolgens ondergaan hebbe. Hierby komt voorts eene beschryving van de manier, op welke de Walvisschen, Walrusſen en Zeehonden tegenwoordig gevangen worden. Wyders deelt men ons mede Aanmerkingen omtrent de Visschery op verschillende graaden; en laatstlyk hegt men hieraan nog eene beschryving van de Visschen der Noordsche Zeeën, welker voornaamste byzonderheden naauwkeurig opgegeeven worden. Alles is zeer wel ingerigt, om ons een juist denkbeeld van 't merkwaardige, dat tot dit onderwerp behoort, te verleenen; en men vindt hier byeen verzameld, 't geen deswegens door de oplettendste is aangetekend. Om hiervan een staal mede te deelen, zullen wy in deezen plaats geeven aan de berigten, wegens de ligging van het *Sperma Ceti* en het *Amber* in de Cachelotten. ——— Nopens het eerste meldt men ons het volgende, uit het berigt van een Hollandschen Commandeur, die by de Noordkaap een Cachelot gevangen had.

„ Na dat de huid van den kop weggenomen was, werdt het spek, ongeveer ter dikte van een handbreed, gevonden, en daar onder een dik, taay, hard dekzel van vaste zenuwen, dat in plaats van een harsſenpan diende: hierna volgde een tweede afzondering uit dergelyke zenuwen een handbreed dik, welke van den snuit tot in den nek over den gantschen kop uitgespannen was, waardoor het eerste gedeelte van den bovenkop van deszelfs tweede gedeelte gescheiden werdt. Die eerste kamer wordt de klapmuts genaamd, en besluit de kostelyke waare, namelyk het zeer teder brein, 't geen ik niet ten onrechte *Cerebellum* noemen zal, en waaruit het beste *Sperma Ceti* vervaardigd wordt. In die kamer bestaan de kasſen of vaten uit een stoffe, die een dik floers gelykt, en uit dezelve had de Schipper 7 quardeelen van de kostelyke breinolie, zeer helder

 uit

en wit, geschept; welke op water gegooten als kaas runde en zamenliep, en, daarvan afgeschept, weder zo vloeybaar als te vooren werdt. Op die kamer volgt de andere, welke op het bovenste gedeelte van den bek rust, en, naar de grootte van den visch, 4 tot 7½ voeten hoog is. In dezelve wordt weder spermatisch brein, ('t geen ik Cerebrum noeme,) in kleine vaten of cellen, uit een stoffe de eyerschaalen niet ongelyk, en niet anders dan de Honing in de raaten, gevonden. En uit deeze kamer kan men niet alleen het brein, zoo veel 'er in is, neemen, maar zo dra men dezelve ledig gemaakt heeft, verzamelt zich het *Sperma* uit het gantsche lichaam, door eene groote ader langzaam weder in dezelve; invoege men het 'er uit scheppen kan, welk alles wel eens elf quardeeles bedraagen heeft. Al de breinkasfen van de beide kameren zyn wel met dunne vliesjes omflooten; doch door derzelver tedere gaatjes of *pori* loopt van het brein een gestadigen invloed in de oogen, ooren en andere deelen. Ja een groote ader of buis strekt zich onder den ruggraat van den kop tot aan den staart uit, welke aan den kop de wydte van een mans lende, en achter by den staart slechts van een vinger uitmaakt. Deeze moet aan den gevangen Cachelot, by het afsnyden van het spek en anderzins, zorgvuldig in acht genomen worden; want indien men in dezelve de geringste opening maakt, zoude al het *Sperma* uitvlieten. Die ader is de bron van de groote kracht, die in deeze soort van visschen gevonden wordt, nadien uit dezelve veele honderden kleine vaatjes of buisjes hunnen oorsprong neemen, die het harssensap door den gantschen visch leiden, en zyn vleesch, spek, ook zelf de traan, die 'er uit gekookt wordt, spermatisch maaken. ——— Ik moet hierby nog aanmerken, vermits de Natuurkundigen het tegendeel willen beweeren, dat de wyfjes zo wel als de mannetjes spermatisch brein in den kop hebben, 't geen ook alzins met de Natuur overeenstemt, nadien zy beiden immers brein moeten hebben, en by geen Schepzel het onderscheid van geslacht tesfens een onderscheid in den aart van het brein maakt."

Verder maakt onze Autheur nog gewag van eene andere soort van Cachelotten, die op de kusten van Nieuw-Engeland gevangen worden; welken niet alleen het *Sperma Ceti*, maar ook het *Amber*, geeven.

„ Dit is, zegt hy, eene nieuwe en zeer schoone ontdekking, welke der Ouden beuzelary en twist t'eenemaal overhoop werpt. Ik zal uit de *Philosophical Transactions* No. 387 p. 267, het noodigste hier byvoegen. Het Ambergries wordt maar alleen in de *Sperma-Ceti-Whales*, dat is Cachelotten, gevonden, en bestaat uit ballen of kogelachtige lichaamen van onderscheide grootte van 3 tot 12 duimen in den diameter, die van 5 tot 20 ponden zwaar vallen, en in een wyden eyvormigen zak of blaas, welke van 3 tot 4 voeten lang, en 2

of

of 3 voeten diep en wyd is, los liggen. De gemelde blaas heeft de gedaante van een Osseblaas, nochtans aan het einde spitzer, of gelyk een lange blaasbalk, die de grofsineden gebruiken. Aan dezelve zitten twee buizen, waarvan de eene steeds spitzer in en door de gantsche lengte der roede gaat: terwyl de andere haare opening in het ander einde van den zak heeft, en van de nieren herkomt. Die zak ligt recht over de testiculen, die meer dan een voet lang zyn, en de lengte benedenwaarts tot aan den wortel der roede, ongeveer 4 of 5, voeten onder den navel, en 3 of 4 voeten over den aars liggen. Dezelve is geheel vervuld met een donker oranje verwige vochtigheid, die niet wel zo dik als olie is, en dezelfde reuk heeft, ja nog sterker riekt, dan de Amberkogelen, welke 'er los in dryven en zwemmen. Het inwendige van den zak is met dezelfde verwe, welke die vochtigheid heeft, sterk en donker, gelyk ook het canaal der roede geverfd. Die kogelen schynen, zo lang de visch leevend is, zeer hard te zyn, zo dat dikwerf, by het openen van den zak, breede holle scherven of schaalen, die van gelyke stof en vastigheid, en van de kogelen afgeschilferd zyn, gevonden worden; de kogelen zelven zyn als uit verscheide bedekzelen of schorssen, de schaalen of huiden der uijen niet ongelyk, die de een de andere omvatten, te zamen gezet. Nooit heeft men boven vier kogelen in één zak gevonden, en als men eens een van twintig pond vond, die de grootste was, welke ooit voorkwam, waren 'er geen andere meer in den zak. Dit Ambergries zoude maar alleen in oude volwassen visschen, en, zo men in 't algemeen meent, niet dan in de mannetjes gevonden worden. Hier mede is het beslecht, dat het *Amber* in deeze Walvischsoort zyn oorsprong neemt; doch wat het *zy*, en waaruit het ontsta, is nog zo zeker niet. Een geleerd man is van gevoelen, dat de meergemelde zak, de pisblaas, en de amberkogelen eene verdikking uit de vette en stinkende deeltjes der daarin beslooten vochtigheid, zouden weezen; vermits dezelve, als zy eerst genomen worden, vochtig en van een ongemeen sterke, doch geen onaangenaame, reuk zyn; waarby ik eene kleinigheid, die weleer tot allerley vraagen en verkeerde antwoorden gelegenheid gegeeven heeft, niet onaangeroerd zal laaten. In de Amberstukken worden dikwils kleine zwarte spitsche snavels gevonden, die glasachtig en voor scherven van gebroken Mosselen of Slakwormtjes aangezien zyn. Voor deezen heeft men dezelven voor snavels van kleine vogelen gehouden, en daaruit zeldzaame besluiten wegens den oorsprong van het *Amber* gemaakt; doch thans heeft de Heer *Dudley*, Lid van het Koninglyk Groot-Brittannische Genootschap, getoond, dat het de snavelen van zekere kleine visschen zyn, *Squid* genaamd, welke deeze Walvischsoort in menigte, als haar meeste voedzel, inslokt.

„ *Kæmpfer* heeft ook van twee Walvisfchen melding gemaakt, die Amber in hunne ingewanden hadden, en op de kusten van Japan gevangen zouden zyn, waarvan de een *Fianfiro* en de ander *Mokos* genoemd werdt; doch hy befchryft dezelve niet, en wat hy anders daarvan bybrengt fchynt zeer verdacht."

Philofophisch Gefprek over de Ongodistery, *door* ERNST PLATNER, *volgens den tweeden Hoogduitfchen druk overgezet*, *onder de Zinfpreuk* Altisfimo annuente viribus meis. *Te Dordrecht*, *by* J. Ph. Streccius 1784. *In octavo*, 164 *bladz.*

In dit Philofophisch onderhoud is *Philalethes* een Voorftander der gevoelens van *Hume*. of der gronden, welken die Schryver gelegd heeft, in zyne *Gefprekken over den natuurlyken Godsdienst*; en *Theophilus* benaerftigt zich, om *Philalethes* van de zwakheden dier gronden te overtuigen, en het onbeftaenbare dier gevoelens ten klaerfte te doen bemerken; waerin hy, naer de gewoonte van zulke Schriften, zo wel flaegt, dat *Philalethes* zich gedrongen gevoele, het Stuk gewonnen te geven. De Leer van Gods beftaen, benevens die der Voorzienigheid, en de invloed dezer kundigheden op de betrachting der Deugd, word hier tegen alle tegenbedenkingen gehandhaefd; en zy, die zo ongelukkig zyn van daeromtrent enige twyfelary te voeden, zullen, in dit gefprek, ene genoegzame opheldering van hunne kundigheden, en verfterking tegen alle twyfelmoedigheid vinden; weshalven dit Gefchrift, nevens vele anderen van die natuur, zyne nuttigheid kunne hebben. —— Hier en daer heeft de Heer *Platner* het onderhoud van *Philalethes* en *Theophilus* op zodanig ene wyze ingericht, dat het diene om te toonen, hoe zomtyds de Godgeleerden, tegen hun oogmerk aen, het Ongeloof in de hand werken, door overdrevene ftellingen te beweeren. Met dat oogmerk, zo we agten, word dit Stukje ten laetfte befloten met een kort Gefprek, waerin ook *Dr. Hilarius*, op het einde van het Gefprek by hen komende, deel heeft, en 't welk aldus luid.

THEOPH. Ha! Doctor HILARIUS!

HILARIUS. Ik verzoek verfchooning, zoo ik u in een *philofophisch Gefprek* ftoore. Want ik weet tog, dat gy te zamen altoos philofopheert. Wel nu, wanneer 't maar maatiglyk gefchiedt.

PHILALETH. Of nog beter, middelmaatig. Dat is de regte Philofophie voor de Heeren Godgeleerden. Niet waar?

HILARIUS. Ei tog niet. Wy hebben groote Philofophen onder de Theologanten gehad. —— Maar wat is dat voor een nieuw ftuk?

THEOPHIL. Het zyn de *nieuwe Gefprekken van* HUME.

Hi-

Hilarius. Ik ken hume niet. Was die niet een Predikant in *Engeland* — zoo ik het wel hebbe?

Philaleth. Ja! meene ik.

Hilarius. Ziet tog, (*terwyl hy't doorbladert*,) de Man heeft fraaje gedagten. Dat is zeer mooy, wat hy daar van de zwak- en gebreklykheid van 's menschen vernuft en rede zegt. Zeker is het eene armhartige bekwaamheid. Mag ik dit boek wel voor eenige weeken verzoeken? Ik wilde 'er, gaarne, een uittrekzel van plaatzen, in ons *Theologisch Journal*.

Philaleth. Ja! doe dat tog, Heer Doctor.

Theophil. Ik moet u slegts zeggen, dat dit boek den troosteloosften *Atheismus* en *Scepticismus* behelst, welken men zig kan verbeelden. Philalethes heeft geschertst: hume was geen Predikant.

Hilarius. Ei! op die wyze. Dat is tog schrikkelyk! Maar hoe komt hy dan tot de stelling, dat 's menschen vernuft en rede zwak is? Dit zegt, vermoedelyk, slegts één van de perzoonen in het gesprek,

Philaleth. Neen, Heer Doctor! Het staat in de rol des Schryvers zelv'. Is niet de *Scepticismus*, byna altoos, de grond der *Ongodistery*? En zeggen niet alle *Twyfelaars*, dat 's menschen vernuft en rede niet is?

Hilarius. Zy zeggen het wel, maar nogtans zo regt uit niet, om dat ze van de zwakheid des vernufts en der rede geene aanleiding neemen, den mensch na de Openbaringe te wyzen.

Theophil. Gy schynt waarlyk niet te bedenken, Heer Doctor! dat de *Theologanten*, door de stelling, 's menschen rede en vernuft is zwak en gebrekkig, de sterkste steunzels van den Christelyken Godsdienst wankelend maaken.

Hilarius. Ei! dat ware geheel iets nieuws.

Philaleth. Neen! Het ware iets heel ouds. De gevaarlykste partyen van den Godsdienst hebben zig, altoos, op de stelling beroepen, welke, geduurende zo veele eeuwen, de zinspreuk van uwe Orde is: „ des menschen rede is geen maatstok „ der waarheid."

Hilarius. Juist daarom hebben we immers de *Openbaaring*.

Philaleth. Maar, men moet zig evenwel van de waarheid van den geopenbaarden Godsdienst kunnen overtuigen?

Hilarius. Ja tog, noodzaaklyk.

Philaleth. Niet waar? gy zegt: 't is strydig, redeloos, alle deze *historische getuigenissen* te verwerpen.

Hilarius. Dwaas-dolheid is dit!

Philaleth. Maar, ware het niet eene mogelykheid, Heer Doctor! dat alle deze oorspronglyke stukken en getuigenissen, by allen schyn der hoogste geloofwaardigheid, nogtans valsch konden zyn.

THEOPH. De Heer Doctor zal u antwoorden, dat zulks niet met de gezonde rede instemme.

HILARIUS. Ja wel!

PHILALETH. Maar, wanneer nu de rede zwak en gebrekkig is, dan is 'er immers geen *gezonde rede.*

HILARIUS. Ei! dat ware zeer slegt.

PHILALETH. Zekerlyk zeer slegt. Maar gy zegt het immers zelf.

THEOPH. Alleszins schynt het, niet heel wel overdagt te zyn, wanneer de *Theologanten* gestadig tegen de rede uitvaaren, en de *Openbaaring* zelfs wel als eene tegenstelling derzelve voordraagen. Want is des menschen rede eens geen zekere maatstok der waarheid, hoe willen zy *de historische zekerheid van den Godsdienst* bewyzen?

HILARIUS. Wylen BUDDÆUS — heeft onder andere bewyzen. ——

PHILALETH. Hoe die bewyzen ook mogen luiden; ik moet egter, eerst, met myne rede begrypen, dat ze echt en overtuigend zyn. Maar bedriegt nu de rede, dan kan ze immers ook hier bedriegen.

HILARIUS. Zekerlyk, zoo wy daarover willen philosopheeren, — dan hebt gy gelyk.

PHILALETH. Mag men dan zelfs niet over der menschen rede philosopheeren?

HILARIUS. Ik wil ook, waarlyk, binnen kort, een *Programma* over deze stof schryven *de insania sanæ rationis*, over de ongezondheid der gezonde rede.

PHILALETH. Nu, daarvoor zal u HUME nog na zyn' dood bedanken."

Nieuwe Honig-Bije, zynde een uitmuntende verzameling van schoone Verzen. Vier Deelen. Te Leeuwarden bij, G. Tresling, 1784. *In octavo*, 727 *bladz.*

Onder deezen Tytel van de *Nieuwe Honig Bije*, staande op eene voorige verzameling van Dichtstukken, die ten opschrifte heeft, *de Honig-Bije*, tot zes deeltjes gebragt, levert men ons een vry groot aantal van Dichtstukken uit veele Dichterlyke Geschriften by een verzameld. Overeenkomstig met de natuur van zodanig een Werk behelst het Mengeldichten, die over allerleie soorten van onderwerpen gaan; en daar het, in zulk een byeenbrengen, voornaamlyk aankomt, op eene oordeelkundige keuze, zo hebben wy het inzonderheid van deeze zyde beschouwd. By die beschouwing is ons over 't geheel gebleeken, dat deeze Verzameling met zulk eene oordeelkundige keuze verrigt zy, dat de Liefhebbers der Dichtkunde dezelve met genoegen kunnen ontvangen, en 'er verscheiden Stukken in ont-

ontmoeten, die ze met een herhaald welgevallen zullen leezen. Men neeme, tot eene proeve hier van, het volgende Dichtstuk, getyteld: LOF DER VRYHEID.

Ô VRYHEID! *Vreugd en Troost van 't Leven,*
Fontein van aardsche Zaligheên,
Geschenk, van God den Mensch gegeeven,
Vermaak der Velden, Lust der Steên;
Gezegend zyn die heuglyke Oorden,
Waar in uw heilzon nimmer daalt,
Daar 't Volk, door uwen glans bestraald,
Alleen door Rede en Liefdekoorden,
En nooit door wreeden dwang, als 't redeloos gediert',
Geleid wordt en bestierd.

Gy dekt de trouw der Burgerye,
Met een geheiligd Wapenschilt,
Waarop de magt der Dwing'landye
Vergeefs haar scherpe pylen spilt.
Gy hoedt den Wakkren Ingezeten
By alles, wat hem de Almagt schenkt,
Hy leeft, en werkt, en spreekt, en denkt,
Zo als zyn eerelyk geweeten,
Dat dwang nog kluister dugt van 't breideloos bewind,
Het nut en heilzaamst vindt.

De zuivere Onschuld, *ligt verwezen,*
Daar Eigen wellekeur gebiedt,
Heeft, daar ge heerscht, geen leed te vreezen;
Den Magteloozen *drukt ge niet,*
Elk leeft in zyn bezitting veilig,
't Zy arm of ryk, 't zy groot of kleen,
Elk zorgt voor 't nut van 't Algemeen.
Het Recht der schaamlen wordt zo heilig
By u geacht, als 't Recht van Hem, die tydiyk goed
Bezit in overvloed.

Gy doet den nutten Handel leeven;
De Koopmanschap, *die Landen schraagt,*
Wordt best door 't vrye *volk gedreeven,*
Zy schynt, gelyk een fiere Maagd,
Die, niet gedwongen, maar gebeden,
Niet hard gehandeld, maar gestreeld,
Haar gunst haar Minnaar mededeelt.
Die schoone zal, in land of steden,
Nooit tieren, daar de lugt, door Dwinglandy besmet,
Haar d' ademtogt belet.

Nooit

Nooit zult gy haare welvaard drukken,
Gy laat den Koopman, ongestoord,
De vrugten van zyn arbeid plukken.
Dus breidt hy, door u aangespoord,
Ten beste zyner Landgenooten,
Den Handel, daar geen dwang hem sluit,
Met winst naar Oost en Westen uit,
Hy vreest geen Kneevlaary der Grooten,
Leeft Zeeman, Kunstenaar en Ambachtsman ten nut,
Zo lang gy hem beschut.

Gy kweekt den bloei der Wetenschappen,
Gy zet haar Onderzoeker aan,
Om, onvermoeid, met nyvre stappen,
In 't spoor der Oefning voort te gaan,
Nooit wacht ge 't edel Zielsvermogen
De Rede, nooit de Denkingskracht
Te dwingen, door een vreemde magt.
Elk laat ge zien uit eigene Oogen.
By u is niemand, om de vrugten van zyn' geest,
Voor 't woest geweld bevreesd.

Gy kroont doorluchtige Verstanden,
Beloont hun vlyt met schat of eer,
Vooral, als 't nut der vrye Landen
Bedoeld wordt, door hun schrandre veer.
De Slaaverny mag Domheid kweeken,
Op dat geen Slaaf in 't moeilyk werk
Zyn keten breek', zyn onheil merk',
Gy poogt een klaarer licht te ontsteeken,
Verdryft de Onweetenheid; en 't blind Vooroordeel vliedt
Uit uw verlicht Gebied.

Gy leert den Volken dapper stryden,
Bezielt hen met meer heldenmoed,
Terwyl ze geen gevaaren myden,
Om eigen Haardsteên, goed en bloed
Te dekken voor uitheemsche Magten.
Wat bystand kan het wreed geweld'
Wat hulp in 't rookend Oorlogsveld
Van zwaargedrukte Slaaven wachten?
Wie vecht niet willig, daar zyn hart van liefde brandt,
Voor 't vrye Vaderland!

Gy dekt den Godsdienst *voor gevaaren,*
En bergt zyn Kindren in uw ſchoot,
Als zy, door Aartsgeweldenaaren
Vervolgd, van alle hulp ontbloot,
By u weer ruimer adem haalen,
De Dwing'landy, voor reden doof,
Zal ligt het dwaalend bygeloof,
Als 't haar verheft, doen zegepraalen.
Ligt wordt haar Beeltnis zelv', door 't dom en wuft gemeen,
Op 't Outer aangebeên.

't Is Huichlaary, *'t is Godonteering,*
Die, door 't geweld, word voortgezet;
Geen Godsdienst, die, naar Jeſus leering,
Ons bindt aan zagter Liefdewet.
Dies wraakt ge 't dwingen van 't geweten,
De Waarheid, die u 't meest bekoort,
Wordt onverhinderd aangehoord,
Zy vreest by u geen boei of keten;
Zy ſpreekt, door Bygeloof nog Dwinglandy gekrenkt,
Vrymoedig als ze denkt.

Wie moet dan 't Oord niet heilryk achten,
ô VRYHEID; *daar ge uw zetel vest,*
Daar onafhankelyke Oppermagten
Nooit krenken 't Algemeenebest.
Door deugd, *door vastgeſtaafde Wetten*
Beloond, en de Ondeugd *wordt verſmaad;*
Daar yder het belang van Staat
Zal boven eigen voordeel zetten,
En onvermoeid het heil der Maatſchappye zoekt,
Maar Dwing'landy vervloekt?

Bewaart, ô vry gevogten Landen!
De VRYHEID, *meer dan goud geacht;*
Toont yder die haar aan durft randen,
Dat u, als 't waardig Nageſlacht,
Als Zoonen van uw braave Vadren,
Die Haar, van Godsdienst verzegeld,
Verlosten uit het Spaansch geweld,
Dat u hun bloed nog ſtraalt door de Adren.
Buk nooit voor 't ſlaafſche Juk: zo bloeit uw vrye Staat,
Tot al het aardsch vergaat.

Ge-

Geschenk aan myn beroerd Vaderland, of Vervolg op de Redenvoering aan de gewapende Burgery in Nederland. Te Utrecht, by J. M. v. Vloten, 1784. *In octavo*, 30 *bladz.*

Dit Vervolg voegt zeer wel by de voorige Redenvoering, (welke wy als nuttig onlangs aangepreezen hebben (*)) voor zo verre het dezelfde denkwyze nog al sterker inboezemt. Wel byzonder laat de Autheur zig hier opzetlyk uit over 't aanbieden van Adresſen aan de Regeering, ter herstellinge van zodanige verkeerde inrigtingen, die den Lande ten verderve strekken. Zulks dringt hy ten sterkste aan; doch doet tevens zien, dat men hieromtrent niet altoos den rechten weg inslaat, en dat 'er maar al te dikwils gansch averechtsche maatregels genomen worden; waartegen hy Nederlands Burgery op haare hoede tragt te doen zyn. Hier uit neemt hy aanleiding tot het mededeelen van een Plan, 't welk hy oordeelt, dat met vrugt werkstellig gemaakt zou kunnen worden. 't Kan zyn dat het van eenigen dienst zou mogen weezen; we zyn niet vermetel genoeg, om daaromtrent beslisſend te spreeken; maar 't komt ons te omslagtig voor om uitvoerlyk te weezen; doch wy laaten dit verder over aan 't oordeel van bedreevener in dit Stuk.

(*) Zie boven, *bl.* 221.

KAREL VAN KARELSBERG, *of Tafereel van de Menschlyke ellende, door* C. G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Döll, 1784. *In octavo*, 402 *bladz.*

Eene Roman, by uitstek geschikt om een afschuw van de Ondeugd te geeven, als verleenende, door zamenloopende omstandigheden, eene reeks van aaneengeschakelde geschiedenisſen van zodanigen, die, door hunne buitenſporige ongeregeldheden, zig op veelerleie wyzen ongelukkig gemaakt hebben. Wy kunnen ons voor tegenwoordig niet wel breeder over de uitvoering uitlaaten, daar de Leezer, in 't slot van den eersten Brief, verzogt wordt, „om dit eerste Stuk niet anders dan als „een gedeelte van een geheel te beschouwen, en zyn beslis„send oordeel zo lang op te schorten, tot dat de deelen za„mengevoegd zyn." ——— Het blyve dan zo lang onbeslist, of het al of niet raadzaam zy der Jeugd deeze Roman in handen te geeven.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN.

Die in het Zesde Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

Broek,

Gel-

H.

L.

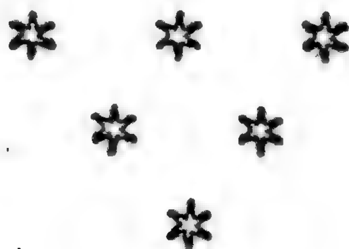
M.

N.

Rei-

A.

Woor-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Eerste Stukken des Vyfden en Zesden Deels.

(V en VI dienen ter aanduiding van het Vde en VIde Deel.)

A.

B.

N.

U.

V.

op

BERIGT

VOOR DEN

BINDER.

Het PLAATJE van *de Manier van Reizen*, enz. te plaatsen tegen over . . . . . bladz. 516

